ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ

ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Περίοδος Β΄, Έτος 26ο, Τεύχος 45-46

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ ..... Α. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Ο. ΚΑΡΟΥΤΑ
ΙΣΤΟΡΙΑ ..... CH. SCHÄFER, ΔΗΜ. ΔΟΝΟΣ, J. CURLIN
Ν. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, Γ. ΚΟΥΡΤΗΣ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ..... Ε. ΣΑΡΡΗ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ..... ΕΥ. ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΣ
ΠΑΙΔΕΙΑ ..... Κ. ΜΠΕΗΣ
ΠΟΙΗΣΗ ..... Α. ΑΦΕΝΤΟΥΛΙΔΟΥ, Θ. ΚΑΤΩΓΙΑΝΝΗΣ
ΣΤ. ΜΑΦΡΕΔΑΣ
ΧΡΟΝΙΚΑ ..... Ν. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ

Πρέβεζα 2009

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πρεβεζάνικα ΧΡΟΝΙΚΑ | τεύχος 45-46 2009

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΕΙΣΗΓΘΗ ΑΠΟ: Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας
ΑΡ. ΕΙΣ.: 6077 2010

© Δήμος Πρέβεζας – Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας
Πρέβεζα 2009
ISSN 1105-753X

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πρεβεζάνικα Χρονικά
Περιοδική Έκδοση της
Δημοτικής Βιβλιοθήκης
Πρέβεζας
«Γυμνασιάρχης Χ. Κοντός»

Έδρα
Εθν. Αντιστάσεως 10
48100 Πρέβεζα
Τηλ./Fax: 26820-29889
dbprevezas@yahoo.gr

Συντακτική Επιτροπή
Αθανάσιος Γ. Ανωγιάτης
Άννα Αφεντουλίδου
Νίκος Δ. Καράμπελας
Ανδρέας Καρζής
Σπύρος Η. Λάμπρος
Γεώργιος Ρήγινος
Βασιλική Σαρρή
Σπύρος Α. Σουμαλεύρης

Επιμέλεια Έκδοσης
Νίκος Δ. Καράμπελας
Michael Stork

Επεξεργασία κειμένων
Σελιδοποίηση – Layout
Michael Stork
Κρανιά
48300 Θεσπρωτικό
Τηλ.: 26830-32276
micstork@yahoo.gr

Εκτύπωση
Παναγιώτης Σπ. Τσόκας
Χρ. Κοντού 7
48100 Πρέβεζα
Τηλ.: 26820-22439

Κεντρική Διάθεση
Δημοτική Βιβλιοθήκη
Πρέβεζας

Τιμή τεύχους
€ 15,00

Πρεβεζάνικα ΧΡΟΝΙΚΑ

Περίοδος Β΄ – Έτος 26ο – τεύχος 45-46
Πρέβεζα 2009

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Σημείωμα της Συντακτικής Επιτροπής 7

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ
Απόστολος Σπ. Παπαδημητρίου: *Η βραχοσκεπή στο Ασπροχάλικο. Επισημάνσεις για τις σχέσεις αρχαιολογίας και περιβάλλοντος* 9

Όλγα Καρούτα: *Οι αρχαιότητες του Δήμου Φαναρίου* 25

ΙΣΤΟΡΙΑ
Christoph Schäfer: *Η ναυμαχία του Ακτίου* 47

Δημοσθένης Α. Δόνος: *Πολιτική, πειρατεία και τέχνη. Η δήωση της Πρέβεζας από τους ιππότες του Αγίου Στεφάνου το έτος 1605* 63

James S. Curlin – Νίκος Δ. Καράμπελας: *Adi 31 Agosto 1797. Αμφισβήτηση της ενετο-οθωμανικής συνοριακής γραμμής της Πρέβεζας* 117

Νίκος Δ. Καράμπελας: *Ο Άγγλος γιατρός Henry Holland στην περιοχή της Πρέβεζας* 143

Γεώργιος Ι. Κούρτης: *Ύμνοι για την απελευθέρωση της Πρέβεζας από άγνωστα κείμενα* 217

ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ
Ελισάβετ Π. Σαρρή: *Ιστορική και πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας από το 17ο αιώνα ως τις μέρες μας* 225

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
Ευάγγελος Γ. Καινούργιος *Όψεις της εκπαίδευσης στην Πρέβεζα του Μεσοπολέμου: Τα ξενόγλωσσα δημοτικά σχολεία* 283

ΠΑΙΔΕΙΑ
Κώστας Ε. Μπέης *Ερεθίσματα προβληματισμού για την Παιδεία από την εμπειρία ενός απόμαχου δασκάλου* 295

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΟΙΗΣΗ
Άννα Αφεντουλίδου 309
Θέμης Κατωγιάννης 312
Στέλιος Θ. Μαφρέδας 315

ΧΡΟΝΙΚΑ
Νίκος Δ. Καράμπελας: *Πρεβεζάνικα Χρονικά. 30 χρόνια (1978-2008)* 319

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΡΕΒΕΖΑΣ – ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ ΧΡ. ΚΟΝΤΟΣ

Ώρες λειτουργίας

Δευτέρα	9:00 – 14:00		
Τρίτη	9:00 – 14:00	&	18:00 – 20:30
Τετάρτη	9:00 – 14:00		
Πέμπτη	9:00 – 14:00	&	18:00 – 20:30
Παρασκευή	9:00 – 14:00	&	18:00 – 20:30

Διεύθυνση: Εθνικής Αντιστάσεως 10, 48100 Πρέβεζα
Τηλ./Fax: 26820-29889 • email: dbprevezas@yahoo.gr
Ηλεκτρονικός κατάλογος βιβλίων: http: //83.235.178.160

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πίνακας εξωφύλλου
Λέανδρος Μ. Σπαρτιώτης: Το κάστρο του Παντοκράτορα, 1978 (λάδι)
Συλλογή Υπουργείου Δημοσίας Τάξεως

Πίνακας οπισθοφύλλου
Λέανδρος Μ. Σπαρτιώτης: Γέρος Ηπειρώτης, 1975 (παστέλ)
Συλλογή Παναγιώτη Μπουκουράκη

ΛΕΑΝΔΡΟΣ Μ. ΣΠΑΡΤΙΩΤΗΣ

Ο Λέανδρος Σπαρτιώτης γεννήθηκε στην Πρέβεζα το 1931, όπου έζησε τα παιδικά και εφηβικά του χρόνια. Πνεύμα δημιουργικό και ανήσυχο, από πολύ νωρίς βρήκε διέξοδο στο σχέδιο, τη ζωγραφική, τη σκηνογραφία και τη ξυλογλυπτική. Το πρώτο επάγγελμα που άσκησε ήταν αυτό του ξυλογλύπτη, κοντά στον αείμνηστο Νικόλαο Καράμπελα, ο οποίος πρώτος εκτίμησε και ενθάρρυνε το ταλέντο του.

Το 1954 εγκαθίσταται στην Αθήνα. Το ενδιαφέρον του για την αισθητική και η μεγάλη του ευχέρεια στη χρήση των υλικών, του επέτρεψαν να έχει μια έντονη δραστηριότητα και δημιουργική παρουσία, για περισσότερα από 50 χρόνια, στην αρχιτεκτονική εσωτερικών χώρων και τη διακόσμηση.

Έχει υπογράψει έργα και παρεμβάσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό όπως τη «Villa Antonini» Τεργέστη, τα εφοπλιστικά γραφεία της «Ocean Limited» στο Λονδίνο, τα καταστήματα «Νέον» (Ομόνοια και Πειραιά), το «Nicopolis Club» στην Πρέβεζα, το κτήμα «Εύπολις» στην Παιανία, πολλές επαύλεις, κατοικίες αλλά και δημόσιους χώρους. Το έργο του έχει τύχει ευρείας αποδοχής και προβολής σε περιοδικά και τον ημερήσιο Αθηναϊκό τύπο με εκτενείς δημοσιεύσεις, κριτικές και σχόλια. Η Ελένη Βλάχου, στην εφημερίδα ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, εξήρε την εργασία αποκατάστασης του ΝΕΟΝ στην Ομόνοια, στα εγκαίνια του οποίου εξέφρασε τον θαυμασμό του και ο αείμνηστος Αντώνης Τρίτσης.

Σε όλη τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του μέχρι και σήμερα, η ζωγραφική αποτελεί το ουσιαστικότερο και κρισιμότερο πεδίο των εκφραστικών και αισθητικών αναζητήσεών του. Επηρεασμένος από τους μεγάλους ακουαρελίστες ζωγράφους της Κερκυραϊκής σχολής –Γιαλλινά, Μποκατσιάμπη, Προσαλέντη, Trivolli– δουλεύει με ιδιαίτερη κλίση στην υδατογραφία (ακουαρέλα), λάδι και παστέλ.

Τα έργα του είναι κυρίως τοπία, αρχιτεκτονικά μνημεία και εικόνες εμπνευσμένες από την γενέτειρα του Πρέβεζα και τον Αμβρακικό κόλπο. Χαρακτηριστικά είναι τα θέματα από την Σκύρο, γενέτειρα της συζύγου του Σοφίας, αποδίδοντας με εξαιρετικό τρόπο εικόνες από τη φύση και την καθημερινότητα των απλών ανθρώπων. Ιδιαίτερη εντύπωση επίσης γεννούν οι προσωπογραφίες του.

Έχει παρουσιάσει έργα του σε ατομικές και ομαδικές εκθέσεις: 1977, στο ατελιέ του στην Αθήνα. 1978, γκαλερί «ΣΥΛΛΟΓΗ», Αθήνα. 1979, Εργατικό Κέντρο, Πρέβεζα. 1980, Πανηπειρωτική, Αθήνα. 2003, Ομαδική Ελλήνων και ξένων ζωγράφων, Πρέβεζα, κ.ά.

Το πάθος του για τη ζωγραφική τον ώθησε, παράλληλα με τη δημιουργία και στη συλλογή έργων τέχνης. Εδώ και τριάντα χρόνια έχει συγκεντρώσει έναν σημαντικό αριθμό έργων που συγκροτούν μια αξιόλογη, μικρή πινακοθήκη. Στη συλλογή του υπάρχουν έργα των Γιαλλινά, Μποκατσιάμπη, Trivolli, Προσαλέντη, Γερμενή, Κανά, Πολυκανδριώτη, Σγούρου και άλλων νεότερων ζωγράφων. Το όραμα του για τη στέγαση αυτής της συλλογής στη γενέθλια πόλη του, ολοκληρώνεται με την εξασφάλιση και προετοιμασία από τον ίδιο, χώρου έκθεσής της στον Άγιο Θωμά της Πρέβεζας, έργο στο οποίο έχει αφοσιωθεί τα τελευταία χρόνια. Στον χώρο αυτό, φιλοδοξεί να ολοκληρώσει την προσωπική καλλιτεχνική του πορεία μέσα από νέα έργα.

Ο Λέανδρος Σπαρτιώτης έχει αποδείξει την αγάπη του για την Πρέβεζα συμβάλλοντας ανελλιπώς με τον τρόπο του στα καλλιτεχνικά και πολιτιστικά δρώμενα της πόλης, πρόθυμος πάντα και ακούραστος σε ό,τι μικρό ή μεγαλύτερο του ζητηθεί.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σημείωμα της Συντακτικής Επιτροπής

Αγαπητοί αναγνώστες,

Η Συντακτική Επιτροπή των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* με ιδιαίτερη χαρά παραδίδει στο αναγνωστικό κοινό το ανά χείρας τεύχος του περιοδικού. Πρωταρχικός στόχος μας είναι η παρουσίαση ενός αξιόλογου περιοδικού που θα βελτιώνεται συνεχώς σε περιεχόμενο και εμφάνιση.

Μέσω του περιοδικού παρουσιάζονται και αναδεικνύονται, κυρίως, τοπικού ενδιαφέροντος θέματα, όπως αρχαιολογικά, ιστορικά, λαογραφικά, λογοτεχνικά κλπ. Προσπαθούμε να προσθέσουμε ένα λιθαράκι στην έρευνα και τη μελέτη του τόπου μας, μέσα από έγκυρες και επιστημονικά τεκμηριωμένες εργασίες καταξιωμένων αλλά και νέων ερευνητών, έτσι ώστε να καταστεί το περιοδικό χρήσιμο εργαλείο της τοπικής ιστορικής και πολιτισμικής έρευνας.

Βέβαια, το τελικό αποτέλεσμα των προσπαθειών μας θα κριθεί και θα αξιολογηθεί από εσάς τους αναγνώστες του, που ελπίζουμε να το αγκαλιάσετε, να το στηρίξετε και να το διαδώσετε. Διαρκής επιθυμία μας είναι η διεύρυνση του αριθμού των συνεργατών-συγγραφέων του περιοδικού, ο εμπλουτισμός της ύλης του με ανάδειξη τοπικών θεμάτων –ακόμη και περιορισμένου ενδιαφέροντος– και η πλαισίωσή του από όσο το δυνατόν περισσότερους νέους.

Μη διστάζετε να συμβάλλετε ακόμη και με μικρές ή ήσσονος σημασίας εργασίες-καταγραφές σας που μπορούν να αποτελέσουν πολύτιμες ψηφίδες για τον μελλοντικό ερευνητή της περιοχής μας.

Τέλος, στο τεύχος αυτό παρουσιάζεται ενδιαφέρουσα έρευνα για την ιστορική εξέλιξη του περιοδικού, από το ξεκίνημά του, το 1978, μέχρι και το 2008.

Η Συντακτική Επιτροπή
των Πρεβεζάνικων Χρονικών

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Απόστολος Σπ. Παπαδημητριου*

Η βραχοσκεπή στο Ασπροχάλικο[1]

Επισημάνσεις για τις σχέσεις αρχαιολογίας και περιβάλλοντος

Η παρακάτω εργασία που παρατίθεται έχει στόχο να συνοψίσει κάποιες απόψεις που αφορούν γενικότερα στην εποχή του Λίθου, στην οποία εντάσσεται και η περίπτωση της βραχοσκεπής του Ασπροχάλικου. Η βραχοσκεπή του Ασπροχάλικου αποτελεί ένα από τα παραδείγματα της άμεσης χρήσης του φυσικού περιβάλλοντος που καταλήγει να κληρονομείται σε μας, ως φυσικό μνημείο. Η υπογράμμιση στις σχέσεις αρχαιολογίας και περιβάλλοντος πραγματοποιείται με εμφατικό τρόπο για να εξάρει τη διαχρονική σημασία που διαδραματίζει το περιβάλλον στον άνθρωπο.[2] Η θερμότητα της Γης και η διακύμανσή της, το ύψος των υδάτων στους ωκεανούς, τις λίμνες, τα ποτάμια και η κάλυψη ή η εμφάνιση μεγάλων και μικρών επιφανειών ξηράς ή η προβολή μεγάλων ορεινών όγκων από το πυθμένα μιας θάλασσας σε ψηλότερα εξάρματα της γης, η αέναη αυτή διαμόρφωση ή καλύτερα μεταμόρφωση διαμορφώνει και μεταμορφώνει ταυτόχρονα το ανθρώπινο είδος και τις δραστηριότητές του.

Ο άνθρωπος από την αρχή της εμφάνισης του «χρησιμοποίησε» το περιβάλλον. Άμεσα από την εμφάνισή του στη γη, χρησιμοποίησε τα σπήλαια για να στεγαστεί,[3] τα πετρώματα για να δημιουργήσει εργαλεία, τον πηλό για να δημιουργήσει αγγεία, το μέταλλο για να κατασκευάσει όπλα, εργαλεία και να δημιουργήσει τέχνη. Έμμεσα χάραξε εικόνες στα σπήλαια, δημιούργησε σκηνές κυνηγιού, φυτικά κοσμήματα, ζώα, ψάρια κλπ.[4]

---

* Ο Απόστολος Σπ. Παπαδημητρίου είναι αρχαιολόγος Υπουργείου Πολιτισμού.

[1] Για την εργασία αυτή ευχαριστώ πολύ το φίλο γεωλόγο Δ. Παπανίκο για τις πληροφορίες που μου παρείχε ως προς τη μορφολογία των πετρωμάτων της περιοχής του Ασπροχάλικου.

[2] Champion et al. 1984· Stringer & Gamble 1994.

[3] Κουρτεση-Φιλιππακη 1996· Σαμψων 1985.

[4] Vialou 2008, 23-31.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αρχαιολογία και περιβάλλον

Το περιβάλλον βρίσκεται με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους πλέον στο επίκεντρο της αρχαιολογικής επιστήμης.[5] Ο προϊστορικός (και όχι μόνο) αρχαιολόγος προσπαθεί να ανασυστήσει το περιβάλλον όπου ζούσαν οι πρόγονοι του σύγχρονου ανθρώπου, μέσα από τα αρχαιολογικά κατάλοιπα και προσπαθεί να κατανοήσει τις σχέσεις του ανθρώπου με αυτό, τις συμπεριφορές του, αλλά και την ανάπτυξη της κοινωνίας και της οικονομίας. Η παραγωγή υλικών αγαθών μιας κοινωνίας και η ποσότητα, η ποιότητά τους, ο τρόπος παραγωγής τους ταυτίζεται με την ίδια την οικονομία της κοινωνίας. Η οικονομία της κοινωνίας άλλωστε πρέπει να απασχολεί την επιστήμη της αρχαιολογίας.[6]

Η όποια ικανότητα της επιστήμης να ανασυστήσει το περιβάλλον, αυτόματα δεν μπορεί να σημαίνει ότι υποκαθιστά ή αναπαριστά εύκολα τις δυναμικές φυσικές αλλαγές του περιβάλλοντος, ενώ η ανασύστασή του που επιχειρείται από τους επιστήμονες είναι παρ' όλες τις επιστημονικές προσπάθειες ενδεικτική.

Τα μνημεία –και σε αυτά εντάσσουμε τόσο τα φυσικά (τα σπήλαια στην περίπτωσή μας) όσο και τα τεχνητά (οικίες, μεγάλα και μικρότερα έργα)– είναι σε όλες τις εποχές αναπόσπαστο τμήμα και του περιβάλλοντος. Το δομικό υλικό για την κατασκευή των μνημείων παράγεται κυρίως από τον ορυκτό πλούτο. Λίθοι κάθε είδους και πηλός αποτελούν τα πρώτα δομικά στοιχεία για την κατασκευή. Τις περισσότερες φορές το δομικό αυτό υλικό ανήκει στην εγγύτερη περιοχή και βοηθά στην εναρμόνισή τους με το περιβάλλον.[7]

Ιδιαιτέρως όμως την εποχή του Λίθου κατά την οποία δεν υπάρχει τεχνικά η δυνατότητα μεταφοράς ογκώδους ορυκτής πρώτης ύλης για κατασκευή οικιών από μακρύτερα μέρη, οι ορυκτές πρώτες ύλες χρησιμοποιούνται για τη δημιουργία αποκλειστικά τέχνεργων, ενώ τα δάση της περιοχής προσφέρουν το ξύλο για τη κατασκευή οικιών μαζί με τον πηλό, ο οποίος είναι επίσης το αποκλειστικό υλικό κατασκευής αγγείων. Τα σπήλαια όμως, όπως σημειώσαμε πιο πάνω, είναι το κυρίαρχο και αναπόσπαστο στοιχείο της πρώτης ανθρώπινης κοινότητας. Εκεί προστατεύεται και αναπτύσσεται η «πρωτόγονη» ανθρώπινη κοινότητα, αφού είναι άμεση η χρήση τους από τον άνθρωπο. Η Β. Βασιλοπούλου σημειώνει εύστοχα σε προλογικό της σημείωμα: «... τα σπήλαια δεν είναι μόνο φυσικά μνημεία, αλλά ένα κέλυφος που προστατεύει στο πέρασμα των αιώνων και διαφυλάσσει μέχρι τις μέρες μας λείψανα ζώων (Παλαιοντολογία), ανθρώπων (Παλαιοανθρωπολογία), μνήμες

[5] Renfrew & Bahn 2001, 227-272.
[6] Dart 1995, 115· Braudel 2001, 72.
[7] Μελφος & Στρατουλη 2002, 175.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και πράγματα αλλοτινά, λησμονημένα, ό,τι γενικά αποκαλούμε κατάλοιπα πολιτισμικά».[8]

Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του σπηλαίου του Ευριπίδη στη Σαλαμίνα που ερευνήθηκε συστηματικά και μας αποκάλυψε μια συνεχή κατοίκηση από τη Νεολιθική περίοδο έως τα Ρωμαϊκά χρόνια.[9] Στη μεγάλη τους πλειοψηφία τα σπήλαια στον ελλαδικό χώρο παρουσιάζουν κατοίκηση κατά πολλούς περιόδους με διαφορετική χρήση, πότε ως χώροι κατοικίας (στα πρώτα χρόνια της εμφάνισης του ανθρώπου: σπήλαιο Φράχθι Ερμιονίδας[10]), πότε ως ταφικά μνημεία, πότε ως ιερά (Σπήλαιον του Πανός[11] στο Δαφνί, της Αγλαύρου στην Ακρόπολη Αθηνών, το επονομαζόμενο *Ανάκιο*[12]). Καθίστανται έτσι ισχυροί μάρτυρες της ανθρώπινης παρουσίας και δραστηριότητας.[13]

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι πρώτες ανθρώπινες κοινότητες φαίνεται ότι ορίζουν το χώρο τους πιθανώς νοητά που δεν εκτείνεται από τη μία αρκετά μακρύτερα από το χώρο κατοίκησης, αλλά ούτε από την άλλη περιορίζεται σε ένα χώρο μικρής έκτασης, όπως είναι αυτός του Ασπροχάλικου. Αυτό το στοιχείο, δηλαδή τα όρια μιας ανθρώπινης κοινότητας, δεν είναι δυνατόν βέβαια να ανιχνευθεί με ακρίβεια σε τέτοιες πρώιμες ανθρώπινες κοινότητες.

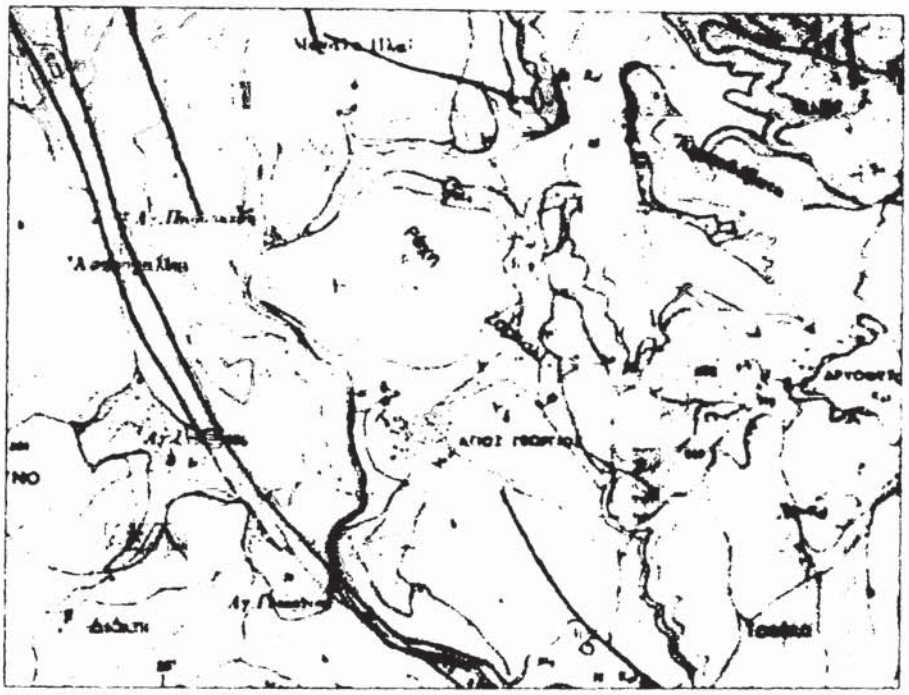
Είναι κάτι περισσότερο από βέβαιο ότι η χρήση του περιβάλλοντος και των προϊόντων του είναι άμεση κατά τα πρώτα χρόνια της εμφάνισης του ανθρώπου στη γη, ενώ με την πάροδο των ετών και την ανάπτυξη της τεχνολογίας η παρέμβαση του ανθρώπου στο περιβάλλον έχει μεγαλύτερη σχέση με την ολοένα μεγαλύτερη εκμετάλλευση των πρώτων υλών που βαθμιαία γίνεται εντονότερη, ενώ το αποτέλεσμα του παραγόμενου πολιτισμού αυτονομείται από το περιβάλλον διαμορφώνοντας ιδιαίτερα χαρακτηριστικά.

Το προϊστορικό Δισπηλιό στην Καστοριά, όπου η εκεί οργάνωση του χώρου, αλλά και η αρχιτεκτονική, που συνοψίζεται στο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των καλυβών πάνω σε πασσάλους, έχει άμεση συνάφεια με το φυσικό περιβάλλον της λίμνης και τη γύρω περιοχή.[14] Την ίδια συνάφεια με το φυσικό περιβάλλον συναντάμε και στον παραποτάμιο πολιτισμό στο Lepenski Vir,[15] δίπλα στον ποταμό Δούναβη, όπου το εγγύτερο περιβάλλον αντικατοπτρίζεται και στα παράγωγα της τέχνης, όπου λίθινα ειδώλια απεικονίζουν ανθρώπινες μορφές με χαρακτηριστικά προσώπων από ποτάμια ψάρια. Και οι δύο αναφερόμενες περιπτώσεις αντικατοπτρίζουν πλήρως την οικονομία του πολιτισμού.

---

[8] Βασιλοπουλου 2002, 5.
[9] Λωλος 1999.
[10] Θεοχαρης 1989, 24-25.
[11] Τραυλος 1937.
[12] Τραυλος 1993, 28-29.
[13] Βασιλειου 2000.
[14] Αλματζη 2002.
[15] Srejovic & Babic 1983, 53· Gimbutas 2007, 107.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 1: *Απόσπασμα πετρογραφικού χάρτη της περιοχής του Ασπροχάλικου*

Γεωμορφολογία της περιοχής του Ασπροχάλικου

Κυρίαρχος σχηματισμός πετρώματος στην περιοχή είναι ο ασβεστόλιθος του Παντοκράτορα και ο ασβεστόλιθος τύπου Βίγλα. Από τον ασβεστόλιθο του Παντοκράτορα αποτελείται και ο ορεινός όγκος Ασπροχαλίκι στον οποίο είναι με φυσικό τρόπο λαξευμένη η βραχοσκεπή του Ασπροχάλικου.

Ο σχηματισμός των ασβεστολίθων του Παντοκράτορα ανήκει στην Ιόνιο γεωτεκτονική ζώνη (ή αδριατικοϊόνιο), είναι νηριτικής φάσης με μέσο πάχος 500-600 μέτρα (Εικ. 1).[16]

Τα αναφερόμενα πετρώματα είναι πετρώδεις σχηματισμοί παχυστρωματώδεις έως συμπαγείς και άστρωτοι, λευκοκίτρινοι έως λευκοί ασβεστόλιθοι, και χαρακτηρίζονται από την έντονη καρστικότητα τους, που τους κατατάσσει στους μεγαλύτερους υδροφορείς της περιοχής. Εντός τους είναι πολύ συχνά τα καρστικά φαινόμενα όπως σπήλαια, δολίνες, έγκοιλα, καταβόθρες, καρστικοί αγωγοί κλπ. που προκλήθηκαν από την έντονη κυκλοφορία των υπόγειων κυρίως υδάτων και την επακόλουθη διαλυτοποίησή τους.[17]

[16] ΚΑΤΣΙΚΑΤΟΣ 1992· ΜΟΥΝΤΡΑΚΗΣ 1985· ΜΑΡΑΤΟΣ 1972.

[17] RUNNELS 1987, 326, όπου αναφέρονται σε «πλειο-πλειοστόκαινες λιμναίες μάργες στο νό-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 2: *Η βραχοσκεπή του Ασπροχάλικου*

Η βραχοσκεπή

Στο Νομό Πρέβεζας οι παλαιολιθικές θέσεις χρονολογούνται από την αρχαιότερη Παλαιολιθική εποχή έως τη Νέο-Παλαιολιθική. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν οι θέσεις κατά μήκος της κοιλάδας του ποταμού Λούρου. Ξεχωρίζουν για τη σπουδαιότητά τους οι θέσεις του Κοκκινόπηλου και εκείνη του Ασπροχάλικου.[18]

Η παλαιολιθική θέση Ασπροχάλικο βρίσκεται βορειοδυτικά της όχθης του Λούρου, περίπου 3,4 χλμ. βορείως του Κοκκινόπηλου, κατά μήκος της Εθνικής οδού Αθηνών-Ιωαννίνων στο βραχώδες όγκο Ασπροχαλίκι, που υψώνεται δυτικά του ποταμού Λούρου. Η βραχοσκεπή είναι ορατή και από την Εθνική οδό, αφού βρίσκεται στο δυτικό όριό της, μετά την κοινότητα Άγιος Γεώργιος του Δήμου Φιλιππιάδας (Εικ. 2). Στο πέτρωμα είναι διαμορφωμένο ένα αβαθές φυσικό λάξευμα το οποίο με δυσκολία στεγάζει πολυπληθή ομάδα ανθρώπων. Σε αντίθεση με τα σπήλαια οι κατοικούντες τη βραχοσκεπή είναι εκτεθειμένοι στις κάθε είδους καιρικές συνθήκες, αφού ο χώρος δεν επιτρέπει την προφύλαξή τους. Παρ' όλα αυτά παρέχεται αρκετό

τιο τμήμα της λεκάνης του Λούρου, κοντά στη Φιλιππιάδα και τη Ρωμιά, νότια του Ασπροχάλικου ...».

[18] DAKARIS 1971, 21-29· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ 1974, 110· ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ 1997, 74.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 3: *Η κοιλάδα του ποταμού Λούρου παραπλεύρως της βραχοσκεπής*

φως και νερό από τον παρακείμενο ποταμό Λούρο. Αυτοί οι λόγοι οδήγησαν καταρχήν στο συμπέρασμα ότι η βραχοσκεπή κατοικούνταν μόνο κατά τους θερινούς μήνες. Όμως αυτό είναι ένα ερώτημα αφού ο περιβάλλων χώρος, είτε οι ορεινοί όγκοι, είτε ο ποταμός, παρείχε αφθονία τροφής σε όλες τις εποχές. Η εύρεση οστών ζώων αποδεικνύει την ικανότητα του ανθρώπου να κυνηγά ζώα από την ευρύτερη περιοχή και έχουν ταυτιστεί με ελαφοειδή, αιγοπροβατοειδή, βοοειδή, αλλά και ιπποειδή, αρκουδοειδή και ρινοκερωτίδες.[19]

Κοιλότητες επί του ιδίου βραχώδους όγκου είναι ορατές λίγα μέτρα πριν τη βραχοσκεπή του Ασπροχάλικου. Μας δίνουν έτσι το δικαίωμα να πιστέψουμε ότι η κατοίκηση επεκτείνονταν στην ίδια περιοχή. Η βραχοσκεπή του Ασπροχάλικου είναι και αυτή με τη σειρά της ένα παράδειγμα άμεσης χρήσης απόλυτα εναρμονισμένη και ενταγμένη στο περιβάλλον. Η φυσική κοιλότητα εξυπηρετεί, ως καταφύγιο, την ανθρώπινη ύπαρξη.[20]

[19] ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ 1974, 124-125.
[20] STIROS et al. 1999.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο ποταμός

Ο ποταμός είναι πηγή ζωής και ενισχύει την παραμονή των ανθρώπων στο σπήλαιο. Η ύπαρξη του ποταμού ως το φυσικό στοιχείο που κυριαρχεί στο χώρο επιβάλλει ανάλογη πορεία στην ανάπτυξη του πολιτισμού.[21] Ο χώρος δράσης των ανθρώπων εκτείνεται γύρω από τη βραχοσκεπή. Οι ποταμοί πάντα ως κύρια στοιχεία της μετακίνησης των ανθρώπων διαδραματίζουν και στην περιοχή σημαντικότατο ρόλο. Από την Παλαιολιθική εποχή έως σήμερα όμως το τοπίο στο βόρειο τμήμα του Νομού Πρέβεζας έχει υποστεί τρομακτικές διαφοροποιήσεις. Η σημερινή ροή του ποταμού Λούρου έχει και αυτή υποστεί αλλαγές σε πολλά σημεία.[22] Η στάθμη δε των νερών του ποταμού είναι χαμηλή σε σχέση με προηγούμενες εποχές και ιδιαιτέρως με την εποχή του Λίθου (Εικ. 3). Τότε ο ποταμός έρεε πλησίον της βραχοσκεπής, αλλά η σεισμική δραστηριότητα και η διάβρωση επέφεραν αλλαγή στο ρου του και στη στάθμη του. Ο ποταμός, πηγή ζωής, ευνόησε την ανάπτυξη κατοίκησης κατά μήκος του.

Ο χώρος

Ο άνθρωπος μετακινούνταν σε ομάδες-οικογένειες και κατοικούσε πιθανώς εποχιακά σε υπαίθριες θέσεις και βραχοσκεπές, όπως αυτή του Ασπροχάλικου.[23] Οι πυκνές κορυφογραμμές των ορεινών όγκων, που υψώνονται στην περιοχή αποτελούν συνέχεια εκείνων που εκτείνονται στα Ιωάννινα και βορειότερα στα Βαλκάνια κατά μήκος των ακτών της Αδριατικής.[24] Είναι συγκεντρωμένες στο βόρειο κυρίως τμήμα του Νομού Πρέβεζας, ενώ το ακρωτήριο του Νομού Πρέβεζας είναι ένας επίπεδος ορίζοντας ο οποίος ήταν καταβυθισμένος κατά την Τεταρτογενή περίοδο.[25] Κατά την Παλαιολιθική περίοδο φαίνεται ότι οι περιοχές της Ηπείρου, Κέρκυρας, αλλά και της Ιταλίας ήταν ενωμένες, γεγονός που αποδεικνύουν οι μορφολογικές γεωλογικές ενότητες (ερυθροχώματα) και ομοιότητες τεχνικής κατασκευής των εργαλείων.[26] Η παρουσία ερυθροχωμάτων στο πλησιέστερο με το Ασπροχάλικο παλαιολιθικό χώρο, το Κοκκινόπηλο, είναι απόδειξη αυτής της ενότητας.

---

[21] Τουλουμης 2002, 92.
[22] Παπαγιαννη 1997.
[23] Dakaris 1971, 23.
[24] Hammond 1967, 8-18.
[25] Πασχος 2007· Shacleton et al. 1984.
[26] Dakaris et al. 1964· Σορδινας 1965, 143· Σορδινας 1968.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 4: *Χάρτης στον οποίον παρουσιάζονται οι παλαιολιθικές θέσεις παραπλεύρως του ποταμού Λούρου*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Επιφανειακές έρευνες έφεραν στο φως παλαιολιθικά ευρήματα στο Νομό Πρέβεζας στις θέσεις Άγ. Γεώργιος, Βούλιστα-Παναγιά και Γκόρτσες[27] αποδεικνύοντας την κατοίκηση κατά μήκος του ποταμού Λούρου (Εικ. 4). Ο άνθρωπος-τροφοσυλλέκτης, που κατοικούσε σε αυτές τις θέσεις, είχε τη δυνατότητα να εκμεταλλεύεται τον πλούτο του ποταμού από τη μια, αλλά και την πανίδα των ορεινών όγκων που υψώνονταν δυτικά και ανατολικά. Η άλλη όχθη του ποταμού, η ανατολική –αν και δεν έχει ερευνηθεί–, ίσως αποτελεί επίσης χώρο κατοίκησης κατά την ίδια περίοδο. Όλες οι άλλες θέσεις είναι υπαίθριες πλην του Ασπροχάλικου. Διαδραματίζει ρόλο κεντρικό η βραχοσκεπή του Ασπροχάλικου στην κατοίκηση του ανθρώπου στην περιοχή ή αποτελεί εναλλακτική λύση κατοίκησης ανάλογα με τις καιρικές συνθήκες; Είναι ένα ερώτημα το οποίο χρήζει απάντησης.

Το «καταφύγιο» Ασπροχάλικο κατοικήθηκε συνεχώς από την αρχή της Μέσο-Παλαιολιθικής έως το τέλος της Ανώτερης-Παλαιολιθικής, γεγονός που το κατατάσσει ανάμεσα στις πιο ενδιαφέρουσες παλαιολιθικές θέσεις της Ελλάδας και της Ευρώπης γενικότερα. Ειδικότερα θα μπορούσαμε να πούμε ότι κατοικήθηκε από 26000 έως 13000 χρόνια από σήμερα.[28]

Τα τέχνεργα στο Ασπροχάλικο

Το 1964 και 1965 έγιναν περιορισμένης εκτάσεως ανασκαφές από τη Βρετανική αποστολή επιστημόνων του Πανεπιστημίου του Cambridge υπό τον E. Higgs. Κατά τη διάρκεια αυτών των ερευνών βρέθηκαν περισσότερα από 75.000 παλαιολιθικά εργαλεία.[29] Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι τα εργαλεία βρέθηκαν στην αρχική τους χρονολογική θέση, σε τέσσερα επάλληλα και αδιατάρακτα γεωλογικά στρώματα που ανήκουν σε τέσσερεις αντίστοιχες διαφορετικές χρονολογικά και τυπολογικά λιθοτεχνίες τύπου Λέβαλλο-Μουστέριας και Μικρο-Μουστέριας και λεπίδες του τύπου Γκραβέτιας.[30] Ραδιοχρονολόγηση δειγμάτων του στρώματος αυτού έδωσε απόλυτη χρονολόγηση μεγαλύτερη από 39000 χρόνια από σήμερα. Στην έρευνα στο Ασπροχάλικο από την εποχή του Higgs και μετά ήρθαν στο φως εργαλεία και όπλα τα οποία είναι σχηματισμένα από πρώτη ύλη. Η πρώτη ύλη πρέπει να προέρχεται από ορυκτή πρώτη ύλη από την ευρύτερη περιοχή. Οι κροκάλες του ποταμού, ο ασβεστόλιθος, αλλά και οι διαστρωματώσεις πυριτόλιθου

[27] Παπαδοπουλος & Κοντοραη-Παπαδοπουλου 2003· Adam 1999.

[28] Ενδιαφέροντα συμπεράσματα και για το χώρο του Ασπροχάλικου συμπεριλαμβάνονται στο τόμο πρακτικών ημερίδας, που εξέδωσε η Βρετανική Σχολή Αθήνας, βλ. Bailey et al. 1999.

[29] Higgs 1963· Δακαρης 1964· Higgs 1965· Higgs 1966· Papakonstantinou & Vassilopoulou 1997.

[30] Παπαδοπουλος 1974, 112.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στον ασβεστόλιθο τύπου Βίγλα είναι καλές πρώτες ύλες για την κατασκευή των τέχνεργων.

Τα τέχνεργα αυτά που αποκαλύφθηκαν μας δίνουν πολύτιμες πληροφορίες για τη ζωή και την κατοίκηση καθώς και για τη γενικότερη χρονολόγηση και τη διάκριση των πολιτιστικών φάσεων. Τη δεκαετία 1980-1990 μία δεύτερη επιστημονική ομάδα του Πανεπιστημίου Cambridge υπό τον G. Bailey πραγματοποίησε έρευνες με ιδιαίτερη έμφαση στην κατοίκιση στην Ηπειρωτική ενδοχώρα.[31] Τελευταίες επισημάνσεις επιστημόνων μιλούν για ιδιαίτερη «μέθοδο Ασπροχάλικου» στην τεχνολογία της λιθοτεχνίας.[32] Έρχονται σε αντίθεση δε με τις θεωρίες ύπαρξης Μικρο-Μουστέριων προϊόντων. Συγκεκριμένα υποστηρίζεται ότι η ύπαρξη δισκοειδών Μουστέριων πυρήνων είναι αποτέλεσμα της κατάτμησής τους με κεντρομόλες κρούσεις ή «επαναληπτικές» μεθόδους. Η επικράτηση της δεύτερης θεωρίας, «της μεθόδου Ασπροχάλικου», μπορεί να σημαίνει την ύπαρξη μιας παράδοσης στο χώρο, που δεν έχει σχέση με ομοιότητες στη λιθοτεχνία στα Βαλκάνια, αλλά και νοτιότερα, όπως υποστηρίζει η πρώτη θεωρία. Η ύπαρξη της «μεθόδου Ασπροχάλικου» έρχεται επίσης σε αντίθεση με την περιοδικότητα κατοίκησης της βραχοσκεπής και με την ύπαρξη Μικρο-Μουστέριας λιθοτεχνίας (Εικ. 5).[33] Με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία ο C. Runnels υποστήριξε ότι στην Ήπειρο η παρουσία του «αρχαϊκού» Homo Sapiens ανιχνεύεται από το τέλος της αρχαιότερης Παλαιολιθικής (250000 π.Χ.).[34]

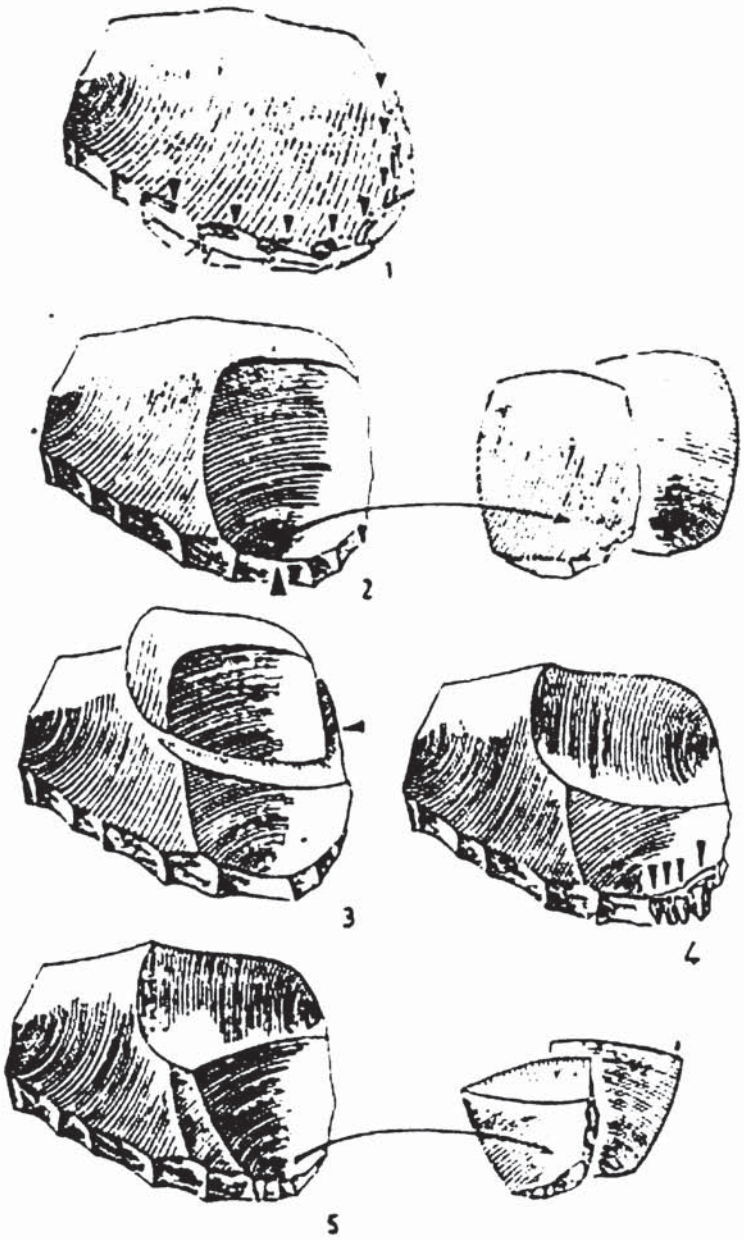
Στα παλαιολιθικά τέχνεργα που συνέλλεξαν οι ερευνητές, μπορούμε να εντάξουμε τα ξέστρα απλά ή πλευρικά, τις αιχμές και τα αιχμηρά εργαλεία, τους πυρήνες και τις φολλίδες.

Στη νεότερη Παλαιολιθική τα ευρήματα του Ασπροχάλικου είναι οι στομωμένες λεπίδες που είναι χαρακτηριστικές για την εποχή, οι γλυφίδες, οι αιχμές με ράχη, τα ξέστρα, αλλά και τα μικρολιθικά «γεωμετρικά» εργαλεία που εντοπίζονται αποκλειστικά στο Ασπροχάλικο. Τα «τεχνημικά» (*technomics*) κατά Binford αντικείμενα συσχετίζουν τη λειτουργία τους με το περιβάλλον, αφού είναι σχεδιασμένα με τρόπο ώστε να το αντιμετωπίζουν. Δηλαδή το οικολογικό πλαίσιο αναφοράς ερμηνεύει και τη τυχόν μεταβλητότητά τους.[35]

Συνοψίζοντας πρέπει να σημειώσουμε ότι η βραχοσκεπή του Ασπροχάλικου, μια σημαντική προνομιακή εξαιτίας της ροής του ποταμού παλαιολιθική θέση στην περιοχή, έχει πολλά στοιχεία να δώσει ακόμη, στοιχεία τα οποία αφορούν τις απαρχές του ανθρώπινου πολιτισμού στην περιοχή. Μια περιοχή βέβαια που σήμερα δεν έχει καμία σχέση με την Παλαιολιθική εποχή, εξαιτίας

[31] CAMBRIDGE-SOUTHAMPTON FIELD SEASON 1981· BAILEY & GAMBLE 1983, 15-42.
[32] ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 1998.
[33] PAPACONSTANTINOU 1988· COWLETT & CARTER 1997.
[34] RUNNELS et al. 1999.
[35] BINFORD 1981, 25-26.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 5: *Η «μέθοδος του Ασπροχάλικου», σχηματική αναπαράσταση κατά Παπακωνσταντίνου (ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 1998, 26)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κυρίως των κλιματικών αλλαγών, αλλά και της δυναμικής ανάπτυξης του ανθρώπινου πολιτισμού. Η μελέτη είναι δυνατόν να προχωρήσει, λαμβάνοντας υπόψη τα ανασκαφικά δεδομένα, αλλά και τη γενικότερη μελέτη του περιβάλλοντος χώρου.

Οι ανθρώπινες ομάδες-κοινότητες που κατοίκησαν στη βραχοσκεπή και πιθανώς στην εγγύτερη περιοχή είναι δυνατόν να μην είχαν ως εποχιακή την εκεί παραμονή τους. Η πληθώρα των κινητών ευρημάτων που συλλέχθηκαν κατά την ανασκαφική έρευνα, ο τρόπος παραγωγής των εργαλείων από τα τοπικά πετρώματα με την τοπική «μέθοδο του Ασπροχάλικου» μπορεί να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι η βραχοσκεπή ήταν κάτι παραπάνω από εποχιακή κατοικία.

Αν ο «ωφέλιμος χώρος» της βραχοσκεπής μας περιορίζει ώστε να αποδεχθούμε τη θεωρία ότι η βραχοσκεπή κατοικούνταν πέραν του θέρους, τότε ίσως πρέπει να ανατρέξουμε στην ενσυνείδητη θέληση του ανθρώπινου είδους να μην αποδέχεται τον αυτοπεριορισμό του, αλλά να ορίζει το χώρο δράσης του, μακρύτερα από εκείνον της κατοικίας του. Είναι το λεγόμενο από τη βιβλιογραφία SET (*Site Exploitation Territory*), δηλαδή *περιοχή εκμετάλλευσης της θέσης*.[36] Η πιθανή τεχνητή επιμήκυνση της στέγης της βραχοσκεπής με πρόχειρη ξυλοκατασκευή για προστασία από τις καιρικές συνθήκες είναι μέσα στα δυνατά ανθρώπινα πλαίσια. Ο κυνηγός τροφοσυλλέκτης υπολογίστηκε ότι εκμεταλλεύεται μία περιοχή σε ακτίνα 10 χλμ. από τη βάση του. Σε αυτήν την περίπτωση μπορεί κανείς τραβώντας ένα κύκλο με κέντρο τη βραχοσκεπή του Ασπροχάλικου να φανταστεί έως που εκτείνεται η δραστηριότητα του ανθρώπου.

Η απόφαση των ανθρώπων για μεγαλύτερη χρονικά κατοίκηση εντός του σπηλαίου, όμως, εξαρτάται άμεσα από τη θηρευτική και συλλεκτική ικανότητα του ανθρώπου σ' έναν συγκεκριμένο χώρο που έχει επιλέξει και έμμεσα από τις κλιματικές αλλαγές.

Ειδικότερα η οικονομία της κοινότητας του Ασπροχάλικου φαίνεται να καθορίζεται τόσο από την παρουσία του ποταμού Λούρου, όσο και από την χλωρίδα και πανίδα της ενδοχώρας. Αυτό το περιβαλλοντικό υπόβαθρο μάς δίνει το δικαίωμα να πιστέψουμε ότι από το «θηρευτικό» και «συλλεκτικό» στάδιο η περιοχή πέρασε εύκολα στο «παραγωγικό» της Νεολιθικής εποχής.[37] Αρκεί να το αναζητήσουμε.

[36] Renfrew & Bahn 2001, 264.

[37] Θεοχαρης 1989, 16· Χουρμουζιαδης 1980· Χουρμουζιαδης 1981.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βιβλιογραφία

ΑΛΜΑΤΖΗ Αθ., 2002, Γενικά για τους πολιτισμούς του νερού, στο: Γ.Χ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ (Επιμ.), *Δισπηλιό. 7500 χρόνια μετά*, Θεσσαλονίκη, 25-36

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Ε., 2000, Χρήση σπηλαίων στη Μυκηναϊκή Ελλάδα: Σύντομη επισκόπηση, *Επτάκυκλος* 15, 33-38

ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ Β., 2002, *Τα ελληνικά σπήλαια. Το σπήλαιο των Λιμνών*, Αθήνα

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1964, Άγ. Γεώργιος, *Αρχαιολογικό Δελτίο* 19, Χρονικά Β3, 309

ΘΕΟΧΑΡΗΣ Δ., 1989, *Νεολιθικός πολιτισμός, Σύντομη επισκόπηση της Νεολιθικής στον ελλαδικό χώρο*, Αθήνα

ΚΑΤΣΙΚΑΤΟΣ Γ., 1992, *Γεωλογία της Ελλάδας*, Αθήνα

ΚΟΥΡΤΕΣΗ-ΦΙΛΙΠΠΑΚΗ Γ., 1996, Η διεύρυνση της Παλαιολιθικής εποχής στην Ελλάδα, *Αρχαιολογία* 59, 6-31

ΛΩΛΟΣ Ι., 1999, «Σπήλαιον αναπνοήν έχον ες την θάλασσαν»: Το σπήλαιον του Ευριπίδη στη Σαλαμίνα, *Δωδώνη* 26, 287-326

ΜΑΡΑΤΟΣ Γ., 1972, *Γεωλογία της Ελλάδος*, Αθήνα

ΜΕΛΦΟΣ Β. & ΣΤΡΑΤΟΥΛΗ Γ., 2002, Η προέλευση των πρώτων υλών για τα τέχνεργα του οικισμού, στο: Γ.Χ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ (Επιμ.), *Δισπηλιό. 7500 χρόνια μετά*, Θεσσαλονίκη, 175-183

ΜΟΥΝΤΡΑΚΗΣ Δ., 1985, *Γεωλογία της Ελλάδας*, Θεσσαλονίκη

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ Δ., 1997, Κατάλοιπα παλαιολιθικής κατοίκησης στο Νομό Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 34-35, 69-81

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Αθ., 1974, Η εποχή του λίθου στην Ήπειρο, *Δωδώνη* 3, 103-142

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Θ. & ΚΟΝΤΟΡΛΗ-ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Λ., 2003, *Προϊστορική Αρχαιολογία Δυτικής Ελλάδας - Ιόνιων νησιών*, Ιωάννινα

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Σ., 1998, Η Μέση παλαιολιθική τεχνολογία στο Ασπροχάλικο: Παρουσίαση της *μεθόδου του Ασπροχάλικου*, στο: Ε. ΚΥΠΡΑΙΟΥ (Επιμ.), *Άνθρωπος και Σπηλαιοπεριβάλλον*, *Ά Πανελλήνιο σπηλαιολογικό συνέδριο, 26.-29.11.1992, Πρακτικά*, Αθήνα, 23-28

ΠΑΣΧΟΣ Π., 2007, Μεταβολές των ακτών του Αμβρακικού κόλπου και του Ιονίου πελάγους κατά το Τεταρτογενές, στο: Γ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ (Επιμ.), *Η Προϊστορική Κέρκυρα και ο ευρύτερος περίγυρός της. Προβλήματα – Προοπτικές, Πρακτικά ημερίδας τιμητικής στον Αύγουστο Σορδίνα, Κέρκυρα 17 Δεκεμβρίου 2004*, Κέρκυρα, 59-66

ΣΑΜΨΩΝ Α., 1985, Τα σπήλαια και η χρήση τους στην Εύβοια και γενικότερα στον Ελληνικό χώρο, *Αρχαιολογία* 15, 37-44

ΣΟΡΔΙΝΑΣ Α., 1965, Προϊστορική έρευνα στην Κέρκυρα το 1965, *Κερκυραϊκά Χρονικά* 11, 141-147

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΟΡΔΙΝΑΣ Α., 1968, Προϊστορική έρευνα στην Κέρκυρα το 1966, *Κερκυραϊκά Χρονικά* 14, 77-83

ΤΟΥΛΟΥΜΗΣ Κ., 2002, Η οικονομία ενός νεολιθικού λιμναίου οικισμού, στο: Γ.Χ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ (Επιμ.), *Δισπηλιό. 7500 χρόνια μετά*, Θεσσαλονίκη, 89-105

ΤΡΑΥΛΟΣ Ι., 1937, Σπήλαιον του Πανός παρά το Δαφνί, *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 391-408

ΤΡΑΥΛΟΣ Ι., 1993, *Πολεοδομική εξέλιξις των Αθηνών*, Αθήνα

ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ Ν., 1980, Εισαγωγή στο νεολιθικό τρόπο παραγωγής, Α΄ μέρος, *Ανθρωπολογικά* 1, Βόλος – Θεσσαλονίκη, 118-129

ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ Ν., 1981, Εισαγωγή στο νεολιθικό τρόπο παραγωγής, Β΄ μέρος, *Ανθρωπολογικά* 2, Βόλος – Θεσσαλονίκη, 39-49

ADAM E., 1999, The upper Palaeolithic stone industries of Epirus in their regional setting, in: G.N. BAILEY, E. ADAM, E. PANAGOPOULOU, C. PERLES & K. ZACHOS (Eds.), *The Paleolithic Archaeology of Greece and Adjacent Areas*, Proceedings of the ICOPAG Conference, Ioannina, 137-147 (British School at Athens, Studies 3)

BAILEY G.N., ADAM E., PANAGOPOULOU E., PERLES C. & ZACHOS K. (Eds.), 1999, *The Paleolithic Archaeology of Greece and Adjacent Areas*, Proceedings of the ICOPAG Conference, Ioannina (British School at Athens, Studies 3)

BAILEY G.N. & GAMBLE C., 1983, Asprochaliko and Kastritsa: Further Investigations of Palaeolithic Settlement and Economy in Epirus (Northwest Greece), *Proceedings of the Prehistoric Society* 49, 15-42

BINFORD L., 1981, Η αρχαιολογία ως ανθρωπολογία, *Ανθρωπολογικά* 2, Βόλος – Θεσσαλονίκη, 24-31

BRAUDEL F., 2001, *Η γραμματική του πολιτισμού*, Αθήνα

CHAMPION T., GAMBLE C., SHENNAN S.J. & WHITTLE A., 1984, *Prehistoric Europe*, London

CAMBRIDGE-SOUTHAMPTON FIELD SEASON, 1981, Asprochaliko, *Αρχαιολογικό Δελτίο* 36, Χρονικά Β2, 281-282

COWLETT J. & CARTER P., 1997, The Basal Mousterian of Asprochaliko Rochshelter, Louros Valley, in: G.N. BAILEY (Ed.), *Klithiq Palaeolithic settlement and Quaternary landscapes in Northwest Greece*, Cambridge, 441-457

DAKARIS S., 1971, *Cassopaia and the Elean Colonies*, Athens (Ancient Greek Cities 4)

DAKARIS S., HIGGS S.E. & HAY R.W., 1964, The climate environment and industries of Stone Age Greece, part I, *Proceedings of the Prehistoric Society* 30, 199-244

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

DART R., 1995, *Theoretical Archaeology*, Cambridge

GIMBUTAS M., 2007, *The Goddesses and Gods of Old Europe*, London

HAMMOND N.G.L., 1967, *Epirus, The geography, the ancient remains, the history and the topography of Epirus and adjacent areas*, Oxford

HIGGS S.E., 1963, Palaeolithic survey, *Αρχαιολογικό Δελτίο* 18, Χρονικά Β2, 157-158

HIGGS S.E., 1965, Some Recent old stone age discoveries in Epirus, *Αρχαιολογικό Δελτίο* 20, Χρονικά Β2, 361-374

HIGGS S.E., 1966, Excavations at the rock shelter of Asprochaliko, *Αρχαιολογικό Δελτίο* 21, Χρονικά Β2, 292-294

PAPACONSTANTINOU V.S., 1988, Micromoustérien: les idées et les pierres: Le Micromoustérien d' Asprochaliko (Grèce) et le problème des industries microlithiques du Moustérien: Thèse de doctorat; Université Paris X, Paris

PAPAKONSTANTINOU E. & VASSILOPOULOU V., 1997, The Middle Palaeolithic industries of Epirus, in: G.N. BAILEY (Ed.), *Klithi. Palaeolithic settlement and Quaternary landscapes in Northwest Greece*, Cambridge, 441-457

RENFREW C. & BAHN P., 2001, *Αρχαιολογία. Θεωρία, Μεθοδολογία και Πρακτικές εφαρμογές*, Αθήνα

RUNNELS C., 1987, Κλειδί, *Αρχαιολογικό Δελτίο* 42, Χρονικά Β1, 322-327

RUNNELS C., VAN ANDEL T.H., ZACHOS K. & PASHOS P., 1999, Human settlement and landscape in the Preveza region (Epirus) in the Pleistocene and early Holocene, in: G.N. BAILEY, E. ADAM, E. PANAGOPOULOU, C. PERLES & K. ZACHOS (Eds.), *The Paleolithic Archaeology of Greece and Adjacent Areas*, Proceedings of the ICOPAG Conference, Ioannina, 120-129 (British School at Athens, Studies 3)

SHACLETON J., VAN ANDEL T.H. & RUNNELS C., 1984, Coastal Paleogeography of the Central and Western Mediterranean during the Last 125,000 Years and its Archaeological Implications, *Journal of Field Archaeology* 11, 307-314

SREIOVIC D. & BABIC L., 1983, *Umetnost Lepenskog Vira*, Beograd

STIROS S., BARKAS N. & MOUTSOULAS M., 1999, River erosion and landscape reconstruction in Epirus: methodology and results, in: G.N. BAILEY, E. ADAM, E. PANAGOPOULOU, C. PERLES & K. ZACHOS (Eds.), *The Paleolithic Archaeology of Greece and Adjacent Areas*, Proceedings of the ICOPAG Conference, Ioannina, 108-114 (British School at Athens, Studies 3)

STRINGER C. & GAMBLE C., 1994, *In Search of the Neanderthals. Solving the Puzzle of Human Origins*, London

VIALOU D., 2008, *Προϊστορία. Οι απαρχές της Τέχνης*, Αθήνα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Όλγα Καρουτα*

Οι αρχαιότητες του Δήμου Φαναρίου

Στους αρχαιοφύλακες του Νεκρομαντείου
και στον κ. Λεωνίδα Αργυρό

Ο Δήμος Φαναρίου με έδρα το Καναλάκι βρίσκεται στο βορειοδυτικό άκρο του Νομού Πρέβεζας στα όρια προς βορρά με το Νομό Θεσπρωτίας. Το όνομα της περιοχής, σημειώνει ο καθηγητής Σωτήριος Δάκαρης,[1] προέρχεται από φάρο που βρισκόταν στον όρμο της Αμμουδιάς. Πρόκειται για μία εύφορη πεδινή περιοχή που αποτελεί το νότιο τμήμα της πεδιάδας της Παραμυθιάς[2] και περικλείεται ανατολικά και βορειοανατολικά από την οροσειρά του Κορίλλα, το Ζάβροχο και την Τούρλια, βορειοδυτικά από τα υψώματα Λίπες και Γκρόπες, και νότια από τα βουνά Βαλανιδόραχου, Τσουκνίδας, Κουκλιών και Μπούντας. Στην ακτή σχηματίζονται δύο όρμοι, της Αμμουδιάς ή Σπλάντζας και νοτιότερα της Κερέντζας. Την πεδιάδα διατρέχουν οι τρεις γνωστοί από την αρχαιότητα ποταμοί Αχέρων, Βουβοπόταμος και Κωκκυτός. Μεγάλη έκταση στα δυτικά πλησίον της Αμμουδιάς είναι βαλτώδης καθώς στο σημείο αυτό κατά την αρχαιότητα εισέρχονταν η θάλασσα, η οποία προσχώθηκε σταδιακά από τον ποταμό Αχέροντα που εκβάλει στην Αμμουδιά.

Το φυσικό περιβάλλον του Δήμου Φαναρίου σήμερα παρουσιάζει σημαντικές διαφορές σε σχέση με την αρχαιότητα. Η θάλασσα στον όρμο της Αμμουδιάς εισέρχονταν στην ενδοχώρα σε βάθος 3-4 χιλιομέτρων[3] σχηματίζοντας έναν ευρύ κόλπο που αποτελούσε τον *Γλυκύ λιμένα*,[4] το σημαντικότερο λιμάνι της περιοχής. Κατά την προϊστορική περίοδο ο όρμος της Αγίας Ελένης που σήμερα αποτελεί το νότιο τμήμα του κόλπου του Φαναρίου ήταν νησί, το οποίο αργότερα ενώθηκε με τη στεριά. Οι προσχώσεις από τον ποταμό

---

* Η Όλγα Καρούτα είναι αρχαιολόγος στη Διεύθυνση Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Πολιτισμού.

[1] Δακαρης 1960α, 201.

[2] Hammond 1967, 63 κ.ε.

[3] Wiseman et al. 1993, 312.

[4] Στράβων 7.7.5.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αχέροντα περιόρισαν σταδιακά τον κόλπο στις σημερινές του διαστάσεις και μετέβαλλαν σε έλος την ευρύτερη περιοχή. Στο μέσο περίπου του Φαναρίου ανάμεσα σε βαλτώδεις εκτάσεις, βρισκόταν η Αχερουσία λίμνη έως και τη δεκαετία του 1950, όταν αποξηράνθηκε για να αποδοθεί στους καλλιεργητές. Ο ποταμός Αχέρων, με μικρές διαφοροποιήσεις από τη σημερινή κοίτη του, κατέβαινε από βορρά και στη συνέχεια μαζί με τον Κωκκυτό και τον Πυριφλεγέθοντα έπεφτε στην Αχερουσία λίμνη, από όπου ξανασχηματίζονταν και συνέχιζε την πορεία του προς δυτικά εκβάλλοντας στο Γλυκύ λιμένα. Εξαιτίας του Αχέροντα, που ήταν πλωτός σε μήκος έως 8 χλμ. ήταν δυνατή η ναυσιπλοΐα από το Ιόνιο πέλαγος έως την ενδοχώρα.

Γύρω στο 2000 π.Χ. εμφανίστηκαν στην Ήπειρο οι Θεσπρωτοί, ένα από τα πρώτα ελληνικά φύλα, και εγκαταστάθηκαν σε ολόκληρη σχεδόν την περιοχή της Ηπείρου, ανάμεσα στο Ιόνιο, την Πίνδο και τον Αμβρακικό. Μετά την εισβολή και κατάληψη της ανατολικής και κεντρικής Ηπείρου το 12ο αι. π.Χ. από ένα νέο φύλο, τους Μολοσσούς, οι Θεσπρωτοί αναγκάστηκαν να περιοριστούν στη δυτική Ήπειρο, έως την οροσειρά μεταξύ της πεδιάδας των Ιωαννίνων και της κοιλάδας της Δωδώνης. Το μαντείο της Δωδώνης παρέμεινε στους Θεσπρωτούς έως το τέλος του 5ου-αρχές του 4ου αι. π.Χ.

Κατά τη Μυκηναϊκή εποχή και συγκεκριμένα το 14ο αι. π.Χ. Μυκηναίοι άποικοι, πιθανότατα από την Ηλεία, εγκαταστάθηκαν στις δυτικές ακτές της Ηπείρου οργανώνοντας εμπορικές βάσεις για την εξυπηρέτηση της ναυσιπλοΐας προς την Αδριατική, την Ιταλία και τη Σικελία. Η ακρόπολη της Εφύρας στην κοινότητα Μεσοποτάμου και η μυκηναϊκή Κίπερη πλησίον της Πάργας, στην οποία αποκαλύφθηκε ο μοναδικός θολωτός τάφος της Ηπείρου, αποτελούν δύο σημαντικές μυκηναϊκές θέσεις που τεκμηριώνουν την παρουσία των Μυκηναίων στην περιοχή της Ηπείρου.

Ο αποικισμός των Ηλείων στη χώρα των Θεσπρωτών ολοκληρώθηκε τον 8ο αι. π.Χ. με την ίδρυση τεσσάρων ηλειακών αποικιών: την Πανδοσία στο Καστρί του Δήμου Φαναρίου, την Ελάτεια στον Ωρωπό, το Βουχέτιον στο Κάστρο των Ρωγών και τις Βατίες στο Καστρί Ριζοβουνίου. Οι τέσσερις αυτές ηλειακές αποικίες συγκρότησαν την Ηλειακή Τετράπολη με έδρα την Πανδοσία.

Η πεδιάδα της Παραμυθιάς ανήκε στους Θεσπρωτούς και αποτελούσε την αρχαία Ελεάτιδα οπού κατοικούσαν οι Ελεάτες με πρωτεύουσα την Ελέα (Χρυσαυγή Θεσπρωτίας). Το 400 π.Χ. περίπου οι Κασσωπαίοι, που αποτελούσαν το νότιο κλάδο των Θεσπρωτών και κατοικούσαν στην περιοχή που ορίζεται βόρεια από τον ποταμό Αχέροντα, νότια από τον Αμβρακικό κόλπο, ανατολικά από τον ποταμό Λούρο και δυτικά από το Ιόνιο, αποσπάστηκαν από τους Θεσπρωτούς και σύνορο ανάμεσα στις δύο κυριαρχίες ορίστηκε ο ποταμός Αχέρων. Την ίδια περίοδο οι Μολοσσοί επεκτάθηκαν προς δυτικά προσαρτώντας το ιερό της Δωδώνης και αναγκάζοντας τους Θεσπρωτούς να

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

διαβούν τον ποταμό Καλαμά και να επεκταθούν προς βορρά στην Κεστρίνη της Χαονίας.

Για το φύλο των Θεσπρωτών, κλάδος του οποίου ήταν οι Κασσωπαίοι, αναφέρεται από τις πηγές[5] ότι ζούσαν σε ατείχιστες κώμες έως τον 4ο αι. π.Χ. όταν συνοικίστηκαν σε πόλεις. Ο συνοικισμός της Κασσώπης, που αποτέλεσε τη λαμπρή πρωτεύουσα των Κασσωπαίων, πραγματοποιήθηκε στο πρώτο μισό του 4ου αι. και πολύ σύντομα η Κασσώπη αναδείχθηκε σε πολύ σημαντική πόλη της περιοχής καθώς αναφέρεται στον κατάλογο των Θεαροδόκων της Επιδαύρου (380-360 π.Χ.) μαζί με την Αμβρακία και την Πανδοσία. Μολονότι καμία θεσπρωτική πόλη δεν αναφέρεται στον κατάλογο, είναι κοινώς αποδεκτό ότι είχαν συγκροτηθεί πόλεις όπως η Γιτάνη, που ήταν η πρώτη έδρα του κοινού των Θεσπρωτών, και η Ελέα που αποτέλεσε τη νέα πρωτεύουσα.

Μετά τη σύσταση της Συμμαχίας των Ηπειρωτών το 330-325 π.Χ. από τον Αλέξανδρο τον Μολοσσό και του Κοινού των Ηπειρωτών το 233 π.Χ. η ιστορία των δύο δυνάμεων είναι κοινή με αυτήν των δύο πολιτικών σχηματισμών, οι οποίοι συμπεριέλαβαν όλα σχεδόν τα Ηπειρωτικά φύλα μεταξύ του Αμβρακικού και της κεντρικής Αλβανίας. Ιδιαίτερα η εποχή του Κοινού αποτελεί περίοδο μεγάλης ακμής για τις Ηπειρωτικές πόλεις, οι οποίες αυξάνουν σε έκταση και πληθυσμό και κοσμούνται με δημόσια οικοδομήματα. Μετά την καταστροφή των Ηπειρωτικών πόλεων από το στρατό του Ρωμαίου Αιμίλιου Παύλου, η Ήπειρος οδηγήθηκε βίαια στην παρακμή από την οποία παροδικά ανέκαμψε με την ανασύσταση του Κοινού των Ηπειρωτών στα μέσα του 2ου αι. π.Χ., έως την οριστική ερήμωση της με σκοπό το βίαιο συνοικισμό της Νικόπολης, που ίδρυσε ο Οκταβιανός Αύγουστος, μετά τη νίκη του επί του Αντωνίου στη ναυμαχία του Ακτίου το 31 π.Χ.

Συνοψίζοντας, στην περιοχή του Φαναρίου συνυπάρχουν τρεις διαφορετικές κυριαρχικές δυνάμεις: οι Θεσπρωτοί, οι άποικοι από την Ηλεία και οι Κασσωπαίοι. Αρχικά όλη η περιοχή ανήκε στους Θεσπρωτούς, οι οποίοι στη συνέχεια αναγκάστηκαν να περιοριστούν έως τον Αχέροντα ποταμό. Μετά την ίδρυση των ηλειακών αποικιών, ένα μέρος της γης των Θεσπρωτών βρέθηκε στην κυριαρχία των αποίκων, χωρίς ωστόσο τα όρια της επικράτειας των τελευταίων να είναι σαφή. Τέλος, η περιοχή νότια από τον ποταμό Αχέροντα πέρασε στους Κασσωπαίους. Δεδομένου όμως ότι η κοίτη του ποταμού σε σχέση με τη σημερινή παρουσιάζει διαφοροποιήσεις, δεν είναι πάντα αυταπόδεικτο ποιες θέσεις ανήκουν στη Θεσπρωτία και ποιες στην Κασσωπαία.

Όπως συμβαίνει στις περισσότερες περιοχές του ελλαδικού χώρου, συγκεντρώσεις οστράκων άλλοτε μεγαλύτερες ή μικρότερες, διαφόρων χρονι-

[5] Ψευδο Σκύλακας 30.513, 548.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κών περιόδων, εντοπίζονται σε πολλές θέσεις και του Δήμου Φαναρίου.[6] Στην παρούσα εργασία, ωστόσο, δε θα αναφερθούμε στις θέσεις αυτές, παρά μόνο σε εκείνες που σώζουν ακίνητα μνημεία. Εξαίρεση θα αποτελέσουν οι παλαιολιθικές και προϊστορικές θέσεις, για τις οποίες η παρουσία οστράκων συχνά είναι η μόνη απόδειξη ύπαρξης αρχαιολογικής θέσης. Αναλυτικά στο Δήμο Φαναρίου βρίσκονται οι παρακάτω αρχαιολογικές θέσεις:

Πρώην Κοινότητα Μεσοποτάμου

Νεκρομαντείο (Εικ. 1)

Βρίσκεται 45 χλμ. βορειοδυτικά της Πρέβεζας, στο χαμηλό λόφο του Τιμίου Προδρόμου πλησίον της κοινότητας Μεσοποτάμου. Κατά την αρχαιότητα η περιοχή του Νεκρομαντείου υπάγονταν στην κυριαρχία του φύλου Θεσπρωτών, στους οποίου παρέμεινε παρά τις διάφορες ανακατατάξεις που προαναφέρθηκαν.

Ανασκαφικές έρευνες πραγματοποιήθηκαν κατά τα έτη 1958-1964 και 1976-1977 υπό την αιγίδα της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, από τον καθηγητή Σωτήριο Δάκαρη[7] οι οποίες έφεραν στο φως ένα ελληνιστικό κτιριακό συγκρότημα, που ερμηνεύθηκε από τον ανασκαφέα ως το αρχαίο Νεκρομαντείο του Άδη και της Περσεφόνης.[8] Ο Δάκαρης στηρίχθηκε στις πηγές και κυρίως στην ομηρική παράδοση, σύμφωνα με τα οποία πλησίον της θεσπρωτικής Εφύρας και του ποταμού Αχέροντα βρισκόταν το αρχαίο Νεκρομαντείο, η λειτουργία του οποίου ανάγεται στα προϊστορικά χρόνια. Την άποψή του ο ανασκαφέας ενίσχυσε και με την εύρεση δύο ειδωλίων της Περσεφόνης στο κτίριο και ενός αποθέτη με όστρακα και ειδώλια της ίδιας θεάς[9] στους δυτικούς πρόποδες του λόφου, που χρονολογούνται από τον 7ο έως τον 5ο αι. π.Χ., και ενός κατεστραμμένου πλέον τοίχου, ο οποίος ενδεχομένως ανήκει σε αρχαϊκό ιερό της θεάς του κάτω κόσμου.

Σύμφωνα με το Δάκαρη κατά την προϊστορική περίοδο οι τελετουργίες για την επικοινωνία με τους νεκρούς τελούνταν σε κάποιο σπήλαιο ή άνοιγμα της γης, στην κορυφή του βραχώδους λόφου, ο οποίος ισοπεδώθηκε κατά τη διάρκεια της Συμμαχίας των Ηπειρωτών (330/325 π.Χ. - 233/232 π.Χ.) για να ανεγερθεί το υφιστάμενο μνημειακό συγκρότημα.

---

[6] TARTARON 2004.

[7] ΔΑΚΑΡΗΣ 1958α· 1958β· 1960β· 1960γ· 1961α· 1961β· 1963α· 1963β· 1964· 1975· 1976α· 1976β· 1977α· 1977β· 1990· 1991· 1993.

[8] ΔΑΚΑΡΗΣ 1993.

[9] ΔΑΚΑΡΗΣ 1958β, 97, 102.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το ελληνιστικό κτίριο καλύπτει μία έκταση περίπου τριών στρεμμάτων. Περιβάλλεται από ορθογώνιο περίβολο διαστάσεων 62,40 x 46,30 μ., ο οποίος σώζεται σε μεγάλο ύψος και είναι κατασκευασμένος με ογκολίθους κατά το πολυγωνικό σύστημα. Το ορθογώνιας κάτοψης συγκρότημα χωρίζεται σε δύο μεγάλα τμήματα, το ανατολικό, που οικοδομήθηκε στις αρχές του 3ου αι. π.Χ. και περιλαμβάνει τον κεντρικό πυρήνα και δευτερεύοντες χώρους, και το δυτικό, που προστέθηκε στα τέλη του 3ου ή στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. και στο οποίο βρισκόταν η είσοδος, η αυλή και βοηθητικοί χώροι.

Το ανατολικό τμήμα αποτελείται στο μέσο από τον κεντρικό πυρήνα, το κυρίως ιερό, το οποίο περιβάλλεται από διαδρόμους, τετράγωνους χώρους και το λαβύρινθο. Ο κεντρικός πυρήνας είναι τετράγωνης κάτοψης, διαστάσεων 21,30 x 21,65 μ. Είναι χτισμένος επίσης κατά το πολυγωνικό σύστημα και οι ιδιαιτέρως ισχυροί εξωτερικοί τοίχοι του, πάχους 3,30 μ., σώζονται σε ύψος έως 3,30 μ. Αποτελείται από την κεντρική ορθογώνια αίθουσα, στην οποία πραγματοποιούνταν η εμφάνιση των ειδώλων των νεκρών και από τρία τετράγωνα δωμάτια εκατέρωθεν, στα οποία εντοπίστηκε μεγάλος αριθμός αποθηκευτικών και οικιακών αγγείων. Κάτω από την κεντρική αίθουσα βρίσκεται η υπόγεια κρύπτη ίδιων διαστάσεων με την κεντρική αίθουσα, η οποία στηρίζεται από δεκαπέντε πώρινα τόξα. Η κρύπτη αυτή πιθανολογείται ότι συνδέεται με το σπήλαιο της προϊστορικής λατρείας.

Η δυτική πτέρυγα του συγκροτήματος που κατασκευάστηκε στα χρόνια του Κοινού (232 π.Χ. - 167 π.Χ.) αποτελείται από μία κεντρική αυλή, η οποία περιβάλλεται από οκτώ ορθογώνιας ή τετράγωνης κάτοψης δωμάτια, που χρησιμοποιούνταν ως αποθήκες, δωμάτια των ιερέων και των επισκεπτών.

Μία εντελώς διαφορετική ερμηνεία του μνημείου έχει διατυπωθεί ωστόσο από έναν άλλο μελετητή. Σύμφωνα με τον Dietwulf Baatz[10] πρόκειται για οχυρή ιδιωτική αγροικία των ελληνιστικών χρόνων, ανάλογη με την οχυρή αγροικία του κτηματία Ασιδάτη στην περιοχή της Περγάμου, στην οποία επιτέθηκε ο Ξενοφών[11] μαζί με τους στρατιώτες του κατά την επιστροφή του από την Περσία. Τέτοιας μορφής κτίσματα έχουν εντοπιστεί στην Κριμαία, στη Μικρά Ασία, στα ελληνικά νησιά, στην ελληνική ενδοχώρα και στη νότια Ήπειρο[12] και απασχολούν τα τελευταία χρόνια συστηματικότερα την έρευνα.[13] Το μέγεθος και η μορφή τους εξαρτάται από τοπικές παραλλαγές. Εμφανίζονται ξαφνικά στον ελληνιστικό κόσμο και συνδέονται με την αναστάτωση και τις κοινωνικές μεταβολές που επικρατούσαν κατά την εποχή των Διαδόχων.

---

[10] BAATZ 1999.
[11] Ξενοφών 7.8.12-16.
[12] WISEMAN 1998.
[13] SCHULER 1998· LOHMAN 1993· HASELBERGER 1978.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η οχυρή αγροικία του Μεσοποτάμου αρχικά αποτελούνταν μόνο από τον κεντρικό πυρήνα και στη συνέχεια μέσα σε έναν αιώνα συμπληρώθηκε από τα περιφερειακά βοηθητικά δωμάτια, τους διαδρόμους και τις αυλές. Την άποψή του στηρίζει ο μελετητής στον εντοπισμό πολυάριθμων γεωργικών εργαλείων και αντικειμένων ψαρέματος, που είναι αναμενόμενα σε ένα αγροτικό συγκρότημα και εξαρτημάτων από έξι καταπέλτες βελών,[14] για τους οποίους υποθέτει ότι μεταφέρθηκαν στην αγροικία κατά τις παραμονές της επίθεσης του 167 π.Χ. Σημαντικό επίσης στοιχείο για το μελετητή είναι η μικρή παρουσία ειδωλίων σε ένα τόσο σημαντικό ιερό, όταν ακόμη και σε μικρής σπουδαιότητας ιερά ο αριθμός των ειδωλίων της τιμώμενης θεότητας είναι πολύ μεγάλος. Αναμφισβήτητο γεγονός παραμένει, ωστόσο, ότι ο Δάκαρης για την ταύτιση του μνημείου με το ιερό του Άδη και της Περσεφόνης, στηρίχθηκε κατά κύριο λόγο στις πηγές και στην ομοιότητα του τοπίου με την ομηρική περιγραφή και δευτερευόντως στα ανασκαφικά δεδομένα.

Το 167 π.Χ. το συγκρότημα είχε την ίδια τύχη με τις 70 ηπειρωτικές πόλεις που πυρπολήθηκαν από τους Ρωμαίους. Στη συνέχεια εγκαταλείφθηκε και μόνο στην αυλή του έχουν εντοπιστεί ίχνη κατοίκησης του 1ου π.Χ. αι. Στην κορυφή του λόφου του Νεκρομαντείου ιδρύθηκε στις αρχές του 18ου αι. σιναΐτικο μετόχι του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, και το σύγχρονό του νεκροταφείο, που χρησιμοποιούνταν έως την έναρξη των ανασκαφών το 1958.

Πρώην Κοινότητα Καστρίου

Πανδοσία[15] *(Εικ. 2)*

Ο αρχαιολογικός χώρος της αρχαίας Πανδοσίας βρίσκεται στο λόφο της κοινότητας Καστρίου, εντός της πεδιάδας του Αχέροντα, καταλαμβάνοντας μία έκταση 330 περίπου στρεμμάτων. Οι σύγχρονοι οικισμοί Καστρί και Καστρόπουλο της κοινότητας Καστρίου είναι χτισμένοι πάνω στο κατώτερο τμήμα της αρχαίας πόλης, τα ερείπια της οποίας είναι ορατά ανάμεσα στις νέες κατοικίες.

Στα τέλη του 8ου - αρχές 7ου αι. π.Χ. εγκαταστάθηκαν στη γη των Θεσπρωτών και αργότερα των Κασσωπαίων άποικοι από την Ηλεία, οι οποίοι ίδρυσαν την Πανδοσία στην αριστερή όχθη του Αχέροντα πλησίον της μυκηναϊκής Εφύρας. Σήμερα η κοίτη του Αχέροντα έχει διαφοροποιηθεί από την αρχαιότητα και βρίσκεται νότια της αρχαίας πόλης.

Αρχικά ήταν ένας ατείχιστος οικισμός, ο οποίος τειχίστηκε στα τέλη του

[14] Baatz 1982.
[15] Καρουτα 2007.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

5ου - αρχές του 4ου αι. π.Χ. Η πόλη σε μια έκταση 5.300 τ.μ. περικλείστηκε από ένα πολυγωνικό τείχος, πλάτους 3,20 μ., που ενισχύεται από είκοσι δύο (22) τετράγωνους πύργους.[16] Στην ανατολική πλευρά του τείχους υπάρχουν δύο πύλες πλάτους 4 μ. και 2,70 μ. Στο εσωτερικό του οχυρωματικού περιβόλου ένα ενδιάμεσο τείχος με κατεύθυνση βορρά-νότου χωρίζει την πόλη σε δύο ίσα περίπου τμήματα. Διάσπαρτα οικοδομικά λείψανα είναι ορατά σε όλη την έκταση της αρχαίας πόλης,[17] όπως ένα μεγάλων διαστάσεων ορθογώνιο οικοδόμημα και δύο λαξευτές δεξαμενές στην κορυφή του λόφου και τρία ορθογώνια κτίρια στο ανατολικό τμήμα της άνω πόλης.

Κατά την Ελληνιστική περίοδο ανεγέρθη ευρύτερος πολυγωνικός οχυρωματικός περίβολος που περιέβαλε ολόκληρο το λόφο του Καστρίου. Το νέο τείχος 3,50 μ. πλάτους κατασκευάστηκε στις βόρειες και ανατολικές παρυφές του λόφου με συνολική περίμετρο 2.320 μ. και με μεγαλύτερους τετράγωνους πύργους. Μία μόνο πύλη του νέου τείχους είναι ορατή στο βόρειο τμήμα του.

Το 167 π.Χ. η Πανδοσία κατακτήθηκε από τους Ρωμαίους, οι οποίοι προκάλεσαν μεγάλες καταστροφές στην πόλη, κυρίως στον οχυρωματικό περίβολο. Η κατοίκηση, ωστόσο, συνεχίστηκε και η πόλη συρρικνώθηκε στο ανώτερο σημείο του λόφου, περιοριζόμενη από νότο με νέο εγκάρσιο τείχος μήκους 300 μ. και πλάτους 2 μ., το οποίο έχει δύο τετράγωνους και δύο ημικυκλικούς πύργους και μόνο μία πύλη πλάτους 2 μ. στη δυτική πλευρά. Μετά την ίδρυση της Νικόπολης το 31 π.Χ. οι κάτοικοι της Πανδοσίας, όπως και των άλλων Ηπειρωτικών πόλεων, υποχρεώθηκαν να εγκατασταθούν στη νέα πόλη.

Στα νεότερα χρόνια στις παρυφές του λόφου αναπτύχθηκε η κοινότητα και εντός του εσωτερικού περιβόλου της ακρόπολης, στην κορυφή του λόφου, κατασκευάστηκε ο ναός του Αγίου Ιωάννη.

Εφύρα (Εικ. 3 και 4)

Η μυκηναϊκή ακρόπολη της Εφύρας βρίσκεται στον ασβεστολιθικό λόφο του Ξυλοκάστρου 500 μ. βόρεια του ελληνιστικού συγκροτήματος του Νεκρομαντείου. Ανασκαφικές έρευνες έχουν πραγματοποιηθεί από τους καθηγητές Σ. Δάκαρη και Αθ. Παπαδόπουλο[18] κατά τα έτη 1958 και 1975 έως 1987 υπό την αιγίδα της Αρχαιολογικής Εταιρείας και του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Κατά την προϊστορική περίοδο υπήρχε ένας ατείχιστος οικισμός, που έφερε το προελληνικό όνομα Κίχυρος. Το 14ο και 13ο αι. π.Χ., λόγω της καταλληλότητας της θέσης για τη δημιουργία εμπορικού σταθμού, που θα εξυπηρετούσε την επικοινωνία με την Ιταλία, στο λόφο εγκαταστάθηκαν Μυκηναίοι άποικοι, πιθανώς από την Ηλεία και η περιοχή μετονομάστηκε σε Εφύ-

[16] ΚΑΤΣΑΔΗΜΑ 1993.
[17] ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ 1989.
[18] ΔΑΚΑΡΗΣ 1958· ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ 1978· 1979· 1980· 1981· 1982· 1983· 1986· 1987.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ρα. Ο βασιλιάς της είχε στην κυριαρχία του την ευρύτερη περιοχή έως την Πάργα, όπου εντοπίστηκε θολωτός τάφος και ίχνη προϊστορικού τείχους.

Ο οικισμός προστατεύθηκε με δύο επάλληλους οχυρωματικούς περιβόλους από κυκλώπεια τείχη που περιβάλουν έκταση 17.000 τ.μ. Στη νότια πλευρά του εξωτερικού περιβόλου υπάρχει η πύλη της ακρόπολης, πλάτους 2,30 μ., η οποία πλαισιώνεται από δύο παραστάδες που εισχωρούν στο εσωτερικό του τείχους. Η νοτιοανατολική πλευρά της πύλης προβάλλεται προς τα έξω σχηματίζοντας ένα είδος πύργου κατά το υπόδειγμα των μυκηναϊκών ακροπόλεων της νότιας Ελλάδας. Εντός του εσωτερικού περίβολου, τμήμα του οποίου χρησιμοποιήθηκε ως ανάλημμα του νεκροταφείου, εντοπίστηκαν τρεις ταφικοί τύμβοι, από τους οποίους σώζονταν μόνο τμήματα των περιβόλων. Οι περίβολοι ήταν ωοειδείς και κατασκευασμένοι από ακατέργαστους λίθους. Για τη συνέχεια της κατοίκησης κατά την Υπομυκηναϊκή και τη Γεωμετρική εποχή δεν υπάρχουν στοιχεία εκτός από δύο παιδικές ταφές σε χειροποίητους πίθους.

Κατά τον 5ο αι. και συγκεκριμένα το 453 π.Χ. η Εφύρα ήταν ένας αξιόλογος οικισμός, αξιομνημόνευτος από το Θουκυδίδη (1.46.4). Στη νότια πλευρά της βραχώδους κορυφής του λόφου, διατηρούνται λείψανα πολυγωνικού οχυρωματικού περιβόλου, που χρονολογείται την Ελληνιστική περίοδο. Η έκταση του οικισμού δεν είναι δυνατό να εκτιμηθεί με ακρίβεια, διάσπαρτα ωστόσο είναι τα οικοδομικά κατάλοιπα. Εντός του εσωτερικού μυκηναϊκού περίβολου, στα δυτικά του χώρου έχει ανασκαφεί επιβλητικό επίμηκες κτίριο Ελληνιστικής περιόδου διαστάσεων 16,10 x 10,50 μ. αποτελούμενο από τρία ισομεγέθη τετράγωνα δωμάτια. Τάφοι βρέθηκαν στους αγρούς προς ανατολικά μεταξύ του λόφου του Νεκρομαντείου και του Κωκυτού, όπως και νοτιότερα, κοντά στη συμβολή του Κωκυτού με τον Αχέροντα.

Η ακρόπολη εγκαταλείφθηκε στα Ρωμαϊκά χρόνια και πιθανότατα καταστράφηκε από το στρατό του Αιμίλιου Παύλου το 167 π.Χ., όπως συνέβη και με το γειτονικό Νεκρομαντείο και τις υπόλοιπες Ηπειρωτικές πόλεις.

Πρώην Κοινότητα Αμμουδιάς

Ακρόπολη της Αγίας Ελένης (Εικ. 5)

Νοτίως της Αμμουδιάς βρίσκονται, δυσπρόσιτα από την πυκνή βλάστηση, τα ερείπια μιας αρχαίας ακρόπολης γνωστής ως φρούριο της Αγίας Ελένης. Περιμετρικά των παρυφών του λόφου διακρίνονται λείψανα αρχαίου τείχους χτισμένου κατά το ισοδομικό και το πολυγωνικό σύστημα. Στο εσωτερικό του σώζονται δύο δεξαμενές. Την κορυφή του λόφου περιβάλλει ένας δεύτερος τοίχος ίδιας τοιχοποιίας, που σώζεται σε ύψος έως έξι δόμων, που

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

φτάνουν τα 2,2 μ. Ένας μεταβυζαντινός πιθανότατα τοίχος από μικρότερες πέτρες και ασβεστοκονίαμα ως συνδετικό υλικό διατρέχει τη λοφοσειρά χαμηλότερα από το μεγάλο πολυγωνικό τοίχο. Στην περιοχή έχουν εντοπιστεί[19] κατάλοιπα κλασικών, ελληνιστικών χρόνων, ύστερης αρχαιότητας, βυζαντινών και μεταβυζαντινών χρόνων, καθώς και τέχνεργα της εποχής του Χάλκου. Οι ερευνητές του *Nicopolis Project*[20] του Πανεπιστημίου της Βοστόνης αναφέρουν και εκτεταμένη μυκηναϊκή φάση, καθώς εντόπισαν κυκλώπειο τείχος.

Ακρόπολη στη Χειμέριο Άκρα

Βόρεια της Αμμουδιάς διατηρούνται, εντός πυκνής βλάστησης, λείψανα αρχαίας ακρόπολης στην οποία εντοπίζονται εκτενή ερείπια πολυγωνικού τείχους, σχήματος τόξου σε συνολικό μήκος 290 μ., τα οποία ασφάλιζαν την ακρόπολη από τη βόρεια, ανατολική και νότια πλευρά, ενώ η δυτική προστατεύονταν από τις απόκρημνες ακτές. Η είσοδος βρίσκεται βορειοανατολικά. Κάτω από την ακρόπολη στις ανατολικές υπώρειες του ακρωτηρίου της Γλώσσας εντοπίστηκαν θεμέλια αρχαίου οικισμού, κεραμίδια στέγης, αγγεία και πιθάρια των Ελληνιστικών χρόνων. Ο Δάκαρης[21] ταυτίζει τη θέση με την πόλη των Κιμμερίων, πλησίον της οποίας, σύμφωνα με την ομηρική περιγραφή, βρέθηκε ο Οδυσσέας κατά την επίσκεψη του στο Νεκρομαντείο. Στην ίδια θέση έχουν εντοπιστεί τέχνεργα της Παλαιολιθικής και Μεσολιθικής περιόδου.

Πρώην Κοινότητα Βαλανιδοράχης

Η περιοχή της Βαλανιδοράχης κατά τη μέση και νεότερη Παλαιολιθική εποχή παρουσιάζει πυκνότητα κατοίκησης. Συγκεκριμένα, λίθινα τέχνεργα της Παλαιολιθικής περιόδου έχουν εντοπιστεί σε έκταση πολλών στρεμμάτων δυτικά της Εθνικής οδού. Σε ορισμένες από τις παραπάνω περιοχές έχει εντοπιστεί επίσης κεραμική της εποχής του Χαλκού και άλλων χρονικών περιόδων.

Στην κορυφή του ακρωτηρίου νοτιοδυτικά της παραλίας Αλωνάκι έχει εντοπιστεί κατασκευή από πολυγωνικούς λίθους, από το εσωτερικό του οποίου περισυλλέγη κεραμική της Ελληνιστικής περιόδου και στην ευρύτερη περιοχή προϊστορικά όστρακα. Πρόκειται πιθανότατα για ελληνιστική φρυκτωρία.

[19] WISEMAN et al. 1993, 312.
[20] TARTARON 2004, 37.
[21] ΔΑΚΑΡΗΣ 1972, 63, 96, 134.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στο Ακρωτήριο Κουμασάκι έχουν εντοπιστεί λίθινα τέχνεργα της ανώτερης Παλαιολιθικής περιόδου, στελέχη δρεπανιών της εποχής του Χαλκού και κεραμική των χρόνων αυτών. Η πληθώρα των ευρημάτων και η στρατηγική θέση του ακρωτηρίου οδήγησαν τους ερευνητές του Nicopolis Project[22] στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για ένα σημαντικό οικισμό της εποχής του Χαλκού, στο λιμάνι του οποίου προσορμίζονταν πλοία που διέσχιζαν τον κόλπο της Αμμουδιάς, τον ποταμό Αχέροντα και το Ιόνιο πέλαγος, εξυπηρετώντας τη ναυσιπλοΐα πριν τη χρήση του κόλπου της Αμμουδιάς για το σκοπό αυτό. Η θέση του ακρωτηρίου, αφενός επί του Ιονίου πελάγους και αφετέρου στο άκρο του μεγάλου κόλπου της Αμμουδιάς, ακριβώς απέναντι από τη μυκηναϊκή Εφύρα, το καθιστούσε σημαντικό εμπορικό σταθμό για τις επαφές με το μυκηναϊκό κόσμο.

Πρώην Κοινότητα Βουβοποτάμου

Νότια του οικισμού Μεσοποτάμου έχει εντοπιστεί μια σημαντική θέση της εποχής του Χαλκού. Το 1992 εντοπίστηκαν από την επιστημονική ομάδα του Nicopolis Project[23] του Πανεπιστημίου της Βοστώνης εκατοντάδες όστρακα της εποχής του Σιδήρου, μυκηναϊκά και πρωιμότερα καθώς και πληθώρα τέχνεργων από πελεκημένο λίθο που ανήκουν στην Παλαιολιθική περίοδο.

Πρώην Κοινότητα Θέμελου

Εχουν εντοπιστεί λείψανα αρχαίου οικοδομήματος (Εικ. 7) με προσανατολισμό ΒΔ-ΝΑ και διαστάσεις 7,00 x 7,20 μ. Στη βόρεια πλευρά του κτιρίου διακρίνεται πύλη σε ύψος τριών δόμων. Κατά μήκος των λιθοπλίνθων της πύλης, εντοπίζεται ορθογώνιο λάξευμα πλάτους 0,34 μ. Διακρίνεται επίσης ορθογώνια δοκοθήκη και μονολιθικός ορθοστάτης. Διάσπαρτοι λιθόπλινθοι και όστρακα είναι ορατά. Πιθανότατα πρόκειται για ελληνιστική φρυκτωρία.

[22] TARTARON 2004, 50.
[23] TARTARON 2004, 54.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πρώην Κοινότητες Καναλακίου και Κλεισούρας

Ο Σωτήριος Δάκαρης αναφέρει ότι το 1960 σε εργασίες διάνοιξης αποξηραντικής τάφρου νοτιοδυτικά του Καναλακίου εντοπίστηκαν δέκα περίπου δρύινοι κορμοί αδρώς επεξεργασμένοι με αξίνα.[24] Το μήκος τους κυμαίνονταν από 4-6 μ., η διατομή τους ήταν τετράγωνη διαστάσεων 0,30-0,45 μ. και είχαν σχήμα άλλοτε χαλαρού S, άλλοτε ελαφρώς καμπύλο με τη μία έδρα υπόκυρτη, τη δε απέναντι υπόκοιλη και πιο λεία. Ο Δάκαρης θεωρεί ότι οι κορμοί αυτοί αποτελούν τμήματα αρχαίων πλοιαρίων της Αχερουσίας. Η περιοχή της Μπούντας είναι μία ορεινή γλώσσα που εισδύει στην πεδιάδα σχηματίζοντας έναν χερσαίο κόλπο. Καθώς η πεδιάδα αποτελεί την αποξηραμένη λίμνη Αχερουσία, στη θέση της Μπούντας υπήρχε ένας κόλπος της λίμνης και ένας μικρός όρμος, που αποτελούσαν λιμάνι της Αχερουσίας. Χαρακτηριστικό είναι το όνομα «Σκάλωμα», δηλαδή αποβάθρα.

Στην κοινότητα Κλεισούρας εντοπίστηκαν λείψανα τείχους ισοδομικής τοιχοποιίας. Διακρίνονται δύο σειρές ογκολίθων σε μήκος 125 μ.[25] Πρόκειται πιθανότατα για φρυκτωρία ελληνιστικών χρόνων

Πρώην Κοινότητα Κορώνης

Πησίον της κοινότητας Κορώνης βρίσκονται λείψανα αρχαίου ναόσχημου κτιρίου (Εικ. 8 και 9). Είναι ορατά τμήματα του θεμελίου και της ανωδομής με κατεύθυνση από ΒΔ-Δ προς ΝΑ-Α.[26]

Στο παλαιό κοιμητήριο της Κορώνης βρίσκονται εντοιχισμένοι αρχαίοι δόμοι και μαρμάρινοι κιονίσκοι.

Η Ακρόπολη της Καστρίζας (Εικ. 10-12)

Βορειοδυτικά της Κορώνης έχουν εντοπιστεί τα ερείπια αρχαίας ακρόπολης. Βρίσκονται στο λόφο Καστρίζα ή Καστρί, πλησίον της αποξηραμένης λίμνης Γκαμίλη. Ο οικισμός διαστάσεων 200 x 100 μ. περιβάλλεται με ένα τείχος ωοειδούς σχήματος με περίμετρο 600 μ. και καταλαμβάνει έκταση 20 στρεμμάτων. Το τείχος είναι κατασκευασμένο με πολυγωνικούς τραχείς ακατέργαστους ή αδρά κατεργασμένους μικρού μεγέθους λίθους, με καμπύλες πλευρές, οι οποίοι έχουν υποστεί σημαντική φθορά. Δεν έχει πύργους, παρά μόνο μία θλάση και δύο πύλες πλαισιωμένες με παραστάδες πλάτους 6 μ., όπως οι πύλες της Εφύρας, της Βέλιανης και Γκούμανης στη Θεσπρωτία. Ο καθηγη-

[24] ΔΑΚΑΡΗΣ 1960α, 204.
[25] HAMMOND 1967, 67.
[26] ΔΑΚΑΡΗΣ 1960α, 203-204.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τής Σωτήριος Δάκαρης χρονολογεί την ακρόπολη κατά την ύστερη Κλασική περίοδο.[27] Οι ερευνητές του Nicopolis Project[28] υποστηρίζουν ότι το τείχος της Καστρίζας είναι κυκλώπειας τοιχοποιίας και ανήκει στη Μυκηναϊκή περίοδο. Σύμφωνα με την άποψη αυτή η Καστρίζα αποτελούσε τον ενδιάμεσο σταθμό ανάμεσα στις μυκηναϊκές πόλης της Εφύρας και της Κίπερης. Στην περιοχή εντοπίστηκαν όστρακα προϊστορικά, ελληνιστικά και ρωμαϊκά.

Πρώην Κοινότητα Κυψέλης (Τουρκοπάλουκο)

Στον περιβάλλοντα χώρο του βυζαντινού ναού του Αγίου Δημητρίου εντοπίστηκαν θεμέλια αρχαίου τοίχου, πάχους 1 μ. και μήκους πάνω από 4 μ. Επίσης στο ναό βρίσκονται εντοιχισμένα αρχαία αρχιτεκτονικά μέλη (Εικ. 13).

Πρώην Κοινότητα Μουζακαίικων

Μεταξύ Μουζακαίικων και Αηδονικού έχουν εντοπιστεί λείψανα αρχαίας ακρόπολης, πιθανότατα των Ελληνιστικών χρόνων. Ο Δάκαρης σημειώνει ότι πρόκειται για τειχισμένο οικισμό, στον οποίο διακρίνονται θεμέλια κτιρίων, τάφοι και αποθηκευτικοί πίθοι.[29]

Πλησίον της Κοινότητας Μουζακαίικα έχει εντοπιστεί συστάδα κάθετων λαξευτών ορυγμάτων, κυκλικής διατομής, που συνδέονται μεταξύ τους με οριζόντιους αγωγούς (Εικ. 14). Η θέση έχει υποστεί σημαντική καταστροφή από λαθρανασκαφείς. Η ερμηνεία των κατασκευών είναι υπό έρευνα. Σημειώνεται ότι αντίστοιχα λαξεύματα έχουν εντοπιστεί στην Κεφαλονιά στις θέσεις Λακήθρα και Μαζαρακάτα, όπου ταυτίζονται με βυζαντινούς σιρούς.

[27] ΔΑΚΑΡΗΣ 1972, 100.
[28] TARTARON 2004, 44.
[29] DAKARIS 1971, 82.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Παράρτημα εικόνων

ΕΙΚΟΝΑ 1: *Το Νεκρομαντείο*

ΕΙΚΟΝΑ 2: *Η αρχαία Πανδοσία*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 3: *Η Ακρόπολη της Εφύρας*

ΕΙΚΟΝΑ 4: *Το τείχος της Εφύρας*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

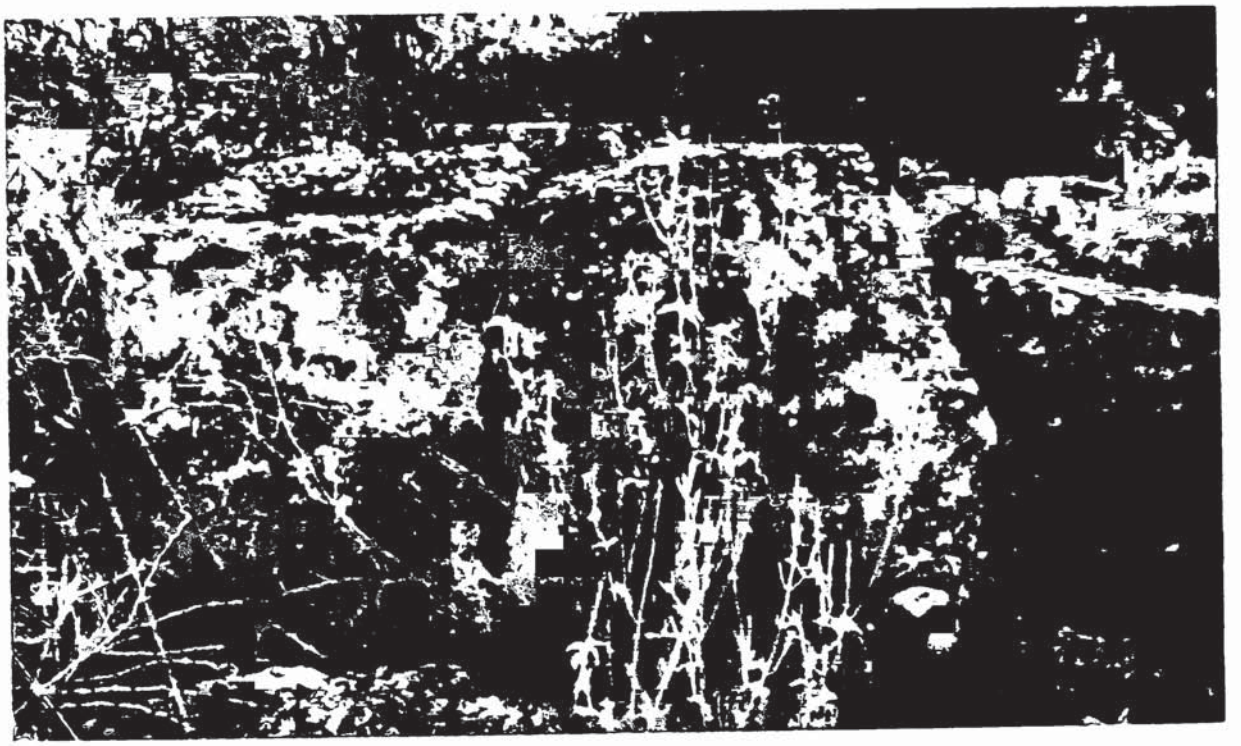

ΕΙΚΟΝΑ 5: *Η θέση Αγία Ελένη στην είσοδο του κόλπου Φαναρίου*

ΕΙΚΟΝΑ 6: *Η προϊστορική θέση στο Βουβοπόταμο*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

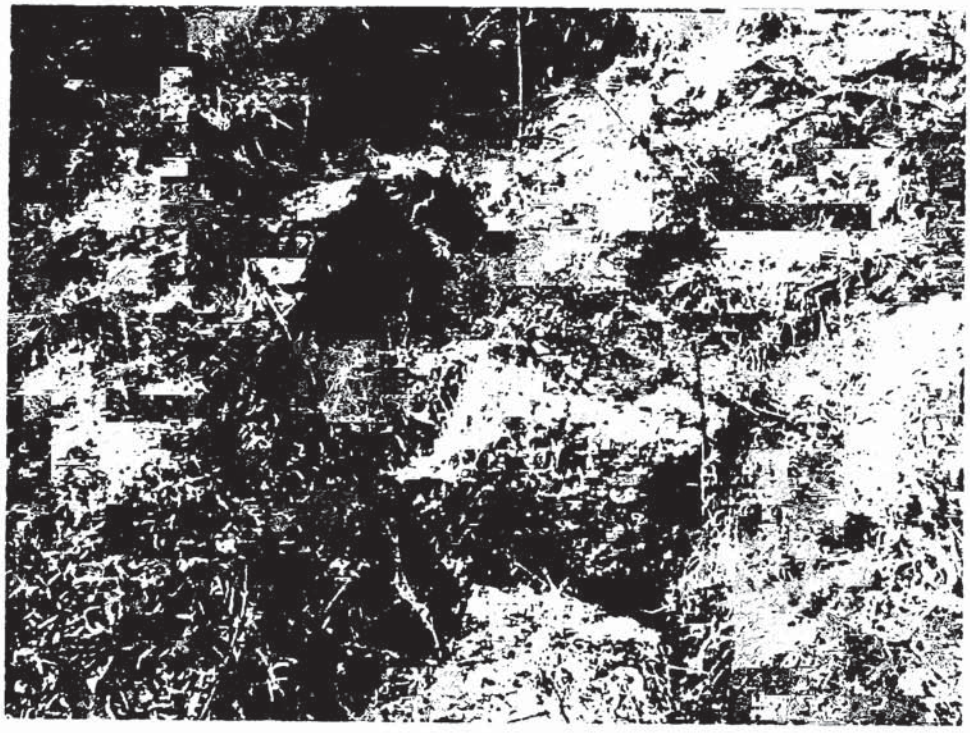

ΕΙΚΟΝΑ 7: *Λείψανα πύργου στο Θέμελο*

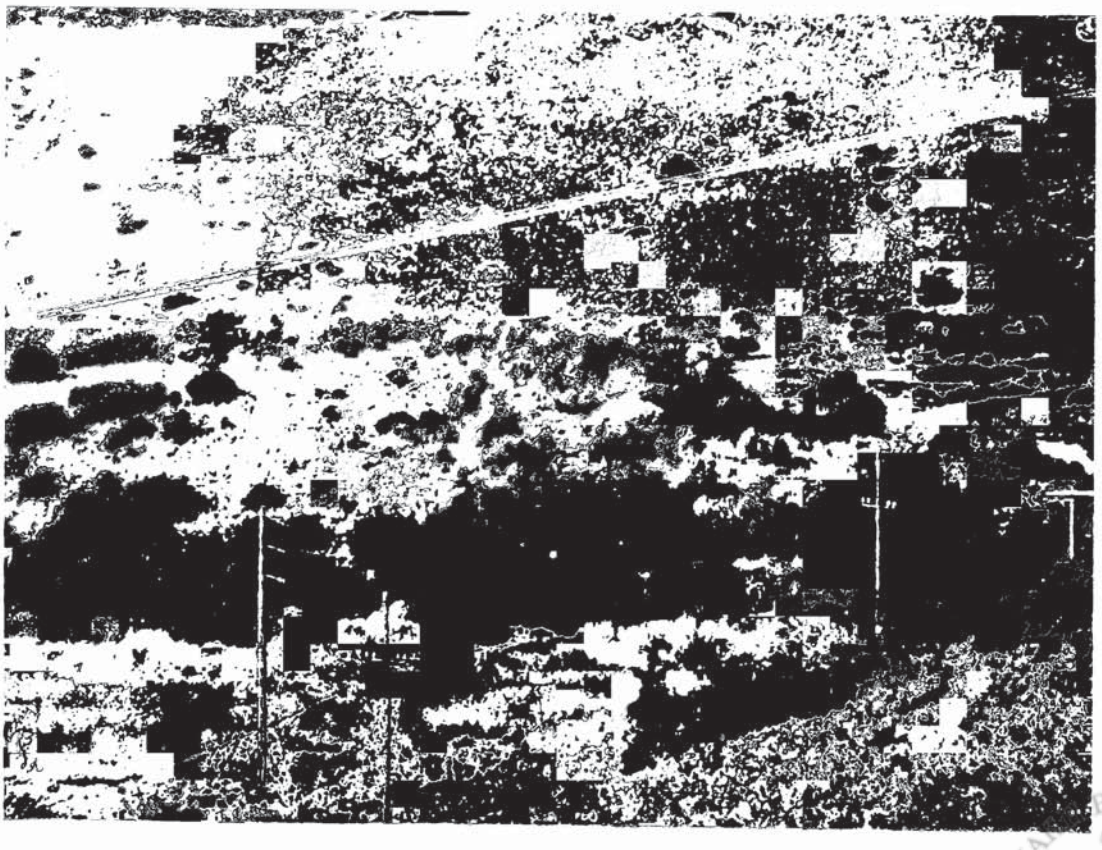

ΕΙΚΟΝΑ 8: *Ο λόφος Τσουμπάρι στην Κορώνη*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 9: *Λιθόπλινθοι στο λόφο Τσουμπάρι στην Κορώνη*

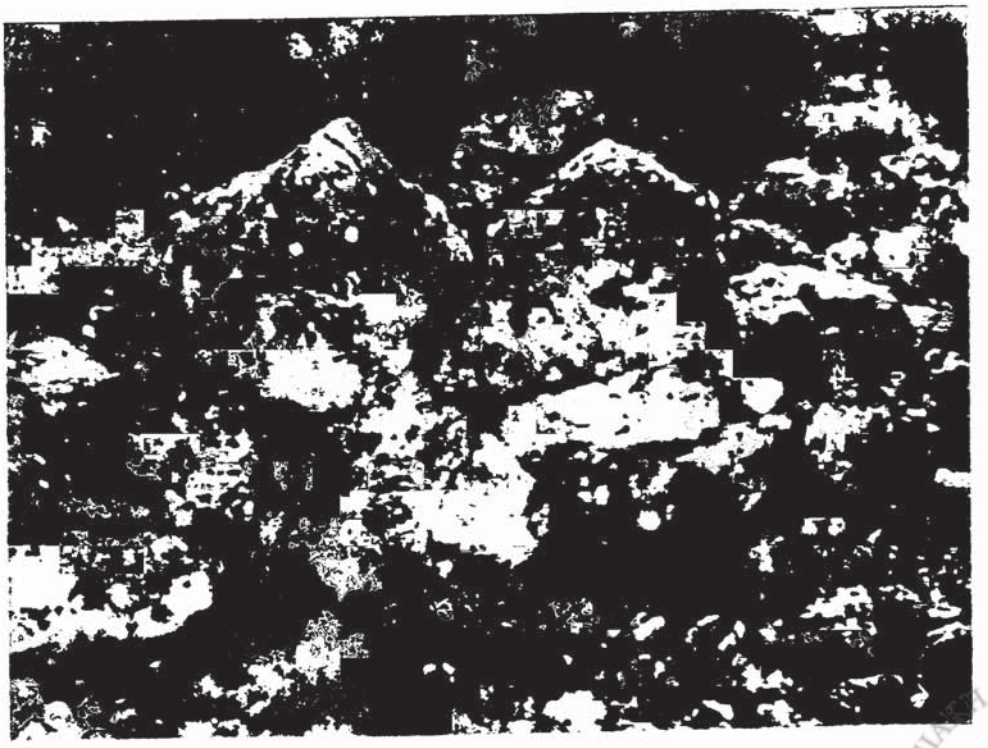

ΕΙΚΟΝΑ 10: *Η αρχαία Καστρίζα*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 11: *Το τείχος στην Καστρίζα*

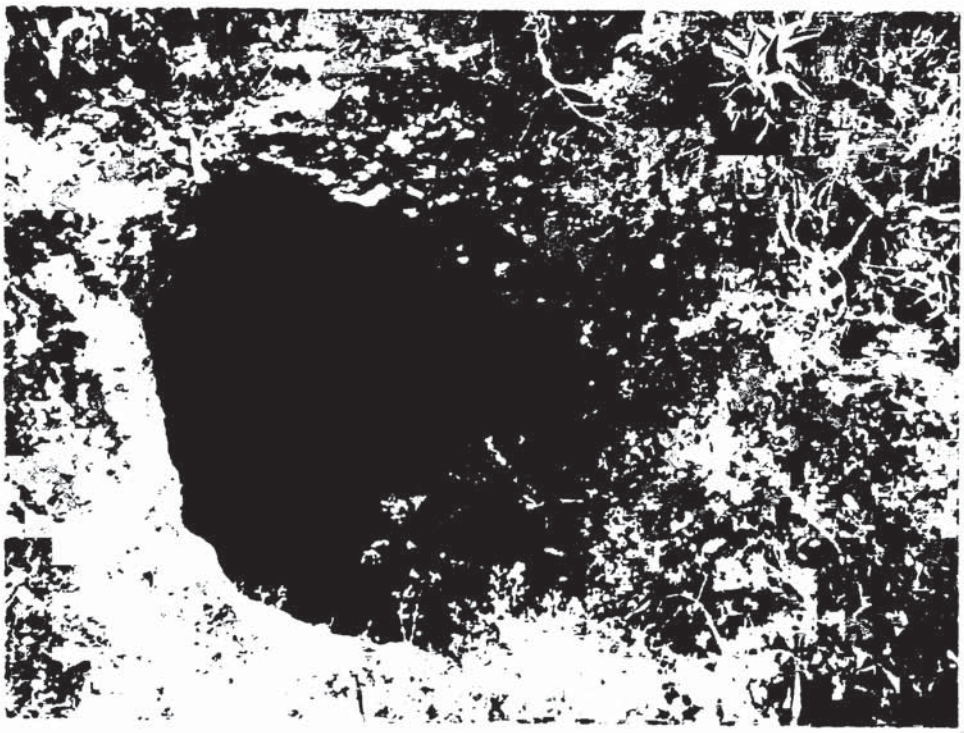

ΕΙΚΟΝΑ 12: *Τμήμα τείχους στην Καστρίζα*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 13: *Θεμέλια αρχαίου τοίχου στο ναό Αγίου Δημητρίου Κυψέλης*

ΕΙΚΟΝΑ 14: *Κάθετα ορύγματα στα Μουζακαίικα*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βιβλιογραφία

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1958α, *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 107-113

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1958β, Θεσπρωτία, Μεσοπόταμον, *Το Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 95-103

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1960α, Αρχαιότητες και μνημεία Ηπείρου, *Αρχαιολογικό Δελτίο* 16, Χρονικά, 200-208

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1960β, Ανασκαφή του Νεκυομαντείου του Αχέροντος και θολωτού τάφου πλησίον της Πάργας, *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 114-127

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1960γ, Ανασκαφή εις το Νεκυομαντείον του Αχέροντος, *Το Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 102-111

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1961α, *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 108-119

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1961β, Ήπειρος. Νεκυομαντείο, Εφύρα, *Το Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 118-125

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1963α, Ανασκαφή εις το Νεκυομαντείον του Αχέροντος, *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 89-92

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1963β, Ήπειρος. Νεκυομαντείο, Εφύρα, *Το Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 57-65

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1964, *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 44-53

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1972, *Θεσπρωτία*, Αθήνα (Αρχαίες Ελληνικές πόλεις 15)

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1975, Ανασκαφή εις το Νεκυομαντείον του Αχέροντος, *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 146-152

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1976α, Ανασκαφή εις το Νεκυομαντείον του Αχέροντος, *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 146-152

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1976β, Αχέρων, Εφύρα, *Το Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 80-88

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1977α, Νεκυομαντείο, Εφύρα, Κασσώπη, *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 140-141

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1977β, Αχέρων, Εφύρα, Κασσώπη, Νεκυομαντείο, *Το Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 68

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1990, Νεκυομαντείο Αχέροντος, *Το Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 73-77

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1991, Νεκυομαντείο Αχέροντος, *Το Έργον της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 59-62

ΔΑΚΑΡΗΣ Σ., 1993, *Το Νεκυομαντείο του Αχέροντα*, Αθήνα

ΚΑΡΟΥΤΑ Ο., 2007, Η αρχαία Πανδοσία, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 19-30

ΚΑΤΣΑΔΗΜΑ Ι., 1993, Καστρί, *Αρχαιολογικό Δελτίο* 48, Χρονικά Β1, 300

ΝΤΟΥΖΟΥΓΛΗ Α., 1989, Κοινότητα Καστρί Μεσοποτάμου, *Αρχαιολογικό*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Δελτίο 44, Χρονικά Β2, 265
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Α., 1978, Ανασκαφή Εφύρας, *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 107
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Α., 1979, Ανασκαφή Εφύρας, *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 119-120
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Α., 1980, Ανασκαφή Εφύρας, *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 6-33
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Α., 1981, Ανασκαφή Εφύρας, *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 78
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Α., 1982, Ανασκαφή Εφύρας, *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 89-90
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Α., 1983, Ανασκαφή Εφύρας, *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 81-82
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Α., 1986, Ανασκαφή Εφύρας, *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 101-102
ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Α., 1987, Ανασκαφή Εφύρας, *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 125

BAATZ D., 1982, Hellenistische Katapulte aus Ephyra (Epirus), *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* 97, 211-233
BAATZ D., 1999, Wehrhaftes Wohnen. Ein befestigter hellenistischer Adelssitz bei Ephyra, *Antike Welt* 2/1999, 151-155
DAKARIS S., 1971, *Cassopaia and the Elean Colonies*, Athens (Ancient Greek Cities 4)
HAMMOND N.G.L., 1967, *Epirus, The geography, the ancient remains, the history and the topography of Epirus and adjacent areas*, Oxford
HASELBERGER L., 1978, Der Paläopyrgos von Naussa auf Paros, *Archäologischer Anzeiger*, 345-375
LOHMAN H., 1993, Ein Turmgehöft klassischer Zeit in Thimari, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* 108, 101-149
SCHULER Z.B.Ch., 1998, Ländliche Siedlungen und Gemeinden im hellenistischen und römischen Kleinasien, *Vestigia* 50, 84-89
TARTARON T.F., 2004, *Bronze Age landscape and society in Southern Epirus, Greece*, Oxford
WISEMAN J., 1998, Rethinking the «Halls of Hades», *Archaeology* 51, 12-18
WISEMAN J., ΖΑΧΟΣ Κ. & ΚΕΦΑΛΛΩΝΙΤΟΥ Φ., 1993, Ελληνοαμερικανικό Διεπιστημονικό Πρόγραμμα Επιφανειακών Ερευνών στη Νότια Ήπειρο, *Αρχαιολογικό Δελτίο* 48, Χρονικά Β1, 309-314

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Christoph SCHÄFER

Η ναυμαχία του Ακτίου[*]

Μετάφραση από τα Γερμανικά:
Michael STORK

Όταν εμφανίστηκε ο στόλος του Οκταβιανού για πρώτη φορά στο Άκτιο, ο Αντώνιος δεν ενεπλάκη σε καμία μάχη, δήθεν επειδή ήταν απροετοίμαστος. Ο Πλούταρχος –ο οποίος ενδιαφέρεται για στρατηγική και πολεμική τέχνη μόνο εφόσον δύναται να παρουσιάσει τους πρωταγωνιστές εν δράσει ή να εμπλουτίσει την περιγραφή του με συναρπαστικά ανέκδοτα– χρησιμοποιεί την ευκαιρία να μας παρουσιάσει ένα πολεμικό τέχνασμα του Αντωνίου. Ο τελευταίος, επειδή οι μοίρες δεν είχαν επανδρωθεί αρκετά, διέταξε να σηκώσουν και να δέσουν τα κουπιά και σχημάτισε τα πλοία σε παράταξη με την πλώρη προς τον εχθρό, ο οποίος παραπλανήθηκε και αποχώρησε. Ας μην υποτιμήσουμε τις ψυχαγωγικές δυνατότητες του Πλούταρχου, αλλά εάν υποθέσουμε μια αμυντική στρατηγική από την πλευρά του Αντωνίου και της Κλεοπάτρας, δεν μπορεί να εντοπιστεί κανένα απολύτως ενδιαφέρον για την άμεση διεξαγωγή της ναυμαχίας, διότι ο Οκταβιανός βρισκόταν επιτέλους εκεί όπου τον ήθελαν.[1]

Ο Οκταβιανός έστησε ένα οχυρωμένο στρατόπεδο σε ένα λόφο της βόρειας χερσονήσου, η οποία περικλείει τον Αμβρακικό κόλπο. Η νότια χερσόνησος ήταν στα χέρια του Αντωνίου. Στην είσοδο του κόλπου βρισκόταν το Άκτιο και εκεί κοντά το στρατόπεδο, το οποίο συνδέονταν μέσω μεγάλων τειχών με το λιμάνι. Στο Άκτιο και στον κόλπο ο στόλος του Αντωνίου και της Κλεοπάτρας προστατευόταν πολύ καλά. Το στενό, το οποίο έχει μόνο

---

[*] Η παρούσα εργασία είναι μετάφραση του κεφαλαίου «Die Schlacht von Actium» από το βιβλίο του Christoph Schäfer, *Kleopatra*, Darmstadt 2006 (Σειρά: Gestalten der Antike), σσ. 220-230. Ευχαριστούμε πολύ τον Prof. Dr. Christoph Schäfer, καθηγητή Αρχαίας Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο του Trier της Γερμανίας, για την ευγενική άδεια της μετάφρασης του κειμένου. Τη μετάφραση των αρχαίων ελληνικών και λατινικών χωρίων φρόντισε ο κ. Αντώνης Μιχαηλίδης, Φιλόλογος. Για μεταφραστικές συμβουλές και συζητήσεις ευχαριστώ θερμά τον κ. Νίκο Δ. Καράμπελα.

[1] Πλούτ. *Αντ.* 63.1 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

700 μ. πλάτος, ήταν στην εμβέλεια των όπλων και αποκλειόταν με αυτόν τον τρόπο έναντι των εχθρικών πλοίων. Η είσοδος προστατευόταν επιπλέον από τη ναυτική βάση στο κοντινό νησί της Λευκάδας. Σημαντικά πιο μειονεκτική ήταν η θέση του αντιπάλου. Οι χερσαίες δυνάμεις του Οκταβιανού είχαν μεν μία πρόσβαση στη θάλασσα, αλλά επειδή οι μονάδες του Αντωνίου ήλεγχαν τον Αμβρακικό κόλπο, τους έμενε μόνο η ανοιχτή προς τη θάλασσα μεριά της χερσονήσου με τον κόλπο του Κόμαρου. Εκεί, όμως, τα πλοία ήταν απροστάτευτα, ιδιαίτερα από τους δυνατούς νοτιοδυτικούς ανέμους. Επιπλέον, τα δυνατά ρεύματα αποτελούσαν ένα μεγάλο πρόβλημα. Η αδυναμία της θέσης από ναυτική άποψη εξηγεί το γεγονός, ότι ο Αγρίππας και ο Οκταβιανός πρότειναν μια ναυμαχία στα ανοιχτά. Ο Αντώνιος, βέβαια, έξυπνος, δεν δέχτηκε. Ακόμα και την πρόταση μιας χερσαίας μάχης δεν δέχτηκε, όσο δεν είχαν ολοκληρωθεί οι προετοιμασίες του.[2]

Με δεδομένη την προαναφερθείσα παράταξη ήταν φρόνιμο να αναμένει αν οι καιρικές συνθήκες και η θαλασσοταραχή θα αρκούσαν, για να δημιουργήσουν σοβαρά προβλήματα στον Οκταβιανό. Έπρεπε μόνο να μεριμνήσει, για να μην αντιληφθεί ο Οκταβιανός το λάθος του και να μην αποχωρήσει από τη βάση του, για να λάβει άλλη θέση, όπου θα διασφαλιζόταν καλύτερα η σύνδεση με το στόλο του. Αυτός πρέπει να ήταν ένας σημαντικός παράγοντας, καθώς και η αυτοπεποίθηση του πεπειραμένου στρατηλάτη, που έκαναν τον Αντώνιο να μεταθέσει την κύρια δύναμή στην απέναντι πλευρά του στενού σε άμεση γειτνίαση με το εχθρικό στρατόπεδο. Εκεί, σε απόσταση μόλις 3 χλμ., έχτισε το κεντρικό του στρατόπεδο. Με αυτόν τον τρόπο εξασφάλισε ότι ο Οκταβιανός μόνο με μεγάλες απώλειες θα μπορούσε να υποχωρήσει· στην περίπτωση της υποχώρησης η στρατιά του Αντωνίου θα ακολουθούσε από κοντά. Την πρόταση μιας χερσαίας αναμέτρησης απέρριψε ο Οκταβιανός εσκεμμένα, αφού είχε βιώσει σε παρόμοιες περιπτώσεις από κοντά την αποφασιστικότητα και ικανότητα του τέως συντρόφου του.

Αφού είχε αναλάβει επιτέλους την πρωτοβουλία, ο Αντώνιος συνέχισε και έστειλε το ιππικό του (το οποίο ούτως ή άλλως δεν μπόρεσε να κινητοποιήσει καλά στον περιορισμένο χώρο της βόρειας χερσονήσου) να περάσει περιμετρικά του Αμβρακικού κόλπου και να φτάσει στα μετόπισθεν του εχθρού. Παρόλο το γεγονός ότι το ιππικό του δεν κατάφερε κάποια σημαντική επιτυχία, ο Αντώνιος βρισκόταν τώρα σε τακτικό πλεονέκτημα. Αυτό δείχνουν και οι άκαρπες προσπάθειες αντιπερισπασμού του Οκταβιανού με ειδικές δυνάμεις στην περιοχή Μακεδονίας-Θράκης.

Το σχέδιο του Αντωνίου φαίνεται να πετύχαινε, μέχρις ότου ο Αγρίππας επέφερε για άλλη μία φορά την καθοριστική αλλαγή. Σε μια αιφνιδιαστική επίθεση από θαλάσσης κατάφερε να αποσπάσει από τις δυνάμεις του Αντω-

[2] Για τον κόλπο του Κόμαρου βλ. KROMAYER 1899, 17.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νίου τη Λευκάδα. Αυτό άλλαξε από τη μία στιγμή στην άλλη την όλη κατάσταση. Τώρα υπήρξε σοβαρή απειλή για τη νότια χερσόνησο, η οποία χωριζόταν από τη Λευκάδα μόνο από ένα μικρό στενό. Με την κίνηση αυτή ο Αγρίππας κέρδισε μία έξοχη ναυτική βάση σε άμεση γειτνίαση. Είναι ολοφάνερο τι σήμαινε αυτό για τον ανεφοδιασμό των στρατευμάτων του Αντωνίου από θαλάσσης! Ο Αντώνιος και η Κλεοπάτρα αποκόπηκαν από τις σημαντικότερες οδούς ανεφοδιασμού. Από εδώ και στο εξής ο ανεφοδιασμός θα μπορούσε να γίνει μόνο μέσω των χερσαίων οδών. Αλλά η κατάσταση χειροτέρεψε ακόμα περισσότερο, όταν ο Αγρίππας έστρεψε την προσοχή του στην είσοδο του Κορινθιακού κόλπου, μέσω του οποίου περνούσε ένα σημαντικό μέρος των θαλάσσιων μεταφορών. Ο ναύαρχος του Αντωνίου, Κ. Νασίδιος, ηττήθηκε σε μία ναυμαχία και ο Αγρίππας κατέλαβε την Πάτρα. Δεν γίνεται σαφές αν κατάφερε να αποκλείσει αποτελεσματικά την έξοδο από τον Κορινθιακό κόλπο, αλλά η κάθε μέρα έφερνε τον Οκταβιανό πιο κοντά στη νίκη. Με τις επιτυχίες τού Αγρίππα επί των ναυτικών βάσεων του εχθρού ουσιαστικά είχε κριθεί η αναμέτρηση πριν ακόμα οξυνθούν οι εχθροπραξίες στο Άκτιο.[3]

Στο επιτελείο του Αντωνίου ήταν γνωστό το αδιέξοδο της κατάστασης, διότι ακόμα και παλιοί πιστοί και συμπολεμιστές υπέστησαν τις συνέπειες και αυτομόλησαν στο στρατόπεδο του Οκταβιανού. Την αρχή έκανε προφανώς ο Παφλαγόνας βασιλιάς Δηιόταρος Φιλάδελφος, ο οποίος τη στιγμή της σύγκρουσης των δύο ιππικών άλλαξε πλευρά. Δεν ήταν το μοναδικό πλήγμα αυτό, αφού ο ύπατος Γναίος Δομίτιος Αηνόβαρβος αποχώρησε και μετέβη με μια βάρκα στον Οκταβιανό. Δεν κέρδισε, βέβαια, πολλά –αφού λίγο αργότερα πέθανε από μια αρρώστια που είχε εξαπλωθεί στο στρατόπεδο του Αντωνίου– αλλά για τους άνδρες στις εκτεθειμένες θέσεις η συμπεριφορά του έμοιαζε με σήμα εκκίνησης. Αμέσως βιάστηκαν και άλλες υψηλόβαθμες προσωπικότητες να σώσουν το τομάρι τους. Ο Αντώνιος αντιτάχθηκε στην εξέλιξη αυτή. Αρχικά αντέδρασε γενναιόδωρα στέλνοντας στον Αηνόβαρβο τις αποσκευές του και προσπαθώντας να υποτιμήσει την κατάσταση με το ειρωνικό σχόλιο, ότι εκείνος απλώς ποθούσε την ερωμένη του, τη Σερβιλία Ναΐδα. Αλλά σύντομα αναγκάστηκε να αλλάξει στάση. Βασάνισε και θανάτωσε τον Άραβα πρίγκιπα Ιάμβλιχο και εκτέλεσε το συγκλητικό Κ. Ποστούμιο για προδοσία.[4]

Πόσο σοβαρή είχε γίνει η κατάσταση, δείχνει η αλλαγή στρατοπέδου δύο πολύ πιστών οπαδών. Ακόμα και ο Κ. Δέλλιος, ο στενός σύμβουλος του Αντωνίου, που συχνά εκπροσωπούσε τα ενδιαφέροντα του Αντωνίου σε δύσκολες διπλωματικές αποστολές και που στα νιάτα του, όπως λένε οι φήμες, είχε μια ερωτική σχέση με τον Αντώνιο, αποχώρησε από το πλευρό του. Και όταν ο

[3] Για την κατάληψη της Λευκάδας και Πάτρας πρβλ. Vell. 84.2· Δίων Κάσσιος 50.13.5.
[4] Για τον Δηιόταρο Φιλάδελφο βλ. Hoben 1969, 130. Για την αυτομολία του Αηνόβαρβου ιδιαίτερα Suet. *Nero* 3.2.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

βασιλιάς Αμύντας από τη Γαλατία αυτομόλησε με τους 2.000 ιππότες του στον εχθρό, το στρατιωτικό επιτελείο του Αντωνίου συζήτησε πλέον μόνο τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσαν να ξεφύγουν καλύτερα από τη δυσμενή θέση.

Επειδή ο αντίπαλος μέχρι στιγμής αρνήθηκε να εμπλακεί σε μια χερσαία μάχη και οι συνθήκες χειροτέρευαν όλο και περισσότερο για τον Αντώνιο, η περίπτωση αυτή αποκλείστηκε εξαρχής. Έτσι άφησε το προωθημένο στρατόπεδο στη βόρεια χερσόνησο και μετέφερε τον εξασθενισμένο στρατό του πίσω, στην αρχική του θέση, στην άλλη πλευρά του στενού. Το κύριο θέμα παρέμεινε τώρα πώς και με ποιο τρόπο να υποχωρήσουν και πώς να συνεχιστεί από κει και πέρα ο πόλεμος. Στις έντονες αντιπαραθέσεις, για τις οποίες κάνουν λόγο οι πηγές, εμφανίζεται μετά από μεγάλη σιωπή επιτέλους ξανά η Κλεοπάτρα: Φυσικά, η Κλεοπάτρα θα αποτελούσε τον καθοριστικό παράγοντα για την τελική απόφαση, η οποία θα οδηγούσε στις μεγάλες απώλειες. Ενώ η ίδια, λόγω της εξουσίας της επί των υποταγμένων ηγεμόνων, συμμετείχε σε όλες τις συνεδριάσεις, η μέριμνα τώρα ήταν να φορτωθεί στο άτομό της, ως εχθρό της Ρώμης, η ευθύνη για την ήττα.

Ο Πλούταρχος υποστηρίζει ότι ο Αντώνιος όφειλε κανονικά να δώσει περισσότερη προσοχή στη χερσαία στρατιά του, αφού ο στόλος του, άτυχος σε όλες τις περιπτώσεις, έφτανε επανειλημμένα καθυστερημένος στις εμπόλεμες περιοχές. Ο διοικητής της στρατιάς, Κανίδιος Κράσσος, άλλαξε την αρχική του γνώμη και πρότεινε τώρα να σταλεί η Κλεοπάτρα στην πατρίδα της. Επιπλέον ήταν της άποψης να γίνει προσπάθεια να προκληθεί ρήγμα με τις χερσαίες δυνάμεις και να διαφύγουν στη Μακεδονία ή τη Θράκη και να ξεκινούσαν εκ νέου από εκεί τον αγώνα.[5] Εάν η συμβουλή του για τους συμμαχικούς Γέτες, που θα βοηθούσαν το στρατό, δεν αποτελούσε εξαρχής παραμύθι, κανένας, πάντως, στο επιτελείο δε θα τη λάμβανε σοβαρά υπόψη. Η διάβρωση στους συμμάχους είχε προχωρήσει αποδεδειγμένα πολύ. Ουσιαστικά τίθεται το ερώτημα, αν ένας άνδρας όπως ο Κανίδιος, ο οποίος απολάμβανε τη φήμη του καλύτερου στρατηγού του αρχηγού του, μπορούσε πραγματικά να υπολογίσει ακόμα τις χερσαίες δυνάμεις ως σημαντικότερο μέρος της πολεμικής στρατηγικής. Στην πραγματικότητα επρόκειτο μόνο για τη διάσωση και αναδιοργάνωση των βασικών μονάδων της στρατιάς – εφόσον ο εχθρός θα τους άφηνε χρόνο για τέτοιες διενέργειες.

Ο Δίων Κάσσιος δεν αναφέρει τον Κανίδιο, αλλά κάνει λόγο για αντιμαχόμενες συζητήσεις, στις οποίες συμμετείχαν διάφορες προσωπικότητες. Τελικά, όμως, επικράτησε η Κλεοπάτρα με την πρότασή της να μείνουν στρατεύματα στις στρατηγικά σημαντικές θέσεις, ενώ οι υπόλοιποι να επιστρέψουν με εκείνη και τον Αντώνιο στην Αίγυπτο. Κατά το Δίωνα η Κλεοπάτρα οδηγήθηκε σε αυτήν τη διαπίστωση από τρομακτικά σημάδια, όπως γάλα και αίμα

[5] Πλούτ. Αντ. 63.5 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

που έσταζαν από κερί ή τα αγάλματα των δύο στην Ακρόπολη των Αθηνών που χτυπήθηκαν από κεραυνούς. Συνήθως η βασίλισσα δεν τρόμαζε τόσο εύκολα, γι' αυτό ο Δίων συμπληρώνει ότι ανησύχησε για την αποθάρρυνση των στρατευμάτων και τις αρρώστιες που έπληξαν τους άνδρες και ότι με αυτόν τον τρόπο μετέδωσε τους φόβους της στον Αντώνιο.[6]

Ακόμα και εάν συζητήθηκε με σιγουριά στο στρατιωτικό επιτελείο η εναλλακτική λύση της Μακεδονίας-Θράκης, είναι απίθανο να υποστήριξε κανείς από τους υψηλόβαθμους στρατιωτικούς ότι υπήρχε περίπτωση να αντιμετωπιστούν επιτυχώς οι στρατιές του Οκταβιανού στο χώρο των Βαλκανίων. Οι δρόμοι ανεφοδιασμού, που ήδη έπαιξαν καθοριστικό ρόλο για την άσχημη κατάσταση, δε θα είχαν συντομευτεί ουσιαστικά και επίσης υπήρξε η αβέβαιη πλέον στάση πολλών ηγεμόνων. Εκτός αυτού ο εχθρός θα μπορούσε αμέσως να σπεύσει να ακολουθήσει τα στρατεύματα. Αυτό όμως δεν θα ήταν εύκολο στην υποχώρηση διά θαλάσσης και την επιστροφή στην Αίγυπτο. Με αυτόν τον τρόπο θα κέρδιζαν χρόνο για αναδιοργάνωση. Ευτυχώς βρίσκονταν ακόμα εφτά λεγεώνες στη Συρία και την Αίγυπτο και άλλες τέσσερες στην Κυρηναϊκή. Και μόνο με το στόλο ούτε ένας Αγρίππας δεν θα τολμούσε να τους ακολουθήσει. Το τίμημα για αυτήν την τακτική υποχώρηση, όμως, ήταν μεγάλο, αφού έπρεπε να θεωρηθεί δεδομένο ότι θα χανόταν η χερσαία στρατιά.

Σήμερα οι ερευνητές είναι σύμφωνοι ότι η αναμέτρηση στο Άκτιο σχεδιάστηκε ως μάχη για να διασπαστούν οι γραμμές του εχθρού. Ο ισχυρισμός του Πλούταρχου ότι η Κλεοπάτρα επέμενε για την αναμέτρηση στη θάλασσα, επειδή σκόπευε να ξεφύγει, και ο Αντώνιος αμφέβαλλε για τη νίκη και για το λόγο αυτό πήρε και τα πανιά, πηγάζει από την κακοήθη προπαγάνδα των νικητών. Στις ναυμαχίες τα πλοία μετακινούνταν με τα κουπιά· σε μία κανονική ναυμαχία τα πανιά θα παρέμεναν ως περιττό έρμα στην ξηρά. Επειδή, όμως, η επιστροφή στη στεριά δεν ήταν στα σχέδια του Αντωνίου, θα πρέπει να αμφισβητηθεί το σχόλιο του Πλούταρχου για τη δήθεν ατολμία του Αντωνίου.[7]

Η διέξοδος, ωστόσο, θα έπρεπε να κερδηθεί πρώτα στη μάχη. Προηγήθηκαν οι αναγκαίες προετοιμασίες. 230 πλοία, εκ των οποίων 60 της Κλεοπάτρας, ήταν σε καλή κατάσταση, ώστε να χρησιμοποιηθούν για την επιτυχή διαφυγή. Τα υπόλοιπα παραδόθηκαν στις φλόγες, για να μην πέσουν στα χέρια του εχθρού. Εκτός από το σύνηθες πλήρωμα, ο Αντώνιος επιβίβασε και τους καλύτερους στρατιώτες των χερσαίων στρατευμάτων του, 20.000 λεγεωνάριους και 2.000 τοξότες. Εάν θα οδηγούσε το στόλο του χωρίς μεγαλύτε-

[6] Δίων Κάσσιος 50.15.1 κ.ε.

[7] Πλούτ. *Αντ.* 63.8 και 64.4. Για τον επιστημονικό διάλογο σχετικά με το χαρακτήρα της ναυμαχίας βλ. RODDAZ 1984, 164 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ρες απώλειες στην Αίγυπτο υπήρχαν ελπίδες να διοικήσει σε σύντομο χρονικό διάστημα με τις επίλεκτες ομάδες αυτές και τις υπόλοιπες λεγεώνες έναν τεράστιο στρατό. Δεν υπήρχε λόγος να χαθεί από τώρα κιόλας η κάθε ελπίδα. Φυσικά φορτώθηκε στα πλοία όλος ο απαραίτητος εξοπλισμός για το μεγάλο ταξίδι, πρώτα από όλα, βέβαια, τα πανιά. Μόλις πετύχει η διάσπαση των γραμμών, θα σήκωναν εκείνα τα πανιά και θα ταξίδευαν με ευνοϊκό άνεμο προς νότο.

Ο Οκταβιανός όμως και ο Αγρίππας όφειλαν να ματαιώσουν τη διάσωση των βασικών στρατευμάτων του Αντωνίου. Για τα σχέδια του τελευταίου ήταν σαφώς ενήμεροι, μάλλον ήδη λεπτομερώς, χάρη στους αυτόμολους που έφταναν όλο και περισσότεροι στο στρατόπεδό τους. Εάν κατάφερναν να αναχαιτίσουν το μεγαλύτερο μέρος των πλοίων, θα κέρδιζαν ένα πρόωρο πλεονέκτημα για τη συνέχιση και έκβαση του πολέμου. Ενόψει των συμφερόντων και των δύο πλευρών ήταν σαφές ότι στο Άκτιο επρόκειτο να λάβει χώρα μία από τις μεγαλύτερες ναυμαχίες της Αρχαιότητας.

Οι στόλοι διέφεραν σημαντικά όσο αφορά την κατασκευή και τον εξοπλισμό των πλοίων. Ενόψει των επιτυχιών μεγάλων πολεμικών πλοίων στο Ναύλοχο και αλλού, η Κλεοπάτρα και ο Αντώνιος βασίστηκαν σε βαριά πλοία με ψηλά, εν μέρει θωρακισμένα με σίδερο κατά των εμβόλων, έξαλα. Αυτές οι μονάδες διέθεταν ένα δυνατό και πολύπλευρο πυροβολικό, αντίστοιχα αποθέματα σε πυρομαχικά και πύργους, από τους οποίους θα δρούσαν κυρίως οι τοξότες και καταπέλτες. Ο στόλος διέθετε σχετικά μόνο λίγες τριήρεις, το μεγαλύτερο μέρος των πλοίων είχε τέσσερις έως δέκα σειρές κουπιά!

Αντίθετα, στο στόλο του Οκταβιανού την κύρια δύναμη αποτελούσαν λιβυρνίδες και τριήρεις με δύο και τρεις σειρές κουπιά. Σε αυτό το σημείο όμως απαιτείται προσοχή, διότι μόνο λίγα χρόνια πριν ο Αγρίππας νίκησε στα ανοιχτά της Σικελίας το στόλο του Σέξτου Πομπήιου με πολύ βαρύτερες μονάδες. Αυτά τα πλοία δεν καταργήθηκαν έτσι απλά και αντικαταστάθηκαν με μικρότερα καινούρια πλοία. Γιατί άλλωστε, αφού είχαν δοκιμαστεί επιτυχώς; Για ένα μεγάλο πρόγραμμα κατασκευής νέων πλοίων δεν αναφέρουν τίποτα οι πηγές. Ο Φλώρος τονίζει ότι τα πλοία του Οκταβιανού μεγάλωναν από δύο σε έξι το πολύ σειρές κουπιά, όχι όμως περισσότερες. Ο πυρήνας του στόλου αποτελούνταν συνεπώς από βαριά πλοία, που τελικά δεν ήταν τόσο βαριά όσο εκείνα της Κλεοπάτρας και του Αντωνίου, αλλά καθ' όλα ανταγωνιστικά. Σε καμία περίπτωση, λοιπόν, δεν μπορεί να γίνει λόγος για μια μάχη Δαβίδ εναντίον Γολιάθ, όπως τη μυθοποίησε η φιλο-οκταβιανή παράδοση.[8]

Από πού προέρχονταν όμως τα μικρότερα πλοία, εκείνες οι λιβυρνίδες,

[8] Flor. 2.21.6. Ιδιαίτερα ο Jean-Michel Roddaz αποσαφήνισε λεπτομερώς αυτήν την προκατάληψη, βλ. RODDAZ 1984, 166 κ.ε. Μόνο 70 μονάδες του αιγυπτιακού στόλου επέστρεψαν στον Αντώνιο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

που αποτελούσαν το μεγάλο μέρος σε ελαφρά και γρήγορα πλοία; Αυτός ο τύπος πλοίου πρωτοεμφανίστηκε στα τέλη του 3ου αι. π.Χ. στο στόλο του Φιλίππου Ε΄ της Μακεδονίας. Εξελίχτηκε προ πάντων στον κύριο τύπο πλοίου που χρησιμοποιούσαν οι πειρατές. Στο πλαίσιο της ιλλυρικής εκστρατείας ο Οκταβιανός απέκτησε ένα μεγάλο αριθμό αυτών των λεπτών γαλερών από τους κατοίκους των δαλματικών ακτών, που συνήθιζαν την πειρατεία.[9]

Λόγω της σύνθεσης του στόλου ο ναύαρχός του Αγρίππας δεν μπόρεσε φυσικά να εφαρμόσει την ίδια στρατηγική εναντίον του Αντωνίου, την οποία είχε εφαρμόσει με επιτυχία στο Ναύλοχο εναντίον του Σέξτου Πομπήιου. Ο Αγρίππας έπρεπε να στηριχτεί στην ταχύτητα και ευκινησία των μονάδων του. Με αυτόν τον τρόπο το ίδιο το πλοίο χρησιμοποιήθηκε περισσότερο ως όπλο, που δεν σημαίνει, βέβαια, ότι δεν θα υπήρχε και πυροβολικό και αντίστοιχα πυρομαχικά. Όμως, δεν θα έπρεπε να εμπλακούν σε μια εξ αποστάσεως αναμέτρηση με το πυροβολικό του αντιπάλου· τα μικρότερα και πιο ευκίνητα πλοία, ωστόσο, ήταν σε θέση να σπεύσουν γρηγορότερα σε επιθέσεις εναντίον των εχθρικών πλοίων, με χτυπήματα στα κουπιά, στις πλευρές των πλοίων και στα πηδάλια, και να υποχωρήσουν, όταν οι ριπές θα δυνάμωναν πολύ.

Η αριθμητική υπεροχή και μία αναγκαστικά διαφορετική στρατηγική τοποθέτηση απέναντι στις μοίρες του Αντωνίου μεγάλωσαν τις πιθανότητες να αντιμετωπιστεί επιτυχώς ο καλύτερα οπλισμένος εχθρός. Δεν έφταναν στο ελάχιστο ούτε ο εξοπλισμός ούτε η γνώση, για να ανταγωνιστεί στα δικά του ύδατα ο βαριά οπλισμένος αιγυπτιακός στόλος με τις βαριές και υπέρβαρες πολεμικές μονάδες. Ο Αγρίππας δεν είχε άλλη επιλογή και έπρεπε να εκμεταλλευτεί τη δική του αδυναμία και να συντονίσει το όλο σχέδιό του με βάση το μεγάλο αριθμό ελαφρύτερων πολεμικών πλοίων. Από εκείνα ο Οκταβιανός διέθεσε περίπου 400, όταν ξεκίνησε η ναυμαχία του Ακτίου. Έτσι υπερείχαν σημαντικά σε αριθμό και ευκινησία έναντι του Αντωνίου και της Κλεοπάτρας, και αυτό ήταν καθοριστικό και μεγάλης σημασίας στην αναμενόμενη μάχη.[10]

Όταν μετά από τετραήμερη τρικυμία ο καιρός βελτιώθηκε, ο Αντώνιος έδωσε διαταγή για απόπλου. Το πρωί της 2ας Σεπτεμβρίου 31 τα πλοία αναχώρησαν και άρχισαν να παρατάσσονται έξω από το στενό του Ακτίου σε σχηματισμό μάχης. Στα όπισθεν περίμενε η μοίρα της βασίλισσας την κατάλληλη στιγμή, ενώ στη ναυαρχίδα βρίσκονταν όχι μόνο η ίδια η Κλεοπάτρα και το επιτελείο της αλλά και ολόκληρος ο πολεμικός θησαυρός, ο οποίος σε

---

[9] App. *Illyr.* 46 κ.ε.

[10] Για την κατασκευή, την ευκινησία και τα πλεονεκτήματα των κυρίαρχων τύπων πλοίων και στους δύο στόλους βλ. Δίων Κάσσιος 50.23.2 και 50.29.1 κ.ε.· KIENAST 1966, 16· HAUSSEN 1979, 161· RODDAZ 1984, 166 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

καμία περίπτωση δεν έπρεπε να πέσει στα χέρια του εχθρού. Ο εχθρικός στόλος υπό τον Αγρίππα είχε λάβει θέση απέναντί τους σε απόσταση περίπου 8 σταδίων (περίπου 1.400 μ.). Η θάλασσα ήταν ήρεμη και φαίνεται ότι δεν υπήρχαν ιδιαίτερα προβλήματα να κρατήσουν τις θέσεις τους.

Τους περασμένους μήνες υπήρχε άφθονος χρόνος να μελετηθούν ρεύματα και άνεμοι της περιοχής, και ακριβώς στη γνώση αυτή βασίστηκε το σχέδιο του Αντωνίου. Στην είσοδο του Αμβρακικού κόλπου συνήθως σηκώνεται το απόγευμα των καλοκαιρινών μηνών ο μαΐστρος. Ο άνεμος αυτός ήταν προϋπόθεση για την επιτυχία της διάσπασης των εχθρικών γραμμών. Τα αρχαία πλοία, λόγω της κατασκευής τους, δεν ήταν σε θέση να πλεύσουν κόντρα στον αέρα. Με ούριο άνεμο, όμως, ή με πλαγιοδρομία θα μπορούσε ο στόλος, εφόσον είχε πρώτα διασπάσει τις εχθρικές γραμμές, να ξεφύγει με μεγάλη ταχύτητα προς νότο.[11]

Πρώτα όμως έπρεπε να περιμένουν να φυσήξει ο άνεμος, για να φτάσουν στη συνέχεια ενωμένοι στα ανοιχτά, όπου μια αλλαγή πορείας θα επέτρεπε στο σχηματισμό να σηκώσει τα πανιά. Φυσικά έπρεπε να υπολογίσουν και μια πιθανή καταδίωξη, αλλά σε πορεία ολοταχώς με ανοιχτά πανιά ήταν λιγότερο ευάλωτοι σε τυχόν εχθρικές επιθέσεις εμβολισμού ή σε «πειρατική» έφοδο και μπορούσαν να εκμεταλλευτούν τη δική τους υπεροχή σε πυροβολικό. Όλα εξαρτιόνταν, λοιπόν, από την κατάλληλη χρονική στιγμή, για να διασπαστούν σε μία όσο το δυνατό πιο ενωμένη κίνηση οι γραμμές του εχθρού. Έως τότε όφειλαν να παραμείνουν ψύχραιμοι.

Ακριβώς αυτό όμως δημιούργησε πρόβλημα, όταν προχώρησε η αριστερή πτέρυγα υπό τον Σώσιο. Ίσως ο Σώσιος δεν μπορούσε πια να κρατήσει τη θέση του, αφού ο άνεμος είχε δυναμώσει και έτσι *έπρεπε* να ανεβάσει ταχύτητα, για να διατηρήσει την ευχέρεια κινήσεών του. Με δυνατούς βορειοδυτικούς ανέμους σχηματίζεται στο στενό ένα βουβό κύμα, το οποίο κάνει επικίνδυνους τους ελιγμούς λόγω της μετατόπισης του πλοίου. Ανάλογα με τους ανέμους τα ανώμαλα ρεύματα μπορούν να φτάσουν ταχύτητες έως 3,5 κόμβους (περίπου 6,5 χλμ. ανά ώρα).

Ο Οκταβιανός, που βρισκόταν απέναντι, τράβηξε τα πλοία του πιο πίσω, για να επιτεθεί, μόλις θα έσπαζε λίγο ο σχηματισμός του αντιπάλου. Οι άνεμοι καθώς και η διαπίστωση ότι μια επιστροφή στο λιμάνι δεν ήταν πλέον εφικτή χωρίς μεγαλύτερες απώλειες ώθησαν τον Αντώνιο να δώσει το σύνθημα για προέλαση. Ο Αγρίππας άνοιξε τις γραμμές του στο άλλο κέρας, τα πλοία του Αντωνίου ακολούθησαν το παράδειγμά του, για να μην περικυ-

[11] Πληροφορίες για την πλευστότητα αρχαίων πολεμικών πλοίων δίνουν προ πάντων οι έρευνες της πειραματικής αρχαιολογίας. Τα δοκιμαστικά ταξίδια μίας τριήρους προσέφεραν πολύτιμα στοιχεία για τις επιδόσεις της Ρωμαϊκής εποχής, αν και η μοναδική αναπαράσταση βασίστηκε σε μία αρχαιότερη κατασκευαστική φάση. Βλ. σχετικά MORRISON et al. 2000· πρβλ. HÖCKMANN 1985, 102 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κλωθούν. Αυτή ήταν η στιγμή που οι δύο σχηματισμοί συγκρούστηκαν σε όλο τους το μήκος.

Από τη θέση της στα μετόπισθεν η Κλεοπάτρα παρακολούθησε τις μάχες. Ο Δίων Κάσσιος περιγράφει ό,τι διαδραματιζόταν μπροστά στα μάτια της και πόσο έντονες ήταν οι μάχες στα πλοία:

> *Και όσο αυτοί ασχολούνταν με αυτά, οι αντίπαλοι επιτέθηκαν εναντίον τους (αυτούς βέβαια που τράπηκαν σε φυγή δεν τους ακολούθησαν κυνηγώντας τους, και γιατί δεν είχαν ιστία και επειδή είχαν προετοιμαστεί μόνο για ναυμαχία) και πολεμούσαν πολλοί εναντίον κάθε πλοίου τόσο από μακριά όσο και από κοντά, με αποτέλεσμα να γίνει και για τις δύο πλευρές η μάχη και πολύ αβέβαιη και πολύ σκληρή. Διότι οι της μιας πλευράς (ενν. του Καίσαρα) χτυπούσαν από γύρω-γύρω όλα τα κατώτερα μέρη των πλοίων και έσπαζαν τα κουπιά και άρπαζαν τα πηδάλια και σκαρφαλώνοντας στα καταστρώματα άλλους συνελάμβαναν και τους έριχναν στη θάλασσα και άλλους τους απωθούσαν, ενώ με τους υπόλοιπους μάχονταν, επειδή ήταν ήδη ίσοι ως προς τον αριθμό με αυτούς. Οι άλλοι (ενν. τους στρατιώτες του Αντώνιου) με τα ακόντιά τους τους απωθούσαν και με τα τσεκούρια τους τους χτυπούσαν και εκσφενδόνιζαν εναντίον τους πέτρες και άλλα ογκώδη βλήματα που είχαν προετοιμάσει γι' αυτόν το σκοπό και απωθούσαν όσους προσπαθούσαν να αναρριχηθούν και συγκρούονταν με αυτούς που είχαν φτάσει πολύ κοντά τους ... Και μετά από αυτά συνέβη πάλι ένα άλλο είδος μάχης. Οι πρώτοι (ενν. τους επιτιθέμενους) πλησιάζοντας από πολλά μέρη ταυτόχρονα εκτόξευαν φλεγόμενα βέλη και εκσφενδόνιζαν πυρσούς και πέταγαν από μακριά με τη βοήθεια μηχανών δοχεία γεμάτα με κάρβουνα και πίσσα· κι εκείνοι (που αμύνονταν) προσπαθούσαν να τα απομακρύνουν αυτά ένα-ένα και καθώς μερικά τους ξέφευγαν και ακουμπώντας στα ξύλα άναβαν αμέσως μεγάλη πυρκαγιά, ακριβώς όπως συμβαίνει στα πλοία, αρχικά χρησιμοποιούσαν το πόσιμο νερό που κουβαλούσαν μαζί τους και έσβησαν μερικές φωτιές, αλλά όταν εκείνο τελείωσε, αντλούσαν θαλασσινό ... Όταν λοιπόν και σ' αυτό βρέθηκαν σε χειρότερη μοίρα, έβαζαν και τα πιο χοντρά τους ρούχα και τους νεκρούς τους και για κάποιο χρονικό διάστημα περιορίστηκε η φωτιά και φάνηκε κάπως να υποχωρεί. Αργότερα όμως και για άλλους λόγους και επειδή ο άνεμος δυνάμωσε, φούντωσε περισσότερο, αφού μεγάλωνε και από τους ίδιους εκείνους, και όσο καιγόταν ένα τμήμα κάποιου πλοίου, στέκονταν κοντά του μερικοί και πηδούσαν μέσα και άλλα τμήματα τα απέκοπταν, ενώ άλλα τα διαχώριζαν. Αυτά άλλοι τα πέταγαν στη θάλασσα κι άλλοι εναντίον των αντιπάλων, μήπως και μπορέσουν με κάποιο τρόπο να τους βλάψουν. Άλλοι μετακινούμενοι προς το τμήμα που κάθε φορά ήταν καθαρό, χρησιμοποιούσαν και τους*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σιδερένιους γάντζους και τα μακριά δόρατα, για να προσδέσουν κάποιο εχθρικό πλοίο στο δικό τους και κυρίως για να περάσουν σε αυτό, ή σε διαφορετική περίπτωση να το πυρπολήσουν κι εκείνο ... Επειδή όμως ούτε κάποιοι (αντίπαλοι) τους πλησίαζαν και η φωτιά απλωνόταν και στους γύρω τοίχους και κατέβαινε και στο έδαφος, τους έτυχε η πιο σκληρή μοίρα. Γιατί άλλοι από αυτούς, και κυρίως οι ναύτες, πριν καν τους πλησιάσει η φλόγα, πέθαιναν από τον καπνό, ενώ άλλοι ευρισκόμενοι ακριβώς στη μέση καίγονταν σαν σε καμίνια. Άλλοι πάλι κατακαίγονταν από τις πανοπλίες που έπαιρναν φωτιά. Άλλοι, πριν πάθουν κάτι τέτοιο ή και μισοκαμένοι, άλλοι πετώντας τις πανοπλίες πληγώνονταν από αυτούς που χτυπούσαν από μακριά κι άλλοι πηδώντας στη θάλασσα πνίγονταν ή και χτυπημένοι από τους αντιπάλους βυθίζονταν ή και κατασπαράζονταν από τα θαλάσσια κήτη. Και οι μόνοι που πέθαναν με τρόπο ανεκτό, σε σύγκριση με τα παρόμοια παθήματα (των υπολοίπων), πριν τους τύχει κάποια συμφορά, ήταν όσοι φόνευαν είτε ο ένας τον άλλο είτε και οι ίδιοι τους εαυτούς τους. Γιατί ούτε κάποια βασανιστήρια υπέφεραν και ως νεκροί κάηκαν μαζί με τα πλοία τους σαν σε νεκρική τελετή.[12]

Λόγω του ανοίγματος των πτερύγων, το κέντρο των στόλων δεν ήταν πλέον τόσο στενό όσο στο ξεκίνημα του σχηματισμού και έτσι δόθηκε στη βασίλισσα η ευκαιρία την οποία προφανώς όλοι περίμεναν από την αρχή. Η Κλεοπάτρα προχώρησε, διέσπασε με τη μοίρα της τις γραμμές των εχθροπραξιών και έφτασε στα ανοιχτά, όπου άλλαξε κατεύθυνση προς νότο, για να σηκώσει αμέσως πανιά και να πλεύσει με ευνοϊκούς ανέμους προς Πελοπόννησο.

Η εκδοχή του Δίωνα Κάσσιου παρουσιάζει την κατάσταση εντελώς διαφορετικά. Για πολλή ώρα η ναυμαχία ήταν ισόπαλη μέχρι τη στιγμή που η Κλεοπάτρα, η οποία βρισκόταν σε αναμονή πίσω από τις γραμμές των μαχών, πιστή στη φύση της ως γυναίκας και Αιγύπτιας και ανυπόμονη από τη μεγάλη αναμονή και λόγω της ανασφάλειάς της, έχασε την ψυχραιμία της και έδωσε στους υπηκόους της το σύνθημα για τη διαφυγή. Όταν εκείνοι σήκωσαν τα πανιά και με τη βοήθεια ενός *τυχαίου* ευνοϊκού ανέμου έφτασαν στα ανοιχτά, ο Αντώνιος πίστευε ότι δεν έφυγαν με τη διαταγή της Κλεοπάτρας, αλλά επειδή πίστευαν ότι είχαν ηττηθεί, και τους ακολούθησε. Κατά συνέπεια αποθαρρύνθηκαν οι υπόλοιποι στρατιώτες και τους κυρίευσε ο πανικός. Έφταιξε, λοιπόν, η βασίλισσα για όλα;[13]

---

[12] Δίων Κάσσιος 50.33.5-50.35.4.

[13] Για την υποτιθέμενη διαφυγή της Κλεοπάτρας βλ. Δίων Κάσσιος 50.33.1 κ.ε. Πρβλ. Πλούτ. *Αντ.* 66.5. Ήδη το απαξιωτικό σχόλιο του Δίωνα για το χαρακτήρα της ως γυναίκας και αλλοδαπής δείχνει χαρακτηριστικά της οκταβιανής προπαγάνδας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Παρ' όλο που ο Δίων μιλάει για φυγή και προδοσία της Κλεοπάτρας, με μία πιο προσεκτική ματιά η όλη κατάσταση αποκαλύπτεται ως καλοσχεδιασμένη ενέργεια. Ο Αντώνιος δεν μπορούσε να ελπίσει ότι ο Αγρίππας θα τον άφηνε να ξεφύγει εύκολα, οπότε αναγκάστηκε να κρατήσει εκτός μάχης το σημαντικότερο μέρος του στόλου του, για να το ρίξει σε μία συγκεντρωμένη κίνηση προέλασης με σκοπό τη διάσπαση των εχθρικών γραμμών σε κάποιο αδύναμο σημείο, που θα δημιουργούνταν αναπόφευκτα στη διάρκεια της μάχης. Πάση θυσία θα έπρεπε να σωθούν η βασίλισσα και ο πολεμικός θησαυρός και να οδηγηθούν ασφαλείς πίσω στην Αίγυπτο. Μόνο εφόσον θα διέσωζε αυτήν την πηγή υποστήριξης για τον εαυτό του, υπήρχαν ελπίδες να επιστρατεύσει σε εύλογο χρονικό διάστημα ένα νέο στρατό εναντίον του Οκταβιανού. Επίσης έπρεπε να προστατέψει το ταξίδι στη Μεσόγειο με μία δυνατή και όσο το δυνατό ακέραια μονάδα πλοίων έναντι καταδίωξης και αναχαίτισης από εχθρικές δυνάμεις.

Ενόψει αυτών των αναγκών η Κλεοπάτρα και ο Αντώνιος πραγματοποίησαν την πρώτη φάση του σχεδίου τους με εξαιρετική επιτυχία. Τώρα έπρεπε ο Αντώνιος και οι υπόλοιπες μονάδες να αποσυρθούν όσο το δυνατό γρηγορότερα από τον εχθρό και να πλεύσουν προς νότο. Εάν αυτό επιτυγχανόταν χωρίς μεγαλύτερες απώλειες, θα μπορούσε η ναυμαχία να ερμηνευτεί ως μεγάλη επιτυχία. Ο Αντώνιος, βέβαια, έχασε τη μεγάλη του ναυαρχίδα και έπρεπε να επιβιβαστεί σε μια πεντήρη, αλλά κατόρθωσε με αυτό το μεγάλο πολεμικό πλοίο να γλιτώσει από τις εχθρικές γαλέρες και να ακολουθήσει την Κλεοπάτρα. Οι περισσότερες μονάδες του στόλου του, ωστόσο, βρίσκονταν αποκλεισμένες από την αντίπαλη υπεροχή και βυθίστηκαν ή παραδόθηκαν. Ένα μέρος κατάφερε να υπερισχύσει, αλλά δεν πρόλαβε παρ' όλα αυτά να φτάσει στα ανοιχτά και αναγκάστηκε να επιστρέψει στο λιμάνι του Ακτίου.[14]

Εν τω μεταξύ ο Αντώνιος συνάντησε την Κλεοπάτρα και μαζί έφτασαν μετά από τρεις μέρες στο Ακρωτήριο Ταίναρο, όπου βρισκόταν ανέπαφη η βάση του στόλου τους. Κατά τη διάρκεια του ταξιδιού όμως, λένε, ο Αντώνιος αποσύρθηκε πολύ συντετριμμένος στην πλώρη της ναυαρχίδας της Κλεοπάτρας. Λίγο αργότερα οι γυναίκες της ακολουθίας της Κλεοπάτρας κατάφεραν να τους φέρουν κοντά. Αν και δεν μπορούμε να είμαστε σίγουροι, εάν ο Αντώνιος όντος έδειχνε τόσο θλιμμένος –αφού τουλάχιστον έσωσε το ένα τρίτο του στόλου του– η ναυμαχία του Ακτίου ήταν κάθε άλλο από μία πλήρη επιτυχία, διότι από τις πρώτες γραμμές μόνο λίγα πλοία κατάφεραν να ακολουθήσουν. Από το Ταίναρο ο Αντώνιος πληροφόρησε τον Κανίδιο Κράσσο για τη διαφυγή του και τον διέταξε να οδηγήσει τη χερσαία στρατιά μέσω Μακεδονίας στη Μικρά Ασία.

---

[14] Αναλυτικές περιγραφές της ναυμαχίας του Ακτίου δίνουν KROMAYER 1933, 361 κ.ε.· CARTER 1972, 251 κ.ε.· RODDAZ 1984, 164 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η μέρα της ναυμαχίας του Ακτίου δεν είχε περάσει ακόμα καλά-καλά, όταν ξεκίνησε η μυθοποίηση. Η Κλεοπάτρα διέφυγε, για να σωθεί, και παράτησε επονείδιστα τον Αντώνιο. Εκείνος όμως, τελείως εθισμένος στο πρόσωπό της, την ακολούθησε. Ο Πλούταρχος με την ευκαιρία αυτή σημειώνει:

> *Τότε αποδείχτηκε ότι ο Αντώνιος δεν διοικούνταν από μυαλά ούτε άρχοντα ούτε άντρα ούτε εν γένει από τα δικά του μυαλά. Αλλά, όπως είπε κάποιος, αστειευόμενος, ότι η ψυχή αυτού που αγαπά ζει σε ξένο σώμα, προσελκυόταν από τη γυναίκα σαν να ήταν κολλημένος μαζί της και σαν να μεταφερόταν μαζί της.*[15]

Αμέσως έπειτα το πρώτο μέλημα ήταν η εξύμνηση της νίκης, η οποία παρουσιάστηκε ως το μεγάλο, λαμπρό και καθοριστικό πολεμικό κατόρθωμα, παρ' όλο που δεν μπόρεσε να αποτραπεί η διάσπαση των γραμμών και η διαφυγή της Κλεοπάτρας και του Αντωνίου· μόνο το μεγαλύτερο μέρος του στόλου εμποδίστηκε. Επρόκειτο, λοιπόν, μόνο για μια μερική επιτυχία. Όμως –ως συνήθως– σημασία δεν έχει τι έγινε, αλλά πώς σχολιάζεται. Και εδώ ο μελλοντικός Αύγουστος μπορούσε να στηριχτεί στους Ρωμαίους ποιητές. Ο Οράτιος αφιέρωσε μία ενθουσιώδη ωδή στο Άκτιο. Στο έπος του Βιργιλίου περιγράφεται κιόλας μία παράσταση, η οποία παραπέμπει στην ασπίδα του Αινεία και είχε μορφή προφητείας:

> *Ανάμεσα σε αυτά βάδιζε ευρεία χρυσή εικόνα του ογκούμενου πελάγους, αλλά άφριζαν τα γαλάζια πελάγη από το λευκό κύμα και τριγύρω δελφίνια λαμπρά από το ασήμι σαρώνουν με τις ουρές τους το πέλαγος σε σχήμα κύκλου και τέμνουν τον κυματισμό. Στο μέσο ήταν δυνατό να διακρίνει κανείς χάλκινους στόλους, τη μάχη του Ακτίου και όλο το Λευκάτα μπορούσες να δεις να βράζει από τον προετοιμαζόμενο Άρη (= πόλεμο) και από το χρυσάφι να απαστράπτουν τα κύματα. Από εδώ ο Αύγουστος Καίσαρ οδηγώντας τους Ιταλούς στις μάχες μαζί με τους πατρίκιους και το λαό, τους εφέστιους και τους μεγάλους θεούς, στέκοντας στην υψηλή πρύμνη και με τους κροτάφους του να βγάζουν χαρούμενες δίδυμες φλόγες και να αποκαλύπτεται το πατρικό αστέρι στην κορυφή. Σε άλλο μέρος με ευνοϊκούς τούς ανέμους και τους θεούς όρθιος οδηγώντας το στράτευμα ο Αγρίππας, του οποίου οι κρόταφοι λαμποκοπούν από ναυτικό στεφάνι σε σχήμα ράμφους, υπερήφανο παράσημο του πολέμου. Από εκεί στέκεται ο Αντώνιος ... και τον ακολουθεί (ω αίσχος!) Αιγυπτία σύζυγος ... Η βασίλισσα στο μέσο με το πατρικό σείστρο καλεί τα στρατεύματα και δεν είδε ακόμη από πίσω τα δίδυμα φίδια ... Και η*

[15] Πλούτ. *Αντ.* 66.7.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Διχόνοια χαρούμενη βαδίζει με σχιστό πέπλο και την ακολουθεί η Εννώ με μαστίγιο ματοβαμμένο. Διακρίνοντας αυτά ο Άκτιος Απόλλων τέντωσε το τόξο από ψηλά. Από εκείνο το φόβο όλη η Αίγυπτος και οι Ινδοί, κάθε Άραβας, όλοι οι Σαβαίοι έστρεψαν τα νώτα. Η ίδια η βασίλισσα φαινόταν να δίνει τα ιστία στους καλεσμένους ανέμους και αμέσως να απελευθερώνει τα χαλαρωμένα σχοινιά. Εκείνη είχε αναπαραστήσει ο πυροδύναμος ανάμεσα στις σφαγές πελιδνή λόγω του μέλλοντος θανάτου και να φέρεται στα κύματα από τον Ιάπυγα, ενώ απέναντι (είχε αναπαραστήσει) το μεγαλόσωμο Νείλο λυπημένο και να ανοίγει τους κόλπους του και να καλεί τους ηττημένους με το ξεδιπλωμένο φόρεμα στο γαλάζιο στήθος του και τα σκοτεινά του ρεύματα.[16]

Επιτέλους ο Οκταβιανός βρήκε την ευκαιρία να δοξασθεί δεόντως. Ξεχάστηκε η ντροπιαστική του παρουσία του έτους 38 στα στενά της Μεσσήνης. Ξεχάστηκε επίσης το γεγονός, ότι ο «ήρωας» του Ακτίου προτίμησε να παρακολουθήσει τις ναυμαχίες στις Μύλες και στο Ναύλοχο από την ξηρά, για να μην «αποπροσανατολίσει» τις ναυτικές του μονάδες υπό τον Αγρίππα με την παρουσία του και την πιθανότητα μίας διακινδύνευσης του ατόμου του.[17]

Βιβλιογραφία

BLEICKEN J., 1999, *Augustus. Eine Biographie*, 3. Aufl., Berlin

CARTER J.M., 1972, *Die Schlacht bei Actium. Aufstieg und Triumph des Kaisers Augustus*, Wiesbaden

HAUSSEN J., 1979, *Schiffbau in der Antike*, Herford

HOBEN W., 1969, *Untersuchungen zur Stellung kleinasiatischer Dynasten in den Machtkämpfen der ausgehenden Republik*, Mainz

HÖCKMANN O., 1985, *Antike Seefahrt*, München

KIENAST D., 1966, *Untersuchungen zu den Kriegsflotten der römischen Kaiserzeit*, Bonn

[16] Verg. *Aen.* 8.671 κ.ε.· GRANT 1987, 295 κ.ε.

[17] Για τη συμπεριφορά του Οκταβιανού στις Μύλες και στο Ναύλοχο βλ. BLEICKEN 1999, 227. Για τις τελετές νίκης και την προπαγάνδα βλ. SEHLMEYER 2002, 216 κ.ε.· ZANKER 1997, 85 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

KROMAYER J., 1899, Kleine Forschungen zur Geschichte des zweiten Triumvirats VII: Der Feldzug von Actium und der sogenannte Verrath der Kleopatra, *Hermes* 34, 1-54

KROMAYER J., 1933, Actium. Ein Epilog, *Hermes* 68, 361-383

MORRISON J.S., COATES J.F. & RANKOV N.B., 2000, *The Athenian Trireme. The History and Reconstruction of the Ancient Greek Warship*, 2nd ed., Cambridge

RODDAZ J.M., 1984, *Marcus Agrippa*, Rom (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome 253)

SEHLMEYER M., 2002, Die Siegesmonumente Oktavians nach Actium. Zur Lokalisierung des bronzenen Viersäulendenkmals (Serv. Georg 3, 29), in: J. SPIELVOGEL (Hrsg.), *Res publica reperta. Zur Verfassung und Gesellschaft der römischen Republik und des frühen Prinzipats. Festschrift für Jochen Bleicken zum 75. Geburtstag*, Stuttgart, 216-226

ZANKER P., 1997, *Augustus und die Macht der Bilder*, 3. Aufl., München

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δήμος Πρέβεζας

Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Πρέβεζα 22-24 Σεπτεμβρίου 1989

Επιμέλεια: Βαγγέλης Γρ. Αυδίκος

ΠΡΕΒΕΖΑ 1993

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 1: *Θυρεός των Μεδίκων. Στις τέσσερις πλευρές του θυρεού με τις έξι σφαίρες προεξέχουν οι οκτώ ακίδες του σταυρού του τάγματος του Αγίου Στεφάνου. Στην κορυφή, πάνω από το στέμμα, ο θυρεός της Φλωρεντίας. Χαλκογραφία του H. Vincent (FONTANA 1701)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δημοσθένης Α. ΔΟΝΟΣ*

Πολιτική, πειρατεία και τέχνη

Η δήωση της Πρέβεζας από τους ιππότες του Αγίου Στεφάνου το έτος 1605[1]

Α. *Ένα μικρό επεισόδιο;*

Σε αντίθεση με τις καταλήψεις της Πρέβεζας από τους Βενετούς το 1684 και το 1717, η άλωση της πόλης το Μάιο του 1605 από το τοσκανικό τάγμα των ιπποτών του Αγίου Στεφάνου της Πίζας είναι ένα επεισόδιο λιγότερο γνωστό, που η ελληνική ιστοριογραφία τού επιφύλαξε μόνον ακροθιγείς αναφορές. Οι λόγοι αυτής της παραμέλησης είναι προφανείς: Ενώ οι ως άνω καταλήψεις οδήγησαν σε μακρόχρονη κατοχή της πόλης με ανάλογες επιδράσεις στη φυσιογνωμία της, η επιχείρηση των Τοσκανών, διάρκειας λίγων ωρών, είχε μορφή λεηλασίας, χωρίς κάποια σοβαρή επίπτωση στον έλεγχο της πόλης από τους Οθωμανούς.[2] Επίσης, στο πλαίσιο μιας ιστοριογραφίας επικεντρωμένης στον αγώνα των Ελλήνων για την ανεξαρτησία, λογίζονταν ως σημαντικά μόνον ιστορικά γεγονότα που μπορούσαν να εκληφθούν ως πρόδρομες προσπάθειες απολύτρωσης των Ελλήνων από τον τουρκικό ζυγό· συνεπώς, μια επίθεση Δυτικών με χαρακτηριστικά πειρατείας σε ένα χώρο όπου ζούσε και ελληνικός πληθυσμός, δεν είχε, εκ πρώτης όψεως, κάποια πρόδηλη σχέση με την ελληνική υπόθεση. Όπως, όμως, ελπίζουμε να φανεί στη συνέχεια, το προς εξέταση γεγονός εντάσσεται σε μια πολύ πιο σύνθετη πολιτικοστρατιωτική πραγματικότητα και ξεπερνάει τα γνωρί-

---

* Ο Δημοσθένης Α. Δόνος είναι Αρχαιολόγος, Δρ. Πανεπιστημίου J.W.Goethe της Φραγκφούρτης.

[1] Ευχαριστίες: Ο Νίκος Καράμπελας γνωρίστηκε με τον Jim Curlin το 2002 υπό συνθήκες που θα ζήλευε ένα καλό αστυνομικό διήγημα –και τις οποίες είναι οι πλέον αρμόδιοι να αφηγηθούν κάποτε– ενώ αμφότεροι αναζητούσαν το σχετικό με το 1605 χαρακτικό από το βιβλίο του Fontana που αναφέρεται παρακάτω. Αν αναλογιστεί κάποιος ότι πριν επτά χρόνια ο συγγραφέας του παρόντος δεν ήταν σε θέση να συνδέσει κάτι συγκεκριμένο με τη χρονολογία 1605, γίνεται εύκολα αντιληπτό τι τους οφείλει. Ευχαριστώντας τους θερμά, δεν χρειάζεται να τονίσω ότι τα όποια λάθη βαρύνουν αποκλειστικά το γράφοντα. Ευχαριστώ επίσης την κ. Βούλα Σοφοπούλου, υπεύθυνη βιβλιοθήκης στο Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις, όπως και τον αδελφό μου για την επανειλημμένη αποστολή βιβλίων από το εξωτερικό.

[2] Για τις καταλήψεις του 1684 και 1717 και τις συνέπειές τους βλ. ΔΟΝΟΣ 2005· ΔΟΝΟΣ 2007.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σματα του απλού επεισοδίου, με ενεργή ανάμιξη αλλά και σημαντικές συνέπειες για το ελληνικό στοιχείο.

Με εξαίρεση τις επιγραμματικές αναφορές του Π. Φουρίκη και κάποιες σύντομες αλλά σημαντικές αρχειακές ειδήσεις του Κ. Μέρτζιου από τη Βενετία,[3] η ενασχόληση με το θέμα προκύπτει σχετικά πρόσφατα και από ετερογενή ενδιαφέροντα. Οι ερευνητές της τοπικής ιστορίας, αναζητώντας εποπτικές πηγές για την Πρέβεζα, εντόπισαν αρχειακό υλικό που αναφέρεται στο 1605. Έτσι, ο καθ. Γ. Βελένης στη μελέτη του για τις οχυρώσεις της πόλης σχολίασε και μετέφρασε ένα σχέδιο του Κρατικού Αρχείου Βενετίας σχετικό με την επίθεση, το οποίο θα συζητήσουμε διεξοδικά (Εικ. 4-5).[4] Ένα χαρακτικό των επιχειρήσεων από τον Hubert Vincent (Εικ. 6), που προέρχεται από το βιβλίο του F. Fontana για την ιστορία του τάγματος (1701), περιήλθε στη συλλογή του Ν. Καράμπελα, ο οποίος, αντιλαμβανόμενος τη σπουδαιότητά του, απέκτησε και αναστατική έκδοση του βιβλίου. Επιπλέον, στις φροντισμένες εκδόσεις του για την Πρέβεζα, το 1994 και 2006 αντίστοιχα, συμπεριέλαβε το αναφερθέν σχέδιο των βενετικών αρχείων και το χαρακτικό του Vincent –το τελευταίο συνοδευόμενο από μικρή αναφορά στα γεγονότα– καθιστώντας τα έτσι γνωστότερα στο ευρύτερο κοινό.[5] Ο J.M. Floristan, με τις έρευνές του για την ισπανική παρουσία στον ελλαδικό χώρο και με μια ανακοίνωσή του στο Α΄ Συνέδριο για την Ιστορία της Πρέβεζας, το 1989, έδειξε τις βλέψεις του ισπανικού βασιλείου για την Πρέβεζα και τη σημασία των γεγονότων του 1605 για την ανάσχεσή τους, αναδεικνύοντας για πρώτη φορά τη διεθνή διάσταση του θέματος, με την οποία θα ασχοληθούμε εκτενώς.[6] Αρκετές πληροφορίες για τις ελληνο-ισπανικές επαφές από το 1600 και εξής, με κάποιες αδημοσίευτες πηγές που σχετίζονται με την Πρέβεζα, υπάρχουν στις εργασίες του ερευνητή Θ.Β. Παπακωνσταντίνου για τα ελληνικά προεπαναστατικά κινήματα.[7] Η Α. Κραντονέλλη, αν και στο σχετικό με την πειρατεία βιβλίο της αφιερώνει ένα κεφάλαιο στις ναυτικές επιχειρήσεις των Φλωρεντινών στις ελληνικές θάλασσες, είναι μάλλον σύντομη ως προς τα γεγονότα στον Αμβρακικό.[8] Τέλος, ενδιαφέρον για το θέμα επιδείχθηκε και από Ιταλούς ιστορικούς. Μεταξύ άλλων, ο G. Guarnieri στην κλασική εργασία του για το τάγμα της Πίζας και ο M. Gemignani στην έρευνά του για το ναύαρχο I. Inghirami, τον πρωταγωνιστή της επίθεσης, δημοσί-

[3] ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1929, 279· ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1940, 34 κ.ε.· ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1957, 485 κ.ε.

[4] Βλ. παρακάτω με υποσημ. 51· το άρθρο είναι μέρος μελέτης που έγινε το 1991 και τμήματά της δημοσιεύτηκαν στο ανά χείρας περιοδικό.

[5] Βλ. παρακάτω με υποσημ. 51-52.

[6] FLORISTAN 1988· FLORISTAN 1993.

[7] ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2000· ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2002· ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2004· αν και αλληλεπικαλύπτονται, οι εργασίες αυτές περιέχουν πλήθος πηγών και ευρεία βιβλιογραφία.

[8] ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1991, 156-157.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ευσαν περιγραφές των γεγονότων στηριγμένες σε πλούσιο αρχειακό υλικό, στις οποίες ερείδεται, εν πολλοίς, η παρουσίαση των πολεμικών επιχειρήσεων στο προκείμενο άρθρο.[9]

Με τούτη την εργασία επιδιώκεται μια γενική ανασύνθεση του ιστορικού πλαισίου και των γεγονότων, καθώς και της ιστορικής και εικαστικής πρόσληψής τους. Η εστίαση στην υπερτοπική σημασία του θέματος αντισταθμίζεται με τις διαπιστώσεις για την εικόνα του κάστρου και της πόλης της Πρέβεζας – πόσω μάλλον που το ακαριαίο των διαδραματισθέντων μας παρέχει την ευκαιρία μιας σχεδόν «φωτογραφικής» αποτύπωσης του χώρου στις αρχές του 17ου αιώνα. Μια σύντομη συζήτηση για την πιθανή συνεισφορά του 1605 στη διαμόρφωση της πολιτιστικής ταυτότητας της Πρέβεζας κρίθηκε επίσης επιβεβλημένη. Βεβαίως, τονίζουμε προκαταβολικά την ανάγκη περαιτέρω αξιοποίησης του άφθονου αρχειακού και λοιπού υλικού για το θέμα, που απόκειται σε πλήθος ιταλικών και άλλων αρχείων, καθιστώντας σαφές ότι η ανά χείρας προσπάθεια δεν νοείται παρά ως αφετηρία.

Β. *Πολιτική: Τα πολλαπλά μέτωπα μιας περίπλοκης ιστορικής συγκυρίας και η χαμένη εκστρατεία της Πρέβεζας*

Με την είσοδο του 16ου αιώνα λαμβάνουν χώρα στην ανατολική Μεσόγειο σοβαρές ανακατατάξεις.[10] Κατά τη διάρκεια του Β΄ Βενετοτουρκικού πολέμου, η μέχρι πρότινος θαλασσοκράτειρα Βενετία χάνει το 1499 τη Ναύπακτο και το 1500 τη Μεθώνη, την Κορώνη και την Πύλο. Μετά από κάποιες πρόσκαιρες ανακαταλήψεις και την άλωση της Κεφαλονιάς και της Λευκάδας, η Γαληνοτάτη υποχρεώνεται σε συνθήκη ειρήνης με τους Οθωμανούς το 1503, διά της οποίας, με εξαίρεση την Κεφαλονιά, χάνει όλες τις πρώην κτήσεις της και αναγκάζεται να πληρώνει επαχθή φόρο για την κατοχή της Ζακύνθου. Αυτή η κατάσταση είναι ενδεικτική της προϊούσας αδυναμίας που θα τη χαρακτηρίζει καθ' όλη τη διάρκεια του αιώνα, όπου, έχοντας ως κύριο στόχο τη διατήρηση των εμπορικών της συμφερόντων, θα επιδεικνύει μια επαμφοτερίζουσα στάση απέναντι σε Οθωμανούς και Δυτικούς, αλλάζοντας συνεχώς συμμαχίες και μεθοδεύσεις.

---

[9] Guarnieri 1960, 141 κ.ε.· Gemignani 1996, 107 κ.ε.· ο Warner of Craigenmaddie 2005, 99 κ.ε., πέραν μιας σύντομης αφήγησης των γεγονότων, δεν προσθέτει κάτι καινούργιο.

[10] Για όσα ακολουθούν βλ. Χασιώτης 1974, 281 κ.ε. – Γενικότερα για την αντιπαράθεση Οθωμανών-Δυτικών στη Μεσόγειο, μια εκλαϊκευτική αλλά αξιόπιστη περιγραφή για την περίοδο 1450-1590, με τη σχετική βιβλιογραφία και χρονολόγιο, στο: Rogerson 2009.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 2: *Ο μέγας δούκας της Τοσκάνης Φερδινάνδος Α΄ σε χαλκογραφία του Dominicus Costus (Φωτογραφικό αρχείο συγγραφέα)*

Από την άλλη πλευρά, η ακμάζουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία θα συνεχίσει να γνωρίζει επιτυχίες· ειδικά με την άνοδο στο σουλτανικό θρόνο του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς, οι κατακτήσεις θα λάβουν χαρακτήρα θριάμβου, τόσο στον ελλαδικό χώρο με την κατάληψη της Ρόδου το 1522, όσο και προς βορράν με την προέλαση στο Βελιγράδι και τη Βούδα, αλλά και την ανεπιτυχή πολιορκία της Βιέννης το 1529.

Μια νέα υπερδύναμη κάνει την εμφάνισή της.[11] Με τη συνένωση του βασιλείου στα τέλη του 15ου αιώνα, αλλά κυρίως με την ανάδειξη του Καρόλου Ε΄ στην κεφαλή της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και στη συνέχεια υπό την καθοδήγηση του γιου του, Φιλίππου Β΄, η Ισπανία, με τον τεράστιο πλούτο των υπερπόντιων κτήσεων, εξαπλώνεται και προς ανατολάς. Η προαναφερθείσα κατάληψη της Κεφαλονιάς από τη Βενετία καθίσταται εφικτή μόνο με τη συμβολή του ισπανικού στόλου υπό την ηγεσία του ναυάρχου Gonzalo de Cordoba, ενώ την ίδια περίοδο το βασίλειο της Νάπολης γίνεται ισπανική επαρχία. Η Ισπανία, ζητώντας διεξόδους στην ανατολική Μεσόγειο και επιθυμώντας καθ' όλη τη διάρκεια του 16ου αιώνα να έχει ηγεμονικό ρόλο στην απόκρουση της τουρκικής επιθετικότητας, θα δυσαρεστήσει τη Γαληνοτάτη, με την οποία συνεχώς θα υποβλέπονται. Άλλες δυνάμεις, όπως η Γαλλία και το παπικό κράτος, θα συμμετέχουν εξίσου στο παιχνίδι αντιπαλοτήτων και εναλλασσόμενων συμμαχιών με τους παραπάνω, ενώ οι μικρότεροι, όπως η Τοσκάνη, θα προσπαθούν να προσποριστούν οφέλη για τον εαυτό τους.

[11] Σχετικά πρβλ. GLETE 2000, 98 κ.ε.· BRAUDEL 2002, 364 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σε αυτόν τον αστερισμό αντιπαραθέσεων και καχυποψίας όπου το Ιόνιο και ο δυτικός ελλαδικός χώρος κατέχουν εξέχουσα σημασία, εντάσσεται φυσικά και η Πρέβεζα που αποτελούσε σημαντικό οθωμανικό ναύσταθμο και ορμητήριο πειρατών.[12] Στα τέλη του 1500, στη διάρκεια του πολέμου που ήδη αναφέραμε και μετά την κατάληψη της Κεφαλονιάς ο ναύαρχος Β. Pesaro, επικεφαλής στόλου βενετικών γαλερών, θα επιχειρήσει αιφνιδιαστική επίθεση στην Πρέβεζα, εισερχόμενος στον κόλπο και αποβιβάζοντας χερσαίες δυνάμεις· οι τελευταίες, εξουδετερώνοντας επιτυχώς τους Τούρκους που βγήκαν από το φρούριο της Μπούκας για να τους αντιμετωπίσουν, κατέκαψαν προάστιο και ναύσταθμο και απέσπασαν φεύγοντας 20 τουρκικά πλοία.[13]

Μεταξύ 1532 και 1534, ο Γενουάτης Α. Doria θα επιχειρήσει ως ναύαρχος του αυτοκρατορικού στόλου στην Πελοπόννησο, όπου οι Ισπανοί θα έχουν κάποιες πρόσκαιρες κατακτήσεις διεγείροντας το επαναστατικό φρόνημα των Ελλήνων.[14] Οι Οθωμανοί, με αρχιναύαρχο το διαβόητο πειρατή Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσσα, απαντούν αντεπιτιθέμενοι στην ιταλική χερσόνησο, ενώ το 1535, κλείνοντας μια αιφνιδιαστική συμμαχία με τους Γάλλους, συλλαμβάνουν το σχέδιο γενικής επιθέσεως στην Ιταλία. Το 1537 συγκεντρώνουν μεγάλες ναυτικές δυνάμεις στην Αυλώνα· αν και οι Γάλλοι κλείνουν ειρήνη με τον αυτοκράτορα, οι Τούρκοι εμπλέκονται σε ναυτικά επεισόδια με τον αυτοκρατορικό στόλο που περιπολεί μεταξύ Κέρκυρας και Αμβρακικού, εξαπολύουν καταστρεπτική επίθεση στην Απουλία, πολιορκούν την Κέρκυρα και κάνουν αποβάσεις στα δυτικά ελληνικά παράλια, μεταξύ αυτών και στην Πάργα. Οι Βενετοί, αν και ενοχλημένοι από την ισπανική παρουσία στη δυτική Ελλάδα, θα αναγκασθούν να συνυπογράψουν στις αρχές του 1538 «Ιερή Συμμαχία» με τον αυτοκράτορα, τον αδελφό του Φερδινάνδο της Αυστρίας και τον πάπα Παύλο Γ΄ και να οργανώσουν μεγάλο κοινό στόλο. Στα σχέδια της Συμμαχίας συμπεριλαμβανόταν απόβαση στη δυτική Ελλάδα και πιθανή κατάληψη της τουρκικής βάσης της Πρέβεζας. Κορύφωση αυτής της δραστηριότητας είναι η περίφημη ναυμαχία της Πρέβεζας, το Σεπτέμβριο του 1538, όπου ο Doria συναντά τον Μπαρμπαρόσσα, ωστόσο, κυρίως λόγω του εσωτερικού ανταγωνισμού Βενετών-Ισπανών, δίνει, μετά από κάποιες συμπλοκές, το σήμα της αναχώρησης του αριθμητικά υπέρτερου στόλου του.[15]

---

[12] Για τη σπουδαιότητα της Πρέβεζας για τους Οθωμανούς βλ. ΣΥΓΓΕΛΛΟΥ 2008, 25-30 με σημ., 92-94, 311.

[13] Για αυτό το επεισόδιο βλ. ΦΟΥΡΙΚΗΣ 1929, 274 κ.ε.· ΣΑΒΒΙΔΗΣ 1993, 33 κ.ε., 36 κ.ε.

[14] Για όσα ακολουθούν βλ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974, 292 κ.ε.

[15] Για τη ναυμαχία της Πρέβεζας βλ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974, 301 κ.ε.· GLETE 2000, 101, με σημ. 16· ROGERSON 2009, 299 κ.ε., κυρίως 303 κ.ε.· για μια κλασική εξιστόρηση της ναυμαχίας βλ. LANE-POOLE 1890, 94 κ.ε.· σημειώνουμε, τέλος, ότι στο πρόσφατο Β΄ Διεθνές Συμπόσιο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το συμβάν, που πανηγυρίστηκε –και πανηγυρίζεται– από τους Τούρκους ως μια από τις μεγαλύτερες ναυτικές επιτυχίες της Ιστορίας τους, αποτέλεσε την αφετηρία της θαλάσσιας κυριαρχίας τους στην ανατολική Μεσόγειο για την επόμενη τριακονταετία κι έκανε εμφανή την ισπανοβενετική αντιζηλία, αναδεικνύοντας συγχρόνως τη σημασία της Πρέβεζας ως πυλώνα προς την ηπειρωτική Ελλάδα – συνιστώσες που θέτουν τις βάσεις για τα γεγονότα του 1605.[16]

Ένα περαιτέρω ορόσημο στη διαμόρφωση των συσχετισμών, προς την αντίθετη τούτη τη φορά κατεύθυνση, αποτελεί μια άλλη ναυμαχία, εκείνη της Ναυπάκτου. Μετά από αλλεπάλληλες επιτυχίες στη Μεσόγειο, που ανακόπηκαν μόνο με την ατελέσφορη πολιορκία της Μάλτας το 1565, το καλοκαίρι του 1571 οι Οθωμανοί εξαπολύουν επίθεση λεηλατώντας τα νησιά του Ιονίου και τα ηπειρωτικά παράλια, ενώ ολοκληρώνουν την κατάκτηση της Κύπρου με την κατάληψη της Αμμοχώστου.[17] Οι χριστιανικές δυνάμεις, και κυρίως Ισπανοί και Βενετοί, που μπροστά στην τουρκική προέλαση συνενώθηκαν το Μάιο σε «Ιερό Συνασπισμό» υπό τον πάπα Πίο Ε΄, καταναυμαχούν στις 7 Οκτωβρίου τον τουρκικό στόλο, τα διασωθέντα πλοία του οποίου καταφεύγουν στην Πρέβεζα.[18] Η νίκη αυτή, αν και δεν είχε κάποια άμεση στρατηγική συνέπεια, διέλυσε αφενός την αίσθηση του αήττητου των τουρκικών δυνάμεων, δημιούργησε αφετέρου επαναστατική δυναμική στο ελληνικό στοιχείο. Ήδη από το 1568, αλλά με μεγαλύτερη πυκνότητα από το 1571 και επέκεινα, τα ηπειρωτικά παράλια του Ιονίου θα μεταβληθούν σε πεδίο δράσης πρακτόρων των Ισπανών και Βενετών που προσπαθούν να εκμεταλλευτούν τις απελευθερωτικές κινήσεις του πληθυσμού για να δημιουργήσουν αντιπερισπασμό στους Τούρκους.[19] Με την υπογραφή συνθήκης ειρήνης μεταξύ Βενετών και Οθωμανών το 1573 –επισφαλούς πάντως, όπως δείχνουν

για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (Σεπτέμβριος 2009) παρουσιάστηκαν αρκετές ανακοινώσεις για το θέμα αυτό, που θα δημοσιευτούν στα πρακτικά των εργασιών.

[16] Για τη σημασία της ναυμαχίας σε επίπεδο γενικής ιστορίας πρβλ. τις επισημάνσεις του διάσημου Γάλλου ιστορικού Fernand Braudel, στο: BRAUDEL 2002, 607· βλ. επίσης LANE 2007, 356 κ.ε. – Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αποστασιοποιημένη πρόσληψη της ναυμαχίας από την τοπική ιστορία της Πρέβεζας ή ακόμη και η αγνόηση του γεγονότος από τη συλλογική ιστορική μνήμη της πόλης, σε αντίθεση με την αποδοχή της ναυμαχίας του 31 π.Χ. ως συστατικού στοιχείου της. Σχετικά πρβλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 43 κ.ε.· PENTZOS 2007, 285 κ.ε., με υποσημ. 4.

[17] Για τα γεγονότα στο μεσογειακό χώρο στο δεύτερο μισό του 16ου αιώνα βλ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974, 304 κ.ε.· GLETE 2000, 103 κ.ε.· BRAUDEL 2006, σε πολλά σημεία· ROGERSON 2009, 341 κ.ε.

[18] Σχετικά με τη ναυμαχία της Ναυπάκτου βλ. MANOUSSACAS 1974· ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974, 315 κ.ε.· GLETE 2000, 104 κ.ε.· ΙΟΝΙΟ ΠΕΛΑΓΟΣ 2007, 127 κ.ε.· LANE 2007, 519 κ.ε.· ROGERSON 2009, 391 κ.ε.

[19] ΧΑΣΙΩΤΗΣ 1974, 306 κ.ε., 311.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νεότερες έρευνες–[20] οι Ισπανοί θα αποτελέσουν στα τέλη του 16ου - αρχές του 17ου αιώνα τη μοναδική μεγάλη δύναμη στην οποία οι Έλληνες θα στηρίξουν τις ελπίδες και θα στρέψουν τις πρεσβείες τους.[21]

Αν και ξεσπούν εξεγέρσεις στη Χιμάρα και στο Ξηρόμερο, η σημαντικότερη επαναστατική προσπάθεια θα αναληφθεί από το μητροπολίτη Λάρισας και Τρίκκης Διονύσιο, τον επονομασθέντα «Σκυλόσοφο».[22] Ο Διονύσιος, που γνώριζε την κατάσταση στη δυτική Ελλάδα καθώς είχε μονάσει στη Θεσπρωτία, άρχισε να ενδιαφέρεται για την οργάνωση επαναστατικών κινήσεων ήδη από την εποχή που έγινε μητροπολίτης στις αρχές της δεκαετίας του 1590. Κατά τη διάρκεια της τελευταίας, η Οθωμανική Αυτοκρατορία βρισκόταν σε πόλεμο με τους Αψβούργους στην Ουγγαρία και ο ελληνικής καταγωγής βοεβόδας της Βλαχίας Μιχαήλ ο «Γενναίος» σημείωνε στρατιωτικές επιτυχίες εναντίον των Τούρκων.[23] Θεωρώντας εύκαιρη την κατάσταση, οι Έλληνες άρχισαν τις εκκλήσεις τους για απελευθέρωση στους δυτικούς μονάρχες. Ήδη το 1598 ο Διονύσιος απέστειλε ένα μοναχό στη Βενετία για να έρθει σε συνεννόηση με άλλους Έλληνες, ώστε να προσεγγιστεί ο Αψβούργος μονάρχης Ροδόλφος Β΄. Στα τέλη του 1600 φτάνει από την Πράγα –έδρα του Ροδόλφου– στη Μαδρίτη ελληνική αντιπροσωπεία, αποτελούμενη από τους Ηπειρώτες Κ. Ποστέλνικο, Εμμανουήλ Ηγούμενο, Σταύρο Αψαρά και Σκαρλάτο Μάτσα. Ο Ισπανός αυτοκράτορας Φίλιππο Γ΄ τους παραπέμπει στον αντιβασιλέα Νάπολης de Lemos, και εκεί παραδίδονται δύο υπομνήματα, το πρώτο σχετικό με τα εισοδήματα που θα λάμβανε ο βασιλιάς από την Ελλάδα, το δεύτερο σχετικό με τις διαθέσιμες στρατιωτικές δυνάμεις στην Ελλάδα. Προτάθηκε σχέδιο που προέβλεπε άλωση της Πρέβεζας από Έλληνες και παράδοση της πόλης σε δύναμη 20.000 Ισπανών (πεζικό και ιππικό), στους οποίους θα προστίθεντο άλλοι 24.000 Έλληνες με σκοπό την προέλα-

---

[20] Για την υπονομευόμενη από σοβαρές κρίσεις βενετοτουρκική ειρήνη βλ. Tsiknakis 2009.

[21] Για τη στροφή των Ελλήνων προς τους Ισπανούς βλ. Χασιώτης 2001, 198 κ.ε. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του πειρατή Πέτρου Λάντζα, ο οποίος, ενώ μέχρι το 1573 πρωτοστατούσε σε εξορμήσεις και κατασκοπεύσεις στα υπό τουρκική κατοχή παράλια του Ιονίου και τον Αμβρακικό καθώς και σε υποκινήσεις εξεγέρσεων στην Ήπειρο για λογαριασμό των Βενετών, φθάνοντας μάλιστα το 1573 να γίνει διοικητής της καταληφθείσας από τους τελευταίους Πάργας, έθεσε κατόπιν τις υπηρεσίες του στη διάθεση των Ισπανών· για τον Π. Λάντζα βλ. Χασιώτης 1974, 307, 311, 313, 320, 323· Παπαδόπουλος 1974, 324· Ιωάννου 2000· Κραντονελλη 2007.

[22] Γενικά για τις εξεγέρσεις στα τέλη του 16ου και αρχές του 17ου αι. βλ. Παπαδόπουλος 1974· ειδικά για την Ήπειρο βλ. Χασιώτης 2002-2003· για τις ενέργειες και εξεγέρσεις του Διονυσίου βλ. μεταξύ άλλων Παπαδόπουλος 1974, 326 κ.ε.· Floristan 1988, 6 κ.ε.· Floristan 1993, με βιβλιογραφία στη σημ. 1· Παπακωνσταντινου 2000· Παπακωνσταντινου 2002· Παπακωνσταντινου 2004, με αναλυτική βιβλιογραφία· Πλουμιδης 2005.

[23] Για τη διεθνή κατάσταση βλ. Floristan 1993, 75· Χασιώτης 2002-2003, 20 κ.ε.· Πλουμιδης 2005.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ση σε Θεσσαλία, Μακεδονία και στη συνέχεια Κωνσταντινούπολη, η οποία θα κυριευόταν με τη συνδρομή του ισπανικού στόλου.[24] Παράλληλα, ξεσπά η πρώτη επανάσταση του Διονυσίου στη Θεσσαλία, προφανώς εν αναμονή της ισπανικής επέμβασης, η οποία όμως κατεστάλη επισύροντας βαριά αντίποινα για τον πληθυσμό.[25]

Πάντως, η δραστηριότητα της επιτροπής των Ελλήνων που αναφέραμε πιο πάνω, συνεχίστηκε, αν και, όπως φαίνεται, ξέχωρα από το Διονύσιο.[26] Τους συναντούμε –εκτός του Ποστέλνικου– στην Κέρκυρα μαζί με τον Ιερώνυμο Κόμπη, τον επικεφαλής της ισπανικής κατασκοπίας στη Νάπολη, όπου γίνεται συνάντηση με άλλους Έλληνες και σχεδιάζεται εκ νέου επίθεση στην Πρέβεζα. Δύο περαιτέρω υπομνήματα που δόθηκαν στον Κόμπη αναφέρουν, το μεν πρώτο, ότι ο αριθμός των Ελλήνων επαναστατών οι οποίοι θα συμμετείχαν στην επιχείρηση που θα κατέληγε στην Κωνσταντινούπολη θα άγγιζε το 1,5 εκατομμύριο (!), με 100 εξ αυτών να προέρχονται από την Πρέβεζα, το δε δεύτερο, ότι, λόγω του πολέμου στην Ουγγαρία, το φρούριο της Πρέβεζας ήταν ανεπαρκώς επανδρωμένο αφού το υπεράσπιζαν 100 Τούρκοι, ενώ άλλοι 150 βρίσκονταν στην πόλη.[27] Ο αντιβασιλέας de Lemos σε επιστολή του προς τον Φίλιππο Γ΄ την 1η Σεπτεμβρίου 1601 συνοψίζει την κατάσταση, επισημαίνοντας ότι οι Έλληνες αντιπρόσωποι απαιτούν για μια επιδρομή στην Πρέβεζα μεγαλύτερες ενισχύσεις από τους 300 άνδρες, κάποιους πολυβολητές και πέντε-έξι σκάφη που μέχρι τότε αιτούνταν, γιατί σε

---

[24] Για τα παραπάνω με τα σχετικά έγγραφα: FLORISTAN 1988, 15 κ.ε.· FLORISTAN 1993, 76 κ.ε.· βλ. και ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2004, 8 κ.ε.

[25] Σε αντίθεση με την καθιερωμένη χρονολόγηση της πρώτης εξέγερσης του Διονυσίου περί τον Οκτώβριο-Νοέμβριο του 1600, ο Floristan προτείνει το διάστημα άνοιξης-καλοκαιριού του 1601. Εδώ φυσικά δεν μπορεί να εξεταστεί αυτό το θέμα, ωστόσο εναντίον αυτής της χρονολόγησης είναι ο αφορισμός του Διονυσίου από το Πατριαρχείο το Μάιο του 1601 και το γεγονός ότι έγγραφο του Βενετού βαΐλου Κων/πόλεως επισημαίνει ότι ο μητροπολίτης κατέφυγε στη Λευκάδα τον ίδιο μήνα. Σχετικά πρβλ. FLORISTAN 1993, 79 κ.ε.· ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2004, 12 με σημ. 2.

[26] Μετά την αποτυχία του κινήματος, ο Διονύσιος βρήκε καταφύγιο στην Ιταλία από όπου συνέχισε τις προσπάθειές του με αποκορύφωμα την επίσκεψη στον πάπα Κλήμεντα Η΄ τον Ιανουάριο του 1603 και στον Ισπανό βασιλιά στο Valladolid τον Ιούνιο του ιδίου έτους. Εκεί συνάντησε κι άλλους Έλληνες όπως τους Ηγούμενο, Αψαρά και Μάτσα. Αν κρίνουμε από το γεγονός ότι ο ίδιος ο γραμματέας του Κ. Σοφίας, μαζί με άλλους, τον κατηγόρησε στην Ιερά Εξέταση για δογματικές ατασθαλίες και για πλαστογραφήσεις εγγράφων Θεσσαλών και Ηπειρωτών στη Νάπολη, το κλίμα για το Διονύσιο δεν πρέπει να ήταν ευνοϊκό στην Ισπανία. Μετά από αυτά, επέστρεψε στην Ελλάδα. Προφανώς, ο Floristan έχει δίκιο όταν σημειώνει ότι η αποτυχημένη εξέγερση στη Θεσσαλία είχε ως αποτέλεσμα την εσωτερική διάσπαση των επαναστατών. Σχετικά με τα παραπάνω βλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ 1974, 327· FLORISTAN 1993, 80 κ.ε.· ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2000, 53 κ.ε.· ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2004, 27 κ.ε.

[27] Πρόκειται για τα έγγραφα: Γεν. Αρχείο Simancas, E 1097 F 178 και E 1097 F 179· γι΄ αυτά βλ. FLORISTAN 1988, 131 κ.ε.· ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2004, 15 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

διαφορετική περίπτωση ούτε το φρούριο θα αλωθεί αλλά και θα αποκαλυφθούν τα εκστρατευτικά σχέδια στους Βενετούς, οι οποίοι θα μετέλθουν κάθε μέσο για να τα ακυρώσουν. Στη συνέχεια μιλώντας για την Πρέβεζα προσθέτει ότι, όπως διαβεβαιώνει ο Κόμπης, «[...] το λιμάνι της Πρέβεζας μπορεί να χωρέσει πάνω από χίλιες γαλέρες και μικρότερα σκάφη, τα οποία μπορούν να εισπλεύσουν με την πλώρη προς την ξηρά, παρότι η είσοδος του λιμανιού είναι κάπως στενή, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να περάσουν ταυτοχρόνως πάνω από τέσσερα-πέντε σκάφη. Τα μεγάλα πλοία του ανοιχτού πελάγους δεν μπορούν να εισέλθουν εξαιτίας του μικρού βάθους στο εσωτερικό του λιμανιού, και επομένως, όταν καταπλεύσει ο στόλος, αυτά θα πρέπει να παραμείνουν έξω, σε ένα λιμάνι το οποίο απέχει τέσσερα μίλια και ονομάζεται Καραβοστάσι. Εκεί υπάρχει μεγάλη άνεση τόσο για τα ίδια τα πλοία όσο και για την αποβίβαση, η οποία ωστόσο θα πρέπει να γίνει με λέμβους και άλλα μικρά σκάφη, διότι τα μεγάλα πλοία δεν μπορούν να πλησιάσουν πολύ στην ξηρά.[...]»[28]

ΕΙΚΟΝΑ 3: *Χειρόγραφο σχέδιο με υπόμνημα από το προσωπικό αρχείο του ναυάρχου Inghirami με τις επιχειρήσεις στην Πρέβεζα (GUARNIERI 1960, εικ. εκτός κειμένου)*

Η επιχείρηση δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ. Ωστόσο, τον Οκτώβριο του 1604 ο Κόμπης μετέβη με δύο λοχαγούς, το Μιχάλη Μπούα και το Βασίλειο,

[28] Γεν. Αρχείο Simancas, E 1097 177, 1/9/1601· μετάφραση της ανέκδοτης επιστολής στο: ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2004, 21 κ.ε., από όπου και το απόσπασμα που παρατίθεται· πρβλ. και FLORISTAN 1993, 78. – Σημειώνεται ότι με το τοπωνύμιο «Καραβοστάσι» εννοείται ο κόλπος του Κόμαρου στο Μύτικα, αν και ξενίζει η αναφορά σε αβαθή νερά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

για δεύτερη φορά στην Κέρκυρα με σκοπό να σταθμίσει την κατάσταση για μια πιθανή εξέγερση στα ηπειρωτικά παράλια. Στη συνέχεια, οι δύο λοχαγοί μαζί με τους Μ. Έλληνα και Μ. Ιωάννου διεκπεραιώθηκαν στην Ήπειρο και επιστρέφοντας ανέφεραν στον Κόμπη ότι τα σχέδια για επιχείρηση στη δυτική Ελλάδα ήταν γνωστά. Όπως φαίνεται, τουλάχιστον σε αυτό το χρονικό σημείο, οι κινήσεις των Ισπανών ήταν γνωστές και στους Βενετούς, αφού καταχώρηση του Βενετού βαΐλου της Κέρκυρας για την 30η Δεκεμβρίου 1604 καταγράφει την επίσκεψη απεσταλμένου μοναχού του Κόμπη στο χωριό Χόικα της Παραμυθιάς, όπου διακόσιοι Χριστιανοί σε κρυφή συγκέντρωση υποσχέθηκαν να επιτεθούν στην Πρέβεζα σε περίπτωση που κάνει την εμφάνισή του ο ισπανικός στόλος. Ο συντάκτης προσθέτει ότι απέπεμψε τον Κόμπη από την Κέρκυρα, ενώ πιστεύει ότι με την επιστροφή του Τούρκου διοικητή από τον πόλεμο της Ουγγαρίας θα τιμωρηθούν αναλόγως οι συνωμότες.[29]

Είναι προφανές ότι, ιδωμένη σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο, η επιχείρηση στην Πρέβεζα τον επόμενο Μάιο –τις λεπτομέρειες της οποίας θα δούμε στη συνέχεια– ήταν οτιδήποτε άλλο εκτός από ένα τυχαίο γεγονός: Οι Ισπανοί, αν και διέβλεπαν τον ουτοπικό χαρακτήρα των ελληνικών επικλήσεων, δεν απέρριψαν ποτέ το σχέδιο επέμβασης στον ελλαδικό χώρο· αυτή η προοπτική ανησυχούσε, βέβαια, τους Βενετούς, οι οποίοι δεν θα επέτρεπαν την εδραίωση Ισπανών στο χώρο των δικών τους εμπορικών δρόμων. Μια «ξαφνική» και προσωρινή δήωση της πόλης του Αμβρακικού από τρίτους –εν προκειμένω τους Φλωρεντινούς– θα έθετε, λοιπόν, σε εγρήγορση τους Τούρκους και θα προφύλασσε τα συμφέροντά τους.

Σε μια μυστική συγκέντρωση πολλών μητροπολιτών και επισκόπων το Μάιο του 1605, λίγο μετά την επέμβαση των Φλωρεντινών, συντάχθηκαν επιστολές προς τον Ισπανό βασιλιά, το γραμματέα του ισπανικού κράτους και τον αντιβασιλέα της Νάπολης, όπου, με υπαινιγμούς για τους Βενετούς, στηλιτευόταν η άκαιρη και αντιχριστιανική επίθεση στην Πρέβεζα που αφύπνισε τους Τούρκους· παρόμοιο περιεχόμενο είχε και το υπόμνημα που παρέδωσε τον επόμενο χρόνο ο Γιαννιώτης Α. Μιλεσινός στο Φίλιππο Γ΄.[30] Αν και οι ελπίδες των υποδούλων Ελλήνων στρέφονταν εκ νέου προς τους Ισπανούς –μάταια και πάλι, όπως αποδείχτηκε– το υπερβολικά φιλόδοξο σχέδιο μιας σταυροφορίας που θα απελευθέρωνε την Ελλάδα και την Κωνσταντινούπολη ξεκι-

[29] Μετάφραση του εγγράφου από το Κρατικό Αρχείο Βενετίας, χωρίς αρχειακές ενδείξεις, στο: ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1940, 33 κ.ε.· για τα γεγονότα από τον Οκτώβριο 1604 πρβλ. και ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2000, 57 κ.ε.

[30] Για τις επιστολές μητροπολιτών και επισκόπων βλ. το έγγραφο: Γεν. Αρχείο Simancas, E 1 102 F 151, στο: FLORISTAN 1988, 159 κ.ε.· για το υπόμνημα Μιλεσινού βλ. εδώ το παράρτημα αρ. 3 με σημ. 109· πρβλ. περαιτέρω FLORISTAN 1993, 83· ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2002, 45 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νώντας με την κατάκτηση της Πρέβεζας εγκαταλειπόταν οριστικά. Το στυγνό και αόρατο χέρι της πολιτικής φάνηκε για μια ακόμη φορά δυνατότερο από την ουτοπία της ελευθερίας.

Γ. *Πειρατεία: Το τάγμα και η επιχείρηση της Πρέβεζας*

1. *Ιππότες στην υπηρεσία μιας συμπληρωματικής μορφής του μεγάλου πολέμου*

Στις 15 Μαρτίου 1562, με μια περίλαμπρη τελετή στον καθεδρικό ναό της Πίζας και τη συγκατάθεση του πάπα Πίου Δ΄, ιδρύεται το «Ιερό Στρατιωτικό Τάγμα του Αγίου Στεφάνου, Πάπα και Μάρτυρα» (*Sacro Militare Ordine di Santo Stefano Papa e Martire*).[31] Εμπνευστής και χορηγός ήταν ο Κόζιμος Α΄ των Μεδίκων, τότε δούκας Φλωρεντίας και Σιένας, που περιβλήθηκε και το αξίωμα του Μεγάλου Μαΐστορος του τάγματος. Το τελευταίο ακολούθησε την παράδοση των ιεροσολυμιτικών σταυροφορικών ταγμάτων και κυρίως εκείνη των Ιωαννιτών ιπποτών, οι οποίοι μετά την κατάληψη της Ρόδου από τους Τούρκους μετέφεραν την έδρα τους στη Μάλτα.[32] Μάλιστα, το σύμβολο του τοσκανικού τάγματος, ο ερυθρός σταυρός με τις οκτώ ακίδες, έχει ως πρότυπο το σταυρό των ιπποτών της Μάλτας, διαφέροντας από αυτόν μόνον στο χρωματισμό. Το καταστατικό, τώρα, των Αγιοστεφανιτών προέβλεπε τρεις βαθμούς για τα μέλη του, από τους οποίους ο υψηλότερος και σημαντικότερος ήταν εκείνος των «Στρατιωτών-Ιπποτών» (*Cavalieri Militi*). Τούτοι ήταν καθολικού δόγματος και αποδεδειγμένης ευγενούς καταγωγής, διέθεταν το απαραίτητο περιουσιακό αντίκρισμα που απαιτούσε το χρίσμα και ήταν οι κυρίως υπεύθυνοι του στρατιωτικού σκέλους του τάγματος.

Φυσικά, εμπνεόμενο από τα σταυροφορικά πρότυπα, το τάγμα της Πίζας είχε ως βασικό επίσημο στόχο τη διαφύλαξη της χριστιανικής πίστης και των Χριστιανών καθώς και την αντιπαράθεση με το Ισλάμ. Το ιδιαίτερο, όμως, χαρακτηριστικό του ήταν ο προσανατολισμός προς τη θάλασσα. Με μεγάλη διορατικότητα, ο Κόζιμος αντιλήφθηκε ότι η κατοχή ενός μικρού αλλά αξιόμαχου στόλου γαλερών, του κατ' εξοχήν σύγχρονου όπλου της εποχής, θα απέφερε στον ίδιο και την πολιτική του πολλαπλά οφέλη. Μετά τη ναυμαχία της Πρέβεζας το 1538, η αδιαμφισβήτητη κυριαρχία του τουρκικού ναυτικού στη Μεσόγειο επέτεινε ένα πρόβλημα που ταλάνιζε τις μεσογειακές παράκτι-

---

[31] Λεπτομερειακά για όσα ακολουθούν σχετικά με την ίδρυση, ιστορία και οργάνωση του τάγματος βλ. GUARNIERI 1960, 41 κ.ε.· WARNER OF CRAIGENMADDIE 2005, 9 κ.ε.· βλ. και CURLIN 2003.

[32] Για το τάγμα των Ιωαννιτών βλ. SIRE 1994.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ες περιοχές, την πειρατεία.[33] Μπαρμπαρέζοι πειρατές, υπό την ανοχή ή συνεπικουρία των Οθωμανών, κούρσευαν τα χριστιανικά πλοία που κινούνταν στη Μεσόγειο, παίρνοντας ως λεία τα ίδια, το φορτίο και τους ανθρώπους που βρίσκονταν σε αυτά, ενώ πλήθαιναν οι λεηλασίες παραθαλάσσιων περιοχών και λιμανιών σε όλη τη Μεσόγειο. Έτσι, ένα χριστιανικό ναυτικό τάγμα έβρισκε τη θέση του ως προασπιστής των χριστιανικών αλλά και των ιδίων συμφερόντων είτε βοηθώντας σε μεγάλες επιχειρήσεις εναντίον των Οθωμανών –συχνά εφοδιάζοντας με πλοία τον ισπανικό στόλο– είτε κινούμενο αυτοτελώς εναντίον εχθρικών πλοίων, αποκομίζοντας και την αντίστοιχη λεία. Ταυτόχρονα, το τάγμα προωθούσε και τους εσωτερικούς πολιτικούς στόχους του Κόζιμου, καθώς δημιουργούσε ένα νέο χώρο υπό τον έλεγχό του, στον οποίο θα συσσωματώνονταν οι Τοσκανοί ευγενείς παύοντας να υπονομεύουν την πρωτοκαθεδρία του· τούτο πάλι, σε συνδυασμό με τους διακηρυγμένους σκοπούς του τάγματος, ενδυνάμωνε την προσωπική του υπόληψη στους Ευρωπαίους βασιλείς, ευγενείς και τον πάπα, πράγμα που το 1569 του απέφερε τον τίτλο του «Μεγάλου Δούκα της Τοσκάνης».

Εδώ θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η νέα ναυτική δύναμη ερχόταν να προστεθεί στον ήδη υπάρχοντα στόλο που ο δούκας άρχισε να ναυπηγεί με την άνοδό του στην εξουσία το 1537.[34] Η διαφορά ήταν ότι τα πλοία του τάγματος μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν και σε αποστολές που δεν θα αντιπροσώπευαν την επίσημη Φλωρεντία, αν και ήδη στα 1563 παραχωρήθηκαν από το Ναυτικό στους Αγιοστεφανίτες δύο γαλέρες. Το τάγμα πήρε μέρος σε σημαντικές επιχειρήσεις, όπως, μεταξύ άλλων, η απόκρουση των Τούρκων στην πολιορκία της Μάλτας το 1565 και, κυρίως, η ναυμαχία της Ναυπάκτου, που εδραίωσαν τη φήμη του.[35] Ενώ τα επόμενα χρόνια, και κυρίως την περίοδο που ο γιος τού Κόζιμου, Φραγκίσκος Α΄, τον διαδέχτηκε ως μέγας δούκας της Τοσκάνης και μαΐστορας του τάγματος, το τελευταίο παρουσίασε κάποια κάμψη, η ώρα της ακμής του σήμανε με την ανάληψη των αξιωμάτων από τον αδελφό του Φερδινάνδο Α΄ το 1587 (Εικ. 2).[36]

Ο Φερδινάνδος, ο οποίος μέσω του γάμου του με τη Χριστίνα της Λορραίνης, προσεταιρίστηκε τη Γαλλία, προσπάθησε να αποσυνδέσει το τάγμα από τους σχεδιασμούς των Ισπανών και του πάπα και να του προσδώσει μια

---

[33] Για την πειρατεία κατά το 16ο αιώνα πρβλ. την ανάλυση του BRAUDEL 2002, 598 κ.ε.· βλ. και TENENTI 1961· για τον ελλαδικό χώρο βλ. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1974, 77 κ.ε.· ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1991, σε πολλά σημεία.

[34] Σχετικά με την ανάπτυξη του τοσκανικού ναυτικού και τη σχέση του με το τάγμα στην περίοδο που εξετάζουμε βλ. GEMIGNANI 2003.

[35] Για τη συμμετοχή του τάγματος στη Μάλτα και τη Ναύπακτο βλ. WARNER OF CRAIGENMADDIE 2005, 39 κ.ε., 45 κ.ε.

[36] Για το τάγμα κατά τη φερδινάνδεια περίοδο βλ. GUARNIERI 1960, 127 κ.ε.· WARNER OF CRAIGENMADDIE 2005, 84 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πιο αυτόνομη παρουσία. Έτσι, τώρα έγιναν πιο συχνές οι επιθέσεις σε μουσουλμανικά πλοία, μια πρακτική που λάμβανε όλο και περισσότερο χαρακτηριστικά πειρατείας. Όπως αναφέρει ο Fernand Braudel, μετά το 1574 έληξε η εποχή των μεγάλων πολέμων στη Μεσόγειο, οπότε και αρχίζει η χρυσή περίοδος τούτης της «συμπληρωματικής μορφής του μεγάλου πολέμου».[37] Είναι προφανές ότι σε αυτήν την επικερδή δραστηριότητα δεν έπαιρναν μέρος μόνον οι κουρσάροι της Μπαρμπαριάς, αλλά και οι Ευρωπαίοι. Πολύ συχνά δε, η πειρατεία αποτελούσε συστημικό στοιχείο της οικονομίας πολλών πόλεων· αν ισχύει για το Αλγέρι ότι αποτελούσε την αγορά για τα λάφυρα των μπαρμπαρέζων πειρατών, το ίδιο αληθεύει –μεταξύ άλλων ευρωπαϊκών πόλεων– και για το Λιβόρνο που ο Φερδινάνδος αναβάθμισε σε κύρια ναυτική βάση του τάγματος, και στο οποίο δεν κατέληγαν μόνον εμπορικά λάφυρα, αλλά και αιχμάλωτοι, που πουλιούνταν ως δούλοι στα σκλαβοπάζαρα της πόλης ή ανταλλάσσονταν έναντι πλουσιοπάροχων λύτρων.[38]

Στα τέλη του 16ου αιώνα ο Φερδινάνδος προσπάθησε να μεγιστοποιήσει αυτήν τη στρατηγική της θαλάσσιας πειρατείας προτάσσοντας δύο στοιχεία: Αφενός τη διεύρυνσή της στην ανατολική Μεσόγειο, αφετέρου την προσπάθεια γενίκευσης των αμφίβιων επιχειρήσεων. Μια επιχείρηση που συνδύαζε και τις δύο συνισταμένες ήταν η προσπάθεια κατάληψης της Χίου το 1599.[39] Το βράδυ της 1ης Μαΐου, τα πέντε πλοία του τάγματος που συμμετείχαν, αποβίβασαν χερσαίες δυνάμεις που, αιφνιδιάζοντας τη φρουρά, κατέλαβαν το φρούριο που περιβαλλόταν από μια τάφρο. Στη συνέχεια, τα πλοία εισήλθαν στο λιμάνι, κατέλαβαν δύο γαλέρες και απελευθέρωσαν 480 Χριστιανούς σκλάβους. Δυστυχώς, οι Τούρκοι βρήκαν την ευκαιρία να αντεπιτεθούν και να καταλάβουν το φρούριο· καθώς τα πλοία δεν μπορούσαν να πλησιάσουν στην ξηρά λόγω κακοκαιρίας, αναγκάστηκαν να αφήσουν πίσω 100 στρατιώτες που σκοτώθηκαν ή αιχμαλωτίστηκαν από τους Τούρκους. Οι 39 αιχμάλωτοι και κάποιες τουρκικές σημαίες ήταν το πενιχρό κέρδος της επίθεσης, η οποία, έχοντας αρκετές ομοιότητες με την κατάληψη της Πρέβεζας λίγα χρόνια αργότερα, έδειξε ότι για τέτοιου είδους εγχειρήματα χρειαζόταν καλύτερη προετοιμασία και ένας στιβαρός καθοδηγητής, που θα βρισκόταν στο πρόσωπο του Iacopo Inghirami.

Ο Inghirami, γεννημένος το 1565 στη Βολτέρα (Volterra), προερχόταν από οικογένεια πατρικίων με λαμπρούς προγόνους, όπως ο Tommaso Inghirami, ανώτερος κληρικός, συνεργάτης των παπών της Αναγέννησης Ιουλίου Β΄ και

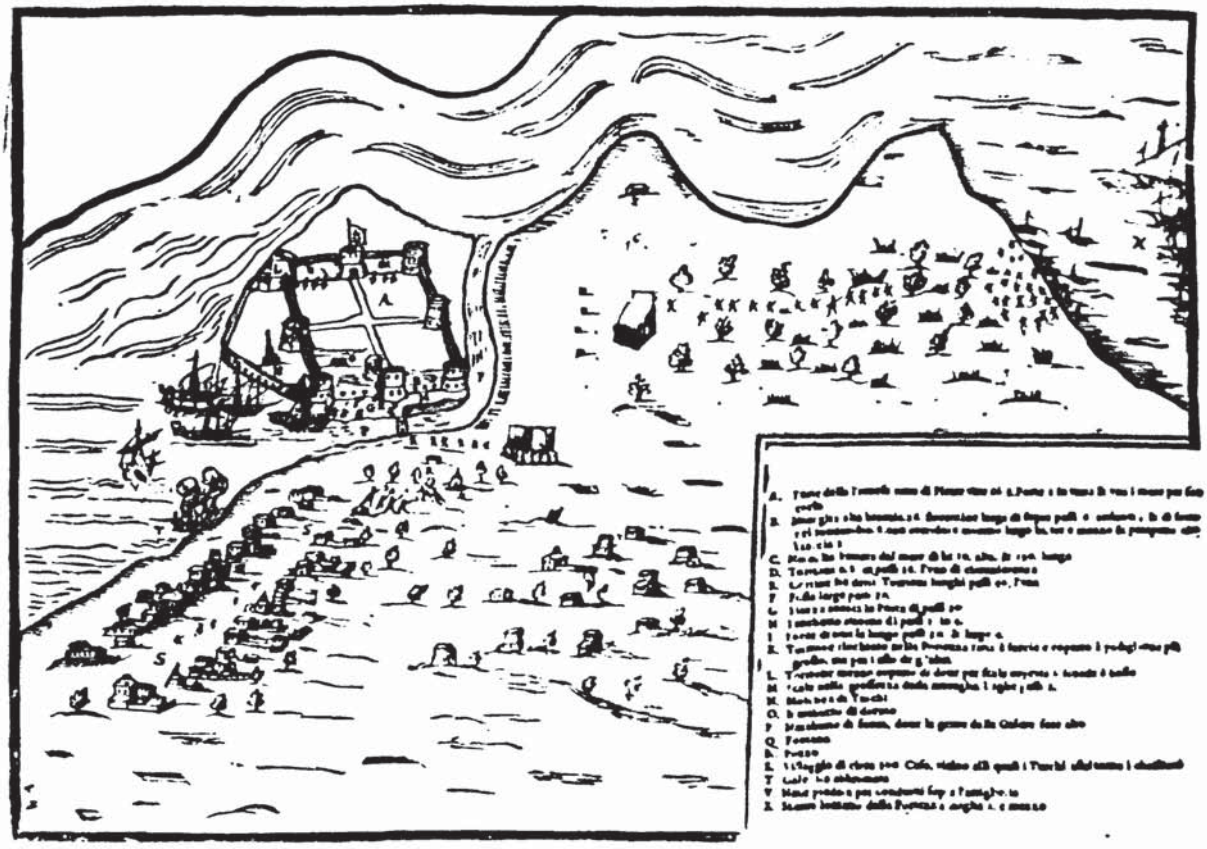
---

[37] Braudel 2002, 598.

[38] Braudel 2002, 600 κ.ε.· για τη χριστιανική πειρατεία, αυτόθι 607 κ.ε., όπου και ειδική αναφορά στο τάγμα της Πίζας.

[39] Για την επιχείρηση στη Χίο βλ. Guarnieri 1960, 129 κ.ε.· Κραντονελλη 1991, 149· Warner of Craigenmaddie 2005, 89 κ.ε.· πρβλ. και την εξιστόρηση των γεγονότων στο Fontana 1701, 89 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

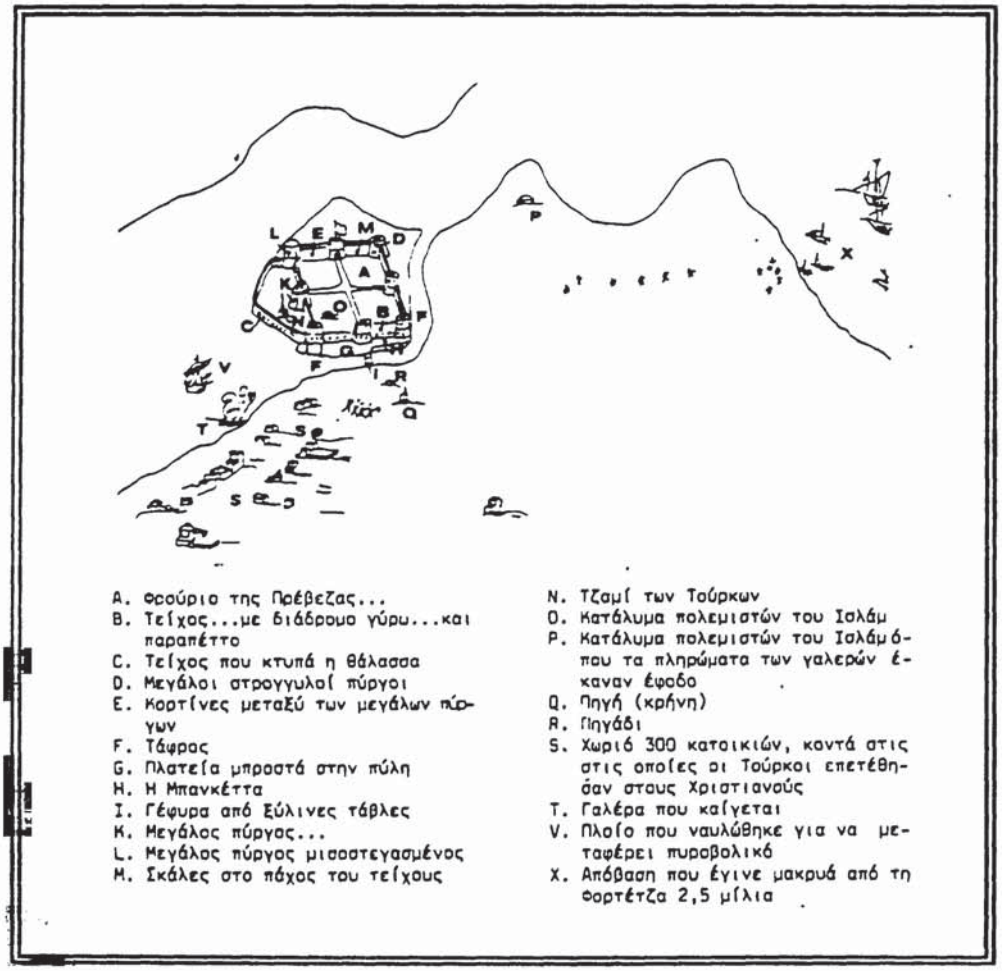
ΕΙΚΟΝΑ 4: *Έντυπος χάρτης με υπόμνημα του G. Orlandi στο Κρατικό Αρχείο Βενετίας με τις επιχειρήσεις στην Πρέβεζα. Απεικονίζονται δεξιά η αποβίβαση των επιδρομέων, επάνω αριστερά το φρούριο της Μπούκας και κάτω αριστερά ο οικισμός (villaggio) της Πρέβεζας (ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 30)*

Λέοντος Ι΄ και ουμανιστής.[40] Ο Iacopo μένοντας σχετικά νέος ορφανός από τους γονείς του, εισέρχεται για στρατιωτικές σπουδές στη σχολή του τάγματος του Αγ. Στεφάνου στην Πίζα, η οποία στεγαζόταν στο Palazzo della Carovana που, μαζί με την εκκλησία του τάγματος, χτίστηκε από τον Κόζιμο στην Πλατεία των Ιπποτών (Εικ. 10).[41] Διέθετε βαθιές γνώσεις (χαρτών, ναυ-

[40] Ο Tommaso ήταν γνωστός με το ψευδώνυμο «Φαίδρα» από την επίδοσή του στον ομώνυμο ρόλο σε παράσταση της τραγωδίας «Ιππόλυτος» του Σενέκα. Ένα από τα γνωστότερα έργα του Ραφαήλ είναι η προσωπογραφία του (περ. 1510), σήμερα στο Palazzo Pitti της Φλωρεντίας. – Για τους προγόνους, την οικογένεια και την είσοδο του I. Inghirami στο τάγμα βλ. GEMIGNANI 1996, 15 κ.ε.

[41] Οι ιππότες που σπούδαζαν στη ναυτική σχολή του τάγματος –μια από τις αρτιότερες εκείνη την εποχή στην Ευρώπη, με μεγάλη εξειδίκευση στη χαρτογραφία και ναυτική τεχνολογία–

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 5: *Οι ενδείξεις του υπομνήματος στο χάρτη Orlandi (ΒΕΛΕΝΗΣ 1996, 8, πίν. 1)*

τικής τεχνολογίας κλπ.), μεθοδικότητα και εύτολμο χαρακτήρα, ιδιότητες που πολύ νωρίς τον οδήγησαν στη διεύθυνση πλοίων του τάγματος. Στην αυγή του 17ου αιώνα διέπρεψε σε πολλές καταλήψεις μουσουλμανικών πλοίων. Μεταξύ αυτών, το 1602 επιτέθηκε έξω από τη Σάμο σε νηοπομπή τεσσάρων σκαφών που περιελάμβανε τις ναυαρχίδες της Αλεξάνδρειας και του Ναυπλίου, συλλαμβάνοντας πολλούς Μουσουλμάνους αιχμαλώτους, ελευθερώνοντας τους Χριστιανούς σκλάβους και αποκομίζοντας πλούσια λάφυρα, ενώ το 1604 έλαβε μέρος σε παράτολμη επιχείρηση στο λιμάνι του Αλγερίου όπου πυρπολήθηκαν πλοία του μπαρμπαρέζικου στόλου που ετοιμάζονταν για επί-

λέγονταν *Carovanisti* (Καραβανιστές), από όπου και η ονομασία του κτηρίου. – Για την πλατεία και την εκκλησία πρβλ. και την επόμενη ενότητα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θεση στις χριστιανικές δυνάμεις.[42] Όλα τούτα οδήγησαν το Φερδινάνδο, ο οποίος από τις αρχές του αιώνα είχε επιδοθεί σε ένα ευρύ πρόγραμμα ανακατασκευής του στόλου του τάγματος, να εμπιστευτεί την αντιναυαρχία του στον Inghirami και να αρχίσει να σκέφτεται σοβαρά το ενδεχόμενο μιας αμφίβιας επίθεσης που θα έσβηνε τις αλγεινές μνήμες της Χίου και θα έδινε δυναμικότερες επιχειρησιακές διαστάσεις στο τάγμα. Η ώρα της Πρέβεζας είχε έρθει.

2. *Τα γεγονότα της Πρέβεζας*

Επιθυμώντας να οργανωθεί η επιχείρηση όσο το δυνατόν καλύτερα, ο Φερδινάνδος προσπάθησε να συλλέξει πληροφορίες για το φρούριο που επρόκειτο να αλωθεί. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι αυτή η προετοιμασία άρχισε ήδη από το 1603. Σε επιστολή του την 1η Ιουλίου στον απεσταλμένο της Φλωρεντίας στη Βενετία, ζητά να βρεθεί πληροφοριοδότης που να έχει γνώσεις των περιοχών Λευκάδας και Πρέβεζας ή να είναι διατεθειμένος να κάνει αυτοψία. Αυτός θα έπρεπε, σε περίπτωση που δεν θα βρισκόταν Τοσκανός να είναι κατά προτίμηση Γάλλος, έμπειρος και απολύτου εμπιστοσύνης, ενώ τονίζεται ότι οποιαδήποτε ενέργεια πρέπει να λάβει χώρα με απόλυτη μυστικότητα.[43]

Όπως φαίνεται, ο δούκας απέβλεπε αρχικά είτε σε διπλή επιχείρηση σε Λευκάδα και Πρέβεζα που θα απέφερε περισσότερα κέρδη, είτε σε μια εναλλακτική λύση σε περίπτωση που η επιχείρηση στην Πρέβεζα δεν έβαινε καλώς. Πάντως, η επιλογή της Πρέβεζας υπαγορευόταν από πολλούς λόγους. Αφενός βρισκόταν κοντά στις ιταλικές ακτές, κάνοντας το ταξίδι από και προς τα ιταλικά λιμάνια, ακόμη κι αν η επιχείρηση αποτύχαινε, σύντομο και ασφαλέστερο. Αφετέρου, η Πρέβεζα συνδεόταν με δύο σημαντικές ναυμαχίες που αφορούσαν το τάγμα, τη ναυμαχία του 31 π.Χ. και τη ναυμαχία του 1538: Για ένα ιταλικό, κατεξοχήν ναυτικό τάγμα που επιζητούσε μια νίκη για να αναβαθμίσει τη φήμη του στη χριστιανική Ευρώπη, η σύνδεση με το μέρος που ο Αύγουστος, ιδρυτής της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και του δόγματος τού *Mare Nostrum*, πέτυχε την καθοριστική του νίκη, ενείχε τον ιδεώδη συμβολισμό· ότι, επιπλέον, στο ίδιο ακριβώς μέρος ένα ιπποτικό τάγμα που ως πρωταρχικό σκοπό του έθετε την καταπολέμηση του Ισλάμ, θα έπαιρνε

[42] Για αυτά τα επεισόδια και γενικά για τη δράση του τάγματος τα πρώτα χρόνια του 17ου αιώνα βλ. GUARNIERI 1960, 127 κ.ε.· GEMIGNANI 1996, σε πολλά σημεία· WARNER OF CRAIGENMADDIE 2005, 96 κ.ε.· ειδικά για τη δράση στον ελλαδικό χώρο ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1991, 150 κ.ε. Τέλος, λεπτομερείς αφηγήσεις και σχέδια των επιχειρήσεων υπό τον Inghirami, που αντικατοπτρίζουν την επίσημη ιστοριογραφική εκδοχή του τάγματος υπάρχουν στο: FONTANA 1701, 95 κ.ε.

[43] Κρατικό Αρχείο Φλωρεντίας, Mediceo del Principato 67, c. 208r-v, όπως μεταφέρεται στο: GEMIGNANI 1996, 109.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

εκδίκηση για την ταπείνωση της χριστιανοσύνης το 1538, προσέδιδε στην αποστολή υψηλή προτεραιότητα.

Βεβαίως, συνέτρεχαν και οι λόγοι της σύγχρονης πολιτικής. Δεν είναι τυχαίο ότι ο δούκας ενδιαφέρεται για αυτήν την αποστολή τη στιγμή που, όπως αναφέραμε στην προηγούμενη ενότητα, οι Έλληνες πυκνώνουν τις συναντήσεις τους με τους Ευρωπαίους, και κυρίως τους Ισπανούς, για μια εκστρατεία που θα ξεκινούσε από το ίδιο μέρος. Σύμφωνα δε με πληροφορίες που δεν έχουν ακόμη επιβεβαιωθεί αρχειακά, ο Διονύσιος –τον οποίο ο Ιερώνυμος Κόμπης αργότερα κατηγόρησε ως κύριο υπαίτιο της επίθεσης των Φλωρεντινών στην Πρέβεζα– συνάντησε το Φερδινάνδο την περίοδο που γράφεται η επιστολή.[44] Πιθανώς έχει κάποια πρόσθετη σημασία ότι ο δούκας, που, όπως αναφέραμε, απομακρύνεται βαθμηδόν από τους Ισπανούς, ζητά πληροφορίες ειδικά στη Βενετία και ότι επιμένει ο τυχόν πληροφοριοδότης, σε περίπτωση που δεν είναι Τοσκανός, να είναι Γάλλος, καθώς με το βασιλικό οίκο της Γαλλίας είχε οικογενειακές σχέσεις.

Όπως και να έχει, τα αποτελέσματα αυτής της αναζήτησης δεν είναι ορατά. Παρ' όλα αυτά, σε μια εποχή όπου η κατασκοπεία άγγιξε πρωτόγνωρα επίπεδα, ο προσεκτικός Inghirami είχε έγκαιρα στο τραπέζι του αναφορά σχετικά με το φρούριο της Πρέβεζας. Ο πληροφοριοδότης του ήταν κάποιος Έλληνας που εργαζόταν για λογαριασμό του τάγματος στο Λιβόρνο και στις πηγές ονομάζεται Giovanni di Biagio da Salonicco. Οι πληροφορίες που παρέδωσε στο ναύαρχο τον Απρίλιο του 1605 σχετικά με το φρούριο ήταν οι εξής: Ανατολικά το φρούριο βρέχεται από τη θάλασσα, ενώ βόρεια περικλείεται από μια αβαθή τάφρο, εξίσου πλατιά με εκείνη του Λιβόρνου, στην οποία υπάρχει μια σπιθαμή λασπώδες νερό· έχει μια κύρια θύρα στα βόρεια, η οποία συνδέεται με τη στεριά μέσω μιας γέφυρας που παραμένει πάντα ανοικτή· το υπερασπίζουν 25 κανόνια διαφορετικού διαμετρήματος και περίπου 80 άνδρες με αρκεβούζια, τόξα και γιαταγάνια, ενώ στο φρούριο πρέπει να βρίσκονται συνολικά 150 ψυχές· εκτός από κάποιες γυναίκες που υπηρετούν τους Τούρκους δεν υπάρχουν Χριστιανοί ή Εβραίοι. Το τείχος ενισχύεται από πύργους που έχουν κανονιοθυρίδες από όπου μπορεί να εισέλθει ένας άνδρας, αλλά κλείνουν με ξύλινα θυρίδια εκ των οποίων, πάντως, τα ανατολικά έχουν σαπίσει. Για να εισέλθουν στο φρούριο μπορούν να χρησιμοποιήσουν κλίμακες, καθώς τα τείχη έχουν ύψος περίπου 7 μ.,[45] αλλά και να ανατινάξουν την πόρτα και τις κανονιοθυρίδες. Θα πρέπει να αποβιβαστούν σε

[44] Σχετικά με την πιθανολογούμενη συνάντηση του Διονυσίου με το δούκα βλ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2000, 57· για το ίδιο χρονικό διάστημα πρβλ. και εδώ παραπάνω σημ. 26. Για τις κατηγορίες του Κόμπη εναντίον του Διονυσίου βλ. FLORISTAN 1988, 38 κ.ε.· FLORISTAN 1993, 82· ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2000, 59.

[45] Το ύψος προκύπτει από το άθροισμα των τεσσάρων *passi* που αναφέρει η έκθεση με βάση το *passo* Φλωρεντίας (1,74 μ.).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ένα μέρος που απέχει περίπου ένα μίλι από το φρούριο· μπορεί ο ίδιος να τους οδηγήσει εκεί και στη συνέχεια να πλησιάσουν πεζή το τελευταίο, κρυπτόμενοι πίσω από ένα ύψωμα που βρίσκεται κοντά του, αν και η παρουσία τουρκικής φρουράς στην ακτή δεν μπορεί να αποκλειστεί. Τέλος, προτείνει μετά την άλωση να «πιάσουν» οι γαλέρες για την επιβίβαση των στρατευμάτων κάτω από το φρούριο, καθώς τα νερά εκεί έχουν αρκετό βάθος (βλ. Παράρτημα 1).[46]

Έχοντας αυτά τα δεδομένα υπόψη του ο Inghirami, ξεκίνησε τις προετοιμασίες. Τη νύχτα της 13ης Απριλίου αναχώρησε από το Λιβόρνο μια μοίρα του τάγματος, αποτελούμενη από τις πέντε γαλέρες «Capitana», «Padrona», «Fiorenza», «Pisana» και τη νεότευκτη «San Giovanni», μια, για εκείνη την εποχή, πολύ αξιόμαχη αποστολή.[47] Τα σκάφη μετέφεραν ιππότες και 400 στρατιώτες, των οποίων ετέθη επικεφαλής ο συνταγματάρχης Federico Ghisilieri (ή Ghislieri), καθώς ήταν προφανές ότι το μεγαλύτερο μέρος της επιχείρησης θα διεκπεραιωνόταν από το πεζικό, ενώ συμμετείχε και ο Giovanni di Biagio da Salonicco. Η μοίρα φθάνει στις 22 Απριλίου στη Μεσσίνα για κάποιες επισκευές. Μόλις στις 28 Απριλίου, καθώς τα πλοία βρίσκονταν στα νερά της Καλαβρίας, ανακοινώνει ο Inghirami στους αξιωματικούς του τον ακριβή προορισμό και σκοπό της αποστολής, θέλοντας να αποφύγει οποιαδήποτε διαρροή προς τον εχθρό.

Την αυγή της 2ας Μαΐου, ημέρα Δευτέρα, έφθασαν στους Αντίπαξους· εκεί πληροφορούνται ότι σε τουρκικές βάσεις κοντά στο Ιόνιο υπήρχαν 4 φούστες και 13 γαλέρες που θα μπορούσαν να επιτεθούν στη μοίρα, ιδιαίτερα κατά την επιστροφή της προς την Ιταλία καθώς θα είχαν διαδοθεί τα νέα της επιχείρησης, αλλά οι επικεφαλής των Αγιοστεφανιτών, λαμβάνοντας υπόψη τις δυσκολίες επικοινωνίας των Οθωμανών, συνεχίζουν απρόσκοπτα την πο-

---

[46] Το χειρόγραφο στο οποίο ανήκει η αναφορά, είναι, όπως υπονοεί και ο τίτλος του, συμπίλημα εκθέσεων σχετικών με τις επιχειρήσεις και κατακτήσεις φρουρίων στις οποίες ηγήθηκε ο Inghirami· η τελευταία παράγραφος σχετικά με την κατάκτηση του φρουρίου και τη λεία της επιχείρησης στην Πρέβεζα είναι προσθήκη στην αρχική αναφορά από το ναύαρχο. Το έγγραφο της Βιβλιοθήκης Guarnacci είναι αντίγραφο του χειρογράφου του Inghirami, που απόκειται στο ιδιωτικό αρχείο του ναυάρχου, επίσης στη Βολτέρα. Σχετικά βλ. GUARNIERI 1960, 29, 161 σημ. 1, όπου επισημαίνεται ότι το αντίγραφο δεν περιέχει σχέδια· πρβλ. GEMIGNANI 1996, 373, 413, όπου παρατίθενται τα περιεχόμενα του χειρογράφου Guarnacci και μετά τον τίτλο της αναφοράς του Giovanni υπάρχει η καταχώρηση «Veduta di Prevesa». Πιθανότατα, πρόκειται για το σχέδιο της Εικ. 3, αλλά χρειάζεται περαιτέρω αρχειακή έρευνα. Για το σχέδιο βλ. παρακάτω με υποσημ. 50.

[47] Κατάλογος των σκαφών του τάγματος κατά το έτος 1604 στο: GUARNIERI 1960, 302, αρ. 12· εκεί το συνολικό πλήρωμα των γαλερών που συμμετείχαν και στην Πρέβεζα καταγράφεται ως εξής: Capitana: 314, Padrona: 270, Fiorenza: 225, Pisana: 186. Ο Fontana σημειώνει ότι αν και πέντε, ο εξοπλισμός των γαλερών τις καθιστούσε εφαμίλλες μεγάλου στόλου: βλ. παράρτημα αρ. 4.

ρεία τους το μεσημέρι της ίδιας μέρας. Αποστέλλοντας τον Giovanni με μια φελούκα ως εμπροσθοφυλακή, οι γαλέρες, ακολουθώντας από κάποια απόσταση, φθάνουν το απόγευμα στα ιόνια παράλια της Πρέβεζας.[48] Ενώ η μοίρα πλησίαζε στην ακτή που είχε υποδείξει ο Giovanni για να αποβιβαστούν οι στρατιώτες, έκανε την εμφάνισή του ένας έφιππος Τούρκος, ο οποίος, παρατηρώντας τους για λίγο, αποχώρησε προς την ενδοχώρα. Παρά τη δυσάρεστη αυτή εξέλιξη, αποφασίζεται να συνεχιστεί κανονικά η αποστολή. Η απόβαση λαμβάνει χώρα κατά τις 2 π.μ. της 3ης Μαΐου υπό νηνεμία και πανσέληνο, που προσδίδει εξαιρετική φωτεινότητα.

Ως προς την ακτή όπου έγινε η αποβίβαση, δεν υπάρχει σαφής ένδειξη, καθώς οι πηγές δίνουν αποκλίνουσες πληροφορίες: Ο Settimanni μιλάει για απόβαση σε απόσταση τριών μιλίων από το φρούριο (Παράρτημα 2), ενώ ο Giovanni, όπως ήδη σημειώσαμε, ανέφερε στην έκθεσή του κάποια ακτή σε απόσταση ενός μιλίου από το φρούριο (Παράρτημα 1). Λαμβάνοντας υπόψη ότι το έργο του Settimanni δημοσιεύεται το 18ο αιώνα, ότι ο Giovanni οδήγησε αυτοπροσώπως την αποστολή στην ακτή, ότι, από στρατηγικούς λόγους, η απόσταση των τόπων απόβασης και επίθεσης δεν έπρεπε να είναι αρκετά μεγάλη και ότι, τέλος, οι ενδείξεις των χαρτών που απεικονίζουν τα γεγονότα ποικίλουν μεταξύ 2,5 και 1,5 μιλίων, η απόσταση ήταν με βεβαιότητα μικρότερη των τριών μιλίων. Αποκλείοντας τον κόλπο του Κόμαρου, καθώς οι στρατιώτες αποβιβάστηκαν με τη βοήθεια λέμβων και εφεδρικών σκαφών λόγω της αβάθειας των νερών, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι οι Τοσκανοί πάτησαν το πόδι τους στη στεριά σε κάποιο σημείο της περιοχής Αλωνάκι.[49]

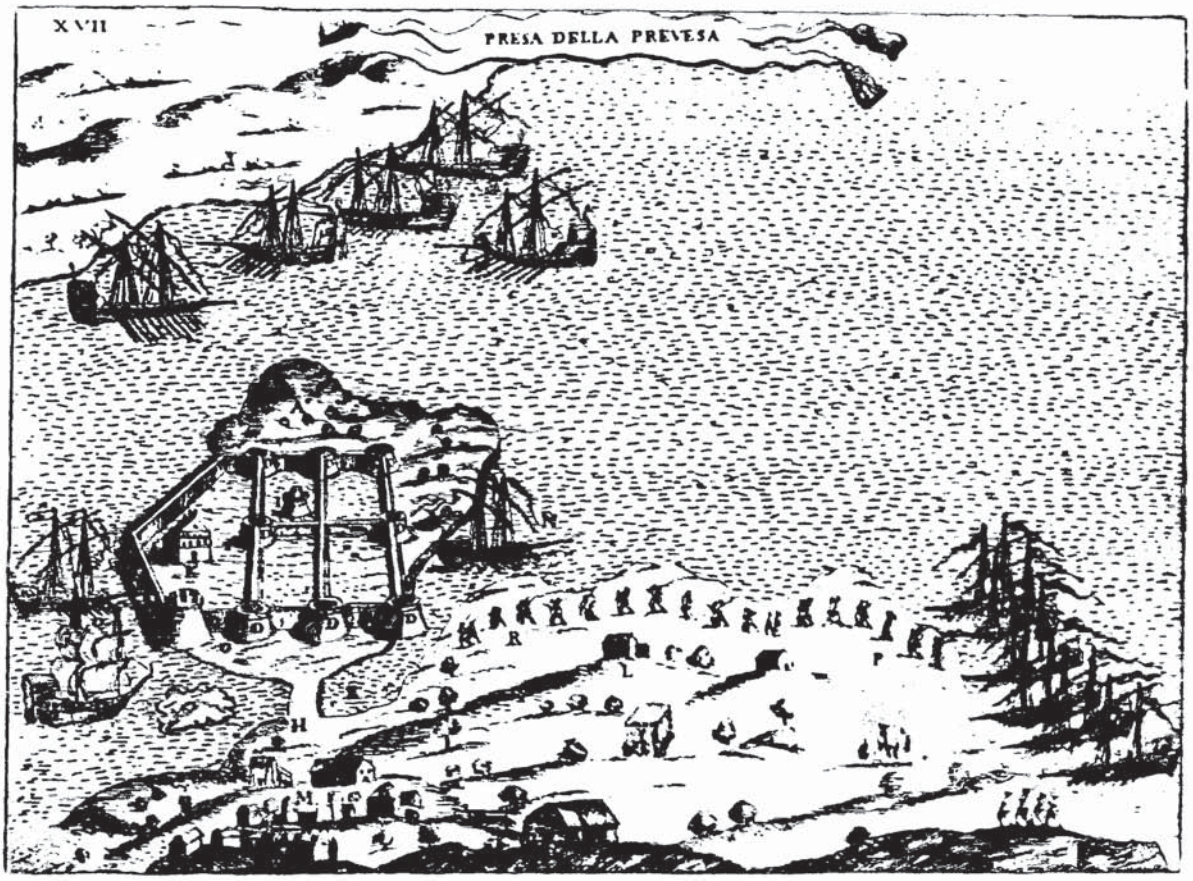
Περνώντας στην περιγραφή της τελικής φάσης της επιχείρησης, είναι σκόπιμο να προτάξουμε σύντομα το εποπτικό αρχειακό υλικό που θα διευκολύνει την παρακολούθησή της από τον αναγνώστη. Εν πρώτοις, πρόκειται για ένα σκαρίφημα από το προσωπικό αρχείο του Inghirami στη γενέτειρά του (= από εδώ και στο εξής: Σχ.-Ι.) που απεικονίζει την κατάληψη του φρουρίου και περιέχει υπόμνημα με τοπογραφικές και επιχειρησιακές λεπτομέρειες (Εικ. 3).[50] Η σπουδαιότητά του είναι προφανής, όχι μόνον διότι προέρχεται

[48] Για την περίοδο από 13.4. μέχρι 2.5. βλ. GEMIGNANI 1996, 110 κ.ε.

[49] Το σχέδιο Inghirami και ο χάρτης Orlandi (σημείο υπομνήματος Χ αμφότερα) αναφέρουν απόσταση από το φρούριο 2,5 μίλια, το σχέδιο Fontana (σημείο Ρ) 1,5 μίλι· για τα σχέδια βλ. αμέσως παρακάτω. Σύμφωνα με τον GEMIGNANI 1996, 112 κ.ε., η αποστολή αποβιβάστηκε σε μια «piccola baia a breve distanza da Prévesa», ενώ χρησιμοποιήθηκαν λέμβοι του στόλου, δύο φελούκες που ναυλώθηκαν στη Μεσσίνα, ένα ελληνικό σκάφος που πάρθηκε στους Αντίπαξους κι ένα σικελιάνικο μπρίκι του οποίου ο καπετάνιος, αποβλέποντας σε κέρδη από την πιθανή συμμετοχή του πλοίου στην επιχείρηση, ακολούθησε τους ιππότες. – Για τον Κόμαρο πρβλ. και παραπάνω με υποσημ. 28.

[50] Archivio Inghirami, Βολτέρα, συλλογή σκαριφημάτων με τίτλο *Bozzetti di piante turche*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 6: *Σχέδιο της κατάληψης του φρουρίου Πρέβεζας το 1605. Απεικονίζονται δεξιά κάτω η αποβίβαση των στρατευμάτων, στο μέσο το φρούριο της Μπούκας και οι γαλέρες του τάγματος και κάτω αριστερά ο οικισμός της Πρέβεζας. Χαλκογραφία του H. Vincent (FONTANA 1701)*

ιδιοχείρως από τον επικεφαλής της επιχείρησης, αλλά και διότι αποτελεί τη βάση για άλλα δύο σχέδια που έχουμε στη διάθεσή μας: Αφενός τον έντυπο χάρτη με υπόμνημα που εκδόθηκε από τον G. Orlandi το 1605 (= από εδώ και στο εξής: Σχ.-Ο.) και –αν και με κάποιες αποκλίσεις– αποδίδει σχεδόν αυτούσια το σχέδιο και το υπόμνημα του σκαριφήματος Inghirami (Εικ. 4-5),[51] αφετέρου τη χαλκογραφία που ετοίμασε ο H. Vincent για το βιβλίο του

eseguiti dal Generale Iacopo Inghirami και αρχειακή ένδειξη filza H bis; inserto XXI bis· το σχέδιο της Πρέβεζας αναπαράγεται χωρίς άλλα σχόλια σε εικόνα εκτός κειμένου στο: GUARNIERI 1960· για την αρχειακή αναφορά βλ. αυτόθι 30, 161 σημ. 1· πρβλ. και εδώ παραπάνω υποσημ. 46.

[51] Προφανώς το σχέδιο συνόδευε την έκθεση πεπραγμένων που ο G. Orlandi δημοσίευσε με αφορμή την επίθεση στην Πρέβεζα: RELATIONE FACCIOTTO 1605· το κείμενο της έκθεσης παραμένει, από όσο γνωρίζω, αδημοσίευτο, όπως, εξάλλου, και αυτό των δύο άλλων εκθέ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

F. Fontana (= από εδώ και στο εξής: Σχ.-F.), και η οποία αποτελεί απλουστευμένη εκδοχή των δύο προηγουμένων (Εικ. 6).[52] Τα τρία αυτά σχέδια συμπληρώνονται από ισάριθμες έγχρωμες απεικονίσεις χαρακτηριστικών στιγμών της επιχείρησης από το χειρόγραφο του Erasmo Magno da Velletri με τίτλο *Imprese delle Galere Toscane*, ο οποίος στα τέλη του 16ου - αρχές του 17ου αιώνα ακολούθησε το τάγμα εν πλω και κατέγραψε τις εντυπώσεις του από επιχειρήσεις και επισκέψεις σε πόλεις, συνοδεύοντάς τες με σχηματοποιημένες αλλά όχι αυθαίρετες παραστάσεις όσων περιγράφονται (Εικ. 7-9).[53]

Προκειμένου να προσεγγίσει το φρούριο, το στράτευμα χωρίστηκε από τον Ghisilieri σε τέσσερα αποσπάσματα. Ενός ανιχνευτικού τίθεται ως οδηγός ο Giovanni και συμμετέχει και ο Pietro Viscardo, γαλλικής καταγωγής, ο οποίος, ως μέλος της ομάδας καταστροφών του τάγματος, είναι υπεύθυνος για τα εκρηκτικά. Ακολουθεί μια μεγαλύτερη εμπροσθοφυλακή με τυφεκιοφόρους του λοχαγού Ottavio Benci με επικεφαλής το σημαιοφόρο Lorenzo Benincasa, της οποίας έπεται ένα απόσπασμα υπό τον Ghisilieri με ιππότες και το λόχο πεζικού του Troilo Gentile· τη φάλαγγα έκλεινε οπισθοφυλακή δύο λόχων πεζικού υπό τους Matteo Angelo και Emilio Reburgo.[54]

Το στράτευμα έφθασε στην Πρέβεζα από τα δυτικά, αντικρίζοντας πρώτα τον οικισμό βόρεια του φρουρίου, για τον οποίο θα γίνει λόγος αργότερα. Όπως φαίνεται, ο έφιππος που είχε δει τα πλοία να πλησιάζουν στην ακτή το απόγευμα, πρόλαβε να ειδοποιήσει εγκαίρως τους Οθωμανούς, που με τη σειρά τους οργάνωσαν μια πρώτη γραμμή άμυνας μέσα στην Πρέβεζα. Εκεί επέρχεται και η πρώτη συμπλοκή, καθώς η επιφορτισμένη με αυτό το έργο οπισθοφυλακή ανοίγει πυρ εναντίον των Τούρκων δίνοντας την ευκαιρία στις υπόλοιπες δυνάμεις να προσεγγίσουν το φρούριο. Η αντίσταση δεν ήταν

σεων που εκδόθηκαν στη Φλωρεντία (βλ. παρακάτω με σημ. 88)· αντίγραφο του σχεδίου υπάρχει στο Κρατικό Αρχείο Βενετίας (Senato, Dispacci Ambasciatori Firenze, F. xx, c. 49), το οποίο μεταφράζεται αναλυτικά στο: ΒΕΛΕΝΗΣ 1996, 9, 11, πίν. 1 (εδώ Εικ. 5)· απεικόνιση και στο: ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, αρ. 30· ο Βελένης σημειώνει ότι στις πληροφορίες καταχώρησης του σχεδίου στο αρχείο της Βενετίας επισημαίνεται πως αυτό συνόδευε έκθεση της οποίας ο τίτλος, όπως τουλάχιστον παραδίδεται στην Ελληνική από τον ερευνητή, συμπίπτει πλήρως με εκείνον της relatione του Orlandi. Αντίγραφα του σχεδίου υπάρχουν και σε άλλα αρχεία: CURLIN 2003, 5 με σημ. 37.

[52] FONTANA 1701, σχέδιο αρ. XVII, με υπόμνημα στη σ. 120· αναπαραγωγή του σχεδίου και του υπομνήματος στο: ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2006, αρ. 4. Το χαρακτικό, με μετάφραση του υπομνήματος, συμπεριλήφθηκε πρόσφατα και στον κατάλογο της έκθεσης ΙΟΝΙΟ ΠΕΛΑΓΟΣ 2007, 180-181, αρ. 71, αποδιδόμενο, όμως, εσφαλμένα στη βενετική κατάληψη του 1684.

[53] Το χειρόγραφο που περιέχει τα τρία σχέδια βρίσκεται στη Biblioteca Riccardiana της Φλωρεντίας (Ricc. 1978, c. 112r, 112v-113r και 113v)· αναπαραγωγή των σχεδίων στην ιστοσελίδα <http://www.istitutodatini.it/biblio/images/it/riccard/1978/htm/elenco.htm>. Για το χρονικό του Velletri, το οποίο δεν έχει εκδοθεί συνολικά, βλ. SCAMARDI 2003.

[54] Για το σχηματισμό του στρατεύματος βλ. GEMIGNANI 1996, 113.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σημαντική, καθώς σε λίγο διάστημα οι εχθροί διαλύονται αφήνοντας πίσω αρκετούς νεκρούς και τραυματίες.[55]

Όπως συμβαίνει σε αυτές τις περιπτώσεις, οι πληροφορίες που έλαβαν οι ιππότες σχετικά με το φρούριο δεν ανταποκρίνονταν πλήρως στην πραγματικότητα. Χτισμένο στην Μπούκα του Αμβρακικού, περιβαλλόταν από μια τάφρο πλάτους περ. 52 μέτρων (30 *passi*) που κατ' ουσίαν δημιουργούσε μια νησίδα πάνω στην οποία υψωνόταν το οχυρό. Η νησίδα αυτή επικοινωνούσε με τη στεριά μέσω μιας μόνιμης ξύλινης γέφυρας, μήκους περ. 52 μ. (30 *passi*) και πλάτους περ. 7 μ. (4 *passi*). Η γέφυρα οδηγούσε σε ένα πλάτωμα περ. 87 μ. (50 *passi*) μπροστά από την κεντρική πύλη του φρουρίου στη βόρεια πλευρά του.[56] Το φρούριο καθ' εαυτό, περιβαλλόταν από λιθόκτιστο τείχος ορθογωνίου κατόψεως, ενισχυμένο με οκτώ πύργους, ορατούς από κάθε πλευρά ανά τρεις.[57] Τα μεταπύργια (*cortine*) είχαν ύψος περ. 15 μ. (26 φλωρεντινές *braccia*), πάχος περ. 14 μ. (8 *passi*) στα θεμέλια και περ. 10,5 μ.

---

[55] Για το επεισόδιο βλ. τις περιγραφές των Settimanni και Fontana (παραρτήματα αρ. 2, 4). Το υπόμνημα του Σχ.-Ι. υπό το σημείο (S) αναφέρει «Villaggio di circa 30 Case, vicino alli qualli i Turchi assaltorno i christiani». Η διατύπωση είναι ίδια και στο υπόμνημα του Σχ.-Ο. (S), με τη διαφορά ότι αναφέρονται 300 Case. Στο Σχ.-F. το σημείο (M) υπομνηματίζεται ως «Villaggio, ove i Turchi assalirono i Christiani, ma con nostra vittoria». Για την απόκλιση στον αριθμό των σπιτιών βλ. τη συζήτηση παρακάτω.

[56] Για την τάφρο και τη γέφυρα τα υπομνήματα των Σχ.-Ι., Σχ.-Ο. (σημεία F και I αμφότερα) και Σχ.-F. (σημεία E, H) δίδουν ταυτόσημες διαστάσεις· για το πλάτωμα (Piazza) το Σχ.-Ο. (G) δίδει 30 passi, τα Σχ.-Ι. (G) και Σχ.-F. (G) 50 passi. Θεωρείται σκόπιμο, σε αποκλίσεις να προκρίνονται τα στοιχεία του Σχ.-Ι. ως του αρχικού.

[57] Τα Σχ.-Ι. και Σχ.-Ο. αποδίδουν κανονικά τον αριθμό των πύργων, ενώ το Σχ.-F. παρουσιάζει συνολικά 10 πύργους. Προφανώς –και αν λάβουμε ως δεδομένο ότι τα δύο πρώτα σχέδια αποδίδουν ακριβέστερα την πραγματικότητα– ο Vincent δεν αντιλήφθηκε σωστά τη θέση του πολυγωνικού πύργου που αναφέρουμε αμέσως παρακάτω, ίσως γιατί στο υπόμνημα των Σχ.-Ι. και Σχ.-Ο. ο πύργος αναφέρεται ξεχωριστά από τους άλλους (σημείο K αμφότερα) και χρησιμοποιείται η έκφραση «rinchiuso nella fortezza», και έτσι τον απεικόνισε ελεύθερο μέσα στο εξωτερικό τείχος, προσθέτοντας στο τελευταίο άλλον έναν πύργο ανατολικά. Ο δεύτερος επιπλέον πύργος προστίθεται στη βορειοανατολική γωνία του τοξοειδούς παράκτιου τείχους. Στα Σχ.-Ι. και Σχ.-Ο. δεν υπάρχει κάτι ανάλογο, ενώ όλες οι διαθέσιμες πηγές αναφέρουν οκτώ πύργους. Πιθανώς, και εδώ ο Vincent παρερμήνευσε τις περιγραφές σχετικά με την καταφυγή των Τούρκων, μετά την είσοδο των Τοσκανών στο φρούριο, στον τελευταίο ελεύθερο πύργο που ήταν κοντά στην κεντρική πύλη (βλ. παρακάτω). Τέλος, οι εσωτερικοί δρόμοι του φρουρίου παρουσιάζονται ως εσωτερικά τείχη. Υπό αυτήν την έννοια, το Σχ.-F. είναι, κατά τη γνώμη μου, λιγότερο αξιόπιστο από τα άλλα δύο σχέδια, χωρίς αυτό να σημαίνει οριστικά ότι δεν υπήρχε εσωτερικό πυργοειδές κτίσμα στο φρούριο, όπως αυτό που σημειώνεται στα σχέδια των Βενετών μηχανικών και του Coronelli για το 1684 όπου, όμως, και πάλι το σύνολο των πύργων είναι οκτώ. Προσθέτουμε, επίσης, ότι το παράκτιο τοξοειδές τείχος (βλ. παρακάτω με υποσημ. 60) περιέκλειε τζαμί, που θα είχε τον απαραίτητο μιναρέ (Σχ.-Ι. και Σχ.-Ο.: σημείο N), χωρίς τον οποίο εμφανίζεται το κτήριο στο Σχ.-F. (σημείο K). Όπως και να έχει, η συστηματική έρευνα για τη μορφή του φρουρίου το 17ο αιώνα απομένει να γίνει.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

(6 *passi*) στο ανώτερο τμήμα· το τελευταίο ήταν διαμορφωμένο με θωράκιο (*parapetto*) ύψους περ. 1,74 μ. (3 *braccia*) για την προστασία των αμυνομένων και περιτρεχόταν από διάδρομο περ. 2 μ. (3,5 *braccia*).[58] Οι πύργοι είχαν περίμετρο περ. 62,5 μ. έκαστος (36 *passi*) και ήταν κυκλικοί, εκτός του μεσαίου της ανατολικής πλευράς που ήταν πολυγωνικός και στεγασμένος, αλλά πιο καταπονημένος των άλλων.[59] Τέλος, τούτη η πλευρά του φρουρίου, που ήταν και η παράκτια, ενισχυόταν με ένα τοξοειδές εξωτερικό τείχος προς το θαλάσσιο μέτωπο, ύψους περ. 6 μ. (10 *braccia*) και μήκους περ. 69,5 μ. (120 *braccia*).[60]

Με το πλάτος της τάφρου και το ύψος των τειχών πολύ μεγαλύτερα από ό,τι υπολογιζόταν, η είσοδος απευθείας στο φρούριο διαμέσου κλιμάκων καθίστατο αδύνατη. Έτσι, ο μόνος τρόπος ήταν το πέρασμα στο πλάτωμα και η ανατίναξη της πύλης. Αυτή θα γινόταν από τον Viscardo με τη χρήση του *petardo*. Το τελευταίο ήταν μια χυτή εκρηκτική συσκευή καμπανοειδούς σχήματος και βάρους περ. 42 κιλών που έφερε δύο λαβές για να εγκαθίσταται σε μια τράπεζα και στο εσωτερικό του είχε μια στρογγυλή οπή στην οποία τοποθετούνταν μέχρι τη μέση ο πυροσωλήνας· είχε γόμωση τεσσάρων κιλών πυρίτιδας και αναφλεγόταν με φυτίλι. Είναι προφανές ότι, για να έχει ικανό αποτέλεσμα, θα έπρεπε να τοποθετηθεί πολύ κοντά στην πύλη και μετά οι στρατιώτες να απομακρυνθούν, πράγμα που υπό συνθήκες μάχης το καθιστούσε πολύ επικίνδυνο και για αυτούς που το χρησιμοποιούσαν. Μέσα σε καταιγισμό αντιπάλων πυρών, οι άνδρες του Viscardo, μεταξύ αυτών και ο Giovanni που τραυματίζεται ελαφρά, κατάφεραν να ανατινάξουν με δύο εκρήξεις κύρια πύλη και κοντραπόρτα. Η εμπροσθοφυλακή εισήλθε στο φρούριο και εκεί λαμβάνει χώρα η πρώτη συμπλοκή με Γενίτσαρους. Ακολουθούν δύο λόχοι υπό τους λοχαγούς T. Gentile και O. Benci, οι οποίοι καταλαμβά-

---

[58] Βλ. Σχ.-I., Σχ.-O., Σχ.-F. (σημείο B σε όλα).

[59] Βλ. Σχ.-I. και Σχ.-O. (σημείο K), Σχ.-F. (σημείο I). Στα δύο πρώτα σχέδια υπάρχουν κάποιες διαφορές στις ενδείξεις: Στο Σχ.-I. αναφέρεται: «Torrione rinchiuso nella fortezza fatta à faccie e coperto»· στο Σχ.-O.: «Torrione rinchiuso nella fortezza fatta à faccie e coperto a padiglione più grosso ma più lasso de gl'altri». Ο ΒΕΛΕΝΗΣ 1996, 11, μεταφράζει στο σημείο (K) του Σχ.-O «...αλλά (και) πιο ψηλός από τους άλλους», προφανώς πιστεύοντας ότι το υπόμνημα αναφέρει «alto» αντί «lasso». Αν και χρειάζεται αυτοψία και παραβολή με άλλα αντίτυπα του σχεδίου, κατά τη γνώμη μου, η δεύτερη εκδοχή, που υιοθετείται εδώ, ενισχύεται και από τη χρήση του αντιθετικού «ma». Πρβλ. και υποσημ. 57.

[60] Βλ. και στα τρία σχέδια σημείο (C)· ενδιαφέρον είναι ότι, όπως και σε άλλα σημεία, η διατύπωση παραλλάσσεται: Σχ.-I.: Muraglia del mare alta br. 10 & lungha (;) 120· Σχ.-O.: Muraglia battuta dal' mare di br. 10, alta, & 120. lunga· Σχ.-F.: Muraglia del mare alta braccia dieci. – Ο GEMIGNIANI 1996, 114, σημειώνει χωρίς περαιτέρω εξηγήσεις ότι αυτό το τείχος είχε και έναν πυργίσκο (*torrione*), ο οποίος, όμως, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να ταυτιστεί με έναν μεγάλο πύργο που εμφανίζει το Σχ.-F. στη βορειοανατολική άκρη του περιβόλου· δεν αποκλείεται, ο Gemigniani να αναφέρει κάτι τέτοιο έχοντας υπόψη του το σχέδιο, για το οποίο πρβλ. υποσημ. 57.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νουν τα τείχη αριστερά και δεξιά της πύλης. Οι σφοδρότερες μάχες έγιναν σε αυτά τα σημεία, αφού οι Οθωμανοί γνώριζαν πως αν αλώνονταν τα τείχη και οι πύργοι, η μάχη ήταν χαμένη. Καθώς έφθασαν και οι δυνάμεις υπό τους M. Angelo και E. Reburgo, οι Τοσκανοί άρχισαν να ανακτούν την υπεροχή, έτσι ώστε σε λίγο οι Οθωμανοί να αναγκασθούν να οχυρωθούν στον τελευταίο ελεύθερο πύργο, αυτόν που ήταν κοντά στην πύλη.[61]

Ο Ghisilieri αποφάσισε να μην χαθούν δυνάμεις, και διέταξε να κρατήσουν τους εχθρούς απασχολημένους με πυρά όπλων μέχρι να καταπλεύσουν οι γαλέρες που ειδοποιήθηκαν με σινιάλο. Πραγματικά, κατά την αυγή, κατέφθασε ο Inghirami κάτω από το φρούριο και, αφού ενημερώθηκε για την κατάσταση από το συνταγματάρχη, ετοίμασε τις γαλέρες για κανονιοβολισμό. Σύντομα οι έντρομοι Οθωμανοί ζήτησαν συνθηκολόγηση, στην οποία ο Giovanni, για μια ακόμη φορά, πρωταγωνίστησε ως διερμηνέας.

Το στρατιωτικό μέρος είχε λήξει.[62] Οι απώλειες του τάγματος ανέρχονταν σε 10 άνδρες, ενώ τραυματίστηκαν 35 στρατιώτες, 5 ναύτες και 3 κωπηλάτες.[63] Οι σχετικά μικρές απώλειες οφείλονται σε καθαρή τύχη, αφού οι πληροφορίες που είχε συλλέξει ο Έλληνας διαψεύστηκαν και σε άλλα σημεία: Πρώτον, ο τακτικός αριθμός των Γενιτσάρων που υπεράσπιζαν το φρούριο ήταν 300, καθώς και 30 βομβοβολητές, η πλειονότητα των οποίων, όμως, έλειπε επανδρώνοντας αποστολές είτε σε πλοία που έκαναν εμπόριο μεταξιού, είτε σε πειρατικές επιχειρήσεις· έτσι, δύναμη μόνον περίπου 80-100 ανδρών υπερασπιζόταν το φρούριο κατά την επίθεση.[64] Επίσης, τα πυροβόλα και κανόνια του φρουρίου, που οι Τούρκοι λόγω της ακαριαίας επίθεσης δεν μπόρεσαν να χρησιμοποιήσουν, πιθανώς έφθαναν συνολικά τα 80.[65]

Εισερχόμενος στο φρούριο, ο αντιναύαρχος δίνει εντολή να καούν τα οικήματα και οι αποθήκες, ούτως ώστε να πληγεί η στρατηγική ικανότητά του. Η φωτιά πήρε όμως ανεξέλεγκτες διαστάσεις, και έτσι καταβλήθηκε μεγάλη προσπάθεια να απομακρυνθούν από το φρούριο το ταχύτερο όσα λάφυρα και κανόνια ήταν δυνατόν. Υπό αυτές τις συνθήκες, και καθώς έπρεπε η επιχείρηση να περατωθεί όσο πιο σύντομα γινόταν, αφού υπήρχε κίνδυνος να κατα-

---

[61] Για αυτά τα γεγονότα πρβλ. παράρτημα αρ. 4· GEMIGNIANI 1996, 114 κ.ε.· βλ. επίσης Σχ.-Ι. και Σχ.-Ο., σημείο (K), καθώς και Σχ.-F., σημείο (Q): «Porta ove fu attaccato il Petardo».

[62] Πρβλ. παράρτημα αρ. 4· GEMIGNIANI 1996, 115.

[63] Σύμφωνα με αναφορά του Inghirami (3 Μαΐου) σχετικά με τους νεκρούς και τραυματίες στο Κρατικό Αρχείο Φλωρεντίας, Mediceo del Principato 1292: GEMIGNIANI 1996, 116 με σημ. 28· η ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1991, 156, αναφέρει 11 νεκρούς και 43 τραυματίες.

[64] Βλ. παραρτήματα 2, 4· ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1991, 156· GEMIGNIANI 1996, 116· βλ. και επόμενη υποσημ.

[65] Για τον αρχικό αριθμό βλ. Κρατικό Αρχείο Πίζας, Archivio Stefaniano, Registro delle Prede n. 3, c. 12r: «Piazza stimata inespugnabile et guardata da 300 giannizzeri et 30 bombardieri con ottanta pezzi di artiglieria»· βλ. και παράρτημα 4.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 7: *Στιγμιότυπο των επιχειρήσεων στην Πρέβεζα με τίτλο «Assalto al Borgo di Prevesa» από το χειρόγραφο της Biblioteca Riccardiana αρ. 1978, c. 112r (Φλωρεντία). Απεικονίζονται σε πρώτο επίπεδο το φρούριο της Μπούκας και σε δεύτερο ο οικισμός της Πρέβεζας· επίσης, το μεταγενέστερο συμβάν της πυρποληθείσας γαλεότας στο λιμάνι κατά την αναχώρηση του τάγματος (Προσβάσιμη στην ιστοσελίδα που αναφέρεται στην υποσημ. 53)*

φθάσουν εχθρικές δυνάμεις, δεν μπορούμε να μιλούμε για ανεπανόρθωτη καταστροφή των οχυρώσεων – λιγότερο δε για κατεδάφιση τμημάτων τους από τους επιτιθέμενους.[66]

Αν ο εμπρησμός του εσωτερικού του φρουρίου και η λεηλάτησή του είναι αναμενόμενο μέρος μιας στρατιωτικής επίθεσης, το επόμενο βήμα είναι ενδεικτικό των ανορθόδοξων μεθόδων που χρησιμοποιούσε το τάγμα: Τόσο από το φρούριο όσο και, κατά κύριο λόγο, από τον οικισμό συγκεντρώθηκαν οι αιχμάλωτοι στο χώρο της ακτής για να τους επιβιβάσουν στις γαλέρες. Ο αριθμός των αιχμαλωτισθέντων ανερχόταν σύμφωνα με το καταληκτήριο σχόλιο που προστέθηκε στην αναφορά του Giovanni στους 242, σύμφωνα με

[66] Συχνά, όμως, αναφέρεται μάλλον άκριτα ότι κατεδαφίστηκαν οι πύργοι, πρβλ. GUARNIERI 1960, 142· WARNER OF CRAIGENMADDIE 2005, 99.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τον Settimanni στους 203, κατά το κατάστιχο του τάγματος στους 243, ενώ ο Fontana κάνει λόγο για τριακόσιους· ο Guarnieri στο βιβλίο του για το τάγμα αναφέρει 245, ο Gemigniani στο δικό του 255.[67] Στο μεγαλύτερο μέρος τους ήταν γυναικόπαιδα που θα πωλούνταν ως σκλάβοι ή θα επιστρέφονταν αντί λύτρων. Οι παραπάνω πηγές είναι επίσης ασαφείς σχετικά με την τύχη του οικισμού: Ο Gemigniani, που, αν και δεν παραπέμπει κάπου, έχει σίγουρα περισσότερες πηγές υπόψη του, σημειώνει ότι οι επικεφαλής της επιχείρησης, ενώ διέταξαν να συνεχιστεί ο εμπρησμός των κτηρίων εντός του φρουρίου, αποφάσισαν να μην καεί το «χωριό», καθώς μαζί με τους Οθωμανούς έμεναν εκεί και Χριστιανοί, που δεν έπρεπε να τεθούν σε κίνδυνο.[68] Πάντως, αυτή η μαρτυρία δεν υποστηρίζεται ούτε από τον Settimanni, που λέει ότι το χωριό λεηλατήθηκε με ό,τι κι αν σημαίνει αυτό, ούτε από τον Fontana, ο οποίος δηλώνει ρητά ότι το μεν φρούριο περάστηκε διά πυρός και σιδήρου, το δε προάστιο κάηκε.[69]

Κάποια απάντηση μας δίνουν τα στοιχεία από το Κρατικό Αρχείο Βενετίας που παρουσίασε ο Μέρτζιος. Αναφορά του στρατιωτικού διοικητή Κέρκυρας Agostino με ημερομηνία 6 Μαΐου 1605, η οποία αποδεικνύει ότι οι Βενετοί όχι μόνον είχαν πολλές πληροφορίες για το γεγονός, αλλά και το παρακολουθούσαν εκ του σύνεγγυς, αφού μεταφέρει όλη την περιγραφή της επιχείρησης από τρεις αυτόπτες μάρτυρες, τονίζει ότι πιάστηκαν πάνω από 300 αιχμάλωτοι, ενώ λεηλατήθηκε και κάηκε όλο το προάστιο.[70] Ενώ η περαιτέρω αρχειακή έρευνα θα φωτίσει τις λεπτομέρειες, μπορούμε να θεωρούμε βέβαιο ότι εκτός από το κάστρο λεηλασίες και καταστροφές υπέστη και ο οικισμός.

---

[67] Για τους αριθμούς βλ. παραρτήματα 1, 2 και 4· στο «Registro delle Prede» του τάγματος (βλ. υποσημ. 65) σημειώνεται: «Stiavi dugentoquarantatrè fatti nella sorpresa della Prevesa nominata anticamente il promontorio Attio famoso per l'incontro dell'armate di Cesare Augusto et Marc' Antonio, e della Lega Christiana di Paolo 3.o, Carlo Quinto et Veneziani contra il Turco dell'anno 1538»· GUARNIERI 1960, 142· GEMIGNIANI 1996, 117· πρβλ. και ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1991, 156.

[68] GEMIGNIANI 1996, 116 κ.ε.

[69] Βλ. παραρτήματα 2 και 4.

[70] ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1940, 34· παραθέτουμε όλη τη μετάφραση του αποσπάσματος, στο οποίο δεν επισυνάπτονται αρχειακές ενδείξεις: «[...] την 1ην αρξαμένου μηνός ημέρα Κυριακήν διήλθον, εις απόστασιν εκ της νήσου, πέντε Γαλέραι, αι οποίαι πλησιάσασαι εις την Αντίπαξον παρέλαβον μεθ' εαυτών μίαν βάρκαν ευρισκόμενην εκεί με τρεις άνδρας και κατηυθύνησαν προς τον κόλπον της Πρεβέζης. Εκεί την νύκτα της Κυριακής προς την Δευτέραν απεβίβασαν μυστικώ τω τρόπω αρκετούς άνδρες με εν πυροβόλον, οι οποίοι, πλησιάσαντες εις την πύλην του φρουρίου, την κατέρριψαν και εισβαλόντες εντός αυτού ηχμαλώτισαν 300 και πλέον ψυχάς. Κατόπιν ελεηλάτησαν και έκαυσαν ολόκληρον την εκτός του Κάστρου κωμόπολιν (*borgo*) και φορτώσαντες και το εκεί ευρεθέν πυροβολικόν επί ενός πλοίου σταθμεύοντος εις τον λιμένα, απεμακρύνθησαν και διελθόντες και πάλιν από την Αντίπαξον, προχθές, αφήκαν την βάρκαν και τους τρεις άνδρας και απέπλευσαν προς δυσμάς. Οι τρεις άνδρες ανέφερον ότι αι Γαλέραι αύται είναι της Φλωρεντίας [...]».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΕΙΚΟΝΑ 8: *Στιγμιότυπο των επιχειρήσεων στην Πρέβεζα με τίτλο «Presa di Prevesa» από το χειρόγραφο της Biblioteca Riccardiana αρ. 1978, c. 112v-113r (Φλωρεντία). Απεικονίζεται η επίθεση και οι μάχες στο φρούριο. Διακρίνεται η ανατίναξη της πόρτας, οι μάχες στους πύργους και η υψωμένη σημαία του τάγματος. Η απόδοση του φρουρίου είναι εν μέρει φανταστική, ενώ απουσιάζει η τάφρος (Προσβάσιμη στην ιστοσελίδα που αναφέρεται στην υποσημ. 53)*

Ακολούθως, κατά το τελευταίο στάδιο της επιχείρησης μεταφέρονται οι αιχμάλωτοι στις γαλέρες και φορτώνονται 47 κανόνια, μεταξύ αυτών και 9 μεγάλα μπρούτζινα, σε σκάφος που επιτάχθηκε στους Αντίπαξους· όσα κανόνια δεν ήταν δυνατόν να μεταφερθούν, πετάχτηκαν με διαταγή του Inghirami στη θάλασσα.[71] Επίσης, αφού εξέτασε το ενδεχόμενο να πάρουν και μια γα-

[71] Για τον αριθμό των πυροβόλων και κανονιών που φορτώθηκαν βλ. ειδική αναφορά της 3ης Μαΐου από τον Inghirami στο δούκα, Κρατικό Αρχείο Φλωρεντίας, Mediceo del Principato 1292· βλ. επίσης παραρτήματα 2, 4· GUARNIERI 1960, 142· ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1991, 156, όπου αναφέρεται ότι η φόρτωση των κανονιών άρχισε 4 ώρες μετά την ανατολή του ηλίου· GEMIGNIANI 1996, 116 με σημ. 29· WARNER OF CRAIGENMADDIE 2005, 99. Για το σκάφος από τους Αντίπαξους πρβλ. υποσημ. 49· παράρτημα 2. Ιρβλ. σημείο (V) στα Σχ.-Ι. και Σχ.-Ο.: «Nave predata per condurvi (;) sopra l'artiglieria». Η μετάφραση του σημείου στο

λεότα που βρισκόταν στο λιμάνι, τελικά αποφάσισε να την κάψουν.[72] Η φόρτωση λαφύρων –μεταξύ αυτών και τουρκικών λαβάρων– και ανθρώπων από το φρούριο και τον οικισμό χρειάστηκε αρκετό χρόνο, και σίγουρα το μεγαλύτερο μέρος της 3ης Μαΐου θα πέρασε με τις ετοιμασίες. Ο M. Gemigniani προσθέτει ότι στις 22.00 η μοίρα ήταν ήδη εν πλω προς Λευκάδα, όπου, αφού προσέγγισε το φρούριο και έβαλε εναντίον του με μερικούς κανονιοβολισμούς, τελικά έβαλε πλώρη για τους Αντίπαξους, όπου έφθασε την επόμενη μέρα. Η αποστολή στην Πρέβεζα είχε ολοκληρωθεί.[73]

Πριν περατώσουμε αυτή την ενότητα, θα συζητήσουμε συνοπτικά κάποια θέματα που τίθενται από το διαθέσιμο υλικό και αφορούν αφενός την οικιστική και πληθυσμιακή κατάσταση της Πρέβεζας το 1605, αφετέρου τις άμεσες συνέπειες της επίθεσης.

Η εικόνα του οικισμού. Στις περιγραφές των επιχειρήσεων, αλλά και στα σχέδια που παρουσιάσαμε είναι φανερό ότι η προτεραιότητα δίδεται στο φρούριο, του οποίου τις διαστάσεις παρουσιάσαμε προηγουμένως· έτσι, ο οικισμός κατέχει δευτερεύουσα σημασία. Παρ' όλα αυτά, στα σχέδια Inghirami, Orlandi και λιγότερο στον Fontana (Εικ. 3, 4 και 6) απεικονίζεται ο οικισμός κατά μήκος της ακτής με έναν κεντρικό δρόμο να τον διασχίζει· μονώροφα και διώροφα σπίτια με κήπους αποτελούσαν τις οικιστικές μονάδες.[74] Περαιτέρω εμφανίζεται ένα πηγάδι και μια κρήνη σε μικρή απόσταση από το φρούριο.[75] Είναι προφανές ότι το ατείχιστο προάστιο βρισκόταν σε πλήρη εξάρτηση από το φρούριο, στο οποίο στρατωνίζονταν οι Γενίτσαροι

ΒΕΛΕΝΗΣ 1996, δεν ευσταθεί. Στο σημείο (O) του Σχ.-F. η επεξήγηση είναι: «Galea, che rimburchia una Nave predata, ove si caricò l'Artiglieria». Εδώ είναι περίεργη η διατύπωση, αλλά η μετάφραση στο ΙΟΝΙΟ ΠΕΛΑΓΟΣ 2007, 180, «Κωπήλατη λέμβος που ρυμουλκεί λεηλατημένο πλοίο, απ' όπου εφορμούσε το πυροβολικό», φαίνεται προβληματική. Μια λύση θα ήταν ότι το σημείο αναφέρεται στην προσέγγιση των γαλερών στο φρούριο για τον κανονιοβολισμό κατά τη διάρκεια της επιχείρησης, αλλά η αναφορά στο επιταγμένο πλοίο την εμποδίζει. Δεν είναι απίθανο, ο καλλιτέχνης να είχε την πρόθεση να σχεδιάσει μια λέμβο που μεταφόρτωνε στο σκάφος τα κανόνια, αλλά να μην το παρέστησε με επάρκεια. Πρβλ. την απεικόνιση του χειρογράφου της Riccardiana (εδώ Εικ. 9), όπου λέμβοι μεταφέρουν ανθρώπους και κανόνια στα πλοία.

[72] Βλ. παράρτημα 1 (γαλεότα 21 πάγκων)· παράρτημα 2 (γαλεότα 18 πάγκων)· παράρτημα 4 (χωρίς αριθμό πάγκων)· βλ. επίσης σημείο (T) στα Σχ.-I. και Σχ.-O., όπου η γαλεότα απεικονίζεται στην ακτή μπροστά στον οικισμό, ενώ στο σημείο (N) του Σχ.-F. στην ταφρο του κάστρου. Πρβλ. GUARNIERI 1960, 142· ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1991, 156· GEMIGNIANI 1996, 116.

[73] GEMIGNIANI 1996, 117· βλ. και ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1991, 156.

[74] Πρβλ. την ανακοίνωσή μου για την πολεοδομική εξέλιξη της Πρεβεζας κατά το 17ο και 18ο αιώνα στο Β΄ Διεθνές Συμπόσιο για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (Σεπτέμβριος 2009), ΔΟΝΟΣ 2010.

[75] Βλ. σημεία (Q) και (R) στα Σχ.-I. και Σχ.-O.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αλλά βρισκόταν και το τζαμί, ενώ χριστιανικό και μουσουλμανικό στοιχείο συμβιούσαν στον οικισμό. Αυτό φαίνεται και από όσα αναφέρθηκαν πριν σχετικά με τις επιφυλάξεις των Τοσκανών να τον κάψουν λόγω του μικτού πληθυσμού –επιφυλάξεις μάλλον θεωρητικές, αφού όπως ειπώθηκε το προάστιο υπέστη καταστροφές– καθώς και από το γεγονός ότι μεταξύ των αιχμαλώτων υπήρχαν και Χριστιανοί, όπως θα δούμε αμέσως πιο κάτω.

Ένα ερώτημα που μένει είναι ο αριθμός των κατοίκων. Ήδη σημειώθηκε ότι ενώ το σχέδιο Inghirami κάνει λόγο για 30, το σχέδιο Orlandi και αρκετά κείμενα ομιλούν για 300 σπίτια.[76] Αν και εδώ δεν μπορούμε να επεκταθούμε σε αυτό το δύσκολο θέμα, ωστόσο θα προσπαθήσουμε να εξαγάγουμε κάποια συμπεράσματα. Ο Κ. Κόμης υπολόγισε τον πληθυσμό το 1605 σε 1200 άτομα, χωρίς να έχει υπόψη του το σχέδιο Inghirami, τονίζοντας όμως ότι οι πηγές του δεν είναι απογραφικά στοιχεία.[77] Η M. Delilbaşi, μελετώντας τα απογραφικά στοιχεία σε οθωμανικά αρχεία, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το 1579 καταγράφονταν στην Πρέβεζα 50 νοικοκυριά και 77 εργένηδες, υπολογίζοντας το σύνολο των κατοίκων σε περίπου 250 ψυχές.[78] Είναι βέβαιο ότι η μεγάλη αυτή διαφορά δύσκολα μπορεί να γεφυρωθεί. Ο αριθμός των αιχμαλώτων του 1605, ωστόσο, που κυμαίνεται μεταξύ 200 και 300 ψυχών, όπως σημειώσαμε, υποδεικνύει μια αλληλουχία με τα δεδομένα του 16ου αιώνα. Συνεκτιμώντας ότι η επίθεση του 1605 ήταν απροειδοποίητη και συνεπώς ο οικισμός δεν είχε εγκαταλειφθεί από τους κατοίκους του, όπως αποδεικνύει η μαζική αιχμαλωσία, πρέπει να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι ο πληθυσμός της Πρέβεζας στις αρχές του 17ου αιώνα δεν ξεπερνούσε τις 300 ψυχές, οπότε και η ένδειξη 30 σπίτια είναι η ορθότερη. Τώρα, εάν το λάθος στις διάφορες εκθέσεις και σχέδια των Τοσκανών ήταν παράρραμα ή προπαγάνδα, είναι ένα ερώτημα που θα αφήσουμε αναπάντητο, αναμένοντας επιπλέον αρχειακές πληροφορίες.

Μετά την επιχείρηση. Φθάνοντας η μοίρα στους Αντίπαξους, έγινε η καταμέτρηση των αιχμαλώτων. Εκεί διαπιστώθηκε ότι μεταξύ των Οθωμανών υπήρχαν και 22 ορθόδοξοι Έλληνες, στους οποίους δόθηκε η ελευθερία και ένα πλεούμενο για να επιστρέψουν. Οι υπόλοιποι χωρίστηκαν σε δύο ομάδες: Η πρώτη απαρτιζόταν από τους πλέον ευκατάστατους, των οποίων οι συγγενείς ήταν σε θέση να πληρώσουν λύτρα για να τους ελευθερώσουν. Οι φτωχότεροι συγκεντρώθηκαν για να πουληθούν στα σκλαβοπάζαρα της Μεσσίνας.

---

[76] Βλ. σημ. 55· οι Settimanni και Fontana αναφέρουν 300 σπίτια (παραρτήματα 2, 4).

[77] ΚΟΜΗΣ 1999, 44, πίν. 1· είναι χαρακτηριστικό ότι ο Κόμης ως πηγή χρησιμοποιεί την Κραντονέλλη, η οποία, όμως, ενώ στη σ. 156 σημειώνει ότι οι Τοσκανοί έφτασαν σε ένα χωριό *35* σπιτιών, στη σ. 323, στην οποία παραπέμπει ο Κόμης, αναφέρει ότι οι Αγιοστεφανίτες κατέλαβαν την Πρέβεζα που είχε *300* σπίτια: ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1991.

[78] DELILBAŞI 1993, 60.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 9: *Στιγμιότυπο των επιχειρήσεων στην Πρέβεζα με τίτλο «Prevesa al fuoco e cattura degli schiavi» από το χειρόγραφο της Biblioteca Riccardiana αρ. 1978, c. 113v (Φλωρεντία). Απεικονίζεται η τελευταία φάση της επιχείρησης όπου γίνεται η φόρτωση των λαφυραγωγημένων κανονιών και η επιβίβαση των αιχμάλωτων στις γαλέρες του τάγματος για την αναχώρηση. Πίσω το φλεγόμενο φρούριο*
(Προσβάσιμη στην ιστοσελίδα που αναφέρεται στην υποσημ. 53)

Φθάνοντας εκεί στις 8 Μαΐου, η μοίρα έφυγε προς καταδίωξη πειρατών στη γύρω θάλασσα, αλλά μη συναντώντας πλοία, επιστρέφει στη βάση της, το Λιβόρνο, στις 20 Μαΐου.[79]

Ο δούκας, στον οποίο οι ευχάριστες ειδήσεις έφθασαν στις 17 Μαΐου, δεν μπορούσε παρά να είναι ενθουσιασμένος με το αποτέλεσμα. Μόλις δύο μέρες μετά, με εντολή προς τον Ghisilieri, ζητά να επιβραβευθούν οι στρατιώτες, και κυρίως εκείνοι που διακρίθηκαν στην επιχείρηση· στο συνταγματάρχη απονέμεται ο βαθμός του στρατηγού, ενώ η μεγαλύτερη τιμή γίνεται στον Inghirami, που προάγεται στις 30 Μαΐου σε ναύαρχο του τάγματος με αρμοδιότητα για όλα τα στρατιωτικά και ναυτικά θέματα καθώς και για το ιπποτικό

[79] Πρβλ. παράρτημα 2· βλ. και εδώ υποσημ. 70· επίσης: GUARNIERI 1960, 142 κ.ε.· ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ 1991, 156· GEMIGNIANI 1996, 117 κ.ε. Υπήρχε και ειδική αμοιβή για τους στρατιωτικούς που συνέλαβαν τους αιχμαλώτους. Ο Gemigniani (αυτόθι) παραθέτει ένα περιστατικό, σχετικό με μια διαφωνία για την ειδική αμοιβή που θα έπρεπε να πληρωθεί σε ένα στρατιώτη, ο οποίος υποστήριξε ότι συνέλαβε αυτοπροσώπως την κόρη του αγά της Πρέβεζας, που ήταν μεταξύ των αιχμαλώτων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

και υπόλοιπο προσωπικό, εγκαινιάζοντας μια πολυετή καριέρα με επιτυχίες.[80] Αλλά και για το τάγμα είναι μια λαμπρή στιγμή: Η τακτική της αμφίβιας επίθεσης εφαρμόστηκε στην Πρέβεζα με απόλυτη επιτυχία για πρώτη φορά και μάλιστα επί ενός φρουρίου που στα κείμενα χαρακτηρίζεται ως άπαρτο. Έστω κι αν η τύχη βοήθησε, η επιχείρηση ήταν σίγουρα τολμηρή, ενώ και τα λάφυρα, έμψυχα και άψυχα, δεν ήταν αμελητέα. Κυρίως, μετά από μια περίοδο μετρίων επιδόσεων, το τάγμα ήταν σε θέση να εμφανισθεί ως η κατεξοχήν προφυλακή στον αγώνα εναντίον των Οθωμανών, ξεκινώντας τον Αύγουστο μια νέα επιχείρηση στο Αιγαίο και στην ανατολική Μεσόγειο.[81]

Πέραν της πανηγυρικής, υπήρχε όμως και η σκληρή πλευρά της πολιτικής. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Φερδινάνδος πληροφορεί πάραυτα για την περιφανή επιτυχία τον Τοσκανό απεσταλμένο στην ισπανική αυλή S. Tarugi, καθιστώντας σαφές ότι το μήνυμα της νίκης απευθυνόταν πρώτα στους Ισπανούς.[82] Είναι σίγουρο ότι μετά την επιχείρηση οι Τούρκοι, αντιλαμβανόμενοι ότι η πλημμελής φύλαξη στρατηγικών σημείων τούς καθιστούσε εσωτερικά και εξωτερικά ευάλωτους, ενέτειναν τη φρούρηση και στρατιωτική επάνδρωση των φρουρίων τους. Αυτή είναι και η μαρτυρία των Ελλήνων που, όπως αναφέραμε στην προηγούμενη ενότητα, γράφοντας στους Ισπανούς μετά τα γεγονότα της 3ης Μαΐου, επισημαίνουν ότι οι Τούρκοι, που μέχρι τότε κοιμόνταν, ξύπνησαν.[83] Συνεπώς, για τους Ισπανούς οποιαδήποτε επέμβαση στη δυτική Ελλάδα καθίστατο απείρως δυσκολότερη, πόσο μάλλον που, όπως προείπαμε, ειδικά για την Πρέβεζα οι καταστροφές στις οχυρώσεις δεν ήταν ολέθριες· τούτο αποδεικνύεται και από αναφορά του Βενετού διοικητή Κέρκυρας στις 31 Μαΐου, όπου τονίζεται ότι το φρούριο επιδιορθώθηκε, εξοπλίστηκε με νέα πυροβόλα και υπάρχει πια εναργής φρούρηση, καθώς ελλοχεύει ο φόβος επεμβάσεως του Κόμπη, κατασκόπου του αντιβασιλέα της Νάπολης.[84] Το μήνυμα, όμως, στάλθηκε και στους Έλληνες: Είναι δύσκολο να πιστέψει κανείς ότι οι 22 Χριστιανοί αιχμάλωτοι έγιναν μόλις στους Αντίπαξους αντιληπτοί. Παρ' ότι σε πρώτη ματιά η απελευθέρωση και η επιστροφή τους στην Πρέβεζα φαντάζει αντάξια ενός χριστιανικού τάγματος –αν και η χρησιμοποίηση των Οθωμανών αιχμαλώτων ως σκλάβων και ομήρων θέτει από μόνη της τις χριστιανικές προθέσεις υπό αμφισβήτηση– μολαταύτα ήταν τουλάχιστον παρακινδυνευμένη, αν σκεφτεί κάποιος ότι τούτοι θα επέστρεφαν ως μόνοι εκ των αιχμαλώτων και ως Χριστιανοί σε ένα χώρο που είχαν μόλις

---

[80] Για τις επιβραβεύσεις των στρατιωτών και του Ghisilieri από το δούκα βλ. GEMIGNIANI 1996, 117· για την προαγωγή του Inghirami σε ναύαρχο βλ. αυτόθι 119 και 354 κ.ε., αρ. 24, όπου παρατίθεται όλο το σχετικό έγγραφο από το Αρχείο Inghirami στη Βολτέρα.

[81] Για αυτήν την επιχείρηση βλ. GEMIGNIANI 1996, 125 κ.ε.

[82] Κρατικό Αρχείο Φλωρεντίας, Mediceo del Principato 5050, c. 232r-233r· GEMIGNIANI 1996, 118.

[83] Βλ. ενότητα Β΄ και παράρτημα 3.

[84] ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1940, 34, χωρίς αρχειακές ενδείξεις.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 10: *Η Πλατεία των Ιπποτών στην Πίζα με την εκκλησία του Αγ. Στεφάνου και το Palazzo dei Cavalieri Carovanisti όπου εκπαιδεύονταν οι ιππότες, έργα του αρχιτέκτονα της Αναγέννησης Giorgio Vasari (Giuseppe Pera, φωτογραφικό αρχείο συγγραφέα)*

αλώσει και λεηλατήσει Χριστιανοί ταπεινώνοντας την Οθωμανική Αυτοκρατορία σε μια κρίσιμη γεωγραφικά κτήση της. Συνεπώς, πέραν της προπαγανδιστικής σημασίας της, αυτή η πράξη, όπως και η καταστροφή του οικισμού, μπορούν εύκολα να εκληφθούν και ως προειδοποιήσεις στο ελληνικό στοιχείο, το οποίο από τότε μετρίασε τις όποιες επαναστατικές επιδιώξεις του.

Βέβαια, η ζωή βρήκε σύντομα το δρόμο της: Σε έγγραφο του Κρατικού Αρχείου Βενετίας που μας μεταφράζει ο Μέρτζιος σημειώνεται ότι στις 20 Αυγούστου στην Κέρκυρα «οι αντιπρόσωποι της Κοινότητος Πρεβέζης (*la nation da Prevesa*) υπέβαλον αίτησιν ίνα, εις αντικατάστασιν του αποθανόντος Θεοφίλου, διορισθή νέος Πρόξενός των ο Γεώργης Ρινισιώτης του ποτε Αντωνίου. Την αίτησην υπογράφουν ο Δράκος Κασταμονίτης, ο Νικολός του ποτε Δήμου Κωνσταντή και ο Γεώργιος Ραΐζης [...]».[85] Κάπως έτσι κλείνει ο κύκλος που άνοιξε στην προηγούμενη ενότητα, εκεί με τη φωνή των Ελλήνων απευθυνόμενη στους Ισπανούς, εδώ με τη φωνή τους απευθυνόμενη στους Βενετούς, οι οποίοι, αν και αόρατοι, συλλέγουν κάθε είδους πληροφορία για τα συμβάντα της 3ης Μαΐου θεωρώντας τα, προφανώς, και δική τους υπόθεση.[86] Τη χαμένη τιμή της πολιτικής και της ηθικής θα αναλάμβανε να επανορθώσει η τέχνη – εκεί οι Τοσκανοί ήταν ασυναγώνιστοι.

---

[85] ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1940, 35, χωρίς αρχειακές ενδείξεις.

[86] Σύμφωνα με έγγραφο του Κρατικού Αρχείου Βενετίας με ημερομηνία 8 Μαΐου 1605, η

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δ. *Τέχνη: Η Πρέβεζα ως διαρκής ετεροτοπία*

E Prevesa rimira de' bronzi tonator nude sue mura
Gabriello Chiabrera

ανάγκη να μετατρεπόμαστε κάθε στιγμή σε εικόνα
Οδυσσέας Ελύτης

Μιλώντας για το χώρο, ο Γάλλος φιλόσοφος Michel Foucault διέκρινε δύο βασικές χωρικές κατηγορίες που περιβάλλουν την καθημερινότητα: Αφενός, μη υπαρκτούς τόπους που παραπέμπουν σε παραδείσιες καταστάσεις και διά των οποίων αναιρείται εξ ολοκλήρου η πραγματικότητα, τις ουτοπίες. Αφετέρου, υπαρκτούς τόπους, τόπους που, κατά έναν τρόπο, είναι πραγματοποιημένες ουτοπίες και παρά ταύτα αποτελούν ένα πεδίο στο οποίο η υπόλοιπη πραγματικότητα αντικατοπτρίζεται, κατακερματίζεται, ανατρέπεται ή αμφισβητείται, αλλά και ανασυντίθεται δημιουργώντας ένα νέο πλέγμα σχέσεων. Οι τόποι αυτού του είδους που βρίσκονται σε μια σχέση κατόπτρου με τον κόσμο μας, αντανακλώντας τον χωρίς όμως να τον αναπαράγουν, είναι οι *ετεροτοπίες*. Διαπιστώνοντας ότι δεν υπάρχει κοινωνία που να μην έχει δημιουργήσει ετεροτοπίες και τονίζοντας τη δυνατότητα των τελευταίων να μεταλλάσουν τη λειτουργία τους ανάλογα με το πολιτισμικό περιβάλλον που κάθε φορά εντάσσονται, ο Foucault απαρίθμησε κάποια γνωρίσματά τους, όπως την πρόκληση ετεροχρονισμών, τη συσσώρευση σε μεμονωμένες θέσεις πολλαπλών χρονικών και χωρικών στρωμάτων, τη δημιουργία ψευδαισθησιακών χώρων που είτε παρουσιάζουν τους πραγματικούς ως κίβδηλους, είτε αναπαριστούν μια διαφορετική πραγματικότητα ασυγκρίτως τελειότερη της υπάρχουσας.[87]

Ο λόγος και η τέχνη, ένα κατεξοχήν ετεροτοπικό πεδίο, ήταν για τον ευφυή δούκα της Τοσκάνης ο πλέον κατάλληλος τρόπος να χρησιμοποιήσει τα γεγονότα της Πρέβεζας για την ενδυνάμωση της προσωπικής του εικόνας και

λεία των Τοσκανών από την επιχείρηση της Πρέβεζας ανερχόταν στα 150.000 δουκάτα, ενώ ο αριθμός των αιχμαλώτων, σύμφωνα με τη μετάφραση του Μέρτζιου εδώ ανεβαίνει στους 500. Επίσης, αναφέρεται ότι αυτός που οδήγησε το τάγμα στην Πρέβεζα ήταν Χριστιανός Πρεβεζάνος, και προέβη στη συνεργασία διότι κάποιος Τούρκος άρπαξε τη σύζυγό του. Η τελευταία πληροφορία ελέγχεται καθώς, όπως είδαμε, ο Giovanni ήταν μόνιμος συνεργάτης του τάγματος και στην έκθεση για την Πρέβεζα που παρέδωσε (παράρτημα 1) αναγράφεται ως Giovanni di Biagio da Salonicco· για το έγγραφο ΜΕΡΤΖΙΟΣ 1957, 485 κ.ε., δυστυχώς και εδώ χωρίς αρχειακές ενδείξεις.

[87] FOUCAULT 1984· το κείμενο, παρά τη μεγάλη επιρροή που άσκησε, προέρχεται από μια διάλεξη που ο Foucault έδωσε το 1967, αλλά δεν είχε δημοσιευθεί πριν το 1984· μια ελληνική μετάφραση όλου του κειμένου στο: <http://www.thessalonikibiennale.gr/biennale1/pdf/MICHEL_FOUCAULT_HETEROTOPIAS_GR:pdf>.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τη δημιουργία μιας θετικής μυθολογίας για το τάγμα του. Όπως ήδη υπογραμμίσαμε, η επιλογή της Πρέβεζας προσέφερε ποικίλα προτερήματα προς αυτήν την κατεύθυνση: Τώρα, μετά την επιτυχία, η Πρέβεζα θα αναγόταν σε έναν τόπο πολλαπλής αναφορικότητας, ο οποίος, έχοντας την αφετηρία του στην ένδοξη ναυμαχία του Ακτίου όπου ο Αύγουστος νικώντας τις δυνάμεις του εξανατολισθέντα Μάρκου Αντωνίου δημιούργησε το ρωμαϊκό *Imperium*, περιελάμβανε το 1538 όπου η χριστιανοσύνη ταπεινώθηκε από την οθωμανική επιθετικότητα, και κατέληγε στο 1605 όπου το τάγμα του Αγίου Στεφάνου, δρώντας ως πληρεξούσιος των χριστιανικών εθνών, επανέφερε την τάξη τιμωρώντας τους Οθωμανούς για την αλαζονεία τους στο ίδιο ακριβώς σημείο που αποτέλεσε το εφαλτήριο της. Έτσι, η πόλη του Αμβρακικού καλούταν να ξεπεράσει την ιστορική πραγματικότητα μιας πειρατικής επίθεσης λίγων ωρών αναβαθμίζοντάς την σε τιτάνιο αγώνα εναντίον ενός παντοδύναμου εχθρού, αλλά και μεταβαλλόμενη σε έναν ταμιευτήρα χρόνου και ιστορίας, αναλαμβάνοντας το ρόλο ενός συμβόλου της αντιπαράθεσης δύο κόσμων, της Δύσης με την Ανατολή.

Η νίκη αποτυπώνεται εν πρώτοις στις *relazioni* (τις εκθέσεις των γεγονότων), δημοφιλέστατα ενημερωτικά φυλλάδια που απευθύνονταν στο ευρύ κοινό και η προπαγανδιστική τους αξία ήταν ανυπολόγιστη, καθώς μέσα από τις εγκωμιαστικές περιγραφές των γεγονότων διαμόρφωναν αποφασιστικά τη δημόσια γνώμη. Ο Φερδινάνδος έδωσε εντολή σε τρεις γνωστούς τυπογράφους της Φλωρεντίας να τυπώσουν εκθέσεις, στον Facciotto –όπου η έκθεση και το σχέδιο που ήδη σχολιάσαμε εκδόθηκαν από τον Orlandi (Εικ. 4)–, στον Guiducci και στον Sermartelli· ένας εντυπωσιακός αριθμός, αν σκεφτεί κάποιος ότι υπήρξαν και ανατυπώσεις, όπως εκείνη της έκθεσης Orlandi από το τυπογραφείο Benacci στη Μπολόνια. Αν και τα κείμενα παραμένουν ανέκδοτα, ήταν αυτά που πρώτα συνέβαλαν στο συμβολικό μετασχηματισμό της Πρέβεζας.[88] Αλλά, ακόμη και σε ένα λιτότατο έγγραφο «λογιστικής» φύσης όπως το *Registro delle Prede*, το κατάστιχο των λαφύρων του τάγματος από τις επιθέσεις, θεωρείται σκόπιμο η Πρέβεζα να συνδεθεί με το 31 π.Χ. και 1538 μ.Χ.[89]

---

[88] Για τους ακριβείς τίτλους των εκθέσεων, που εκδόθηκαν όλες το 1605, βλ. στη βιβλιογραφία υπό: RELATIONE FACCIOTTO· RELATIONE GUIDUCCI· RELATIONE SERMARTELLI, η οποία συνοδευόταν και από σχέδιο· βλ. και GEMIGNANI 1996, 119 με σημ. 38. Για τη RELATIONE BENACCI, μια πρώτη έρευνά μας έδειξε ότι αντίτυπό της υπάρχει στην Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη της Μπολόνια. Η δημοσίευση των προαναφερθεισών εκθέσεων, που δεν ήταν δυνατόν να γίνει στο πλαίσιο του παρόντος άρθρου, καθώς και των τυχόν μεταφράσεών τους σε άλλες γλώσσες, ακόμη κι αν δεν προσθέσει σημαντικές λεπτομέρειες για τα γεγονότα, επιβάλλεται, εκτός των άλλων, και για τους λόγους που συζητούμε εδώ.

[89] Για το κατάστιχο βλ. παραπάνω υποσημ. 65 και 67, όπου και παρατίθεται το κείμενο που αναφέρουμε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εκεί, όμως, που τα γεγονότα του 1605 βρήκαν την πλέον μνημειακή έκφρασή τους, είναι σε δύο ζωγραφικές απεικονίσεις σε αντίστοιχους χώρους εμβληματικής σημασίας για το τάγμα και την Τοσκάνη: Στην κεντρική εκκλησία του τάγματος στην Πίζα και στα ανάκτορα του δούκα, στο Palazzo Pitti της Φλωρεντίας.

Κατ' εντολήν του Κόζιμου, η Πλατεία των Ιπποτών της Πίζας κοσμήθηκε με τα αντιπροσωπευτικά κτήρια του τάγματος από τον Giorgio Vasari, εκ των οποίων τα επιφανέστερα ήταν το Palazzo della Carovana, όπου οι δόκιμοι ιππότες έπαιρναν τη στρατιωτική εκπαίδευσή τους, και ο ναός του Αγίου Στεφάνου (Εικ. 10).[90] Ο τελευταίος, ως πυρήνας ενός θρησκευτικού τάγματος του οποίου η μοναχική ιδιότητα παρέμενε η σπουδαιότερη, έμελλε, με την πάροδο του χρόνου, να διαμορφωθεί σε ένα ζωντανό μουσείο της ιστορίας των Αγιοστεφανιτών, όπου μαρτυρίες της δραστηριότητάς τους, π.χ. τμήματα τοσκανικών γαλερών και εχθρικά λάφυρα όπως τουρκικές σημαίες και φανοί πλοίων, υπενθύμιζαν τη διαρκή πάλη εναντίον των Οθωμανών. Με την αναγέννηση του τάγματος στις αρχές του 17ου αιώνα, τα «απτά» τεκμήρια της ιστορίας του θα συμπληρωθούν με έξι πίνακες γνωστών καλλιτεχνών, που θα προσαρτηθούν σταδιακά στην οροφή της εκκλησίας και στους οποίους απεικονίζονται καθοριστικές σκηνές της πορείας του. Οι πίνακες αφορούν αφενός τον Κόζιμο και την οικογένειά του, αφετέρου ναυτικές επιτυχίες του τάγματος, δηλαδή τη συμμετοχή στη ναυμαχία της Ναυπάκτου, το επεισόδιο της αλώσεως εχθρικών σκαφών στο Αιγαίο από τον Inghirami το 1602, στο οποίο αναφερθήκαμε πιο πάνω, καθώς και τις δύο μεγαλύτερες στιγμές, δηλαδή τις αλώσεις της Πρέβεζας και της Bona (1607).[91]

Η κατάληψη της Πρέβεζας φιλοτεχνήθηκε από το Βερονέζο Jacopo Ligozzi, ο οποίος ήταν ένας από τους βασικούς ζωγράφους της αυλής των

---

[90] Για την πλατεία και τα αναφερθέντα κτήρια βλ. GUARNIERI 1960, 47 κ.ε.· BARACCHINI 1996, με περαιτέρω βιβλιογραφία. – Θυμίζουμε ότι ο Giorgio Vasari (1511-1574), ζωγράφος, αρχιτέκτων και συγγραφέας σχεδίασε το σημερινό μουσείο Uffizi και τον περίφημο διάδρομο στο Ponte Vecchio στον Άρνο που ένωνε το Uffizi με το Palazzo Pitti, ενώ ανακαίνισε αρκετές εκκλησίες της Φλωρεντίας. Ακόμη πιο γνωστός είναι για τις βιογραφίες αναγεννησιακών ζωγράφων που συνέγραψε, οι οποίες αποτελούν και σήμερα μία από τα βασικότερες μαρτυρίες για τη ζωή τους.

[91] Οι πίνακες είναι: 1) L. Cardi (γνωστός ως Cigoli), Η αναγόρευση του Κόζιμου Α΄ σε μέγα μαΐστορα του τάγματος· 2) J. Ligozzi, Η επιστροφή του στόλου του τάγματος από τη ναυμαχία της Ναυπάκτου· 3) C. Allori, Η επιβίβαση της Μαρίας των Μεδίκων για το γάμο της με τον Ερρίκο Δ΄, βασιλιά της Γαλλίας· 4) J. Chimenti (γνωστός ως Jacopo da Empoli), Νίκη στο ελληνικό Αρχιπέλαγος· 5) J. Ligozzi, Η εκπόρθηση της Πρέβεζας· 6) J. Chimenti, Η εκπόρθηση της Bona. Για τους πίνακες της εκκλησίας βλ. CIUTI 1828· MATTEOLI & PALIAGA 1980. – Η ξυλόγλυπτη οροφή γαλάζιου χρώματος και τα κοσμήματά της είναι έργο των A. Pieroni και F. Paladini.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μεδίκων (Εικ. 11).[92] Με την «Επιστροφή του στόλου του τάγματος από τη ναυμαχία της Ναυπάκτου» είχε ήδη αφήσει το στίγμα του στην οροφή της εκκλησίας του Αγίου Στεφάνου, δημιουργώντας έναν πίνακα για την πιο σημαντική μέχρι τότε συμμετοχή του τάγματος στον αγώνα εναντίον των Οθωμανών. Το έργο για την Πρέβεζα, σε μικτή τεχνική, που τελείωσε μόλις το 1607, ήταν για έναν καλλιτέχνη στο κατώφλι του μπαρόκ, ο οποίος εισήγαγε στη Φλωρεντία το πλούσιο χρώμα της βενετικής σχολής, η ιδεώδης παραγγελία.[93] Σε ένα νυχτερινό τοπίο, αποδίδονται συγχρονικά όλα τα γεγονότα της 3ης Μαΐου. Επάνω δεξιά, εμφανίζονται οι γαλέρες του τάγματος, ενώ το πίσω μέρος του πίνακα καταλαμβάνει το φρούριο, το οποίο αναπαρίσταται με αρκετές λεπτομέρειες των οκτώ πύργων του.[94] Το αριστερό μισό του μπροστινού μέρους εξιστορεί τη συμπλοκή Τοσκανών και Τούρκων στο προάστιο, εστιάζοντας σε τρεις ιππότες με λαμπυρίζουσες πανοπλίες, οι οποίοι υπερνικούν τους ημίγυμνους και τρομοκρατημένους αντιπάλους τους. Η τελική φάση της επιχείρησης περιγράφεται με την ανατίναξη της πλαισιούμενης από δύο πύργους κεντρικής πύλης και την είσοδο των στρατευμάτων στο φρούριο υπό την ήδη ανεμίζουσα σημαία των επιτιθέμενων. Σε αντίθεση με την υπερκινητικότητα του αριστερού μισού, στο δεξιό μισό εμφανίζονται οι ιστάμενοι αιχμάλωτοι –γυναίκες, παιδιά και άνδρες– να περιμένουν με αξιοπρέπεια στην ακτή την επιβίβασή τους, ενώ μπροστά τους κείτονται τα λαφυραγωγημένα κανόνια, ένα εκ των οποίων φέρει την υπογραφή του καλλιτέχνη.[95]

Πάνω και κάτω από τον πίνακα η οροφή είναι κοσμημένη με πολυτελείς αποδόσεις των θυρεών των Μεδίκων και του τάγματος, ενώ τα δύο εξάγωνα πεδία που τον πλαισιώνουν στα δεξιά και αριστερά του φέρουν με χρυσοποίκιλτα γράμματα την εξής επιγραφή: «Nicopolis Actiaca – Turcarum Munitiss(imum) Oppidum – Ad Steph(ani) Equitum V Trirem(ibus) – Magni Ferdinandi Auspiciis – Fortiter Expugnat(ur) Diripit(ur)q(ue) – A(nno) Domini MDCV».[96]

---

[92] Ο Ligozzi έχοντας εργαστεί στην αυλή των Αψβούργων στη Βιέννη, ανέλαβε μετά το θάνατο του Vasari τη διεύθυνση της Accademia del Disegno, της σημερινής Ακαδημίας Καλών Τεχνών της Φλωρεντίας. Υπάρχουν έργα του στο Palazzo Vecchio και σε εκκλησίες της Φλωρεντίας και άλλων πόλεων, ενώ είναι πολύ γνωστά τα βοτανολογικά και αλληγορικά σχέδια του. Για το ζωγράφο βλ. μεταξύ άλλων: BACCI 1963.

[93] Σχετικά με τον πίνακα βλ. MATTEOLI & PALIAGA 1980, 349 κ.ε., όπου γίνεται λόγος για μεταβολή του αρχικού προγράμματος στην οροφή· πρβλ. GUARNIERI 1960, 143, ο οποίος ως ημερομηνία αναρτήσεως έδινε την 20η Μαρτίου 1606.

[94] Εδώ φαίνεται πως ο καλλιτέχνης μελέτησε αναφορές και σχέδια πριν την εκτέλεση του έργου. Άξια προσοχής είναι η απόδοση του ψηλού, ενσωματωμένου στο τείχος πύργου στα δεξιά και ο μιναρές του τζαμιού πίσω του. Πρβλ. παραπάνω στην ενότητα Γ΄ τις παρατηρήσεις για την εικόνα του φρουρίου.

[95] Για την περιγραφή του πίνακα πρβλ. παράρτημα 5, όπου αναφέρονται και ονόματα αξιωματικών που μάχονται.

[96] Σε παρένθεση συμπληρωμένες οι συντμήσεις.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 11: *Η κατάληψη της Πρέβεζας το 1605. Έργο του Jacopo Ligozzi στην οροφή της εκκλησίας του Αγίου Στεφάνου στην Πίζα (BARACCHINI 1996, 52-53)*

Εδώ δεν μπορούμε να αναλύσουμε περαιτέρω την τεχνοκριτική θεματική, αλλά περιοριζόμαστε στη λειτουργία του πίνακα. Μέχρι την ενσωμάτωση της παράστασης με την πολιορκία της Bona κάποια χρόνια αργότερα, αλλά φυσικά και μετά από κοινού με αυτή, το έργο του Ligozzi αποτελούσε τον ύστατο κρίκο σε μια ιδεατή αλυσίδα χρόνων, τόπων και γεγονότων, που οδηγούσε από την αναγόρευση του Κόζιμου σε μαΐστορα του τάγματος, το γάμο της ανιψιάς του με το Γάλλο βασιλιά, τη συμμετοχή του τάγματος στη Ναύπακτο και τις αλώσεις πλοίων στο Αιγαίο –κινήσεις συμβολικού, διπλωματικού και μικρού επιχειρησιακού χαρακτήρα– στις κατεξοχήν αντιπαραθέσεις και θριάμβους επί των αλλόθρησκων. Έτσι, η Πρέβεζα συνιστούσε σημαντικό νομιμοποιητικό σταθμό της δραστηριότητας των Μεδίκων και του τάγματος, αποτελώντας όχι πια μια απλή επιχείρηση, αλλά κορύφωση και αφετηρία ταυτόχρονα της δράσης τους.

Αν και ο πίνακας του Ligozzi είναι πολύ αξιόπιστος από πραγματολογικής πλευράς, φέρει ήδη σημάδια εξιδανισμού. Η μάχη των δύο αντιπάλων

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στο προάστιο παρουσιάζεται μαζικότερη και κρισιμότερη από ό,τι ήταν στην πραγματικότητα, ενώ ο ίδιος ο ατείχιστος οικισμός δεν παίζει κάποιο ρόλο, είτε ως αδιάφορος δραματουργικά, είτε για να ενταθεί η εντύπωση μιας δύσκολης εκπόρθησης, η οποία συμβολίζεται από τα κυκλώπεια τείχη του φρουρίου που κατακλύζουν τη ζωγραφική επιφάνεια αλλά δεν απεικονίζονται παραδομένα στις φλόγες· ίσως, όμως, και γιατί η εμφάνιση ενός μη στρατιωτικού στόχου, συνδυαζόμενη με τους παριστάμενους αιχμαλώτους που αποδίδονται ως αμέτοχοι, θα παρέπεμπε πολύ πιο έκδηλα στα χαρακτηριστικά πειρατείας και λεηλασίας που είχε η επιχείρηση. Από την άλλη πλευρά, είναι προφανές ότι η συμπερίληψη αιχμαλώτων και λαφύρων ήταν αυτονόητη ακόμη και σε ένα θρησκευτικό χώρο, αφού αποτελούσαν προϋπόθεση και μέρος της μεθοδολογίας του τάγματος!

Η ιδεολογική χρήση του 1605 συνεχίζεται και στην επιγραφή που συνοδεύει τον πίνακα, όπου στη Λατινική εξηγείται ότι πρόκειται για το ισχυρότατο τουρκικό φρούριο στην Ακτία Νικόπολη –το όνομα της Πρέβεζας δεν αναφέρεται– επί της οποίας επιτέθηκαν οι πέντε τριήρεις του τάγματος υπό την αιγίδα του Φερδινάνδου και ανδρείως την πολιόρκησαν και την κυρίευσαν: Εδώ, διαμέσου της συνειρμικής χρήσης των ονομάτων και μιας ταύτισης που ανάγεται ήδη στον Κόζιμο, ο Φερδινάνδος εμφανίζεται ως άλλος Αύγουστος, του οποίου οι τριήρεις επιτυγχάνουν μια σπουδαία νίκη, εφάμιλλη εκείνης του Ακτίου, στο ίδιο ακριβώς μέρος, με ηττημένους αυτήν τη φορά τους Τούρκους.[97]

Η συσσώρευση, μετατόπιση, υπογράμμιση ή αποσιώπηση γεγονότων, η εξιδανίκευση καταστάσεων, η ιδεατή, αλλά *α-τοπική* σύνδεση με την υπόλοιπη Ιστορία, η μετωνυμική χρήση της ως Νικόπολης, μετέτρεψαν την Πρέβεζα σε μια ετεροτοπία, σε έναν άλλον τόπο με μυθολογικές διαστάσεις που ξεπερνούν τη γεωγραφική της *θέση*, αλλά είναι κατάλληλες για την *ένθεσή* της στην οροφή τής «πολιτικής εκκλησίας» ενός τάγματος, ως κυριολεκτικού κολοφώνα στην πορεία του.

Αν στην Πίζα η δόξα για τη νίκη του 1605 ανήκε, κατά κύριο λόγο, στο τάγμα, στη Φλωρεντία, την έδρα του Δουκάτου, επέστρεφε στο Φερδινάνδο, και μάλιστα σε ένα χώρο άμεσα συνδεδεμένο με τη δυναστεία των Μεδίκων, στο Palazzo Pitti. Αρχικά χτισμένο το 15ο αιώνα για τον πλούσιο έμπορο που ακόμη φέρει το όνομά του, πέρασε στα μέσα του επόμενου αιώνα στα χέρια των Μεδίκων, όταν το αγόρασε η σύζυγος του Κόζιμου, Ελεονόρα του Τολέδου, για να χρησιμοποιηθεί ως κατοικία του δούκα. Από τότε ήταν η έδρα των Μεδίκων, αλλά και της δυναστείας της Λορραίνης που τους ακολούθησε. Οι Μέδικοι προέβησαν σε συνεχείς μετασκευές και επεκτάσεις του κτηρίου, συ-

[97] Για τη σύνδεση και ταύτιση των Μεδίκων με τον Αύγουστο βλ. παρακάτω.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γκεντρώνοντας εκεί μια τεράστια και ανυπολόγιστης αξίας συλλογή έργων τέχνης που σήμερα μαζί με τη συλλογή στο Uffizi αποτελούν τους δύο μείζονες μουσειακούς πόλους της Φλωρεντίας.[98]

Στον πρώτο όροφο του κτηρίου, όπου βρίσκονταν και τα βασιλικά ενδιαιτήματα (*appartamenti reali*), ο Φερδινάνδος προχώρησε στα διαμερίσματα δεξιά της κεντρικής αυλής, δηλαδή στους χώρους φιλοξενίας υψηλών επισκεπτών που έφεραν το όνομα «quartiere dei cardinali e prinzipi forestieri», σε ένα ευρύ εικονογραφικό πρόγραμμα που απέβλεπε στην αποθέωση του ιδίου και της δυναστείας του. Στην αίθουσα με το όνομα Sala di Bona, που επικοινωνούσε με τον κύριο και μεγαλύτερο χώρο υποδοχής του ανακτόρου –αυτόν που σήμερα είναι γνωστός ως Sala Bianca εξαιτίας της μεταγενέστερης λευκής διακόσμησής του– αποφασίστηκε να φιλοτεχνηθούν οι δύο μέγιστες κατακτήσεις του τάγματος, εκείνες της Πρέβεζας και της Bona.[99]

Η Bona ήταν η αρχαία Ιππώνα στα παράλια της σημερινής Αλγερίας, η πόλη στην οποία χρημάτισε επίσκοπος ο Ιερός Αυγουστίνος. Ταυτόχρονα, στις αρχές του 17ου αιώνα, αποτελούσε ένα από τα σπουδαιότερα ορμητήρια των Μπαρμπαρέζων πειρατών, με πληθυσμό περί τους 6.000 κατοίκους. Έτσι, όταν, μετά από συντονισμένη επίθεση του ναυάρχου Inghirami και του επικεφαλής των χερσαίων δυνάμεων Silvio Piccolomini, αλώνεται στις 16 Σεπτεμβρίου 1607, το γεγονός θεωρείται δικαίως από συμβολικής, στρατηγικής και οικονομικής πλευράς –σημειώνουμε μόνον ότι οι αιχμάλωτοι έφθασαν τους 1500– ως η μεγαλύτερη επιτυχία του τάγματος. Μολαταύτα, όταν δόθηκε το 1608 στο Φλωρεντινό ζωγράφο Bernardino Poccetti και το συνεργείο του η εντολή να εικονογραφήσει την αίθουσα του ανακτόρου Pitti, Πρέβεζα και Bona έτυχαν στη γνωστότερη παραγγελία της καριέρας του ίσης μεταχείρισης.[100]

Ο Poccetti, ένας εμπειρότατος ζωγράφος μεγάλων επιφανειών, που είχε συνεργαστεί και με τον Ligozzi, επέλεξε τους επιμήκεις τοίχους της αίθουσας για να τοιχογραφήσει αντικριστά τα δύο γεγονότα, τα οποία, με την εξαίρεση μιας μικρής ζώνης με μονοχρωματικές παραστάσεις στο κάτω μέρος, καταλαμβάνουν όλη την υπόλοιπη επιφάνεια.[101]

---

[98] Για την ιστορία του ανακτόρου από την περίοδο των Μεδίκων και ύστερα βλ. BERTELLI 2002.

[99] Σχεδιάγραμμα των χώρων κατά την εποχή των Μεδίκων στο: BERTELLI 2002, εικ. 2 με υπόμνημα στη σ. 86.

[100] Για την επιχείρηση στη Bona βλ., μεταξύ άλλων GEMIGNANI 1994.

[101] Ο Poccetti ήταν γνωστός για τη διακόσμηση κτηριακών προσόψεων, αλλά και για έργα θρησκευτικού περιεχομένου σε διάσημες εκκλησίες της Φλωρεντίας όπως η Santissima Annunziata και η Santa Maria Novella. Καλλιτεχνικά κινήθηκε προς μια πιο νατουραλιστική κατεύθυνση σε σχέση με τον επικρατούντα μανιερισμό· για το ζωγράφο βλ. VASETTI 1986. – Για την εικονογράφηση της Sala di Bona βλ. PEGAZZANO 2001, όπου και έγχρωμες

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το φρέσκο της Πρέβεζας (Εικ. 12) παρουσιάζει στη σύνθεση ομοιότητες και διαφορές με τον πίνακα της Πίζας. Και εδώ υπάρχει μια συγχρονική απόδοση των γεγονότων, όπου το πίσω μέρος της παράστασης καταλαμβάνεται από το φρούριο, ενώ το μπροστινό από τις εχθροπραξίες. Πραγματολογικές λεπτομέρειες υπάρχουν και εδώ, όπως η απεικόνιση της αποβίβασης επάνω δεξιά, η πορεία του στρατεύματος προς το φρούριο, η ανατίναξη της πύλης και ο εμπρησμός της γαλεότας στο λιμάνι. Το φρούριο στα βασικά του χαρακτηριστικά (τείχος, πύργοι) αποδίδεται αρκετά αληθοφανώς, αν και κάπως σχηματοποιημένα. Ο καλλιτέχνης πρέπει να είχε σχέδια της επιχείρησης και της περιοχής υπόψη του, καθώς μας μεταφέρει μια πιο πανοραμική εικόνα του χώρου με το λόφο του Αγίου Γεωργίου δεξιά και τις στραμμένες προς τη Λευκάδα γαλέρες αριστερά, της οποίας το πεντάγωνο φρούριο επίσης αποδίδεται ορθά. Κοινή στα δύο έργα είναι, εξάλλου, η απουσία του οικισμού, αλλά και η προσπάθεια «γιγαντοποίησης» του φρουρίου, του οποίου η πυρπόληση σημαίνεται μόνον υπαινικτικά. Όμως, η προσέγγιση είναι διαφοροποιημένη: Οι αιχμάλωτοι και τα λάφυρα δεν εμφανίζονται, ενώ αυτό που πραγματικά ενδιαφέρει, είναι η σύρραξη των δύο αντιπάλων που χωρίζονται προοπτικά σε δύο μισά, τα οποία γεφυρώνονται μόνον στο πρώτο επίπεδο από το ζεύγος των δύο μορφών, του πεσμένου Οθωμανού και του ιππότη που τον καταβάλλει. Οι δύο πολεμιστές δρουν παραδειγματικά και για τους άλλους εμπλεκόμενους: Από τη μία πλευρά, ο ήδη ηττημένος Μουσουλμάνος με το χαρακτηριστικό κάλυμμα της κεφαλής, από την άλλη ο Χριστιανός που σε αντίθεση με τους ιππότες του Ligozzi δεν φέρει απαστράπτουσα πανοπλία, αλλά εμφανίζεται σε ηρωική γυμνότητα και φορώντας ρωμαϊκό κράνος. Εδώ, λοιπόν, δεν παρουσιάζεται μόνον η μάχη της Πρέβεζας, αλλά ένας συνεχής αγώνας της Δύσης εναντίον της Ανατολής, που ξεκινά στο Άκτιο και συνεχίζεται επάξια από το τοσκανικό τάγμα.

Πιθανώς, η επικέντρωση στη σύρραξη οφείλεται στο γεγονός ότι το όνομα της Πρέβεζας είχε ήδη κατακτήσει σταθερή θέση στη μυθολογία του τάγματος, οπότε οι λεπτομέρειες της άλωσης ή των άμεσων κερδών του σε λάφυρα δεν είχαν πια σημασία. Η επιγραφή στο πάνω μέρος της τοιχογραφίας δείχνει προς αυτήν την κατεύθυνση καθώς διαβάζουμε: «Si acquista il Di. III. di Maggio MDCV la Prevesa in Albania città già detta Nicopoli da Agusto». Εδώ πλέον ούτε χρησιμοποιείται η Λατινική, ούτε παραλείπεται το όνομα της Πρέβεζας. Τουναντίον, αναφέρεται αυτό πρώτο και επακολουθεί η επεξήγηση ότι πρόκειται για τη Νικόπολη του Αυγούστου. Σε αντίθεση με την εκκλησία της Πίζας, όπου η πόλη συμπαρασύρεται από την ιστορία χάνοντας

απεικονίσεις των δύο πινάκων (η παραπομπή στην αρίθμηση των εικόνων είναι εσφαλμένη στο κείμενο, καθώς ο σωστός αριθμός για το φρέσκο της Πρέβεζας είναι ο 19b)· βλ. και PADOVANI 2002, 243 με εικ. 25· παραπέμπω, τέλος, και στο VASETTI 2003, το οποίο δεν μου ήταν προσβάσιμο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 12: *Η κατάληψη της Πρέβεζας το 1605. Τοιχογραφία του Bernardino Poccetti στη Sala di Bona του Palazzo Pitti στη Φλωρεντία (PEGAZZANO 2001, 137 εικ. 19b)*

το όνομά της, στη Φλωρεντία *είναι* ιστορία που αποτελεί την ένδοξη συνέχεια του παρελθόντος. Η Πρέβεζα, διαγράφοντας την ταπείνωση του 1538, είναι πια ο ίδιος τόπος με τη Νικόπολη που πήρε το όνομά της από τον Αύγουστο· τα ανδραγαθήματα των ιπποτών του δούκα διαδέχονται εκείνα του Αυγούστου· ο δούκας ταυτίζεται με τον Αύγουστο.[102]

[102] Η ταύτιση της δυναστείας με τον Αύγουστο ήταν μια βασική συνισταμένη της προπαγάνδας των Μεδίκων, της οποίας εκτεταμένη χρήση έκανε ο Φερδινάνδος που συχνά παρουσιαζόταν ως ο νέος Αύγουστος, παραλληλίζοντας ταυτόχρονα τους Αγιοστεφανίτες με τους Αργοναύτες. Υπό αυτήν την έννοια, η Πρέβεζα πρόσφερε μια ιδεολογική νομιμοποίηση που η Bona –σε επίπεδο επιχείρησης ασυγκρίτως πιο σύνθετη και επικερδής– δεν ήταν σε θέση να προσφέρει. Δεν είναι τυχαίο ότι η επιγραφή της τοιχογραφίας με την κατάληψη της αφρικανικής πόλης αναφέρει μόνο το όνομα της πόλης και την ημερομηνία κατάληψης, χωρίς αναγωγή στο παρελθόν. Για τη σχέση των Μεδίκων με τον Αύγουστο βλ. PEGAZZANO 2001, 137. Ενδιαφέρον είναι επιπλέον ότι στο εικονογραφικό πρόγραμμα της αίθουσας, που διέπεται από πλήθος παραπομπών στην αρχαιότητα, συμπεριλαμβάνεται και μικρότερο φρέσκο με θέμα την παρουσίαση «Τούρκων» αιχμαλώτων στο Φερδινάνδο από τον Piccolomini. Ο δούκας, με θώρακα και καθήμενος σε θρόνο, εμφανίζεται ως Ρωμαίος αυτοκράτορας, ενώ και ο στρατιωτικός με την ακολουθία του φορούν ρωμαϊκούς θώρακες· αυτόθι 139 με εικ. 19c.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γι' αυτούς τους λόγους, η Πρέβεζα έχει επιφανή θέση σε έναν από τους αντιπροσωπευτικότερους χώρους της Φλωρεντίας, όπου απεικονίζονται τόποι με θεμελιακή αξία για το τάγμα και τον Φερδινάνδο: η Πρέβεζα, η Bona και η ναυτική βάση του τάγματος, το Λιβόρνο· λιμάνια που γέμισαν με δόξα τη Φλωρεντία και τώρα συνενώνονται μέσω της τέχνης σε έναν άλλον, σπουδαίο χώρο υπό το βλέμμα του Κόζιμου, ο οποίος περιβαλλόμενος από τις αλληγορίες της Αρετής και της Σύνεσης, εποπτεύει από την οροφή της σάλας τα κλέη της δυναστείας του.[103] Αν ο M. Foucault έχει δίκιο στο κείμενο που αναφέραμε προηγουμένως, υποστηρίζοντας ότι το πλοίο είναι η κατεξοχήν ετεροτοπία, τότε και η Πρέβεζα-Νικόπολη, μια πόλη με πολλά πρόσωπα και πολλές ιστορίες στο φορτίο της, μια πόλη που –όπως και τα πλοία που διαφέντεψαν τη μοίρα της άλλοτε για καλό κι άλλοτε για κακό– ταξιδεύει από τα παράλια του Ιονίου στο ανάκτορο των Μεδίκων, γίνεται κι αυτή με τη σειρά της ένα πλοίο, μια πολύχρωμη ετεροτοπία.

Ως οργανικό πια μέρος της δυναστικής μυθολογίας των Μεδίκων η Πρέβεζα συνέχισε να αποτελεί πόλο αναφοράς και τα επόμενα χρόνια. Έτσι, ο Κόζιμος Β΄, γιος και διάδοχος του αποθανόντος το 1609 Φερδινάνδου, προσπαθώντας να στηρίξει ιδεολογικά τη δική του προσπάθεια επέκτασης του τάγματος στην ανατολική Μεσόγειο, αποφάσισε το 1614 να προβεί στην έκδοση μιας σειράς χαλκογραφιών με γενικό τίτλο *Le Battaglie dei Medici*, όπου παρουσιάζονταν λαμπρές στιγμές της φερδινάνδειας περιόδου. Φυσικά, το έργο, που έφερε σε πέρας ο περίφημος Γάλλος σχεδιαστής και χαλκογράφος Jacques Callot, περιείχε υποχρεωτικά και μια πολύ πιστή αναπαραγωγή της άλωσης της Πρέβεζας του Poccetti.[104]

Όμως, και στην ποιητική εξύμνηση των Μεδίκων, η Πρέβεζα παρέμεινε απαραίτητο σύμβολο. Ένας από τους μεγαλύτερους ποιητές της περιόδου, ο Gabriello Chiabrera, έγραψε πληθώρα έργων για τη δυναστεία, μεταξύ αυτών λιμπρέτα των πρώτων μελοδραμάτων που οδήγησαν στη δημιουργία της όπερας ως μουσικού είδους και εγκώμια, δηλαδή επαινετικά ποιήματα. Η ιδιαιτερότητα του ποιητή, που έμεινε γνωστός ως ο «Ιταλός Πίνδαρος», είναι η βαθιά γνώση της αρχαίας ποίησης και κυρίως εκείνης του μεγάλου Θηβαίου, καθώς και η σύνθεση ωδών κατά το πινδάρειο πρότυπο. Το 1619 εξέδωσε μια συλλογή 13 ωδών αφιερωμένη στον Κόζιμο Β΄ με γενικό τίτλο *Canzoni di Gabriello Chiabrera per le galere della Religione di S. Stefano* και θέμα τις σημαντικές κατακτήσεις του τάγματος. Η τρίτη ωδή επιγράφεται «Quando nelle Bocche di Bonifazio conquistossi una galera d'Algieri, e si soprese la Prevesa; si ferono schiavi 331, e si presero pezzi d'artiglieria 69». Αν και ο κυνικός τίτλος με την απαρίθμηση αιχμαλώτων και όπλων από την κατάληψη

[103] Για τις τοιχογραφίες του Λιβόρνου και του Κόζιμου βλ. PEGAZZANO 2001, 139 με εικ. 19d.
[104] Για τη σειρά και τη χαλκογραφία της Πρέβεζας βλ. ROMEI 2001, κυρίως 98 κ.ε. με εικ. 3.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

της γαλέρας και την άλωση της Πρέβεζας στερείται οποιασδήποτε ποιητικής διάστασης, η ωδή, σε γνήσιο πινδάρειο ύφος, δημιουργεί έναν άπειρο χωροχρόνο με πλήθος μυθολογικών και παλαιοδιαθηκικών αναφορών, όπου η αλωμένη Πρέβεζα ατενίζοντας τα απογυμνωμένα τείχη της γίνεται μέρος ενός διαλογισμού για το θαύμα της νίκης μιας μικρής δύναμης επί μιας αυτοκρατορίας, για τη μοίρα του ανθρώπου και τη θέληση του Θεού. Είμαστε πολύ μακριά από το στεγνό ύφος των αρχειακών εγγράφων – η Πρέβεζα μεταμορφώνεται για μια ακόμη φορά, γίνεται ο έτερος τόπος της ποίησης.[105]

Ε. *Επιλεγόμενα*

Η δήωση των Φλωρεντινών δεν έφερε για την Πρέβεζα, όπως προείπαμε, ανεπανόρθωτες καταστροφές· οι ρυθμοί επανήλθαν – όμως κάτι είχε αλλάξει. Με τη σταδιακή μείωση του ενδιαφέροντος των Ισπανών για την ανατολική Μεσόγειο και την αποτυχία μιας δεύτερης προσπάθειας για ξεσηκωμό του Διονυσίου Σκυλόσοφου το 1611, που έκλεισε τον κύκλο των επαναστατικών κινημάτων που ξεκίνησαν στα τέλη του 16ου αιώνα, επήλθε στον ελληνικό χώρο αυτό που ο Ι. Χασιώτης ονόμασε «αποκαρδίωση».[106] Η επιχείρηση των Αγιοστεφανιτών ιπποτών –όπως ελπίζουμε έγινε φανερό– συνέβαλε καθοριστικά στη ματαίωση των όποιων προσδοκιών. Κάποιες περιοχές θα περίμεναν μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα για να ξεκινήσουν τον αγώνα για απελευθέρωση. Άλλες, όπως η Πρέβεζα, θα ζούσαν από τα τέλη του 17ου αιώνα την εναλλαγή του Τούρκου με το Βενετό κατακτητή, βιώνοντας μια πιο διευρυμένη ιστορική και πολιτισμική εμπειρία, που της επέβαλε μεν μια μεγαλύτερη παραμονή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, την έφερε, ωστόσο, εγγύτερα στα δυτικά πρότυπα. Κατά έναν παράδοξο ιστορικό τρόπο, οι Βενετοί που ωφελήθηκαν από την ακύρωση των επαναστατικών σχεδίων κατά των Τούρκων στις αρχές αυτού του αιώνα, ήταν εκείνοι που αργότερα μεταλαμπάδευσαν αυτά τα πρότυπα στην πόλη του Αμβρακικού. Τι έμεινε, όμως, από τα γεγονότα της άνοιξης του 1605;

Πρώτα η επιφυλακτικότητα. Όταν σχεδόν 80 χρόνια μετά, το 1684, οι Βενετοί έρχονται ως αντίπαλοι των Τούρκων –και το τάγμα κάνει πάλι την εμφάνισή του κάτω από τα τείχη της Πρέβεζας, αλλά πια με μια μάλλον τυπική συμμετοχή– η βοήθεια από τους ντόπιους Έλληνες δεν είναι μεγάλη.[107] Ίσως

---

[105] Για τον Chiabrera, το έργο του για τους Μέδικους και τη συλλογή που συζητήθηκε βλ. CONRIERI 2001· για το κείμενο της ωδής βλ. CHIABRERA 1757, 133 κ.ε.

[106] ΧΑΣΙΩΤΗΣ 2001, 216 κ.ε.

[107] Για τις μικρές δυνάμεις του τάγματος που πήραν μέρος στην κατάληψη της Πρέβεζας το 1684 βλ. GUARNIERI 1960, 244 κ.ε.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

έπαιξε ρόλο η μοιρολατρία, ίσως η πικρή μνήμη της ματαίωσης μιας εκστρατείας που θα απελευθέρωνε με τη βοήθεια των Χριστιανών της Ευρώπης πολλούς Έλληνες και θα ξεκινούσε ακριβώς από τούτον τον τόπο· αντ' αυτού, Χριστιανοί μαζί με Μουσουλμάνους να οδεύουν στοιβαγμένοι προς τα σκλαβοπάζαρα, λανθασμένα ή από πολιτική πρόθεση. Αν μας διδάσκουν κάτι αυτά τα γεγονότα, είναι η εύθραυστη και ευμετάβολη φύση του αυθαίρετου χωρισμού των ανθρώπων σε εχθρούς και φίλους, ημέτερους και ξένους, ομόφρονες και αλλόδοξους, όπου, βάσει σκοπιμοτήτων, ο σύμμαχος μετατρέπεται αστραπιαία σε αντίπαλο, αυτός που θα σώσει σε θύτη, αυτός που θα σωθεί σε θύμα.

Μολαταύτα, υπάρχει και μια άλλη πλευρά. Ένας μικρός τόπος συμπαρασύρεται στη δίνη της μεγάλης ιστορίας, γίνεται, έστω και παθητικά, κέντρο της για κάποιες στιγμές – σημαντικές όμως στιγμές, που η μια παραπέμπει στην άλλη: Το 1538 μ.Χ. φέρνει με θλίψη στη θύμηση των Ευρωπαίων το 31 π.Χ., ενώ το 1605 συνενώνεται στη μνήμη και την τέχνη της Φλωρεντίας –μιας υπερδύναμης του πολιτισμού– με το 31 π.Χ. για να ανατρέψει το 1538 μ.Χ. Έτσι, μια μικρή πόλη αναδύεται μέσα από τους γεωπολιτικούς συσχετισμούς που την καθορίζουν και καταγράφει την ύπαρξή της στην ευρωπαϊκή ιστορική μνήμη, ακόμη και ως εικόνα ή ποιητικό σχήμα. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται ένα είδος ιστορικής αναγκαιότητας που ξαναβάζει την πόλη στην ιστορία· οι Βενετοί θα συνδέσουν κι αυτοί την Πρέβεζα με τη Νικόπολη και τα διάσημα γεγονότα, οι περιηγητές επίσης.[108] Η πόλη γίνεται ένας *υπερ-τόπος* που οι ιστορικές αναφορές του είναι ευρύτερες από το ειδικό βάρος του· η ιστορία και η τέχνη την εγκαθιστούν στη Φλωρεντία, τη Βενετία, σε όλη την Ευρώπη – κι ακόμη πιο πέρα! Υπό αυτήν την έννοια, η Πρέβεζα διαθέτει την παραδειγματική αξία μιας πόλης-λιμανιού που έχει τη δυνατότητα να εντυπωθεί στη συλλογική συνείδηση με τη δική της χαρακτηριστική ατμόσφαιρα. Ως προς ένα βαθμό το έχει ήδη πετύχει, καθώς ένα δυσάρεστο γεγονός, η αυτοχειρία ενός ποιητή, την έχει εγγράψει ως κατεξοχήν λογοτεχνικό τόπο, του οποίου οι θετικές συνδηλώσεις έχουν πια κατά πολύ ξεπεράσει και μεταβάλει τις αρνητικές. Το ίδιο μπορεί να συμβεί και με το 1605, ένα κατ' ουσίαν αρνητικό γεγονός, το οποίο διαμέσου της καλλιτεχνικής μετουσίωσής του μετατρέπεται σε μόνιμο πολιτισμικό γεγονός (*factum*), που με τη σειρά του ενθέτει τον τόπο στον πυρήνα της ευρωπαϊκής μνήμης. Είναι στο χέρι εκείνων που ασχολούνται με την ιστορία αυτής της πόλης και των κατοίκων της να ανασυνθέσουν την παράδοσή της ενσωματώνοντας κι αυτές τις όψεις της που μέχρι σήμερα έμειναν άγνωστες και ανενεργές.

---

[108] Είναι χαρακτηριστικό ότι η Πρέβεζα σε ιστορικά ή περιηγητικά κείμενα ταυτίζεται εσφαλμένα με τη Νικόπολη, παγιώνοντας, όμως, ακούσια αυτήν τη σύνδεση. Ενδεικτική είναι, επίσης, η σύνδεση της Πρέβεζας με τη Νικόπολη στην αναφορά (*Relatione*) για την κατάκτησή της από τους Βενετούς το 1717: ΔΟΝΟΣ 2005, 24 με υποσημ. 11.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Παραρτήματα

1.

Έκθεση του Giovanni di Biagio da Salonicco για την Πρέβεζα (1605)
Βιβλιοθήκη Guarnacci στη Βολτέρα, χειρόγραφο αρ. 11035 με τίτλο «Nota di diverse sorprese da farsi di piazze nemiche messe insieme da me Iacopo Inghirami ammiraglio delle galere della Sacra Religione di Santo Stefano per S.A.S.-1612», σ. 9-10, όπως μεταγράφεται στο: GEMIGNANI 1996, 353-354, αρ. 23.

Relazione della Previsa data da Gio(vanni) di Biagio da Salonicho consigliere delle galere in Livorno. 1605.

La Previsa risiede in piano et è maggiore d'Antigniano; dice che da levante la marina bagnia le muraglie et da tramontana vi è il fosso qual dice esser di larghezza quanto q(ues)to di Livorno, è pocho fondo, vi sarà un palmo d'acqua con fangho assai. Tiene solo una porta con la contra porta dalla parte di tramontana et vi si va per ponte, quale dice non si alzar mai ne dì ne notte. Il piu dice che vi sara da 80 homini da combattere, quali hanno tutti le loro armi come archibusi et archi et loro scimitarra et che in tutto vi sarà da 150 anime; non vi è christiani né giudei, solo qualche povera donna che serveno alli turchi. Vi sarà in tutto da 25 pezzi d'artiglieria fra grossi et piccholi; dice che de(tt)o l(uogho) è fiancheggiato da torre et che tenghono le cannoniere ha raso di terra, di grandezza che un homo puole entrare, ma che le tenghono serrate con portelli; quelle che guardano verso levante gli portelli sono marci. Lo sbarco lo vorria fare da ponente un miglio in circha et la strada per andare al luogho è buona. Dice che dove vuol fare lo sbarcho vi è un monticello che prima non vi si faceva guardia, ma hora dubita non vi faccino guardia per il timore che tenghono.
Dentro del castello fanno la guardia per ordinario, ma che non sogliono fare troppo buone guardie. Dice che in d(ett)o l(uongho) si puole entrare per la scalata perché le muraglie non sono alte piu che 4 passi et anche con il petardo si puole entrare per la porta et cannoniere, che non puole venire il soccorso ne di cavaleria ne di fanteria per un giorno. Al rimbarchare della gente essendo preso il luogho, le galere vadino sotto la piazza che vi si puole fare scala.
La fattione la vorria fare di notte et dove vuol far lo sbarcho solo la bastardella puole fare scala mediante alcuni scogli che vi sono.
Dice che quando le galere saranno 30 miglia lontano dal luogho che lui si piglia la caricha di condurre le galere al subd(ett)o sbarcho et di poi la gente alla piazza.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Questa piazza fu presa da cinque galere di S(ua) A(ltezza) S(erenissima) alli 3 di maggio 1605, le quali galere erano comandate da Iac(op)o Inghirami amm(iragli)o di esse et in terra comandò il sig(no)re Federigho Ghisillieri [sic] *m(aestr)o di campo della fanteria di esse. Si fece stiavi numero 242 anime, si predò 46 pezzi d'artiglieria, si abbrucio una galeotta di 21 bancho. Vi è un borgho tutto habitato da greci.*

2.

Καταχώρηση του F. Settimanni για την κατάληψη της Πρέβεζας (1605)
Κρατικά Αρχεία της Φλωρεντίας, *Memorie Fiorentine Ms. 131* (τ. VI), όπως μεταγράφεται στο: GUARNIERI 1960, 312-313, αρ. 16.

Addi III di Maggio 1605. Martedi.
Nel prossimo passato mese di aprile di detto anno, essendo partite cinque Galee della Religione di Santo Stefano dal Porto di Livorno per fare per ordine del Granduca l'impressa della Fortezza della Prevesa, situata sul Mare a' confini dell'Albania, e della Morea, ed avendo nel precedente giorno di Lunedi giunti all'Isola Antipaxo predata una nave, indetto giorno di Martedì fecero la detta Impressa della Prevesa, che riuscì felicemente. La gente da sbarco di dette Galee in n. di 400 soldati erano comandate dal Signor Federigo Ghisiglieri Maestro di Campo, e stipendiato dal Granduca medesimo. Fatto detto sbarco vicino a detta Fortezza tre miglia, presero primieramente un Borgo di 300 case, ch'era distante alla Fortezza mezzo miglio, indi presero la fortezza istessa difesa da 80 giannizzeri in circa, perciocchè di 300 che stavano in quel presidio il restante erano alla Mercanzia delle sete, ed in corso. Fu adunque saccheggiato il detto Borgo, ed arsa la Fortezza, dove ciascuno aveva fatto buon bottino di roba, che vi era, e portati via n. 47 pezzi di cannone tra grandi, e piccoli, che furono imbarcati sopra la Nave presa nel precedente giorno. Fu dato ancora fuoco ad una Galeotta di 18 Banchi ch'era in quel Porto. Ritornate le Galee ad Antipaxo fu fatta la rasegna di tutti gli Schiavi, che furono al n. di 203, parte di quali poi furono lasciati a Messina per di quivi esser mandati quei da riscatto dallo scrivano generale a Livorno coll'Artiglieria, donendo le sudette cinque Galee ritornare in Levante per fare nuovi danni a' Turchi.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

3.

Τα σχετικά με την άλωση της Πρέβεζας αποσπάσματα του υπομνήματος των Ελλήνων προς τον Ισπανό βασιλιά Φίλιππο Γ΄ (1606)

Γενικό Αρχείο της Simancas, E 1 103 F 237. Η ορθογραφημένη μεταγραφή και η σελιδαρίθμηση του χειρογράφου σύμφωνα με το: FLORISTAN 1988, τ. Α΄, 166-191, έγγραφο αρ. 10.[109]

| **f. II** [...] *Τώρα θέλομε(ν) να αναφέρωμεν διά το νεγκότζιο όπου ενεγοτζι/άραμεν με τους βιτζιρέδες της Ανάπολης* [*ολίγο(ν) τίποτες* supra], *και απέκει να έρθουμεν εισέ το(ύ)το το/ συμβούλιο(ν) το καινούριο και την απόφασιν που εστήσαμεν τώρα αφούτες επήραν/ του δούκα τα κάτεργα την Πρέβαν.*

| **f. III** [...] *Και ο βιτζιρές, αυτός που είναι τώρα εις την Ανάπολη(ν), πάλε μας έστειλεν τον Γερώλυμον/ Κόπη με άλ(λ)ους δυο καπετάνους, ο ένας τον έλεγαν καπετάν Μιχέλη, τον άλ(λ)ον καπετάν Βασίλη, και/ ήρθαν πάλε εις τους Κόρφους και εστάθηκαν 4 μήνες και ενεγοτζιάριζαν· και οι Κορφοί/ είναι χώρα της Βενετιάς. Και εγνώρισαν διά τι δουλειά(ν) ήρθαν και τα κάμνουν, και από/ τους Κορφιάτες πιστεύο(υ)ν (ν)α είταν η αιτία που ήρθαν τα κάτεργα της Φλωρέντζας και επή/ραν την Πρέβεζαν. Και η Πρέβεζα είναι από τόπους μας μακριά οχτώ λέγες, και εις τους/ τόπους μας είναι το κεφάλι του νεγκοτζίου· και διά τούτο ήρθαν και την επήραν απόστα, διά/ να χαλάσουν το νεγκότζιο. Και ήρθαν με πέντε κάτεργα και την επήραν τη(ν) ν(ύ)χτα. Αν ερχόνταν/ και δυο κάτεργα, την έπαιρναν, διότις οι Τούρκοι δεν το έβαναν εις το νου τους και εκοι/μού(ν)ταν. Αμ(μ)ή αν ερχόνταν φανερά, ουδέ μία χοντρή αρμάτα δεν ημπόρη(σ)εν να την πάρη/ ότι είχεν 175 κομ(μ)άτια λουμπάρδες. Ωσάν πως ύπαν και της Μάλτας 4 κά/τεργα* [*που ήσαν* supra] *και επήραν τα δύο* | **f. IV** *καστέλ(λ)ια/ του Νεοπάχτου και της Πάτρας. Εκείνον τον καιρόν οι Τούρκοι εκοιμού(ν)ταν και δεν εφύλαγαν, και δυο κάτεργα/ να επήγαιναν, τα έπαιρναν. Αμ(μ)ή γι' ας ύπαν τώρα που άνοιξαν οι Τούρκοι τα μάτια τους και φυλάγου(ν) όλην/ νύχταν με μεγάλες φύλαξες· για ιδέτε, πέρσι σαν ύπαν της βασιλεία(ς) σου τριάντα κομ(μ)άτια κά/τεργα με της Μάλτας ημπόρεσα(ν) να κάμουν τίποτες, μόν(ε) επεριδιάβασαν όλους τους τόπους και όπου και αν ύπαν τους αγροίκησαν, και έτσι εγύρισαν άπραγοι, διότις ο Τούρκος ως τη(ν) τώρα ε/κοιμού(ν)ταν και δεν έβανεν εις το(ν) νουν του τίποτες. Της Μάλτας τα κάτεργα και του δούκα της Φλωρέντζα(ς)/ άνοιξαν τα {μα} μάτια των Τούρκων, που τα είχαν κλεισμένα, και τον εξύπνησαν, που εκοιμού(ν)ταν/ και δεν έβαναν*

---

[109] Για τεχνικούς λόγους στο κείμενο ακολουθείται το μονοτονικό σύστημα. Στην έκδοση του χειρογράφου από τον Floristan, το κείμενο παρατίθεται, εκτός από την ορθογραφημένη, και στην αρχική του μορφή. Εκεί και η ακριβής αρίθμηση των στοίχων. Όλο το υπόμνημα στην αρχική μορφή του τώρα και στο: ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ 2004, 35-47.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

εις το(ν) νουν τους τίποτες· η αιτία δεν είναι από εμάς που εξύπνησεν ο σκύλος.

| **f. VII** [...] *Και οι χριστιανοί α(ν) δεν ιδούν την αρμάτα της βασιλεία(ς) σου σα να πάρη/ δυο κάστρα και {και} τρία, και να φερμάρη καλά, και να σταθή, κανείς δεν ταράζεται, διότις είδεν/ την πρόβα(ν) πως έκαμαν της Μάλτας τα κάτεργα στα καστέλ(λ)ια, και του (δούκα) Φιωρέντζα(ς) στην Πρέβεζα(ν)· και επήραν τα κάστρη και τα εκούρσεψαν· απέκει τα (α)φήκαν και έφυγαν, και αν ήθελαν ταραχτεί τίποτες,/ όλους τους έκοφταν.*

4.

Περιγραφή της κατάληψης του φρουρίου Πρέβεζας στο: FONTANA 1701.

|Σελίδα 117|

[...] *Dall'Imprese di mare, passiamo ora a quelle di terra, nelle quali si mostrò egualmente valoroso l'Inghirami. La sorpresa di Scio, riuscita meno felicemente della speranza, non tolse l'animo a Ferdinando per simili conquiste; ma più tosto glie l'aggiunse. Pensò dunque di portare a'Nemici del nome Cristiano que'danni con l'espugnazione della Prevesa, da cui si erano sottratti già in Scio. Per tanto comandò all'Ammiraglio, che ne tentasse l'impresa; e rinforzatagli la Squadra di buon numero di Soldati, e di buon numero di Cavalieri, con sole cinque Galee, ma sì ben fornite, che valevano per una grande Armata, l'inviò all'impresa. La Fortezza della Prevesa è situata sul mare ne'confini dell'Albania, e della Morea; è circondata da fosse molto profonde; è rinforzata da buon numero di Torrioni; ed* **|Σελίδα 118|** *era allora presidiata, oltre a molti altri Soldati, da trecento Giannizzeri, con trenta Bombardieri, e con ottanta Pezzi d'Artiglieria: laonde, parte per il sito, parte per l'armamento si riputava una Piazza inespugnabile. Nel mese d'Aprile dell'anno mille secento cinque si partì l'Ammiraglio di Livorno; e in breve giunse felicemente a vista della Prevesa. Quivi scoperto a'Cavaleria l'ordine, che haveva d'espugnarla; ne sbarcò d'essi, e de'Soldati in buon numero, che unitamente con ordinanza militare avviatisi per dar l'assalto, hebbero prima non poco da fare nell'espugnazione d'un Borgo di trecento case, in cui i Turchi si difesero per qualche tempo bravamente. Ma in fine vinti dalle nostre armi, diedero campo a'Nostri d'attaccare il Petardo alla Porta della Fortezza, e per esso di spalancarla in tal modo, che rimase libero l'ingresso a'Cavalieri, ed a'Soldati. Con questa prosperità divisi i Nostri in più parti, occuparono felicemente sette Torrioni della Piazza, rimanendo solo l'ottavo più difficile di tutti ad espugnarsi, sì per sè stesso, e sì perchè tutti i Giannizzeri là si erano adunati, ed ostinatamente vi si tenevano forti. Avvisatone l'Inghirami, s'accostò dalla banda del mare con la sua Squadra; e indirizzato a quella*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

volta il Cannone, diroccò sopra i Nemici il loro rifugio; e diè l'agio a'Suoi di mettere a ferro, e a fuoco la Piazza, d'incendiare il Borgo, d'abbrucciare una Galeotta nel Porto, d'imbarcare circa cinquanta Pezzi d'Artiglieria, e gettato il rimanente, che non potea portarsi nell'acque, di ritornare finalmente alle Galee, con trecento Schiavi, con più Bandiere nemiche, colmi, e di spoglie, e di gloria.

5.

Περιγραφή του πίνακα του J. Ligozzi στο ναό του Αγίου Στεφάνου στην Πίζα από τον G. Ciuti (1828), 19, όπως παρατίθεται στο: GUARNIERI 1960, 143 σημ. 6.

In questa superba tavola a olio si rappresenta con gran verità la Prevesa circondata da forti mura smerlate co' suoi torrioni, e l'arrivo delle galere toscane a quei lidi. Quindi la prima azione dei nostri cogli abitanti del borgo vicino i quali, e grandi e piccoli, sebenne dimostrino tutta la bravura nel difendersi ed opporsi agli aggressori, nonostante sono posti in stato da dover cedere terreno. Primeggiano in tale incontro diversi Cavalieri e fra questi il Capitano Giosué Berlinghier svizzero, Giovanni Gori fiorentino e Lorenzo Ambrogi pistoiese. Con molta espressione vi si rappresenta poi l'azione seconda, cioè l'assalto della piazza, e l'apertura della porta di essa col petardo e col fuoco, e il movimento dei nostri, che coraggiosi sembra veder correre alla difficile impresa. Vi si rappresenta, infine la terza, vale a dire la vittoriosa conquista, indicato dalla bandiera toscana che sventola dominante sopra una delle alte rocche; dagli schiavi uomini e donne, grandi e piccoli tutti riuniti in un sol luogo al difuori della città; e dalle spoglie turchesche che ammassate riunivansi sul suolo insieme ai cannoni, già tutto disposto all'imbarco.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βιβλιογραφία

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Α., 1974. Η θέση των Ελλήνων και οι δοκιμασίες τους υπό τους Τούρκους, στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ι. Αθήνα. 22-91

ΒΕΛΕΝΗΣ Γ., 1996. Οι οχυρώσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής. Η περίοδος από το 1495 έως τη Συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699). *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 33. 5-30

ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2005. Η βενετική κατάληψη Πρέβεζας και Βόνιτσας το έτος 1717 σύμφωνα με την γερμανική μετάφραση της ιταλικής έκθεσης πεπραγμένων. *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 41-42. 6-44

ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2007. Στρατηγήματα. Η κατάληψη της Πρέβεζας από τον Morosini (1684) μέσα από συναφείς πηγές. *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44. 66-111

ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2010. Παρατηρήσεις για την πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας κατά τον 17ο και 18ο αιώνα. στο: *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του δεύτερου διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*. Πρέβεζα – Ιωάννινα (υπό έκδοση)

ΙΟΝΙΟ ΠΕΛΑΓΟΣ, 2007. *Το Ιόνιο Πέλαγος Χαρτογραφία και Ιστορία. 16ος-18ος αιώνας (Κατάλογος εκθέσεως Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης και του Αρχείου Χαρτογραφίας του Ελληνικού χώρου)*. Αθήνα

ΙΩΑΝΝΟΥ Π.Κ., 2000. Από τη Γαληνοτάτη στον Καθολικότατο. Οι φουρτούνες του καπετάν-Πέτρου Λάντζα. *Θησαυρίσματα* 30. 277-299

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 2006. *Επί Χάρτου - Χαρακτικά της Πρέβεζας*. Πρέβεζα

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ. & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ ΣΤ.Β., 1994. *Νικόπολις - Πρέβεζα*. Πρέβεζα

ΚΟΜΗΣ Κ., 1999. *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας. 16ος-18ος αιώνας*. Ιωάννινα

ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ Α., 1991. *Ιστορία της πειρατείας στους μέσους χρόνους της Τουρκοκρατίας. 1538-1699*. Αθήνα

ΚΡΑΝΤΟΝΕΛΛΗ Α., 2007. Η δράση των πειρατών στο Ιόνιο Πέλαγος (15ος-18ος αι.). στο: *Το Ιόνιο Πέλαγος Χαρτογραφία και Ιστορία. 16ος-18ος αιώνας (Κατάλογος εκθέσεως Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τραπέζης και του Αρχείου Χαρτογραφίας του Ελληνικού χώρου)*. Αθήνα. 217-223

ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κ.Δ., 1940. Το εν Βενετία Κρατικόν Αρχείον. *Ηπειρωτικά Χρονικά* 15. 5-58

ΜΕΡΤΖΙΟΣ Κ.Δ., 1957. Συμπλήρωμα εις την ηπειρωτικήν χρονογραφίαν. *Ηπειρωτική Εστία* 63. 485-496

ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γ.Ι., 2002. *Τα Πρεβεζάνικα*. Πρέβεζα

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Σ., 1974. Οι Έλληνες. το πρόβλημα της ανεξαρτησίας και τα πολεμικά γεγονότα στον ελληνικό χώρο. Επαναστατικές ζυμώσεις και ανταρσίες των Ελλήνων κατά τα τέλη του 16ου και τις αρχές του

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

17ου αι., στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ι, Αθήνα, 324-333

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Θ.Β., 2000, *Τα επαναστατικά κινήματα του Διονυσίου του Φιλοσόφου Μητροπολίτη Λάρισας στη Θεσσαλία στα 1600 και στην Ήπειρο στα 1611 (Ανέκδοτα έγγραφα από τα Αρχεία της Βιέννης)*, Αθήνα

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Θ.Β., 2002, *Εκκλήσεις των Ελλήνων προς τους Ηγεμόνες της Δύσης και της Ρωσίας για την απελευθέρωση της Ελλάδας από την τουρκική δουλεία 1453-1821 (Ανέκδοτα και άγνωστα έγγραφα από τα Αρχεία Simancas της Ισπανίας)*, Αθήνα

ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Θ.Β., 2004, *Οι απελευθερωτικοί αγώνες των Ελλήνων κατά των Τούρκων (τέλη 16ου - αρχές 17ου αιώνα). Ανέκδοτα έγγραφα από τα Αρχεία Simancas της Ισπανίας*, Αθήνα

ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ Γ., 2005, Το διεθνές περιβάλλον του Διονυσίου Φιλοσόφου, *Ηπειρωτικά γράμματα*, περίοδος Β΄, έτος Δ΄, τχ. 7, 335-340

ΡΕΝΤΖΟΣ Γ., 2007, «Μητέρα πόλη με τα πρόσωπα που σε κατοικούν, κατοίκησαν και θα κατοικήσουν αδελφώνω και υπάρχω». 95 χρόνια από την απελευθέρωση της Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 283-291

ΣΑΒΒΙΔΗΣ Α.Γ.Κ., 1993, Η τουρκική κατάληψη της Πρέβεζας από τα Βραχέα Χρονικά, στο: Β.Γ. ΑΥΔΙΚΟΣ (Επιμ.), *Η Ιστορία της Πρέβεζας (Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου 1989)*, Πρέβεζα, 25-41

ΣΥΓΓΕΛΛΟΥ Ευ., 2008, *Ο πόλεμος στο δυτικό ελλαδικό χώρο κατά τον ύστερο Μεσαίωνα (13ος-15ος αι.)*, Αθήνα

ΦΟΥΡΙΚΗΣ Π.Α., 1929, Μικρά Συμβολή εις την Ηπειρωτικήν Ιστορίαν. Νικόπολις-Πρέβεζα, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 4, 263-294

ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι., 1974, Οι Έλληνες, το πρόβλημα της ανεξαρτησίας και τα πολεμικά γεγονότα στον ελληνικό χώρο. Πολεμικές συγκρούσεις στον ελληνικό χώρο και η συμμετοχή των Ελλήνων σ' αυτές, στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ι, Αθήνα, 257-323

ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι.Κ., 2001, *Μεταξύ οθωμανικής κυριαρχίας και ευρωπαϊκής πρόκλησης. Ο ελληνικός κόσμος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη

ΧΑΣΙΩΤΗΣ Ι.Κ., 2002-2003, Οι ευρωπαϊκές δυνάμεις και τα επαναστατικά κινήματα στην Ήπειρο στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, *Ηπειρωτικό Ημερολόγιο* 22, 13-27

BACCI M., 1963, Jacopo Ligozzi e la sua posizione nella pittura fiorentina, *Proporzioni* 4, 46-84

BARACCHINI C. (Επιμ.), 1996, *Pisa dei Cavalieri*, Μιλάνο

BERTELLI S., 2002, Palazzo Pitti dai Medici ai Savoia, στο: A. BELLINAZZI & A. CONTINI (Επιμ.), *La Corte di Toscana dai Medici ai Lorena. Atti delle giornate di Studio, Firenze, Archivio di Stato e Palazzo Pitti, 15-16 dicembre 1997*, Ρώμη, 11-109

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

BRAUDEL F., 2002, *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β΄ της Ισπανίας. Τόμος Β΄: Συλλογικά πεπρωμένα*, Αθήνα

BRAUDEL F., 2006, *Η Μεσόγειος και ο μεσογειακός κόσμος την εποχή του Φιλίππου Β΄ της Ισπανίας. Τόμος Γ΄: Γεγονότα, πολιτική, άνθρωποι*, Αθήνα

CHIABRERA G., 1757, *Delle opere di Gab(b)riello Chiabrera*, τυπογρ. A. Geremia, τ. 1, Βενετία

CIUTI G., 1828, *Pitture della Chiesa Conventuale dell'insigne Militare Ordine di Santo Stefano P. e. M. disegnate ed incise da Gaetano Ciuti*, Πίζα

CONRIERI D., 2001, Chiabrera encomiasta dei Medici, στο: E. FUMAGALLI, M. ROSSI & R. SPINELLI (Επιμ.), *L'arme e gli amori. La Poesia di Ariosto, Tasso e Guarini nell'arte fiorentina del Seicento*, [κατάλογος έκθεσης] Φλωρεντία, 43-52

CURLIN J., 2003, *The Knights of Saint Stephen in Preveza, 1605*, Παρίσι (αδημοσίευτες σημειώσεις στη βιβλιοθήκη του Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, αρ. ευρ. 6515)

DELILBAŞI M., 1993, History of Preveza in the XVIth century according to the Ottoman taxation registers, στο: Β.Γ. ΑΥΔΙΚΟΣ (Επιμ.), *Η Ιστορία της Πρέβεζας (Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου 1989)*, Πρέβεζα, 57-71

FLORISTAN I.J.M., 1988, *Fuentes para la politica oriental de los Austrias. La documentation griega del Archivo de Simancas (1571-1621)*, τ. 1-2, León

FLORISTAN J.M., 1993, Η Πρέβεζα, οι Ισπανοί, και οι απελευθερωτικοί αγώνες στην αρχή του 17ου αι., στο: Β.Γ. ΑΥΔΙΚΟΣ (Επιμ.), *Η Ιστορία της Πρέβεζας (Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου 1989)*, Πρέβεζα, 73-84

FONTANA F., 1701, *I Pregi della Toscana nell'imprese più segnalate de'Cavalieri di Santo Stefano. Opera data in luce da Fulvio Fontana della Compagnia di Gesù, dedicata all' Altezza Reale di Cosimo III., Gran Duca di Toscana e Gran Maestro dell'Ordine*, Φλωρεντία

FOUCAULT M., 1984, Des espaces autres, *Architecture, Mouvement, Continuité* 5, 46-49

GEMIGNANI M., 1994, La conquista di Bona, *Società di Storia Militare* 2, 7-36

GEMIGNANI M., 1996 [εκτύπ.], *Il Cavaliere Iacopo Inghirami al servizio dei Granduchi di Toscana*, Πίζα

GEMIGNANI M., 2003, The Navies of the Medici: The Florentine Navy and the Navy of the Sacred Military Order of St Stephen, 1547-1648, στο: J.B. HATTENDORF & R.W. UNGER (Επιμ.), *War at sea in the Middle Ages and Renaissance*, Woodbridge, 169-185

GLETE J., 2000, *Warfare at Sea, 1500-1650. Maritime conflicts and the transformation of Europe*, Λονδίνο – Νέα Υόρκη

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

GUARNIERI G., 1960, *I Cavalieri di Santo Stefano nella Storia della Marina Italiana (1562-1829)*, Πίζα

LANE F.C., 2007, *Βενετία η θαλασσοκράτειρα*, Αθήνα

LANE-POOLE S., 1890, *The story of the Barbary Corsairs*, Νέα Υόρκη

MANOUSSACAS M.I., 1974, Lepanto e i Greci, στο: G. BENZONI (Επιμ.), *Il Mediterraneo nella seconda metà del '500 alla luce di Lepanto*, Φλωρεντία, 215-241

MATTEOLI A. & PALIAGA F., 1980, I cicli pittorici della chiesa dei Cavalieri di S. Stefano, στο: *Livorno e Pisa: due città e un territorio nella politica dei Medici*, [κατάλογος έκθεσης], Πίζα, 327-356

PADOVANI S., 2002, La Galleria Palatina. La realizzatione lorenese della quadreria di Palazzo Pitti, στο: A. BELLINAZZI & A. CONTINI (Επιμ.), *La Corte di Toscana dai Medici ai Lorena. Atti delle giornate di Studio, Firenze, Archivio di Stato e Palazzo Pitti, 15-16 dicembre 1997*, Ρώμη, 241-261

PEGAZZANO D., 2001, Bernardino Poccetti (Firenze 1548-1612) e aiuti. Le conquiste di Prevèsa e di Bona e altri episodi storici dell'epoca di Ferdinardo I, στο: E. FUMAGALLI, M. ROSSI & R. SPINELLI (Επιμ.), *L'arme e gli amori. La Poesia di Ariosto, Tasso e Guarini nell'arte fiorentina del Seicento*, [κατάλογος έκθεσης] Φλωρεντία, 136-140, αρ. κατ. 19

RELATIONE BENACCI, 1605, *Relatione dell'impressa della Preveza fatta per ordine dell Serenissimo gran duca di Toscana dalle gallere della religione di Santo Stefano, seguita adi 3 maggio 1605, in Firenze et ristampata in Bologna per Vittorio Benacci*, Μπολόνια

RELATIONE FACCIOTTO, 1605, *Relatione dell'impresa della Prevesa fatta per ordine del Serenissimo Gran Duca di Toscana dalle Galere della Religione di Santo Stefano, seguita a' 3. di Maggio 1605, pubblicata da Giovanni Orlandi a' Pasquino*, [Τυπογραφείο Facciotto] Φλωρεντία – Ρώμη

RELATIONE GUIDUCCI, 1605, *Relatione della presa di Prevesa*, [Τυπογραφείο Guiducci] Φλωρεντία

RELATIONE SERMARTELLI, 1605, *Relatione dell'impresa della Prevesa fatta per ordine del Ser. Granduca di Toscana Ferdinardo I, dalle Galere della Religione di Santo Stefano, seguita a 3. di Maggio 1605*, [Τυπογραφείο Sermartelli] Φλωρεντία

ROGERSON B., 2009, *Last Crusaders. The hundred-year battle for the centre of the world*, Λονδίνο

ROMEI F., 2001, La fortuna teatrale dei temi epici nella produzione grafica fiorentina, στο: E. FUMAGALLI, M. ROSSI & R. SPINELLI (Επιμ.), *L'arme e gli amori. La Poesia di Ariosto, Tasso e Guarini nell'arte*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

fiorentina del Seicento, [κατάλογος έκθεσης] Φλωρεντία, 97-103

SCAMARDI G., 2003, Vedute inedite di Calabria in un manoscritto seicentesco. «Imprese delle galere toscane», *Quaderni del Dipartimento PAU*, N.S. 13, τχ. 25-26, 115-130

SIRE H.J.A., 1994, *The Knights of Malta*, New Haven – Λονδίνο

TENENTI A., 1961, *Venezia e i corsari. 1580-1615*, Μπάρι

TSIKNAKIS K., 2009, La guerra non dichiarata. L' inimicizia tra Veneziani e Turchi nelle regioni greche alla fine del Cinquecento, στο: Ch. MALTEZOU, A. TZAVARA & D. VLASSI (Επιμ.), *I Greci durante la Venetocrazia: Uomini, spazio, idee (XIII-XVIII sec.)*, Βενετία, 53-64

VASETTI S., 1986, Bernardino Poccetti, στο: *Il Seicento fiorentino*, τ. 3 (Biografie), Φλωρεντία, 149-152

VASETTI S., 2003, I fasti granducali dalla Sala di Bona: sintesi politica e culturale del principato di Ferdinando, στο: A. FARA & D. HEIKAMP (Επιμ.), *Palazzo Pitti: La reggia rivelata*, [κατάλογος έκθεσης] Φλωρεντία, 229-239

WARNER OF CRAIGENMADDIE G., 2005 [εκτύπ.], *The Sacred Military Order of St Stephen Pope and Martyr*, Πίζα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

James S. CURLIN – Νίκος Δ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ

Adi 31 Agosto 1797

Αμφισβήτηση της ενετο-οθωμανικής συνοριακής γραμμής της Πρέβεζας[1]

Στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, στο Ρισελιέ του Παρισιού, διασώθηκε και φυλάσσεται ένα λεπτομερές χειρόγραφο σχέδιο της βόρειας συνοριακής γραμμής της ενετοκρατούμενης Πρέβεζας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.[2] Τα ακριβή όρια του *Territorio* της Πρέβεζας μετά την ενετική κατάληψη του 1717, ήταν μέχρι σήμερα άγνωστα. Με τον εντοπισμό του σχεδίου/χάρτη που παρουσιάζουμε, τα όρια αυτά προσδιορίζονται επακριβώς και επισημαίνονται προβλήματα που προέκυψαν από την αμφισβήτηση των νομίμων συνόρων. Ο ανώνυμος συντάκτης του σχεδίου μάς παρέχει σημαντικές πληροφορίες για τη μετατόπιση της συνοριακής αυτής γραμμής και άλλες χρήσιμες πληροφορίες που δίνουν σαφείς απαντήσεις στις χρόνιες επιστημονικές προστριβές σχετικά με τα ακριβή σύνορα του ενετικού *Territorio* της Πρέβεζας κατά το 18ο αιώνα.

Ιστορικό πλαίσιο

Στις 22 Οκτωβρίου του 1717 η Πρέβεζα καταλήφθηκε από τις δυνάμεις του ναυάρχου Αντρέα Πιζάνι και του στρατάρχη κόμη φον Σούλενμπουργκ, αρχηγού των ενετικών δυνάμεων της Επτανήσου. Την 21η Ιουλίου

---

[1] Η εργασία αποτελεί περίληψη της ανακοίνωσης με τίτλο «Adi 31 Agosto 1797 – A dispute in the Venetian-Ottoman Border of Preveza» και είναι αποτέλεσμα μελέτης ενός χειρόγραφου τοπογραφικού σχεδίου του 1797, που εντοπίσαμε στην Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας. Η ανακοίνωση παρουσιάστηκε, στην έκταση και τη μορφή που δημοσιεύεται στην παρούσα έκδοση, στις 13 Νοεμβρίου του 2008, στο 10ο Εθνικό Συνέδριο Χαρτογραφίας, το οποίο πραγματοποιήθηκε στη Ζωσιμαία Παιδαγωγική Ακαδημία των Ιωαννίνων από 12-14 Νοεμβρίου 2008, και το πλήρες κείμενό της θα δημοσιευθεί, στην αγγλική γλώσσα, στα Πρακτικά του Συνεδρίου που θα εκδοθούν σύντομα, βλ. CURLIN & KARABELAS 2010.

[2] Φυλάσσεται στο Τμήμα Χαρτών και Σχεδίων, με αριθμό καταχώρισης DCP Ge D 16602.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 1: *Ο χάρτης «Adi 31. Agosto 1797» (BnF cote DCP Ge D 16602)*

του 1718, με την υπογραφή της συνθήκης του Πασσάροβιτς, η Πρέβεζα έγινε και επίσημα κτήση της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας. Η δεύτερη ενετική κατοχή της Πρέβεζας διήρκεσε για 80 χρόνια.[3]

Στις 12 Μαΐου του 1797 η Δημοκρατία της Βενετίας έπαψε να υπάρχει μετά την παράδοσή της στο Ναπολέοντα. Με την υπογραφή της συνθήκης του Καμποφόρμιο, τη 17η Οκτωβρίου 1797, η Πρέβεζα περιήλθε και τυπικά στη Γαλλική Δημοκρατία.[4]

Ένα χρόνο αργότερα η Πρέβεζα καταλήφθηκε από τον Αλή Πασά και τον γιο του Μουχτάρ, μετά την αιματηρή μάχη στη Νικόπολη στις 23 Οκτωβρίου 1798 (12 Οκτωβρίου σύμφωνα με το παλαιό ημερολόγιο).[5]

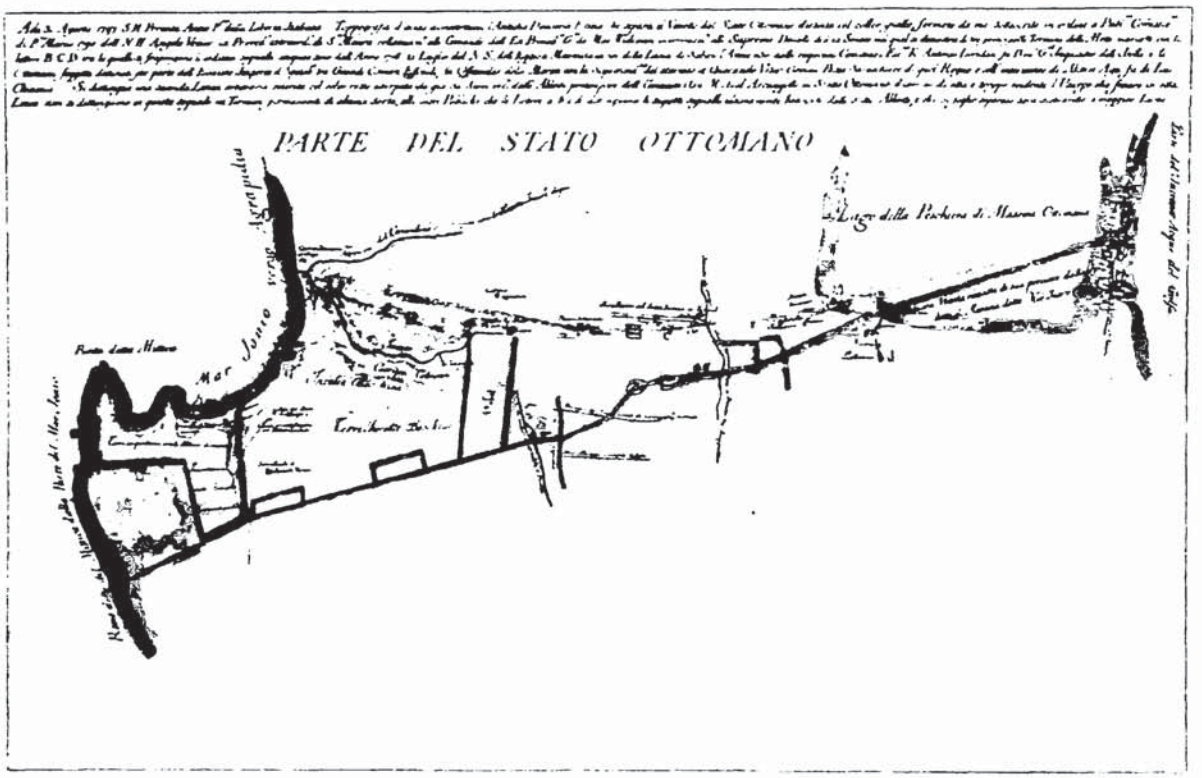
---

[3] Για μια διεξοδική αναφορά στην κατάληψη της Πρέβεζας από τους Ενετούς το 1717 βλ. ΔΟΝΟΣ 2005. Για τους όρους της συνθήκης μεταξύ Ενετών και Οθωμανών βλ. ΚΟΧΗ 1797, IV, 52-58 και ιδιαίτερα τα άρθρα 4 και 5.

[4] Η συνθήκη επικυρώθηκε από το Ναπολέοντα στις 3 Νοεμβρίου 1797. Για τους όρους της συνθήκης βλ. DUVERGIER 1835, II, 90-93 και ιδιαίτερα το άρθρο 5 της συνθήκης.

[5] Για τη μάχη της Νικόπολης, που ξεκίνησε το πρωί της 23ης Οκτωβρίου 1798, σύμφωνα με το νέο ημερολόγιο, και ολοκληρώθηκε το απόγευμα της ίδιας μέρας, έχει γράψει λεπτομε-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 2: *Ο χάρτης «Adi 31. Agosto 1797» επεξεργασμένος ψηφιακά*

Περιγραφή του χάρτη

Ο χάρτης έχει ύψος 475 χιλ. και πλάτος 741 χιλ. και είναι σχεδιασμένος σε λεπτό χαρτί που αργότερα επικολλήθηκε σε άλλο χοντρότερο και αυτό με τη σειρά του σε καμβά (Εικ. 1). Είναι σχεδιασμένος με μελάνι και

ρώς ο Πρεβεζάνος λόγιος Ηλίας Βασιλάς, μεταφράζοντας ουσιαστικά και υποσημειώνοντας την εργασία του Frédéric Masson, βλ. ΒΑΣΙΛΑΣ 1954-1955 και MASSON 1894, 71-89. Για την περιγραφή των γεγονότων από δύο εκ των συμμετεχόντων στη μάχη βλ. BELLAIRE 1805, 394-428 και RICHEMONT 1858, 160-171. Για την περιγραφή των αμυντικών προετοιμασιών της μάχης βλ. BELLAIRE 1805, 204-210 και RICHEMONT 1858, 148-159 και για τα σχετικά με την επακολουθήσασα αιχμαλωσία τους βλ. RICHEMONT 1858, 172-205. Ο πρώτος εξ ημών έκαμε πρόσφατα σχετική με τη μάχη της Νικόπολης ανακοίνωση στο *2ο Διεθνές Συμπόσιο για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας*, η οποία θα δημοσιευθεί στα Πρακτικά του Συμποσίου, βλ. CURLIN 2010· προτίθεται επίσης να εκδώσει λεπτομερή μονογραφία για το ίδιο θέμα. Η μέχρι σήμερα λανθασμένη μετατροπή της ημερομηνίας 12 Οκτωβρίου 1798 του παλαιού ημερολογίου σε 24 Οκτωβρίου 1798 του νέου ημερολογίου, διορθώνεται με το άρθρο μας σε 23 Οκτωβρίου 1797, καθώς για τη μετατροπή των ημερομηνιών του 18ου αιώνα πρέπει να προστεθούν έντεκα ημέρες από το παλαιό ημερολόγιο και όχι δώδεκα. Για την ημερομηνία διεξαγωγής της μάχης βλ. BELLAIRE 1805, 397· RICHEMONT 1858, 160· POUQUEVILLE 1824, I, 128. Ο στρατός του Αλή πασά μπήκε στην Πρέβεζα και τη λεηλάτησε την ίδια μέρα, αλλά και την επομένη 13/24 Οκτωβρίου 1798.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μολύβι και επιχρωματισμένος με υδρόχρωμα. Λεπτομερής περιγραφή του χάρτη περιλαμβάνεται στο πλήρες κείμενο της ανακοίνωσής μας, που θα δημοσιευθεί στα Πρακτικά του 10ου Εθνικού Συνεδρίου Χαρτογραφίας.[6] Επεξεργαστήκαμε ψηφιακά το χάρτη ώστε να είναι ευδιάκριτα τα στοιχεία του και ευκολότερη η μελέτη τους (Εικ. 2).[7]

Στο σύνολό του ο χάρτης είναι έργο εξαίρετης χαρτογραφικής τέχνης και έχει βόρειο προσανατολισμό. Το σχήμα των απεικονιζόμενων κτηρίων και οι μεταξύ τους αποστάσεις είναι αρκετά ακριβείς, όπως συμπεραίνουμε από την προβολή του χάρτη πάνω σε σύγχρονη δορυφορική εικόνα της περιοχής (Εικ. 3). Δεν υπάρχει κλίμακα, αλλά συγκρίνοντας αποστάσεις που φαίνονται στο χάρτη, προσδιορίσαμε ότι είναι περίπου 1:12.000.

Ο μακροσκελής τίτλος του τοπογραφικού σχεδίου είναι γραμμένος στα ιταλικά και ξεκινά με το: «Adi 31 Agosto 1797 ...» απ' όπου αντλήσαμε και τον τίτλο της εργασίας μας. Για τον πλήρη τίτλο και τη μετάφρασή του βλέπετε στο Παράρτημα 1. Σε ελεύθερη μετάφραση ο τίτλος ξεκινά ως εξής: «Πρέβεζα, την 31η Αυγούστου 1797, πρώτο έτος της ιταλικής ελευθερίας.[8] Τοπογραφικό σημείωμα επί του οποίου εμφαίνονται τα παλαιά σύνορα των εδαφών του ενετικού κράτους με το οθωμανικό ...». Προκύπτει αμέσως ο χρόνος σχεδίασης και ο σκοπός για τον οποίο συντάχθηκε ο χάρτης. Η ταυτότητα του χαρτογράφου παραμένει άγνωστη, καθώς λείπουν οποιαδήποτε στοιχεία του.

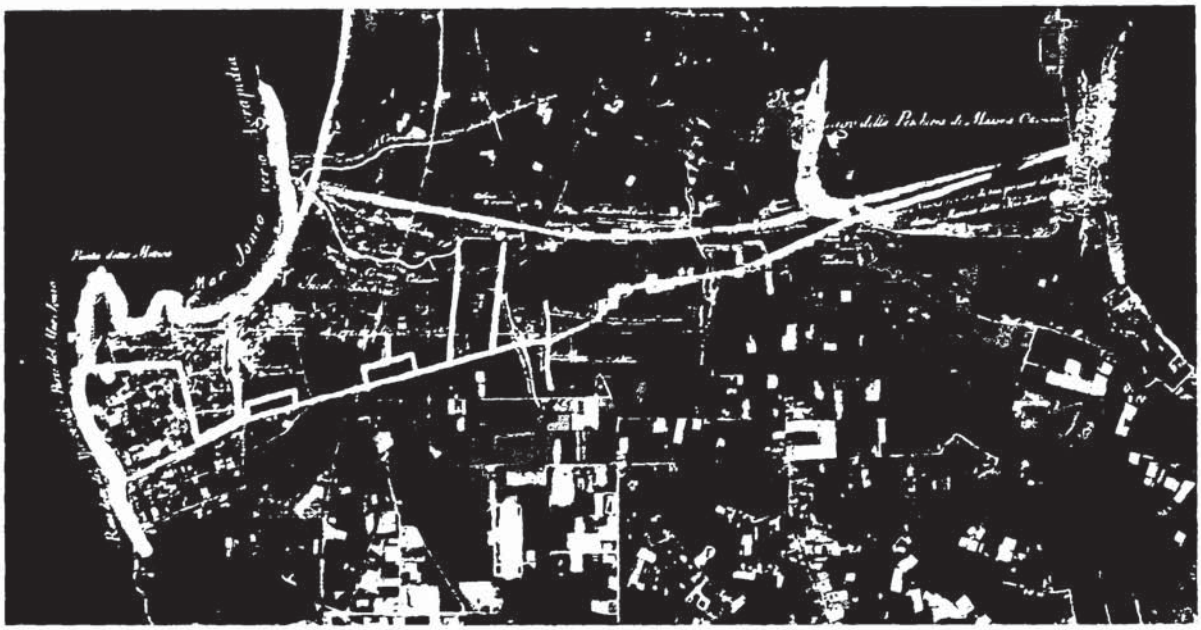
---

[6] Βλ. CURLIN & KARABELAS 2010.

[7] Η επεξεργασμένη μορφή του χάρτη έχει δημοσιευθεί από το Ίδρυμα *Ακτία Νικόπολις*, χωρίς όμως περαιτέρω αναφορές στο περιεχόμενό του, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2006, χάρτη No. 13. Ευχαριστούμε τον πολιτικό μηχανικό κ. Γιάννη Β. Παπαλέξη για τη ψηφιακή επεξεργασία του χάρτη.

[8] Παρόμοια «Δημοκρατική» γλώσσα χρησιμοποιείται και σε άλλα δημόσια έγγραφα στην Πρέβεζα την εποχή 1797-1798, όπως προκύπτει από εξέταση συμβολαιογραφικών εγγράφων των νοταρίων Ρέντζου και Λεκατσά από το Αρχείο Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης. «Πρώτος χρόνος της Ελευθερίας» αναφέρει για πρώτη φορά ο Ρέντζος σε έγγραφό του της 14ης Ιουλίου 1797, βλ. PENTZOS 1794-1797, 328, και «Νικοπόλεως Πρεβέζης πρώτος χρόνος της Ελευθερίας» σε έγγραφο της 31ης Αυγούστου 1797, με το σύνθημα της γαλλικής επανάστασης «Ελευθερία – Ισότης» να γράφεται στην αρχή κάθε συμβολαιογραφικής πράξης, βλ. PENTZOS 1794-1797, 339. Παρόμοιες αναφορές συνεχίζουν μέχρι την 22α Σεπτεμβρίου 1798 στις πράξεις του Ρέντζου «Πρέβεζα έβδομος χρόνος της γαλλικής δημοκρατίας», βλ. PENTZOS 1797-1802, 183-184, και μέχρι την 4η Οκτωβρίου 1798 –λίγες μόλις μέρες πριν το *Χαλασμό της Πρέβεζας*– στις πράξεις του Λεκατσά «Πρέβεζα χρόνος της γαλλικής δημοκρατίας», βλ. ΛΕΚΑΤΣΑΣ 1797-1805, φ. 101r και 101v.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 3: *Δορυφορική εικόνα της περιοχής της Νικόπολης με προβολή του χάρτη «Adi 31. Agosto 1797»*

Η ταυτότητα του χάρτη

Το λεπτομερές χειρόγραφο τοπογραφικό σχέδιο της βόρειας ενετο-οθωμανικής συνοριακής γραμμής της Πρέβεζας, χρονολογείται το 1797, μια κρίσιμη καμπή της ιστορίας της πόλης. Από τον τίτλο πληροφορούμαστε ότι ο χάρτης έγινε σε εκτέλεση διαταγής του πρώην έκτακτου προβλεπτή Λευκάδος Angelo Venier,[9] υλοποιώντας διαταγή του γενικού προβλεπτή θαλάσσης Widmann.[10] Πιθανολογούμε ότι ο χαρτογράφος ήταν μηχανικός που ζούσε στην Πρέβεζα και πέραν των ιστορικών και διοικητικών γνώσεων, γνώριζε

[9] Ο Angelo ή Anzolo Venier υπηρέτησε στη θέση του έκτακτου προβλεπτή Λευκάδος από 21.02.1796 έως και 10.07.1797, βλ. ΠΑΡΔΟΣ 2008, 161-163. Δεν μπορούμε με βεβαιότητα να ισχυριστούμε ότι ο Venier κατείχε τη θέση αυτήν την 1η Μαρτίου 1790, όταν, σύμφωνα με τον τίτλο του τοπογραφικού σχεδίου, εξέδωσε τη διαταγή για τη χαρτογράφηση των ορίων του Territorio της Πρέβεζας. Πιθανολογούμε, όμως, την κακή αναγραφή της χρονολογίας 1796 ως 1790 στον τίτλο του τοπογραφικού σχεδίου. Την ίδια εποχή προβλεπτής Πρεβέζης ήταν ο Giacomo Soranzo του Piero, που υπηρέτησε στη θέση αυτήν από 28 Νοεμβρίου 1796 μέχρι την κατάλυση της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας το Μάιο του 1797. Ο τελευταίος αυτός προβλεπτής Πρεβέζης εκλέχθηκε την 21η Φεβρουαρίου 1796. Οφείλονται ευχαριστίες στην κ. Χριστίνα Παπακώστα για τις σχετικές πληροφορίες, που διορθώνουν τα από τον Hopf γνωστά στοιχεία, πρβλ. HOPF 1873, 405.

[10] Στην ενδιαφέρουσα δίτομη εργασία που επιμελήθηκε ο Paladini παρουσιάζεται η αλληλογραφία του γενικού προβλεπτή θαλάσσης Widmann της περιόδου 1 Ιουλίου 1794 μέχρι 31 Μαΐου 1797, στην οποία αναφέρεται πολλάκις η Πρέβεζα, βλ. PALADINI 1997.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

καλά ιταλικά και βενετική ορολογία, είχε άριστη γνώση του πεδίου και εξαίρετη τοπογραφική ικανότητα.[11] Η φράση «πρώτο έτος της ιταλικής ελευθερίας» στον τίτλο, γραμμένη 3,5 μόλις μήνες μετά την κατάλυση της Γαληνοτάτης και 1,5 μήνα πριν υπογραφεί η συνθήκη του Καμποφόρμιο, υποδεικνύει ότι ο συντάκτης απευθυνόταν πλέον σε γαλλικό κοινό.

Δυόμισι μήνες μετά τη σύνταξη του χάρτη, ο Ναπολέων γράφει στο στρατηγό Gentili με εντολή να «συνταχθούν γεωγραφικοί και τοπογραφικοί χάρτες για όλες τις περιοχές από την Αλβανία μέχρι τον Μοριά». Ειδικότερα για την περιοχή που μας απασχολεί αναφέρει ότι «πρέπει να προσεχθούν ιδιαίτερα οι κάτοικοι της περιοχής της Πρέβεζας ... που φαίνεται να διάκεινται φιλικά απέναντί μας».[12] Άρα, η συλλογή ήδη υπαρχόντων –και μάλιστα πρόσφατων– λεπτομερών αποτυπώσεων των περιοχών θα ήταν στο πλαίσιο της διαταγής του Ναπολέοντα. Από έρευνά μας προέκυψε ότι περί το Μάιο του 1798 ο Γάλλος στρατιωτικός μηχανικός Joseph Antoine Morio de L'Isle και ο συνάδελφός του Joseph Pascal Vallongue, επισκέφθηκαν την περιοχή και χαρτογράφησαν στρατηγικά σημεία της.[13]

Ο χάρτης κατέληξε στη Γαλλία πιθανότατα μέσω του Γάλλου χαρτογρά-

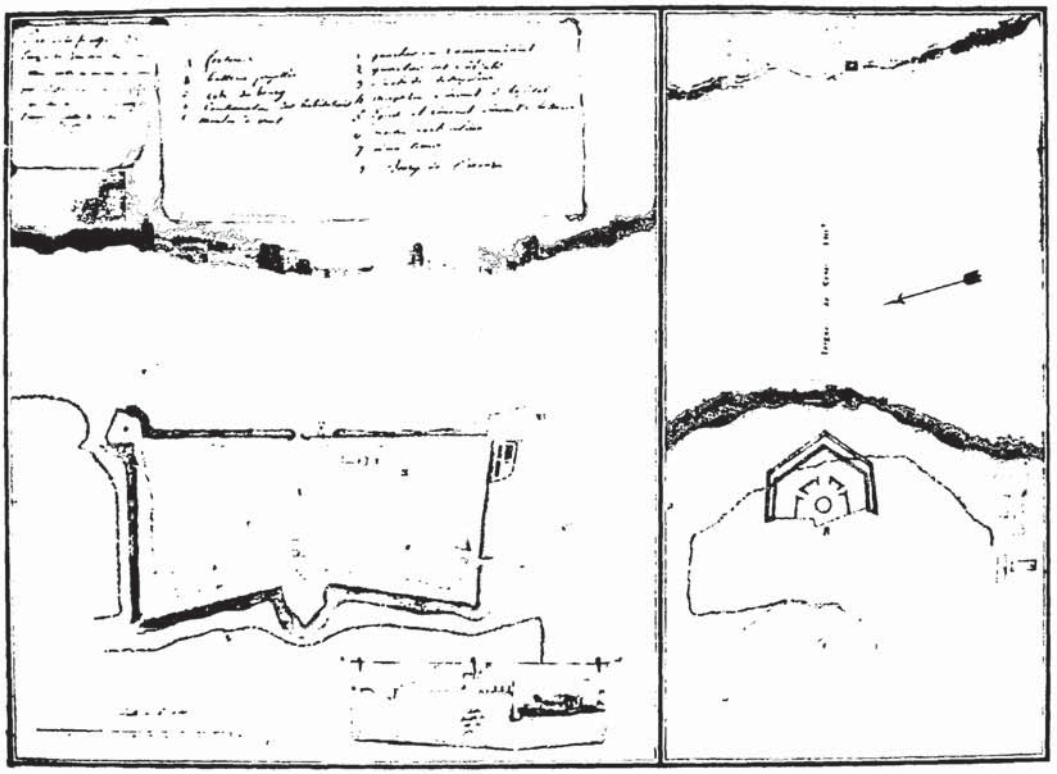
---

[11] Επισημαίνουμε μία αναφορά που κάνει ο Pouqueville στο βιβλίο του *Voyage de la Grèce* σχετικά με ένα σχεδιάγραμμα που είδε, σχεδιασμένο από το μηχανικό Loverdo, το οποίο απεικόνιζε τα βόρεια σύνορα της Πρέβεζας, βλ. POUQUEVILLE 1826, II, 190-191. Πιθανολογούμε ότι το χαμένο, πλέον, σχέδιο του Joseph A.M. de L'Isle, στο οποίο αναφερόμαστε στην υποσημείωση 13, είναι το σχέδιο του Loverdo στο οποίο αναφέρεται ο Pouqueville, ή ίσως και το ίδιο το *Adi 31 Agosto 1797* το οποίο μελετούμε.

[12] Για την με αριθμό 2342 επιστολή του Ναπολέοντα προς τον Τζεντίλι, γραμμένη από το Μιλάνο, με ημερομηνία 10 Νοεμβρίου 1797, βλ. BONAPARTE 1859, 420.

[13] Ο Γάλλος μηχανικός του στρατού Joseph Antoine Morio de L'Isle σχεδίασε ένα χάρτη της περιοχής της Νικόπολης με τίτλο *Plan de la frontiere turque dans le territoire de Prevesa*, βλ. SERVICE HISTORIQUE DE LA DÉFENSE, DÉPARTEMENT DE L'ARMÉE DE TERRE, *Inventaire Article 14, Places Etrangères Archives du Génie*, καταχώριση 2, «Prevesa, dans le golfe de l'Arta, Albanie turque». Δυστυχώς, δεν κατορθώσαμε να εντοπίσουμε το χάρτη αυτό στα αρχεία, που βρίσκονται στην πόλη Vincennes της Γαλλίας, καθώς θεωρείται ότι έχει απολεσθεί. Τα στοιχεία του χάρτη προκύπτουν από το σωζόμενο κατάλογο του αρχείου. Ο ίδιος μηχανικός Morio, ή ο διοικητής του Joseph Secret Pascal Vallongue, σχεδίασε ένα χάρτη με *cartouche* (τίτλο) και υπόμνημα που απεικονίζει τις οχυρώσεις της Πρέβεζας (Εικ. 4), βλ. SERVICE HISTORIQUE DE LA DÉFENSE, DEPARTEMENT DE L'ARMÉE DE TERRE, *Catalogue des cartes étrangères*, καταχώριση «Plan de la forteresse de Preveza, à l'entrée du Golfe d'Arta, sur la côte de l'Epire. Avec profils, légende et plan d'une redoute projetée au dessous du bourg pour le défendre ainsi que l'entrée du golfe contre les pirates. En Mai. 1797», cote R-18-4-10-B-202 [1]. Ο σωστός τίτλος (*cartouche*) του χειρόγραφου χάρτη είναι *Plan De la forteresse De / Prevezza En Epire avec celui D'une / Batterie Projetté au dessous du Bourg / pour Deffendre l'entrée du Golfe / D'ambrassia et proteger le Bourg de / Prevezza Contre les Pirates. / Levé au pas / 13 floreal an 6. de la Repub[lique]* και η χρονολογία δεν αντιστοιχεί στο Μάιο του 1797, όπως εσφαλμένα αναφέρει ο κατάλογος της Service Historique de la Défense της Γαλλίας, αλλά στις 2 Μαΐου 1798.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΕΙΚΟΝΑ 4: *Χειρόγραφος χάρτης, που απεικονίζει τις οχυρώσεις της Πρέβεζας το Μάιο του 1798 (Service Historique de la Défense de France)*

φου Jean-Guillaume Barbié du Bocage, ο οποίος φαίνεται ότι τον απέκτησε, μεταξύ 1814 και 1817, στη διάρκεια των ταξιδιών του στην περιοχή, ως ακόλουθος της γαλλικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη.[14] Από συγκριτική μελέτη συμπεράναμε ότι ο J.-G. Barbié du Bocage βασίστηκε στον εν λόγω χάρτη για το σχεδιασμό μιας σειράς χειρόγραφων χαρτών της ίδιας περιοχής, μεταξύ των ετών 1818 και 1820. Η συλλογή χαρτών της οικογένειας Barbié du Bocage –μεταξύ αυτών και ο εν λόγω χάρτης– πωλήθηκε στο Παρίσι, το Μάιο του 1844.[15] Η Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας απέκτησε την ίδια συλλογή στις 9 Νοεμβρίου του 1871.[16]

---

[14] Ο Jean-Guillaume Barbié du Bocage (1795-1843) ήταν ο μεγαλύτερος γιος του γνωστού Γάλλου γεωγράφου Jean-Denis Barbié du Bocage (1760-1825). Βλ. σχετικά ROUX DE ROCHELLE 1843, 478 και ANONYMOUS, χ.χ., v-vi.

[15] Βλ. CORTAMBERT 1844. Η καταχώρηση του καταλόγου με αριθμό 1183 και περιγραφή «Plusiers vues et calques de cartes du golfe de Prevesa, de la ville d'Arta, de Gomenizza, etc.» περιείχε πιθανότατα το χάρτη που μελετάμε.

[16] Η πώληση έγινε από τον εκδότη του Παρισιού και έμπορο βιβλίων Klincksieck, όπως προκύπτει από το χειρόγραφο κατάστιχο νέων αποκτήσεων της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας, όπου στην με αριθμό 19746 καταχώρηση υπάρχει «παρτίδα 63 χειρόγραφων χαρτών

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στοιχεία που προκύπτουν από το χάρτη

Πέραν των κτισμάτων και άλλων δεδομένων που σημειώνονται στο χάρτη –πλήρης κατάλογος των οποίων παρατίθεται, με παράλληλη ελληνική μετάφραση, στο Παράρτημα 2– τα πλέον χαρακτηριστικά στοιχεία είναι δύο παχιές γραμμές, μία κίτρινη και μία κόκκινη, που προσδιορίζουν τα σύνορα μεταξύ της ενετοκρατούμενης περιοχής της Πρέβεζας και του οθωμανικού κράτους.

Η βορειότερη, κίτρινη γραμμή, που σημειώνεται με τα στοιχεία B-C-D, είναι σύμφωνα με το συντάκτη του τοπογραφικού σχεδίου η νόμιμη συνοριακή γραμμή, ενώ η νοτιότερη, κόκκινου χρώματος, είναι η παράνομη. Το τμήμα γης, τριγωνικού σχεδόν σχήματος, μεταξύ των δύο γραμμών είναι περιοχή που παρανόμως κατείχαν οι Οθωμανοί.

Το πρώτο ερώτημα που καλούμαστε να απαντήσουμε, αποκωδικοποιώντας τα στοιχεία του χάρτη, είναι ποια ήταν τα σύνορα της Πρέβεζας, του *Territorio di Prevesa*, μετά την ενετική κατάληψη της περιοχής το 1717.

Το άρθρο 4 της συνθήκης του Πασσάροβιτς, μεταξύ της Δημοκρατίας της Βενετίας και της Πύλης, όριζε ότι τα φρούρια του Βουθρωτού, της Πρέβεζας και της Βόνιτσας παρέμεναν ενετικές κτήσεις σύμφωνα με την αρχή *uti possidetis* (ό,τι κατείχετο).[17] Το άρθρο 5 της συνθήκης ανέφερε ότι η Βενετία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα διόριζαν αντιπροσώπους για τον προσδιορισμό των συνόρων τών ως άνω περιοχών, αλλά δεν προσδιόριζε τον τρόπο με τον οποίον αυτός θα πραγματοποιούνταν.

Ο Grasset de Saint Sauver διασώζει το πώς προσδιορίστηκαν τα σύνορα της Πρέβεζας. Να τι γράφει, σε μετάφραση:

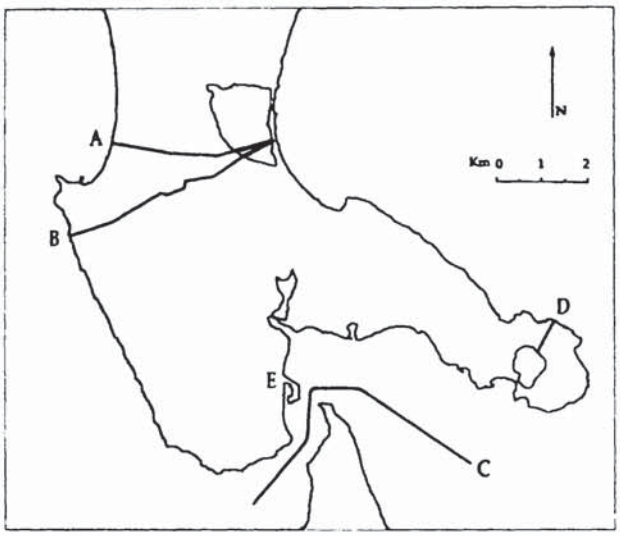
> *Συμφωνήθηκε ότι οι Τούρκοι και οι Βενετοί θα στείλουν αντίστοιχα αντιπροσώπους επί τόπου. Λέγεται ότι συμφώνησαν να προσδιοριστούν τα σύνορα της περιοχής της Πρέβεζας μέχρι την απόσταση που μπορεί να διανύσει ένας ιππέας σε μία ώρα, ακολουθώντας τη φορά της πυξίδας. Οι συνθήκες και το σχήμα της περιοχής δεν επέτρεψαν να σχηματισθεί ένας πλήρης κύκλος στον προσδιορισμένο χρόνο. Ο Ενετός απεσταλμένος έχασε το χρόνο του σε άσκοπες συζητήσεις με την οθωμανική αντιπροσωπεία. Το αποτέλεσμα ήταν το ακανόνιστο σχήμα του Territorio της Πρέβεζας.*[18]

προερχόμενων από τη βιβλιοθήκη του κ. Barbié du Bocage», η οποία αγοράστηκε για συνολικά 25 γαλλικά φράγκα. BIBLIOTHEQUE NATIONALE DE FRANCE, DÉPARTEMENT DE CARTES ET PLANS, *Journal des Entrées des Cartes, Registre C*, 18868 à 21539, Acquisitions 21540-23382.

[17] Βλ. KOCH 1797, IV, 53.

[18] Βλ. GRASSET DE SAINT-SAUVEUR 1800, II, 251.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 5: *Τα σύνορα του Territorio της Πρέβεζας όπως ορίστηκαν μετά τη συνθήκη του Πασσάροβιτς:*
A. «Νόμιμα» βόρεια σύνορα στη Νικόπολη.
B. «Παράνομα» βόρεια σύνορα στη Νικόπολη.
C. Νότια θαλάσσια σύνορα μεταξύ Πρεβέζης και Ακτίου.
D. Ανατολικά σύνορα στο Σκαφιδάκι.
E. Πόλη της Πρέβεζας

Σημειώνουμε ότι η ίδια μέθοδος του ιππέα χρησιμοποιήθηκε για τον προσδιορισμό των συνόρων του Βουθρωτού, καθώς επίσης και της Βόνιτσας, όπως προκύπτει από το σχήμα των συνόρων της.[19]

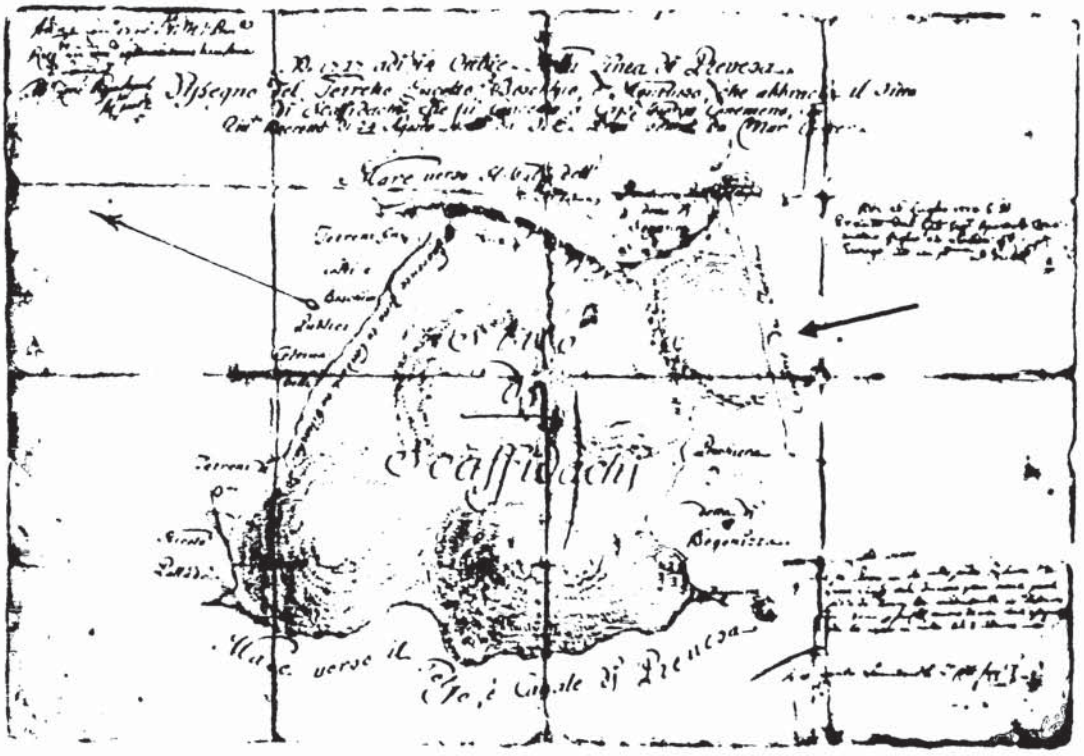
Τα σύνορα του *Territorio* της Πρέβεζας αποτελούνταν από τρεις μη συνεχείς γραμμές, επιβεβαιώνοντας την αναφορά του Grasset για το ακανόνιστο σχήμα τους (Εικ. 5). Τα βόρεια σύνορα ήταν στη Νικόπολη (A), τα νότια θαλάσσια σύνορα μεταξύ Πρεβέζης και Ακτίου (C) και τα μικρά σε μήκος ανατολικά σύνορα στο άκρο της χερσονήσου Σκαφιδάκι (D).

Παρά τη συμφωνία του 1718 μεταξύ των δύο πλευρών, φαίνεται ότι για αρκετά μεγάλες περιόδους υπήρχαν αμφισβητήσεις των συνόρων, με εξαίρεση μόνο τα ανατολικά. Αυτά εμφανίζονται σε χειρόγραφο τοπογραφικό σχέδιο του Ενετού μηχανικού Allesandro Semitecolo που διασώθηκε από την οικογένεια Κονεμένου, για τις ανάγκες της οποίας είχε αρχικά συνταχθεί (Εικ. 6).[20] Πιστοποιούνται επίσης και από την ονομασία *Τουρκοβούνι* που έχει, μέχρι και σήμερα, η πετρώδης απόληξη της ανατολικής χερσονήσου της

[19] Στα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας υπάρχουν τρία οθωμανικά έγγραφα που αφορούν στον προσδιορισμό των συνόρων του Βουθρωτού, της Βόνιτσας και της Πρέβεζας, στα 1718. Τα τρία έγγραφα παρουσιάζουν τα ακριβή σύνορα των περιοχών αυτών και τον τρόπο με τον οποίο αυτά προσδιορίστηκαν από τους Οθωμανούς, βλ. ROBINSON & VAN DEN BOOGERT 2003, 16-17.

[20] Αντίγραφο του χάρτη υπάρχει στο Αρχείο Ιδρύματος *Ακτία Νικόπολις*, IAN 0135, στην Πρέβεζα. Ο τίτλος του χάρτη είναι «L.D. 1727 adi 14 Ottbre. Nella Linea di Prevesa. / Dissegno del Terreno Incolto, Boschino, e Montuoso, che abbracia il Sitto / di Scaffidachi, che fù Concesso a Cap:[n] Giorgo Conemeno, Con / Riu:[to] Decretto di 24. Agosto scad:[to] da S. E. Prou:[r] Gen:ral da Mar Correr». Το πρωτότυπο φυλάσσεται από την κ. Muriel Blakeney-Σπανοπούλου, απόγονο της οικογένειας Κονεμένου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 6: *Χειρόγραφος χάρτης του Santo Semitecolo, που απεικονίζει τα ανατολικά σύνορα του Territorio της Πρέβεζας, στο Σκαφιδάκι (Αρχείο κ. Muriel Blakeney-Σπανοπούλου)*[21]

Πρέβεζας και η εξαίρεσή της από την εκτεταμένη ιδιοκτησία που παραχωρήθηκε στην περιοχή *Σκαφιδάκι* από τους Ενετούς στην οικογένεια Κονεμένου. Αβεβαιότητα για τον ακριβή προσδιορισμό των νοτίων θαλασσίων συνόρων φαίνεται να υπήρχε τουλάχιστον μέχρι το 1729, όταν ο Semitecolo γράφει στον Γενικό Προβλεπτή Θαλάσσης σχετικά με τον καθορισμό των συνόρων μεταξύ Πρεβέζης και Ακτίου.[22] Την αμφισβήτηση των βορείων συνόρων μάς πληροφορεί ο τίτλος τού υπό εξέταση χάρτη και προσδιορίζει την έκταση, που σύμφωνα με το συντάκτη, είχαν οικειοποιηθεί από το 1743 περίπου οι μοναχοί της Μονής του Ταξιάρχη Μιχαήλ Ζαλόγγου.

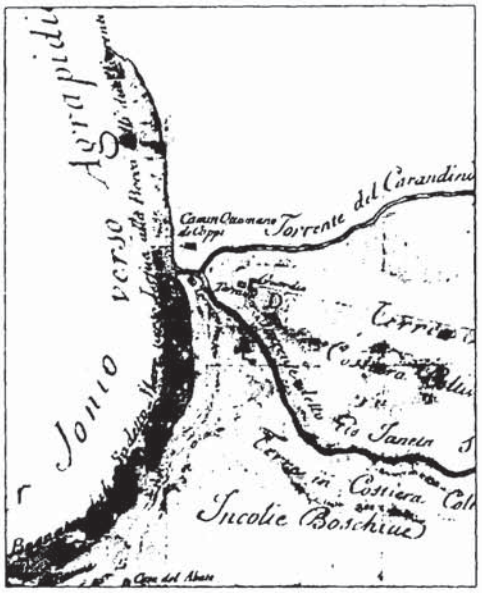
Το επόμενο ερώτημα που προκύπτει είναι ποια ήταν η νόμιμη συνοριακή γραμμή μεταξύ Πρέβεζας και οθωμανικού κράτους μετά τη συμφωνία του Πασσάροβιτς.

Μέχρι τον εντοπισμό του εν λόγω χάρτη, αυτή παρέμενε άγνωστη. Την διέσωσε και μας την παραδίδει ο συντάκτης του τοπογραφικού σχεδίου, ση-

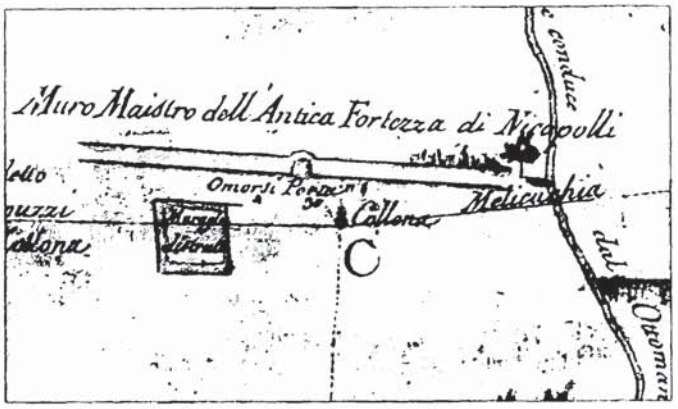
[21] Ευχαριστούμε θερμά την κ. Muriel Blakeney-Σπανοπούλου για την άδεια να δημοσιεύσουμε το οικογενειακό αυτό κειμήλιο των Κονεμένων.

[22] Βλ. ΒΕΤΣΙΟΣ 2005, 46-47.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

7Α

7Β

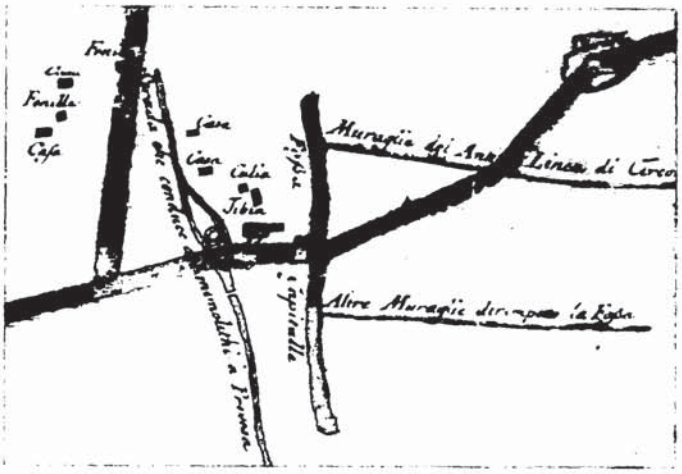
7Γ

ΕΙΚΟΝΕΣ 7Α-Γ: *Λεπτομέρειες του χάρτη «Adi 31 Agosto 1797»*

μειώνοντάς την με κίτρινο χρώμα. Στα δυτικά ξεκινούσε από τη συμβολή των ρεμάτων *Καραντινού* και *Γιαννέτα στη Συκούλα* (σημείο D, Εικ. 7Α), περνούσε εφαπτόμενα στο νότιο σκέλος των βυζαντινών τειχών της Νικόπολης (σημείο C, Εικ. 7Β) και κατέληγε ανατολικά στο *Ράμμα* της λιμνοθάλασσας Μάζωμα σε σημείο που σημειώνεται με το γράμμα Β (Εικ. 7Γ). Το νοτιότερο μικρό τμήμα της λιμνοθάλασσας του Μαζώματος έμεινε στην κατοχή των Βενετών. Ονομάστηκε και είναι μέχρι σήμερα γνωστό ως *Νέο Ιβάρι* ή *Νεοδίβαρο*. Το μεγαλύτερο, βόρειο τμήμα της λιμνοθάλασσας παρέμεινε σε οθωμανική κατοχή.

Για 25 περίπου χρόνια τα βόρεια σύνορα παρέμειναν αμετάβλητα. Περί το 1743, σύμφωνα με το συντάκτη του χάρτη, μοναχοί της μονής Αρχαγγέλου Μιχαήλ σφετερίστηκαν τμήμα της ενετικής κυριαρχίας της Πρέβεζας και τα σύνορα μετατοπίστηκαν νοτιότερα, στην κόκκινη γραμμή του χάρτη. Το ανατολικό άκρο των βόρειων συνόρων, στο σημείο Β, παρέμεινε αμετάβλητο. Αντί του νοτίου σκέλους των βυζαντινών τειχών τα όρια μετατοπίστηκαν στο νότιο σκέλος των ρωμαϊκών τειχών. Έτεμναν στη συνέχεια κάθετα το δρόμο που οδηγούσε από την Πρέβεζα στο Μονολίθι σε σημείο όπου αργό-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 8: *Λεπτομέρεια του χάρτη «Adi 31 Agosto 1797»*

τερα (μετά το 1743), και εκ του γεγονότος της μεταθέσεως εκεί των συνόρων, κατασκευάστηκαν κούλια, αποθήκες, πηγάδι και αλώνι (Εικ. 8). Η θέση αυτή είναι μέχρι σήμερα γνωστή ως *καπετάν Δήμου*, όπου υπάρχει και μεγάλος πλάτανος.[23] Στα δυτικά κατέληγε στην περιοχή *Φισκούρια*,[24] νότια του Μύτικα και βόρεια του Καλαμιτσιού.

Η παράνομη αυτή συνοριακή γραμμή θεωρείτο μέχρι σήμερα ότι ήταν τα βόρεια όρια της ενετικής Πρέβεζας. Η άποψη ήταν λογικοφανής αφού αυτά ήταν τα de facto όρια από το 1743 περίπου μέχρι το 1798.

Επαλήθευση επί του πεδίου

Προσπαθήσαμε να επαληθεύσουμε επί του πεδίου σημαντικές θέσεις που αποτυπώνονται στο χάρτη.

Στη σφετερισμένη περιοχή, δηλαδή την έκταση μεταξύ της κίτρινης γραμμής του χάρτη και της κόκκινης, οι μοναχοί έκτισαν εκκλησία και οικία του ηγουμένου της Μονής Ζαλόγγου.[25] Ο συντάκτης του χάρτη αναφέρει την εκκλησία ως διαχειριζόμενη από το λαό (*Chiesa rimasta Scoperta per Publico*

[23] Βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 13-15.

[24] Το τοπωνύμιο σώζεται μέχρι σήμερα.

[25] Ο επίσκοπος Άρτης Σεραφείμ Ξενόπουλος αναφέρει ότι το μοναστήρι του Ζαλόγγου κατείχε όλα τα χωράφια της αρχαίας Νικόπολης καθώς και το χωριό του Μύτικα, τα περισσότερα εκ των οποίων άρπαξε ο Αλή πασάς, βλ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 257. Σχετική με την εκκλησία του Μύτικα πρέπει να είναι και η αναφορά του Adrien Dupré (1779-1830), γιου του Γάλλου πρόξενου στην Άρτα Pierre-Jérôme Dupré, ο οποίος επισκέφθηκε την Πρέβεζα και τη Νικόπολη το 1797 και δημοσίευσε το 1818 άρθρο με τις εντυπώσεις της επίσκεψής του, στο οποίο αναφέρει ότι οι κάτοικοι της Πρέβεζας πλήρωναν δεκάτη σε ένα ελληνικό μοναστήρι που βρισκόταν στην οθωμανική κυριαρχία, ώστε να μπορούν να καλλιεργούν τα χωράφια της αρχαίας Νικόπολης, βλ. DUPRÉ 1818, 57.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 9: *Ερείπια του ενετικού συνοριακού φυλακίου στο Μονολίθι της Πρέβεζας (Φωτογραφία του Αυγούστου 2007)*

Comando). Η εκκλησία είναι ο σημερινός κοιμητηριακός ναός του Μύτικα αφιερωμένος στον Ταξιάρχη Μιχαήλ, ο οποίος στη σημερινή του μορφή επισκευάστηκε τη δεκαετία του 1960 μετά από κατάπτωση που υπέστη το έδαφος στα δυτικά του ναού.[26] Δεν σώζονται υπέργεια υπολείμματα της οικίας του ηγουμένου. Από τις πληροφορίες που μας παρέχει ο χάρτης εξηγείται το γεγονός της αφιέρωσης του ναού μόνο στον Αρχάγγελο Μιχαήλ και όχι και στους δύο ταξιάρχες, αφού το μοναστήρι του Ζαλόγγου, του οποίου ο ναός υπήρξε μετόχι, είναι αφιερωμένο στον Αρχάγγελο Μιχαήλ.

Με μεγάλη δυσκολία κατορθώσαμε να εντοπίσουμε, ανάμεσα σε πυκνή βλάστηση και μέσα στο αισθητικό δάσος Μονολιθίου, τα καλοδιατηρημένα ερείπια του συνοριακού φυλακίου (*guardia*) των νόμιμων συνόρων, σημαντικό εύρημα, άγνωστο μέχρι σήμερα, που χρίζει αρχαιολογικής έρευνας (Εικ. 9).

Από την αναφορά του χάρτη στο οθωμανικό κεραμιδαριό (*camin Ottomano de coppi*), είναι σχετικά εύκολο να εντοπιστούν τα ίχνη του επί τόπου. Θεωρού-

[26] Τις πληροφορίες αντλήσαμε από συνέντευξη με τον π. Κωνσταντίνο Αθανασούλα στο χώρο του ναού τη 12η Αυγούστου 2008, τέσσερις μόνο μέρες πριν τον τραγικό θάνατό του.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

με, μάλιστα, ότι πρόκειται για αρχαιότερο εργαστήριο παραγωγής οπτοπλίνθων.

Η *Omorfi porta* των βυζαντινών τειχών της Νικόπολης «ωραιοποιήθηκε» και ονομάζεται σήμερα *Ωραία Πύλη*.

Δεν μπορέσαμε να ταυτίσουμε την αναφερόμενη ως *Μπάρμπα-Σίμο τη συκιά* κατασκευή. Δεν εντοπίστηκε το *Παλιό πηγάδι του Παπουτσή*, ούτε η κολώνα σύνορο στο *Ράμμα* του Μαζώματος, παρόλο που στο χώρο υπάρχουν διάσπαρτα συμπαγή τούβλα.[27]

Οι τέσσερις δρόμοι που σημειώνονται στο χάρτη διατηρούνται ακόμη και αποτελούν μέχρι σήμερα τις κύριες οδικές αρτηρίες από και προς την Πρέβεζα. Ο πρώτος, προς τα δυτικά, οδηγούσε από την Πρέβεζα μέχρι το Μύτικα και τερμάτιζε εκεί στην πηγή και τον κοιμητηριακό σήμερα ναό. Ο δεύτερος οδηγούσε από την Πρέβεζα προς το Μονολίθι και από εκεί στην περιοχή Φαναρίου, ο τρίτος από το οθωμανικό κράτος προς την Πρέβεζα, μέσω *Φραγκοκλησιάς*, και ο τέταρτος από το οθωμανικό κράτος προς την Πρέβεζα μέσω του Ράμματος στο Μάζωμα.

Συναφείς χάρτες

Λίγοι είναι οι γνωστοί χάρτες που εμφανίζουν τη συνοριακή γραμμή του *Territorio* της Πρέβεζας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά το 18ο αιώνα. Κανένας, όμως, δεν περιγράφει με ακρίβεια τα βόρεια σύνορα της Πρέβεζας, όσο ο *Adi 31 Agosto 1797*. Εντοπίσαμε επτά τέτοιους χάρτες τους οποίους περιγράφουμε συνοπτικά. Είναι πολύ πιθανό να υπάρχουν και άλλοι χάρτες της περιοχής στα αρχεία της Βενετίας, όπου περαιτέρω έρευνα είναι απαραίτητη.[28]

---

[27] Επισκεφθήκαμε την περιοχή *Ράμμα* στο Μάζωμα τον Αύγουστο του 2008 και προσπαθήσαμε να εντοπίσουμε την κολώνα που όριζε το ανατολικό όριο της βόρειας συνοριογραμμής της Πρέβεζας. Παρόλο που δεν κατορθώσαμε να βρούμε την κολώνα οριοθέτη, εντοπίσαμε αρκετό αριθμό συμπαγών χοντρών τούβλων που έμοιαζαν με αυτά της ρωμαϊκής περιόδου της Νικόπολης, κοντά στο βόρειο Γεωγραφικό Πλάτος 39° 0′ 29.99′′, ανατολικό Γεωγραφικό Μήκος 20° 45′ 14.43′′.

[28] Οι Robinson και Van den Boogert αναφέρουν ότι στα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας υπάρχουν τρία οθωμανικά έγγραφα (busta 15, nos. 1643, 1644 and 1645) που αφορούν στον προσδιορισμό των συνόρων του Βουθρωτού, της Βόνιτσας και της Πρέβεζας, στα 1718. Τα τρία έγγραφα παρουσιάζουν τα ακριβή σύνορα των περιοχών αυτών και τον τρόπο με τον οποίο προσδιορίστηκαν τα σύνορα από τους Οθωμανούς. Οι ίδιοι ερευνητές αναφέρουν ότι τα έγγραφα αυτά είναι σημαντικά για τον επιπλέον λόγο ότι δεν πρέπει να σώζονται στα αρχεία της Κωνσταντινούπολης, παραπέμπουν δε στην εργασία της Maria Pia Pedani Fabris, *I «Documenti Turchi» dell'Archivio di Stato di Venezia*, Βενετία 1994, σελ. 448-449. Βλ. ROBINSON & VAN DEN BOOGERT 2003, 16-17. Τα οθωμανικά αυτά έγγραφα δεν μελετήθηκαν για την παρούσα εργασία, αλλά αξίζουν περαιτέρω μελέτης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1. Χειρόγραφος χάρτης του Allesandro Semitecolo του 1727 με τίτλο *L.D. 1727 adi 14 Ottbre. Nella Linea di Prevesa. / Dissegno del Terreno Incolto, Boschino, e Montuoso, che abbracia il Sitto / di Scaffidachi, che fù Concesso a Cap:^n Giorgo Conemeno, Con / Riu:^to Decretto di 24. Agosto scad:^to da S. E. Prou:^r Gen:ral da Mar Correr* (Εικ. 6).[29]

2. Μεγάλος σε μέγεθος χειρόγραφος χάρτης του Girolamo Delanges του 1757 με τίτλο *Topografia dell' Isola di Leucada / e scogli addiacenti alla medema, come pure / parte del Xeromero in / Terra Ferma / col svo littorale da Sta Sofia a Zaverda sino a Demata, et / a Scalì, e parimente della linea di Vonizza e Prevesa / parte del Combotti unindosi ad Argo Amfilochio / non che del territorio / d' Arta, Rogùs, e Lvro, / col littorale di Agrapidià sin la Bocca di Prevesa e dell' inter.^no / di tutto il golfo, o sceno / Ambrascio, / di tvtte le peschiere, fivmi, e sorgenti, cosi di varie antichità, / e sitvazioni di ville e monasterij.*[30]

3. Έντυπος χάρτης, σε τέσσερα κομμάτια, του Edward Wortley Montagu, που εκδόθηκε περί το 1760, με τίτλο *Mappa topographica Veteris Epiri partium, quae olim nuncupabantur Acarnania, Ambracia, Amphilochia, Cistrinia, nunc autem Xeromero, Vonizza, Arta, Combotti, Macrinoro, et / Lurri territorium, additis, praeter Sinum Ambracium ipsiusque ostium, insula Leucadis cui recens nomen Lefcada, scopulis seu minoribus insulis adiacentibus, / situ fluminum, & celebriorum antiquarum urbium vestigiis* (Τμήμα του, στην Εικ. 10).[31]

4. Χειρόγραφος, επιχρωματισμένος με υδρόχρωμα, χάρτης του μηχανικού Alfr. Aurelio Pappadopullo του 1791 με τίτλο *Dissegno Topogra / fico dell'Imboccatura del Gol / fo di Prevesa, e Vonizza, co / lorita la prima di roso, e / la seconda col color giallo, ...*, που απόκειται στα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας (Εικ. 11).[32]

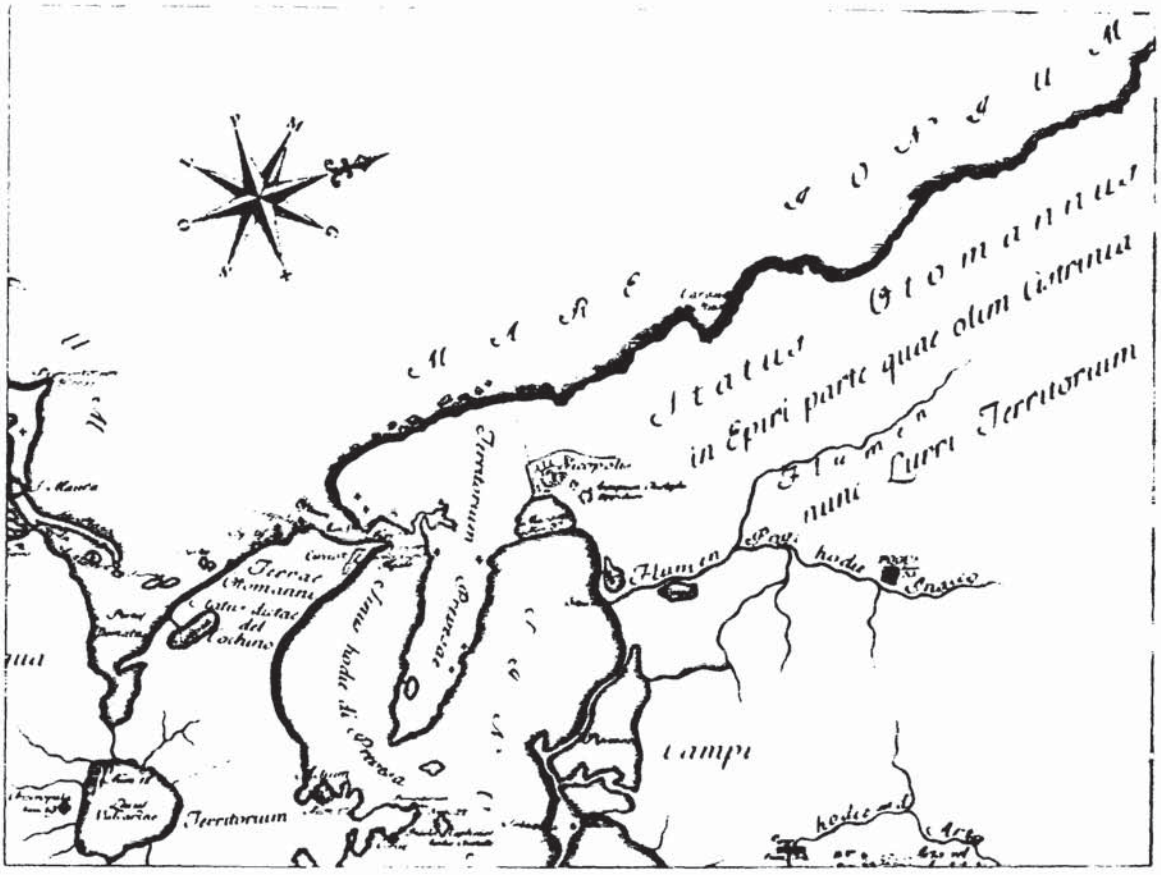
[29] Στο χάρτη εμφανίζεται μόνο η ανατολική συνοριακή γραμμή μεταξύ Πρέβεζας και Οθωμανικού Κράτους. Το πρωτότυπο φυλάσσεται από την κ. Muriel Blakeney-Σπανοπούλου, απόγονο της οικογένειας Κονεμένου.

[30] Στο χάρτη σημειώνονται και τα βόρεια και τα ανατολικά σύνορα του *Territorio* της Πρέβεζας καθώς και της Βόνιτσας. Ο χάρτης απόκειται στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας με αριθμό καταχώρισης Ms. It. Cl. VI 492(=10061). Πρβλ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ 1980.

[31] Αρχείο Ιδρύματος *Ακτία Νικόπολις*, ΙΑΝ 0126, Πρέβεζα. Ο χάρτης έχει αναπαραχθεί, στο σύνολό του, σε έκδοση του Ιδρύματος *Ακτία Νικόπολις* και πιστεύουμε ότι αποτελεί έντυπη παραλλαγή του μεγάλου χειρόγραφου χάρτη του Girolamo Delanges, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2006, σελ. iv και χάρτη No. 13. Στο χάρτη σημειώνεται μόνο η βόρεια συνοριακή γραμμή, η οποία παραπέμπει στα νόμιμα σύνορα του 1718.

[32] Στο χάρτη, διαστάσεων 53 x 37 εκ., σημειώνονται και τα βόρεια και τα ανατολικά σύνορα του *Territorio* της Πρέβεζας καθώς και της Βόνιτσας. Ο χάρτης σχεδιάστηκε στην Αγία Μαύρα, απόκειται στα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας, Provveditori da Terra e da Mar, f. 1050, dis. 1 και αποτελεί τμήμα της αναφοράς αρ. 31, της 28.3.1791, του γενικού προβλεπτή Angelo Emo.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 10: *Τμήμα χάρτη του E.W. Montagu, του 1760 περίπου, που απεικονίζει μέρος της Ηπείρου*

5. Αχρονολόγητος χειρόγραφος χάρτης ανώνυμου συντάκτη, στη συλλογή του δικηγόρου Πρέβεζας, κ. Γιάννη Παπαχρήστου, που εκτιμούμε ότι χρονολογείται στο πρώτο μισό του 18ου αιώνα, με τίτλο *Territorio di Arta già Ambracia ovvero Amphilochia / Parte del Xeromero.*[33]

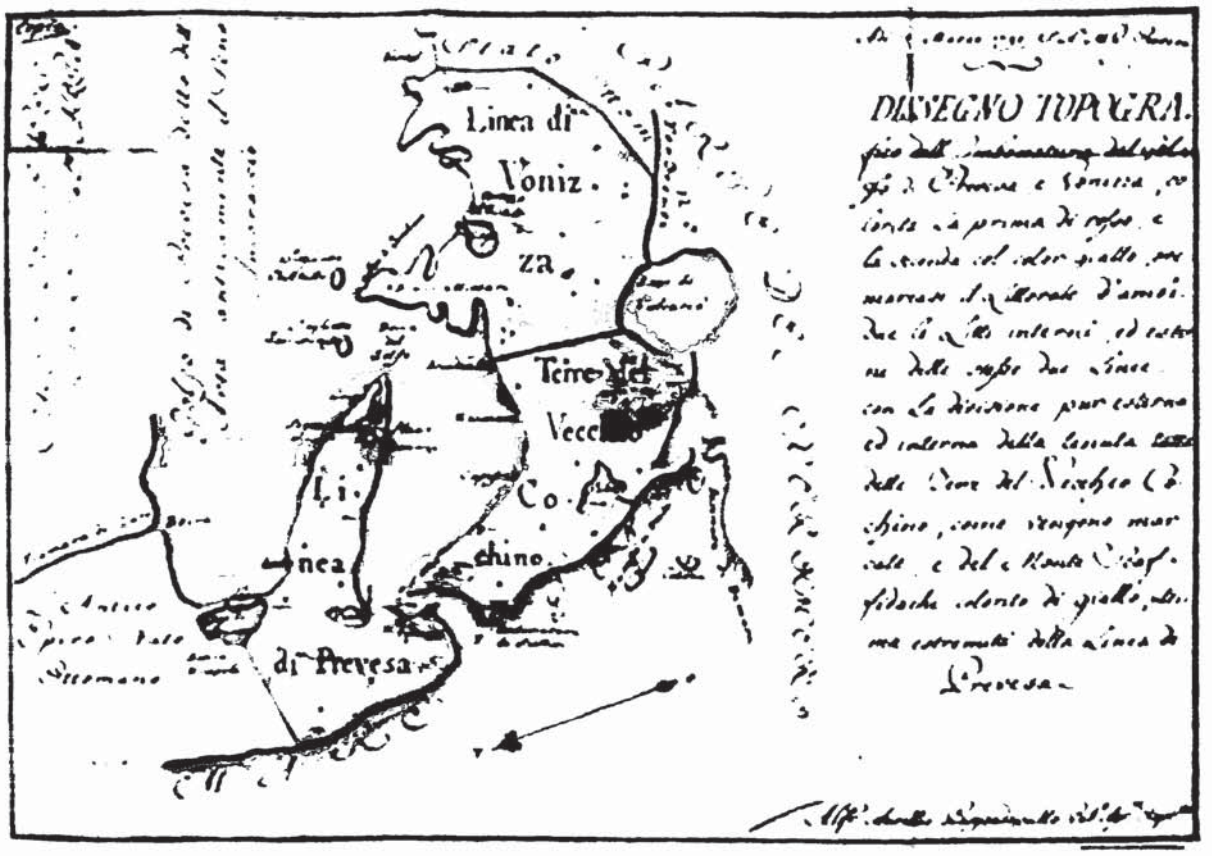
6. Αχρονολόγητος χάρτης αγνώστου συντάκτη που απόκειται στην Ιστορική Υπηρεσία Αμύνης (Service Historique de la Défense) της Γαλλίας με αριθμό καταχώρισης SHD cote 1 MR 1628, που εκτιμούμε ότι χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, με τίτλο *Parte all' Isola di Leucada / Mare Ionio / Territorio del Xeromero / Stato Ottomano / Golfo di Prevesa* (Εικ. 12).[34]

---

[33] Ο λεπτομερής αυτός χειρόγραφος χάρτης του Αμβρακικού κόλπου, ομοιάζει αρκετά με το γνωστό χάρτη του Coronelli που τιτλοφορείται *Golfo della Prevesa* και ο οποίος εμφανίζεται στο ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2006, χάρτης No. 10. Στο χάρτη της συλλογής Παπαχρήστου σημειώνονται με κόκκινο χρώμα και η βόρεια και η ανατολική συνοριακή γραμμή της Πρέβεζας καθώς και αυτή της Βόνιτσας.

[34] SERVICE HISTORIQUE DE LA DÉFENSE, DÉPARTEMENT DE L'ARMÉE DE TERRE, *Iles Ioniennes*, cote 1 MR 1628. Το αρχείο βρίσκεται στην πόλη Vincennes της Γαλλίας. Ο χάρτης έχει

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

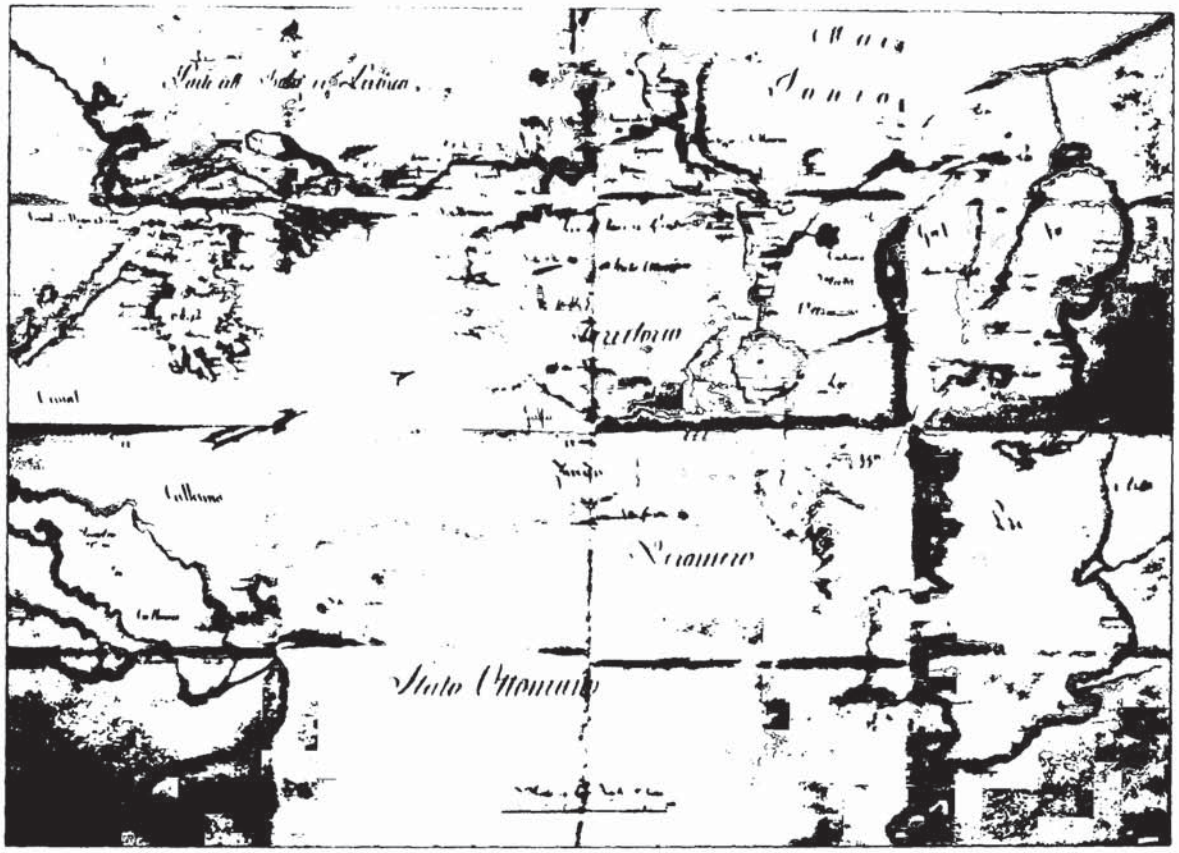
ΕΙΚΟΝΑ 11: *Χειρόγραφος χάρτης του μηχανικού Alfr. Aurelio Pappadopullo του 1791 (Κρατικά Αρχεία της Βενετίας)*

7. Αχρονολόγητος χάρτης αγνώστου συντάκτη που απόκειται στην Ιστορική Υπηρεσία Αμύνης (Service Historique de la Défense) της Γαλλίας με αριθμό καταχώρισης SHD cote 1 MR 1628 (ταυτόσημο με αυτόν του χάρτη No. 6), που εκτιμούμε ότι χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, με τίτλο *Partie de L' Ile de Leucade / Mer Ionnienne / Territoire del Xeromeo / Etat Ottoman / Golfe de Prevesa.*[35]

ύψος 481 χιλ. και πλάτος 662 χιλ. Στο χάρτη σημειώνονται και η βόρεια και η ανατολική συνοριακή γραμμή της Πρέβεζας καθώς και αυτή της Βόνιτσας.

[35] SERVICE HISTORIQUE DE LA DÉFENSE, DÉPARTEMENT DE L'ARMÉE DE TERRE, *Iles Ioniennes*, cote 1 MR 1628. Το αρχείο βρίσκεται στην πόλη Vincennes της Γαλλίας. Ο χάρτης έχει ύψος 453 χιλ. και πλάτος 652 χιλ. Είναι σχεδιασμένος σε πολύ λεπτό χαρτί και φαίνεται να είναι ιχνογραφικό αντίγραφο που πιθανόν χρησιμοποιήθηκε για τη δημιουργία του πιο πάνω χάρτη No. 6.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 12: *Χάρτης της Λευκάδας, Ξηρομέρου και Πρεβέζης (SHD cote 1 MR 1628)*

Επίμετρο

Περαίνοντας την ανακοίνωσή μας θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι μετά την ανάσυρση του χάρτη και την προσεκτική ανάγνωσή του μπορούμε να δικαιολογήσουμε και εξηγήσουμε τα όσα ο Πουκεβίλ γράφει και ο Davenport επαναλαμβάνει. Σε μετάφραση, λένε συγκεκριμένα:

> *... Όταν ο Ιγνάτιος*[36] *ήταν ακόμη στο Άκτιο, ο Αλή πασάς με επιστολή του προς το* [Γάλλο] *διοικητή της Λευκάδος*[37] *εξηγεί ότι αυτά που έγιναν* [εννοεί τη μάχη της Νικόπολης και το Χαλασμό της Πρέβεζας] *ήταν αποτέλεσμα παρερμηνείας και ότι ήταν υποχρεωμένος να τραβήξει το σπαθί αφού οι Γάλλοι υπερέβησαν τα σύνορα όταν κατέλαβαν το Παλιό-*

[36] Ο μητροπολίτης Άρτης, Ιγνάτιος Μπάμπαλος (1765-1828).

[37] Την περίοδο της μάχης της Νικόπολης (Οκτώβριο 1797) διοικητής του κάστρου της Αγίας Μαύρας ήταν ο Pierre Mialet, διοικητής του τάγματος της 6ης ημι-ταξιαρχίας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

καστρο [εννοεί τη Νικόπολη]. *Ο Αλή φοβόταν ότι θα κατηγορηθεί από τον Σουλτάνο για πώληση εδαφών του στους Γάλλους εάν δεν τους εξωθούσε από αυτήν τους τη θέση.*[38]

Η αναφορά αυτή δεν έχει επισημανθεί από άλλους και σε συνδυασμό με τα ακριβή και νόμιμα βόρεια σύνορα της Πρέβεζας, που προκύπτουν από το χάρτη *Adi 31. Agosto 1797*, αποδεικνύει ότι οι Γάλλοι σαφέστατα παραβίαζαν και ενεργούσαν σε οθωμανικά εδάφη, όταν έκαναν οχυρωματικά έργα έξω από τα βόρεια ρωμαϊκά τείχη της Νικόπολης.

Ο εντοπισμός και η μελέτη του *Adi 31. Agosto 1797* έχει δώσει σημαντικά νέα στοιχεία για την ιστορία της Πρέβεζας. Αναμένει την ενασχόληση και άλλων μελετητών, ώστε να αξιοποιηθούν οι πλείστες όσες πληροφορίες περιέχει.

Παράρτημα 1

Πλήρης τίτλος του χάρτη.

Adi 31. Agosto 1797. S.H. Preuesa Anno P.^{mo} della Liberta Ital'iana: Toppografia d'aviso dimostratiuo l'Anticha Diuisoria Fissata che separa il Venetto dal Stato Ottomano distinta col collor giallo, formato da mè sottoscritto, in ordine à Publ:^{ca} Comissio:^{ne} di P.^{mo} Marzo 1790. dell' N.H. Angelo Venier, ex Proved.^{o} extraord.^{o} di Sta Maura, rellatiuam.^{te} alli Comandi, dell' Ex Proued.^{r} Gal da Mar Widiman innerentem.^{te} alle Supreme Ducalli dell' ex Senato, nel qual si dimostra li tre principalli Termini delle Mette marcatti con le lettere B.C.D. tra le qualli si frapongono li indicati segnalli, esequito sino dall Anno 1718. 21. Luglio del N.^{o} S.^{re}, dell Eggera Maométana nn: della Luna di Saban l'Anno 1130. Dalli respectiui Comissari Ecc.^{mo} K.^{r} Antonio Loredan fu Prou.^{r} Gal Inquisitor dell' Isolle e li Ottomani soggetti dessinati per parte dell'Eccelsso Imperio il Spetab.^{e} tra Grandi Osman Effendi fu Offtendar della Morea con la Sopratend.^{za} del storioso et Onorando Visir, Osman Passa Saraschiere di quel Regno, e coll' interuento

[38] Βλ. POUQUEVILLE 1824, I, 133-135 και DAVENPORT 1837, 132.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

di Akmet Aga fu di Lui Chiacaia.[39] *Si distingue una seconda Linea arbitraria colorita col color rosso usurpata da gia 54. Anni inc.ª dalli Abbati protempore dell Conuento San Michiel Arcangello in Statto Ottomano, il camino di essa e troppo evidente l'Usurpo che feccero in essa Linea, non si distinguono in questa segnalli ne Termini permanenti di alcuna sorte, alle uiste Publiche che le Lettere a.b.c.d. distinguono li suposti segnalli ultimamente battezatti dalli stessi Abbatti, e che in foglio separato sara dichiaritto a maggior Lume.*

Ελεύθερη μετάφραση του τίτλου του χάρτη.[40]

Πρέβεζα, 31 Αυγούστου 1797, πρώτο έτος από την απελευθέρωση της Ιταλίας. Τοπογραφικό σημείωμα στο οποίο δηλώνονται με κίτρινο χρώμα τα παλαιά σύνορα των εδαφών του ενετικού κράτους με το οθωμανικό, όπως αποτυπώθηκαν από εμένα τον υπογράφοντα, ύστερα από διαταγή της 1ης Μαρτίου 1790, εκδοθείσα υπό της A. Y. Angelo Venier, πρώην έκτακτου προβλεπτή Λευκάδας, υλοποιώντας διαταγή του γενικού προβλεπτή θαλάσσης Widiman σύμφωνα με δουκική απόφαση της βενετικής Συγκλήτου. Στο σχέδιο σημειώνονται με τα γράμματα B, C, D τα τρία κύρια σημεία των ορίων (:) μεταξύ των οποίων βρίσκονται τα προαναφερθέντα σημάδια. Αυτά καθορίστηκαν στις 21 Ιουλίου 1718 Σωτηρίου έτους[41] *και σύμφωνα με την Εγίρα στο φεγγάρι του Saban του έτους 1130 από τους αξιοσέβαστους επιτρόπους Antonio Loredan ιππότου, προβλεπτή και εξεταστή των νήσων και από τους εκπροσώπους των Οθωμανών υπηκόων και της Πύλης, μεταξύ των οποίων ο Osman εφέντης, δεφτεράρης του Μοριά με την εξουσιοδότηση του Osman πασά, σερασκέρη της Πελοποννήσου και του κεχαγιά Αχμέτ αγά. Διακρίνεται μία δεύτερη συνοριακή γραμμή με κόκκινο χρώμα. Πρόκειται για μία περιοχή σφετερισμένη εδώ και 54 περίπου χρόνια από τους μοναχούς της μονής του αγίου Μιχαήλ Αρχαγγέλου στο οθωμανικό κράτος. Πρόκειται για χαρακτηριστικό παράδειγμα σφετερισμού εδαφών που γινόταν κατά μήκος αυτής της γραμμής. Δεν διακρίνονται κατά μήκος αυτής της γραμμής ούτε σημάδια, ούτε μόνιμοι όροι κανενός τύπου και τα γράμματα a. b. c. d. ανταποκρίνονται στα σημεία που τελευταία έθεσαν οι μοναχοί, γεγονός για το οποίο θα σας δώσω περισσότερες πληροφορίες με άλλη επιστολή μου.*

---

[39] Πιθανότατα *Chiacchiera*.

[40] Ευχαριστούμε την κ. Χριστίνα Παπακώστα για την ευγενική βοήθειά της στη μετάφραση του ιταλικού κειμένου.

[41] Ημερομηνία που υπογράφτηκε η συνθήκη του Πασσάροβιτς.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Παράρτημα 2

Τοπωνύμια και σχόλια επί του χάρτη.[42]

Κείμενο επί του χάρτη	*Μετάφραση*
Parte del Stato Ottomano	Τμήμα του Οθωμανικού Κράτους
Riue dette del Mittica dalla Parte del Mar Ionio	Παραλία ονομαζόμενη του Μύτικα, μέρος του Ιονίου Πελάγους
Punta detta Mittica	Ακρωτήριο ονομαζόμενο Μύτικας
Mare Ionio verso Agrapidia	Ιόνιο Πέλαγος απέναντι από την Αγραπιδιά
Riue Bagnate dal Sudetto Mare uerso Lefua all Bocca delli due Torrenti	Παραλία του παραπάνω αναφερόμενου πελάγους απέναντι από τη Λεύκα (;) στην εκβολή των δύο ρεμάτων
Voglio amaso de Sassi	Σωρός από στρογγυλές πέτρες
Inuestitura della Famiglia Pappadopullo	Ιδιοκτησία της οικογένειας Παπαδόπουλου
Terre in questione con li Abbatti di anticca	Ιδιοκτησία υπό αμφισβήτηση από τους παλαιούς μοναχούς
Guardia Antica distrutta	Παλαιό φυλάκιο κατεστραμμένο
Fontana	Πηγή νερού
Alboro detto Lefca	Δέντρο που ονομάζεται Λεύκα
Casa del Abate di Salongo, e	Οικία του ηγουμένου του Ζαλόγγου, και
Chiesa rimasta Scoperta per Publico Comando	Εκκλησία που λειτουργεί υπό λαϊκή εποπτεία
Torre e Fenille di Statachi Parussi	Πύργος και χορταποθήκη του Σταθάκη Παρούσση
Camin Ottomano de Coppi	Οθωμανικό κεραμιδαριό
Termine	Όριο
Guardia	Φυλάκιο
Torrente del Carandinò, con sorgenti oltre le Liouane Inuern[li] Acque	Ρέμα του Καραντινού, με πηγή όχι μόνο τα όμβρια νερά
Collona impiatuta	Πεσμένη κολόνα
Terre Boschiue	Δασώδης περιοχή
Barba-Simo ti Sichia	Μπάρμπα Σίμο τη Συκιά
Lagetto	Λιμνούλα

[42] Ευχαριστούμε τις κυρίες Χριστίνα Παπακώστα, Isabella Marras και Giulia Carbone για τη συμβολή τους στην επίλυση μεταφραστικών δυσκολιών ορισμένων ειδικών βενετσιάνικων όρων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κείμενο επί του χάρτη	*Μετάφραση*
Costiera Coltivátá	Καλλιεργήσιμος λόφος
Torrente detto Gis Ianeta sti Siculla	Ρέμα ονομαζόμενο της Γιαννέτα στη Συκούλα
Sorgente	Πηγή
Terre in Costiera Coltivate	Περιοχή σε καλλιεργήσιμο λόφο
Incolte Boschiue	Μη καλλιεργήσιμο δάσος
Pozzo Antico detto del Pappuzzi	Παλαιό πηγάδι ονομαζόμενο του Παπουτσή
Muro Maistro dell'Antica Fortezza di Nicopolli	Μεγάλο τείχος της αρχαίας ακρόπολης της Νικόπολης
Omorfi Porta	Όμορφη Πόρτα
Muraglia distrute	Κατεστραμμένα τείχη
Melicuchià	Μελικκοκιά (*Celtis australis*) [μέσου μεγέθους, φυλλοβόλο δέντρο]
Fenille	Χορταποθήκη
Strada che conduce dal Ottomano Stato a Preuesa tra Frangochlisa	Δρόμος που οδηγεί από το οθωμανικό κράτος στην Πρέβεζας μέσω της Φραγκοκλησιάς
Anticho Vromoneri	Παλαιό Βρωμονέρι
Alboro Lago	Δέντρο κοντά στη Λίμνη
Antiche Salmanice	Παλαιά Αλαταριά
Chiesa la Senssione	Εκκλησία της Αναλήψεως
Celle	Κελλιά
Capana	Αγροικία
Casa Bubuna	Οικία Μπουμπούνα
Lago della Peschiera di Masoma Ottomana	Μάζωμα, Οθωμανικό ιβάρι
Peschiera Veneta rimasta di sua porcione dalla detta Masoma detta Niò luaro	Ενετικό ιβάρι ονομαζόμενο Νεο-ίβαρο, τμήμα του μεγαλύτερου που ονομάζεται Μάζωμα
Strada che dal Statto Ottomano conduce à Prevesa detta S.^{to} Rama	Δρόμος ονομαζόμενος Στο Ράμμα, που οδηγεί από το οθωμανικό κράτος στην Πρέβεζα
passa 150	Βήματα 150
Parte del Interne Acque del Golfo	Τμήμα των εσωτερικών υδάτων του Κόλπου
Casa de Pescatori	Σπίτι των Ψαράδων
Muraglie dell Antica Linea di Circonualaz:^{ne} distrute	Κατεστραμμένο τείχος, τμήμα των αρχαίων περιμετρικών τειχών

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κείμενο επί του χάρτη	*Μετάφραση*
Altre Muraglie dirimpetto la Fossa	Άλλα τείχη απέναντι από την τάφρο
Strada che conduce da monolithi à Prevesa	Δρόμος που οδηγεί από το Μονολίθι στην Πρέβεζα
Culia	Κούλια (παρατηρητήριο)
Tibia	Αλώνι (*Tibia* είναι η αντίστοιχη ενετική λέξη της ιταλικής *trebbiatura*)
Magaz.^{no}	Αποθήκη
Pozzo	Πηγάδι
Fossa Capitalle	Κύρια τάφρος

Βιβλιογραφία

ΒΑΣΙΛΑΣ Ηλίας Β., 1954-1955, *Η μάχη της Νικοπόλεως και ο Χαλασμός της Πρέβεζας, 12/24 Οκτωβρίου 1798. Περιγραφή του Γάλλου στρατηγού L.A. Camus baron de Richemont*, Ιωάννινα (ανάτυπον εκ των γ΄ και δ΄ τόμων της *Ηπειρωτικής Εστίας*)

ΒΕΤΣΙΟΣ Ελευθέριος Λ., 2005, Τα όρια δικαιοδοσίας Βενετών και Οθωμανών στο στόμιο του Αμβρακικού κόλπου σύμφωνα με αναφορά του Βενετού μηχανικού Santo Semitecolo στα 1729, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 41-42, 45-50

ΔΟΝΟΣ Δημοσθένης Α., 2005, Η βενετική κατάληψη Πρέβεζας και Βόνιτσας το έτος 1717 σύμφωνα με την γερμανική μετάφραση της ιταλικής έκθεσης πεπραγμένων, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 41-42, 7-44

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Νίκος Δ., 2006, *Επί Χάρτου - Χαρακτικά της Πρέβεζας*, Πρέβεζα

ΛΕΚΑΤΣΑΣ Δημήτριος, 1797-1805, Αρχείο Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης, Κώδικας No. 100 [αρίθμηση π. Φιλάρετου Βιτάλη], (*Κώδιξ Νοταριακός από 20 Ιανουαρίου 1797 έως 28 Απριλίου 1805*)

ΜΟΣΧΟΝΑΣ Νικόλαος Γ., 1980, Χειρόγραφος τοπογραφικός χάρτης Λευκάδας και Αμβρακικού του 18^{ου} αιώνα στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη Βενετίας, *Κερκυραϊκά Χρονικά* 23, 274-279

ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γιώργος Ι., 2002, *Τα Πρεβεζάνικα*, Πρέβεζα

ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Σεραφείμ (Βυζάντιος), 1884, *Δοκίμιον ιστορικής τινός περιλήψεως της ποτέ αρχαίας και εγκρίτου Ηπειρωτικής πόλεως Άρτης και της ωσαύτως νεωτέρας πόλεως Πρεβέζης*, Αθήνα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΑΡΔΟΣ Αντώνης, 2008, *Αρχείο βενετικής διοίκησης Λευκάδας 1. Τα βιβλία των Ανώτερων Προνοητών*, Αθήνα

ΡΕΝΤΖΟΣ Νικόλαος, 1794-1797, Αρχείο Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης, Κώδικας No. 110 [αρίθμηση π. Φιλάρετου Βιτάλη], (*Κώδιξ Νοταριακός από 30 Δεκεμβρίου 1794 έως 29 Νοεμβρίου 1797*)

ΡΕΝΤΖΟΣ Νικόλαος, 1797-1802, Αρχείο Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης, Κώδικας No. 111 [αρίθμηση π. Φιλάρετου Βιτάλη], (*Κώδιξ Νοταριακός από 1 Δεκεμβρίου 1797 έως 18 Απριλίου 1802*)

ANONYMOUS, (χ.χ.), *Notice sur la vie et les ouvrages de M. J. D. Barbié du Bocage*, [χωρίς τόπο έκδοσης], Bibliothèque Nationale de France, cote Ge. FF-7173

BELLAIRE Joseph Pierre, 1805, *Précis des opérations générales de la division française du Levant, chargée pendant les années V, VI et VII de la défense des îles et possessions ex-vénitiennes de la mer Ionienne, formant aujourd'hui la république des Sept-Iles ...*, Paris

BONAPARTE Napoléon, 1859, *Correspondance de Napoléon I: publiée par ordre de l'empereur Napoléon III*. Tome Troisième, Paris

CORTAMBERT Eugène, 1844, *Catalogue des cartes et plans manuscrits et gravés de la bibliothèque géographique de MM. J.-D. Barbié du Bocage, ... et G. Barbié du Bocage, ... dont la vente se fera le ... 20 mai 1844 ... à la salle Silvestre ... rédigé par M. E. Cortambert*, Paris

CURLIN James S., 2010, Remember the moment when Prevesa fell: The 1798 battle of Nicopolis and Preveza, στο: *Πρακτικά του 2ου Διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, Πρέβεζα (υπό έκδοση)

CURLIN James S. & KARABELAS Nikos D., 2010, Adi 31 Agosto 1797 – A dispute in the Venetian-Ottoman Border of Preveza, στο: *Πρακτικά 10ου Συνεδρίου Χαρτογραφίας – Η Χαρτογραφία της Ηπειρωτικής Περιφέρειας*, Θεσσαλονίκη (υπό έκδοση)

DAVENPORT Richard Alfred, 1837, *The Life of Ali Pasha, of Tepeleni, Vizier of Epirus: Surnamed Aslan, or the Lion*, London

DUPRÉ Adrien, 1818, Voyage aux Ruines de Nicopolis, en Épire, dans l'année 1797; par M. Adrien Dupré, attaché au ministère des affaires étrangères, στο: A.L. MILLIN (Επιμ.), *Annales encyclopédiques*, Tome 1, Paris, 41-65

DUVERGIER Jean Baptiste, 1835, *Collection complète des Lois, Décrets, Ordonnances, Réglemens, avis du Conseil d'état, publiée sur les éditions officielles du Louvre*, Tome 2, deuxième edition, Paris

GRASSET DE SAINT-SAUVEUR André, 1800, *Voyage historique, littéraire et pittoresque dans les isles et possessions ci-devant vénitiennes du*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Levant. . . par André-Grasset Saint-Sauveur jeune . . ., I-IV, Paris

HOPF Charles, 1873, *Chroniques Gréco-Romanés: inédites ou peu connues, publiees avec notes et tables généalogiques*, Berlin

KOCH Christophe Guillaume, 1797, *Abrégé de l'histoire des traités de paix entre les puissances de l'Europe depuis la paix de Westphalie*, tome quatrième, Basle

MASSON Frédéric, 1894, *1792-1809. Aventures de Guerre. Souvenirs et récits de soldats*, Paris

PALADINI Filippo Maria (Ed.), 1997, *Dispacci da Corfu 1794-1797. Carlo Aurelio Widmann, ...* , vol. 1-2, Venezia

POUQUEVILLE François Charles Hugues Laurent, 1824, *Histoire de la régénération de la Grèce, comprenant le précis des évènements depuis 1740 jusqu'en 1824...*, I-IV, Paris

POUQUEVILLE François Charles Hugues Laurent, 1826, *Voyage de la Grèce*, Deuxième Edition, I-VI, Paris

RICHEMONT Louis-Auguste Camus baron de, 1858, *Mémoires du général Camus, Bon de Richemont, ... publiés par sa famille et ses amis*, Moulins

ROBINSON Thurstan & VAN DEN BOOGERT Maurits, 2003, *Ottoman Butrint. Results of preliminary research. A report prepared for the Butrint Foundation*, [χωρίς τόπο έκδοσης]

ROUX DE ROCHELLE Jean-Baptiste-Gaspard, 1843, Paroles prononcées sur la tombe de M. Guillaume Barbié du Bocage, a Ivry, le 23 mai 1843, in: *Bulletin de la Société de Géographie*, Deuxième Série, Tome XIX, Paris, 478-480

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 1: *Ο Henry Holland σε ηλικία 52 περίπου χρονών.*
Φωτογραφία του 1840 περίπου
(National Portrait Gallery, Λονδίνο)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Νίκος Δ. Καραμπελας*

Ο Άγγλος γιατρός Henry Holland στην περιοχή της Πρέβεζας

Στη μνήμη της καθηγήτριάς μου, θεολόγου,
Ευρύκλειας Μπρίκου-Πάντου (1937-2009)

Στην καρδιά της Αληπασάτικης κατοχής της Πρέβεζας, όταν όλα τα οχυρωματικά έργα της πόλης είχαν ολοκληρωθεί και το μεγάλο σεράι του Αλή πασά ήταν σχεδόν έτοιμο για να τον υποδεχθεί, έφτασε στην Πρέβεζα ένας νεαρός Άγγλος γιατρός, που έμελλε να γίνει μεγάλος ταξιδευτής και ένας από τους πιο φημισμένους γιατρούς της χώρας του. Στις 27 Οκτωβρίου 1812, ημέρα των 24 γενεθλίων του, κατέπλευσε στο λιμάνι της Πρέβεζας ο Χένρυ Χόλλαντ, ανεψιός του γνωστού κατασκευαστή πορσελάνης Wedgwood (Γουέτζγουντ) και δεύτερος ξάδελφος του Κάρολου Δαρβίνου, πτυχιούχος γιατρός της καλύτερης, τότε, ιατρικής σχολής της Βρετανίας και συμμαθητής του Τζων Χόμπχαουζ, συνοδοιπόρου του λόρδου Βύρωνα στην περιήγησή του στην Ήπειρο. Φιλοξενήθηκε στο σπίτι του Πέτρου Βαλεντίνη, του υποπρόξενου της Αγγλίας στην Πρέβεζα και κατά το σύντομο πέρασμά του από την πόλη, συνάντησε το βοεβόδα της Πρέβεζας στο ανακαινισμένο κάστρο του Αγίου Αντρέα. Επισκέφθηκε τα ερείπια της Νικόπολης, το Άκτιο και το νέο μεγάλο σεράι του Αλή πασά.

Μετά από τετράμηνη περίπου περιήγηση σε αρκετά μέρη της Ελλάδας, ο Χόλλαντ επέστρεψε στην Πρέβεζα στις 20 Φεβρουαρίου του 1813 και έμεινε εδώ μέχρι το τέλος του μήνα, καθώς βρίσκονταν στην πόλη ο Αλή πασάς, με τον οποίο είχε δημιουργηθεί μια ιδιαίτερα φιλική και αμφότερα επωφελής σχέση απ' όταν ο Χόλλαντ επισκέφθηκε για δύο βδομάδες τα Γιάννενα, τον προηγούμενο Νοέμβριο. Ως γιατρός, έγινε ευνοϊκά δεκτός από τον Αλή πασά και είχε έτσι την ευκαιρία να τον γνωρίσει από κοντά και να δώσει μια αυθεντική εικόνα της αντιφατικής προσωπικότητας του βεζίρη, των διοικητικών του ικανοτήτων και της πολιτικής νοοτροπίας του. Ο πασάς προσπάθησε επιμόνως να τον πείσει να μείνει στην Ήπειρο και να γίνει ο προσωπικός του γιατρός, αλλά ο Χόλλαντ κατόρθωσε τελικά να αρνηθεί.

---

* Ο Νίκος Δ. Καράμπελας είναι οικονομολόγος και πρόεδρος του Ιδρύματος *Ακτία Νικόπολις*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η εξυπνάδα του Χόλλαντ, η πληθώρα γενικών γνώσεων καθώς και ειδικών γνώσεων χημείας και φυσικής ιστορίας, το παρατηρητικό του βλέμμα και το κριτικό του πνεύμα, κάνουν το κείμενο της περιήγησής του στην Ελλάδα αρκετά χρήσιμο για τον ιστοριογράφο. Λόγω των ποικίλων γεωγραφικών, δημογραφικών και γεωλογικών παρατηρήσεων, που βρίσκονται διάσπαρτα στα κείμενά του, καθώς και των αναφορών στη βλάστηση και το κλίμα της Ελλάδας, το έργο του μπορεί να εκτιμηθεί και από τους γεωγράφους και ανθρωπολόγους που ασχολούνται με την περιοχή μας. Προς διευκόλυνση της μελλοντικής έρευνας και πληροφόρηση των φιλιστόρων του τόπου μας, μεταφράζω τα σχετικά με την περιοχή μας περιηγητικά κείμενα του Χόλλαντ, υποσημειώνοντάς τα με παρατηρήσεις.[1] Της μετάφρασης των συναφών κειμένων προτάσσονται μερικά στοιχεία για τη ζωή του συγγραφέα και το οδοιπορικό του στην Ελλάδα.

Henry Holland [2]

Ο Henry Holland γεννήθηκε στο Knutsford (Νούτσφορντ), της πανέμορφης επαρχίας του Cheshire (Τσέσαιρ) της βορειοδυτικής Αγγλίας, στις 27 Οκτωβρίου 1788. Γιος χειρουργού και ανεψιός του γνωστού κατασκευαστή πορσελάνης Josiah Wedgwood, έμαθε από μικρή ηλικία να ταξιδεύει. Μόλις 11 χρονών, άφησε το Knutsford και πήγε για τέσσερα χρόνια στο Newcastle για να παρακολουθήσει το εκεί σχολείο. Στα 15 του πήγε στην περιοχή του Bristol, για να παρακολουθήσει το σχολείο του Dr. Estlin, όπου διδάχθηκε αρχαία Ελληνικά και Λατινικά. Εκεί γνωρίστηκε με τον Richard Bright, που αργότερα έγινε γνωστός για τον προσδιορισμό της ασθένειας του Bright.[3] Εκλέχθηκε πρόεδρος των μαθητών του σχολείου, θέση που κατείχε

---

[1] Η περιγραφή του ταξιδιού του Henry Holland (Χένρυ Χόλλαντ) προέρχεται από την έκδοση του έργου του με τίτλο *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, &c. during the years 1812 and 1813* (Ταξίδια στα Ιόνια νησιά, Αλβανία, Θεσσαλία, Μακεδονία κλπ. κατά τα έτη 1812 και 1813), που εκδόθηκε στο Λονδίνο το 1815 από τους Longman, Hurst, Rees, Orme και Brown και τυπώθηκε από τον A. Strahan. Βλ. HOLLAND 1815. Δεν θα μπορούσα παρά να συμβουλευτώ τη μετάφραση του Χρήστου Ιωαννίδη στην προ εικοσαετίας εκδοτική προσπάθεια των αδελφών Τολίδη και να διορθώσω τα όσα τυχόν λάθη εμφανίζονται σε αυτήν. Βλ. HOLLAND 1989α.

[2] Στοιχεία για τη σύντομη βιογραφία του Holland άντλησα από την αυτοβιογραφία του, βλ. HOLLAND 1872, και από τους William Fergusson Irvine, βλ. IRVINE 1902· Άλκη Αγγέλου, βλ. ΑΓΓΕΛΟΥ 1983, 73-77· Γιώργο Τόλια, βλ. TOLIAS 1995, 84· Κυριάκο Σιμόπουλο, βλ. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ 1999, 169-220.

[3] Έτσι ονομάστηκε η οξεία ή χρονική νεφρίτιδα, από το όνομα του γιατρού που πρώτος την προσδιόρισε. Ο Richard Bright (1789-1858) θεωρείται ο πατέρας της νεφρολογίας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πριν από αυτόν ο John Hobhouse.[4] Τελειώνοντας η σχολική χρονιά, ο Holland γύρισε στην πατρίδα του με τα πόδια, διανύοντας μια απόσταση 130 περίπου μιλίων, ή 210 χιλιομέτρων, κάτι που δεν ήταν ασυνήθιστο για την εποχή, αλλά λέει πολλά για το χαρακτήρα του δεκαπεντάχρονου Henry. Την εποχή αυτήν ο Holland ήθελε να γίνει έμπορος, γιατί πίστευε ότι έτσι θα μπορούσε να ταξιδεύει συνεχώς. Παρά την απροθυμία του πατέρα του να υποστηρίξει μια τέτοια απόφαση, ο Holland δούλεψε, από τα μέσα του 1804, ως βοηθός σε έναν εμπορικό οίκο του Liverpool, με την άδεια να παρακολουθεί χειμερινά μαθήματα στο πανεπιστήμιο της Γλασκόβης και να δουλεύει στη διάρκεια των διακοπών. Αποφάσισε, τελικά, να γίνει γιατρός και σε ηλικία 18 χρονών, τον Οκτώβριο του 1806, πήγε στο Εδιμβούργο για να φοιτήσει στην πιο φημισμένη, τότε, ιατρική σχολή του εκεί πανεπιστημίου. Πήρε το πτυχίο του χωρίς καμία καθυστέρηση, μετά από πέντε χρόνια, το 1811.[5]

Το πρώτο του ταξίδι έξω από την Αγγλία το έκανε ενώ ήταν ακόμη φοιτητής, σε ηλικία 22 χρονών, το 1810, όταν ταξίδεψε με τους Sir George Mackenzie[6] και Dr. Richard Bright για τέσσερις μήνες στην «εκπληκτική» χώρα της Ισλανδίας, όπως ο ίδιος την αποκαλεί, με σκοπό, μεταξύ άλλων, να εμβολιάσουν για πρώτη φορά Ισλανδούς κατά της ευλογιάς. Οι εντυπώσεις του ταξιδιού των τριών επιστημόνων θα δημοσιευθούν τον επόμενο χρόνο.[7] Από τότε και για όλη την μακρόβια ζωή του, ο Holland ταξίδευε κάθε χρόνο στο εξωτερικό για δύο τουλάχιστον φθινοπωρινούς μήνες, παρόλο που η μετέπειτα δουλειά του, στο ιατρείο του στο Λονδίνο, ήταν πολύ απαιτητική. Όταν πήρε το πτυχίο του ήταν τόσο νέος που δεν μπορούσε να εγγραφεί στον ιατρικό σύλλογο της Βρετανίας και έτσι αποφάσισε να κάνει ένα ιδιαίτερο ταξίδι –κάτι που μέχρι σήμερα κάνουν πολλοί νέοι Άγγλοι μετά τις σπουδές τους– στην Πορτογαλία, Ισπανία, Σικελία, αγγλοκρατούμενα Ιόνια Νησιά και Οθωμανική Αυτοκρατορία. Όταν επέστρεψε στο Λονδίνο έγινε σύντομα μέλος της υψηλής κοινωνίας και είχε φιλίες με το λόρδο Βύρωνα, τους λόρδους Aberdeen,[8] Landsdowne, Holland, Humphrey Davy κ.ά. Μέσω των γνωριμιών του και λόγω των ικανοτήτων του κλήθηκε να συνοδεύσει, ως γιατρός,

---

[4] Ο John Cam Hobhouse (1786-1869) έγινε αργότερα θεολόγος και συνδέθηκε με φιλία με το λόρδο Βύρωνα. Επισκέφθηκαν μαζί την Ελλάδα τα έτη 1809-1810, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2003, 65-69. Ο Holland, στην περιήγησή του στην Ελλάδα τρία χρόνια αργότερα, ακολούθησε παρόμοιο δρομολόγιο με αυτό των Hobhouse και Βύρωνα και είναι πολύ πιθανόν ότι τους είχε συμβουλευθεί πριν σχεδιάσει και ξεκινήσει το ταξίδι του.

[5] Βλ. HOLLAND 1872, 16-17, 80.

[6] Πρόκειται για το μεταλλειολόγο Sir George Steuart Mackenzie, 7ο βαρονέτο του Coul της Σκωτίας (περ.1780-1848).

[7] Βλ. MACKENZIE 1811. Την πρώτη έκδοση θα ακολουθήσει δεύτερη, το 1812.

[8] Ο George Hamilton Gordon (1784-1860), 4ος λόρδος του Aberdeen, διετέλεσε πρωθυπουργός της Μεγάλης Βρετανίας από το 1852 έως το 1855.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 2: *Ο Henry Holland σε ηλικία 62 περίπου χρονών. Έργο του Henry Wyndham Phillips, του 1850 περίπου, σε λιθογραφική αναπαραγωγή του John Alfred Vinter (Ίδρυμα Ακτία Νικόπολις, IAN 0807)*

την τότε πριγκίπισσα –και αργότερα βασίλισσα της Αγγλίας– Βικτωρία σε ένα πολύμηνο ταξίδι της στην Ευρώπη. Αναχώρησαν από την Αγγλία το 1814 για την Γερμανία, Ελβετία και Ιταλία, όπου ο Holland γνωρίστηκε με πολλά μέλη βασιλικών οικογενειών, υψηλή κοινωνία και πολλούς φημισμένους επιστήμονες της εποχής. Στη διάρκεια αυτού του ταξιδιού ολοκλήρωσε τη συγγραφή των εντυπώσεών του από το ταξίδι του στην Ήπειρο και την υπόλοιπη Ελλάδα, οι οποίες εκδόθηκαν σε βιβλίο με την επιστροφή του στο Λονδίνο το 1815.[9]

Τον Ιανουάριο του 1816, σε ηλικία μόλις 27 ετών, άνοιξε ιατρείο στο Λονδίνο και έγινε μέλος της Βασιλικής Εταιρείας –μια ιδιαίτερα τιμητική διάκριση (F.R.S.) για τους επιστήμονες της Αγγλίας– την ίδια βραδιά με τον λόρδο Βύρωνα.[10] Το 1828 έγινε εταίρος του Ιατρικού Συλλόγου, κάτι ακατόρθωτο μέχρι τότε για απόφοιτους άλλων πανεπιστημίων εκτός της Οξφόρδης και του Καίμπριτζ. Κλήθηκε να παρακολουθεί, μαζί με άλλους γιατρούς, τη βασίλισσα Καρολίνα,[11] στο τελευταίο στάδιο της ασθένειάς της και κατόρθωσε

[9] Η έκδοση, σε σχήμα 4°, αποτελείται από x και 551 σελίδες και περιέχει ένα χάρτη της Ελλάδος σχεδιασμένο από τον M. Thomson και 12 χαρακτικά των G. Cooke (4), J. Byrne (2), Eliz. Byrne (1), R. Sands (2) και John Le Keux (3), τα οποία απεικονίζουν τα Γιάννενα, Κάστρο Ιωαννίνων, Μέτσοβο, Κουλάδα του Πηνιού, Μετέωρα, Λάρισα, Τέμπη, Σούλι από τη Γλυκή, Κάστρο Σουλίου, Αργυρόκαστρο, Τεπελένι και Απολλωνία, και προέρχονται όλα από σχέδια του ίδιου του Henry Holland, βλ. HOLLAND 1815. Ακολούθησε δεύτερη, ομότιτλη έκδοση του έργου, το 1819 στο Λονδίνο, αποτελούμενη αυτήν τη φορά από δύο τόμους, xvi και 407, vi και 387 σελίδων, σχήματος 8ου. Το έργο μεταφράστηκε στα Γερμανικά και εκδόθηκε από τον August Schmid στην Jena το 1816 με τον τίτλο *Reisen durch die Ionischen Inseln, Albanien, Thessalien, Macedonien und Griechenland in den Jahren 1812 und 1813*, σε σχήμα 4°, xii και 460 σελίδες.

[10] Βλ. HOLLAND 1872, 151, 211.

[11] Ήταν η σύζυγος του βασιλιά της Αγγλίας Γεωργίου IV, η οποία πέθανε από άγνωστη αιτία το 1821.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

να της αφαιρέσει σχεδόν 1,5 λίτρο αίμα για να την ανακουφίσει. Λόγω της δουλειάς του, αλλά και του κοινωνικού χαρακτήρα του, ήταν γνωστός σε όλους τους πολιτικούς, επιστημονικούς και πνευματικούς κύκλους της εποχής. Υπήρξε σύμβουλος ιατρός έξι πρωθυπουργών της Αγγλίας, προσωπικός ιατρός της βασίλισσας Βικτωρίας και του συζύγου της Αλβέρτου, του πρίγκιπα του Βελγίου και υποψήφιου βασιλιά της Ελλάδος Λεοπόλδου, κ.ά. Τον Απρίλιο του 1853 του απονεμήθηκε ο τίτλος του βαρονέτου, τίτλο που είχε αρνηθεί να αποδεχθεί το 1841.[12] Ο Holland έγινε αργότερα πρόεδρος του Ιατρικού Συλλόγου της Βρετανίας.

Πίστευε ότι τα ταξίδια ανανεώνουν τη ψυχή του ανθρώπου και ο ίδιος ταξίδευε κάθε χρόνο, για δύο τουλάχιστον μήνες, εκτός Αγγλίας. Στα απομνημονεύματά του αναφέρει ότι από το χρόνο που εγκαταστάθηκε στο Λονδίνο μόνο δύο χρονιές δεν κατάφερε να ταξιδέψει στο εξωτερικό και αυτό γιατί επισκέφθηκε τη Σκωτία και την Ιρλανδία. Είχε επισκεφθεί επανειλημμένως όλες τις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, έκανε οκτώ ταξίδια στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και τον Καναδά, επισκέφθηκε την Τζαμάικα και άλλα νησιά της Καραϊβικής, ταξίδεψε τέσσερις φορές στην Ανατολή και επισκέφθηκε την Κωνσταντινούπολη, τη Μικρά Ασία, τη Δαμασκό, την Ιερουσαλήμ και το Κάιρο, έκανε τρία ταξίδια στο Αλγέρι, δύο στη Ρωσία, αρκετά στη Σουηδία και Νορβηγία, δύο στην Ισλανδία και επανειλημμένες επισκέψεις στην Ισπανία, Πορτογαλία και Ιταλία, καθώς και τα Κανάρια νησιά. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι τα ταξίδια της εποχής εκείνης ήταν αρκετά δύσκολα και επίπονα, καθώς πραγματοποιούνταν στα μεν θαλάσσια τμήματά τους με ιστιοφόρα, στα δε χερσαία με άλογα ή με τα πόδια. Ο Holland επισημαίνει στην αυτοβιογραφία του ότι αυτά τα ταξίδια –που αν τα άθροιζε κανείς θα είχαν συνολική διάρκεια δώδεκα ολόκληρων χρόνων– παρόλο ότι μερικές φορές εμπεριείχαν κακουχίες, δημιουργούσαν ένα αστείρευτο ενδιαφέρον για τον ίδιο και διατηρούσαν την υγεία του σε πολύ καλό επίπεδο. Μετά το δίμηνο ετήσιο ταξίδι του επέστρεφε πάντοτε στη δουλειά του με νέα ζωτικότητα.[13]

Στα πρώτα του ταξίδια, όταν είχε αρκετό χρόνο στη διάθεσή του, κρατούσε λεπτομερείς σημειώσεις και σχεδίαζε αρκετά· λίγο άτεχνα, όπως παραδέχεται, αλλά αποτελεσματικά ώστε να χρησιμοποιεί τα σχέδια για τη δημιουργία έργων ζωγραφικής και για την παραγωγή χαρακτικών που δημοσιεύτηκαν στα βιβλία των ταξιδιών του.[14] Αργότερα παράτησε το μολύβι και άρχισε να χρησιμοποιεί τη φωτογραφική μηχανή.

---

[12] Βλ. Holland 1872, 168.

[13] Βλ. Holland 1872, 3-4.

[14] Βλ. Holland 1872, 51-52. Τα δώδεκα χαρακτικά που κοσμούν τον τόμο με τις εντυπώσεις του από το ταξίδι του στην Ελλάδα είναι όλα από σκίτσα που σχεδίασε ο ίδιος ο Holland.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο Holland παντρεύτηκε το 1822 την Emma Caldwell και απέκτησαν δύο γιους και δύο κόρες. Μετά το θάνατο, το 1830, της πρώτης του γυναίκας, ο Holland παντρεύτηκε, το 1834, την Saba Smith με την οποία απέκτησε άλλες δύο κόρες.

Απεβίωσε την ημέρα των 85ων γενεθλίων του, στις 27 Οκτωβρίου 1873, 61 ακριβώς χρόνια μετά την πρώτη του άφιξη στην Πρέβεζα, έχοντας ταξιδέψει στα 82 του χρόνια στην Τζαμάικα και στα 83 του στην Ισλανδία, κλείνοντας έτσι τον κύκλο των ταξιδιών του στο εξωτερικό με τη χώρα που για πρώτη φορά επισκέφθηκε το 1810. Τα δύο τελευταία χρόνια της ζωής του, όπως γλαφυρά περιγράφει, η ηλικία και η αδυναμία αφήρεσαν την ικανότητα των μεγάλων αποστάσεων και τον περιόρισαν αναγκαστικά σε ένα μικρό γύρο, γύρω από την κατοικία του.[15]

Το οδοιπορικό του Henry Holland στην Ελλάδα

Στις αρχές του 1812 ο Holland αναχώρησε από την Αγγλία για το ταξίδι του στην Ελλαδική χερσόνησο. Το ταξίδι που διήρκεσε ενάμισι περίπου χρόνο, μέχρι το καλοκαίρι του 1813, όταν επέστρεψε στην πατρίδα του.

Εν μέσω των Ναπολεόντειων πολέμων έφτασε με καράβι από την Αγγλία στη Λισσαβόνα. Παρέμεινε στην Πορτογαλία, για τρεις περίπου μήνες, παρέχοντας ιατρικές υπηρεσίες στα στρατιωτικά νοσοκομεία του Santarem, Niza και Abrantes. Ταξίδεψε στο Γιβραλτάρ και από εκεί πήρε ένα αγγλικό πλοίο που τον έφερε μέχρι το αρχαίο Δρέπανον στη δυτική Σικελία. Αφού πρώτα ανέβηκε το ηφαίστειο της Αίτνα, άφησε, στις 14 Οκτωβρίου 1812, τη Μεσσίνα της Σικελίας σε ένα οπλισμένο ιστιοφόρο και μετά από ταξίδι τεσσάρων ημερών πέρασε, το πρωί της 18ης Οκτωβρίου, το στενό μεταξύ Κεφαλονιάς και Ζακύνθου και έφτασε στην αγγλοκρατούμενη Ζάκυνθο το απόγευμα της ίδιας ημέρας.[16]

Αρχικό του σχέδιο ήταν να ταξιδέψει στο Μοριά και από εκεί στην Αθήνα, αλλά επέλεξε να επισκεφθεί πρώτα την Ήπειρο και τον Αλή πασά, επηρεασμένος από τις παρορμήσεις των λόρδου Βύρωνα και Χόμπχαουζ, που είχαν κάνει το ίδιο ταξίδι τρία χρόνια πριν. Έτσι, έφυγε στις 22 Οκτωβρίου 1812 από τη Ζάκυνθο, έμεινε μια μέρα στην Ιθάκη και στις 24 εγκατέλειψε το νησί του Οδυσσέα για την Άγια Μαύρα. Το νησί της Λευκάδας είχε τότε, σύμφωνα με τον Holland, πληθυσμό 18.000 ανθρώπων και πλούσια παραγωγή σε λάδι και κρασί, 3.000 και 1.000 βαρέλια ετησίως αντίστοιχα. Από τη

[15] Βλ. HOLLAND 1872, 8, 346.

[16] Εσφαλμένα αναφέρεται από τον Σιμόπουλο και όσους βασίζονται σε αυτόν ότι έφτασαν στη Ζάκυνθο στις 15 Οκτωβρίου 1812, πρβλ. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ 1999, 170.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Λευκάδα πέρασε στις 27 Οκτωβρίου 1812 στην Ήπειρο. Η Πρέβεζα ήταν η πρώτη πόλη της επικράτειας του Αλή πασά που επισκέφθηκε ο Holland και αυτός ο πρώτος Άγγλος γιατρός περιηγητής που φιλοξενούσε η πόλη.[17] Έκαμε σύντομες περιηγήσεις στη Νικόπολη και το Άκτιο, παρόλο που η παραμονή του στην Πρέβεζα ήταν μονοήμερη.[18] Μέσω Σαλαώρας, Άρτας και Πέντε Πηγαδιών έφτασε στα Γιάννενα στις 31 Οκτωβρίου. Ο χάρτης της Ελλάδος που παραθέτει στο βιβλίο του δεν είναι ακριβής. Απολογείται για αυτό στον πρόλογο του βιβλίου του και δικαιολογείται αναφέροντας την απώλεια των εγγράφων του και μέρους των σημειώσεών του όταν ταξίδευε στη Βόρειο Ήπειρο. Επισημαίνει με σιγουριά ότι σημαντικότεροι από αυτόν περιηγητές, όπως ο William Leake και ο Sir William Gell θα δημοσιεύσουν καλύτερα τοπογραφικά στοιχεία.

Μένει στα Γιάννενα για δύο εβδομάδες και συναντάται συχνά με τον Αλή πασά, ο οποίος του ζητά επίμονα να παραμείνει στην πόλη και να γίνει ο γιατρός του. Τον αποφεύγει λέγοντας ότι θέλει να επισκεφθεί την Αθήνα, αλλά του υπόσχεται να επιστρέψει στα Γιάννενα. Ο Αλή πασάς του ζητά να συναντήσει και να παράσχει τις ιατρικές του υπηρεσίες στο γιο του, Βελή πασά, στη Λάρισα. Ο Holland άφησε τα Γιάννενα το απόγευμα της 15ης Νοεμβρίου 1812, αφού αποχαιρέτησε το βεζίρη και έλαβε ως δώρο, για τις ιατρικές υπηρεσίες του στον πασά, ένα καλοδουλεμένο δαμασκηνό σπαθί, για το οποίο αργότερα θα του προσφέρουν αρκετά χρήματα για να το πουλήσει. Μέσω Μετσόβου, Καλαμπάκας και Μετεώρων, έφτασε στα Τρίκαλα στις 18 Νοεμβρίου. Την μεθεπομένη τον υποδέχθηκε στη Λάρισα ο σενιόρ Θερειανός,[19] ένας από τους τρεις θεράποντες ιατρούς του Βελή πασά, ο οποίος τον οδήγησε στο σπίτι του δεσπότη της Λάρισας Πολύκαρπου, όπου διέμεινε. Στη Λάρισα συνάντησε τον Βελή πασά –είχε πριν δύο μήνες μετατεθεί από το πασαλίκι του Μοριά στο πασαλίκι της Θεσσαλίας– και τα δυο του παιδιά, εγγόνια του Αλή πασά, Μεχμέτ πασά και Σελίμ μπέη. Εξέτασε τον Βελή πασά μαζί με τους τρεις γιατρούς του, Ιωάννη Βηλαρά, Λουκά Βάγια και Γεώργιο Θερειανό, του έδωσε γραπτές οδηγίες για την αντιμετώπιση των συμπτωμάτων

---

[17] Ένας άλλος Άγγλος γιατρός επισκέφθηκε την Πρέβεζα, λίγα χρόνια αργότερα. Ήταν ο William Goodisson, ο οποίος δημοσίευσε τις εντυπώσεις και παρατηρήσεις του από την περιοχή το 1822 στο Λονδίνο. Το, γενικά άγνωστο, κείμενό του για την Πρέβεζα και τη Νικόπολη έχω ήδη μεταφράσει και θα δημοσιευθεί σύντομα.

[18] Σύντομη, αλλά περιεκτική, αναφορά στην επίσκεψη του Henry Holland στην Πρέβεζα και τη Νικόπολη κάνει ο μέγας κλασικός φιλόλογος και φιλέλληνας Γιοχάνες Ίρμσερ στην εισήγησή του στο πρώτο διεθνές συμπόσιο για τη Νικόπολη το 1984, η οποία παρουσιάστηκε σε υπέροχη ελληνική μετάφραση από τον Michael Stork στο περιοδικό του *Ηπειρωτών Κοινόν*, βλ. IRMSCHER 2005, 47-48.

[19] Στο αγγλικό κείμενο *signore Teriano*. Πρόκειται για τον Ζακυνθινό γιατρό Γεώργιο Θερειανό, βλ. ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΣ 1994, 200.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 3: *Λεπτομέρεια χάρτη της βορειοδυτικής Ελλάδος. Από το βιβλίο του Holland «Travels in the Ionian Isles, Albania, ...» (Συλλογή Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις. ΙΑΝ 368)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

της ασθένειάς του και υποσχέθηκε ότι θα τον επισκεφθεί και πάλι, όταν επιστρέψει στη Λάρισα.[20] Την Κυριακή 22 Νοεμβρίου παρακολουθεί τη λειτουργία στο μητροπολιτικό ναό της Λάρισας και το μεσημέρι της 24ης ξεκίνησε για το ταξίδι του στη Θεσσαλονίκη, μέσω Λιτόχωρου.[21]

Στις 28 Νοεμβρίου βρίσκεται στο Λευτεροχώρι, βόρεια της Κατερίνης, το οποίο είναι το ανατολικότερο σημείο της κυριαρχίας του Αλή πασά και το κοντινότερο, της επικράτειάς του, προς την Κωνσταντινούπολη. Την επομένη σάλπαραν, με ένα καΐκι, από τη Σκάλα του Ελευθεροχωρίου για τη Θεσσαλονίκη. Έμεινε στη Θεσσαλονίκη πέντε μέρες και συνάντησε εκεί τον φημισμένο έμπορο και πρόξενο της Αγγλίας στην πόλη, Francis Charnaud.[22] Το απόγευμα της 5ης Δεκεμβρίου 1812 έφυγε από τη Θεσσαλονίκη για τη Λαμία, με την ελπίδα ότι θα έφτανε στον προορισμό του σε δύο μέρες. Δώδεκα μέρες οδυνηρού και εξαντλητικού ταξιδιού χρειάστηκε για να φτάσουν στο λιμάνι της Λαμίας, τη Στυλίδα, όπου αγκυροβόλησαν το απόγευμα της 17ης Δεκεμβρίου. Μια μεγάλη κακοκαιρία τους είχε φέρει μέχρι το ακρωτήρι του Άθωνα, στο Άγιον Όρος, το μεσημέρι της 7ης Δεκεμβρίου, και επέστρεψαν αφού πέρασαν από τα νησιά Σαρακινό, Χιλιοδρόμι (Αλόνησο) και Σκόπελο.

Παρά την καθυστέρηση που είχε στο ταξίδι του, ο Holland τήρησε την υπόσχεσή του προς τον Βελή πασά και έφτασε πάλι στη Λάρισα στις 20 Δεκεμβρίου. Έμεινε ξανά στο σπίτι του επισκόπου Πολύκαρπου, ο οποίος τον φιλοξένησε γενναιόδωρα, όπως και τον περασμένο Νοέμβριο, παρόλο που «αυτήν τη φορά η διατροφή τους αποτελούνταν μόνο από ψάρι και λαχανικά, λόγω της σαρανταήμερης νηστείας των Χριστουγέννων που όλοι οι Έλληνες ακολουθούν, ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης». Παρακολούθησε ξανά τη λειτουργία στο μητροπολιτικό ναό της Λάρισας και συνάντησε την ίδια μέρα, 21 Δεκεμβρίου 1812, τον Βελή πασά. Συζήτησαν για την πορεία της ασθένειας τού πασά και τα συνεχιζόμενα συμπτώματα που παρουσίαζε, τροποποίησε ελαφρώς τη θεραπεία που του είχε δώσει το Νοέμβριο και τον πρότρεψε να την ακολουθήσει με ακρίβεια. Συνάντησε για πολλοστή φορά τον Γιαννιώτη συνάδελφό του και λόγιο Ιωάννη Βηλαρά, για τον οποίον γράφει πολύ κολακευτικά λόγια και λυπάται που «ένας τέτοιος άνθρωπος, προικισμένος με φυσικά χαρίσματα και σπάνια παιδεία, αναγκάζεται να σπαταλάει τη ζωή του στη γελοία και δουλική ρουτίνα ενός τούρκικου σαραγιού».

Στις 22 Δεκεμβρίου 1812 έφυγε από τη Λάρισα με προορισμό την Αθήνα, όπου έφτασε το βράδυ της Πρωτοχρονιάς του 1813. Στη διαδρομή του επισκέφθηκε το Ζητούνι (Λαμία), τις Θερμοπύλες, το Χάνι της Γραβιάς, τα Σά-

---

[20] Ο Βελή πασάς φαίνεται ότι έπασχε από κάποιο αφροδίσιο νόσημα.

[21] Τα σχετικά με τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία κείμενα του Holland έχουν μεταφραστεί από τον Γιώργο Καραβίτη και εκδοθεί από τους αδελφούς Τολίδη, βλ. HOLLAND 1989β.

[22] Ο Francis Charnaud ήταν Άγγλος πρόξενος στη Θεσσαλονίκη από το 1792 μέχρι το 1825.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λωνα (Άμφισσα), τους Δελφούς, την Αράχοβα, τη Χαιρώνεια, τη Λιβαδειά, όπου φιλοξενήθηκε από τον Άρχοντα Λογοθέτη,[23] τη Θήβα, τα Λεύκτρα, τις Πλαταιές, την Ελευσίνα και παίρνοντας την αρχαία Ιερά Οδό, μέσα από τον ελαιώνα του Θριάσιου πεδίου και τη μονή Δαφνίου, κατέληξε στην Αθήνα.

Έμεινε στην Αθήνα για είκοσι περίπου μέρες και συνάντησε εκεί τον Frederick North (1766-1827), τους Keppel R. Craven (1779-1851), Sir William Gell (1777-1836) και John P. Gandy (1787-1850) από την ομάδα των *Dilettanti*, Charles R. Cockerell (1788-1863), Georg C. Gropius (1776-1850), Carl Haller von Hallerstein (1774-1817) και Giovanni B. Lusieri (1755-1821).[24] Από την Αθήνα ταξίδεψε, μέσω Ελευσίνας, Μεγάρων, Κορίνθου, Νεμέας και Μυκηνών, στο Άργος. Έφτασε εκεί στις 25 Ιανουαρίου με το θερμόμετρο να δείχνει -2° Κελσίου, στις 8 το πρωί. Ο Holland προφητικά γράφει ότι η αγανάκτηση των Ελλήνων για την πολιτική τους κατάσταση είναι τόσο μεγάλη, που θα οδηγήσει στην απελευθέρωση του έθνους των. Επισημαίνει επίσης ότι αυτή η ανεξαρτησία φαίνεται ότι θα ξεκινήσει από το Μοριά.[25] Κατέληξαν στη χιονισμένη και παγωμένη Τριπολιτσά το βράδυ της 26ης Ιανουαρίου, με 45 εκατοστά χιόνι και τη θερμοκρασία, το επόμενο πρωί στις 6 η ώρα, να έχει πέσει στους -9° Κελσίου. Από την Τριπολιτσά έφυγαν στις 30 Ιανουαρίου και, μέσω Καλαβρύτων, έφτασαν στην Πάτρα μετά από τρεις μέρες ταξίδι σε μια παγωμένη Πελοπόννησο, που το θερμόμετρο ελάχιστες φορές ξεπέρασε τους 0° Κελσίου.

Στην Πάτρα φιλοξενήθηκε στο σπίτι του προξένου της Αγγλίας, Νικόλαο Στράνη. Στις 4 Φεβρουαρίου έφυγε από την Πάτρα για τη Ζάκυνθο, μαζί με τους συμπατριώτες του Sir William Gell και Keppel Craven, τους οποίους είχε συναντήσει εκεί. Έμεινε στη Ζάκυνθο για περίπου δύο εβδομάδες περιμένοντας πλοίο για την Πρέβεζα. Από τη Ζάκυνθο επισκέφθηκε για λίγο την Κεφαλονιά, όπου είχε το χρόνο να καταγράψει τα φαρμακευτικά φυτά που ευδοκιμούσαν στο νησί.[26] Η επιθυμία του να επισκεφθεί το Τσιρίγο δεν πραγματοποιήθηκε. Στις 17 Φεβρουαρίου 1813 ταξίδεψε από τη Ζάκυνθο για τη Λευκάδα, όπου έφτασε στις 19 του ίδιου μήνα. Από εκεί πέρασε στην

---

[23] Ο Holland μας πληροφορεί ότι ο λογοθέτης της Λιβαδειάς είχε παντρευτεί την αδελφή του Γιαννιώτη Σπυρίδωνα Κολοβού, του «πρωθυπουργού», στην ουσία, του Αλή πασά. Ο Holland αναφέρει ότι στη διάρκεια του ταξιδιού του δεν επισκέφθηκε καλύτερο σπίτι από αυτό του άρχοντα Λογοθέτη. Ενώ ήταν στη Λιβαδειά έγιναν τρεις συνεχόμενοι σεισμοί. Στη Λιβαδειά συνάντησε επίσης τον Αυστριακό ζωγράφο, αρχαιοκάπηλο και διαμεσολαβητή πωλήσεων αρχαίων γλυπτών Georg Christian Gropius (1776-1850), ο οποίος επέστρεφε στην Αθήνα από τη Ζάκυνθο, βλ. HOLLAND 1815, 396-397.

[24] Βλ. HOLLAND 1872, 105-106.

[25] Βλ. HOLLAND 1815, 423. Αυτά έγιναν αντιληπτά από τον Holland οκτώ χρόνια πριν την έναρξη της Επανάστασης του 1821.

[26] Βλ. HOLLAND 1815, Παράρτημα III, 537-540.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πρέβεζα για να συναντήσει πάλι τον Αλή πασά και να εκπληρώσει, έτσι, την υπόσχεσή του προς αυτόν.

Έμεινε στην Πρέβεζα για μια εβδομάδα, έκανε ένα γύρο του Αμβρακικού κόλπου από τη Βόνιτσα μέχρι την Αμφιλοχία και την 1η Μαρτίου 1813 ξεκίνησε ένα ενδιαφέρον ταξίδι στο Σούλι, τη Θεσπρωτία, τα Γιάννενα και τη Βόρειο Ήπειρο, μέχρι τα ερείπια της αρχαίας Απολλωνίας, κοντά στην Αυλώνα, όπου έφτασε στις 19 Μαρτίου. Ενώ ήταν κοντά στην Πρεμετή του έκλεψαν την ταξιδιωτική του τσάντα με τις σημειώσεις του και τα σχέδιά του. Προσπάθησε για αρκετές μέρες μήπως και τα βρει, αλλά δεν κατέστη δυνατό, καθώς αποκαλύφθηκε, χρόνια αργότερα, ότι ο κλέφτης ήταν ο ίδιος ο οικοδεσπότης του. Είναι πολύ πιθανόν ότι μεταξύ των χαμένων σχεδίων του Holland θα ήταν και κάποιο της Πρέβεζας, όπου πέρασε αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα, συγκριτικά με άλλες πόλεις που επισκέφθηκε. Στις 25 Μαρτίου επιστρέφει στα Γιάννενα και αναχωρεί από εκεί το πρωί της 8ης Απριλίου με προορισμό τη Ζάκυνθο, μέσω Σαλαώρας, Πρέβεζας, Λευκάδας και Ιθάκης. Είχε ζήσει τους εορτασμούς του Καρναβαλιού στη Ζάκυνθο, στα μέσα Φεβρουαρίου, και τώρα είδε να γιορτάζουν την Ανάσταση, που το 1813 ήταν στις 26 Απριλίου. Ταξίδεψε και πάλι στην Πελοπόννησο, το Μάιο του 1813, ώστε να επισκεφθεί την πεδιάδα της αρχαίας Ηλείας, τον Αλφειό ποταμό και την Ολυμπία, την οποία δεν κατόρθωσε να δει τον προηγούμενο Φεβρουάριο, λόγω του δριμύτατου χειμώνα.

Το ταξίδι της επιστροφής στην Αγγλία ξεκίνησε στα τέλη Μαΐου από τη Ζάκυνθο, όταν επιβιβάστηκε σε ένα καράβι με προορισμό τη Βαλένθια της Ισπανίας. Αφού διέσχισε την Ισπανία μέχρι τον Βισκαϊκό κόλπο, ο Holland επέστρεψε ακτοπλοϊκώς στην πατρίδα του.

Το οδοιπορικό του στον Ελλαδικό χώρο εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1815 και οι κριτικές γι' αυτό ήταν αμέσως θετικές και εκτενείς.[27] Τα μεταφρασμένα αποσπάσματα των κειμένων του Holland ακολουθούν τη χρονολογική σειρά των ταξιδιών του. Οι επικεφαλίδες των επί μέρους ενοτήτων επισημαίνουν τον τόπο και τη χρονολογία επίσκεψης του περιηγητή. Στο μεταφρασμένο κείμενο, οι εντός παρενθέσεων ( ) λέξεις είναι επεξηγήσεις του Holland και οι εντός τετράγωνων αγκυλών [ ] είναι του μεταφραστή. Οι υποσημειώσεις του πρωτότυπου κειμένου του Holland παραπέμπονται με τα σύμβολα *, **, κ.ο.κ. Οι υποσημειώσεις με αραβική αρίθμηση είναι του μεταφραστή.

[27] Βλ. κριτική παρουσίαση του βιβλίου τού Holland στο *Edinburgh Review*, No. L, Οκτώβριος 1815, σσ. 455-485.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πρώτη επίσκεψη στην Πρέβεζα, 27.10.1812

Αναχωρήσαμε από την Άγια Μαύρα στις 27 του μήνα[28] με προορισμό την Πρέβεζα, αφού ανταμώσαμε, όπως είχαμε συμφωνήσει, με τον Ιθακήσιο οικοδεσπότη μας Ζαβό.[29] Από εδώ, η Πρέβεζα είναι η πρώτη πόλη που συναντάμε στην επικράτεια του βεζίρη της Αλβανίας.[30] Καθώς η απόσταση δεν υπερβαίνει τα 14 μίλια,[31] πραγματοποιήσαμε το πέρασμα σε μια μικρή βάρκα, με την οποία, παρ' όλα ταύτα, δυσκολευτήκαμε να διασχίσουμε το πολύ ρηχό κανάλι που χωρίζει τη Λευκάδα από την ηπειρωτική χώρα. Το κανάλι αυτό, που προοδευτικά φαρδαίνει, συνεχίζει για δύο ή τρία μίλια πέρα από το κάστρο της Άγια-Μαύρας.[32] Κοντά στο σημείο που το κανάλι ανοίγει στη θάλασσα, ένας μικρός ποταμός κατεβαίνει στην ακαρνανική ακτή μέσα από μια στρογγυλή λίμνη που βρίσκεται κοντά της,[33] στην ευρύτερη περιοχή της οποίας ίσως βρισκόταν το αρχαίο Θύρρειον.* Η προσέγγισή μας στην Πρε-

---

[28] 27 Οκτωβρίου 1812, ημέρα Τρίτη. Όλες οι ημερομηνίες που αναφέρονται στο κείμενο του Holland είναι σύμφωνα με το νέο ημερολόγιο, το οποίο είχε ήδη υιοθετηθεί από τους Ευρωπαίους. Στον ελλαδικό χώρο ίσχυε τότε το παλαιό ημερολόγιο, το οποίο υπολοίπονταν, το 19ο αιώνα, κατά 12 ημέρες από το νέο. Έτσι, για παράδειγμα, η γιορτή του Αγίου Νικολάου εορτάζονταν το 19ο αιώνα από τους Έλληνες Χριστιανούς στις 6 Δεκεμβρίου και την ίδια μέρα το νέο ημερολόγιο έδειχνε 18 Δεκεμβρίου.

[29] Πρόκειται για τον Ιθακήσιο γιατρό Φιοραβάντε Ζαβό, ο οποίος φιλοξένησε την παρέα του Holland, όταν αυτοί έφτασαν, λίγο πριν τα μεσάνυχτα της 23ης Οκτωβρίου 1812, στο λιμάνι της Ιθάκης και δεν ήξεραν που να βρουν κατάλυμα. Στο σπίτι του Ζαβού οι Άγγλοι άκουσαν ήχους από μπάλες μπιλιάρδου και ζήτησαν πληροφορίες για καταλύματα. Η οικογένεια Ζαβού, μία από τις πλουσιότερες της Ιθάκης της εποχής εκείνης, τους κάλεσε να διανυκτερεύσουν στο σπίτι τους και τους φιλοξένησαν μέχρι την αναχώρησή τους για τη Λευκάδα.

[30] Αναφέρεται στον Αλή πασά των Ιωαννίνων. Σχετικά με την περιοχή την οποία οι περιηγητές ονόμαζαν τότε Αλβανία, βλ. Παράρτημα Α΄.

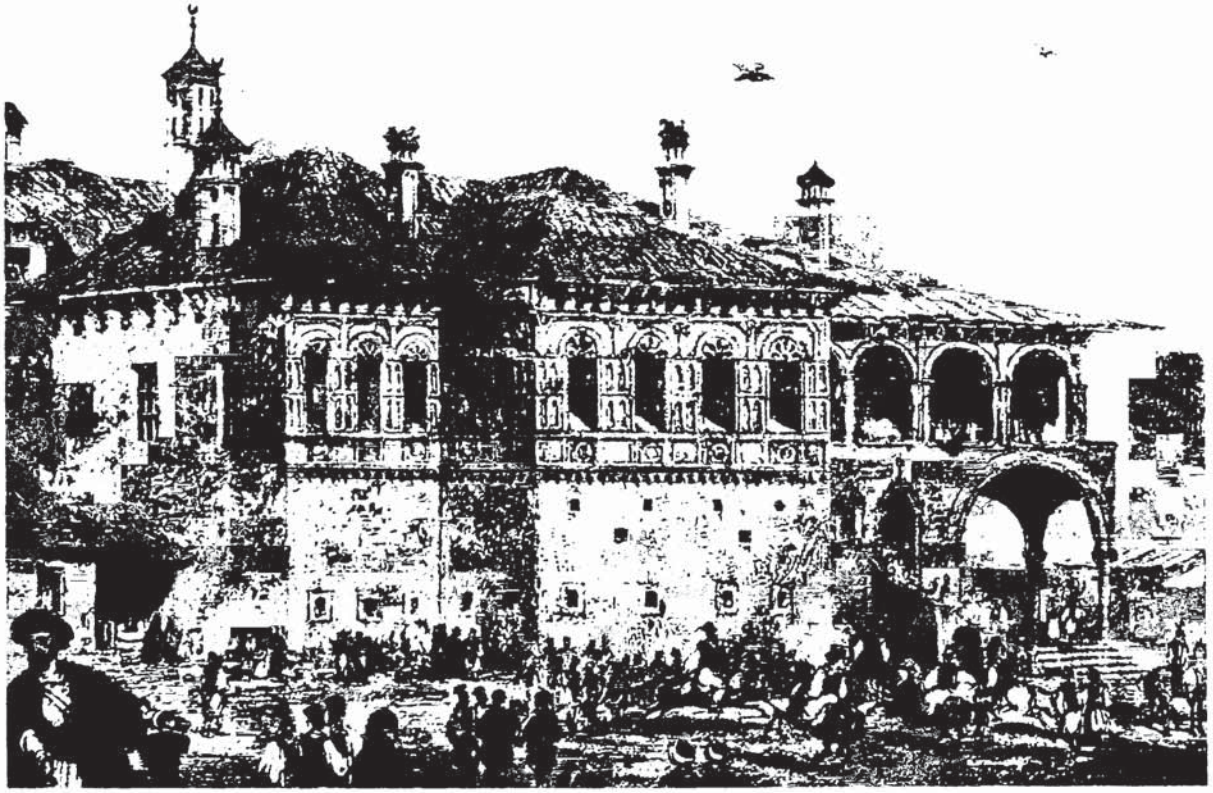
[31] Η απόσταση διά θαλάσσης από την πόλη της Λευκάδας μέχρι την Πρέβεζα είναι σε ευθεία γραμμή περί τα 8 μίλια. Αν κάποιος πλεύσει παρακολουθώντας σχεδόν την ακτογραμμή η απόσταση γίνεται περίπου 10 μίλια. Θεωρώ ότι κάτι τέτοιο έκανε και η συντροφιά του Henry Holland, γι' αυτόν το λόγο –όπως θα δούμε παρακάτω– αναφέρεται και στο αυλάκι που αδειάζει τα νερά της λίμνης Βουλκαριάς στο μικρό κόλπο του Αγίου Νικολάου Ακαρνανίας, το οποίο δεν θα έβλεπε εάν έπλεαν μακριά από την ακαρνανική ακτή.

[32] Το κανάλι της Λευκάδας ξεκινά από το κάστρο της Αγια-Μαύρας, το οποίο αποτελεί το βόρειο άκρο του, και εκτείνεται προς νότο για τρία (3) περίπου μίλια, μέχρι το χωριό Λυγιά της Λευκάδας, όπου φαρδαίνει και οδηγεί στη θαλάσσια λεκάνη που δημιουργείται από το νησί της Λευκάδας και την Ακαρνανία. Ο Henry Holland αναφέρεται, λοιπόν, στο συνολικό μήκος του καναλιού και όχι στην απόσταση από την πόλη της Λευκάδας μέχρι το κάστρο της Άγια-Μαύρας, η οποία είναι μικρότερη από ένα μίλι.

[33] Πράγματι από τη λίμνη Βουλκαριά, που απέχει μόνο χίλια (1.000) μέτρα από την ακαρνανική ακτή, ξενικά ένας μικρός ποταμός, ένα αυλάκι, που χύνεται στον κόλπο του Αγίου Νικολάου, που ονομάζεται και κόλπος Ντέμετα. Για το τοπωνύμιο αυτό βλ. Παράρτημα Β΄.

* Κικέρων, *Epistulae ad Familiares* 16.5. – *Σ.τ.μ.*: Το αρχαίο Θύρρειον τοποθετείται στο ομώνυμο σήμερα χωριό της Ακαρνανίας που απέχει από τη λίμνη Βουλκαριά περίπου 11 χιλιόμετρα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΕΙΚΟΝΑ 4: *Το σεράι του Αλή πασά στα Γιάννενα. Λεπτομέρεια από ατσαλογραφία του 1840 περίπου. Σχέδιο του W.L. Leitch, χαρακτικό του H. Adlard (Συλλογή Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ 802)*

βεζα ήταν για μένα ενδιαφέρουσα, καθώς παρουσίαζε ένα θέαμα ανατολίτικο, το πρώτο που είχαν ως τότε αντικρίσει τα μάτια μου. Στην ακτή της θάλασσας –της ίδιας θάλασσας όπου η μοίρα του Μάρκου Αντωνίου υπέκυψε σ' εκείνη του Αυγούστου– υψώνεται τώρα ένα μεγάλο και θαυμαστό σεράι για να υμνήσει τη δύναμη του σύγχρονου άρχοντα της Ηπείρου.[34] Τα εντυπωσι-

[34] Πρόκειται για το μεγάλο σεράι του Αλή πασά που είχε κτιστεί στο νοτιοανατολικό άκρο της χερσονήσου της Πρέβεζας, στο χώρο περίπου όπου σήμερα είναι το Μνημείο του Ναύτη. Η περιοχή αυτή ονομάζεται ακόμη *Παλιοσάραγα*. Όπως θα φανεί και από το περιηγητικό κείμενο του Henry Holland το σεράι δεν είχε ακόμη ολοκληρωθεί όταν αυτός επισκέφθηκε την Πρέβεζα, τον Οκτώβριο του 1812. Το μεγάλο σεράι του Αλή πασά στην Πρέβεζα κτίστηκε το 1811 περίπου και παραδόθηκε στη φωτιά από το γιο του, Βελή, το 1820. Όταν ο Holland επισκέφθηκε την Πρέβεζα, στα τέλη Οκτωβρίου 1812, γινόταν στο μεγάλο νέο σεράι οι τελευταίες εργασίες για την υποδοχή του βεζίρη. Όπως προκύπτει από το περιηγητικό κείμενο του Δανού αρχαιολόγου Peter O. Brøndsted, το νέο σεράι είχε σχεδόν ολο-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ακότερα χαρακτηριστικά του, βλέποντάς το από μακριά, ήταν οι βαθιά προεξέχουσες στέγες, οι μακρές σειρές ομοιόμορφων παραθύρων στο πάνω μέρος του κτιρίου και οι ζωγραφιστές διακοσμήσεις τού εξωτερικού του. Παρόλο που το οικοδόμημα απέκλινε από όλους τους σ' εμάς [τους Άγγλους] συνήθεις ρυθμούς αρχιτεκτονικής, είχε εντούτοις κάποια ακανόνιστη μεγαλοπρέπεια στην έκταση και τις αναλογίες του, τα οποία αποσπούσαν την προσοχή και ικανοποιούσαν το γούστο.

Η πόλη της Πρέβεζας βρίσκεται στη βόρεια ακτή του πορθμού ο οποίος συνδέει τον Αμβρακικό κόλπο με το Ιόνιο πέλαγος. Κάποτε πολυάνθρωπη και εμπορική, έχει υποστεί, τα τελευταία χρόνια, μια μεταβολή όχι μόνο στον πληθυσμό της αλλά και στα αγαθά της. Το πώς και γιατί δημιουργήθηκε η πόλη δεν είναι πλήρως εξακριβωμένο, αλλά πιθανώς ήταν συνέπεια της σημαντικής της θέσης στην είσοδο του κόλπου. Ο ίδιος λόγος οδήγησε αναμφιβόλως τους Ενετούς να επιτεθούν επανειλημμένα εναντίον της,[35] με κατάληξη την τελευταία κατάληψή της από τους Τούρκους. Τα στρατιωτικά γεγονότα του 1797 επέτρεψαν στη Γαλλία να αποκτήσει, βάσει συμφωνίας, όλες τις ενετικές κτήσεις στο Ιόνιο πέλαγος και τις ηπειρωτικές πόλεις τής Πρέβεζας, Βόνιτσας, Πάργας και Βουθρωτού, που φρουρούνταν από γαλλικά στρατεύματα.[36] Ο πόλεμος, ωστόσο, που ξέσπασε λίγο αργότερα μεταξύ Γαλλίας και Τουρκίας, παρείχε στον Αλή πασά πρόσχημα για να επεκτείνει την επικράτειά του και να αποκτήσει ένα λιμάνι, το οποίο είναι μεγάλης σπουδαιότητας για το εμπόριο της περιοχής του. Το Νοέμβριο του 1798 [ο Αλή πασάς] κατέβασε από τα Γιάννενα στρατό μερικών χιλιάδων Αλβανών, με σκοπό να επιτεθεί στην Πρέβεζα. Η γαλλική φρουρά, που δεν έφθανε τους 1.000 άνδρες, υπό τις διαταγές του στρατηγού Λα Σαλσέτ, τον αντιμετώπισε στην πεδιάδα της Νικόπολης, βόρεια της Πρέβεζας, μεταξύ των ερειπίων της πόλης του Αυγούστου, όπου διεξήχθη μια άνιση μάχη. Οι Γάλλοι, αναγκασμένοι να υποχωρήσουν, καταδιώχθηκαν μέσα στην πόλη και υπέστησαν μεγάλη σφαγή.

κληρωθεί πριν τις 13 Δεκεμβρίου 1812, όταν κατά τη δεύτερη επίσκεψή του στην Πρέβεζα έγινε δεκτός από τον Αλή πασά στα διαμερίσματα του νέου σαραγιού, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2001, 15-24. Τρία ευρύχωρα και μεγάλα δωμάτια ήταν πλούσια διακοσμημένα, αλλά κάποια τμήματα του σαραγιού παρέμεναν ακόμη ημιτελή, όταν ο William Turner το επισκέφθηκε και έγινε δεκτός από τον Αλή πασά, στις 26 Αυγούστου 1813, βλ. TURNER 1820, I, 110.

[35] Οι Ενετοί επιτέθηκαν κατά της Πρέβεζας το 1500 και το 1538 ανεπιτυχώς· το 1605 με αποτέλεσμα μία λεηλασία και ολιγοήμερη κατάκτηση, βλ. ΔΟΝΟΣ, στον παρόντα τόμο, 63-116· το 1684 και 1717 επιτυχώς και μάλιστα τη δεύτερη φορά με αποτέλεσμα την σγδοντάχρονη δημιουργική ενετική κατοχή, βλ. ΔΟΝΟΣ 2005, 23-35· ΔΟΝΟΣ 2007, 80-99.

[36] Πράγματι, στις 12 Μαΐου του 1797 η Δημοκρατία της Βενετίας έπαψε να υπάρχει, μετά την παράδοσή της στο Ναπολέοντα. Με την υπογραφή της συνθήκης του Καμποφόρμιο, τη 17η Οκτωβρίου 1797, η Πρέβεζα περιήλθε και τυπικά στη Γαλλική Δημοκρατία. Η συνθήκη επικυρώθηκε από το Ναπολέοντα στις 3 Νοεμβρίου 1797. Για τους όρους της συνθήκης βλ. DUVERGIER 1835, II, 90-93 και ιδιαίτερα το άρθρο 5 της συνθήκης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πολλοί από τους Έλληνες κατοίκους της Πρέβεζας υπέφεραν την ίδια καταστροφή· μου ειπώθηκε μάλιστα ότι τα κεφάλια των τελευταίων, αφού τους αφαιρέθηκαν τα μουστάκια, στάλθηκαν στην Κωνσταντινούπολη με την πρόφαση ότι ανήκαν σε Γάλλους, που χάθηκαν κατά τη μάχη.[37]

Αυτή η ενέργεια του Αλή πασά, καθώς συνοδεύτηκε με ορισμένες πράξεις προδοσίας,[38] δεν θα σβήσει γρήγορα από τη μνήμη ή τα αισθήματα των Γάλλων. Έχει καταγραφεί προσεκτικά από τον κ. Πουκεβίλ, το Γάλλο πρέσβη στα Γιάννενα. Παρατήρησα, επίσης, ότι σε ένα γαλλικό στρατιωτικό λεξικό, που εκδόθηκε πρόσφατα, τα γεγονότα της Πρέβεζας αναφέρονται με τόση λεπτομέρεια όση και οι μάχες του Μαρέγκο ή του Αούστερλιτς και συνοδεύονται από τις πιο οξείες ύβρεις για το χαρακτήρα και τη συμπεριφορά του Αλή πασά.[39] Συζήτησα για τα γεγονότα αυτά με τον Μουχτάρ πασά, το μεγαλύτερο γιο του Αλή, ο οποίος ήταν παρών και έπαιζε ένα ξεχωριστό ρόλο στη μάχη. Μου σχολίασε ότι η αδυναμία της γαλλικής αντίστασης του πρόσφερε λιγότερες ευκαιρίες για να διακριθεί απ' όσο θα επιθυμούσε· μια δήλωση, που δεν συνάδει αρκετά με την περιγραφή που έχουν κάνει οι Γάλλοι

---

[37] Η αναφορά του Henry Holland για τη διεξαγωγή της μάχης της Νικόπολης το Νοέμβριο είναι γενικόλογη. Η μάχη διεξήχθη στις 12/23 Οκτωβρίου 1798 και ακολούθησε, το βράδυ της ίδιας μέρας και στη διάρκεια των επόμενων ημερών, ευρύτατη λεηλασία της Πρέβεζας και σφαγή αρκετών Πρεβεζάνων, γεγονότα που έμειναν γνωστά στην ιστορία ως *ο χαλασμός της Πρέβεζας*. Ο Πρεβεζάνος λόγιος Ηλίας Βασιλάς έχει γράψει λεπτομερώς για τα γεγονότα αυτά, μεταφράζοντας ουσιαστικά και υποσημειώνοντας την εργασία του Frédéric Masson, βλ. ΒΑΣΙΛΑΣ 1954-1955 και MASSON 1894, 71-89. Για την περιγραφή των γεγονότων από δύο Γάλλους στρατιωτικούς που συμμετείχαν στη μάχη βλ. BELLAIRE 1805, 394-428 και RICHEMONT 1858, 160-171. Για την περιγραφή των αμυντικών προετοιμασιών της μάχης βλ. BELLAIRE 1805, 204-210 και RICHEMONT 1858, 148-159 και για τα σχετικά με την επακολουθήσασα αιχμαλωσία τους βλ. RICHEMONT 1858, 172-205. Πρόσφατα έγινε σχετική με τη μάχη της Νικόπολης ανακοίνωση στο 2ο Διεθνές Συμπόσιο για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας από τον Αμερικάνο Jim Curlin, η οποία θα δημοσιευθεί στα Πρακτικά του Συμποσίου. Βλ. σχετικά CURLIN & ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, στον παρόντα τόμο, 117-141.

[38] Αναφέρεται στην, σύμφωνα με ορισμένους ιστορικούς, προδοτική πράξη του Γιώργου Μπότσαρη, που άφησε το ασκέρι του Αλή πασά και του γιου του Μουχτάρ να περάσει ανενόχλητο από το στενό της Αγίας Παρασκευής, κοντά και προς τα βορειοανατολικά του χωριού Λούρου Πρεβέζης. Για μια σύντομη αλλά περιεκτική θεώρηση του γεγονότος βλ. ΨΙΜΟΥΛΗ 1998, 379-381.

[39] Πρόκειται για το *Νέο Ιστορικό Λεξικό των πιο φημισμένων πολιορκιών, μαχών και ναυμαχιών όλων των λαών του κόσμου, συνταχθέν υπό του F.M.M.....*, που εκδόθηκε στο Παρίσι το 1808 και αφιερώνει οκτώ σελίδες στο λήμμα *Νικόπολις*, συνοψίζοντας ουσιαστικά τα όσα λεπτομερώς αναφέρει ο Bellaire στην επιτομή του για τη μάχη της Νικόπολης, βλ. F.M.M. 1808, 48-55 και BELLAIRE 1805. Οι αναφερόμενες μάχες του Μαρέγκο και Λούστερλιτς συνδέονται με δύο σημαντικές νίκες του μεγάλου Ναπολέοντα. Στην πρώτη, το 1800, ο Ναπολέων νίκησε τους Αυστριακούς και στη δεύτερη, τη λεγόμενη *μάχη των τριών αυτοκρατόρων*, το 1805, νίκησε τους Αλέξανδρο Α΄ της Ρωσίας και Φραγκίσκο Β΄ της Αυστρίας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σχετικά με την ανδρεία των αξιωματικών και των ανδρών τους σ' αυτήν την περίπτωση.

Την εποχή των γεγονότων αυτών, η Πρέβεζα λέγεται ότι κατοικούνταν από 10.000 μέχρι 12.000 ανθρώπους. Η συμπεριφορά, που τήρησε ο Αλή πασάς σε σχέση μ' αυτήν την πόλη, είναι παράδοξη και φαινομενικά ανακόλουθη. Θα νόμιζε κανείς ότι θα ήθελε να διατηρήσει την εμπορική σημασία της πόλης και να την κάνει τακτική διαμονή τής αυλής του. Παρ' όλα ταύτα, υιοθέτησε μέτρα που ελάττωσαν τον πληθυσμό σε τρεις ή τέσσερις χιλιάδες και αντικατέστησε τους δραστήριους και πολύ εργατικούς Έλληνες κατοίκους της με Αλβανούς χωριάτες και στρατιώτες. Φαίνεται πράγματι πως ο στόχος του ήταν μελετημένος ώστε να καταπιέσει και ελαττώσει την κατηγορία του πληθυσμού που πρώτα αναφέραμε. Λέγεται ότι, κατόπιν διαταγών του, πολλοί χάθηκαν όταν πάρθηκε η Πρέβεζα και ο μεγαλύτερος αριθμός αυτών που παρέμειναν [στην πόλη], είτε αφανίστηκαν από τους εκβιασμούς του, είτε υποχρεώθηκαν να φύγουν από την κυριαρχία του. Μερικοί εξακολουθούν να μένουν εδώ, έχοντας όμως το φόβο των διώξεων και μια διαρκή ανασφάλεια. Η μόνη εξήγηση της συμπεριφοράς του βεζίρη είναι ότι έβλεπε την κατοχή της Πρέβεζας κυρίως ως καταφύγιο γι' αυτόν και τους θησαυρούς του –σε περίπτωση που κάποια πολιτική αλλαγή τον ανάγκαζε να εγκαταλείψει το βόρειο τμήμα της επικράτειάς του– και λιγότερο από εμπορικής πλευράς, αν και προφανώς επιθυμούσε τη διεύρυνση του εμπορίου της. Η φροντίδα του επικεντρώθηκε αποφασιστικά στην οχύρωση του τόπου. Προς επιδίωξη αυτού του σκοπού ανήγειρε δύο φρούρια στην είσοδο του κόλπου[40] και περιέβαλε την πόλη από την πλευρά της ξηράς με μια φαρδιά και βαθιά τάφρο, δύο μίλια στο μήκος, που συνδεόταν στα άκρα της με τη θάλασσα.[41] Το ίδιο κίνητρο, σε συνδυασμό με την έγνοια του για πλουτισμό, πιθανόν τον ώθησε στο να εκδιώξει τους εμπορευόμενους Έλληνες της Πρέβεζας, τους οποίους δεν εμπιστευόταν, και να εγκαταστήσει στη θέση τους τούς σκληροτράχηλους και έμπιστούς του ορεσίβιους Αλβανούς γηγενείς. Εάν η Γαλλία είχε διατηρήσει τα μεγάλα οράματά της για ευρωπαϊκή εξουσία, καθώς και την κυριαρχία των ιλλυρικών επαρχιών, η κατοχή ενός οχυρωμένου λιμανιού ίσως αποδεικνύονταν τελικά μεγάλης σημασίας για την ασφάλεια από τον Αλή.*

---

[40] Πρόκειται για τα κάστρα του Παντοκράτορα ή Ουτς καλέ και του Αγίου Γεωργίου ή Γενή Καλέ. Το δεύτερο κτίστηκε το 1807. Για το πρώτο βλ. ΒΡΑΕΝΗΣ 1999, 21.

[41] Αναφέρεται στην περιφερειακή τάφρο της Πρέβεζας, συνολικού μήκους 2.900 μ. περίπου, που άρχιζε από τον προμαχώνα της Βρυσούλας και με νοτιοδυτική κατεύθυνση πέρναγε από το *Φόρο*, όπου ήταν η κύρια πύλη της πόλης, συνέχιζε για 500 περίπου μέτρα δυτικά αυτού, και έστρεφε μετά νότια μέχρι το Νέο Κάστρο (Γενή Καλέ) του Αγίου Γεωργίου.

* Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι, παρ' όλες τις αλλαγές που προκλήθηκαν στον πληθυσμό και την ευημερία της Πρέβεζας, έχει επιζήσει ένα σχολείο που δημιουργήθηκε στην πόλη, πριν από 25 περίπου χρόνια, από τη φωτισμένη γενναιοδωρία του κ. North. – Σ.τ.μ.: Με

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αποβιβαστήκαμε στην παραλία της Πρέβεζας και διασχίσαμε ένα στενό, βρόμικο και ακανόνιστο δρόμο που μας οδήγησε στο σπίτι του Άγγλου υποπρόξενου. Στη σημερινή της κατάσταση, η πόλη αποτελείται από ελάχιστους δρόμους πέρα από αυτόν που ακολουθεί την ακτή για ένα περίπου μίλι και από μερικές ακανόνιστες συστάδες καλυβιών, ανάμεσα στους ελαιώνες που σκεπάζουν την πόλη προς την πλευρά της ξηράς. Αν και η Πρέβεζα είναι υπό την κυριαρχία ενός Τούρκου ηγεμόνα, δεν παρουσιάζει εν τούτοις όλες τις ιδιαιτερότητες μιας τουρκικής πόλης. Περπατώντας μέσα στην πόλη αναγνώριζα ακόμη στοιχεία από εκείνον τον ανάμικτο ελληνικό και ενετικό χαρακτήρα, που είναι τόσο κοινός σε όλα τα Ιόνια Νησιά. Καινούργιες, όμως, και εντυπωσιακές φιγούρες έχουν προστεθεί τώρα στο ζωντανό σκηνικό μπροστά μας. Ο Αλβανός χωρικός ή στρατιώτης –λέξεις που σε τούτη τη χώρα είναι σχεδόν συνώνυμες– συναντάται εδώ με πλήρη ενδυμασία και με ακέραιο τον εθνικό του χαρακτήρα. Γενικά αρρενωπός στη φυσιογνωμία του, έχοντας χαρακτηριστικά που τον κάνουν να μη δείχνει υποταγμένος στην ταπείνωση της σκλαβιάς, και με μια ξεχωριστή επιβλητικότητα στο περπάτημα και το παράστημά του, με το στυλ της φορεσιάς του να επιτείνει αυτές τις ιδιομορφίες και να παρουσιάζει την όλη φιγούρα πιο εντυπωσιακή και γραφική από κάθε άλλη που έχω συναντήσει.[42] Στο μάτι που όλα ήταν καινούργια και επιβλητικά και που

ΕΙΚΟΝΑ 5: *Ο Frederick North το 1817, όταν έγινε κόμης του Γκύλφορντ. Χαρακτικό του William Thomas Fry από έργο του John Jackson (National Portrait Gallery, Λονδίνο)*

την υποσημείωσή του αυτήν ο Holland μας πληροφορεί ότι περί το 1789 –25 χρόνια πριν την ολοκλήρωση της συγγραφής του βιβλίου του, το 1814– δημιουργήθηκε σχολείο στην Πρέβεζα, βλ. Παράρτημα Γ'. Ο Henry Holland συνάντησε τον Frederick North στην Αθήνα στα μέσα Ιανουαρίου 1813. Ο North, που είχε πριν λίγες εβδομάδες επιστρέψει στην Αθήνα μετά από δωδεκάμηνη παραμονή στη Συρία και την Αίγυπτο, τους προσκάλεσε σε δεξίωση στην οποία παρευρέθηκαν περισσότεροι από 90 Αθηναίοι, εκ των οποίων τα 2/5 ήταν γυναίκες, βλ. HOLLAND 1815, 414-415.

[42] Ευχαριστώ την ιστορικό και ειδική στη μελέτη της παραδοσιακής φορεσιάς κ. Νάντια Μαχά-Μπιζούμη για τις παρεμβάσεις της στο σχετικό με την ενδυμασία μεταφρασμένο κείμε-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δεν ήταν τότε ακόμη συνηθισμένο να διακρίνει τις παραμικρές λεπτομέρειες, τα πιο αξιοπρόσεκτα στοιχεία της ενδυμασίας αυτής ήταν ο μακρύς επενδύτης,[43] ριγμένος ελεύθερα στους ώμους (Εικ. 7), καμωμένος από τραχύ μάλλινο ύφασμα καφέ χρώματος και στολισμένος ποικιλοτρόπως με κόκκινα *χάρτζια*.[44] Από τα δύο γιλέκα, το μεν εξωτερικό –από πράσινο ή άλλες φορές από πορφυρό βελούδο– ήταν ανοικτό και κοντό ως τη μέση, το δε εσωτερικό ήταν πλούσια διακοσμημένο με επίρραπτο κορδόνι στο μέσον. Σε μια φαρδιά υφασμάτινη λωρίδα, ή ζώνη, γύρω από τη μέση,[45] είναι στερεωμένες μία, ή άλλες φορές δύο, πιστόλες και ένα μεγάλο μαχαίρι (Εικ. 6). Οι πιστόλες έχουν συχνά λαβές μεγάλου μήκους που είναι απαράμιλλα δουλεμένες με ασήμι. Μια τραχιά βαμβακερή φουστανέλα[46] ξεκινά κάτω από τη ζώνη και φτάνει λίγο πιο κάτω από τα γόνατα, όπως το σκωτσέζικο κιλτ, καλύπτοντας τα εσώρουχα, που είναι επίσης βαμβακερά. Η μακριά πάλα,[47] οι στολισμένες με μεταλλικές κλωστές περικνημίδες που αγκαλιάζουν κυκλικά το πόδι από τα γόνατα μέχρι και τους αστραγάλους προστατεύοντάς τα, οι ποικιλόχρωμες κάλτσες και η ποδεσιά.[48] Το μικρό κόκκινο φέσι, που μόλις καλύπτει την κορυφή του κεφαλιού, κάτω από το οποίο τα μαλλιά ξεχύνονται πλούσια προς τα πίσω, ενώ από μπροστά είναι ξυρισμένα έτσι ώστε ν' αφήνει το μέτωπο και τους κροτάφους εντελώς γυμνούς. Στη γενική αυτήν περιγραφή θα πρέπει να προστεθεί το *καπότο*, ο βαρύς επενδύτης, ένα εντυπωσιακό χαρακτηριστικό εξάρτημα της αλβανικής ενδυμασίας. Πρόκειται για ένα τριχωτό, μάλλινο, τραχύ ένδυμα, σε χρώμα γκρι ή μερικές φορές άσπρο, με ανοιχτά μανίκια, το οποίο στην πίσω πλευρά του φέρει ένα τετράγωνο κομμάτι υφάσματος, που περιστασιακά χρησιμεύει ως κουκούλα. Μοιάζει, έτσι, με κατσικόδερμα ριγμένο στην πλάτη.[49] Δεν αποτολμώ να πω ότι αυτός είναι ο *σάγος* των Αρχαίων,[50] αλλά αναμφιβόλως υπάρχουν πολλές ομοιότητες της αλβανικής ενδυμασίας

νο της παραγράφου αυτής. Σε αυτήν οφείλονται οι εξειδικευμένες πληροφορίες για τη φορεσιά των Αρβανιτών της Πρέβεζας. Τα τυχόν λάθη βαρύνουν, φυσικά, τον μεταφραστή.

[43] Ο μακρύς αυτός επενδύτης, που λέγεται και *ντουλαμάς*, έφτανε, στην πίσω μεριά, πιο κάτω από τα γόνατα.

[44] *Χάρτζια* ονομάζονται οι μεταξωτές κλωστές ή κορδόνια που διακοσμούν τα ενδύματα.

[45] Η ζώνη αυτή ονομάζεται *σελάχι*.

[46] Στο πρωτότυπο, εσφαλμένα *shirt* (πουκάμισο) αντί του ορθού *skirt* (φούστα).

[47] Πλατύ και κυρτό σπαθί.

[48] Στο αγγλικό κείμενο *sandals*. Ο Holland αποδίδει με τη λέξη αυτήν τον αρβανίτικο τρόπο υπόδησης, τα τσαρούχια με μύτη, χωρίς φούντα, καμωμένα από ακατέργαστο δέρμα βοδιού. Τα τσαρούχια αυτά τα στήριζαν στα πόδια, δένοντάς τα γύρω από τη γάμπα με φαρδύ δερμάτινο λουρί. Ευχαριστώ και πάλι την κ. Νάντια Μαχά-Μπιζούμη για τις πληροφορίες.

[49] Το *καπότο*, ή κάπα, ήταν συνήθως καμωμένο από τραγόμαλλο. Το ύφασμα έμπαινε σε νεροτριβή για να γίνει πιο πυκνό και να μην το διαπερνά η βροχή και το κρύο.

[50] Στο αγγλικό κείμενο *sagum*. Ο *σάγος* ήταν χοντρή χλαμύδα που φορούσαν οι Ρωμαίοι στρατιώτες.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 6: *Τρεις γυναίκες και δύο άντρες της Πρέβεζας στα τέλη του 18ου αι. Σχέδιο του Louis François Cassas (Μουσείο Λούβρου, Παρίσι)*

ΕΙΚΟΝΑ 7: *Αρβανίτης της Πρέβεζας στα τέλη του 18ου αιώνα. Σχέδιο του Louis François Cassas (Μουσείο Λούβρου, Παρίσι)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

με αυτήν των Ελλήνων και Ρωμαίων στρατιωτών. Συγκρίνοντας τα κύρια σημεία της εθνικής αυτής ενδυμασίας με αντίστοιχες άλλων χωρών, δεν βρίσκω να της μοιάζει άλλη τόσο πολύ όσο αυτή των Σαρδήνιων χωρικών. Αλλά η σύγκριση είναι σημαντικά υπέρ των Αλβανών, καθώς ο απεριποίητος Σαρδήνιος, όπως τον συναντάμε στους δρόμους του Κάλιαρι, δεν είναι παρά ένα ισχνό και πενιχρό αντίγραφο των μεγαλόπρεπων μορφών, που φρουρούν τα παλάτια του Αλή πασά.

Η παρουσία των Τούρκων στο γενέθλιο τόπο τους, ήταν άλλο ένα νέο στοιχείο στους δρόμους της Πρέβεζας και είναι μία ιδιαιτερότητα, που αναγκαστικά τραβά την προσοχή τού ξένου Δυτικοευρωπαίου. Σε άλλα μέρη μπορείς πράγματι να ξεχωρίσεις τις διάφορες μορφές της ίδιας φυλής· μια πραγματική διαφορά στη γλώσσα, αλλά μόνο μικρές και σταδιακές ανομοιότητες στην εμφάνιση, τα έθιμα, και τα ρούχα. Αλλά, μπαίνοντας σε τούτες τις περιοχές, το σκηνικό αλλάζει ξαφνικά και έχεις μπροστά στα μάτια σου ένα νέο είδος ανθρώπων, με όλα εκείνα τα φανταχτερά εξαρτήματα του ανατολίτικου χαρακτήρα και σκηνικού, που τόσο καιρό γοητεύει τη φαντασία στις διηγήσεις της Ανατολής. Οι ομοιόμορφες συνήθειες των Τούρκων, που απορρέουν από τη θρησκεία τους και άλλους παράγοντες, κάνουν αυτήν την αλλαγή το ίδιο αξιοπρόσεκτη, τόσο στην πρώτη τουρκική πόλη που θα συναντήσετε, όσο και σ' εκείνες που είναι απόμακρες από τη γειτονιά των ευρωπαϊκών χωρών. Έχει ήδη, επανειλημμένα, αναφερθεί ότι η Πρέβεζα διατηρεί ένα ανάμικτο πληθυσμιακό χαρακτήρα, αλλά ακόμη κι εδώ μου ήταν αισθητές αυτές οι έντονες ιδιαιτερότητες και πολλά πράγματα μου φάνηκαν σαν σκηνικό κάποιου μαγικού λυχναριού, ή σαν κάτι ενδιάμεσο μεταξύ των εικόνων της φαντασίας και της πραγματικότητας που περνούσε από μπροστά μας. Ως ένα τέτοιο παράδειγμα, η μνήμη μου με παραπέμπει στο πρώτο αντίκρισμα ενός τουρκικού τζαμιού, που πρόσφατα ανεγέρθηκε στην Πρέβεζα·[51] στη φωνή του μουεζίνη από την κορυφή του μιναρέ, αναγγέλλοντας την ώρα της προσευχής· και στο θέαμα του σαρικοφόρου Τούρκου, που γεμάτος χάρη και αξιοπρέπεια μέσα στη φορεσιά του, είχε μια επιβλητική γαλήνη στην κίνηση, καθώς άφηνε στην άκρη τις παντόφλες του για να μπει ήρεμα στον τόπο

[51] Το μεγάλο τζαμί της Πρέβεζας κτίσθηκε από τον Αλή πασά, στη θέση της εκκλησίας του Αγίου Αντρέα, εκεί που σήμερα στέκεται ακόμη, σχεδόν ερειπωμένη, η λέσχη των Προσκόπων, στη συμβολή των οδών Περδικάρη και Δ. Μπάλκου. βλ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 224· ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 145, 146. Το τζαμί χρησιμοποιήθηκε ως αρχαιολογικό μουσείο της Πρέβεζας από το 1927 περίπου, μέχρι που βομβαρδίστηκε το 1941, βλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1928, 3 και 46. Τα πρώτα εκθέματα των ανασκαφών της Νικοπόλεως από τον Φιλαδελφέα εκτέθηκαν, από το 1913 μέχρι το 1921, στο ισόγειο του Διοικητηρίου Πρεβέζης, σήμερα Δικαστικού Μεγάρου. Από το 1921 μέχρι το 1927 περίπου, τα αρχαιολογικά ευρήματα εκτίθονταν στο ισόγειο του Δημαρχείου Πρεβέζης, βλ. ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ 1922, 66· 1928, 3.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

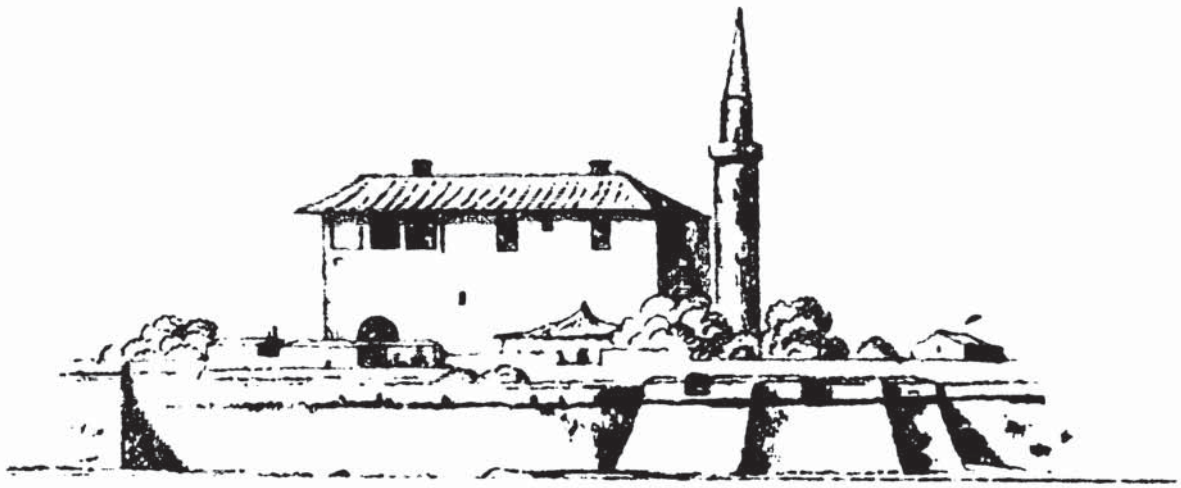
ΕΙΚΟΝΑ 8: *Το μεγάλο τζαμί της Πρέβεζας, που κτίστηκε την εποχή του Αλή πασά και βομβαρδίστηκε το 1941. Φωτογραφία του 1913 (Συλλογή Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις)*

της θρησκευτικής του λατρείας. Μπορεί στιγμιαία να ξεχάσεις την αγραμματοσύνη και τις προκαταλήψεις του άνδρα αυτού και να τον φανταστείς άξιο και γεννημένο να διοικεί.

Ο υποπρόξενος Σινιόρ Βαλεντίνης[52] μας υποδέχθηκε ευγενικά και μας διέθεσε ένα δωμάτιο του σπιτιού του. Κατάγεται από τον τόπο αυτόν και φοράει το μικρό κόκκινο αλβανικό φέσι, με τα μαλλιά του να πέφτουν ελεύθερα προς τα πίσω. Λίγο μετά την άφιξή μας, μάς συνόδευσε σε μια εθιμοτυπική

[52] Πρόκειται για τον Πέτρο ή Πιερράκη Βαλεντίνη, γιο του Αυγουστή Βαλεντίνη. Γεννήθηκε το 1750 περίπου και πέθανε πριν το 1824. Υπήρξε σύνδικος του Συμβουλίου της Πρέβεζας και αναπληρωματικό μέλος του Κονγλαβίου της πόλης στη διάρκεια της δεύτερης ενετοκρατίας. Μέχρι το 1812 ήταν ένας από τους συμβολαιογράφους της Πρέβεζας, οπόταν τον διαδέχθηκε ο γιος του Δημήτριος. Βλ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ 2000, 319, υποσημ. 48· ΣΤΑΜΟΥΛΗ 2004, 251-252.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 9: *Το πρώτο σεράι του Αλή πασά στην Πρέβεζα, μέσα στο κάστρο του αγίου Αντρέα. Όψη από τα ανατολικά, με το μιναρέ του μεγάλου τζαμιού σε μεσαίο πλάνο και τον ανατολικό, κεντρικό προμαχώνα του περιτειχίσματος της πόλης σε πρώτο πλάνο. Λεπτομέρεια από χάρτη του βρετανικού ναυαρχείου του 1830 (Συλλογή Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ 558)*

επίσκεψη που κάναμε στο βοεβόδα, ή διοικητή, της Πρέβεζας. Ο βοεβόδας διαμένει σε ένα τμήμα του παλατιού εκείνου που μέχρι πρότινος [1812] χρησιμοποιούσε ο βεζίρης στη διάρκεια των συχνών επισκέψεών του στην Πρέβεζα. Πρόκειται για ένα μεγάλο κτίριο, αλλά ερειπωμένο σε εμφάνιση και χωρίς το παραμικρό στοιχείο μεγαλοπρέπειας. Ο χώρος που το περιβάλλει κυκλώνεται από βαθιά τάφρο και ψηλά τείχη, με μερικά κανόνια τοποθετημένα πάνω τους.[53] Συναντήσαμε το βοεβόδα να κάθεται σε ένα μικρό λόφο με γρασίδι, μέσα στο χώρο [του κάστρου], και να περιβάλλεται όχι με την μεγαλοπρέπεια της θέσεώς του αλλά από μια συνοδεία είκοσι-τριάντα Αλβανών στρατιωτών, Αλβανός και ο ίδιος, ντυμένος με τη φορεσιά της χώρας του. Μείναμε μαζί του περίπου για πέντε λεπτά, χρησιμοποιώντας τη διερμηνεία τού υποπρόξενου, που μιλούσε στα ελληνικά. Τίποτε παραπάνω δεν διαμείφθηκε παρά λίγες ερωτήσεις και απαντήσεις ως προς τις χώρες από τις οποίες προερχόμασταν και τα μελλοντικά σχέδια του ταξιδιού μας.

[53] Πρόκειται για το πρώτο σεράι του Αλή πασά στην Πρέβεζα, το οποίο ήταν μέσα στο κάστρο που σήμερα ονομάζουμε του Αγίου Αντρέα. Έξω από τη βόρεια, δυτική και νότια πλευρά του κάστρου είχε σκαφτεί αμυντική τάφρος –η *ντάπια ρόσα*, όπως αναφέρει ενετικό έγγραφο, βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 48– ενώ έξω από την ανατολική πλευρά του υπήρχε περιτειχισμένη περιοχή, εντός της οποίας κατοικούσαν οι προύχοντες της πόλης, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2006, No. 19.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Από το [κάστρο] αυτό, πήγαμε, με την καθοδήγηση του γιου του οικοδεσπότη μας,[54] να επισκεφθούμε το νέο σεράι της Πρέβεζας. Το μέγεθός του είναι ήδη μεγάλο αν και το αρχικό σχέδιο του οικοδομήματος δεν έχει ακόμη ολοκληρωθεί.[55] Ο τρόπος που κτίζουν οι Τούρκοι είναι τόσο διαφορετικός από τον ευρωπαϊκό, ώστε, ενώ μερικά τμήματα του παλατιού δεν έχουν καν σηκωθεί από τα θεμέλιά τους, άλλα είναι ολοκληρωμένα και κατοικήσιμα. Η βάση του οικοδομήματος είναι πέτρινη, η υπερκατασκευή σχεδόν εξολοκλήρου ξύλινη. Αρκετά από τα διαμερίσματα έχουν μήκος μεγαλύτερο από 80 πόδια και πλάτος περί τα 30 πόδια.[56] Κρίνοντας από τα λίγα διαμερίσματα που ήταν ήδη ολοκληρωμένα, οι εσωτερικές διακοσμήσεις θα είναι θαυμάσιες, πράγματι στολισμένες επιδεικτικά –λόγω της ποσότητας και ζωηρότητας των χρωματισμών– αλλά κατά τα υπόλοιπα στερούμενες καλού γούστου. Παρόλα ταύτα, το γενικό αποτέλεσμα είναι επιβλητικό. Τα σκαλίσματα των ξύλινων κατασκευών είναι γενικά καλοφτιαγμένα και όλα τα μέρη του κτιρίου είναι περίτεχνα διακοσμημένα με αυτόν τον τρόπο. Η εικονογράφηση των τοίχων είναι στο μεγαλύτερο μέρος της μέτρια εκτελεσμένη και επαναλαμβάνεται σ' αυτήν ένα συνηθισμένο θέμα τοπίου. Όταν επισκεφθήκαμε το παλάτι, ένας μεγάλος αριθμός εργατών –και Ελλήνων και Αλβανών, άνθρωποι εξαθλιωμένοι τόσο στην εμφάνιση όσο στην πραγματικότητα– απασχολούνταν σε αυτό. Μία παρέα ρακένδυτων παιδιών μάς συνάντησε κατά την είσοδό μας και μας ακολούθησε στα διάφορα διαμερίσματα, ζητιανεύοντας στα ελληνικά έναν *παρά*, μικρό σε αξία τούρκικο νόμισμα από χαμηλής περιεκτικότητας ασήμι, σαράντα από τα οποία ισοδυναμούν με μία πιάστρα, ή σχεδόν ισοδύναμο με ένα σελίνι.[57] Πληροφορήθηκα ότι όλοι αυτοί οι εργάτες μετακινήθηκαν από διάφορες περιοχές με την αυθαίρετη διαταγή του βεζίρη και ότι κάθε περιοχή είναι υποχρεωμένη να εφοδιάζει την ομάδα της με συγκεκριμένη

---

[54] Πιθανότατα τον Δημήτρη Βαλεντίνη, γιο του Πέτρου.

[55] Έχουμε ήδη σημειώσει ότι ο Holland αναφέρεται στο νέο σεράι του Αλή πασά, που κτίστηκε περί το 1811 και σχεδόν ολοκληρώθηκε το Νοέμβριο του 1812, στο νοτιοανατολικό άκρο της Πρέβεζας, στο χώρο που παλαιότερα έστεκε το μεγάλο κάστρο της Μπούκας. Βλ. περισσότερα στην υποσημείωση 34.

[56] Στα δικά μας μέτρα μήκους οι διαστάσεις των δωματίων αυτών ήταν περίπου 25 x 9 μέτρα.

[57] Από μία αναφορά τού Henry Holland –στην οποία μας πληροφορεί ότι «6.000 πιάστρες είναι κάτι παραπάνω από 300 λίρες στερλίνες»– προκύπτει ότι κατά το 1812 ένα σελίνι ισοδυναμούσε περίπου με 1,65 πιάστρες, ή μία πιάστρα με 0,60 περίπου του σελινιού. Προκύπτει επίσης ότι το οθωμανικό νόμισμα είχε υποτιμηθεί περαιτέρω, σε σχέση με τη λίρα στερλίνα, απ' όταν επισκέφθηκε την Πρέβεζα ο William Leake, το 1805 και 1809. Ο Leake μας πληροφορεί ότι το 1805 μία λίρα στερλίνα ισοδυναμούσε με 15,5 πιάστρες και το 1809 με 17,5 πιάστρες, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2008, 77, υποσημ. 78. Η ισοτιμία αυτή είχε γίνει το 1812, σύμφωνα με τον Henry Holland, σχεδόν 20 πιάστρες, βλ. HOLLAND 1815, 164. Σε άλλο σημείο ο Holland αναφέρει ότι η ισοτιμία ήταν 22 πιάστρες για μία λίρα, βλ. HOLLAND 1815, 257.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 10: *Ρίκινος ο κοινός, ή ρετσινολαδιά (ΠΑΠΙΟΜΥΤΟΓΛΟΥ 2006, 91)*

ΕΙΚΟΝΑ 11: *Σπόροι του ρίκινου (αριστερά), που μοιάζουν με το τσιμπούρι (δεξιά) (BAUMANN 1982, 109)*

ποσότητα ινδικού καλαμποκιού, ανερχόμενη περίπου σε 2½ λίβρες την ημέρα για κάθε άτομο.[58] Όταν το παλάτι ολοκληρωθεί, θα περικυκλωθεί από τα νερά της θάλασσας, που έχουν ήδη οδηγηθεί με σήραγγα κάτω από το κτίριο, σχεδόν στο κέντρο του. Στα περίχωρα του τόπου αυτού παρατήρησα ότι αναπτύσσεται μια σημαντική ποσότητα του *ricinus communis*.[59] Εάν εξαιρέσουμε την παραγωγή ελαιόλαδου και καλαμποκιού στην περιοχή έξω από την πόλη,[60] το εμπόριο της Πρέβεζας εξαρτάται παντελώς από αυτό της Άρτας και του εσωτερικού του κόλπου και ως εκ τούτου θα παραλείψω να μιλήσω γι' αυτό προς το παρόν.

[58] Με μία λίβρα να ισοδυναμεί σε 454 γραμμάρια, η ποσότητα καλαμποκιού ανέρχονταν σε 1.100 γραμμάρια ημερησίως κατ' άτομο.

[59] Ο *ρίκινος ο κοινός*, ή κοινώς *ρετσινολαδιά*, είναι ένα πολυετές φυτό, εντομοαπωθητικό, που απαντάται συχνά στην περιοχή της Πρέβεζας (Εικ. 10). Είναι ο *κρότων* του Θεόφραστου και ονομάζονταν έτσι λόγω της ομοιότητας των σπόρων του με το τσιμπούρι (Εικ. 11), τον κρότωνα των αρχαίων. Το φυτό είναι τοξικό και τα σπόρια του περιέχουν την πρωτεΐνη ρικίνη, η οποία είναι ισχυρό δηλητήριο. Βλ. ΠΑΠΙΟΜΥΤΟΓΛΟΥ 2006, 91.

[60] Εννοεί έξω από την τάφρο της Πρέβεζας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Επίσκεψη στα ερείπια της Νικόπολης, 28.10.1812

Η περίφημη ναυμαχία του Ακτίου εξελίχθηκε στην είσοδο του Αμβρακικού κόλπου, ακριβώς απέναντι από την Πρέβεζα.[61] Ο Αύγουστος, σε ανάμνηση του γεγονότος που τον έκανε κυρίαρχο του ρωμαϊκού κόσμου, ίδρυσε τη Νικόπολη, την πόλη της νίκης, πάνω στον ισθμό που συνδέει τη χερσόνησο της Πρέβεζας με την ηπειρωτική χώρα και χωρίζει τα νερά του κόλπου από αυτά του Ιονίου Πελάγους. Αφιερώσαμε το πρωί της 28ης στην επίσκεψη των ερειπίων της πόλης αυτής, συνοδευόμενοι από έναν Ιθακήσιο φίλο και το γιο τού υποπρόξενου.[62] Τα ερείπια απέχουν από την Πρέβεζα περίπου τρία μίλια και ο δρόμος προς τα εκεί περνά κυρίως μέσα από τους ελαιώνες, που καλύπτουν το μεγαλύτερο τμήμα αυτής της μικρής χερσονήσου.[63] Ο ισθμός στον οποίο κτίστηκε η Νικόπολη είναι –στο στενότερο σημείο του– ελάχιστα πλατύτερος από ένα μίλι[64] και κατά το μεγαλύτερο τμήμα του εντελώς πεδινός, αν και πέραν απ' αυτόν, προς τα βόρεια, υψώνεται απότομα μια λοφοπλαγιά. Αν και μόνο ένα ή δύο χαρακτηριστικά ερείπια είναι από μόνα τους εξαιρετικά, η κατάσταση των εκτεταμένων σωζόμενων ερειπίων και η εντύπωση που συνολικά δημιουργούν, εκπέμπουν κάτι το αξιοσέβαστο και επιβλητικό. Ο ρυθμός της αρχιτεκτονικής, όπως είναι αναμενόμενο από την προέλευση της Νικόπολης, είναι εξ ολοκλήρου ρωμαϊκός. Σε όλα τα ερείπια το βασικό υλικό κατασκευής είναι το ρωμαϊκό τούβλο, με παχιά ενδιάμεσα στρώματα ασβεστοκονιάματος, που έχουν μετατραπεί πλέον σε τέλεια πέτρα. Τα πιο αξιοπρόσεκτα, μεταξύ των ερειπίων, είναι ένα τμήμα του μεγάλου τείχους της πόλης με αρκετές μεγάλες αψίδες, δύο θέατρα, το στάδιο, ένα υδραγωγείο, ένα οικοδόμημα που ίσως ήταν τα δημόσια λουτρά της πόλης,[65] και ένα άλλο μεγάλο κτίριο στο οποίο βρέθηκε ένα μαρμάρινο δάπεδο, αρκετά μαρμάρινα σκαλοπάτια, ίσως εκείνα του πρόναου, και τα θραύσματα με-

---

[61] Ο Holland αναφέρεται στα της ναυμαχίας του Ακτίου λίγο πιο κάτω. Βλ. το σχετικό κείμενο με επικεφαλίδα *Άκτιο & Αμβρακικός, 28.10.1812*, στις σελίδες 172-173.

[62] Επισκέφθηκαν τη Νικόπολη την 28η Οκτωβρίου 1812, μαζί με τον Ιθακήσιο γιατρό Φιορα-βάντε Ζαβό και το γιο τού Πέτρου Βαλεντίνη, υποπρόξενου της Αγγλίας στην Πρέβεζα.

[63] Το τμήμα της χερσονήσου της Πρέβεζας που ήταν υπό την κυριαρχία των Ενετών –το λεγόμενο *Territorio της Πρέβεζας*, το οποίο προς βορρά έφτανε μέχρι το νότιο σκέλος των βυζαντινών τειχών της Νικόπολης, βλ. CURLIN-ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, στον παρόντα τόμο, 117-141– είχε φυτευτεί στην αρχή της δεύτερης ενετικής κατοχής (1717-1797) με ελαιόδεντρα. Το πέραν των ορίων του *Territorio της Πρέβεζας* τμήμα της χερσονήσου ήταν χέρσο και χρησιμοποιούνταν από τους κτηνοτρόφους ως λιβάδι, βλ. ΒΑΣΙΛΑΣ 1954· ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2003, 261-267.

[64] Το πλάτος του ισθμού στο στενότερο σημείο του, δηλαδή από τη δυτική ακτή της λιμνοθάλασσας *Μάζωμα* μέχρι την παραλία *Μονολίθι*, είναι, σε ευθεία γραμμή, 2 χιλιόμετρα, ή 1¼ μίλια.

[65] Θεωρώ ότι αναφέρεται στα Νυμφαία της Νικόπολης, όπως προκύπτει και από την περιγραφή του Holland στην επόμενη παράγραφο.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ρικών κορινθιακών κιόνων. Από τα δύο θέατρα, το ωραιότερο είναι αυτό που βρίσκεται στην αρχή ενός λόφου, βόρεια της πόλης, κοντά στην ακτή του Αμβρακικού κόλπου. Είναι μεγάλων διαστάσεων και στη γενική του δομή, διαστάσεις και αναλογίες, μοιάζει πολύ με το μεγάλο θέατρο της Ταορμίνα στη Σικελία. Η θέα, ωστόσο, από εδώ, αν και πολύ ωραία, δεν συγκρίνεται με αυτήν από το σικελικό θέατρο. Αλλά αυτή είναι πολύ μεγάλη απαίτηση· δεν αδικεί κανείς ένα τοπίο, εάν πει ότι είναι κατώτερο από το εξαίρετο σκηνικό της Ταορμίνα.

Το στάδιο είναι σχεδόν εφαπτόμενο με το [μεγάλο] θέατρο και η έκτασή του είναι εξαιρετικά ευδιάκριτη.* Στο άλλο θέατρο, που είναι μικρότερων διαστάσεων,[66] οι διάδρομοι είναι σχεδόν τέλειοι και το *κοίλον* πολύ ευδιάκριτο, αλλά τα *βομιτόρια* έχουν σχεδόν εξαφανιστεί.[67] Η πορεία του μεγάλου υδραγωγείου της Νικόπολης διακρίνεται τώρα από τα μεμονωμένα τμήματα ογκώδους λιθοδομής, που σχημάτιζαν τα υποστηρίγματα του υδραγωγού και εκτείνονται σε μεγάλο μήκος μέσα στην πεδιάδα (Εικ. 12). Αυτό ήταν ένα έργο επίπονο και ταυτοχρόνως θαυμαστό, καθώς το νερό διοχετεύονταν στην πόλη σχεδόν από τις πηγές του ποταμού Λούρου, μια απόσταση, όπως πληροφορήθηκα, περίπου 16 μιλίων.[68] Το οικοδόμημα που κατά τη γνώμη μου ήταν τα λουτρά της Νικοπόλεως, αν και ο οδηγός μας μάς διαβεβαίωνε ότι ήταν τα ερείπια μιας εκκλησίας, βρίσκεται ακριβώς στην πορεία αυτού του υδραγωγείου.[69]

---

* Ο Στράβων μιλά για ένα γυμνάσιο και στάδιο στη Νικόπολη, τα οποία βρισκόταν σ' ένα άλσος στα προάστια της πόλης, και αναφέρει ότι καθιερώθηκαν εδώ, από τον Αύγουστο, πεντετηρικοί αγώνες. Αρκετοί συγγραφείς, τόσο αρχαίοι όσο και σύγχρονοι, πιστεύουν ότι το ακρωτήριο του Ακτίου ήταν ο τόπος τέλεσης αυτών των αγώνων, αλλά μου φαίνεται βέβαιο ότι αυτοί λάμβαναν χώρα στην ίδια τη Νικόπολη και είναι πιθανό ότι η σύγχυση προκλήθηκε από το γεγονός ότι οι Άκτιοι αγώνες τελούνταν πράγματι στο ακρωτήριο, την περίοδο πριν τη μεγάλη ναυμαχία, που ανέδειξε το σημείο. Η περιγραφή του Στράβωνα ταιριάζει με μεγάλη ακρίβεια στο θέατρο και το στάδιο, στη βόρεια πλευρά των ερειπίων της Νικόπολης. Αναφέρει, ακόμη, ένα ναό του Απόλλωνα στο λόφο πάνω από το άλσος, όπου βρισκόταν το γυμνάσιο και το στάδιο· και καθώς γνωρίζουμε ότι υπήρχε ένας μεγάλος ναός αφιερωμένος στον ίδιο θεό στο ακρωτήριο του Ακτίου, φαίνεται πιθανό, ότι ο Αύγουστος ανήγειρε αυτόν το μικρότερο, για να δείξει την ευγνωμοσύνη του προς το θεό, που επόπτευε τον τόπο της νίκης του. Ο Δίων ο Κάσσιος αναφέρει αυτόν το ναό και τον ονομάζει *υπαίθριον*. – *Σ.τ.μ.*: Για το κείμενο του Στράβωνα βλ. Στράβων, *Γεωγραφικά* 7.7.6.31-35. Για την αναφορά του Δίωνα βλ. Δίων Κάσσιος, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, 51.1.3. Για μια πρόσφατη επιστημονική θεώρηση των Ακτίων αγώνων βλ. ΖΑΧΟΣ 2008. Για τις πρόσφατες έρευνες στο Ιερό του Απόλλωνος στο Άκτιο, βλ. ΤΡΙΑΝΤΗ 2010.

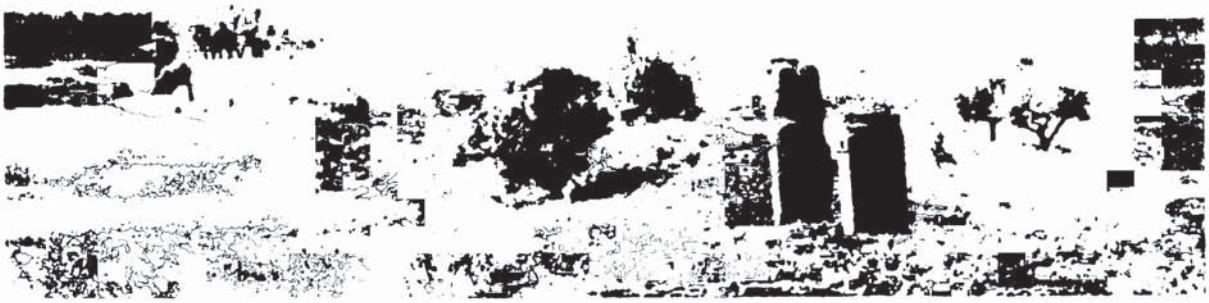
[66] Αναφέρεται στο ρωμαϊκό Ωδείο της Νικόπολης, που είναι γνωστό και ως μικρό θέατρο.

[67] Στο αγγλικό κείμενο *cavea* και *vomitoria* αντίστοιχα.

[68] Οι πηγές του Αγίου Γεωργίου στον ποταμό Λούρο απέχουν σήμερα οδικώς από τη Νικόπολη 43 χιλιόμετρα. Σε ευθεία γραμμή η Νικόπολη απέχει από τις πηγές 31 χιλιόμετρα. Το συνολικό μήκος του υδραγωγείου της Νικόπολης υπολογίζεται σε 50 τουλάχιστον χιλιόμετρα.

[69] Ο Holland αναφέρεται στα κτίρια των Νυμφαίων, που πράγματι βρίσκονται στην πορεία του Υδραγωγείου και σηματοδοτούν τη δυτική κύρια πύλη των ρωμαϊκών τειχών της Νικόπολης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΕΙΚΟΝΑ 12: *Οι πεσσοί του υδραγωγείου της Νικόπολης, όπως φαίνονταν στη γυμνή από βλάστηση περιοχή νότια των Νυμφαίων. Στο βάθος διακρίνεται ο πυκνός ενετικός ελαιώνας (Φωτογραφία του Fred Boissonnas, του 1913)*

Σε μία δεύτερη επιτόπια επισκόπηση του σημείου, την άνοιξη του 1813,[70] εντόπισα τον αγωγό που μετέφερε το νερό από το ψηλότερο επίπεδο του υδραγωγού στα χαμηλότερα μέρη του κτιρίου. Σε αυτό το ισόγειο επίπεδο βρίσκονται τα υπολείμματα αρκετών παράλληλων αυλακιών, ή καναλιών, σμιλευμένων με ακρίβεια στο μάρμαρο, ενώ άλλα διασταυρώνονται κάθετα, προφανώς για να μεταφέρουν το νερό στα διάφορα τμήματα του κτιρίου. Πολλοί από αυτούς τους μαρμάρινους αγωγούς, καθώς και τμήματα μαρμάρινων κιόνων, απομακρύνθηκαν με διαταγές του Αλή πασά και χρησιμοποιήθηκαν για διάφορους σκοπούς στην κατασκευή του σαραγιού του στην Πρέβεζα.[71] Οι διαστάσεις του κτιρίου αυτού είναι μεγάλες. Οι κόγχες, για την τοποθέτηση αγαλμάτων, το ύψος των διαδρόμων και των παρακείμενων διαμερισμάτων, καθώς και το πλάτος της κύριας εισόδου, υποδηλώνουν ότι το οικοδόμημα ήταν ακαταφρόνητης λαμπρότητας.

Σε διάφορα σημεία του ερειπιώνα της Νικόπολης έχουν βρεθεί τάφοι και αρκετοί από αυτούς έχουν ανοιχθεί, με σκοπό τη λεηλασία. Κοντά σε μία πύλη τού μεγάλου τείχους εντόπισα μία ελληνική επιτύμβια στήλη, μισοθαμμένη στη γη, στην οποία με δυσκολία ξεχώρισα μερικές λέξεις –την απλή αναφορά του θανάτου *της γλυκιάς μητέρας Αιλιάλης και της γλυκιάς νεαρής της κόρης.*

---

[70] Ο Holland επισκέφθηκε πάλι τη Νικόπολη στις 26 Φεβρουαρίου 1813, όπως προκύπτει από την περιγραφή του ταξιδιού του παρακάτω, στις σελίδες 193-194.

[71] Ελάχιστα τμήματα μαρμάρινων υδραγωγών από τα Νυμφαία της Νικόπολης σώζονται ακόμη στη λίθινη εξωτερική τοιχοποιία των θεμελίων του σαραγιού του Αλή πασά, στη θέση Παλιοσάραγα, όπου σήμερα το Μνημείο του Ναύτη. Περισσότερα σώζονται στην εξωτερική τοιχοποιία του κάστρου του Παντοκράτορα, το οποίο χτίστηκε από τον Αλή πασά τρία περίπου χρόνια πριν το σεράι του.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 13: *Θερισμός σιτηρών στο χώρο της Νικόπολης, βορειοανατολικά του Ωδείου. Λεπτομέρεια της λιθογραφίας του Guiaud, του 1834, από σχέδιο του Otto Magnus von Stackelberg (Συλλογή Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ 147)*

Η προσθήκη της λέξεως *Χαίρετε*, ίσως συμπλήρωνε την επιγραφή, αλλά αυτή ήταν κρυμμένη λόγω της θέσεως της πλάκας.[72] Υπάρχει κάτι το συγκινητι-

[72] Την ίδια επιγραφή κατέγραψε λεπτομερώς ο Άγγλος περιηγητής William Leake κατά την επίσκεψή του στη Νικόπολη στις 24.06.1805 και δημοσίευσε, στο μνημειώδες έργο του, το 1835. Σύμφωνα με την καταγραφή του η επιγραφή αναφέρει *...τῇ γλυκυτάτῃ μητρὶ Αἰλία Ἀλε... καὶ τῇ γλυκυτάτῃ θυγατρὶ Κλ...*, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 201. Την επιγραφή καταγράφει επίσης, ελαφρώς παραλλαγμένη (*γλυκυτάτῃ μητρὶ Αἰγιλε... / τῇ γλυκυτάτῃ θυγατρὶ Κα...*), ο περιηγητής Thomas S. Hughes όταν επισκέφθηκε τη Νικόπολη στις 29.12.1813 και τη δημοσιεύει, στις εντυπώσεις του ταξιδιού του, το 1820, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2005, 84. Η επιγραφή είχε χρησιμοποιηθεί ως δομικό υλικό, σε δεύτερη χρήση, στο κτίσιμο των βυζαντινών τειχών της Νικόπολης κοντά στη μεγάλη δυτική πύλη των τειχών, όπως προκύπτει από τις περιγραφές και των τριών περιηγητών, Leake, Holland και Hughes. Η επιγραφή δεν είναι σήμερα εμφανής, ούτε υπάρχει μεταξύ των ευρημάτων που έχουν καταγραφεί ή αυτών που σώζονται στο νέο Αρχαιολογικό Μουσείο Νικοπόλεως. Ίσως βρίσκεται κάτω από τον καταπεσμένο νότιο πύργο της μεγάλης δυτικής πύλης των βυζαντινών τειχών.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κό[73] στη σύντομη απλότητα αυτών των αρχαίων επιτύμβιων επιγραφών, που μάταια προσπαθούμε να ανταγωνισθούμε με τις φλύαρες επιτύμβιες επιγραφές[74] των ημερών μας.

Ανάμεσα στα βάτα και τους θάμνους που καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος της πεδιάδας της Νικόπολης, οι καλλιέργειες καταλαμβάνουν λίγα σημεία της, σε ένα από τα οποία περάσαμε λίγη ώρα με τους χωρικούς που βρήκαμε να ασχολούνται με τις εργασίες τους. Μας πρόσφεραν προς πώληση πολλά χάλκινα και λίγα ασημένια νομίσματα, που βρέθηκαν κατά το όργωμα, αλλά ήταν των Ρωμαίων αυτοκρατόρων και ελάχιστα σπάνια. Η περιοχή της Νικόπολης ονομάζεται *Παλαιόκαστρο*, όνομα προφανούς προέλευσης και ευρύτατα χρησιμοποιούμενο στην Ελλάδα, λόγω των υπολειμμάτων αρχαίων τειχών ή άλλων ερειπίων της αρχαιότητας. Από διάφορα υπερυψωμένα σημεία, ανάμεσα στα ερείπια, υπάρχει καταπληκτική θέα των ακτών του Ιονίου Πελάγους, που διακόπτεται στα νότια από τα βουνά της Άγια-Μαύρας, εκτείνεται βόρεια μέχρι το Πόρτο Φανάρι και την Πάργα και περιλαμβάνει τα νησιά Παξοί και Αντίπαξοι, που θεωρούνται ως ένα από τα μέλη της Επτανησιακής Πολιτείας. Είναι επίσης καθαρά ορατός ο αρχαίος λιμένας του Κομάρου, στο Ιόνιο πέλαγος, ο οποίος περιγράφεται από το Δίωνα τον Κάσσιο ως ένα άκρο των τειχών που έκτισε ο Αύγουστος για να προστατεύσει το στρατόπεδό του, πριν τη ναυμαχία του Ακτίου.[75] Το στρατόπεδο βρισκόταν στην κορυφή του λόφου, βόρεια του ισθμού.*

Η Νικόπολη, δημιουργημένη τεχνητά με μια αναγκαστική συγκέντρωση πληθυσμού, που αποσπάσθηκε από διάφορες πόλεις της Αιτωλίας και Ακαρνανίας, δεν επέζησε παρά λίγους μόνο αιώνες μετά το θάνατο του νικηφόρου ιδρυτή της.** Μαθαίνουμε ότι το μεγαλείο της βαθμιαία παρήκμασε και ότι

---

[73] Ο Holland χρησιμοποιεί την ελληνικής προέλευσης λέξη *pathos*.

[74] Χρησιμοποιεί και πάλι μια ελληνικής προέλευσης λέξη, *panegyrics*.

[75] Ο κόλπος *Κόμαρος* των αρχαίων ονομάζεται τώρα *Μονολίθι*. Η ονομασία *Κόμαρος* οφείλεται στις πολλές κουμαριές που υπάρχουν σήμερα, και φαίνεται ότι υπήρχαν από τους αρχαίους χρόνους, σε όλες τις πλαγιές ανατολικά του μεγάλου και ανοιχτού αυτού κόλπου. *Κόμαρος* είναι το αρχαίο ελληνικό όνομα της κουμαριάς. Η αρχαία ονομασία *Κόμαρος*, έφτασε μέχρι τις μέρες μας σχεδόν αναλλοίωτη ως *Γκόμαρος*, μετατρέποντας μόνο το *κ* στο περισσότερο ηπειρώτικο *γκ*. Οι στρατιωτικοί χάρτες της περιοχής μέχρι και το 1920 τον αναφέρουν ως *Κόλπος Γκόμαρος* ή *Κόλπος Γόμαρος*. Η ονομασία *Μονολίθι* πρωτοεμφανίζεται στις αρχές του 19ου αιώνα σε χειρόγραφο χάρτη του Jean Denis Barbié du Bocage και προέρχεται από το μοναδικό μεγάλο λίθο που υπήρχε, κοντά στην ακτή, ως σκόπελος. Μέχρι το 1939 ο βράχος είχε ύψος περί τα τρία (3) μέτρα πάνω από τη θάλασσα, αλλά έχει μετατραπεί σήμερα σε ύφαλο.

* Δίων Κάσσιος, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, 50.12.4-50.12.5.

** Ο Στράβων προσφέρει μια δικαιολογία στην πράξη αυτήν του Αυγούστου, λέγοντας ότι οι κάτοικοι άφηναν μόνοι τους τις πόλεις, από τις οποίες προσέλκυσε τον πληθυσμό της η Νικόπολη, βλ. Στράβων, *Γεωγραφικά* 7.7.6.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στο τέλος του τέταρτου αιώνα φαίνεται να καταστράφηκε σε μεγάλο βαθμό από τους Γότθους, σε μια εποχή που η ξεπεσμένη αξιοπρέπεια της αυτοκρατορίας επέτρεψε στον Αλάριχο να διοικεί στρατιωτικά αυτές τις περιοχές.

Άκτιο & Αμβρακικός, 28.10.1812

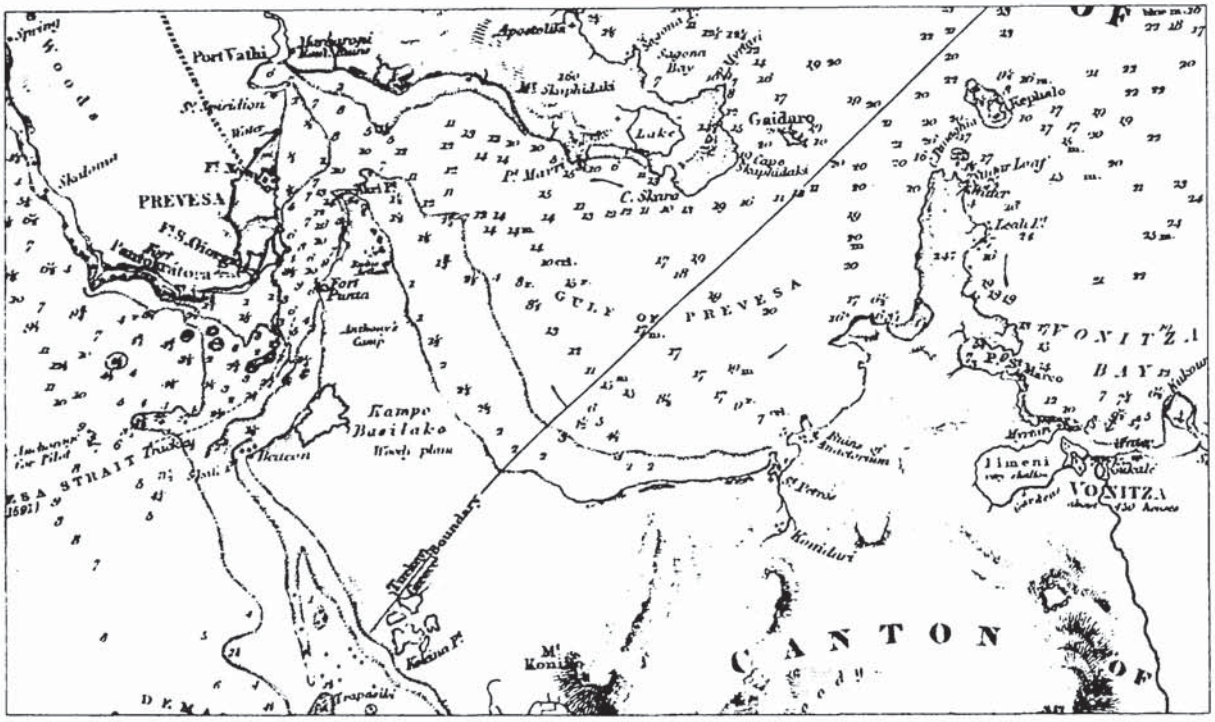
Επιστρέφοντας στην Πρέβεζα, δεν κάναμε τίποτε άλλο παρά να περιμένουμε μέχρις ότου μας διατεθεί μια βάρκα για να μας μεταφέρει ως τη Σαλαώρα, πάνω στον κόλπο της Άρτας, αφού είχαμε σχεδιάσει να συνεχίσουμε μέχρι τα Γιάννενα, μέσω Άρτας, μια διαδρομή κατά τι μακρύτερη από εξήντα μίλια. Υπάρχει και άλλος δρόμος από την Πρέβεζα για την Άρτα, μέσω του χωριού Λούρου, καθ' ολοκληρίαν από ξηράς, αλλά για διάφορους λόγους αποφασίσαμε να ανεβούμε τον κόλπο διά θαλάσσης. Η είσοδος αυτού του εκτεταμένου θαλάσσιου πορθμού συνεχίζει να είναι πολύ στενή για δύο ή τρία μίλια και το αβαθές των υδάτων στο στόμιό του εμποδίζει την πρόσβαση πλοίων μεγάλου εκτοπίσματος (Εικ. 14). Το στενό αυτό έχει μια ξεχωριστή ημικυκλική πορεία, λόγω της προβολής μιας μακριάς λωρίδας ξηράς στη νότια πλευρά του, η οποία δοξάστηκε στην ιστορία ως το ακρωτήριο του Ακτίου.* Είναι αναπάντητο το ερώτημα σε ποιο ακριβώς σημείο έγινε η μεγάλη ναυμαχία, η οποία λόγω των σοβαρών συνεπειών της έδωσε τόσο μεγάλη φήμη στο χώρο αυτό. Η περιγραφή των γεγονότων που μας παρέχει ο Πλούταρχος είναι η πιο λεπτομερής και, από διάφορα αποσπάσματα της διήγησής του, νομίζω ότι μπορεί να συναχθεί ότι η αντιπαράθεση των δύο στόλων έγινε σε όλη την έκταση του στενού, το οποίο εκτείνεται γύρω από το χαμηλό ακρωτήριο του Ακτίου, αλλά κυρίως, ίσως, εξωτερικά του ακρωτηρίου, στον πορθμό που τώρα αποτελεί το λιμάνι της Πρέβεζας. Καταλήγω στη δεύτερη άποψη από το γεγονός ότι η μάχη καθυστέρησε τέσσερις ημέρες λόγω της φουσκοθαλασσιάς, πράγμα, που δεν θα μπορούσε να συμβεί στο εσωτερικό του στενού, καθώς και από την προσπάθεια του Αυγούστου να τραβήξει τα πλοία του Αντωνίου στην ανοικτή θάλασσα ώστε να τους επιτεθεί με μεγαλύτερη επιτυχία. Είναι, ωστόσο, απόλυτα προφανές ότι η συμπλοκή δεν θα μπορούσε να περιοριστεί σε ένα τόσο μικρό χώρο, καθώς περίπου 700 πλοία πήραν μέρος στη ναυμαχία και πολλά από τα πλοία του Αντωνίου είχαν οκτώ και δέκα σειρές κουπιά.[76] Είναι αξιοσημείωτη η λεπτομέρεια, ότι ο άνεμος φαίνεται

---

* Πλίνιος ο πρεσβύτερος, *Φυσική Ιστορία*, 4.5· Θουκυδίδης, *Ιστοριών* 1.29.3· Στράβων, *Γεωγραφικά* 10.2.7.

[76] Για μια λεπτομερή περιγραφή της ναυμαχίας του Ακτίου, σύμφωνα με τα όσα είναι σήμερα αποδεκτά από τους ιστορικούς, βλ. MURRAY & PETSAS 1989, 1-7 και 131-151· MURRAY 2002· SHEPPARD 2009, 61-85· SCHÄFER, στον παρόντα τόμο, 47-60.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 14: *Χάρτης των Στενών και του κόλπου της Πρέβεζας του 1864. Σημειώνονται τα σύνορα μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας. Το Άκτιο ήταν υπό τουρκική κυριαρχία μέχρι το 1881. Λεπτομέρεια χάρτη του βρετανικού ναυαρχείου (Συλλογή Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ 341)*

να άλλαξε στη διάρκεια της ναυμαχίας και ότι αυτή η αλλαγή του ανέμου επέτρεψε στην Κλεοπάτρα να εγκαταλείψει τη μάχη με τις αιγυπτιακές γαλέρες της. Αν αυτό δεν είχε συμβεί, ίσως ο Αντώνιος με τις λεγεώνες του να είχε παραμείνει και η σειρά των γεγονότων που ακολούθησαν ίσως να είχαν αλλάξει για τον κόσμο.*

Δεν υπάρχουν ίχνη του αρχαίου ναού του Απόλλωνα στο ακρωτήριο του Ακτίου. Ωστόσο, στην επίπεδη γη, κοντά στο άκρο αυτής της λωρίδας ξηράς, βρίσκονται αρκετά υπολείμματα ενός ρωμαϊκού τείχους, που πιθανώς να έχει κάποια σχέση με τους αγώνες που διεξήγοντο παλαιότερα σε αυτό το σημείο και που φαίνεται ότι μεταφέρθηκαν στη Νικόπολη μετά την ίδρυσή της από τον Αύγουστο.[77]

---

* Βλ. Πλούταρχος, *Αντώνιος* 66.5-66.7. Η αλλαγή στον άνεμο δεν αναφέρεται άμεσα. Καθώς, όμως, έπνεε άνεμος από τη θάλασσα κατά την έναρξη της ναυμαχίας και κατόπιν η Κλεοπάτρα λέγεται ότι το έσκασε με ευνοϊκό άνεμο προς την Πελοπόννησο, μπορεί να υποθέσουμε ότι μια τέτοια αλλαγή του ανέμου πράγματι συνέβη.

[77] Είναι άξιο λόγου ότι στα τριάμισι μόνο χρόνια που είχαν περάσει από την επίσκεψη του William Leake στο Άκτιο, στις 20 Απριλίου 1809, μέχρι την επίσκεψη του Henry Holland

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Περνώντας το Άκτιο διαπιστώσαμε ότι ο δίαυλος βαθμιαία φαρδαίνει και λίγο αργότερα απλώθηκε μπροστά μας, σε όλο του το εύρος, ο Αμβρακικός κόλπος. Πρόκειται για μια μεγαλόπρεπη υδάτινη επιφάνεια, πάνω από 30 μίλια σε μήκος και ποικίλλοντας σε πλάτος από τέσσερα μέχρι οκτώ και σε κάποια σημεία δέκα μίλια, πλαισιωμένος μεγαλόπρεπα από βουνά σε όλο το μήκος της περιφέρειάς του, που όμως δεν υψώνονται αμέσως από τη θάλασσα, αλλά ανεβαίνουν με διαδοχικές οροσειρές σε ψηλά βουνά, μερικά από τα οποία είχαν ήδη δεχθεί τα πρώτα χιόνια του χειμώνα.* Το πλέον γοητευτικό χαρακτηριστικό σε αυτό το ορεινό σκηνικό είναι το τμήμα της θεόρατης οροσειράς της Πίνδου. Ξεκινά στα βόρεια με κάποιες μακρινές κορυφές, συνεχίζει νοτιότερα στα μεγάλα και απόκρημνα βουνά των Τζουμέρκων και στη συνέχεια μπορείς να την αγναντέψεις, σε μια νοτιοανατολική κατεύθυνση, κατά μήκος της οροσειράς του Μακρυνόρους και άλλων πιο απόμακρων βουνοκορφών. Από τις πλησιέστερες ακτές του κόλπου, η νότια, αυτή της Ακαρνανίας, είναι η πιο εντυπωσιακή. Η παραλία είναι ψηλή, πολυσχιδής, με εναλλασσόμενους όρμους και ακρωτήρια και καλυμμένη με πλούσια και εκτεταμένα δάση. Στην άκρη ενός από αυτούς τους βαθείς όρμους βρίσκεται η πόλη της Βόνιτσας, με τα ερείπια ενός παλιού κάστρου από πάνω της. Μια πόλη που ακολούθησε πάντα την τύχη της Πρέβεζας έχει και αυτή τώρα παρακμάσει από την προηγούμενη ευημερία.[78] Το τμήμα της χώρας στα νότια του

στον ίδιο τόπο, στις 28 Οκτωβρίου 1812, υπήρξαν τόσες αλλαγές στο χώρο, ώστε να μη μπορέσει να διακρίνει ο Holland τα όσα είδε ο Leake. Η αιτία αυτών των καταστροφών στα ερείπια του Ακτίου πιθανότατα ήταν η κατασκευή, από τον Αλή πασά, του κάστρου του Ακτίου, το οποίο ολοκληρώθηκε το Σεπτέμβριο του 1812, όπως προκύπτει από τις εντοιχισμένες σε αυτό επιγραφές, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2005, 138-139· 2007, 184-185. Τον χώρο ανέσκαψε το 1867 ο Γάλλος πρόξενος στα Γιάννενα Charles François Noël Champoiseau· από τα ευρήματα της ανασκαφής δύο αγάλματα κούρων απεστάλησαν στη Γαλλία και εκθέτονται τώρα στο Μουσείο του Λούβρου. Για μια πλήρη αναφορά στην ανασκαφή του Ακτίου από το Γάλλο πρόξενο, βλ. ΤΡΙΑΝΤΗ 2007.

* Ο Πλίνιος υπολογίζει τις διαστάσεις του κόλπου μεγαλύτερες. *Ambracicus sinus, longitudinis XXXIX. MP., latitudinis XV.* Βλ. Πλίνιος ο πρεσβύτερος, *Φυσική Ιστορία*, 4.4. – *Σ.τ.μ.*: Το μήκος των 39 χιλιάδων βημάτων που μας παραδίδει ο Πλίνιος είναι υπερβολικά μεγάλο· αντιστοιχεί σε 58 σχεδόν χιλιόμετρα, λαμβάνοντας υπόψη ότι το ρωμαϊκό βήμα, *passum*, ισοδυναμεί με 1,48 μέτρα. Ακόμη και αν θεωρήσουμε σωστό άλλο χειρόγραφο του Πλινίου που αναφέρει το μήκος του Αμβρακικού κόλπου ως 37 χιλιάδες βήματα, *passum*, το μήκος του είναι μεγαλύτερο από το πραγματικό. Το θέμα απασχόλησε και τον περιηγητή Leake, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 246. Το πραγματικό μήκος του Αμβρακικού κόλπου από την είσοδό του, στον πορθμό που δημιουργούν τα ακρωτήρια *Ιασκάρα* της Ηπείρου και *Κεφάλι Παναγιάς* της Ακαρνανίας, μέχρι το Μενίδι είναι 27 περίπου χιλιόμετρα, σε ευθεία γραμμή από δυσμάς προς ανατολάς. Το μήκος από την πόλη της Πρέβεζας μέχρι το Μενίδι είναι 33 περίπου χιλιόμετρα. Η μέγιστη διαγώνια απόσταση, από τις εκβολές του ποταμού Λούρου μέχρι την Αμφιλοχία, είναι 40 περίπου χιλιόμετρα.

[78] Η Βόνιτσα και η Πρέβεζα, μαζί με την Πάργα και το Βουθρωτό, αποτέλεσαν την Κοινοπολιτεία του Ακρωτηρίου από το 1800 μέχρι το 1806, με ιδιαίτερα προνόμια και αυτονομία. Σχετικά με το καθεστώς αυτονομίας των πόλεων αυτών βλ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ 1996· ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 2005.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κόλπου, η Ακαρνανία των αρχαίων, είναι τώρα κοινά γνωστό με το όνομα Κάρλελι.[79] Η βόρεια ακτή σχηματίζεται για πολλά μίλια από τις μεγάλες πεδιάδες της Άρτας. Η ομώνυμη πόλη βρίσκεται σε αυτές τις πεδιάδες σε μια απόσταση περίπου εννέα μιλίων από τη θάλασσα. Ο ποταμός της Άρτας, ο Άραχθος της αρχαιότητας, αφού βγει από τη στενή του χαράδρα ανάμεσα στα βουνά βορείως της πόλης, ακολουθεί μια ελικοειδή πορεία μέσα στις πεδιάδες και χύνεται στον κόλπο κοντά στο ανατολικό του άκρο.

Αυτό το κομμάτι θάλασσας είναι, ως γνωστόν, ο Αμβρακικός κόλπος των αρχαίων, ονομασμένος έτσι από την Αμβρακία, τη δεσπόζουσα πόλη σ' αυτήν την ακτή. Η πόλη, που ιδρύθηκε από Κορίνθιους άποικους, συμμετείχε ενεργά σε κάποια από τα πρώτα γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου, έγινε αργότερα η βασιλική πόλη του Πύρρου, ο οποίος την εξωράισε σημαντικά, στη συνέχεια πολιορκήθηκε και καταλήφθηκε από τον τελευταίο Φίλιππο των Μακεδόνων και τους Ρωμαίους, και τέλος χάθηκε με την ενσωμάτωση των κατοίκων της στο νέο οικισμό της Νικόπολης. Αν και πολλά λέγονται σχετικά με την Αμβρακία στις ιστορίες του Θουκυδίδη, του Πολύβιου και του Λίβιου, καθώς και από τους αρχαίους γεωγράφους, εντούτοις υπάρχει ακόμη κάποια αμφιβολία ως προς την ακριβή τοποθεσία της πόλης. Το ότι ήταν στη βόρεια πλευρά του κόλπου και πολύ κοντά στον ποταμό Άραχθο μπορεί, νομίζω, να συναχθεί με βεβαιότητα από αυτούς τους συγγραφείς, παρόλο που ένα σύγχρονο χωριό με το όνομα Αμβρακία βρίσκεται στο νοτιοανατολικό άκρο του κόλπου. Αρκετοί σύγχρονοι συγγραφείς την έχουν τοποθετήσει στη σημερινή πόλη της Άρτας, ή κοντά σ' αυτήν. Αν και υπάρχει, πιθανότατα, κάποια αληθοφάνεια σ' αυτήν τη γνώμη, θα πρέπει να σημειωθεί ότι άλλοι την έχουν τοποθετήσει πιο κοντά στο σημείο που ο Άραχθος χύνεται τώρα στον κόλπο.

Αξίζει να σημειωθεί η περιοδικότητα των ανέμων στον Αμβρακικό κόλπο. Από τις πρώτες ώρες της ημέρας πνέουν ομοιόμορφα προς τα έξω, δηλαδή σχεδόν ανατολικοί, και κατά το μεσημέρι μεταβάλλονται σε θαλάσσια αύρα, που συνεχίζεται μέχρι το βράδυ. Κατά τη διάρκεια τριών διαφορετικών επισκέψεών μου στην Πρέβεζα,[80] παρατήρησα μόνο μία ή δύο εξαιρέσεις σ' αυ-

---

[79] *Κάρλελι* ονομάστηκε η περιοχή στην οποία κυριαρχούσε ο Κάρολος Α΄ Τόκκο (1372-1429), ο οποίος ήταν κόμης της Κεφαλονιάς και της Ζακύνθου, δούκας της Λευκάδας, της Αιτωλοακαρνανίας και δεσπότης της Ηπείρου από το 1411 μέχρι το θάνατό του. Είναι άξιο λόγου το ότι ένα τοπωνύμιο, που είχε την αρχή του στα τέλη του 14ου αιώνα και παρόλο ότι η κυριαρχία των Τόκκο δεν διήρκεσε πάνω από έναν αιώνα, διασώθηκε μέχρι την εποχή που επισκέφθηκε ο Holland την περιοχή, παρά το γεγονός ότι οι Τόκκο είχαν πάψει να υπάρχουν για περίπου 400 χρόνια.

[80] Ο Holland επισκέφθηκε την Πρέβεζα για πρώτη φορά την 27η και 28η Οκτωβρίου 1812, για δεύτερη από τις 20 έως τις 28 Φεβρουαρίου 1813 και για τρίτη στις 10 Απριλίου 1813, στο δρόμο της επιστροφής προς την πατρίδα του.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τόν τον κανόνα και μπορώ να προσθέσω ότι μία λεπτομέρεια, που αναφέρεται από τον Πλούταρχο στη διήγηση της ναυμαχίας του Ακτίου, καθιστά την περιοδικότητα αυτήν πιθανή και κατά τη μακρινή εκείνη εποχή.[81] Πόσο αμετάβλητη παραμένει η φύση εν μέσω τόσων αλλαγών ανθρώπων και εθνών!

Σαλαώρα, 28.10.1812

Μετά από ένα ευχάριστο πλου τριών ωρών από την Πρέβεζα αποβιβαστήκαμε στη Σαλαώρα, μια μικρή συστάδα κτιρίων, που βρίσκεται σε μια χερσόνησο στη βόρεια ακτή τού [Αμβρακικού] κόλπου. Αυτή είναι η *Σκάλα*, ή το επίνειο της Άρτας, όπου συνήθως βρίσκεται ένας σταθερός αριθμός πλοίων, είτε ξεφορτώνοντας αγαθά για να μεταφερθούν διά ξηράς, είτε φορτώνοντας προϊόντα, που προωθούνται εδώ από το εσωτερικό [της χώρας]. Η μεταφορά και στις δύο περιπτώσεις γίνεται αποκλειστικά με άλογα. Μία *dogana*, ή τελωνείο, έχει εγκατασταθεί εδώ, προς το παρόν υπό τη διεύθυνση ενός Εβραίου. Το σημαντικότερο κτίριο στη Σαλαώρα είναι ένα μικρό *παλάτι* του βεζίρη, που του χρησιμεύει ως χώρος περιστασιακής ανάπαυσης, όταν ταξιδεύει μεταξύ Ιωαννίνων και Πρέβεζας. Σε αυτό το οίκημα, που το μόνο του μεγαλείο είναι η τοποθεσία του, πήραμε άδεια να διανυκτερεύσουμε, ως αποτέλεσμα των συστάσεων που είχαμε φέρει μαζί μας. Μπήκαμε σε ένα βρώμικο προαύλιο και αφού περάσαμε δίπλα από ένα γέρο Τούρκο, που καθόταν καταγής, φτάσαμε στο πρώτο διαμέρισμα του *ανακτόρου*, ούτε λίγο ούτε πολύ ένα στάβλο, όπου ταΐζονταν έξι άλογα. Μια ξύλινη σκάλα μας οδήγησε σε ένα φαρδύ ξύλινο εξώστη, ανοικτό μπροστά, ο οποίος καταλάμβανε, όπως συνηθίζεται στα τουρκικά σπίτια, ένα μεγάλο μέρος αυτού του πρώτου ορόφου του κτιρίου. Τα κατοικήσιμα δωμάτια είναι τμήματα του κεντρικού εξώστη, αλλά μόνο δύο διαμερίσματα είναι κατάλληλα για την υποδοχή του βεζίρη και των υψηλών αξιωματούχων του, τα οποία δεν μας επιτράπηκε να χρησιμοποιήσουμε. Πλην όμως οδηγηθήκαμε σε ένα μεγάλο τετράγωνο δωμάτιο με σιδερένιες σχάρες αντί για παράθυρα, με τους ξύλινους τοίχους του άβαφους και χωρίς κανενός είδους έπιπλα, παρά μόνο τρία αχυρένια στρώματα. Με κάποια δυσκολία ο υπηρέτης μας Δημήτριος[82] προμηθεύθηκε λίγα

[81] Βλ. Πλούταρχος, *Αντώνιος* 65.7.

[82] Ο Δημήτριος ήταν ένας Ζακυνθινός υπηρέτης, νεαρός στην ηλικία, που είχε ακολουθήσει άλλες δύο φορές Άγγλους περιηγητές στην Αθήνα και ήξερε καλά τις συνθήκες των ταξιδιών στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Τα ιταλικά του ήταν λίγο καλύτερα από τα ελληνικά του Holland και έτσι δεν μπορούσαν να τον χρησιμοποιήσουν ως διερμηνέα, βλ. HOLLAND 1815, 45. Ο Δημήτριος ακολούθησε την παρέα του Holland μόνο στο πρώτο ταξίδι τους στην Ήπειρο, Θεσσαλία, Μακεδονία, Στερεά Ελλάδα, Αττική και Μοριά. Για το δεύτερο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

κλαριά για ν' ανάψει φωτιά στην εστία και με ακόμη μεγαλύτερη δυσκολία εξασφάλισε τα υλικά για το δείπνο μας. Ενώ συνέβαιναν αυτά τράβηξε την προσοχή μου κάποιο φως στο διπλανό διαμέρισμα και μπαίνοντας σε αυτό είδα ένα ψηλό και ρακένδυτο Αλβανό στρατιώτη, ξαπλωμένο μπροστά στη θράκα μιας μισοσβησμένης φωτιάς, να κοιμάται βαθιά, με το τουφέκι του, τις πιστόλες του και τη σπάθα του να κείτονται δίπλα του. Υπήρχε κάτι στη θέα αυτήν που σχεδόν ξύπνησε ένα φόβο, μήπως και σηκωθεί ο άντρας ξαφνικά, ενώ ένας ξένος τον κοιτούσε κατ' αυτόν τον τρόπο.

Το βράδυ μάς τράβηξε ο ήχος μουσικής σ' ένα από τα επιπλωμένα διαμερίσματα στην άλλη άκρη του *παλατιού*. Βρήκαμε εκεί μια παράξενη ομάδα ανθρώπων, δύο-τρεις Εβραίους που είχαν μόλις έλθει από τα Γιάννενα, μερικούς Αλβανούς αξιωματικούς και δέκα-δώδεκα στρατιώτες και υπηρέτες της ίδιας εθνικότητας. Μάθαμε ότι οι Εβραίοι δούλευαν για να προμηθεύουν τα παλάτια του Αλή πασά και ότι τώρα ήταν στο δρόμο τους προς την Πρέβεζα, για να προετοιμάσουν την υποδοχή του βεζίρη, που αναμενόταν εκεί μετά από λίγες εβδομάδες. Μας προσκάλεσαν στο διαμέρισμα και καθίσαμε δίπλα τους, πάνω στα ντιβάνια. Ένας Αλβανός στρατιώτης μάς κέρασε ρετσινωμένο κρασί, όπως συνηθίζεται σε όλα τα μέρη της ηπειρωτικής Ελλάδας, και ακολούθησαν καφές και τουρκικές πίπες. Στο μεταξύ η μουσική, που είχε σταματήσει για λίγο με την είσοδό μας, άρχισε και πάλι. Δύο ντόπιοι τραγουδούσαν εθνικούς αρβανίτικους σκοπούς, συνοδευόμενοι από ένα βιολί, μια φλογέρα και ένα ντέφι. Τα τραγούδια, που ήταν κυρίως πολεμικής φύσης, συχνά τραγουδιόνταν κατά κάποιο τρόπο εναλλασσόμενα από τις δύο φωνές και σε ένα είδος μουσικής που είχε τον ανάμικτο χαρακτήρα της απλότητας και αγριότητας. Η φλογέρα, που [ο ήχος της] ήταν εξαιρετικά διαπεραστικός και σκληρός, φαινόταν να κανονίζει τις παύσεις της φωνής. Από τις παύσεις αυτές, που ήσαν πολύ μεγάλες και μετρημένες με ακρίβεια, φαινόταν να εξαρτάται ένα μεγάλο μέρος της μελωδίας. Επίσης, ο ρυθμός σ' αυτούς τους σκοπούς επιμηκύνονταν παράξενα και η συχνή του ύπαρξη σε κάθε παύση έδινε επιπρόσθετη αγριότητα στη μουσική. Ακολούθησε ένας αλβανικός χορός μυστήριος και παράξενος, περισσότερο και από αυτούς των πρωτόγονων της Βορείου Αμερικής. Εκτελέσθηκε από ένα και μόνο άτομο, ενώ η φλογέρα και το ντέφι συνόδευαν τις κινήσεις του. Έριξε πίσω τα μακριά μαλλιά του πολύ ανακατωμένα, έκλεισε τα μάτια του και χωρίς να σταματήσει για δέκα λεπτά, πήρε όλες τις πλέον βίαιες και αφύσικες στάσεις. Μερικές φορές έστρεφε με βία το σώμα του σε μία πλευρά, μετά έπεφτε στα γόνατά του για λίγα δευτερόλεπτα· μερικές φορές περιστρεφόταν γρήγορα, άλλες φορές πάλι σταύρωνε τα χέρια του βίαια γύρω από το κεφάλι του. Αν κάποια στιγμή οι δυνάμεις

ταξίδι του στην Ήπειρο και Βόρειο Ήπειρο, ο Holland είχε προσλάβει έναν άλλο Ζακυνθινό υπηρέτη, που δεν αποδείχθηκε τόσο πιστός όσο ο Δημήτριος.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 15: *Πολεμικός χορός Αρβανίτη. Ξυλογραφία του W. I. Moses, του 1880, από σχέδιο του R. C. Woodville (Συλλογή Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ 800)*

του φαινόταν να λιγοστεύουν, η αυξανόμενη δύναμη της φλογέρας τον έσπρωχνε σε νέα προσπάθεια και δεν σταμάτησε μέχρι που προφανώς εξαντλήθηκε από την κούραση. Όταν η διασκέδαση τελείωσε, οι μουσικοί και ο χορευτής μάς ακολούθησαν στο διαμέρισμά μας για να γυρέψουν κάποια ανταμοιβή του κόπου τους.

Αυτός ο εθνικός χορός των Αλβανών, ο *Αρβανίτικος* όπως ονομάζεται γενικά, συχνά εκτελείται από δύο άτομα. Δεν θα ήθελα να ισχυριστώ ότι μοιάζει λίγο ή προέρχεται από τον αρχαίο Πυρρίχειο, αλλά η υπόθεση της ομοιότητάς του δεν θα μπορούσε παρά να προκύψει από την παρατήρηση των παράξενων και αποκρουστικών ελιγμών, που δίνουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα σ' αυτόν τον τρόπο διασκέδασης.

Το πρωί της 29ης [Οκτωβρίου 1812] βλέποντας πως ήταν αδύνατο να βρούμε περισσότερα από δύο άλογα για να μεταφέρουν τις αποσκευές μας, αποφασίσαμε να περπατήσουμε μέχρι την Άρτα, που απέχει γύρω στα δέκα με δώδεκα μίλια. Αυτή η απόφαση ήταν πολύ δυσάρεστη για το φίλο μας το Ζαβό, που καταλάβαμε ότι δεν διέθετε όλη τη δύναμη και αποφασιστικότητα του μεγάλου ιθακήσιου προγόνου του. Δεν είχαμε προχωρήσει παρά λίγα μίλια, όταν επικαλέσθηκε κόπωση και επωφελούμενοι το άλογο ενός χωρικού, που συναντήσαμε στο δρόμο, τον απαλλάξαμε από τον ασυνήθιστο γι' αυτόν κόπο. Το πρώτο μέρος της διαδρομής από τη Σαλαώρα είναι πάνω σ' ένα φαρδύ, πέτρινο, υπερυψωμένο δρόμο, που διατρέχει τις εκτεταμένες λιμνοθάλασσες της βόρειας πλευράς του κόλπου. Αρκετά στοιχεία φαίνεται να υποδηλώνουν ότι εδώ οι πεδιάδες βαθμιαία επεκτείνονται προς τη θάλασσα και θεωρώ πιθανό ότι κάποτε η χερσόνησος της Σαλαώρας ήταν εντελώς αποκομμένη από την ξηρά.* Αφού αφήσαμε τον υπερυψωμένο δρόμο, συνεχίσαμε να διασχί-

* Ο Πλίνιος αναφέρει ιδιαιτέρως αυτήν τη συνεχή πρόσχωση της βόρειας πλευράς του Αμβρακικού κόλπου. Πλίνιος ο πρεσβύτερος, *Φυσική Ιστορία*, 2. – Σ.τ.μ.: Η σχετική αναφορά του Πλίνιου γίνεται στο τέταρτο βιβλίο του, βλ. Πλίνιος ο πρεσβύτερος, *Φυσική Ιστορία*, 4.4.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ζουμε, για αρκετή απόσταση, τη χαμηλή βαλτώδη περιοχή μέσα από την οποία ο ποταμός Λούρος χύνεται στον κόλπο.[83] Αυτό το τμήμα της πεδιάδας χρησιμοποιείται στο σύνολό του ως βοσκότοπος. Καθώς απομακρυνόμασταν από τη θάλασσα, οι πεδιάδες γινόταν βαθμιαία πιο πλούσιες και γόνιμες και αφού περάσαμε το μικρό χωριό της Ανέζας –που ανήκε στον Μουχτάρ πασά, το μεγαλύτερο γιο του βεζίρη– βρεθήκαμε σε μια χώρα που έλαμπε από πλούτο και ομορφιά. Η πεδιάδα της Άρτας είναι πράγματι μια από τις πιο γόνιμες περιοχές της Αλβανίας[84] και παρά τις πολλές ελλείψεις της γεωργίας, καλύπτεται από πλούσια και προσοδοφόρα βλάστηση. Το μεγαλύτερο τμήμα της καταλαμβάνεται από βοσκοτόπια και ένα επίσης μεγάλο μέρος χρησιμοποιείται για την καλλιέργεια ινδικού καλαμποκιού, σιταριού, ρυζιού και καπνού, ενώ κοντά στην Άρτα οι αμπελώνες είναι πολυάριθμοι και οι πορτοκαλιές και συκιές δέντρα ξεχωριστής εκτίμησης. Ο πληθυσμός τής πεδιάδας αυτής μεταβάλλεται συχνά και σε διάφορα μέρη της εμφανίζονται αρκετά χωριά, τα οποία κατοικούνται από Αγιο-Μαυρίτες και Κεφαλονίτες αγρότες που έρχονται εδώ για να βοηθήσουν στις εργασίες της καλλιέργειας και συγκομιδής.

Ο δρόμος από τη Σαλαώρα προς την Άρτα είναι τώρα [το 1812] σε πολύ κακή κατάσταση, αλλά περίπου δύο μίλια πριν την Άρτα συναντήσαμε ένα νέο δρόμο, που ο βεζίρης διέταξε να γίνει διά μέσου της πεδιάδας, του οποίου περίπου ένα μίλι είχε ήδη ολοκληρωθεί. Η κατασκευή του δρόμου, υπό τη διεύθυνση ενός Κεφαλονίτη, είναι εξαιρετική.[85] Είναι περίπου 50 πόδια πλάτους, υπερυψωμένος στο κέντρο και ενισχυμένος με εγκάρσιες πέτρινες νευρώσεις[86] ανά τακτά διαστήματα. Δεν υπάρχουν αποκλίσεις από την ευθεία γραμμή της πορείας του δρόμου, καθώς η ιδιοκτησία δεν είναι αντικείμενο ιδιαίτερης προσοχής σε καθεστώτα δεσποτικής διακυβέρνησης. Κάπου εκατό εργάτες δούλευαν στο δρόμο, όταν το διαβαίναμε, με τον επιστάτη να στέκεται από πάνω τους με το μαστίγιο στο χέρι.

---

[83] Η βαλτώδης αυτή περιοχή είναι αποτέλεσμα προσχώσεων, όχι μόνο του Λούρου ποταμού αλλά και του Αράχθου, η ροή του οποίου ήταν πιο κοντά στο σημείο που ταξίδευε ο Holland απ' ότι η ροή τού Λούρου.

[84] Λέγοντας *Αλβανία* οι περιηγητές της εποχής εκείνης αναφέρονταν στην επικράτεια του Αλή πασά των Ιωαννίνων. Βλ. Παράρτημα Α΄.

[85] Ο Άγγλος αρχιτέκτονας Charles R. Cockerell (Τσάρλς Ρ. Κόκρελλ), που πέρασε από τον ίδιο δρόμο την παραμονή της πρωτοχρονιάς του 1814, μαζί με τους Thomas Hughes (Τόμας Χιούζ) και Robert Townley-Parker (Ρόμπερτ Τάουνλη-Πάρκερ), αναφέρει επίσης ότι *ο δρόμος δεν έχει ολοκληρωθεί, παρόλο ότι δουλεύουν στο έργο 800 με 1.000 εργάτες, υπό την επίβλεψη ενός δυστυχή Κεφαλονίτη μηχανικού*. Κατά τον Cockerell, το πλάτος του δρόμου είναι 25 πόδια και όχι 50, όπως αναφέρει ο Holland, βλ. COCKERELL 1903, 232-233. Σύμφωνα με τον περιηγητή Thomas Hughes, ο Κεφαλονίτης μηχανικός των Holland και Cockerell, ήταν Ιταλός γιατρός που έγινε μηχανικός, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2005, 104-105.

[86] Στο αγγλικό κείμενο *ribs of stone*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 16: *Η Άρτα και ο ποταμός Άραχθος, από το δρόμο της Σαλαώρας. Λιθογραφία R. Carrick, του 1855, από σχέδιο του George de Beresford (Συλλογή Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ 663)*

Άρτα, 29 & 30.10.1812

Ο Holland στο περιηγητικό του κείμενο αναφέρεται στο γεφύρι της Άρτας και το ναό της Παρηγορίτισσας, που συνάντησαν μπαίνοντας στην πόλη. Ο πληθυσμός της Άρτας είναι πάνω από 6.000, από τους οποίους οι μισοί περίπου είναι Μουσουλμάνοι. Υπάρχουν 6 τζαμιά και 24 ορθόδοξες εκκλησίες. Το εμπόριο είναι στα χέρια των Ελλήνων και των Εβραίων της Άρτας. Τα κύρια προϊόντα που εξάγονται μέσω της Σαλαώρας είναι δημητριακά, ξυλεία, λάδι, καπνά, βαμβάκι και μαλλί. Εισάγονται καφές, ζάχαρη, υφάσματα, λινά, βελούδα, πυρίτιδα, όπλα και σιδηρικά. Διανυκτέρευσαν σε ένα ελληνικό σπίτι που τους πρότεινε ο πρόξενος της Αγγλίας στην Άρτα.

Η παρέα του Holland έφυγε από την Άρτα το μεσημέρι της 30ης Οκτωβρίου 1812 και στο δρόμο τους προς τα Πέντε Πηγάδια συνάντησαν καρα-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

βάνια, που άλλα κατέβαζαν προϊόντα προς τον Αμβρακικό και άλλα επέστρεφαν στα Γιάννενα με τα εισαγόμενα είδη. Είδαν επίσης μεγάλα κοπάδια προβάτων να κατεβαίνουν από τα ορεινά για να ξεχειμωνιάσουν στα πεδινά.

Αναφέρεται στον τρόπο που υπολογίζουν τις αποστάσεις στην Ήπειρο. Η απόσταση υπολογίζεται με τις ώρες που χρειάζεται να κάνεις το ταξίδι. Έτσι, για παράδειγμα, δύο πόλεις απέχουν μεταξύ τους 4 ώρες. Μία (1) ώρα απόσταση είναι ίση με αυτήν που μπορεί να διανύσει ο ταξιδιώτης περπατώντας, με τα άλογα να μεταφέρουν τα φορτία τους. Ένας μέσος όρος είναι περί τα 3 μίλια (4,8 χιλιόμετρα) την ώρα, εάν υπολογίσει κανείς και τις απαραίτητες στάσεις.[87]

Στο δρόμο προς Πέντε Πηγάδια, 30.10.1812

Περίπου οχτώ μίλια από την Άρτα, περάσαμε το χωριό Κουμτσάδες,[88] που βρίσκεται σε μια μικρή πεδιάδα ανάμεσα στα βουνά και περικλείεται από δάση. Στις εκτάσεις που ανήκουν στο χωριό καλλιεργείται σημαντική ποσότητα καπνού, που φημίζεται για την άριστη ποιότητά του. Από εκεί συνεχίσαμε την ανάβαση των βουνών, απολαμβάνοντας μερικά έξοχα πανοραμικά τοπία των πεδιάδων και του Αμβρακικού κόλπου. Σε αυτό το οροπέδιο, το χαμηλότερο τμήμα του πρανούς των λόφων είναι σκεπασμένο από δέντρα, κυρίως πλατάνια και διάφορα είδη δρυών. Ένα είδος δρυός το οποίο παρατήρησα εδώ, πιστεύω ότι είναι *quercus cerris*,[89] με πλατιά, βαθιά δαντελωτά φύλλα και ένα μεγάλο βελανίδι μέσα σε τριχωτό περίβλημα. Από το δέντρο αυτό βγαίνει καλή ξυλεία, τόσο σε διαστάσεις όσο και σε ποιότητα. Η δρυς τύπου βελανιδιάς, *quercus ægilops*,[90] αφθονεί επίσης σ' αυτήν την περιοχή. Αυτό το δέντρο γενικά δεν είναι μεγάλου μεγέθους, το βελανίδι είναι χωμένο βαθιά σ' ένα χοντρό και φολιδωτό περίβλημα, το οποίο είναι το τμήμα που χρησιμοποιείται ως πρώτη ύλη βαφής. Η εξαγωγή του καρπού της βελανιδιάς αποτελεί ένα σημαντικό κλάδο εμπορίου από διάφορα μέρη της Τουρκίας.

---

[87] Βλ. HOLLAND 1815, 86.

[88] Στο αγγλικό κείμενο *Kumeisathes*. Πρόκειται για το σημερινό χωριό Αμμότοπος, μετά την μετονομασία του το 1927.

[89] *Δρυς η κηρρίς*, γνωστή και ως τουρκική δρυς, ή *τσέρο*, ή *ρουπάκι*. Ο φλοιός της έχει βαθιές, ευθύγραμμες ρωγμές και τα βελανίδια της είναι μεγάλα, μακρυά, σε κύπελλο που φέρει πολλά λέπια.

[90] *Δρυς αιγίλωψ*, γνωστή και ως ήμερη βελανιδιά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σε μία απόσταση 15 μιλίων από την Άρτα περάσαμε το σεράι των Μουλιανών,[91] ένα μεγάλο οικοδόμημα παράξενα τοποθετημένο ανάμεσα στα βουνά, όπου ο βεζίρης περιστασιακά διανυκτερεύει στα ταξίδια του από και προς την ακτή [του Αμβρακικού]. Ήταν σε αυτό το σεράι που [ο Αλή πασάς] υποδέχθηκε και διασκέδασε τον σερ Τζων Στιούαρτ,[92] όταν ο αξιωματικός αυτός ήλθε από τη Σικελία για να επιθεωρήσει και τοπογραφήσει τα πρόσφατα αποκτήματά μας στο Ιόνιο πέλαγος και να επισκεφθεί την ασυνήθιστα ιδιόμορφη πολιτική προσωπικότητα που έγινε μ' αυτόν τον τρόπο γείτονάς μας.[93] Η υποδοχή που επιφυλάχθηκε στο στρατηγό ήταν εξίσου ευγενής και μεγαλοπρεπής και η συνομιλία τους είχε πιθανόν κάποια επίδραση στην ενδυνάμωση της πολιτικής φιλίας μεταξύ του Αλή πασά και της αγγλικής κυβέρνησης, η οποία συνεχίζεται από τότε.

Η περιοχή γύρω από τα Μουλιανά και μέχρι τα Πέντε Πηγάδια είναι γυμνή και έχει μια άγρια ακαλλιέργητη φύση. Τα βουνά από τα οποία ανεβαίναμε στο σημερινό μας ταξίδι, αποτελούνται από συμπαγή ασβεστόλιθο, ο οποίος μπορεί να θεωρηθεί το κύριο χαρακτηριστικό ενός πολύ μεγάλου ασβεστολιθικού σχηματισμού που εκτείνεται στην Αλβανία και σε άλλα μέρη της Ελλάδος. Το χρώμα του πετρώματος είναι, γενικά, σχεδόν λευκό σαν γάλα. Αφού το εξέτασα, δεν πιστεύω ότι περιέχει μαγνήσιο, αλλά μάλλον υπάρχει αρκετό πυρίτιο στη σύνθεσή του. Η γενική εμφάνιση του ασβεστόλιθου αυτού μοιάζει εντυπωσιακά με εκείνο της βόρειας Ιρλανδίας. Έχω δει πολύ απ' αυτόν

---

[91] Τα Μουλιανά μετονομάστηκαν το 1927 σε Γοργόμυλο. Σήμερα από το παλαιό χωριό παραμένουν λίγα σπίτια, καθώς έχει δημιουργηθεί νέος οικισμός, πάνω στο δρόμο για Πέντε Πηγάδια, ο οποίος ονομαζόταν αρχικά Νέος Γοργόμυλος, αλλά τώρα είναι γνωστός απλά ως Γοργύμυλος.

[92] Στο αγγλικό κείμενο *Sir John Stewart*. Πρόκειται πιθανώς για τον Sir John Stuart (1759-1815), count of Maida, ο οποίος υπήρξε διοικητής των αγγλικών χερσαίων δυνάμεων της Μεσογείου από το 1807 έως το 1810, με το βαθμό του αντιστράτηγου, βλ. ομώνυμο λήμμα της αγγλικής έκδοσης, του 1911, της *Encyclopaedia Britannica*. Ίσως, όμως, πρόκειται για τον Sir John Stewart (1774-1811), ο οποίος ήταν αξιωματικός του βασιλικού ναυτικού της Αγγλίας και πλοίαρχος του *HMS Seahorse* (*Ιππόκαμπος*) από τον Απρίλιο του 1806 μέχρι το καλοκαίρι του 1811. Τελούσε υπό τις διαταγές του διοικητή του αγγλικού στόλου στη Μεσόγειο, ναυάρχου λόρδου Collingwood, όταν οι Άγγλοι κατέλαβαν τα Ιόνια νησιά Ζάκυνθο, Κεφαλονιά και Ιθάκη, το 1809, όπως προκύπτει και από τα Πρακτικά της Βουλής των Κοινοτήτων της Μεγάλης Βρετανίας της 26ης Μαΐου 1819, βλ. HANSARD 1819, 809· WALSH 1823, 390. Η ορθογραφία του επωνύμου, από τον Holland, ως *Stewart* μάς παραπέμπει στον δεύτερο, αλλά η λέξη *στρατηγός*, που αναφέρει ο περιηγητής πιο κάτω, παραπέμπει στον πρώτο.

[93] Οι Γάλλοι αναγκάστηκαν, λόγω της υπεροχής του αγγλικού στόλου στο Ιόνιο, να εγκαταλείψουν, το 1809, την Ιθάκη, την Κεφαλονιά και τη Ζάκυνθο, τα οποία κατείχαν από το 1807. Τον Απρίλιο του 1810 τα τρία νησιά και η Λευκάδα περιήλθαν στην αγγλική κατοχή. Τα νησιά αυτά πήγε να τοπογραφήσει ο Sir John Stewart και ταυτόχρονα επισκέφθηκε το νέο γείτονα των Άγγλων, Αλή πασά. Τον Ιούνιο του 1814 η Κέρκυρα και οι Παξοί παραδόθηκαν επίσης στους Άγγλους, στην κυριαρχία της οποίας παρέμειναν μέχρι το 1863.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 17: *Η εσωτερική αυλή ενός χανιού σαν και αυτά στα οποία διανυκτέρευε ο Holland στο ταξίδι του. Καρτ ποστάλ έκδοσης Purger & Co., Μόναχο, 1900 περίπου (Συλλογή Νίκου Δ. Καράμπελα)*

στην Ελλάδα και μπορεί κανείς, σχεδόν ακριβολογώντας, να το ονομάσει κιμωλία. [...][94]

Φθάσαμε στα Πέντε Πηγάδια καθώς έπεφτε γρήγορα γύρω μας η σκιά ενός κρύου και θυελλώδους δειλινού. Τα χαρακτηριστικά αυτού του τόπου δεν ήταν κατάλληλα για να εξαλείψουν οποιοδήποτε ίχνος ζοφερότητας που δημιουργούσε η εποχή του έτους και η θερμοκρασία της ατμόσφαιρας. Μια συστάδα χαμηλών και κακοφτιαγμένων κτιρίων, περικυκλωμένων από βράχους, σ' ένα υψίπεδο ανάμεσα στα βουνά, αποτελούσε τη μόνη ένδειξη ανθρώπινης κατοίκησης στην περιοχή. Πρόκειται για ένα χάνι, που είναι χώρος δημόσιας διασκέδασης των ταξιδιωτών στην Τουρκία (Εικ. 17). Η πρώτη φορά που μπήκαμε σε χάνι ήταν σε αυτήν την άγρια και ζοφερή τοποθεσία των Πέντε Πηγαδιών. Η εντύπωση που σχηματίσαμε από την εξωτερική του όψη δεν ανακουφίστηκε όταν περάσαμε, από τις μεγάλες πύλες του, μέσα σε

[94] Ο Holland συνεχίζει περαιτέρω την περιγραφή των ασβεστολιθικών πετρωμάτων του ελλαδικού χώρου, η οποία κρίθηκε ότι δεν αφορά το σκοπό της παρούσης δημοσίευσης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σε μία απόσταση 15 μιλίων από την Άρτα περάσαμε το σεράι των Μουλιανών,[91] ένα μεγάλο οικοδόμημα παράξενα τοποθετημένο ανάμεσα στα βουνά, όπου ο βεζίρης περιστασιακά διανυκτερεύει στα ταξίδια του από και προς την ακτή [του Αμβρακικού]. Ήταν σε αυτό το σεράι που [ο Αλή πασάς] υποδέχθηκε και διασκέδασε τον σερ Τζων Στιούαρτ,[92] όταν ο αξιωματικός αυτός ήλθε από τη Σικελία για να επιθεωρήσει και τοπογραφήσει τα πρόσφατα αποκτήματά μας στο Ιόνιο πέλαγος και να επισκεφθεί την ασυνήθιστα ιδιόμορφη πολιτική προσωπικότητα που έγινε μ' αυτόν τον τρόπο γείτονάς μας.[93] Η υποδοχή που επιφυλάχθηκε στο στρατηγό ήταν εξίσου ευγενής και μεγαλοπρεπής και η συνομιλία τους είχε πιθανόν κάποια επίδραση στην ενδυνάμωση της πολιτικής φιλίας μεταξύ του Αλή πασά και της αγγλικής κυβέρνησης, η οποία συνεχίζεται από τότε.

Η περιοχή γύρω από τα Μουλιανά και μέχρι τα Πέντε Πηγάδια είναι γυμνή και έχει μια άγρια ακαλλιέργητη φύση. Τα βουνά από τα οποία ανεβαίναμε στο σημερινό μας ταξίδι, αποτελούνται από συμπαγή ασβεστόλιθο, ο οποίος μπορεί να θεωρηθεί το κύριο χαρακτηριστικό ενός πολύ μεγάλου ασβεστολιθικού σχηματισμού που εκτείνεται στην Αλβανία και σε άλλα μέρη της Ελλάδος. Το χρώμα του πετρώματος είναι, γενικά, σχεδόν λευκό σαν γάλα. Αφού το εξέτασα, δεν πιστεύω ότι περιέχει μαγνήσιο, αλλά μάλλον υπάρχει αρκετό πυρίτιο στη σύνθεσή του. Η γενική εμφάνιση του ασβεστόλιθου αυτού μοιάζει εντυπωσιακά με εκείνο της βόρειας Ιρλανδίας. Έχω δει πολύ απ' αυτόν

---

[91] Τα Μουλιανά μετονομάστηκαν το 1927 σε Γοργόμυλο. Σήμερα από το παλαιό χωριό παραμένουν λίγα σπίτια, καθώς έχει δημιουργηθεί νέος οικισμός, πάνω στο δρόμο για Πέντε Πηγάδια, ο οποίος ονομαζόταν αρχικά Νέος Γοργόμυλος, αλλά τώρα είναι γνωστός απλά ως Γοργύμυλος.

[92] Στο αγγλικό κείμενο *Sir John Stewart*. Πρόκειται πιθανώς για τον Sir John Stuart (1759-1815), count of Maida, ο οποίος υπήρξε διοικητής των αγγλικών χερσαίων δυνάμεων της Μεσογείου από το 1807 έως το 1810, με το βαθμό του αντιστράτηγου, βλ. ομώνυμο λήμμα της αγγλικής έκδοσης, του 1911, της *Encyclopaedia Britannica*. Ίσως, όμως, πρόκειται για τον Sir John Stewart (1774-1811), ο οποίος ήταν αξιωματικός του βασιλικού ναυτικού της Αγγλίας και πλοίαρχος του *HMS Seahorse* (*Ιππόκαμπος*) από τον Απρίλιο του 1806 μέχρι το καλοκαίρι του 1811. Τελούσε υπό τις διαταγές του διοικητή του αγγλικού στόλου στη Μεσόγειο, ναυάρχου λόρδου Collingwood, όταν οι Άγγλοι κατέλαβαν τα Ιόνια νησιά Ζάκυνθο, Κεφαλονιά και Ιθάκη, το 1809, όπως προκύπτει και από τα Πρακτικά της Βουλής των Κοινοτήτων της Μεγάλης Βρετανίας της 26ης Μαΐου 1819, βλ. HANSARD 1819, 809· WALSH 1823, 390. Η ορθογραφία του επωνύμου, από τον Holland, ως *Stewart* μάς παραπέμπει στον δεύτερο, αλλά η λέξη *στρατηγός*, που αναφέρει ο περιηγητής πιο κάτω, παραπέμπει στον πρώτο.

[93] Οι Γάλλοι αναγκάστηκαν, λόγω της υπεροχής του αγγλικού στόλου στο Ιόνιο, να εγκαταλείψουν, το 1809, την Ιθάκη, την Κεφαλονιά και τη Ζάκυνθο, τα οποία κατείχαν από το 1807. Τον Απρίλιο του 1810 τα τρία νησιά και η Λευκάδα περιήλθαν στην αγγλική κατοχή. Τα νησιά αυτά πήγε να τοπογραφήσει ο Sir John Stewart και ταυτόχρονα επισκέφθηκε το νέο γείτονα των Άγγλων, Αλή πασά. Τον Ιούνιο του 1814 η Κέρκυρα και οι Παξοί παραδόθηκαν επίσης στους Άγγλους, στην κυριαρχία της οποίας παρέμειναν μέχρι το 1863.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 17: *Η εσωτερική αυλή ενός χανιού σαν και αυτά στα οποία διανυκτέρευε ο Holland στο ταξίδι του. Καρτ ποστάλ έκδοσης Purger & Co., Μόναχο, 1900 περίπου (Συλλογή Νίκου Δ. Καράμπελα)*

στην Ελλάδα και μπορεί κανείς, σχεδόν ακριβολογώντας, να το ονομάσει κιμωλία. [...][94]

Φθάσαμε στα Πέντε Πηγάδια καθώς έπεφτε γρήγορα γύρω μας η σκιά ενός κρύου και θυελλώδους δειλινού. Τα χαρακτηριστικά αυτού του τόπου δεν ήταν κατάλληλα για να εξαλείψουν οποιοδήποτε ίχνος ζοφερότητας που δημιουργούσε η εποχή του έτους και η θερμοκρασία της ατμόσφαιρας. Μια συστάδα χαμηλών και κακοφτιαγμένων κτιρίων, περικυκλωμένων από βράχους, σ' ένα υψίπεδο ανάμεσα στα βουνά, αποτελούσε τη μόνη ένδειξη ανθρώπινης κατοίκησης στην περιοχή. Πρόκειται για ένα χάνι, που είναι χώρος δημόσιας διασκέδασης των ταξιδιωτών στην Τουρκία (Εικ. 17). Η πρώτη φορά που μπήκαμε σε χάνι ήταν σε αυτήν την άγρια και ζοφερή τοποθεσία των Πέντε Πηγαδιών. Η εντύπωση που σχηματίσαμε από την εξωτερική του όψη δεν ανακουφίστηκε όταν περάσαμε, από τις μεγάλες πύλες του, μέσα σε

[94] Ο Holland συνεχίζει περαιτέρω την περιγραφή των ασβεστολιθικών πετρωμάτων του ελλαδικού χώρου, η οποία κρίθηκε ότι δεν αφορά το σκοπό της παρούσης δημοσίευσης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μια τετράγωνη αυλή. Οδηγηθήκαμε σε ένα μικρό παράπηγμα με γυμνούς λασπότοιχους, χωρίς παράθυρα, χωρίς φωτιά και για δάπεδο τίποτε παραπάνω από σκέτο χώμα. Υπήρχαν αναμφισβήτητα καλύτερα δωμάτια στο χάνι, αλλά αυτά, όπως μάθαμε, είχαν καταληφθεί από κάποιους Τούρκους που είχαν φθάσει εκεί πριν από μας. Δεν γνωρίζαμε τόσο καλά τις συνήθειες της χώρας ώστε να προλάβουμε οποιαδήποτε τυχόν αναστάτωση αυτού του είδους. Ο σινιόρ Ζαβός είχε την ίδια άγνοια με μας και όλα τα είχε αναλάβει ο Δημήτριος,[95] ο οποίος, αφού προμηθεύτηκε με δυσκολία μερικά καυσόξυλα και μία μικρή ποσότητα αρνίσιου κρέατος, μάς ετοίμασε δείπνο στο άθλιο δωμάτιό μας. Βάλαμε τα κρεβάτια μας γύρω από τη θράκα της φωτιάς και πέσαμε για ύπνο παρά τα τραγούδια και τη δυνατή συζήτηση μερικών Αλβανών χωρικών, που διέμεναν σε ένα γειτονικό τμήμα του κτιρίου.

Τα *Πέντε Πηγάδια*, όπως αποκαλούν οι Έλληνες το μέρος, ονομάστηκε έτσι από πέντε στρογγυλά πηγάδια που υπάρχουν κοντά στο χάνι. Είναι το υψηλότερο σημείο του δρόμου μεταξύ Άρτας και Ιωαννίνων και απέχει σχεδόν ίση απόσταση από τις δύο αυτές πόλεις. Ένας Αλβανός αξιωματικός του βεζίρη με μερικούς στρατιώτες διαμένει σε αυτό το σημείο με σκοπό τη φύλαξη του περάσματος και την είσπραξη μηδαμινών διοδίων. Από κάποιες βαρομετρικές μετρήσεις που έκανα, έχω λόγους να πιστεύω ότι τα Πέντε Πηγάδια είναι σ' ένα ύψος 1.500 ή 1.600 ποδών πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας,[96] αλλά το τοπίο ολόγυρα πλαισιώνεται σχεδόν από κάθε πλευρά με οροσειρές πολύ μεγαλύτερου ύψους. Απολαύσαμε μία υπέροχη, αν και τρομακτική, θέα αυτών των οροσειρών όταν εγκαταλείψαμε την τρώγλη μας το πρωινό της 31ης [Οκτωβρίου 1812]. Οι νυκτερινές καταιγίδες, συνοδευμένες από ένα ψυχρό ρεύμα που κατέβασε το θερμόμετρό μου στις οκτώ το πρωί στους 42°, είχαν καλύψει όλα τα ψηλότερα βουνά με χιόνι.[97] Έτσι, βλέπαμε τώρα το σχήμα τους και το περίγραμμά τους, κάτω από έναν ανέφελο και παγωμένο ουρανό, με μία εντυπωσιακή ευκρίνεια. Στα βορειοδυτικά ήταν η κορυφή της ψηλής οροσειράς που ονομάζεται Ολίτσικα. Στα βορειοανατολικά και πιο κοντά σε μας βρίσκεται μια μεγάλη ορεινή μάζα, που μας είπαν ότι λέγεται *Σκλίβανι*.[98] Μεταξύ αυτής και της απόκρημνης οροσειράς των Τζουμέρκων, ο ποταμός της Άρτας ακολουθεί το ρου του νότια προς τα πεδινά. Στα δυτικά, πέρα από μια βαθιά κοιλάδα που απλώνονταν από κάτω μας,

---

[95] Για τον υπηρέτη τού Holland, Δημήτριο, βλ. παραπάνω υποσημείωση 82.

[96] Το υψόμετρο στο χάνι των Πέντε Πηγαδιών είναι 740 μέτρα. Η μέτρηση του Holland των 1500-1600 ποδών, που ισούνται με 900-1000 μέτρα, είναι μεγαλύτερη από το πραγματικό ύψος.

[97] Η θερμοκρασία των 42° Φαρενάιτ ισοδυναμεί με 5,5° Κελσίου.

[98] Στο αγγλικό κείμενο *Skrivari*. Θεωρώ ότι η γραφή της λέξης κατ' αυτόν τον τρόπο έγινε από λανθασμένη μεταγραφή του χειρογράφου, καθώς πολύ εύκολα μπορεί ένα αγγλικό χειρόγραφο *l* να θεωρηθεί ως *r* και ένα *n* να θεωρηθεί ως *r*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

είδαμε στο βάθος τις ψηλές κορυφές των βουνών του Σουλίου, μία περιοχή που θα υμνείται για αιώνες στην ιστορία της Αλβανίας, ως ο τόπος μιας μικρής αλλά φιλοπόλεμης φυλής που, μετά από μακροχρόνια ελευθερία και πολύχρονους αγώνες ενάντια στις δυνάμεις του Αλή πασά, παρέδωσαν τη λευτεριά τους με τίμημα τη ζωή τους και εξέλιπαν ως λαός όταν έπαυσαν να είναι ελεύθεροι. Το υπόλοιπο τοπίο γύρω μας ήταν χιλιάδες παραλλαγές λόφων και κοιλάδων, που άρχιζαν να αποκτούν σκιές από τον πρωινό ήλιο. Η ορεινή χώρα στα δυτικά μας ήταν η αρχαία Θεσπρωτία, μία από τις σπουδαιότερες επαρχίες της αρχαίας Ηπείρου.

Δύο βδομάδες στα Γιάννενα, 31.10.1812 έως 14.11.1812 [99]

Έφυγαν από τα Πέντε Πηγάδια στις 8 το πρωί της 31ης Οκτωβρίου και έφτασαν στα Γιάννενα μετά από έξι-επτά ώρες δρόμου. Στο δρόμο συνάντησαν τεράστια καραβάνια κτηνοτρόφων που κατέβαζαν τα κοπάδια τους για χειμαδιό στα πεδινά. Στα Γιάννενα φιλοξενήθηκαν στο ευρύχωρο σπίτι του αφέντη Μιχαήλ Μίσιου,[100] που είχε 4 παιδιά, δύο αγόρια, τον Αλέξη και το Στέφανο, και δύο κορίτσια, ένα από τα οποία [η Ευχημία] είχε αρραβωνιαστεί τον Ιωάννη Μελά.[101] Τα Γιάννενα είχαν τότε περί τις 30.000 κατοίκους,

---

[99] Ακολουθεί μια σύντομη περιγραφή της διαμονής του Holland στα Γιάννενα και όχι ακριβής μετάφραση των σχετικών κειμένων του. Μέρος της περιήγησης του Holland στα Γιάννενα, μόνο το 7ο κεφάλαιο, σσ. 120-147, της πρώτης έκδοσης, μεταφράστηκε και παρουσιάστηκε το 1972 στην *Ηπειρωτική Εστία* των Ιωαννίνων από τον Πάνο Καραγιώργο, βλ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΟΣ 1972.

[100] Στο αγγλικό κείμενο *Michael Metzou*, βλ. HOLLAND 1815, 120 και 469. Πρόκειται για τον άρχοντα των Ιωαννίνων Μιχαήλ Αλ. Μίσιο, όπως προκύπτει από τις αναφορές του Λέοντα Ι. Μελά στο βιβλίο του για την οικογένεια των Μελάδων, βλ. ΜΕΛΑΣ 1967, 190-191, 388, 392, 562 κ.α. Την άποψη αυτήν υιοθετεί και ο Πάνος Καραγιώργος στη μετάφραση των σχετικών με τα Γιάνεννα κειμένων του Holland, όπου μεταγράφει το όνομα *Michael Metzou* ως *Μιχαήλ Μίσιου*, βλ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΟΣ 1972, 405-406. Ο Σιμόπουλος χρησιμοποιώντας μια αναφορά του Αραβαντινού ονομάζει τον *Michael Metzou* ως τον έμπορο *Μπαλάνο Μάτζο*, αφήνοντας ανοικτή και την περίπτωση *Μήτσου*, βλ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ 1856, ΙΙ, 270 και ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ 1999, 175. Ο πρώην δήμαρχος Ιωαννιτών, αρχιτέκτων κ. Τάσος Παπασταύρος, τον αναφέρει ως Μιχαήλ Μέντζο, βλ. ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΣ 1994, 72. Το αρχοντικό του Μιχαήλ Μίσιου σώζεται ακόμη επί της οδού Ασωπίου 9, πίσω από την παλαιά Ζωσιμαία Σχολή, βλ. ΜΕΛΑΣ 1967, 395. Το κτίριο ανακαινήστηκε εκ βάθρων προ δεκαετίας και στεγάζει, από το 2004, την Εφορεία Νεοτέρων Μνημείων Ηπείρου.

[101] Στο γάμο του Ιωάννη Μελά με τη 12χρονη κόρη τού Μιχαήλ Μίσιου, Ευχημία (sic), αναφέρεται λεπτομερώς ο Άγγλος θεολόγος περιηγητής Thomas Hughes, ο οποίος παρευρέ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 18: *Όψη των Ιωαννίνων από τα βόρεια. Χαρακτικό του G. Cooke, του 1815, από σχέδιο του Henry Holland (Συλλογή Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ 369)*

16 τζαμιά και 7-8 ορθόδοξες εκκλησίες.[102] Πρόξενος της Αγγλίας στην πόλη ήταν ο Γεώργιος Φορέστι και της Γαλλίας ο Πουκεβίλ.[103] Ο Holland είχε την πρώτη του συνάντηση με τον Αλή πασά την επομένη, 1η Νοεμβρίου 1812, παρουσία και του Σπύρου Κολοβού.[104] Στην αυλή του Αλή πασά συνάντησε

θηκε στο μυστήριο, την Κυριακή 6 Φεβρουάριου του 1814, βλ. HUGHES 1830, II, 27-34· ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2005, 65· ΜΕΛΑΣ 1967, 394-400. Πρόσφατα δημοσιεύθηκε στην *Ηπειρωτική Εταιρεία* μετάφραση του σχετικού με το γάμο του Ιωάννη Μελά κειμένου του Hughes. Η μετάφραση είναι πιθανότατα του Λέοντα Ι. Μελά, δισέγγονου του Ιωάννη Μελά, βλ. ΜΕΛΑΣ 2009, 370-373. Ευχαριστώ τον κ. Ιωάννη Π. Μελά για τις χρήσιμες πληροφορίες που μου παρέσχε σχετικά με τη γενεαλογία των Μελάδων.

[102] HOLLAND 1815, 134.

[103] Ο Holland αναφέρει στο ίδιο σημείο ότι Γάλλος πρόξενος στην Πρέβεζα ήταν ο αδελφός τού Pouqueville, βλ. HOLLAND 1815, 136. Είναι γνωστό ότι ο Hughes Pouqueville, αδελφός τού Γάλλου πρόξενου στα Γιάννενα François Charles Hughes Laurent Pouqueville, ήταν πρόξενος της Γαλλίας στην Άρτα, στην οποία υπάγονταν, για τους λόγους του γαλλικού προξενείου, η Πρέβεζα.

[104] Ο δραγουμάνος Σπύρος Κολοβός ήταν ο γραμματέας του Αλή πασά, βλ. ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΣ 1994, 72. Σύμφωνα με τον Άγγλο έμπορο Richards, ο Κολοβός ήταν ο «πρωθυπουργός» του Αλή πασά, βλ. ANDRÉADÈS 1912, 455.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 19: *Το τζαμί στο κάστρο των Ιωαννίνων. Χαρακτικό του J. Byrne, του 1815, από σχέδιο του Henry Holland (Συλλογή Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ 370)*

τον πολεμιστή Οδυσσέα Αντρούτσο και αναφέρεται στη σβελτάδα του στο τρέξιμο.[105] Πριν χαράξει το πρωινό της 9ης Νοεμβρίου ξέσπασε μια τρομερή καταιγίδα, που όμοιά της δεν είχε ξαναζήσει, και μετά λίγη ώρα του ζήτησαν να δει έναν άντρα που είχε χτυπηθεί από κεραυνό στο μέτωπο. Όταν τον επισκέφθηκε ήταν ήδη νεκρός, αλλά ο αδελφός του, που στέκονταν δίπλα του και χτυπήθηκε μερικώς από τον κεραυνό, κατάφερε να επιζήσει. Συνάντησε στα Γιάννενα τον Αθανάσιο Ψαλίδα, διευθυντή της Ακαδημίας της πόλης, τους εμπόρους Ιωάννη Σταύρου και Δημήτριο Αθανασίου, καθώς και δύο από τους τρεις γιατρούς του Αλή πασά, το Γεώργιο Σακελλάριο,[106] που ήταν και δεινός συλλέκτης αρχαίων νομισμάτων και τον Κεφαλονίτη σινιόρ Μεταξά,[107] οι οποίοι πληρώνονταν από τον πασά 6.000 πιάστρες, κάτι παραπάνω

[105] Το «αγαπημένο παλικάρι του Αλή πασά» Οδυσσέα Αντρούτσο συνάντησε στα Λιθαρίτσια και ο Thomas Hughes, δύο χρόνια αργότερα, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2005, 64.

[106] Τον λόγιο και γιατρό Γεώργιο Σακελλάριο (1765-1838) είχε συναντήσει και ο Άγγλος στρατιωτικός William Leake κατά την παραμονή του στην Ήπειρο, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 174 και υποσημείωση 17.

[107] Ο Μεταξάς είχε σπουδάσει στο Παρίσι και είχε εγκατασταθεί στα Γιάννενα από το 1810. Ο τρίτος γιατρός του Αλή πασά, Λουκάς Βάγιας (*Lucas Bia*, στο κείμενο του Holland),

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 20: *Ο Αλή πασάς, όπως τον σχεδίασε ο Joseph Cartwright το 1815 περίπου*

από 300 λίρες, το χρόνο.[108] Ο Holland παρείχε τις ιατρικές του γνώσεις σε αρκετούς Γιαννιώτες, Έλληνες και Τούρκους, μεταξύ των οποίων ήταν ο στρατηγός Ομέρ μπέης (Omar Bey) που παλαιότερα ήταν διοικητής του τουρκικού ιππικού στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, ο Χατζή Σεχρέτη (Hadje Sheikri) που έγραψε την Αληπασιάδα, ο Μοχαμέτ Εφέντης (Mahomet Effendi), αντικαταστάτης του Αλή όταν αυτός έλειπε από τα Γιάννενα, ο Ισμαήλ μπέης, ένας από τους υπουργούς του Αλή, και άλλοι.[109]

Ο Αλή πασάς ζήτησε από τον Holland να του παράσχει ιατρικές υπηρεσίες και έτσι ο γιατρός τον εξέτασε στο σεράι του για δύο ώρες, παρουσία του Κολοβού. Ακολούθησε και δεύτερη ιατρική επίσκεψη την επόμενη μέρα, παρουσία του Μεταξά, γιατρού του πασά. Φοβόταν για υδρωπικία της κοιλιάς,[110] κοινώς *ασκίτη*, αλλά ο Holland τον διαβεβαίωσε ότι δεν κινδυνεύει από αυτό. Του έδωσε γραπτώς, στα ιταλικά, τα αποτελέσματα των εξετάσεων και τον τρόπο που πρέπει να αντιμετωπίσει τα προβλήματα υγείας του. Ο πασάς ζήτησε από τον γραμματέα του, Κολοβό, να μεταφραστούν αμέσως στα ελληνικά. Επέμεινε πιεστικά για να μείνει ο Holland στα Γιάννενα και να γίνει ο γιατρός του, αλλά αυτός αρνήθηκε αποφασιστικά. Ο πασάς του ζήτησε, τότε, να μείνει γιατρός του για ένα χρόνο μόνο. Ο Holland αρνήθηκε και πάλι λέγοντάς του ότι θέλει να επισκεφθεί την Αθήνα και του υποσχέθηκε ότι θα έρθει να τον ξαναδεί στα Γιάννενα, πριν επιστρέψει στην πατρίδα του. Σε κάποια από τις πολλές συναντήσεις τους ο πασάς τού ζήτησε να δει και να εξετάσει το γιο του Βελή, που ήταν τότε πασάς στη Λάρισα.

βρισκόταν τότε στη Λάρισα στην αυλή τού Βελή πασά, γιου τού Αλή. Εκεί βρισκόταν και ο για αρκετά χρόνια γιατρός τού Βελή πασά, Γιάννης Βηλαράς (1771-1823). Βλ. HOLLAND 1815, 256.

[108] Βλ. HOLLAND 1815, 164.

[109] Βλ. HOLLAND 1815, 197-199.

[110] Στο αγγλικό κείμενο *dropsy of the abdomen*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αναγκάστηκε να αποδεχθεί. Για τις υπηρεσίες του ο Holland έλαβε, ως δώρο από τον Αλή πασά, ένα δαμασκηνό γιαταγάνι εξαίρετης τέχνης.[111] Σύμφωνα με τον Holland ο Αλή γεννήθηκε το 1750-1751 και έτσι νόμιζε ότι, όταν τον είδε στα Γιάννενα, ήταν περίπου 62 χρονών. Ο πασάς είχε γεννηθεί το 1744, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, γεγονός που τον έκανε 68 χρονών όταν τον συνάντησε ο Holland.

Στη διάρκεια της παραμονής του στα Γιάννενα ο Άγγλος γιατρός κατέγραψε την ποικιλία των φυτών που εμφανίζονται στην περιοχή του οροπεδίου και παραθέτει έναν κατάλογο με αυτά, σε παράρτημα στο τέλος του βιβλίου του.[112]

Όπως είχε υποσχεθεί στον Αλή πασά των Ιωαννίνων, ο Holland μετά το ταξίδι του στον ελλαδικό χώρο, επέστρεψε στην Ήπειρο για να συναντήσει και πάλι το βεζίρη και να πραγματοποιήσει ένα ταξίδι στη Βόρειο Ήπειρο. Τα σχετικά με την περιοχή ενδιαφέροντός μας κείμενα ακολουθούν.

Επιστροφή στην Πρέβεζα, 20 έως 28.02.1813

Απέπλευσα από τη Ζάκυνθο στις 17 Φεβρουαρίου [1813] και έφθασα στην Άγια Μαύρα μετά από ταξίδι δύο ημερών. Από κει πέρασα απέναντι και αποβιβάστηκα στην Πρέβεζα εν μέσω πλήθους Αλβανών στρατιωτών, που εκείνες τις μέρες βρίσκονταν σε κάθε δρόμο και γωνία της πόλης.[113] Ο βεζίρης διέμενε στο παλιό σεράι της Πρέβεζας,[114] μιας και το καινούργιο κτίριο δεν είχε ακόμη ετοιμαστεί για να τον υποδεχθεί. Η άφιξή μου έγινε αστραπιαία γνωστή στον πασά, ο οποίος έστειλε αμέσως το γιατρό Λουκά[115] να μου εκφράσει την ικανοποίησή του για την επιστροφή μου και την επιθυμία του να με συναντήσει στο σεράι. Μου όρισε, ταυτόχρονα, κατάλυμα στο

---

[111] Βλ. HOLLAND 1815, 202· 1872, 53.

[112] Βλ. HOLLAND 1815, Παράρτημα IV, 540-544.

[113] Ο Henry Holland έφτασε για δεύτερη φορά στην Πρέβεζα την 20ή Φεβρουαρίου 1813.

[114] Όπως έχει ήδη αναφερθεί το παλιό σεράι του Αλή πασά βρισκόταν μέσα στο κάστρο του Αγίου Αντρέα, βλ. Εικ. 9.

[115] Πρόκειται για τον Λουκά Βάγια, από το Λέκλι (Lekli) κοντά στο Τεπελένι της Βορείου Ηπείρου, έναν από τους τρεις γιατρούς του Αλή πασά την εποχή που ο Henry Holland επισκέφθηκε την Ήπειρο. Ήταν αδελφός του περιβόητου Θανάση Βάγια και μαθητής στα Γιάννενα του Αθανάσιου Ψαλίδα, του οποίου παντρεύτηκε αργότερα την κόρη. Με δαπάνες του Αλή πασά, ο Λουκάς Βάγιας σπούδασε ιατρική για δώδεκα χρόνια στην Παβία, τη Βιέννη και τη Λειψία, και επέστρεψε το 1811 στα Γιάννενα για να υπηρετήσει τον Αλή πασά, βλ. HOLLAND 1815, 256, 494. Άσκησε την ιατρική στα Γιάννενα και ήταν ένας από τους γιατρούς που παρακολούθησε το λόρδο Βύρωνα στο Μεσολόγγι.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σπίτι του Παναγιωτάκη, του κυριότερου Έλληνα εμπόρου που απέμεινε τώρα στην Πρέβεζα, μετά τις μεγάλες αλλαγές που επήλθαν στον πληθυσμό και την ευημερία της πόλης.[116] Στάθηκα τυχερός που εξασφάλισα τόσο καλή κατοικία, τη στιγμή που κάθε κατάλυμα της πόλης ήταν υπερβολικά γεμάτο. Ο βεζίρης είχε κατεβάσει από τα Ιωάννινα πολλούς από τους υπουργούς του και σημαντικούς αξιωματούχους. Συνάντησα το Σακελλάριο και το Μεταξά, καθώς και το Λουκά, να παρακολουθούν και φροντίζουν την υγεία του. Η παρούσα διαμονή του [πασά] στην Πρέβεζα είχε σημαδευτεί, όπως και σε προηγούμενες περιστάσεις, από ποικίλες εκδηλώσεις δεσποτικής συμπεριφοράς. Κάποιοι Έλληνες κάτοικοι της πόλης μού διηγήθηκαν αργότερα ότι τους έστειλαν δέσμιους στα Γιάννενα ώστε να τους αναγκάσουν να πληρώσουν τα ποσά που απαιτούσε ο βεζίρης.

Ο Αλή πασάς με υποδέχθηκε φιλικότατα, κατά την πρώτη μας συνάντηση [στην Πρέβεζα],[117] εκφράζοντας εγκάρδια την ικανοποίησή του που με ξανάβλεπε και λέγοντας, ταυτόχρονα, ότι δεν αμφέβαλλε ποτέ για την πραγμάτωση της υπόσχεσης που του είχα δώσει.[118] Έκανε πολλές και λεπτές ερωτήσεις σχετικά με το ταξίδι μου, την παραμονή μου στη Λάρισα και την υγεία του [γιου του] Βελή πασά. Μια-δυο ερωτήσεις του για τη Θεσσαλονίκη μου έκαναν εντύπωση, λόγω του τόνου της φωνής του και της φύσεώς των, σαν να κρυβόταν πίσω τους κάτι για το οποίο δεν μπορούσε να μιλήσει ανοιχτά. Αναφέρθηκε στις επιστολές που του είχα γράψει από τη Λάρισα και την Αθήνα και φάνηκε να τον είχαν ευχαριστήσει. Στη συνέχεια μιλήσαμε για την υγεία του. Διαπίστωσα ότι ήταν συνολικά καλύτερα απ' όταν έφυγα από τα Γιάννενα και ότι είχε εφαρμόσει μερικά από τα προληπτικά μέτρα που του είχα συστήσει τότε. Ρώτησε για τα μελλοντικά μου σχέδια και επανέλαβε ξανά την επιθυμία του να παραμείνω ως θεράπων ιατρός του. Ήλπιζε τουλάχιστον πως, καθώς ήμουν τώρα στην Αλβανία, θα έμενα λίγο παραπάνω σ' αυτήν τη χώρα και μου έταξε κάθε διευκόλυνση που θα επιθυμούσα στο να ταξιδέψω και να επισκεφθώ ό,τι θα θεωρούσα άξιο παρατήρησης.

Ανέφερα στο βεζίρη την επιθυμία μου να κάμω μια εκδρομή στο εσωτερικό τμήμα του Αμβρακικού κόλπου, κατά μήκος των νότιων ακτών του. Κατάλαβε αμέσως αυτή μου την ιδέα και διέταξε δύο στρατιώτες του, που γνώριζαν καλά αυτό το τμήμα της χώρας, να με συνοδεύσουν ως φρουροί.

---

[116] Στο σπίτι του εμπόρου αυτού φιλοξενήθηκαν πιθανότατα και άλλοι τρεις Άγγλοι περιηγητές –οι Hughes, Townley-Parker και Cockerell– στα τέλη Δεκεμβρίου του ίδιου χρόνου, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2005, 54 και 73-74.

[117] Ο Henry Holland είχε επανειλημμένα συναντήσει και συνομιλήσει με τον Αλή πασά στα Γιάννενα, όπως έχουμε ήδη αναφέρει.

[118] Εννοεί την υπόσχεση που του έδωσε τον προηγούμενο Νοέμβριο, όταν ήταν ακόμη στα Γιάννενα, να επιστρέψει στην Ήπειρο για να τον επισκεφθεί και πάλι, μετά το ταξίδι του στην Αθήνα. Βλ. HOLLAND 1815, κυρίως 178 αλλά και 202.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 21: *Πρέβεζα. Η «Αδειά του Μάνου». Ο ανοιχτός χώρος δυτικά από το παλαιό «Ακταίον» (Φωτογραφία του 1913)*

Η περιήγησή μου αυτή ξεκίνησε το απόγευμα της ίδιας ημέρας,[119] αφού μου παραχωρήθηκε μία βάρκα για τη μετακίνησή μου. Οι δύο Αλβανοί φρουροί μου, ο Καψαμούνης και ο Φισούκης, ήταν άνδρες με ωραίο παρουσιαστικό, αλλά με κάποια αδάμαστη αγριότητα στους τρόπους, που όμοιά της σπάνια μπορείς να δεις. Η διασκέδασή τους, καθώς προχωρούσαμε στον κόλπο, ήταν να πυροβολούν τις ψαρόβαρκες, για να δείξουν κυρίως, όπως φάνηκε, την επιδεξιότητά τους στη χρήση του τουφεκιού. Σε μια-δυο περιπτώσεις που οι ψαράδες απομακρύνθηκαν γρήγορα φοβισμένοι, σημάδεψαν σκοπίμως τους ίδιους τους άνδρες, αποκαλώντας τους ταυτόχρονα με τη συνήθη ύβρη *κερατάδες** και κάμποσες άλλες άσχημες φράσεις. Δυσκολευόμουν να εμποδίσω την ακόμη αγριότερη χρήση της ισχύος τους όταν σταματούσαμε στα διάφορα χωριουδάκια στις ακτές του κόλπου και ο μόνος τρόπος για να αποτρέψω την ωμή τους βία ήταν να καταφεύγω στη χρήση της εξουσίας του Αλή πασά. [...][120]

---

[119] 20ής Φεβρουαρίου 1813.

* Το νόημα του όρου αυτού, που χρησιμοποιείται καθολικά στην Ελλάδα, είναι προφανές από την ετυμολογία του.

[120] Ο Holland έφτασε στη Βόνιτσα και συνέχισε την επόμενη μέρα προς την Αμφιλοχία, όπου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 22: *Ο Αμβρακικός κόλπος, με τον ορεινό όγκο της Πίνδου στο βάθος. Λιθογραφία R. Carrick, του 1855, από σχέδιο του George de Beresford (Συλλογή Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ 667)*

Η νότια ακτή του Αμβρακικού κόλπου και κατά πάσα πιθανότητα όλοι οι λόφοι στο εσωτερικό της Ακαρνανίας ανήκουν στους μεγάλους ασβεστολιθικούς σχηματισμούς της Ελλάδας. Κατά τη διάρκεια αυτής της σύντομης εκδρομής δεν διαπίστωσα καμιά ιδιομορφία στα πετρώματα.

Γύρισα γρήγορα πίσω στην Πρέβεζα, διασχίζοντας τον Αμβρακικό κόλπο.[121] Το πρωί της επομένης από την επιστροφή μου πέρασα λίγη ώρα με το βεζίρη,[122] ο οποίος με ρώτησε, μεταξύ των θεμάτων που συζητήσαμε, εάν είναι εφικτή η ανέγερση ενός νέου φρουρίου στο σημείο των ερειπίων που μόλις είχα επισκεφθεί.[123] Όπως σωστά παρατήρησε, η θέση ήταν σημαντική τόσο για τη γενικότερη άμυνα της περιοχής όσο και για την εξόντωση των ληστών που λυμαίνονταν την περιοχή. Στη διάρκεια της συζήτησής μας με πίεσε

είδε το Παλαιόκαστρο με τα κυκλώπεια τείχη του. Τα σχετικά κείμενα δεν συμπεριλαμβάνονται στη μετάφραση, αφού δεν αφορούν άμεσα την περιοχή ενδιαφέροντός μας.

[121] Ο Holland και η παρέα του επέστρεψαν στην Πρέβεζα από το ταξίδι τους στον Αμβρακικό την 22α Φεβρουαρίου 1813.

[122] Η συνάντηση έγινε στις 23 Φεβρουαρίου 1813.

[123] Εννοεί το κάστρο πάνω από την Αμφιλοχία, το οποίο είχε επισκεφθεί ο Holland την προηγούμενη ημέρα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και πάλι τόσο πολύ να ανέβω για δεύτερη φορά στα Γιάννενα, για τα οποία θα αναχωρούσε σε λίγες μέρες, ώστε υπέκυψα στην επιθυμία του. Συνέδεσα μάλιστα το σχέδιο αυτό με τον απώτερο σκοπό μου να ταξιδέψω στα μέρη της Αλβανίας που είναι δύσκολο να επισκεφθείς, ιδιαίτερα την ορεινή περιοχή του Σουλίου, η οποία προσφάτως έγινε ξακουστή στη χώρα μας [την Αγγλία] για τη μεγάλη αντίσταση που έφεραν οι κάτοικοί της ενάντια στην εξουσία του Αλή πασά. Πέραν της προσδοκίας τού ασυνήθιστου τοπίου, οδηγήθηκα σε αυτήν την απόφαση από την επιθυμία να εντοπίσω την πορεία του αρχαίου Αχέροντα, ο οποίος ήμουν πλήρως πεπεισμένος πως πρέπει να αναζητηθεί εδώ και όχι στα περίχωρα της λίμνης των Ιωαννίνων. Κανονίστηκε επί τόπου να μου δοθεί μια συνοδεία που θα με ακολουθούσε στα Γιάννενα, μέσω της ορεινής διαδρομής του Σουλίου και της Παραμυθιάς, και κάθε άλλης παρέκκλισης που θα αποφάσιζα να κάνω από αυτόν το δρόμο. Ο βεζίρης ενδιαφέρθηκε προσωπικά για το δρομολόγιο του ταξιδιού μου και σχεδίασε πρόχειρα, σε ένα χαρτί, τις διάφορες θέσεις που θεωρούσε αξιόλογες για παρατήρηση.

Δεύτερη, σύντομη επίσκεψη στη Νικόπολη, 26.02.1813

Πέρασαν δύο ακόμη μέρες πριν φύγω από την Πρέβεζα. Το πρωί της 26ης [Φεβρουαρίου 1813] συνόδευσα το βεζίρη, ακολουθούμενο από μερικές εκατοντάδες φρουρών του, στα ερείπια της Νικόπολης. Επισκέφθηκε το χώρο για να εξετάσει τις ανασκαφές που είχε διατάξει με την προοπτική να ανακαλύψει μάρμαρα, νομίσματα ή άλλα υπολείμματα της αρχαίας πόλης. Για τις ανασκαφές αυτές είχε, ίσως, επηρεαστεί από την αναφορά της προσοδοφόρας έρευνας που είχε πρόσφατα διεξαχθεί στο Μοριά στη διάρκεια της διακυβέρνησης της επαρχίας εκείνης από το [γιο του] Βελή πασά. Από την Πρέβεζα πήγα με τον Εφέντη στη Νικόπολη, έφιππος σε ένα λαμπρά φορεμένο άλογο που μου είχε στείλει για το σκοπό αυτό ο Αλή πασάς. Όταν έφθασα στα ερείπια, βρήκα το βεζίρη να κάθεται σ' ένα βαθυκόκκινο βελούδινο μεγάλο μαξιλάρι που είχε τοποθετηθεί κατά γης, κοντά στα μεγάλα κάθετα τείχη της πόλης και δίπλα από μια ανασκαφή που είχε μόλις ολοκληρωθεί. Περιτριγυρίζονταν από τους Αλβανούς φρουρούς του και αρκετούς από τους υπουργούς και γραμματείς του. Μου ζήτησε να καθίσω κοντά του και ζήτησε τη γνώμη μου για την έρευνα που γινόταν. Το σημείο ήταν εμφανώς ακατάλληλο, αλλά δεν μπορούσα να τον ενθαρρύνω ως προς τα πιθανά αποτελέσματα. Διαπίστωσα πως γνώριζε, μες τις άκρες, το γεγονός ότι η Νικόπολη ιδρύθηκε για να θυμίζει μια ναυτική νίκη κοντά στην Πρέβεζα, αγνοούσε όμως παντελώς την περίοδο και άλλες λεπτομέρειες.

Μετά από αρκετή συζήτηση, θέλησε να του δείξω κάποιο μέρος που θεωρούσα πιθανόν να καταλήξει σε κάποια ανακάλυψη. Αφού του εξήγησα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πως η ενδεχόμενη απόδοση της έρευνας εδώ ήταν μικρότερη απ' ότι σε μια αρχαιοελληνική πόλη, πήγα με το Λουκά [Βάγια] και δύο στρατιώτες και, μετά από κάποια διερεύνηση, υπέδειξα δυο-τρία σημεία όπου οι ανασκαφές θα είχαν μεγαλύτερη πιθανότητα επιτυχίας.[124] Επιστρέφοντας στο βεζίρη, τον βρήκα να έχει ήδη γευματίσει στη συνηθισμένη του ώρα, τις 12 το μεσημέρι. Τα φαγητά είχαν φτάσει γι' αυτόν το σκοπό από την Πρέβεζα. Καθόταν, τότε, κάτω από μια σπασμένη αψίδα περιτριγυρισμένος από μερικούς γραμματείς του, απασχολημένος με αιτήματα και απονομή δικαιοσύνης. Το θέαμα του Αλή πασά σε αυτήν τη στάση, ανάμεσα στα ερείπια της αρχαίας πόλης του Αυγούστου, ήταν αρκετά παράξενο και περίεργο από τη φύση του. Αφού παρέμεινε επί τόπου για μια-δυο ώρες ακόμη, γύρισε με την άμαξά του στην Πρέβεζα, ενώ τον ακολουθούσαν μερικοί έφιπποι φρουροί, εκ των οποίων οι περισσότεροι κάλπαζαν δίπλα στην άμαξα με μια γρηγοράδα, για την οποία οι Αλβανοί είναι πολύ αξιοπρόσεκτοι.

Προς το Σούλι, μέσω Λούρου & Λακκοπούλας, 01 και 02.03.1813

Το πρωί της 1ης Μαρτίου [1813] ξεκίνησα για το ταξίδι μου στα βουνά του Σουλίου. Ο βεζίρης όρισε τρεις φρουρούς για να με συνοδεύσουν, δύο από τους οποίους ήταν Μουσουλμάνοι Αλβανοί και αξιωματικοί του στρατού του, και ο τρίτος ήταν Χριστιανός αλλά κατώτερου βαθμού. Ένας από τους αξιωματικούς, ο Ταχήρ αγάς, ήταν γιος του διοικητή των κάστρων του Σουλίου και ο άλλος, ονόματι Κύρκο,[125] κατάγονταν από την Παραμυθιά. Ο βεζίρης, όπως και τις προάλλες, μου έστειλε ένα από τα άλογά του για το ταξίδι μου, κίνηση περισσότερο επίδειξης παρά χρησιμότητας, αφού ήταν αδύνατο ν' απομακρυνθώ από τους συνοδούς μου, που ίππευαν όλοι ταχυδρομικά άλογα.[126] Έβγαλα σύντομα τα υπέροχα χάμουρα,[127] με τα οποία ήταν στολισμένο το άλογό μου, και τα αντικατέστησα με τα απλούστερα και ανετότερα δικά μου ταξιδιωτικά εξαρτήματα.

Την πρώτη μέρα κατορθώσαμε να φτάσουμε μόνο μέχρι το χωριό του Λούρου, κάπου δώδεκα μίλια βόρεια της Πρέβεζας. Η περιοχή μεταξύ Πρέβεζας και Λούρου διακόπτονταν συχνά από χαμηλούς λόφους, μερικώς δα-

---

[124] Στα απομνημονεύματά του ο Holland εξιστορεί κάτι περισσότερο από όσα εδώ περιγράφει. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι υπέδειξε στον Αλή πασά να ανασκάψει στα Νυμφαία της Νικόπολης, τα οποία ο ίδιος ονοματίζει Λουτρά, βλ. HOLLAND 1872, 61.

[125] Στο αγγλικό κείμενο *Chirko*.

[126] Τα ταχυδρομικά άλογα ήταν συνήθως πιο κοντά και γεροδεμένα, καθώς χρησίμευαν για τη μεταφορά μικρού φορτίου.

[127] *Χάμουρα* είναι η λαϊκή ονομασία των εξαρτημάτων που τοποθετούνται πάνω στα άλογα για την ίππευσή τους. Η λέξη είναι ρουμανικής προέλευσης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σωμένους και πλούσια καλλιεργημένους. Σχεδόν όλα τα σπίτια στο Λούρο είναι χτισμένα με καλάμια[128] και λάσπη. Κοντά στην πόλη κυλά ο ποταμός Λούρος, ο οποίος ξεκινά από μια μεγάλη πηγή στα βουνά, στον Άγιο Γεώργιο, δυτικά του δρόμου Άρτας-Ιωαννίνων,[129] και χύνεται στον Αμβρακικό κόλπο, μέσα από τους βάλτους, κοντά στη Σαλαώρα. Στην περιοχή του Λούρου, σε δύο ή τρεις διαφορετικές θέσεις, βρίσκονται τα ερείπια πόλεων ή κάστρων, υπολείμματα της αρχαίας Ηπείρου και μερικών από τις αρκετές πόλεις της περιοχής, που παρήκμασαν ή καταστράφηκαν κατά τους εδώ ρωμαϊκούς πολέμους.

Αφού κοιμήθηκα στο χωμάτινο δάπεδο μιας αγροικίας, συνέχισα [την επομένη][130] το ταξίδι μου προς το μεγάλο κάστρο του Σουλίου, που απέχει περίπου είκοσι δύο μίλια από το Λούρο. Η συνοδεία μου τώρα αυξήθηκε κατά δύο ακόμη Αλβανούς στρατιώτες, που ο Ταχήρ αγάς διέταξε να μας προσέχουν κατά τη διάβαση των βουνών. Η πορεία μας για μερικά μίλια ήταν μέσω μιας περιοχής με πολλές και ακανόνιστες εξάρσεις, καλυμμένης με πυκνά δάση. Μετά την περιοχή αυτή μπήκαμε σε μια ανοιχτή κοιλάδα, που απλώνονταν προς τα βόρεια για δέκα μίλια, και μέσα σ' αυτήν κυλούσε ένα μικρό ποτάμι για να ενωθεί [στη συνέχεια] με τον ποταμό Λούρο.[131] Η κοιλάδα καλλιεργείται αρκετά –κυρίως με καλαμπόκι– και μεγάλα κοπάδια προβάτων έβοσκαν στους πρόποδες των λόφων που αποτελούν τα όριά της. Εδώ, όπως και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, κατάλαβα ότι χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή όταν πλησιάζεις τα κοπάδια αυτά, λόγω της αγριότητας των μεγαλόσωμων σκύλων που τα φυλάνε. Την ίδια προσοχή χρειάζεται να έχει κανείς, ειδικά στην Αλβανία, όταν πλησιάζει κάθε αγροικία με τέτοια ζώα, τη νύχτα. Ομιλώ εκ πείρας, αφού τα σκυλιά αυτά μου έσκισαν τα ρούχα τρεις φορές· τη μία μάλιστα, που δεν φορούσα χοντρό παλτό, με μεγάλο κίνδυνο περαιτέρω τραυματισμού. Αυτά τα τσοπανόσκυλα της Ελλάδας είναι ίσως οι απευθείας απόγονοι των σκύλων της Μολοσσίας γνωστά σε παλαιότερες εποχές για τη δύναμη και την αγριότητά τους. Ο Αιλιανός τα αποκαλεί *θυμικώ-*

---

[128] Στο αγγλικό κείμενο *reed*.

[129] Οι πηγές του Αγίου Γεωργίου είναι δυτικά του τότε δρόμου Άρτας-Ιωαννίνων, ο οποίος πέρναγε από τα Πέντε Πηγάδια. Η νέα Ιονία Οδός, που ξεκίνησε να κατασκευάζεται, θα περνάει από τα μέρη που πέρναγε και ο τότε δρόμος Άρτας-Ιωαννίνων.

[130] 2ᵃ Μαρτίου 1813.

[131] Ο Henry Holland και η συνοδεία του ανέβηκαν προς το Σούλι μέσω της *Λακκοπούλας*, όπως είναι γνωστή η στενή κοιλάδα βόρεια του χωριού Λούρου, μήκους περίπου 10 χιλιομέτρων ή 6,5 μιλίων, που περιλαμβάνει τα χωριά Σφηνωτό, Κάτω Κοτσανόπουλο, Άνω Κοτσανόπουλο και Βρυσούλα. Το ποτάμι που τη διατρέχει ονομάζεται από τους ντόπιους *Ξεριάς* και σημειώνεται στους στρατιωτικούς χάρτες ως *Ξεροπόταμο*. Στο βόρειο άκρο της κοιλάδας βρίσκεται το μοναστήρι της Παναγίας, ονομαζόμενο Αβάσσου, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2008, 60-61· ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 2008, 199-202.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τατος κυνῶν'[132] και αυτός ο χαρακτηρισμός ανταποκρίνεται δίκαια στα σημερινά τους γνωρίσματα.

Αφού πέρασα μια χαμηλή κορυφογραμμή, μετά το τέλος της κοιλάδας που μόλις περιέγραψα, έφτασα στις όχθες ενός ρέματος που κυλούσε σε αντίθετη κατεύθυνση –απ' το νότο προς το βορρά– και χυνόταν στο ποτάμι του Σουλίου.[133] Δύο μίλια πιο πέρα, φτάσαμε στο ποτάμι αυτό, που, ενώ κυλάει προς τα νοτιοδυτικά μέσα από μια κοιλάδα αρκετού πλάτους, κάνει σε αυτό το σημείο μια απότομη και αξιοσημείωτη στροφή προς τα βόρεια και εισβάλει, μέσα από ένα στενό πέρασμα, στην άγρια και θαυμαστή περιοχή του Σουλίου (Εικ. 23). Το τοπίο εδώ είναι μοναδικής ομορφιάς και η ξαφνική αλλαγή στο χαρακτήρα του σκηνικού εξαιρετικά ασυνήθιστη. Το ποτάμι του Σουλίου πηγάζει από διάφορους χείμαρρους στην περιοχή δυτικά των Πέντε Πηγαδιών και περνά το χωριό Σιστρούν ή Σιστρούνι,[134] που ονοματίζει ένα τμήμα του. Στην κοιλάδα που μόλις αναφέρθηκα, το ποτάμι κυλάει κάτω από μια ψηλή οροσειρά που ονομάζεται Μπαλτενέζι.[135] Από το σημείο που πέρασα τις όχθες του ποταμού και κατά μήκος της πορείας του μέχρι το κάστρο του Σουλίου και τις πεδιάδες τής Παραμυθιάς, το σκηνικό είναι στο σύνολό του μοναδικά ξεχωριστό, σε σύγκριση με όλα τα άλλα στην Ελλάδα, εντυπωσιακό όπως και όλα τα φυσικά χαρακτηριστικά της περιοχής ετούτης.

Πέρασα το ποτάμι από ένα βαθύ πόρο, στο σημείο που κάνει αυτήν την απότομη καμπή προς το βορρά, και ανέβηκα το βουνό από την ανατολική πλευρά τού στενού ή μάλλον της αβύσσου, στην οποία εισβάλλει το ποτάμι. Το στενό είναι τόσο πολύ περιορισμένο από τα βράχια –που υψώνονται και απ' τις δύο μεριές, σε ύψος μερικών εκατοντάδων ποδών πάνω από το ρέμα– ώστε είναι αδιάβατο παρά μόνο από τις ψηλότερες προεξοχές της άνω άκρης του βουνού. Η ανάβαση ήταν εξαιρετικά δύσκολη και αρκετά επικίνδυνη. Προχωρώντας στην άκρη του γκρεμού, κάτω από την κορυφή του βουνού και πάνω στις στενές και διακοπτόμενες προεξοχές των βράχων, έφθασα σ' ένα σημείο όπου το εσωτερικό αυτής της βαθιάς αβύσσου φάνηκε ξαφνικά μπροστά μου. Σχεδόν κατακόρυφοι, τεράστιοι γκρεμοί κατεύθυναν το μάτι να δει προς τα κάτω, στη σκοτεινή γραμμή που σχηματίζει ο ποταμός, κυλώντας στο βάθος. Δεν έχω δει ποτέ άλλο τοπίο που να το ξεπερνάει σε μεγαλείο, αν βέβαια μεγαλείο είναι η λέξη που εκφράζει την ιδιαιτερότητα του

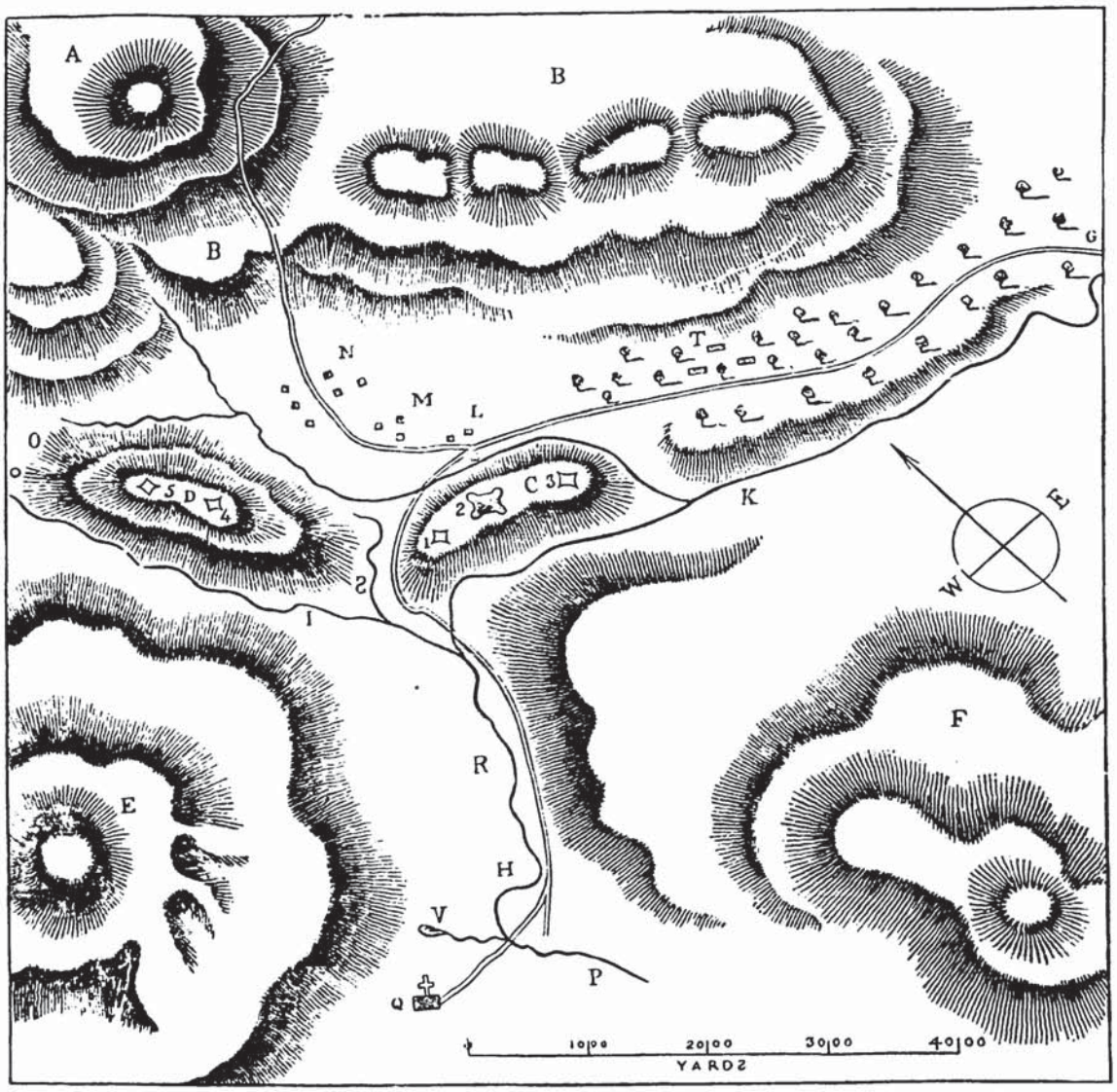
[132] Aelianus Claudius, *De natura animalium*, 3.2.

[133] Αυτό το μικρό ρέμα, που ξεκινά από το χωριό Βρυσούλα και τους απέναντι από αυτή λόφους, στο βόρειο άκρο της κοιλάδας της *Ιακκοπούλας*, σημειώνεται στο χάρτη της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού ως *Ρέμα Σκόζα*, το οποίο μετά από τρία περίπου χιλιόμετρα ενώνεται με τον ποταμό Αχέροντα, πριν αυτός μπει στις *Πύλες του Άδη*.

[134] Στο αγγλικό κείμενο *Sestron or Sestroni*.

[135] Στο αγγλικό κείμενο *Valdunesi*. Η οροσειρά φέρει πλέον την ονομασία *Θεσπρωτικά όρη*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

A. Mount Vutzi.
B. Mount Bagoritza.
C. Mount Biva or Trypa.
D. Mount Kugni.
E. Mount of Zavrukho.
F. Mount of Tzikurates.
G. Road to Luro.
H. The River Acheron.
I. The River Tzingariotiko.
K. The River Lakkiotiko (continuation of the Acherou).
L. Kiaffa.
M. Simonva.
N. Suli.
O. Tzingari.
P. The R. Fral or Fanaritiko.
Q. The Church of Glyky.
R. Kilsura.
S. The River Paraskevi.
T. Avorika.
V. The Great Source.
1. Hill of Thunderbolts.
2. Castle of Kiafa.
3. Fort Trinpa or Bira.
4. Kukia.
5. A Dhonato.

ΕΙΚΟΝΑ 23: *Χάρτης του Σουλίου από το βιβλίο του Ch. Wordsworth. Χαρακτικό του Edmund Evans, του 1839, από σχέδιο του F. Blunt. Τα γράμματα D και Q, που περιλαμβάνονται στο υπόμνημα, προστέθηκαν στον χάρτη από τον γράφοντα και διορθώθηκε η θέση του γράμματος G, με τη βοήθεια του χάρτη του W.M. Leake, τον οποίο άλλωστε ο Wordsworth χρησιμοποιεί ως πηγή (Συλλογή Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ 442)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τοπίου.[136] Η μεγάλη του έκταση δεν είναι το μόνο χαρακτηριστικό του τοπίου, αλλά επίσης το απότομο και απόκρημνο όλης της όψης του, καθώς και ένα βάθος ανατριχιαστικό και σκοτεινό· χαρακτηριστικά που δεν μπορούν εύκολα να βρεθούν όμοιά τους. Με μια ματιά μπορείς να ιχνηλατήσεις την πορεία του ποταμού για έξι-επτά μίλια, ανάμεσα από βουνά, μερικά εκ των οποίων έχουν ύψος μεγαλύτερο από 3.000 πόδια, ενώ οι απόκρημνες πλαγιές τους υψώνονται ακόμη κι από την όχθη του ποταμού. Οι προεξέχοντες βράχοι και γκρεμοί καλύπτονται από μικρές δρύες και θάμνους. Πιο ψηλά, που [οι γκρεμοί] γίνονται λιγότερο κατακόρυφοι, διατηρούν την ίδια σκοτεινή όψη από τους σκούρους θαμνώνες και τις σειρές πεύκων που προβάλλουν κατά διαστήματα ανάμεσα στους βράχους.

Όταν πρωτοκοίταξα κάτω προς αυτήν τη μεγάλη άβυσσο, μου δημιουργήθηκε η εντύπωση πως αυτός ο ποταμός πρέπει σίγουρα να είναι ο πραγματικός Αχέρων των αρχαίων κι ας κρατούσα το κείμενο του γεωγράφου Μελετίου, ο οποίος μαζί με άλλους συγγραφείς δίδει αυτό το όνομα στο σύγχρονο Καλαμά, ένα ποτάμι λίγο βορειότερα. Αυτή η πρώτη μου εντύπωση επιβεβαιώνεται αποφασιστικά από τα κείμενα αρχαίων συγγραφέων, των οποίων οι περιγραφές είναι τόσο σαφείς, ώστε είναι κάπως παράδοξο που παρανοήθηκαν. Οι περιγραφές αυτές σχετίζονται κυρίως με το στόμιο του ποταμού και την Αχερουσία λίμνη, που βρίσκεται κοντά στις εκβολές του στη θάλασσα. [...] Δεν θα χρειαζόταν να παραθέσουμε όλα τα αποσπάσματα [των αρχαίων συγγραφέων] που αναφέρονται σε αυτό το γεωγραφικό σημείο. Ένα απόσπασμα του Θουκυδίδη, γνωρίζοντας την ακρίβεια αυτού του συγγραφέα, θα ήταν από μόνο του αρκετό. Στο σημείο που περιγράφει το ταξίδι του αθηναϊκού στόλου από τη Λευκάδα προς την Κέρκυρα, υποδεικνύει ξεκάθαρα τη θέση των εκβολών του Αχέροντα, της Αχερουσίας λίμνης, μέσα από την οποία ρέει ο Αχέρων όταν πλησιάζει στη θάλασσα, το Χειμέριον ακρωτήριο και το στόμιο του Θύαμη, του σημερινού Καλαμά, κάπως βορειότερα.* Διάφορα κείμενα του Ηροδότου, Στράβωνα, Πτολεμαίου και άλλων συγγραφέων συμφωνούν απόλυτα στο θέμα αυτό.**

---

[136] Στα απομνημονεύματά του, ο Holland θυμάται αυτήν την επίσκεψη στο Σούλι, παρόλο ότι είχαν παρέλθει σχεδόν 60 χρόνια, και αναφέρει ότι ήταν από τις πιο συναρπαστικές διαδρομές που είχε κάνει στη ζωή του, βλ. HOLLAND 1872, 74-75.

* Θουκυδίδης, *Ιστοριών* 1.46.3-5.

** Ο Ηρόδοτος αναφέρει περισσότερες από μία φορά πως ο Αχέρων ρέει στη Θεσπρωτία, περιγραφή που δεν ταιριάζει απόλυτα στο σημερινό Καλαμά, βλ. Ηρόδοτος, *Ιστορίαι* 5.92.η.8 και 8.47. Ο Στράβων, ακολουθώντας την ακτογραμμή προς νότο, περιγράφει, μετά τα μικρά νησάκια στα Σύβοτα και το Χειμέριον ακρωτήριο, τον Γλυκύ λιμένα *εἰς ὃν ἐμβάλλει ὁ Ἀχέρων, ποταμὸς ῥέων ἐκ τῆς Ἀχερουσίας λίμνης, καὶ δεχόμενος πλείους ποταμοὺς, ὥστε καὶ γλυκαίνειν τὸν κόλπον*, βλ. Στράβων, *Γεωγραφικά* 7.7.5. Ο Γλυκύς λιμήν, που αναφέρεται εδώ, διατηρεί το όνομά του μέχρι σήμερα. Η απαρίθμηση των τοποθεσιών αυτής της ακτής από τον Πτολεμαίο αντιστοιχεί απόλυτα στην ίδια τοποθεσία του Αχέροντα.

ΕΙΚΟΝΑ 24: *Το σεράι του Αλή πασά στο κάστρο της Κιάφας. Χαρακτικό του G. Cooke, του 1815, από σχέδιο του Henry Holland (Συλλογή Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ 377)*

Από το Σούλι μέχρι τη Βόρεια Ήπειρο, 04 έως 25.03.1813 [137]

Ο Holland συνέχισε προς το Σούλι και όταν πλέον έβλεπαν το κάστρο και το σεράι (Εικ. 24), ο Ταχήρ αγάς προπορεύτηκε για να ανακοινώσει την άφιξή τους. Τέσσερις κανονιοβολισμοί και ομοβροντία μικρών όπλων σήμαναν την άφιξή τους στο κάστρο. Ο διοικητής των κάστρων, Μουχτάρ αγάς,[138] τους

βλ. Κλάυδιος Πτολεμαίος, *Γεωγραφική υφήγησις* 3.13.3, και ο Ευστάθιος στα σχόλια τού δέκατου βιβλίου της Οδύσσειας, αποδεικνύει πως ο ποταμός του Σουλίου είναι ο διάσημος αυτός ποταμός, που χύνεται στη θάλασσα στον Γλυκύ λιμένα, βλ. Ευστάθιος ο Θεσσαλονίκης, *Παρεκβολαί Οδύσσειας* 1.392.

[137] Η επόμενη παράγραφος αποτελεί περίληψη, και όχι ακριβή μετάφραση, των κειμένων του Holland που αφορούν στο ταξίδι του από το Σούλι μέχρι τη Βόρειο Ήπειρο και την επιστροφή του στα Γιάννενα.

[138] Δεν πρέπει να τον συγχέουμε με τον γιο του Αλή πασά, Μουχτάρ. Ο Μουχτάρ αγάς ήταν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

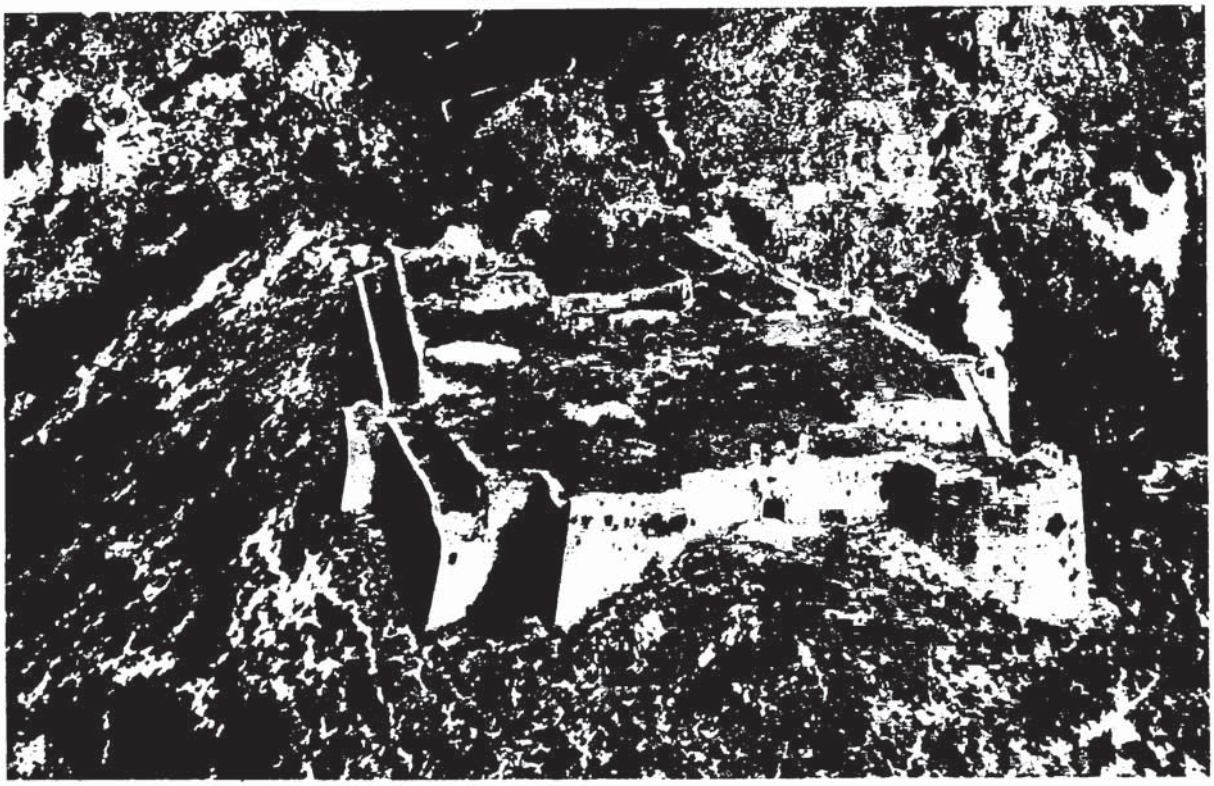
ΕΙΚΟΝΑ 25: *Τα όρη του Σουλίου από την Άγια Γλυκή. Χαρακτικό του John Le Keux, του 1815, από σχέδιο του Henry Holland (Συλλογή Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, IAN 376)*

υποδέχθηκε στην αρχή της μεγάλης σκάλας του κάστρου. Ο γιος του, Ταχήρ αγάς, που συνόδευε τον Holland στο ταξίδι του από την Πρέβεζα, είχε ήδη δώσει στον Μουχτάρ ένα γράμμα του Αλή πασά με το οποίο του ζητούσε να φιλοξενήσει το γιατρό για όσο χρόνο θελήσει να μείνει στο Σούλι. Ο Holland μας πληροφορεί ότι ο Μουχτάρ ήταν ένας όμορφος, ευγενικός άντρας, περίπου στα 55 του, κατάγονταν από την περιοχή του Τεπελενίου, υπηρετούσε και πολέμαγε χρόνια για τον Αλή πασά και ήταν ο πρώτος που τραυματίστηκε στη μάχη της Νικόπολης του 1798, στην οποία είχε γενναία πολεμήσει. Από τον τραυματισμό του αυτόν είχε μείνει κουτσός. Ο περιηγητής αναφέρεται επίσης στην αρχιτεκτονική του κάστρου και των κτιρίων του[139] και την

διοικητής των κάστρων του Σουλίου από την εποχή που το Σούλι έπεσε στα χέρια του Αλή, το 1803.

[139] Αρχιτέκτονας του κάστρου του Σουλίου ήταν ο αρχιμηχανικός του Αλή πασά, Πέτρος από την Κορυτσά, βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2008, 77-79. Ο Πέτρος ήταν ο μηχανικός που επισκεύασε ριζικά το κάστρο της Πρέβεζας Ίτς καλέ, το οποίο σήμερα ονομάζουμε του Αγίου Αντρέα. Είχε επίσης κτίσει άλλα δύο κάστρα στην πόλη, το Γενή καλέ και Ούτς καλέ, τα οποία ονομάζουμε σήμερα του Αγίου Γεωργίου και του Παντοκράτορα αντίστοιχα. Για τον αρχιτέκτονα Πέτρο βλ. ΠΕΤΡΟΝΩΤΗΣ 1998.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 26: *Το κάστρο της Κιάφας στο Σούλι*
(Αεροφωτογραφία Νίκου Δ. Καράμπελα, 1998)

ιστορία των Σουλιωτών.[140] Έμεινε στο Σούλι δύο μέρες, μέχρι την 4η Μαρτίου 1813, όταν ξεκίνησε για τα Γιάννενα. Παρέμεινε για λίγες ώρες στην Αγιά-Γλυκή, όπως ονομάζει τη Γλυκή, και από εκεί έφτασε σε πέντε ώρες στην Παραμυθιά. Την επομένη διανυκτέρευσαν στο χωριό Σούβλιαση[141] στη αριστερή όχθη του Καλαμά. Στις 6 Μαρτίου 1813 επισκέφθηκαν τα ερείπια της Παλαιο-Βενετίας, τα οποία ο Holland υποψιάστηκε ότι είναι της αρχαίας Γιτάνης[142] και επέστρεψε στην Παραμυθιά.[143] Νωρίς το πρωί της 7ης Μαρτίου

---

[140] Βλ. HOLLAND 1815, 448-452.

[141] Στο αγγλικό κείμενο *Soulias*. Πρόκειται για το σημερινό χωριό Άγιος Βλάσιος, το οποίο οι παλαιότεροι ονόμαζαν, *Shούβλια* (όπου *Sh*, ένα βαθύ ηπειρώτικο *σ*). Με την προσθήκη, στο τέλος, ενός *η* έγινε *Shούβλιαση* (όπου *Sh*, ένα βαθύ ηπειρώτικο *σ*). Το τοπωνύμιο προέρχεται από την τουρκική λέξη *Shou* που σημαίνει *άγιος* και την παραφθορά του Βλάσσης.

[142] Πράγματι, η άποψη των αρχαιολόγων σήμερα είναι ότι τα ερείπια της Γκούμανης, όπως ονομάζεται επίσης η θέση, είναι τα αρχαία Γίτανα.

[143] Στο αυτοβιογραφικό του κείμενο ο Holland αναφέρει ότι ενώ βρίσκονταν στην Παραμυθιά προσπάθησε να εντοπίσει, χωρίς αποτέλεσμα, τη θέση του Μαντείου της Δωδώνης, η ακριβής θέση του οποίου δεν ήταν γνωστή την εποχή εκείνη. «Αλλά για το σκοπό αυτό», αναφέρει, «χρειάζεται κανείς να παραμείνει στην περιοχή για κάποιο χρόνο, κάτι που δεν είχα τη δυνατότητα να κάνω», βλ. HOLLAND 1872, 217. Όταν επέστρεψε στην πατρίδα του και

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

άφησε την Παραμυθιά και έφτασε για το βράδυ στους Δραμεσούς με το θερμόμετρο να δείχνει -2,5° Κελσίου. Την επομένη η παγωνιά ήταν αρκετή και αφού επισκέφθηκε τα πιο ενδιαφέροντα, κατά τη γνώμη του, αρχαία ερείπια της Ηπείρου [αυτά της Δωδώνης, που τότε δεν είχε ταυτιστεί με την πόλη αυτή] και ένα ελληνικό θέατρο που κατά τον υπολογισμό του χωρούσε περί τους 12.000 θεατές, αναχώρησε για τα Γιάννενα. Μας πληροφορεί ότι ο χειμώνας που πέρασε ήταν πολύ βαρύς για την περιοχή και ότι στα τέλη Ιανουαρίου του 1813 η λίμνη των Ιωαννίνων είχε παγώσει τόσο πολύ, που για δέκα μέρες οι κάτοικοι περπατούσαν πάνω στην παγωμένη επιφάνειά της. Έφτασε στα Γιάννενα στις 8 Μαρτίου και βρήκε τον Αλή πασά να έχει ήδη επιστρέψει από την Πρέβεζα πριν δύο μέρες. Αυτήν τη φορά θα φιλοξενηθεί στο αρχοντικό του Γιαννιώτη εμπόρου Δημήτρη Αθανασίου.[144] Με εξαίρεση το αρχοντικό του Λογοθέτη της Λειβαδιάς, το σπίτι του Αθανασίου ήταν το καλύτερο που είδε στην Ελλάδα. Είχε μόλις αρχίσει η μεγάλη Σαρακοστή και η νηστεία ήταν αυστηρή για τους Χριστιανούς. Για τον ταξιδιώτη όμως στρώθηκε διαφορετικό τραπέζι. Συνάντησε αρκετούς από τους γιατρούς που είχε γνωρίσει κατά την προηγούμενη επίσκεψή του στα Γιάννενα, καθώς και τον Κωλέττη, το γιατρό του Μουχτάρ πασά, γιου του Αλή. Συζήτησε με τον Μουχτάρ πασά στο σεράι του στα Γιάννενα και μεταξύ των άλλων ο Μουχτάρ του είπε για τη μάχη με τους Γάλλους στη Νικόπολη και για τον τραυματισμό του κατά τους πολέμους εναντίον των Σουλιωτών. Συνάντησε και πάλι το βεζίρη και μεταξύ των θεμάτων που συζήτησαν ήταν τα δηλητήρια και η χρήση τους. Ο πασάς σκόπιμα, αλλά προσεκτικά, ξεκίνησε αυτήν τη συζήτηση, η οποία κατέληξε με την ερώτηση στον Holland εάν γνώριζε κάποιο δηλητήριο που θα μπορούσε να τοποθετηθεί στο στόμιο ενός τσιμπουκιού, ή να προστεθεί στον καφέ, χωρίς να γίνει αντιληπτό, αλλά να σκοτώνει αργά και ήσυχα, χωρίς να αφήνει κάποιο σημείο ή ένδειξη. Η απάντηση του ετοιμόλογου Άγγλου ήταν ότι ως γιατρός είχε σπουδάσει πώς να σώζει ζωές

μελέτησε καλύτερα τους αρχαίους συγγραφείς συμπέρανε ότι έψαχνε για τα ερείπια της αρχαίας Δωδώνης δυτικότερα από ότι θα έπρεπε. βλ. HOLLAND 1872, 48-49. Είχε, πράγματι, δίκιο. Ο Holland είχε ιδιαίτερο λόγο να εντοπίσει τη θέση του Μαντείου, που θεωρούσε ότι βρίσκεται κοντά στην Παραμυθιά, καθώς πριν επισκεφθεί την Ελλάδα είχε γνωρίσει τον πολυδιαβασμένο Richard Payne Knight (1750-1824), ο οποίος είχε μία από τις καλύτερες συλλογές μπρούτζινων γλυπτών και αγαλματιδίων στην Αγγλία. Από τα πιο όμορφα γλυπτά της συλλογής του Knight ήταν ένα του Απόλλωνα και δύο του Δία, τα οποία υποστήριζε ότι προέρχονται από την περιοχή της Παραμυθιάς, μιας σχεδόν άγνωστης στους ταξιδιώτες πόλης της Ηπείρου. Ο Knight τον παρακάλεσε, εάν τυχόν επισκεπτόταν την περιοχή, να διερευνήσει, εκ μέρους του, επίμονα για την πιθανή ύπαρξη και άλλων θησαυρών παρόμοιας τέχνης. Τα μπρούτζινα και μαρμάρινα γλυπτά, νομίσματα, σφραγιδόλιθοι και σχέδια που είχε συλλέξει ο Knight, περιήλθαν, μετά το θάνατό του, στο Βρετανικό Μουσείο.

[144] *Demetrius Athanasius* κατά τον Holland, βλ. HOLLAND 1815, 469.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

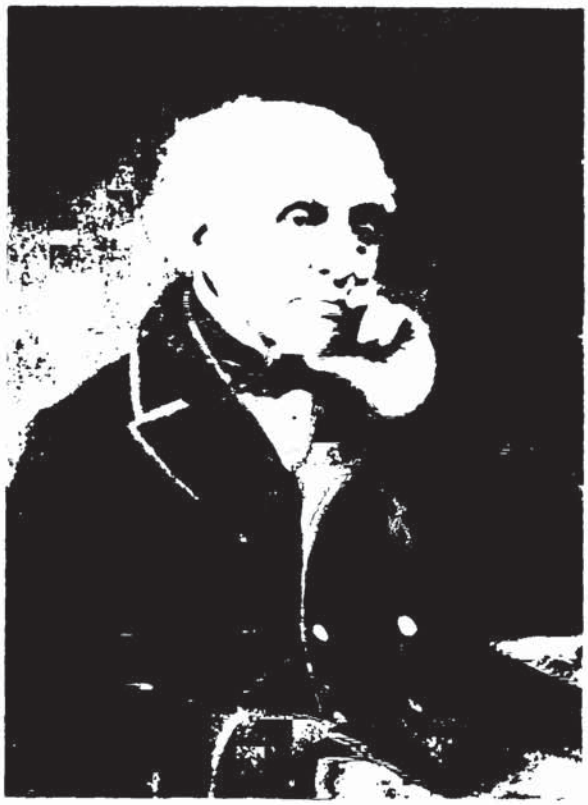
και όχι πώς να τις καταστρέφει.[145] Στις 12 Μαρτίου 1813 ο Holland ξεκίνησε την περιήγησή του στη Βόρεια Ήπειρο, ακολουθώντας το δρομολόγιο του λόρδου Βύρωνα όταν αυτός και ο Hobhouse περιηγήθηκαν την περιοχή το 1809.[146] Επισκέφθηκαν τη Ζίτσα, το Δελβινάκι, το Λιμπόχοβο και το Αργυρόκαστρο.[147] Στις 15 Μαρτίου επισκέφθηκε, με υπόδειξη του βεζίρη, το Γαρδίκι, του οποίου το οχυρό εκπορθήθηκε, ένα χρόνο πριν, με τη βοήθεια του Θανάση Βάγια και στις 15 Μαρτίου 1812 έγινε η περίφημη σφαγή των, κατά τον Holland, 800 περίπου Γαρδικιωτών στο χάνι Βαλιαρέ, λίγα μίλια βορειοανατολικά του Αργυροκάστρου. Δεν μπορεί να ξεχάσει τα σχεδόν 100 ψηλά πετρόκτιστα σπίτια και την πόλη εντελώς έρημη. Νεκρική σιωπή. Ερημιά. Ούτε ψυχή. Πόρτες και παράθυρα ολάνοιχτα, αλλά χωρίς νοικοκυραίους. Αναφέρει ότι μερικοί Γαρδικιώτες που επέζησαν ζουν στην Πρέβεζα και άλλοι στη Βόνιτσα. Ταξίδεψε στην πατρίδα του Αλή πασά, Τεπελένι, και έφτασε μέχρι τα ερείπια της αρχαίας Απολλωνίας στις 19 και 20 Μαρτίου (Εικ. 27), όπου κατάλαβε ότι είχε χάσει τα έγγραφά του. Επισκέφθηκε επίσης την Αυλώνα και ανέβηκε τα Ακροκεραύνεια όρη, μέρη που μόνο ο Leake είχε περιηγηθεί πριν από αυτόν, το 1805. Στις 21 Μαρτίου αφού προμηθεύθηκε νέα άλογα από την Αυλώνα ξεκίνησε για την τρίτη επίσκεψή του στα Γιάννενα, όπου έφτασε το βράδυ της 25ης Μαρτίου 1813. Παρέμεινε με την ελπίδα της ανεύρεσης των εγγράφων που είχε χάσει, αλλά στις 7 Απριλίου 1813 το βράδυ, αποχαιρέτησε τον Αλή, ο οποίος σηκώθηκε και τον φίλησε εγκάρδια στα δυο του μάγουλα. Το επόμενο πρωί έφυγε για Σαλαώρα με μία άμαξα του βεζίρη, όπου

ΕΙΚΟΝΑ 27: *Δωρικός κίονας στην Απολλωνία. Λεπτομέρεια χαρακτικού του John Le Keux, του 1815, από σχέδιο του Henry Holland (Συλλογή Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, ΙΑΝ 381)*

[145] Βλ.. HOLLAND 1872, 101-102.
[146] Βλ.. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2003, 66-69.
[147] Τα σχετικά με τη Ζίτσα κείμενα του Holland έχουν επιμελώς μεταφραστεί από τον Ζιτσαίο εκπαιδευτικό Θόδωρο Κοσμά, βλ.. ΚΟΣΜΑΣ 1998, 51-53.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 28: *Ο Henry Holland σε ηλικία 80 περίπου χρονών (Φωτογραφία του 1868 περίπου)*

έφτασε στις 9 Απριλίου και από εκεί, πιθανόν την επομένη, με βάρκα μέχρι την Πρέβεζα. Από την Πρέβεζα πέρασε απέναντι στη Λευκάδα, όπου ήταν τυχερός και βρήκε αμέσως ένα καράβι που πήγαινε στη Ζάκυνθο, μέσω Ιθάκης, την οποία ήθελε να επισκεφθεί για δεύτερη φορά.

Δύο κλοπές στην Ήπειρο

Στη διάρκεια των 60 χρόνων που ο Holland πραγματοποίησε τα ετήσια ταξίδια του, σε τόσες διαφορετικές μεταξύ τους χώρες, θεωρούσε ότι στάθηκε πολύ τυχερός που είχε πέσει θύμα κλοπής μόνο τρεις φορές. Οι δύο από αυτές ήταν στη διάρκεια του ταξιδιού του στην Ήπειρο. Μεταφέρω τις αναμνήσεις του από τα γεγονότα, όπως τα κατέγραψε, ένα χρόνο πριν το θάνατό του, στα απομνημονεύματά του.

«Όταν ταξίδευα στην Αλβανία[148] μου έκλεψαν τη μεγάλη τσάντα ταξιδιού μου, που περιείχε τα ημερολόγιά μου, χειρόγραφους χάρτες και σχεδιαγράμματα καθώς και σκίτσα που είχα σχεδιάσει στη διάρκεια του ταξιδιού. Λίγες βδομάδες αργότερα μου έκλεψαν ένα πολύτιμο χρυσό ρολόι και ένα δαχτυλίδι που μου είχε εμπιστευθεί ο πρόξενος της Αγγλίας στα Γιάννενα κ. Φορέστι για να τα παραδώσω στην οικογένειά του στη Ζάκυνθο.

Στην πρώτη περίπτωση ο κλέφτης ήταν ο ηγεμόνας της χώρας, ο βεζίρης Αλή πασάς. Στη δεύτερη ήταν ένας Επτανήσιος Έλληνας που ταξίδευε μαζί μου ως υπηρέτης μου.

Κατά μία περίεργη σύμπτωση, το ιστορικό αυτών των δύο κλοπών μου έγινε για πρώτη φορά γνωστό 48 χρόνια αργότερα, σε ένα από τα φθινοπωρινά μου ταξίδια. Κατεβαίνοντας, το 1861, τον Κάτω Δούναβη προς τη Μαύρη Θάλασσα, γνώρισα στο ατμόπλοιο ένα γηραλέο Ζακυνθινό ευγενή, φίλο της οικογένειας Φορέστι. Θέλοντας να μου αποδείξει την οικειότητά του με την

[148] Για τον ορισμό της Αλβανίας την εποχή του Αλή πασά, βλ. Παράρτημα Α΄.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

οικογένεια Φορέστι, έβγαλε από την τσέπη του ένα χρυσό κουρδιστό ρολόι, που του είχε αφήσει κληρονομιά ο κ. Φορέστι, ο φίλος μου από τα Γιάννενα. Τον εξέπληξα όταν του είπα ότι γνώριζα καλά το συγκεκριμένο ρολόι, καθώς, πριν μισό σχεδόν αιώνα, μου το είχαν εμπιστευθεί στα Γιάννενα με σκοπό να το παραδώσω στη Ζάκυνθο και μου το είχαν, τότε, κλέψει. Η δήλωσή μου αυτή, αν και τον αιφνιδίασε κατ' αρχάς, σύντομα επιβεβαιώθηκε από την ανάμνηση μιας ιστορίας που είχε ακούσει, σχετικά με τον πραγματικό κλέφτη και την ανεύρεση του ρολογιού μετά τη σύλληψη του ενόχου για άλλο, επακόλουθο αδίκημα.

Όταν, μερικές εβδομάδες αργότερα, βρισκόμουν στην Αθήνα με το φίλο μου, τον πρωθιερέα του Westminster, συνάντησα αρκετές φορές το στρατηγό Church, ένα πολύ γνωστό πρόσωπο στα χρονικά της Ελληνικής Επανάστασης.[149] Ο στρατηγός μου ανέφερε ότι όταν ταξίδευε στη Βόρεια Αλβανία, πριν μερικά χρόνια, και διέσχιζε τον ποταμό Αώο κοντά στη Λούντρα,[150] ένας Αλβανός που ήταν μαζί του τού επεσήμανε ότι σε εκείνο το σημείο, πριν κάμποσα χρόνια, είχαν κλέψει μια μεγάλη ταξιδιωτική τσάντα από ένα νεαρό Άγγλο και παραδέχτηκε ότι ήταν και ο ίδιος μπλεγμένος στην πράξη αυτήν, καθώς τους είχε δοθεί ρητή διαταγή από τον Αλή πασά.

Είναι αλήθεια ότι για το γεγονός αυτό με είχαν πλήρως διαβεβαιώσει πριν ακόμη αναχωρήσω από την Αλβανία. Με είχε κατόπιν διαβεβαιώσει και ο Γάλλος πρόξενος στα Γιάννενα, κ. Πουκεβίλ. Διαπίστωσα ότι το κίνητρο αυτής της πράξης [του Αλή πασά], ήταν η πεποίθησή του ότι, επειδή εξερευνούσα ερείπια αρχαίων Ηπειρωτικών πόλεων, γνώριζα τη θέση κρυμμένων θησαυρών, ή αρχαίων γλυπτών που άξιζαν αρκετά χρήματα, και ότι τα σχέδια και έγγραφά μου σχετίζονταν με αυτές τις ανακαλύψεις. Το ακόλουθο αξιοπερίεργο περιστατικό που θα διηγηθώ, νομίζω ότι έδωσε την αφορμή για ή διόγκωσε την υποψία [του Αλή πασά].

Συνέβη όταν επέστρεψα στην Πρέβεζα από την Άγια Μαύρα και βρήκα τον Αλή πασά στην πόλη, με την ακολουθία του και μεγάλο σώμα στρατιω-

---

[149] Ο Richard Church (Ρίτσαρντ Τσέρτς) ήταν αξιωματικός του Βρετανικού στρατού. Γεννήθηκε το 1784. Το 1809 συμμετείχε στην αποστολή για την κατάληψη των Ιονίων Νήσων από τους Βρετανούς και δημιούργησε εκεί ένα ελληνικό σύνταγμα που πληρώνονταν από τους Άγγλους. Πολλά μέλη αυτού του συντάγματος έγιναν αργότερα ηγετικές μορφές των Ελλήνων στον απελευθερωτικό αγώνα του 1821. Ο Richard Church διοικούσε αυτό το σύνταγμα κατά την κατάληψη της Λευκάδας από τους Άγγλους. Στη διάρκεια αυτών των επιχειρήσεων το αριστερό του χέρι αχρηστεύτηκε από μια σφαίρα. Το 1817 υπηρέτησε ως αντιστράτηγος το βασιλιά Φερδινάρδο της Νάπολης. Το 1821 ο βασιλιάς Γεώργιος Δ΄ της Αγγλίας του απένειμε ιπποτικό τίτλο και έτσι έγινε Sir Richard Church. Στις 15 Απριλίου του 1827 ορκίστηκε αρχιστράτηγος του Ελληνικού στρατού. Έζησε στην Ελλάδα την υπόλοιπή του ζωή μέχρι που πέθανε την 30ή Μαρτίου 1873.

[150] Πρόκειται για ένα πέρασμα του ποταμού Αώου, σχεδόν δίπλα στην πόλη της Πρεμετής της Βορείου Ηπείρου.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τών.[151] Μου ζήτησε να τον συνοδεύσω στα ερείπια της Νικόπολης, που βρίσκονταν κοντά στην Πρέβεζα, όπου και πήγαμε συνοδευόμενοι από μερικές εκατοντάδες Αλβανών στρατιωτών του ασκεριού του. Ενώ ο ίδιος κάθονταν σε μαξιλάρια, κάτω από μία αψίδα ανάμεσα στα ερείπια, μου ζήτησε να του υποδείξω κάποιο σημείο, όπου πίστευα, θα βρίσκονταν κρυμμένος θησαυρός. Σχεδόν στην τύχη –όπως μάλιστα του είπα– και χωρίς σκέψη για το αποτέλεσμα των λεγομένων μου, υπέδειξα ένα σημείο κοντά στα ερείπια των αρχαίων λουτρών της Νικόπολης.[152] Η ανασκαφή άρχισε αμέσως και απέδωσε, λίγες μέρες αργότερα, ένα πήλινο αγγείο που περιείχε περί τα διακόσια με τριακόσια φθαρμένα αργυρά νομίσματα, κυρίως του αυτοκράτορα Γορδιανού,[153] χωρίς καμία εντελώς αξία, γεγονός όμως το οποίο διερμηνεύτηκε από τον Αλή πασά ως απόδειξη ότι έχω κάποια ικανότητα για παρόμοιες ανακαλύψεις σε άλλα μέρη. Ο πασάς μου έδωσε μερικά από εκείνα τα νομίσματα, τα οποία ακόμη υπάρχουν στην κατοχή μου».[154]

Η κλοπή της μεγάλης ταξιδιωτικής τσάντας του Holland, στα μέσα Μαρτίου 1813 κοντά στη Λούντρα της Πρεμετής, τον υποχρέωσε να μη συνεχίσει την εξερεύνησή του σε πιο απρόσιτα μέρη της Βόρειας Ηπείρου –της αρχαίας Ιλλυρίας– και τον ανάγκασε να επιστρέψει γρήγορα στην πρωτεύουσα τού κατ' όνομα προστάτη του, αλλά στην πραγματικότητα ληστή του.

Παράρτημα Α΄ – Αλβανία

Τα περιηγητικά κείμενα της εποχής του Αλή πασά, αναφέρονται στην επικράτειά του με το όνομα *Αλβανία*. Η περιοχή που σήμερα περιλαμβάνει την Ήπειρο, την Αλβανία, την Ακαρνανία και τμήμα της δυτικής Μακεδονίας ήταν τότε γνωστή ως Αλβανία. Έτσι, πολλές φορές θα δούμε να ονομάζονται περιοχές που σήμερα είναι στην Ήπειρο, ως αλβανικές. Το γεγονός δεν πρέπει να μας ξενίσει. Την εποχή εκείνη δεν υπήρχαν τα εθνικά κράτη, όπως τα γνωρίζουμε σήμερα. Έτσι, οι κάτοικοι στην περιοχή που ονομάζεται *Αλβανία* δεν είναι απαραίτητα όλοι Αλβανοί. Αλβανούς θεωρούσαν όσους μι-

---

[151] Για την περιγραφή από το περιηγητικό κείμενο του Holland, βλέπε παραπάνω στο κείμενο με επικεφαλίδα *Σύντομη επίσκεψη στη Νικόπολη, 26.02.1813*, στις σελίδες 193-194.

[152] Ο Holland θεωρούσε ότι τα Νυμφαία της Νικόπολης, στη μεγάλη δυτική ρωμαϊκή πύλη, ήταν τα Λουτρά της πόλης. Βλ. σχετικά και την υποσημ. 69.

[153] Ο Holland δεν σημειώνει σε ποιόν από τους τρεις Ρωμαίους αυτοκράτορες με το ίδιο όνομα αναφέρεται. Πρόκειται για τον Γορδιανό τον Γ΄ (238-244 μ.Χ.), καθώς μόνον νομίσματα της βασιλείας του έχουν ανεβρεθεί στη Νικόπολη, βλ. ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ 1975, 37 και 139-143.

[154] Βλ. HOLLAND 1872, 59-61.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λούσαν την Αλβανική γλώσσα, τα Αρβανίτικα, και ήταν Μωαμεθανοί. Οι περιηγητές αναφέρονται συχνά σε Έλληνες κατοίκους της Αλβανίας και εννοούν όσους μιλούν, ως μητρική γλώσσα, την Ελληνική και είναι Χριστιανοί. Παρόμοια αναφέρονται σε Τούρκους για όσους μιλούν την Τουρκική και είναι Μωαμεθανοί. Η θρησκεία και η γλώσσα ήταν τα χαρακτηριστικά που ταύτιζαν μία ομάδα κατοίκων, όχι απλά το γεγονός ότι ζούσαν μέσα στα όρια της συγκεκριμένης χώρας ή επαρχίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ο Holland κάνει μια σύντομη αναφορά στο τι είναι η Αλβανία, ποια είναι η ιστορία της και ποιοι οι κάτοικοί της.[155] Μια εκτεταμένη αναφορά στο θέμα αυτό κάνει ο Άγγλος θεολόγος φιλέλληνας Τόμας Χιούζ στο βιβλίο τής περιήγησής του στην περιοχή.[156] Μεταφέρω εδώ μερικά σημεία από τις απόψεις τού Thomas S. Hughes.

«... Είναι εξαιρετικά δύσκολο να οριοθετήσεις τη χώρα που, το 1814, ονομάζεται Αλβανία. [...] Γενικά η χώρα με το όνομα αυτό συνορεύει, το 1814, στα βόρεια με τη Βοσνία, στα ανατολικά με τη Μακεδονία και τη Θεσσαλία, στα νότια με την Ακαρνανία και τον Αμβρακικό κόλπο και στα δυτικά με το Ιόνιο πέλαγος και την Αδριατική θάλασσα. Οι Αλβανοί αναμφισβήτητα δεν αποτελούν τον κύριο πληθυσμό εντός αυτών των ορίων. Στην περιοχή υπάρχουν διάσπαρτα αρκετές φυλές Σέρβων, Βουλγάρων, Βλάχων, Οσμανλήδων και Ρωμιών, όπως λέγονται οι Νεοέλληνες. Έτσι, στην ίδια πόλη είναι σύνηθες να ακούς να μιλιούνται η Τουρκική, Ρωμέϊκη, Βουλγαρική, Βλάχικη και Αλβανική γλώσσα και μερικές φορές μια διάλεκτος που είναι ένα μείγμα όλων αυτών των γλωσσών. Η Αλβανία συνήθως διαιρείται στην Άνω και Κάτω Αλβανία, αν και τα όρια των δύο αυτών διαιρέσεων είναι πολύ ασαφή. Θα μπορούσαμε αρκετά ορθά να τις ονομάσουμε Ιλλυρική Αλβανία και Ηπειρωτική Αλβανία. Η ιστορία είναι αρκετά σιωπηλή, όσον αφορά στην προέλευση αυτού του λαού, που παραμένει για τόσους αιώνες σαν σε χειμέρια νάρκη, *occulto velut arbor aero*, στη διάρκεια των βαρβαρικών επιδρομών από τις οποίες αρκετές φορές πλήχθηκε η Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Το μόνο που απομένει είναι να μαντέψει κανείς ή να κάνει υποθέσεις. Επειδή η γλώσσα τους είναι εντελώς προφορική, δεν υπάρχουν γραπτές αποδείξεις που να συμβάλλουν στην έρευνά μας. Κατά την άποψη του συνταγματάρχη Leake, ο οποίος μπορεί να κρίνει καλύτερα από οποιονδήποτε άλλον, είναι απόγονοι κάποιου αρχαίου Ιλλυρικού φύλου που κατάφεραν, λόγω των ορεινών συνόρων τους, να μη επιμειχθούν με τους Γότθους, Ούννους, Σκλαβούνους και άλλους λαούς που εισέβαλλαν και εγκαταστάθηκαν στις γύρω περιοχές. Τα χαρακτηριστικά των Αλβανών, το στενό μέτωπο, τα διαπεραστικά

[155] Βλ. Holland 1815, 99-102.
[156] Βλ. Hughes 1830, II, 102-106.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γκρίζα μάτια, το μικρό στόμα, τα λεπτά αψιδωτά φρύδια, τα εξογκωμένα ζυγωματικά οστά, το μυτερό πιγούνι, προσδίδουν μια πολύ χαρακτηριστική φυσιογνωμία Σκυθών. Οι Τούρκοι τους αποκαλούν *Αρναούτηδες*, ενώ οι ίδιοι αποκαλούνται στη γλώσσα τους *Σκυπιτάρηδες*, η χώρα τους *Σκύπερι* και η γλώσσα τους *Σκυπ*. Χωρίζονται σε τέσσερις φυλές που ονομάζονται Γκέγκηδες, Τόσκηδες, Λιάπηδες και Τσάμηδες. [...] Μεταξύ όλων αυτών των φυλών υπάρχουν μικροδιαφορές στη γλώσσα και τους τρόπους που οι ντόπιοι μπορούν να τις ξεχωρίζουν μεταξύ τους. Τα κύρια χαρακτηριστικά των Αλβανών φαίνεται να έχουν μείνει αναλλοίωτα από τους χρόνους του Αλέξιου Κομνηνού, όταν οι ιστορικοί αρχίζουν να τους αναφέρουν ως σκληρό και νομαδικό λαό αλλά επίσης ανελέητο, άπληστο, απειθάρχητο και ατίθασο. Ήταν αρχικά Χριστιανοί αλλά από τα τέλη του 16ου αιώνα ο Μωαμεθανισμός άρχισε να κερδίζει έδαφος.»[157]

Παράρτημα Β΄ – Κόλπος Ντέματα, ή του Αγίου Νικολάου

Μεταξύ Λευκάδος και Πρεβέζης, επί της ακαρνανικής ακτής υπάρχει μικρός κόλπος που ονομάζεται του Αγίου Νικολάου. Ο κόλπος αυτός ονομαζόταν παλαιότερα, και ονομάζεται ακόμη από ντόπιους ναυτικούς και ψαράδες, κόλπος *Ντέματα*. Το τοπωνύμιο αυτό εμφανίζεται σε παλαιούς χάρτες του 16ου, 17ου και 18ου αιώνα και αναγράφεται ως *Demata*. Αναφέρω ενδεικτικά το χειρόγραφο χάρτη του Pirî Reis του 1525 (Εικ. 29), όπου ο κόλπος αναφέρεται σε παλαιοτουρκική γραφή ως *Demata limani*,[158] τον έντυπο χάρτη του Camocio του 1571 στον οποίο αναφέρεται ως *P.o Demata*[159] και τον έντυπο χάρτη του Coronelli του 1691 στον οποίο αναφέρεται ως *Porto di Demata*.[160] Σε νεότερους ελληνικούς χάρτες το *Demata* μεταφέρθηκε ως *Κόλπος Δέματα*. Η μεταφορά αυτή, αν και αληθοφανής, είναι εσφαλμένη και θα έπρεπε να γίνει *Κόλπος Ντέματα*. Στη γλώσσα των ψαράδων *ντέματα* ονομάζονται τα *σκαλώματα*, δηλαδή βράχια που εξέχουν από το βυθό. Η περιοχή του κόλπου στον οποίο αναφερόμαστε είναι γεμάτη από *σκαλώματα*, *ντέματα*, πολύ γνωστά στους ντόπιους ψαράδες. Η ετυμολογία της λέξης *ντέματα* είναι από τη λέξη *νταίνω*, που μεταξύ των άλλων σημαίνει και *σκαλώνω*, *μπλέκω*.[161]

---

[157] Για μια πληρέστερη μετάφραση βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2005, 141-143.

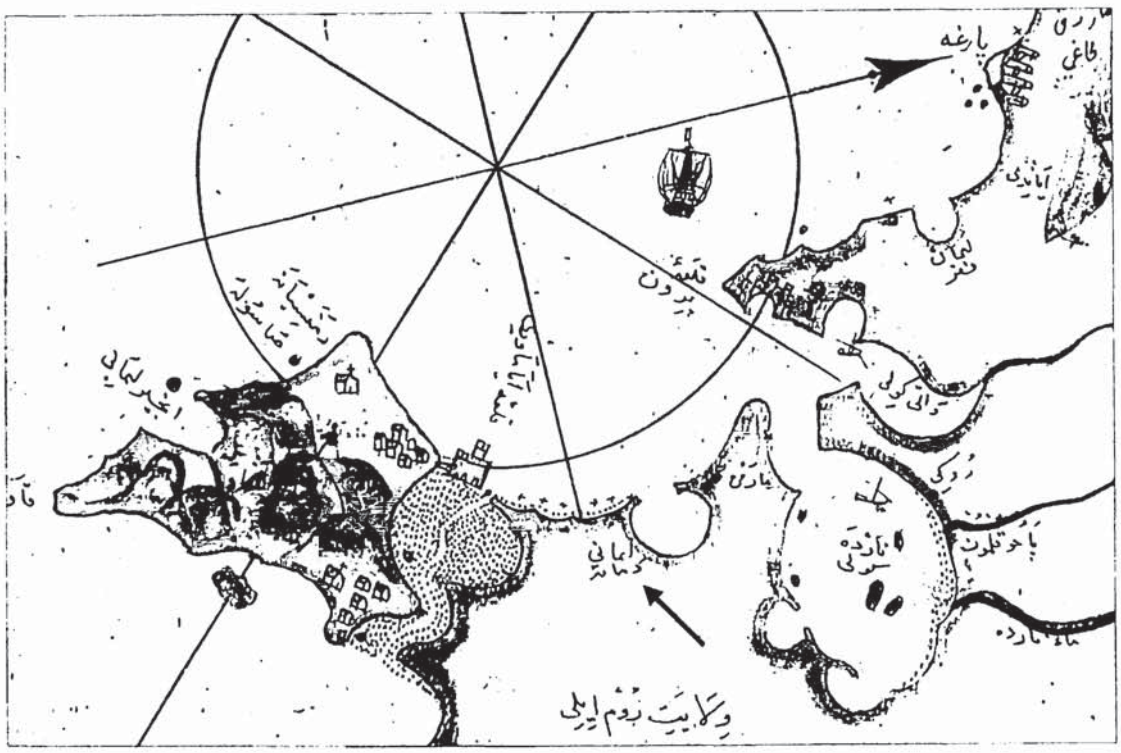
[158] Βλ. ARI 2002, 257-259. Ευχαριστώ τον καθηγητή κ. Ilber Ortayli, διευθυντή του Μουσείου Topkapi της Κωνσταντινούπολης, όπου φυλάσσεται και ο συγκεκριμένος κώδικας του Pirî Reis, για τη μεταγραφή των παλαιοτουρκικών.

[159] Βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2006, No. 3.

[160] Βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, No. 5.

[161] Βλ. λήμμα *νταίνω* στο λεξικό της Εγκυκλοπαίδειας Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, τ. 45, σ. 474, Αθήνα 1996-1997. Για τη χρήση της λέξης βλ. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ 1983, 75 και 139.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 29: *Χάρτης της Λευκάδας και του Αμβρακικού Κόλπου από τον Pirî Reis, του 1525, όπου σημειώνεται η θέση «Λιμάνι Ντέματα» (Μουσείο Topkapi, Κωνσταντινούπολη)*

Παράρτημα Γ΄ – Ο Γκύλφορντ και το σχολείο της Πρέβεζας

Από το σχετικό με την Πρέβεζα περιηγητικό κείμενο του Henry Holland επιβεβαιώνεται η άποψη ότι από τα τέλη του 18ου αιώνα λειτουργούσε στην Πρέβεζα σχολείο, μετά την επίσκεψη στην πόλη του πατρο-Κοσμά του Αιτωλού, το 1779, που παρακίνησε τους Πρεβεζάνους να ιδρύσουν σχολείο. Ο Holland μας πληροφορεί για τη δωρεά που έκαμε, περί το 1789, ο Frederick North για τη δημιουργία ενός σχολείου στην Πρέβεζα. Ο Frederick-Δημήτριος North (1766-1827), μετέπειτα 5ος κόμης του Γκύλφορντ (1817-1827), γιος του πρωθυπουργού της Αγγλίας λόρδου North, ήταν φιλέλληνας και είχε ασπαστεί την ορθόδοξη χριστιανική πίστη.[162] Λόγω της ευαίσθητης υγείας του ο Frederick North πέρασε μεγάλο μέρος της νεανικής, αλλά και της μετέπειτα ζωής του, σε χώρες που το κλίμα ήταν καλύτερο από αυτό της Αγγλίας. Μεταξύ των χωρών αυτών ήταν και η σημερινή Ελλάδα. Πρωτοτα-

Ευχαριστώ το φίλο κ. Θανάση Γ. Ανωγιάτη για την υπόδειξη της ναυτικής ορολογίας, που διαλεύκανε το θέμα της ερμηνείας του τοπωνυμίου *Ντέματα*.

[162] Βλ. MOSLEY 2003, II, 1692.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ξίδεψε στη χώρα μας το 1788. Το 1791, σε ηλικία 25 χρόνων, βρίσκεται ξανά στα βενετοκρατούμενα Ιόνια νησιά. Το Φεβρουάριο του ίδιου χρόνου επισκέφθηκε για 15 μέρες την, επίσης, βενετοκρατούμενη Πρέβεζα, όπως προκύπτει από σωζόμενη, στη Βρετανική Βιβλιοθήκη (British Library) του Λονδίνου, επιστολή του προς την αδελφή του, Anne North, τής 27ης Φεβρουαρίου 1791. Σε αυτήν αναφέρει ότι ο προβλεπτής Πρεβέζης Venier ήταν τόσο ευγενικός και φιλόξενος ώστε παρέμεινε στην Πρέβεζα δεκαπέντε μέρες, αντί των πέντε που σκόπευε αρχικά να μείνει.[163] Η διαμονή του στην Πρέβεζα έγινε πιο ευχάριστη λόγω της εκεί παρουσίας τής οικογένειας του Bonlini, πρώην Ενετού προβλεπτή της Βόνιτσας, αποτελούμενη από τον ίδιο, τη σύζυγό του, το γιο του, τη νύφη του, την κόρη του και το γαμπρό του.[164] Διπλά ευχάριστη ήταν στον North η παρέα του Έλληνα γιατρού Κονάκη, των τριών συνδίκων της Πρέβεζας, ενός-δυο παπάδων και δύο καπουτσίνων μοναχών, που τον συντρόφευαν μόνιμα πριν την άφιξη των Bonlini. Στην επιστολή αναφέρεται ιδιαίτερα στο Λευκάδιο γιατρό Σπυρίδωνα Κονάκη, που είχε διοριστεί, από την ενετική διοίκηση, ως γιατρός του στρατιωτικού νοσοκομείου της Πρέβεζας. «Ο Κονάκης γνωρίζει αρχαία Ελληνικά», επισημαίνει ο North, «και ανέλαβε την ευθύνη της δημιουργίας τού σχολείου μου. Θα μου κοστίσει δεκαπέντε λίρες και έχει καθορισθεί ότι ο παπα-Διονύσιος θα διορίσει, πριν πεθάνει, διάδοχό του ως διευθυντή τού σχολείου, και ότι [το κτίριο] δεν θα μπορεί με κανένα τρόπο να χρησιμοποιηθεί για άλλο σκοπό». Ο North αναφέρει

---

[163] Βάσει των επισήμων βενετικών καταλόγων των προβλεπτών προκύπτει ότι στις 9.9.1787 εκλέγεται προβλεπτής Πρεβέζης ο Alessandro I. Semitecolo τού Andrea, ο οποίος δεν μπόρεσε να υπηρετήσει τη θέση και αντ' αυτού εκλέγεται στις 23.9.1787 ο Zuan Andrea Zorzi, ο οποίος υπηρετεί ως προβλεπτής από 19.6.1788 έως 18.6.1790. Από τις 19.7.1790 έως τις 18.7.1792 υπηρετεί ως προβλεπτής Πρεβέζης ο Alessandro Semitecolo. Στις 4.12.1791 εκλέγεται στη θέση αυτήν ο Nicolo Venier τού Giuseppe Maria, ο οποίος υπηρετεί ως προβλεπτής από 4.9.1792 έως 3.9.1794. Στην επιστολή του, στις 26 Φεβρουαρίου 1791, ο Γκύλφορντ αναφέρει ότι προβλεπτής Πρεβέζης είναι ο Venier. Εφόσον η πληροφορία αυτή είναι ακριβής, προκύπτει ότι ο Nicolo Venier τελούσε ήδη, ανεπίσημα, χρέη προβλεπτή, πριν την επίσημη εκλογή του, το Δεκέμβριο του 1791. Ευχαριστώ θερμά την κ. Χριστίνα Παπακώστα για τις πληροφορίες σχετικά με τους προβλεπτές της Πρέβεζας. Διορθώνεται, έτσι, ο μέχρι σήμερα γνωστός, από την εργασία του Charles Hopf, κατάλογος των προβλεπτών Πρεβέζης, βλ. Hopf 1873, 405.

[164] Η οικογένεια Bonlini αριθμούσε στα μέλη της πολλούς προβλεπτές. Μόνο στη Βόνιτσα υπηρέτησαν τρεις προβλεπτές με αυτό το επώνυμο. Ο Francesco Bonlini τού Fabio υπηρέτησε ως προβλεπτής Βόνιτσας από 24.9.1782 έως 23.9.1784 (εκλέχθηκε στις 23.1.1782), ο Lorenzo Bonlini τού Zaccaria υπηρέτησε από 24.11.1786 έως 23.11.1788 (εκλέχθηκε στις 19.3.1786) και συνέχισε ο αδελφός του Alvise (ή Luigi) Bonlini τού Zacharia που υπηρέτησε από 10.1.1789 έως 9.1.1791 (εκλέχθηκε στις 13.4.1788). Ευχαριστώ και πάλι την κ. Χριστίνα Παπακώστα για τις πληροφορίες. Πρβλ. Hopf 1873, 406. Δύο από αυτούς, ο Francesco και ο Luigi, υπηρέτησαν αργότερα στη θέση του προβλεπτή Λευκάδας, βλ. Hopf 1873, 405.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

επίσης στην αδελφή του, Anne North, ότι δεν θα πρέπει να εκπλαγεί από αυτήν του τη «σπατάλη», καθώς θα γλιτώσει τα χρήματα αυτά από τις οικονομίες στα καθημερινά του έξοδα, «τα οποία στα Ιόνια νησιά είναι ελάχιστα, αφού όλη η φιλοξενία από σπίτι σε σπίτι πληρώνεται από τον Άγιο Μάρκο», εννοώντας, βέβαια, ότι τα έξοδα διαμονής του καλύπτονται από τους κατά τόπους κυβερνώντες εκπροσώπους της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου, δηλαδή της Βενετίας.[165] Όπως μας πληροφορεί ο Άγγλος περιηγητής William Leake, ο Frederick North προσέφερε στο σχολείο της Πρέβεζας πεντακόσιες (500) πιάστρες, δηλαδή τριάντα (30) περίπου χρυσές λίρες – σύμφωνα με την ισοτιμία πιάστρας και λίρας στερλίνας, κατά το έτος 1805, καθώς και της αντιστοιχίας στερλίνας και χρυσής λίρας την ίδια εποχή– και όχι δεκαπέντε (15), όπως ο North αναφέρει στην επιστολή προς την αδελφή του.[166] Θα μπορούσε, βέβαια, η αρχική προσφορά των 15 λιρών, που αναφέρεται στην επιστολή τού North το 1791, να ακολουθήθηκε και από άλλες, μέχρι το 1805 που επισκέφθηκε ο Leake την Πρέβεζα. Αυτός ο περιηγητής μας πληροφορεί ότι με την προσφορά τού North, αλλά και με άλλες δωρεές, κατασκευάστηκε, δίπλα στην πύλη της κύριας εκκλησίας της πόλης,[167] ένα μικρό οίκημα που χρησιμοποιήθηκε ως σχολείο.[168] Μας πληροφορεί επίσης ότι το 1805 το οίκημα αυτό είχε ήδη μετατραπεί σε δικαστήριο, αλλά το σχολείο υπήρχε και λειτουργούσε, πιθανόν σε άλλο χώρο.[169] Στο σχολείο αυτό δίδαξαν κατά σειρά ο ιερομόναχος Διονύσιος από την Ακαρνανία –*ο παπα-Διονύσιος*, όπως τον αναφέρει ο North στην επιστολή του– μέχρι το θάνατό του,[170] οι Πρεβεζάνοι Ιωάννης Βλαχογιάννης, μαθητής του Μπαλάνου, και Κωνσταντίνος Μάνος-Αθανασιάδης, μαθητής του ιερομόναχου Διονυσίου, και από το 1830 ο Αναστάσιος Σακελλάριος. Στην Πρέβεζα λειτούργησε από το 1825 και δεύτερο σχολείο, το οποίο άνοιξε ο Κωνσταντίνος Καραπάνος από την Ακαρνανία.[171]

---

[165] Βλ. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ 2000, 88-90.

[166] Βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 197, 229, 232 υποσημ. 141.

[167] Δεν μπορεί παρά να είναι ο μητροπολιτικός ναός του πολιούχου μας Αγίου Χαραλάμπους.

[168] Σε συμβολαιογραφική πράξη του 1791 –που εντόπισε στο Αρχείο Μητροπόλεως Πρεβέζης η ιστορικός και ερευνήτρια κ. Ρόδη Σταμούλη, του Κέντρου Ερεύνης Ιστορίας του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, και ανακοίνωσε, τον περασμένο Σεπτέμβριο, στο Δεύτερο Διεθνές Συμπόσιο για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας– επαναλαμβάνονται τα όσα ο Frederick North γράφει στην αδελφή του, βλ. ΣΤΑΜΟΥΛΗ 2010.

[169] Βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 197 και υποσημ. 67.

[170] Επιθυμία του δωρητή Frederick North ήταν να παραμείνει ισόβιος διευθυντής του σχολείου ο ιερομόναχος Διονύσιος από την Ακαρνανία, όπως προκύπτει από την επιστολή του ίδιου προς την αδελφή του και από συμβολαιογραφικά έγγραφα. Βλ. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ 2000, 90· ΣΤΑΜΟΥΛΗ 2010.

[171] Βλ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1884, 229-231.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βιβλιογραφία

ΑΓΓΕΛΟΥ Άλκης, 1983, Henry Holland, στο: Ειρήνη ΛΟΥΒΡΟΥ (Επιμ.), *Τόπος και Εικόνα, χαρακτικά ξένων περιηγητών για την Ελλάδα*, Αθήνα, τ. Ε΄, 71-85

ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ Ελένη, 2000, *Τα ταξίδια του λόρδου Guilford στην ανατολική Μεσόγειο*, Αθήνα

ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ Παναγιώτης, 1856, *Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων Ελληνικών και Ιλλυρικών χωρών, διατρέχουσα κατά σειράν τα εν αυταίς συμβάντα από του Σωτηρίου έτους μέχρι του 1854*, ΙΙ, Αθήνα

ΒΑΣΙΛΑΣ Ηλίας Β., 1954, Ο ελαιών της Πρεβέζης, *Ηπειρωτική Εστία* τχ. 26, Ιούνιος 1954, Ιωάννινα, 606-610

ΒΑΣΙΛΑΣ Ηλίας Β., 1954-1955, *Η μάχη της Νικοπόλεως και ο Χαλασμός της Πρέβεζας, 12/24 Οκτωβρίου 1798. Περιγραφή του Γάλλου στρατηγού L.A. Camus baron de Richemont*, Ιωάννινα (ανάτυπον εκ των γ΄ και δ΄ τόμων της *Ηπειρωτικής Εστίας*)

ΒΕΛΕΝΗΣ Γεώργιος, 1999, Οι οχυρώσεις της Πρέβεζας και της ευρύτερης περιοχής. Προσέγγιση χρονολόγησης και τοπογραφικού προσδιορισμού των οχυρώσεων της Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 36, Πρέβεζα, 13-22

ΔΟΝΟΣ Δημοσθένης Α., 2005, Η βενετική κατάληψη Πρέβεζας και Βόνιτσας το έτος 1717 σύμφωνα με την γερμανική μετάφραση της ιταλικής έκθεσης πεπραγμένων, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 41-42, Πρέβεζα, 7-44

ΔΟΝΟΣ Δημοσθένης Α., 2007, Στρατηγήματα. Η κατάληψη της Πρέβεζας από τον Morosini (1684) μέσα από συναφείς πηγές, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, Πρέβεζα, 67-111

ΖΑΧΟΣ Κωνσταντίνος Λ., 2008, *Άκτια. Αθλητικοί αγώνες των αυτοκρατορικών χρόνων στη Νικόπολη της Ηπείρου*, Αθήνα

ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΟΣ Πάνος, 1972, Τα Γιάννενα του 1812 (Εντυπώσεις Άγγλου περιηγητού που επισκέφθηκε τον τόπον μας), *Ηπειρωτική Εστία* τχ. 243-248, Ιωάννινα, 405-412, 567-572, 672-678

ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ Μάντω, 1975, *Η νομισματοκοπία της Νικοπόλεως*, Αθήνα

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Νίκος Δ. & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ Σταύρος Β., 1994, *Νικόπολις - Πρέβεζα. Συλλεκτικό αρχείο Νίκου Δ. Καράμπελα και άλλα ιδιωτικά αρχεία*, Πρέβεζα

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Νίκος Δ., 2001, Ο Δανός αρχαιολόγος Peter O. Brøndsted στην Πρέβεζα, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 37-38, Πρέβεζα, 5-38

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Νίκος Δ., 2003, Ο Άγγλος αριστοκράτης John C. Hobhouse στην Πρέβεζα, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 39-40, Πρέβεζα, 65-111

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Νίκος Δ., 2005, Ο Άγγλος θεολόγος Thomas S. Hughes στην

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πρέβεζα και τη Νικόπολη, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 41-42, Πρέβεζα, 53-144

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Νίκος Δ., 2006, *Επί Χάρτου - Χαρακτικά της Πρέβεζας*, Πρέβεζα

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Νίκος Δ., 2007, Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, Πρέβεζα, 165-263

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Νίκος Δ., 2008, Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στο νομό Πρέβεζας, *Ηπειρωτών Κοινόν* 2, 45-127

ΚΟΣΜΑΣ Θόδωρος Δ., 1998, *Η Ζίτσα του 19ου αιώνα όπως την είδαν οι ξένοι περιηγητές*, Ιωάννινα

ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ Σταύρος Β., 2008, Η Μονή Αβάσσου στη Λακκοπούλα της Πρέβεζας, *Ηπειρωτών Κοινόν* 2, 199-234

ΜΕΛΑΣ Λέων Ι., 1967, *Ηπειρωτικές Μελέτες: Μια οικογένεια - μια ιστορία*, Αθήνα

[ΜΕΛΑΣ Λέων Ι.], 2009, Ταξίδια στη Ελλάδα και Αλβανία του Thomas Smart Hughes (1786-1845), *Ηπειρωτική Εταιρεία*, τχ. 318, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 2009, Αθήνα, 370-378

ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γεώργιος Ι., 2002, *Τα Πρεβεζάνικα*, Πρέβεζα

ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γεώργιος Ι., 2003, Ο ελαιώνας, τα λιοτρίβια και τα σαπουναρειά της Πρέβεζας, στο: Παναγιώτης ΚΑΜΗΛΑΚΗΣ & Λουίζα ΚΑΡΑΠΙΔΑΚΗ (Επιμ.), *Πρακτικά Συμποσίου η Ελιά και το Λάδι στον χώρο και τον χρόνο, Πρέβεζα, 24-26 Νοεμβρίου 2000*, Αθήνα, 261-276

ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Ο ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ Σεραφείμ, 1884, *Δοκίμιον ιστορικής τινός περιλήψεως της ποτε αρχαίας και εγκρίτου Ηπειρωτικής Πόλεως Άρτης και της ωσαύτως νεωτέρας Πόλεως Πρεβέζης*, Αθήνα

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Κωνσταντίνος Γ., 2005, *Η Συμπολιτεία των ηπειρωτικών πόλεων των Ακτών του Ιονίου (1800-1806) Πρέβεζα - Πάργα - Βόνιτσα - Βουθρωτό. Μία λαμπρή σελίδα της Ηπειρωτικής ιστορίας*, Αθήνα

ΠΑΠΑΣΤΑΥΡΟΣ Αναστάσιος Ι., 1994, *Τα Γιάννενα του 19ου αιώνα όπως τα περιέγραψαν και τα απεικόνισαν οι ξένοι περιηγητές*, Γιάννενα.

ΠΑΠΙΟΜΥΤΟΓΛΟΥ Βαγγέλης, 2006, *Αγριολούλουδα της Ελλάδας*, Αθήνα.

ΠΕΤΡΟΝΩΤΗΣ Αργύρης, 1998, Αρχιτέκτονες και μηχανικοί στην υπηρεσία του Αλή πασά, στο: *Φηγός. Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Σωτήρη Δάκαρη*, Ιωάννινα, 367-389

ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ Κυριάκος, 1999, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1810-1821*, τ. Γ1, 6η έκδ., Αθήνα

ΣΤΑΜΟΥΛΗ Ρόδη, 1996, Η συνθήκη της Πρέβεζας (25 Δεκ. 1800) και η απήχησή της στα 1828, *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 5, Αθήνα, 403-454

ΣΤΑΜΟΥΛΗ Ρόδη, 2000, Πολιτικές κινητοποιήσεις των Πρεβεζάνων μετά τον «Χαλασμό» (1798-1801), *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 6, Αθήνα, 305-398

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΤΑΜΟΥΛΗ Ρόδη, 2004, Συμβολή στην προσωπογραφία του Ιονίου. Η οικογένεια Αλεάνδρη και ο ανταποκριτής τού Ρήγα Λαυρέντιος (18ος-19ος αι.), *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά* 7, Αθήνα, 227-292

ΣΤΑΜΟΥΛΗ Ρόδη, 2010, Ειδήσεις για την παιδεία στην Πρέβεζα (β΄ μισό 18ου-αρχές 19ου αιώνα), στο: *Πρέβεζα Β΄. Πρακτικά του δεύτερου διεθνούς Συμποσίου για την Ιστορία και τον Πολιτισμό της Πρέβεζας (16-20 Σεπτεμβρίου 2009)*, Πρέβεζα (υπό έκδοση)

ΤΡΙΑΝΤΗ Ισμήνη, 2007, Ο Charles François Noël Champoiseau στο Άκτιο, στο: Κωνσταντίνος Λ. ΖΑΧΟΣ (Επιστ. Επιμ.), *Νικόπολις Β΄. Πρακτικά του Δευτέρου Διεθνούς Συμποσίου για τη Νικόπολη (11-15 Σεπτεμβρίου 2002)*, Πρέβεζα, τ. Ι: 49-56· τ. ΙΙ: 37-41

ΤΡΙΑΝΤΗ Ισμήνη, 2010, Άκτιο: Ο ναός του Απόλλωνα και ο Οκταβιανός Αύγουστος, στο: *Πρακτικά Αρχαιολογικού Συμποσίου. Η πολιτισμική κληρονομιά της Αιτωλοακαρνανίας. Προστασία-ανάδειξη μέσα από τις νεότερες έρευνες (Μεσολόγγι, 26-28 Σεπτεμβρίου 2008)*, (υπό έκδοση)

ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Κώστας, 1983, *Το ψάρεμα και η τεχνική του*, Αθήνα

ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Αλέξανδρος Θ., 1922, Πρεβέζης Μουσείον, *Αρχαιολογική Εφημερίς*, Αθήνα, 66-79

ΦΙΛΑΔΕΛΦΕΥΣ Αλέξανδρος Θ., 1928, *Νικόπολις. Συνοπτική ιστορία και περιγραφή των ανασκαφών (1913-1927), των μνημείων και ερειπίων της*, Αθήνα

ΨΙΜΟΥΛΗ Βάσω Δ., 1998, *Σούλι και Σουλιώτες*, Αθήνα

ANDRÉADÈS André, 1912, Ali pacha de Tébelin, économiste et financier, *Revue des études grecques* 25, Novembre-Décembre 1912, Paris, 427-460

ARI Bülent (Ed.) 2002, *Pirî Reis. Kitab-i Bahriye. Book of Navigation*, Ankara

BAUMANN Hellmut, 1982, *Die griechische Pflanzenwelt in Mythos, Kunst und Literatur*, München

BELLAIRE Joseph Pierre, 1805, *Précis des opérations générales de la division française du Levant, chargée pendant les années V, VI et VII de la défense des îles et possessions ex-vénitiennes de la mer Ionienne, formant aujourd'hui la république des Sept-Iles ...*, Paris

COCKERELL Charles R., 1903, *Travels in southern Europe and the Levant, 1810-1817. The journal of C. R. Cockerell, R.A.*, London

DUVERGIER Jean Baptiste, 1835, *Collection complète des Lois, Décrets, Ordonnances, Réglemens, avis du Conseil d'état, publiée sur les éditions officielles du Louvre*, Tome 2, deuxième edition, Paris

F.M.M....., 1808, *Nouveau Dictionnaire Historique des Sièges et Batailles Mémorables, et des Combats Maritimes les plus fameux, de tous les Peuples du monde, anciens et modernes, jusqu'à nos jours*, vol. V, Paris

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

HANSARD T.C. (Ed.), 1819, *The Parliamentary Debates from the year 1803 to the present time. Vol. XL. Comprising the period from the third day of May, to the thirteenth day of July, 1819*, London

HOLLAND Henry, 1815, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, &c. during the years 1812 and 1813*, London

HOLLAND Henry, 1872, *Recollections of Past Life*, London

HOLLAND Henry, 1989α, *Ταξίδια στα Ιόνια νησιά, Ήπειρο, Αλβανία (1812-1813)*, Αθήνα

HOLLAND Henry, 1989β, *Ταξίδι στη Μακεδονία και Θεσσαλία (1812-1813)*, Αθήνα

HOPF Charles, 1873, *Chroniques Gréco-Romanés inédites ou peu connues, publiées avec notes et tables généalogiques*, Berlin

HUGHES Thomas S., 1830, *Travels in Greece and Albania*, 2nd ed., I-II, London

IRMSCHER Johannes, 2005, Η Νικόπολη στις περιηγήσεις ξένων ταξιδιωτών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, *Ηπειρωτών Κοινόν* 1, 33-58

IRVINE William Fergusson (Ed.), 1902, *A history of the family of Holland of Mobberley and Knutsford in the County of Chester, with some account of the family of Holland of Upholland & Denton in the County of Lancaster, from materials collected by the late Edgar Swinton Holland*, Edinburgh

MACKENZIE George Steuart, 1811, *Travels in the island of Iceland, during the summer of the year 1810*, London

MASSON Frédéric, 1894, *1792-1809. Aventures de Guerre. Souvenirs et récits de soldats*, Paris

MOSLEY Charles (Ed.), 2003, *Burke's Peerage, Baronetage & Knightage*, I-III, Wilmington, Delaware

MURRAY William M. & PETSAS Photios M., 1989, *Octavian's Campsite Memorial for the Actian War*, Philadelphia

MURRAY William M., 2002, Reconsidering the Battle of Actium, in: V.B. GORMAN & E.W. ROBINSON (Eds.), *Oikistes: Studies in Constitutions, Colonies, and Military Power in the Ancient World. Offered in Honor of A.J. Graham*, Leiden, 339-360

RICHEMONT Louis-Auguste Camus baron de, 1858, *Mémoires du général Camus, Bon de Richemont, ... publiés par sa famille et ses amis*, Moulins

SHEPPARD Si, 2009, *Actium 31 BC. Downfall of Antony and Cleopatra*, Oxford

TOLIAS Georgios (Ed.), 1995, *British Travelers in Greece 1750-1820. Exhibition Catalogue*, Athens

TURNER William, 1820, *Journal of a tour in the Levant*, I-III, London

WALSH Robert Jr. (Ed.), 1823, *The Museum of foreign Literature and Science. Vol. II. January to June, 1823*, Philadelphia

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γεώργιος Ι. ΚΟΥΡΤΗΣ*

Ύμνοι για την απελευθέρωση της Πρέβεζας από άγνωστα κείμενα

Ευχαριστώ θερμά το Δήμαρχο Πρέβεζας, κ. Μιλτιάδη Κλάπα, για την τιμητική πρόσκληση να ομιλήσω στην αποψινή εκδήλωση τιμής της 96ης επετείου από την απελευθέρωση της Πρέβεζας από τον τουρκικό ζυγό. Όταν άρχισα να σκέπτομαι για το θέμα της αποψινής ομιλίας μου η θέληση μου ήταν να μην επαναλάβω ιστορικά γεγονότα της απελευθέρωσης που λίγο πολύ έχουν ακουστεί στους επετειακούς λόγους στα 96 αυτά χρόνια. Γι' αυτό επέλεξα το θέμα «Ύμνοι για την απελευθέρωση της Πρέβεζας από άγνωστα κείμενα». Έτσι προσπάθησα να ανακαλύψω με έρευνα σε πολλές βιβλιοθήκες άγνωστα κείμενα που υμνούν την απελευθέρωση της Πρέβεζας. Τα κείμενα αυτά θα σας παρουσιάσω σήμερα.

Ο αγώνας για την απελευθέρωση ελληνικών εδαφών κατά το 1912 απέβλεπε προεχόντως στην απελευθέρωση της Μακεδονίας, όπου ο ελληνικός στρατός είχε να αντιμετωπίσει υπέρτερες τουρκικές δυνάμεις και περισσότερες εδαφικές ωφέλειες είχε να αποκομίσει σε περίπτωση νίκης. Σε δεύτερη μοίρα ήταν ο αγώνας της Ηπείρου αφού ο στρατός της Ηπείρου θα χρησίμευε ως δυτική πλαγιοφυλακή του κυρίου όγκου του ελληνικού στρατού που από τη Θεσσαλία τις πρωινές ώρες της 5ης/18ης Οκτωβρίου 1912 άρχισε προέλαση για την απελευθέρωση της Μακεδονίας. Τη βασιμότητα του ισχυρισμού αυτού επιβεβαιώνει το γεγονός ότι Διοικητής της στρατιάς Ηπείρου ορίσθηκε ο γηραιός για την εποχή του, ηλικίας 66 ετών, στρατηγός Κωνσταντίνος Σαπουντζάκης. Ο ελληνικός στρατός της Ηπείρου το μεσημέρι της 6ης/19ης Οκτωβρίου 1912 πέρασε τη γέφυρα της Άρτας και σιγά-σίγα κατέλαβε τη γύρω περιοχή και τη Φιλιππιάδα με σκοπό να βαδίσει προς την Πρέβεζα. Η επίθεση κατά της Πρέβεζας ήταν επικίνδυνη γι' αυτό στις 16ης/29ης

---

* Ο Γεώργιος Ι. Κούρτης είναι Πρόεδρος Ελεγκτικού Συνεδρίου. Το παρόν κείμενο εκφωνήθηκε στο πλαίσιο των εορτασμών του Δήμου Πρέβεζας για την 96η επέτειο της απελευθέρωσης της Πρέβεζας, στη Θεοφάνειο αίθουσα τέχνης στις 20 Οκτωβρίου 2008.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οκτωβρίου 1912 έφθασαν στην Άρτα για ενίσχυση δύο τάγματα της Κρητικής πολιτοφυλακής καθώς και 300 Κρήτες αντάρτες υπό την αρχηγία του Κωνσταντίνου Μάνου, οι οποίοι ήλθαν αποφασισμένοι να πέσουν μέχρι ενός για χάρη της πατρίδας.

Ποιος ήταν ο Κωνσταντίνος Μάνος; Ήταν ένας μαχητής 43 ετών, που γεννήθηκε στην Αθήνα το 1869. Πολιτικός και ποιητής, γιος του στρατηγού Θρασύβουλου Μάνου και της Μανιάτισσας Ρωξάνης Μαυρομιχάλη που με την έκρηξη της Κρητικής επανάστασης το 1896 κατέβηκε και πολέμησε στην Κρήτη επικεφαλής πάλι εθελοντών του Ιερού Λόχου. Αυτόν η κρητική μούσα τον ύμνησε με το στίχο «Όσοι πιστεύετε Θεό και τόνε προσκυνάτε, τον καπετάνιο Κωνσταντί το Μάνο ν' αγαπάτε». Έλαβε μέρος και στο Μακεδονικό αγώνα και στην επανάσταση του Θερισού ως συναρχηγός με τον Ελευθέριο Βενιζέλο και τον Κωνσταντίνο Φούμη. Διετέλεσε Βουλευτής Χανίων στην Κρητική Βουλή και Βουλευτής Αττικοβοιωτίας στην Α΄ και Β΄ Αναθεωρητική Βουλή του 1910. Ήταν πολέμαρχος και δημοτικιστής ποιητής. Σκοτώθηκε στην περιοχή του Λαγκαδά λίγο αργότερα, τον Απρίλιο του 1913, όταν προσπαθούσε μέσα σε ένα παλιό αεροπλάνο να ανιχνεύσει περιοχές που κρατούσε ο βουλγαρικός στρατός. Ήταν συνεπώς πρότυπο του πραγματικού Έλληνα.

Στις 19 Οκτωβρίου/2 Νοεμβρίου 1912 ο ελληνικός στρατός βάδισε προς την Πρέβεζα, ενώ την αρχηγία του στρατού της επίθεσης είχε ο ταγματάρχης Μηχανικού Παναγιώτης Σπηλιάδης, που γεννήθηκε στον Πύργο το 1865 και πέθανε στην Αθήνα το 1945 με το βαθμό αντιστράτηγου, πολεμιστής μετέπειτα στο Σκρα και στη Δοϊράνη. Στις 6 το πρωί της 20ης Οκτωβρίου/3ης Νοεμβρίου 1912 ο ελληνικός στρατός βρέθηκε σε παράταξη μάχης με μπροστάρη στο δεξιό, το αντάρτικο σώμα του Μάνου. Η μάχη άρχισε και το σώμα Μάνου πρώτο κατέλαβε τα υψώματα της Νικόπολης και ύψωσε την ελληνική σημαία.

Εδώ θα εξιστορήσω την αγωνία των κατοίκων της Πρέβεζας, το πανικό των Τούρκων και την απόφαση για την παράδοση, όπως την περιγράφει ο Αθανάσιος Τριγονίδης στο μικρό από 45 σελίδες βιβλιαράκι του με τίτλο *Η Μάχη της Νικοπόλεως και η Άλωσις της Πρεβέζης*, έκδοση εν Αθήναις 1914, εκδοτικός οίκος Γεωργίου Δ. Φέξη. Δεν μπόρεσα να μάθω την ιδιότητα του συγγραφέα, πάντως θεωρώ ότι είναι ένας έγκυρος ιστορικός παρουσιαστής. Έγραψε ένα χρόνο μετά την απελευθέρωση και η περιγραφή του είναι πλήρης. Ίσως ήταν πολεμικός ανταποκριτής. Από εδώ ο λόγος μου διακόπτεται και αντιγράφω τα άγνωστα αυτά κείμενα. Γράφει λοιπόν ο Αθανάσιος Τριγονίδης τα ακόλουθα:

Οἱ κάτοικοι τῆς Πρεβέζης, ἰδιαιτέρως δὲ οἱ μουσουλμάνοι ἀπὸ τῶν πρωϊνῶν ὡρῶν ὁπότε εἶχεν ἀρχίσει ἡ μάχη εἰς τὴν Νικόπολιν καὶ ἠκούετο ὁ ζωηρὸς κρότος τῶν ντουφεκιῶν καὶ ὁ βαρὺς τῶν πυροβόλων, κατείχοντο ἀπὸ σφο-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δράν ἀγωνίαν ... Αἱ ἀφηγήσεις τῶν Τούρκων τραυματιῶν τῆς Κιάφφας, ἀξιωματικῶν καὶ ὁπλιτῶν, ἔπεισαν αὐτοὺς ὅτι κάθε ἀντίστασις εἰς τὴν ὁρμὴν τῆς Ἑλληνικῆς λόγχης ἦτο ματαία. Καὶ ἐννοοῦντες τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μάχης τῆς Νικοπόλεως, ἤρχισαν νὰ ζητοῦν ἀπὸ τοῦ Τούρκου ταγματάρχου καὶ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ τῆς Πρεβέζης τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως εἰς τὸν Ἑλληνικὸν στρατόν. Συγχρόνως αἱ μουσουλμανικαὶ οἰκογένειαι κατέφευγον εἰς τὰς φιλικάς των χριστιανικὰς οἰκογενείας καὶ παρεκάλουν νὰ τοὺς σώσουν αὐτοὶ ἀπὸ κάθε χειροδικίαν τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν κρητῶν ἀνταρτῶν ... Αἱ χριστιανικαὶ οἰκογένειαι τῆς Πρεβέζης, χωρὶς νὰ διατηροῦν καμμίαν μνησικακίαν διὰ τὰ φοβερὰ μαρτύρια ποὺ ὑπέφερον οἱ Ἕλληνες ... ἀπὸ τὴν τουρκικὴν καὶ ἀλβανικὴν αγριότητα, προσέφερον τὸ ἄσυλον τῆς στέγης τους εἰς αὐτούς. Αὐτὴν τὴν ὄψιν παρεῖχεν ἡ πόλις ... Ἐν τούτοις ὁ στρατιωτικὸς διοικητὴς τῆς Πρεβέζης δὲν εὑρίσκετο εἰς συμφωνίαν μὲ τοὺς τούρκους κατοίκους τῆς πόλεως. Τουναντίον μάλιστα ἐσκέπτετο νὰ ἀντιτάξῃ αντίστασιν πρὸ τῶν ὀχυρωμάτων τῆς Πρεβέζης μὲ τὸν στρατὸν ὁ ὁποῖος εἶχεν ὑποχωρήσει καὶ μὲ ἐθελοντικὸν τοιοῦτον ὁ ὁποῖος θὰ ἀπετελεῖτο ἀπὸ ὅλους ὅσοι ἠμποροῦσαν νὰ φέρουν ὅπλα. Καὶ τὴν 4ην μ.μ. ἀκριβῶς, ἡμίσειαν ἀκόμη ὥραν δηλαδὴ ἀπὸ τῆς καταπαύσεως τῆς μάχης, προσεκάλεσε τὸν Δήμαρχον Χαλὴλ Βέην καὶ ἀνεκοίνωσεν εἰς αυτὸν τὴν ἀπόφασή του. Ὁ Χαλήλ ἦτο Πρόεδρος τῆς νεοτουρκικῆς λέσχης τῆς Πρεβέζης, ἀλλὰ ἦτο συγχρόνως καὶ ἄνθρωπος λογικός, ἐννοῶν ὅτι πᾶσα ἀντίστασις ἦτο ματαία. Ἐν τούτοις δὲν ἠμποροῦσε παρὰ νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὰς διαταγὰς τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ. Καὶ συγκαλέσας ἀμέσως εἰς τὴν Δημαρχίαν τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον καὶ τοὺς προκρίτους, Ἕλληνας καὶ Τούρκους, ἀνακοίνωσεν εἰς αὐτοὺς ὅτι ὁ στρατιωτικὸς διοικητὴς θεωρεῖ δευτέραν γραμμὴν ἀμύνης διὰ τὴν ὑπεράσπισιν τῆς πόλεως τὴν τάφρον εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ανθίστατο ὁ τουρκικὸς στρατός. Ὁ Χαλὴλ Βέης συνέστησεν νὰ μεταφερθοῦν αἱ πλησίον τῆς τάφρου οἰκογένειαι εἰς τὸ εσωτερικὸν τῆς πόλεως διὰ νὰ μὴ ἀριθμηθοῦν περισσότερα θύματα. Ὁ Δήμαρχος προσέθηκεν: –Αὐτὰ ποὺ σᾶς ἀνακοινώνω δὲν εἶναι δική μου γνώμη, διότι ἐγώ, ὡς Δήμαρχος, ἀποβλέπων εἰς τὸ συμφέρον τῶν κατοίκων, ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι κάθε αντίστασις εἶναι ὄχι ματαία ἀλλὰ καταστρεπτική. Σᾶς συνιστῶ δέ, παρὰ τὰς ἀποφάσεις τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ, νὰ ζητήσωμεν παρ' αὐτοῦ τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως. (24-26)

Διακόπτοντας τη διήγηση θέλω να τονίσω ότι αυτό το συνετό Δήμαρχο Χαλήλ Βέη, κτηματία και δικηγόρο, ο Ελευθέριος Βενιζέλος μετά την απελευθέρωση τον τίμησε διατηρώντας τον ως Δήμαρχο Πρεβέζης από τον Οκτώβριο 1912 έως και το 1913. Αργότερα γύρισε στην πατρίδα του όπου εκτελέστηκε ως προδότης. Συνεχίζει η διήγηση του Τριγονίδου:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οἱ συνέλθοντες πρόκριτοι συνεφώνησαν μὲ τὸν Δήμαρχον καὶ κατήρχοντο τοῦ Δημαρχείου ὅπως προβοῦν στὰ κατάλληλα διαβήματα. δὲν εἶχον κατέλθει σχεδόν, ὅτε τρεῖς ἀλλεπάλληλοι ὀβίδες ἔπεσαν μετὰ φοβεροῦ κρότου ἐντὸς τῆς πόλεως. ἡ πρώτη ἔπεσε παρὰ τὸ τζαμὶ τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέου, ἡ δευτέρα εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Διοικητηρίου καὶ ἡ τρίτη εἰς τὴν ἀγοράν. Ὁ πανικὸς τῶν κατοίκων ἐγενικεύθη. Τὰ γυναικόπαιδα τρέμοντα ἐκ τοῦ φόβου τῆς καταστροφῆς προσέτρεχαν ἐδῶ καὶ ἐκεῖ ζητοῦντα νὰ κρυφθοῦν ἀπὸ τὴν ὀργὴν ἡ ὁποῖα ἐπήρχετο τόσο ἐκδικητικὴ ἐναντίον των. Σκηναὶ ἀπελπισίας ἐλάμβανον χώραν εἰς τοὺς δρόμους. Τέλος ἐδόθη μιὰ κατεύθυνσις εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ ἀτυχῆ πλάσματα, τὰ ὁποῖα ἐγκαταλείψαντα τὰς οἰκίας των ἐζήτουν κάποιο ἄσυλον, ὅπως σώσουν τὴν ζωήν των. Κατηυθύνθησαν πρὸς τὸ τζαμὶ τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέου, τὸ ὁποῖον εὑρίσκετο ἐντὸς τοῦ τουρκικοῦ Φρουρίου ... οἱ Τοῦρκοι πρόκριτοι πιεζόμενοι ὑπὸ τοῦ λαοῦ μετέβησαν ἀμέσως εἰς τὸν Μητροπολίτην Πρεβέζης Ἰωακεὶμ Βαλασιάδην καὶ εἰς τοὺς Προξένους τῶν Μεγάλων Δυνάμεων (Ἦσαν αὐτοὶ τῆς Ἀγγλίας ὁ Κονεμένος, τῆς Ρωσσίας ὁ Σκέφερης καὶ τῆς Αὐστρίας ὁ Μάιξνερ). Ἱκέτευσαν αὐτοὺς ὅπως πείσουν τὸν στρατιωτικὸν διοικητὴν νὰ παραδώσῃ τὴν πόλιν. Πράγματι δὲ ὁ Μητροπολίτης ἀπέστειλεν ἀντιπρόσωπόν του νὰ συνεννοηθῇ μὲ τοὺς προξένους. (26-27)

Εδώ, διακόπτοντας, πρέπει να επισημάνω ότι ο Μητροπολίτης Ιωακείμ γεννημένος το 1860 στη νήσο Αντιγόνη του Μαρμαρά, ανήκε στον αλύτρωτο Ελληνισμό της Κωνσταντινούπολης και έφερε στην Πρέβεζα το πνεύμα της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας. Διετέλεσε προηγουμένως Μητροπολίτης Μαρωνείας και Ρόδου. Έζησε στην Πρέβεζα μέχρι το 1931, οπότε παραιτήθηκε λόγω ασθενείας. Απεβίωσε το 1933. Συνεχίζει η διήγηση:

Ἐν τῷ μεταξὺ –θὰ ἦτο σχεδὸν ἡ δεκάτη ὥρα τῆς νυκτός– ὁ Μητροπολίτης Ἰωακεὶμ συνεκάλεσεν εἰς τὸ Λιμεναρχεῖον τοὺς Ἕλληνας καὶ Τούρκους προκρίτους ὡς καὶ τὰς στρατιωτικὰς καὶ πολιτικὰς ἀρχὰς καὶ ἀνεκοίνωσεν εἰς αὐτοὺς τὸ συνταχθὲν ὑπὸ τῶν προξένων ἔγγραφον διὰ τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως. Προεκλήθη μακρὰ συζήτησις κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ἐδήλωσαν ὅτι δὲν ἔπρεπε ν' ἀναγραφῇ εἰς τὸ ἔγγραφον ὅτι αὐτοὶ ζητοῦν τὴν παράδοσιν, ἀφοῦ οἱ Τοῦρκοι ἐζήτησαν ταύτην ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ φόβου καὶ πανικοῦ. ἡ γνώμη τῶν Ἑλλήνων προκρίτων ἐπεκράτησε καὶ περὶ τὴν 12ην καὶ 30 τοῦ μεσονυκτίου πεισθεὶς ἐν τῷ μεταξὺ ὁ στρατιωτικὸς διοικητὴς ἐδήλωσεν ὅτι παραδίδει τὴν πόλιν ... εἰς τὸν τακτικὸν στρατὸν ὑπὸ τὸν ὅρον τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς ζωῆς καὶ τῆς περιουσίας τῶν κατοίκων. Ὁ Αὐστριακὸς πρόξενος πρότεινε τὴν τροποποίησιν τοῦ ἐγγράφου οὕτως ὥστε νὰ μὴ ἀναφέρεται εἰς αὐτὸ ὅτι ἡ πόλις θὰ παραδοθῇ εἰς τὸν τακτικὸν στρατὸν διότι εἶπε τοῦτο θὰ εἶναι προσβλητικὸν διὰ τὸν ἀρχηγὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Τοῦτο ἔγινε δεκτὸν καὶ καταρτίσθη τελειωτικῶς τὸ ἔγγραφο τῆς παραδόσεως ... Εἰς τὰς

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γραμμὰς τῶν προφυλακῶν εἰς τὰ ἐρείπια τῆς Νικοπόλεως ἠκούσθησαν περὶ τὴν τρίτην πρωϊνὴν κρότοι βημάτων προερχομένων ἀπὸ ἀνθρώπους ποὺ κατηυθύνοντο εἰς τὸ στρατόπεδον. Ἦσαν οἱ πρόξενοι Ἀγγλίας Κονεμένος, Ρωσσίας Σκέφερης, Αὐστρίας Μάιζνερ καὶ ὁ αρχιγραμματεὺς τῆς Διοικήσεως οἱ ὁποῖοι ὕψωσαν λευκὴν σημαία εἰς ἔνδειξιν παραδόσεως τῆς πόλεως. οἱ Πρόξενοι παρουσιάσθησαν εἰς τὸν λοχαγὸν Κοσμόπουλον καὶ ἐδήλωσαν ... τὸν σκοπὸν τῆς ἀφίξεώς των. Ὁ Κοσμόπουλος ὁδήγησεν αὐτοὺς εἰς τὸν Διοικητὴν τοῦ Τάγματος Δούλην ὁ ὁποῖος ἀμέσως εἰδοποίησε τὸν Σπηλιάδην. Ἐπὶ τόπου ἀμέσως μεταξὺ τῶν Προξένων καὶ τοῦ Σπηλιάδου ὑπεγράφη τὸ πρωτόκολλον τῆς παραδόσεως ... Ἀφοῦ δὲ συνεφωνήθη νὰ γίνῃ ἡ εἴσοδος τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ τὴν 2^{αν} μ.μ. τῆς ἴδιας ἡμέρας (21 Ὀκτωβρίου) οἱ Πρόξενοι ἀνεχώρησαν φέροντες τὴν εἴδησιν ταύτην εἰς τοὺς κατοίκους ... Ὁ στρατός νικηφόρος καὶ πάλιν ἡτοιμάζετο στὸ νὰ εἰσέλθει εἰς τὴν Πρέβεζαν μὲ τὸ μέτωπον ὑψηλὰ διὰ τὰ νέα τοῦ πολεμικὰ κατορθώματα. ἀπὸ τῆς 5^{ης} π.μ. ὥρας μέχρι τῆς μεσημβρίας οἱ ἄνδρες ἐτραγουδοῦσαν καὶ ἐχόρευαν ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τῶν ἀξιωματικῶν. Ἀμέσως μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ πρωτοκόλλου καὶ τὴν ἐπιστροφὴν τῶν Προξένων ... ἡ τουρκικὴ ἀστυνομία ἔπαυσε νὰ ὑφίσταται καὶ ἡ πόλις παρεδόθη εἰς τὴν διάθεσιν τῶν κακοποιῶν στοιχείων. Εὐθὺς ὅμως συνῆλθον οἱ Ἕλληνες πρόκριτοι καὶ κατήρτισαν πολιτοφυλακὴν ἡ ὁποία ἐφρούρει τὴν πόλιν μέχρι τῆς στιγμῆς καθ ἣν ἀποβατικὸν ἄγημα ὑπὸ τὸν ἀξιωματικὸν τοῦ ναυτικοῦ Ρίτσον παρέλαβε τὴν φρούρισιν αὐτῆς. Περὶ τὴν 1^{ην} μ.μ. ἐξεκίνησεν ὁ στρατὸς διὰ νὰ εἰσέλθει εἰς τὴν πόλιν. Ὁ Ἑλληνικός πληθυσμὸς τῆς πόλεως διὰ νὰ δώσῃ μεγαλοπρεπεστάτην μορφὴν εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ στρατοῦ, ἐξῆλθε μετὰ τοῦ κλήρου καὶ τοῦ Μητροπολίτου ἐπικεφαλῆς εἰς προϋπάντησιν αὐτοῦ. Ἐπίσης ἐξῆλθε καὶ ἐπιτροπὴ Τούρκων καὶ Ἑβραίων οἱ ὁποῖοι ἐδήλωσαν ὑποταγήν. Κατὰ τὴν συνάντησιν τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ ὁ Μητροπολίτης Ἰωακείμ προσεφώνησε τὸν Ἑλληνικὸν στρατόν ... (27-31)

Κυρίες και Κύριοι, σας ανέγνωσα από το βιβλιαράκι του Αθανασίου Τριγονίδου την πιο πιστή περιγραφή της απελευθέρωσης της Πρέβεζας που έγινε ποτέ και αξίζει μεγάλος έπαινος σε αυτόν για το ότι εμείς ύστερα από 96 χρόνια βλέπουμε την απελευθέρωση ωσάν να είμαστε παρόντες. Μια δεύτερη άγνωστη πτυχή της ιστορίας είναι ακόμη το κείμενο της ως άνω προσφώνησης του Μητροπολίτη Ιωακείμ. Θα την ακούσετε σήμερα για πρώτη φορά έπειτα από 96 χρόνια αφού τη βρήκα τυχαία δημοσιευμένη στο περιοδικό *Ιερός Σύνδεσμος*, τεύχος 182 του 1912. Θα σας το αναγνώσω στο πρωτότυπο κείμενο, όπως το έγγραψε ο Μητροπολίτης Ιωακείμ στην αρχαία Ελληνική, με την απορία πώς το κείμενο αυτό ήταν κατανοητό στους κατοίκους και το στρατό. Η απάντηση που μπορεί να δοθεί είναι ότι οι Έλληνες την εποχή εκείνη ήσαν κοινωνοί της γλώσσας αυτής. Ο Μητροπολίτης Ιωακείμ είπε τα εξής:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Καθὼς ὁ τυφλὸς Τωβίτ ἅμα τῇ ἐπιχρίσει τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου ὑποδειχθείσης χολῆς ἠσθάνθη πάραυτα τὰ λευκώματα καταπίπτοντα ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ καὶ ἐπὶ τῇ ἀναβλέψει αὐτοῦ προσέπεσε τῷ εὐεργέτῃ Θεῷ καὶ κατεφίλησε τὸν σωτῆρα αὐτοῦ, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τῇ σήμερον ἐπιχρίσει τῶν ὀφθαλμῶν μας διὰ τοῦ λυσιπόνου φαρμάκου τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς σωτηρίας, Αἰσθανόμεθα, τὰ μὲν λευκώματα τῆς μακρᾶς καὶ πικρᾶς δουλείας καταπίπτοντα, ἐπαναβλέποντες δὲ τὸ σωστικὸν φῶς τοῦ ζωογόνου ἡλίου, δοξολογοῦμεν τὸν λυτρωτὴν ἡμῶν Θεόν, τὸν οὕτω τὰ καθ' ἡμᾶς προβλεψάμενον. ἀλλὰ καὶ τῇ φιλοστοργοτάτῃ ἡμῶν Μητρὶ Ἑλλάδι, τῇ ἐξαποστειλάσῃ ὑμᾶς πρὸς ἀπολύτρωσιν καὶ σωτηρίαν ἡμῶν, ἐκ τῶν πικρῶν δοκιμασιῶν καὶ τῶν ἀδιαλείπτων μαρτυρίων, ὡς καὶ πρὸς ἀπόμαξιν τῶν συνεχῶν δακρύων ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν, ὕστερον ἀπὸ ὅλην τὴν προσφορὰν εἰς τὸν ἱερὸν αὐτῆς βωμὸν τοσούτων ἡρώων καὶ ἐθνομαρτύρων, χάριτας ὅτι πλείστας ὁμολογοῦμεν διὰ τὴν ἀείποτε ἐνδεικνυμένην φιλοστοργίαν πρὸς ἡμᾶς, τρανωτέρα ἀπόδειξις τῆς ὁποίας ἀπὸ τὴν ἐνταῦθα παρουσίαν ὑμῶν δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Διὸ καὶ καταφιλοῦντες ὑμᾶς ἐπιφωνοῦμεν: «Εὐλογημένη ἡ εἴσοδος ὑμῶν εὐαγγελιζομένων τὴν ἀπολύτρωσιν ἡμῶν». Εὐλογοῦμεν τὰ ὀνόματα ὑμῶν καὶ συμπάσης τῆς περὶ ὑμᾶς ἱερᾶς φάλαγγος τῶν μεγαλοψύχων ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι ἔρχεσθε μετὰ θάρρους καὶ παρρησίας πολλῆς, ὡς καὶ τῆς προθυμίας τῆς θυσίας καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἡμῶν τῶν ἀλυτρώτων ἀδελφῶν, παρ' ὧν χύνεται πικρὸν τὸ δάκρυ τῆς δουλείας καὶ ἀντηχεῖ βαθὺς ὁ στεναγμός τῶν δοκιμασιῶν καὶ τῶν μαρτυρίων. Τὰ ὀνόματα ὑμῶν θὰ καταστῶσι περικλυτὰ καὶ προφερομένων αὐτῶν θὰ πάλλῃ πᾶσα εὐαίσθητος Ἠπειρωτικὴ καρδία, ἀναλογιζομένη ὅτι ὑπείκοντες προθύμως τῇ ἱερᾷ τῆς πατρίδος φωνῇ, προθύμως ἐσπεύσατε εἰς τὸν δυσμίμητον ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος θάνατον, γιγνομένοι, δι' ὁλόκληρον τὸ δοῦλον ἔθνος, λουτρὸν παλιγγενεσίας. Ἀντὶ πάντων τούτων σᾶς προσφέρομεν στέφανον κατεσκευασμένον μὲ περιλίσσοιον δάφνην, βεβρεγμένην μὲ τὰ δάκρυα τῆς αἰδίου ἡμῶν εὐγνωμοσύνης, ἀφοῦ καὶ τὸ πολύτιμόν σας αἷμα τὸ προωρίσατε ὅπως ποτίσῃ ἀνὰ τὰς Ἠπειρωτικὰς καὶ Μακεδονικὰς δειράδας τὸ δένδρον τῆς ἐλευθερίας καὶ τὰς δάφνας ἐκείνας, αἵτινες μετ' ὀλίγον θὰ κοσμήσωσι τὰ μέτωπα ὅλων τῶν ἔνδοξων ἡρώων, τῶν ἀγωνιστῶν καὶ μαρτύρων τῆς ἑλληνικῆς ἰδέας ἔν τε τῇ Ἠπειρωτικῇ καὶ Μακεδονικῇ χώρᾳ.

Εἴθε καὶ ἡμεῖς, ἐν ἀγάπῃ ἀρρήκτῳ συνδεδεμένοι κατὰ τὰς ὥρας ταύτας τῶν μεγάλων κατὰ θείαν βουλὴν ἀγώνων καὶ δοκιμασιῶν ἡμῶν, νὰ ἀναδειχθῶμεν ἐφάμιλλοι τῶν ἐνδόξων προγόνων ἡμῶν, ἵνα δοξασθῇ τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου τῶν Ἑλλήνων Θεοῦ καὶ τῆς φιλτάτης καὶ πανενδόξου ἡμῶν πατρίδος ἐν γενεαῖς γενεῶν ἐπιφωνοῦντες: Ζήτω τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος, Ζήτω ὁ γενναῖος ἀπολυτρωτικὸς Ἑλληνικὸς Στρατός, Ζήτω ἡ ἐλευθερία ἡμῶν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο Αθανάσιος Τριγονίδης τελειώνει τη δική του περιγραφή αναγράφοντας:

Εἰς τὴν προσφώνησιν τοῦ Μητροπολίτου ἁπαντῶν ὁ Σπηλιάδης ηὐχαρίστησεν αὐτόν. ἡ εἴσοδος τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν πόλιν ὑπῆρξε θριαμβευτική. οἱ κάτοικοι ἀλλόφρονες κατεφίλουν τοὺς στρατιώτας. Αἱ κυρίαι καὶ αἱ δεσποινίδες ἀπὸ τῶν ἐξωστῶν τῶν οἰκιῶν ἔρραινον τὸν στρατὸν μὲ ἄνθη.

Αἱ οικίαι ὅλαι ἦσαν στολισμέναι μὲ τὴν γαλανόλευκον καὶ χαρὰ καὶ ἐνθουσιασμὸς ἀπερίγραπτος ἐπεκράτει εἰς ὁλόκληρην τὴν πόλιν. Περὶ τὴν 4ην μ.μ. ἔφθασεν εἰς Πρέβεζα ἐξ Ἄρτης ὁ στρατηγὸς Σαπουντζάκης συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ ὑπασπιστοῦ τοῦ Γρίβα, τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ Μάνου καὶ μελῶν τοῦ πολιτικοῦ τοῦ γραφείου Σαχτούρη, Φορέστη καὶ Καραπάνου. Ὁ στρατηγός ἐγένετο ἐνθουσιωδῶς δεκτὸς ὑπὸ τῶν κατοίκων οἱ ὁποῖοι προσέφερον εἰς αὐτὸν στέφανον ἐκ δάφνης. (31-32)

Εδώ τελειώνει η διήγηση του Αθ. Τριγονίδη και η Πρέβεζα ήταν πλέον ελεύθερη. Στην Αθήνα λίγο αργότερα στις 20 Φεβρουαρίου 1913, μετά την επανάληψη των εργασιών της Βουλής, που είχε διακόψει τις εργασίες της από 8 Οκτωβρίου 1912, ο Πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος δήλωνε:

Ὁ στρατὸς ἡμῶν ἀπὸ ἐπιτυχίας εἰς ἐπιτυχίαν, ἀπὸ θριάμβου εἰς θρίαμβον ἀπὸ μιᾶς νίκης εἰς ἄλλην ἐνδοξοτέραν καὶ διὰ τῶν ἡρωικῶν αὐτοῦ κατορθωμάτων ἐμεγάλυνεν τὴν Ἑλλάδα οὐχί μόνον κατ' ἔκτασιν ἀλλὰ καὶ ψυχικῶς.[1]

Η απελευθέρωση της Πρέβεζας είναι πλέον η αρχή μιας νέας πορείας της Ηπείρου στην ανάπτυξη και τον πολιτισμό.

[1] *Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων*, 1913.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ελισάβετ Π. ΣΑΡΡΗ*

Ιστορική και πολεοδομική εξέλιξη της Πρέβεζας από το 17ο αιώνα ως τις μέρες μας[1]

Εισαγωγή

Κάθε οικισμός προσδιορίζεται από το γεωγραφικό του χώρο. Η Πρέβεζα αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της σχέσης μεταξύ χώρου και ρόλου. Η γεωγραφική θέση, οι ιστορικές, πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες καθόρισαν τη μορφή της πόλης στην πάροδο της ιστορίας της μέχρι και σήμερα. Στη γεωγραφική της θέση η Πρέβεζα οφείλει την ύπαρξη και την εξέλιξή της.[2]

Η Πρέβεζα βρίσκεται δυτικά της εισόδου του Αμβρακικού κόλπου απέναντι από το ακρωτήρι του Ακτίου και απέχει από αυτό 830 μ. Συνδέει την ηπειρωτική ενδοχώρα με τη νότια Ελλάδα. Η φυσικογεωγραφία της πόλης χαρακτηρίζεται από τις πεδινές εκτάσεις. Η πεδιάδα της στην ευρύτερη περιοχή της διασχίζεται από τον ποταμό Λούρο. Στις καλλιεργούμενες εκτάσεις

---

* Η Ελισάβετ Π. Σαρρή είναι αρχιτέκτων μηχανικός του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

[1] Η παρούσα μελέτη αποτελεί ερευνητική εργασία διπλώματος για το Τμήμα Αρχιτεκτόνων της Πολυτεχνικής Σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, με επιβλέπουσα την καθηγήτρια του Τομέα Πολεοδομίας Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, κ. Κική Καυκούλα. Στο πλαίσιο της έρευνας έγινε συλλογή πληροφοριών από διάφορα είδη πηγών. Κατά βάση η βιβλιογραφία είναι ελληνική. Σημαντική πηγή αποτέλεσαν μαρτυρίες ξένων περιηγητών. Έγινε χρήση βιβλιογραφικού, αρχειακού και φωτογραφικού υλικού και επιτόπια έρευνα με στόχο να γίνει όσο το δυνατό καλύτερη καταγραφή της εικόνας της πόλης στην πάροδο των χρόνων. Αναζητήθηκε βιβλιογραφία στη βιβλιοθήκη του τμήματος Αρχιτεκτονικής του Α.Π.Θ. Πλουσιότερο υλικό, όμως, υπάρχει στη Δημοτική Βιβλιοθήκη της Πρέβεζας και στο Ίδρυμα *Ακτία Νικόπολις*. Μεγάλη αξία για την έρευνά είχαν οι μελέτες των Γ. Βελένη και Στ. Μαμαλούκου, οι οποίοι βασιζόμενοι σε παλιές πηγές μας έδωσαν αρκετά στοιχεία για την πολεοδομική εξέλιξη της πόλης. Για τη βοήθειά τους στην έρευνα ευχαριστίες οφείλω στον κ. Ν.Δ. Καράμπελα, ο οποίος προσέφερε κάθε δυνατή βοήθεια και είχε χρόνο για συζήτηση πάνω σε θέματα που αφορούσαν την εργασία μου κατά τη διάρκεια της συγγραφής της, στο Ίδρυμα *Ακτία Νικόπολις*, στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας και στην πρόεδρό της, κ. Βασιλική Σαρρή.

[2] ΑΥΔΙΚΟΣ 2000, 33-35.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

επικρατούν τα εσπεριδοειδή, ενώ δυτικότερα καλλιεργείται κυρίως η ελιά. Γνωστή είναι για αυτό το λόγο η ονομασία της περιοχής ως *Ελαιώνας*.

Σημαντικό στοιχείο για την πόλη είναι ότι διαθέτει αρκετά φυσικά διαθέσιμα. Η παρουσία του υγρού στοιχείου είναι ισχυρή. Σε μικρή απόσταση βρίσκονται όμορφες παραλίες. Η Πρέβεζα διαθέτει ακόμα περιοχές ιδιαίτερης οικολογικής αξίας, με πιο σημαντική τον υγροβιότοπο του Αμβρακικού κόλπου. Πλεονέκτημα για την πόλη αποτελεί το μεγάλο μήκος των ακτογραμμών που την περιβάλλει.

Ο μεγάλος αριθμός μνημείων που έχουν καταγραφεί από τις Εφορείες Αρχαιοτήτων στην ευρύτερη περιοχή της φανερώνει την ιστορική και πολιτιστική σημασία της ανά τους αιώνες. Οι κηρυγμένοι αρχαιολογικοί χώροι είναι ο αρχαιολογικός χώρος Νικόπολης, ο αρχαιολογικός χώρος Μιχαλιτσίου και ερείπια στη θέση Μαργαρώνα.

Η στρατηγική σημασία της τοποθεσίας της Πρέβεζας επηρέασε καθοριστικά τις ιστορικές εξελίξεις στην περιοχή και τη συνεχή εναλλαγή κατακτητών. Το ανάγλυφο του εδάφους και οι επιδρομές των ληστών είχαν ως συνέπεια να ενισχυθεί η θαλάσσια επικοινωνία. Οπότε το λιμάνι διαδραμάτισε το ρόλο ενός από τα σημαντικότερα τουρκοκρατούμενα λιμάνια.

Τέλος, η ονομασία της πόλης δηλώνει τη λειτουργία του χώρου. Υπάρχουν τρεις εκδοχές σχετικά με την προέλευση της ονομασίας της Πρέβεζας. Ο Π. Αραβαντινός υποστηρίζει την αναγωγή στο ιταλικό *Prevesione* (= «προμήθεια», άρα Πρέβεζα = «Προμηθειούπολη»). Οι Δ. Χαρίτων και Φ. Ουσπένσκι υποστηρίζουν τη σλαβική προέλευση εκ του *Perevoz* (= «πέρασμα», «διάβαση»). Τέλος, ο Κ. Άμαντος και ο Π. Φουρίκης υποστηρίζουν την αλβανική προέλευση της ονομασίας εκ του προσηγορικού *Preveze Preveza* (= «μεταφορά», «διαμετακόμιση»). Οι γερμανόφωνοι μελετητές από τον Max Vasmer (το 1941) ως τους σύγχρονους Peter Soustal και Johannes Koder υιοθετούν την άποψη περί σλαβικής προέλευσης, που μεταφέρθηκε στη σημερινή μορφή μέσω των Αλβανικών.[3]

[3] ΣΑΒΒΙΔΗΣ 1993, 28-29.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γενικά ιστορικά στοιχεία

Η πρώτη οθωμανική κυριαρχία (1477-1684)

Πρώτη φορά το όνομα *Πρέβεζα* αναφέρεται στο *Χρονικό του Μορέως* για γεγονότα που έλαβαν χώρα το 1292 όταν ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Ανδρόνικος Β΄ Παλαιολόγος έστειλε συμμαχικό στόλο εναντίον του ηγεμόνα του Δεσποτάτου της Ηπείρου: *κάτεργα ἑξῆντα ἤλθασι κ' εἶναι τῶν Γενουβίσων, [...] ἐπέζεψαν στήν Πρέβεσαν, κουρσεύουν τά χωρία.*[4] Το γεγονός ότι την εποχή εκείνη η Πρέβεζα αποτέλεσε στόχο λεηλασίας φανερώνει το πόσο σημαντικό ρόλο έπαιζε ο οικισμός και ενισχύει την άποψη ότι η Πρέβεζα δεν αποτελούσε απλά επίνειο, αλλά είχε ήδη ζωή αρκετών χρόνων, ώστε να διαθέτει κάποιο μόνιμο πληθυσμό.

Η μεσαιωνική Πρέβεζα υπήρξε συνέχεια της αρχαίας Νικόπολης, κύριο επίνειο της οποίας υπήρξε το λιμάνι Βαθύ.[5] Ο Π. Φουρίκης, με την πολύτιμη συμβολή του στη μελέτη της ιστορίας και των μνημείων της Νικόπολης και της Πρέβεζας, τόνισε ότι είναι λάθος να ταυτίζεται η Παλαιοπρέβεζα με τη Νικόπολη. Χαρακτηριστικά ο Φουρίκης περιέγραψε την εξέλιξη της Παλαιοπρέβεζας σε σχέση με τη Νικόπολη ως εξής: σταθμός εμπορικός (σκάλα) – συνοικισμός – χωρίδιον – χωρίον – κώμη – κωμόπολις.[6]

Στο δεύτερο μισό του 15ου αιώνα οι Οθωμανοί καταλαμβάνουν την Πρέβεζα λόγω της στρατηγικής της θέσης. Σε ανώνυμα βυζαντινά Βραχέα Χρονικά περιγράφονται γεγονότα σχετικά με την «κτίση» της Πρέβεζας, σε άμεση σχέση με τρεις σημαντικές για την πόλη ημερομηνίες: την τουρκική της κατάκτηση το 1477/1478 επί Μωάμεθ Β΄ του «Πορθητή», την πρώτη οχύρωσή της από τους Τούρκους το 1486/1487 επί Βαγιαζήτ Β΄ και τη δεύτερη οχύρωσή της το 1495 επίσης επί Βαγιαζήτ. Η τελευταία έλαβε χώρα στο πλαίσιο της αμυντικής προετοιμασίας των Οθωμανών ενάντια στα κατακτητικά σχέδια του Καρόλου Η΄ της Γαλλίας, ο οποίος όμως δεν κατόρθωσε να πραγματοποιήσει την εκστρατεία του στη νοτιοανατολική Μεσόγειο κατά του Σουλτάνου.[7] Το Μάιο του 1605 γίνεται επιτυχής κατάληψη της Πρέβεζας από τους ιππότες του τάγματος του Αγίου Στεφάνου.[8] Οι Οθωμανοί μέσα σε λίγους μήνες ανακαταλαμβάνουν την Πρέβεζα. Η πόλη θα παραμείνει στα χέρια τους έως ότου οι Ενετοί το 1684 την καταλαμβάνουν μεταξύ άλλων περιοχών του Ιονίου.[9]

---

[4] Χρονικο 1990, 365.

[5] Η πόλη ιδρύθηκε το 29 π.Χ. μετά τη ναυμαχία του Ακτίου σε ανάμνηση της νίκης του Οκταβιανού Αυγούστου το 31 π.Χ. επί του Μάρκου Αντωνίου και της Κλεοπάτρας.

[6] Φουρικης 1929, 263-264.

[7] Καραμπελας & Μαμαλουκος 1994, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).

[8] Δονος, στον παρόντα τόμο, 63-116.

[9] Δονος 2007.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η κυριότερη ασχολία του πληθυσμού αυτήν την περίοδο ήταν η γεωργία και ειδικότερα η καλλιέργεια των σιτηρών και λιγότερο οι εμπορικές δραστηριότητες. Από το λιμάνι στέλνονται προϊόντα κυρίως προς τη Βενετία.[10] Από δημογραφικά στοιχεία γνωρίζουμε τον πληθυσμό της πόλης σε εκείνη την περίοδο. Βέβαια υπάρχουν κάποιες επιφυλάξεις για την ακρίβεια των στοιχείων. Η μείωση του πληθυσμού μετά το 1605 αντικατοπτρίζει τις επιδρομές και λεηλασίες των Φλωρεντινών, οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα να χαθούν 200-500 κάτοικοι. Ακόμα, γεγονός που επηρέασε τα δημογραφικά στοιχεία της Πρέβεζας ήταν τα κρούσματα πανώλης. Η πόλη ήρθε για πρώτη φορά αντιμέτωπη με τη νόσο το 1622 (Πίν. 1).[11]

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: *Ο πληθυσμός της Πρέβεζας από τα μέσα του 16ου μέχρι τα μέσα του 17ου αι.*

Έτος	*Νοικοκυριά*	*Ψυχές*	*Μεταβολή %*
1564	43	210	
1579	70	297	+ 41,3
1605	300	1.200	+ 404
1623	200	800	- 33,34
1670	400	1.858	+ 132,25

Πηγή: ΚΟΜΗΣ 1999, 44

Όσον αφορά τη διοικητική οργάνωση αυτήν την περίοδο γνωρίζουμε ότι το 16ο αι. η πόλη της Πρέβεζας ανήκει στο ναχιγιέ της Ρηνιάσας.[12] Η διοίκηση του ναχιγιέ γινόταν από έναν *icmal*, έναν *dizdar* (φρούραρχος), έναν *kethuda* (οικονόμος) και 75 *müstahfizan* (στρατιώτες της φρουράς). Η Πρέβεζα ήταν τσιφλίκι των στρατιωτών και των αξιωματούχων της φρουράς.[13]

Από διηγήσεις του περιηγητή Εβλιά Τσελεμπή[14] μαθαίνουμε ότι το 1670

[10] DELILBAŞI 1993.

[11] ΚΟΜΗΣ 1999, 43.

[12] Η Ήπειρος χωριζόταν σε σαντζάκια (Ιωάννινα, Αυλώνας, Δέβλινο). Το σαντζάκι των Ιωαννίνων αποτελούνταν από δύο καζάδες, των Ιωαννίνων και της Άρτας. Οι καζάδες στη συνέχεια χωρίζονται σε διοικητικές περιφέρειες, τους ναχιγιέδες. Η Ρηνιάσα ήταν ναχιγιές του καζά της Άρτας. Βλ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ 1990, 40-41.

[13] DELILBAŞI 1993, 60.

[14] Ο Εβλιά Τσελεμπή ήταν Τούρκος χρονογράφος και περιηγητής. Γεννήθηκε το 1611 στην Κωνσταντινούπολη. Έλαβε εξαιρετική μόρφωση και, αφού περιηγήθηκε στην Κωνσταντινούπολη και έγραψε λεπτομερώς για κτίρια, αγορές, ήθη, έθιμα και πολιτισμό, το 1640 ξεκίνησε τις περιηγήσεις του εκτός της Πόλης. Το ύφος με το οποίο περιγράφει είναι πολλές φορές υπερβολικό, πλην όμως δίνει πολύτιμες πληροφορίες για την κατάσταση που βρίσκονταν οι πόλεις και τα χωριά κατά την εποχή εκείνη. Ειδικά για τον ελλαδικό χώρο, πε-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

η Πρέβεζα αποτελεί καζά και ανήκει στο σαντζάκι των Ιωαννίνων. Έχει *σούμπαση* (διοικητή) και *καδή* για το κάστρο της Μπούκας. Όμως *κεχαγιάς* (δήμαρχος) δεν υπάρχει όπως και άλλες διοικητικές αρχές.[15]

Η ενετική περίοδος (1684-1797) με σύντομη παρεμβολή της τουρκικής κυριαρχίας (1701-1717)

Το 1684 ξεκινά η εκστρατεία του Βενετού Φραντζέσκο Μοροζίνι για την επανακατάληψη παλιών βενετσιάνικων κτήσεων. Μετά την κατάληψη της Λευκάδας θα βρεθεί και η Πρέβεζα υπό ενετική κατοχή και στην περιοχή εγκαταστάθηκε στρατιωτική και πολιτική αρχή.

Όμως με τη συνθήκη του Κάρλοβιτς (26 Ιανουαρίου 1699) λήγει ο δεκαεξαετής πόλεμος μεταξύ της Τουρκίας και των ευρωπαϊκών συμμαχικών δυνάμεων και η Πρέβεζα παραχωρείται στους Τούρκους. Μεταξύ των όρων ήταν και η παραχώρηση από τη Βενετία στην Τουρκία του οικισμού της Πρέβεζας με την προϋπόθεση να κατεδαφιστεί το φρούριό της. Μετά την παράδοση της Πρέβεζας αρκετοί από τους κατοίκους της, για να αποφύγουν τον οθωμανικό ζυγό, αναγκάστηκαν να εκπατριστούν. Έτσι, το 1701 οι Βενετοί πραγματοποίησαν σημαντικό εποικισμό Πρεβεζάνων στη Λευκάδα.[16]

Το 1717, ο Ενετός φρούραρχος της Κέρκυρας von der Schulenburg, κυρίευσε και πάλι την Πρέβεζα. Η συνθήκη του Πασσάροβιτς (21 Ιουλίου 1718) επαναφέρει και επίσημα την Πρέβεζα στα χέρια των Ενετών, και αρχίζει τότε η μεγαλύτερη ενετική κατοχή της πόλης, η οποία κράτησε μέχρι την κατάλυση της ενετικής Δημοκρατίας, το 1797. Τότε, με τη συνθήκη του Καμποφόρμιο, τον έλεγχο απέκτησαν οι Γάλλοι, μόλις για ένα χρόνο. Το 1798 ο Αλή Πασάς καταλαμβάνει και λεηλατεί την πόλη.[17]

Μετά τη λήξη των πολέμων η Πρέβεζα χάνει το ρόλο της ως στρατιωτικό λιμάνι προς όφελος των εμπορικών δραστηριοτήτων. Το διαμετακομιστικό εμπόριο βοηθάει την Πρέβεζα να εξελιχθεί σε σημαντικό εμπορικό κέντρο των δυτικών περιοχών της ελληνικής χερσονήσου. Το λιμάνι της Πρέβεζας παρείχε ασφάλεια ενώ εξυπηρετούσε πέρα από την Ήπειρο ένα κομμάτι της Θεσσαλίας και της Ρούμελης. Επιπλέον, το λιμάνι έγινε πόλος έλξης μεγάλων εμπόρων, μεσαζόντων, παραγγελιαδόχων, τεχνιτών, βαρκάρηδων και μικροεμπόρων.[18]

Υπήρχε δρόμος για άμαξες που ένωνε την Πρέβεζα με την πόλη των Ιωαννίνων. Η πόλη των Ιωαννίνων ήταν τότε έδρα σαντζακίου και καταλαβαί-

---

ριγράφει πλήθος τόπων, από τη Χειμάρρα ως την Κρήτη και από την Άρτα ως το Σουφλί, δίνοντας πληροφορίες για την οθωμανική Ελλάδα που δε συναντώνται εύκολα αλλού. Πέθανε μετά το 1682, άγνωστο πού.

[15] ΚΟΚΟΛΑΚΗΣ 1987, 235-236.

[16] ΒΕΛΕΝΗΣ 1995, 22-23.

[17] ΒΕΛΕΝΗΣ 1995, 24-25.

[18] ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 1987, 240-243.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νουμε πόσο σημαντική για την οικονομία της Πρέβεζας ήταν η οδική ένωση των δύο πόλεων. Επιπλέον, η ενοικίαση των αλυκών και των ιχθυοτροφιών βοήθησε στην αύξηση των εσόδων της πόλης, τα οποία από το 1686 έως το 1699 πενταπλασιάστηκαν. Η αγροτική δραστηριότητα έφερε ασήμαντους πόρους στην πόλη.

Πρόοδο σημειώνουν οι υλοτομήσεις και οι ναυπηγικές εργασίες. Το μονοπώλιο το είχαν, βέβαια, οι Ενετοί αλλά επιτρεπόταν και στους ντόπιους να υλοτομήσουν προκειμένου να κατασκευάσουν μικρά σκάφη. Η δασική εκμετάλλευση υπήρξε σημαντικός παράγοντας της τοπικής οικονομίας. Οι υλοτομικές εργασίες καλύπτουν τόσο τις ανάγκες τοπικού ταρσανά όσο και το εξαγωγικό εμπόριο ξυλείας. Το εμπόριο αυτού του είδους δεν περιορίζεται στις βενετοκρατούμενες μόνο περιοχές, αλλά επεκτείνεται και σε περιοχές της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Μετά τη σύντομη παρεμβολή της τουρκικής κυριαρχίας (1701-1717), χωρίς σημαντικές αλλαγές, το 1718 φυτεύεται ο ελαιώνας, το μεγαλύτερο παραγωγικό έργο της εποχής των Ενετών. Οι Ενετοί διένειμαν τις δημόσιες εκτάσεις της αγροτικής περιφέρειας σε μισθοφόρους και άλλους προσκείμενους σε αυτούς, ντόπιους και μη, έναντι δεκάτης και με την υποχρέωση να προάγουν την ελαιοκαλλιέργεια. Με τη διανομή των εκτάσεων η ενετική διοίκηση πέτυχε αφενός να καλύψει ανάγκες και σκοπιμότητες, στιγμιαίες ή μακράς προοπτικής, και αφετέρου να υπηρετήσει ένα μακρόπνοο σχέδιο ορθολογικής οργάνωσης και εκμετάλλευσης της κτήσης.[19]

Το 18ο αιώνα η Πρέβεζα έχει εμπορικές σχέσεις με διάφορες χώρες της Ευρώπης και εξάγει: κτηνοτροφικά και γεωργικά προϊόντα, ξυλεία, ψάρια, κουβέρτες, κεντήματα κ.ά. Τα προϊόντα που εισάγονται στην Πρέβεζα είναι: φάρμακα, βιβλία, χαρτικά, μέταλλα, χρωστικές ουσίες κ.ά.[20]

Από έρευνα της Ρ. Σταμούλη ύστερα από αποδελτίωση νοταριακών βιβλίων της εποχής 1742 έως 1784 μπορούμε να έχουμε πληροφορίες για τις ασχολίες του πληθυσμού, τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Σημειώνεται σταδιακή μείωση των προυχόντων (από 22,05% σε 4,47%), αντίστοιχα και στην αγροτική τάξη (από 4,41% σε 3,73%). Αντίθετα παρατηρείται άνοδος στα επαγγέλματα που αφορούν τις εργασίες στο λιμάνι (από 2,94% σε 8,35%), το εμπόριο (από 0,71% σε 4,92%) και στους εργαστηριάρχες-μικροεμπόρους (από 1,43% σε 6,71%).[21]

Ένας ακόμα παράγοντας που επηρέασε την οικονομία του τόπου ήταν η εισαγωγή ανθρώπινου δυναμικού. Ήταν οι λεγόμενοι εποχιακοί μετανάστες. Κάποιοι μικροκαλλιεργητές έφταναν στην Πρέβεζα συνήθως στις αρχές του

[19] ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 57.
[20] ΚΑΡΑΝΑΤΣΗΣ 1990, 54-59.
[21] ΣΤΑΜΟΥΛΗ 1981, 94-99.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οκτωβρίου προκειμένου να δουλέψουν σε υλοτομικές εργασίες.

Ο μουσουλμανικός πληθυσμός, μετά την κατάληψη της Πρέβεζας από τους Ενετούς, εγκαταλείπει σταδιακά την πόλη. Με την επάνοδο της τουρκικής κυριαρχίας προφανώς κάποιοι Μουσουλμάνοι επέστρεψαν αλλά αρκετοί ντόπιοι ήταν αυτοί που μετανάστευσαν σε άλλες ενετοκρατούμενες περιοχές. Όλες αυτές οι μετακινήσεις των πληθυσμών και η εναλλαγή των κατακτητών είχαν ως αποτέλεσμα τη σημαντική διακύμανση του πληθυσμού όπως προκύπτει και από τη σύγκριση του Πίνακα 1 και του Πίνακα 2. Η πρόοδος στην οικονομία του τόπου μετά το 1718 ευνόησε την αύξηση του πληθυσμού καθώς προσέλκυσε μεταναστευτικό ρεύμα. Αρκετοί είναι επίσης εκείνοι που φεύγουν από τις οθωμανικές κτήσεις και φτάνουν στην ενετοκρατούμενη Πρέβεζα.[22]

Για αυτήν την περίοδο τα δημογραφικά στοιχεία που γνωρίζουμε και τα οποία προέρχονται από ενετικές απογραφές έχουν ως εξής:

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: *Ο πληθυσμός της Πρέβεζας το 18ο αιώνα*

Έτος	*Νοικοκυριά*	*Ψυχές*	*Παρατηρήσεις*
1719	53	225	Πληθυσμός σε πλινθόκτιστα σπίτια
1722-1724	64	274	Πληθυσμός στον οποίο διανεμήθηκε γη
1737-1738	262	1.210	Πληθυσμός πόλης
1766-1770	450	1.834	Πληθυσμός *territorio*[23]
1780	390	1.700	Πληθυσμός πόλης
1784	418	1.876	Πληθυσμός πόλης

Πηγή: ΚΟΜΗΣ 1999, 86

Το 1740 οι κάτοικοι της Πρέβεζας κάνουν αίτηση στο Δόγη να δημιουργήσουν αυτοδιοικούμενη κοινότητα. Η αίτηση των Πρεβεζάνων έγινε δεκτή από το Δόγη. Από το 1741 και έπειτα η πόλη και η ευρύτερη περιοχή διοικείται από τον προνοητή και τρεις συνδίκους οι οποίοι μεριμνούν για την εξασφάλιση των συμφερόντων των πολιτών. Ένας γραμματέας συντάσσει τις αποφάσεις των συνδίκων, δύο εκτιμητές φορολογούν τα προϊόντα, τρεις υγειονομικοί φροντίζουν την υγεία των πολιτών και δύο εκτιμητές ασχολούνται με τις ζημιές σε αγροτικές εργασίες. Η θητεία των εκλεγμένων κρατούσε ένα χρόνο, χωρίς οι αξιωματούχοι να έχουν τη δυνατότητα να επανεκλεγούν την επόμενη φορά.

[22] ΜΠΕΤΣΟΣ 1993, 71-72.
[23] *Territorio*: περιοχή.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Περισσότερα στοιχεία για τη μορφή της διοίκησης δεν υπάρχουν. Συμπεραίνουμε ότι η πόλη της Πρέβεζας ήταν χαμηλά στη διοικητική ιεραρχία των ενετικών κτήσεων. Μια δεύτερη εκδοχή είναι ότι ίσως οι Ενετοί προσέβλεπαν μόνο στην οικονομική εκμετάλλευση της πόλης.

Η δεύτερη οθωμανική κυριαρχία (1798-1912)

Μετά το 1797 οι τέσσερις πόλεις της Ηπείρου που ήταν κάτω από ενετική κατοχή (Βόνιτσα, Βουθρωτό, Πάργα, Πρέβεζα) περιήλθαν στους Γάλλους. Το 1798 ξέσπασε πόλεμος μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας από τη μία μεριά και Γαλλίας από την άλλη. Ο Αλή πασάς από τον Οκτώβρη του 1798 κατέλαβε την πόλη της Πρέβεζας. Έχει μείνει το γεγονός της λεηλασίας της πόλης να ονομάζεται «Ο Χαλασμός της Πρέβεζας».[24] Μετά την παρέλευση δύο ετών η πόλη απέκτησε σχετική αυτονομία.

Το Μάρτιο του 1800 υπογράφηκε συνθήκη στην Κωνσταντινούπολη μεταξύ Ρώσων και Τούρκων και η Πρέβεζα, μαζί με τις πόλεις Βόνιτσα, Πάργα και Βουθρωτό παύουν να είναι εξαρτήματα της Επτανήσου και περιέρχονται στην άμεση κυριαρχία του σουλτάνου ως προνομιακές κτήσεις. Σχημάτισαν τη «Συμπολιτεία του Ακρωτηρίου» με σχετική αυτονομία. Ο κυβερνήτης της Συμπολιτείας, βοεβόδας Αβδουλάχ μπέης, είχε έδρα το Μιχαλίτσι, έξω από τα όρια της περιοχής (*territorio*) της Πρέβεζας. Η Πρέβεζα ήταν η πρωτεύουσα της Συμπολιτείας.[25] Η κοινοτική διοίκηση, η φορολογία και η απονομή δικαιοσύνης παίρνουν τη μορφή που είχε ορίσει η ενετική αρχή. Ο εκπρόσωπος του σουλτάνου στις προνομιακές περιοχές ήταν ο βοεβόδας. Η κοινοτική εξουσία αντιπροσωπευόταν από ένα Γενικό Συμβούλιο για κάθε μια από τις προνομιακές πόλεις Πρέβεζα, Βόνιτσα, Πάργα και μια Γερουσία υπεύθυνη για την ευρύτερη περιοχή των σουλτανικών κτήσεων, η οποία απαρτιζόταν από αντιπροσώπους και των τριών πόλεων.

Όταν, όμως, το 1807 η Ρωσία κήρυξε τον πόλεμο στην Τουρκία, ο Αλή πασάς δηλητηριάζοντας τον Αβδουλάχ μπέη, κατόρθωσε να γίνει και πάλι κυρίαρχος της Πρέβεζας. Ο Αλή πασάς είναι τώρα ο υπεύθυνος για την είσπραξη των φόρων από το λιμάνι και την αγορά της πόλης. Επιπλέον, όπως είναι αυτονόητο, αυτός ασκεί τη στρατιωτική και διοικητική εξουσία. Από το 1812, όμως, έως το 1820, υιοθετεί το στρατιωτικό νόμο. Ο τρόπος διοίκησης είναι πλέον απολυταρχικός. Μέχρι το 1812 ο Αλή είχε ολοκληρώσει τα οχυρωματικά του έργα στην Πρέβεζα. Ο Μπεκίρ αγάς δεσμεύει όλες τις περιουσίες των Χριστιανών. Οι περιουσίες παραχωρούνται σε νεοφερμένους Τουρκαλβανούς έποικους.[26]

---

[24] ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).
[25] ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).
[26] ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΕΙΚΟΝΑ 1: *Πρέβεζα. Λεπτομέρεια από την ωραιότερη λιθογραφία της Πρέβεζας που αντιπροσωπεύει την πραγματικότητα. Λιθογραφία του Γκηώ από το βιβλίο του Στάκελμπεργκ «Η Ελλάς», 1834 (Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις)*

Η περίοδος αυτή συνδέθηκε όχι μόνο με εκτεταμένες δημεύσεις περιουσιών και με τρομοκρατικές ενέργειες του Μπεκίρ αγά της Πρέβεζας, αλλά επίσης με ένα πλούσιο έργο οχυρώσεων και κτισμάτων στην πόλη τα οποία είναι εμφανή μέχρι και σήμερα.[27]

Το φθινόπωρο του 1820, ο γιος του Αλή, Βελής, αναγκάστηκε να παραδώσει την Πρέβεζα στα σουλτανικά στρατεύματα, αφού πρώτα πήρε τους θησαυρούς του στη Λευκάδα και έκαψε το παλάτι, που είχε κτίσει ο πατέρας του στην Πρέβεζα. Από τότε άρχισε η τελευταία τουρκική κατοχή.[28] Το 1832 η Πρέβεζα γίνεται έδρα καζά και το 1864 έδρα σαντζακίου (μετά από μεταρρυθμίσεις).[29] Το 1881 η Άρτα απελευθερώνεται και το σαντζάκι πλέον αποτελείται από τον καζά της Πρέβεζας, του Μαργαριτίου και του Λούρου. Το 1910 δημιουργείται το σαντζάκι Ρεσαντιέ (Ηγουμενίτσας) με τρεις καζάδες: Μαργαριτίου, Φιλιατών, Παραμυθιάς και έτσι το σαντζάκι της Πρέβεζας αποτελείται από δύο καζάδες: Πρέβεζας και Λούρου. Η πόλη εξελίχτηκε σταδια-

[27] ΣΑΒΒΙΔΗΣ & ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 1991, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).
[28] ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).
[29] Το σαντζάκι της Πρέβεζας, το οποίο ανήκει στο Βιλαέτι των Ιωαννίνων, είχε τέσσερις καζάδες (Πρέβεζας, Άρτας, Μαργαριτίου, Πάργας).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κά και πάλι σε σημαντικότατο κόμβο της δυτικής Ελλάδας.[30]

Την περίοδο 1828-1912 πραγματοποιήθηκαν αρκετές ελληνικές πολεμικές επιχειρήσεις προκειμένου να ελευθερωθεί η περιοχή χωρίς όμως επιτυχία. Στις 21η Οκτωβρίου 1912 η Πρέβεζα απελευθερώνεται, όταν στη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού πολέμου ο ελληνικός στρατός εισήλθε νικηφόρα στην πόλη μετά την ήττα των τουρκικών δυνάμεων κοντά στην αρχαία Νικόπολη.

Είναι γνωστή η αμφίδρομη σχέση μεταξύ πληθυσμού και οικονομίας. Τα πολεμικά γεγονότα και η εναλλαγή του καθεστώτος από σχετικά φιλελεύθερο υπό τους Ενετούς σε απολυταρχικό υπό τον Αλή πασά, είχαν ως αποτέλεσμα την οικονομική ύφεση και την πληθυσμιακή μείωση. Σταδιακά, όμως, ακολούθησε οικονομική άνθηση και ο πληθυσμός αυξήθηκε.

Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, η Πρέβεζα ως πόλη-λιμάνι στήριζε την οικονομία της στο εμπόριο και την αλιεία. Ο γνωστός περιηγητής Leake[31] το 1805 που πέρασε από την πόλη, αναφέρει ότι υπήρχαν 400 οικογένειες που ασχολούνταν με την αλιεία. Επίσης, κάνει αναφορά και στην κατανομή των κερδών σε εταιρείες αλιείας και εμπορίου ψαριών, όπου τα κέρδη μοιράζονται εξίσου σε εργάτες και ιδιοκτήτες.[32]

Κατά τη δεύτερη οθωμανική κυριαρχία, οι εξαγωγές από την Πρέβεζα είναι κυρίως αγροτικά προϊόντα. Τα βιοτεχνικά από την άλλη δεν ευνοούνται τόσο. Οι εξαγωγές λαδιού φτάνουν μέχρι την Τεργέστη και την Αυστρία και υπολογίζονται περίπου σε 70 τόνους ετησίως. Τα βελανίδια (χρησιμοποιούνται κατά τη διαδικασία της βυρσοδεψίας) φτάνουν στο Λιβόρνο, την Τεργέστη, τη Γενεύη και την Αγγλία. Επίσης γίνονται εξαγωγές σιταριού, καλαμποκιού, κριθαριού, μεταξόσπορων και δερμάτων.

Η αγγλική σημαία κυριαρχεί αυτήν την περίοδο στα πλοία τα οποία χρησιμοποιούν το λιμάνι της Πρέβεζας. Το 40-45% των εξαγωγών έχουν προορισμό τη Μάλτα (κτίση Άγγλων). Επειδή το Ιόνιο έχει χωριστεί σε νότιο και βόρειο με αγγλική και γαλλική κατοχή αντίστοιχα, το λιμάνι της Πρέβεζας παίζει τον ενδιάμεσο κόμβο με σημαντικά οικονομικά οφέλη (δασμοί, λαθρεμπόριο κ.ά.).[33] Μετά το 1881 το λιμάνι της πόλης χάνει τη λάμψη του μετά την ενσωμάτωση της Θεσσαλίας και της Άρτας στην Ελλάδα. Η πόλη δεν έχει ανάπτυξη ενώ βαίνει με φθίνουσα πορεία μέχρι την απελευθέρωση της.

---

[30] ΛΟΥΚΑΤΟΣ 1990, 40-41.

[31] Ο William Martin Leake υπήρξε Βρετανός στρατιωτικός, περιηγητής στην Τουρκία και στην Ελλάδα και τοπογράφος. Γεννήθηκε στο Λονδίνο στις 14 Ιανουαρίου 1777 και ολοκλήρωσε τις στρατιωτικές σπουδές του στη Βασιλική Στρατιωτική Ακαδημία. Αφιέρωσε τη ζωή του στην καταγραφή των ταξιδιών του σε Ελλάδα, Τουρκία και αλλού και στην αρχαιολογία και τοπογραφία. Πέθανε στο Μπράιτον, στις 6 Ιανουαρίου 1860. Βλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 166-170.

[32] ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 186-198· πρβλ. ΣΤΑΘΗΣ 1976, 39-40.

[33] ΚΑΡΑΝΑΤΣΗΣ 1990, 49-60.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η ποιότητα ζωής δεν είναι ικανοποιητική. Από περιγραφές της εποχής η εικόνα που αποκομίζεται για την πόλη της Πρέβεζας είναι κτίσματα χαμηλά, πλινθόκτιστα και οι δρόμοι στενοί, ακάθαρτοι και σκοτεινοί.[34]

Όσον αφορά τα δημογραφικά στοιχεία της πόλης σε αυτήν την περίοδο σημαντικό ρόλο έπαιξε ότι η Πρέβεζα αποτέλεσε πόλη-λιμάνι, γεγονός που την ευνόησε δημογραφικά. Τα στοιχεία προέρχονται από αναφορές και εκθέσεις Ευρωπαίων προξένων της Ηπείρου. Ο πληθυσμός της πόλης κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα ανέρχεται σε 6.000-6.500 ψυχές. Πιο αναλυτικά, στα τέλη του 1862 ο Γάλλος πρόξενος E. Wiet αναφέρει ότι στην Πρέβεζα κατοικούν 1.223 οικογένειες, ή 6.000 άτομα που χωρίζονται σε 4.450 Χριστιανούς, 1.250 Μουσουλμάνους, 50 Εβραίους και 250 ξένους. Παρόμοια δημογραφικά στοιχεία αναφέρει και ο Άγγλος πρόξενος στα Ιωάννινα, R. Stuart το 1863: 4.500 Χριστιανοί, 1.200 Μουσουλμάνοι, 50 Εβραίοι και 200 ξένοι.[35]

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: *Ο πληθυσμός της πόλης της Πρέβεζας το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα*

Έτος	*Ψυχές*
1856	4.600
1862	5.950
1863	6.000
1873	7.000
1874	6.100
1884	5.700
1888	6.566

Πηγή: ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1990, 37

Μετά την πάροδο 10 ετών οι προξενικές αρχές αναφέρουν ότι ο πληθυσμός της πόλης ανέρχεται σε 7.000, από τους οποίους 5.000 ήταν Χριστιανοί, 1.800 Μωαμεθανοί και 200 Εβραίοι, τσιγγάνοι και ξένοι μαζί. Η αύξηση όμως αυτή είναι εικονική γιατί αυτήν τη φορά στους Μουσουλμάνους υπολογίζονται και οι στρατιώτες της τουρκικής φρουράς. Την περίοδο 1895-1902 το μεταναστευτικό ρεύμα στην Ήπειρο γνώρισε έξαρση και αυτό ευνόησε θετικά τη δημογραφία στην Πρέβεζα.[36]

[34] ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1990, 45.

[35] Ξένοι θεωρούνται οι Επτανήσιοι και οι «πρεσβεύοντες το δυτικό δόγμα», δηλαδή οι Καθολικοί σύμφωνα με επεξηγήσεις ή παρατηρήσεις προξένων.

[36] ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ 1990, 36.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 2: *Παραλιακή άποψη της Πρέβεζας του 1950 (Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις)*

Νεότερο ιστορικό πλαίσιο

Στις 21 Οκτωβρίου 1912 η πόλη απελευθερώνεται από τον τουρκικό ζυγό και προσαρτάται στην ελεύθερη Ελλάδα. Η διοίκησή της εντάσσεται στην ενιαία διοικητική οργάνωση του ελληνικού κράτους. Το 1917 οι δυνάμεις της Entente κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο καταλαμβάνουν την πόλη.[37]

Μετά το 1922 προκλήθηκε μια σειρά ανακατατάξεων σε δημογραφικό και οικονομικό επίπεδο από την άφιξη των προσφύγων, την οποία κλήθηκε να αντιμετωπίσει η Ελλάδα μέσα σε μια δυσμενή συγκυρία. Χαρακτηρισμένη ως η «μεγαλύτερη μετακίνηση πληθυσμών στην ιστορία» είναι η αθρόα εισροή προσφύγων στην ελλαδική επικράτεια. Τα προβλήματα που προέκυψαν ήταν η στέγαση, οι υποδομές υποδοχής και εγκατάστασης, η δημόσια υγεία και η επαγγελματική αποκατάσταση των προσφύγων. Πολυάριθμα προάστια, κωμοπόλεις και χωριά δημιουργήθηκαν για να στεγάσουν τον πρόσθετο πληθυσμό. Το 1923 ιδρύθηκε αυτόνομος οργανισμός με την επωνυμία «Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων» (Ε.Α.Π.), με σκοπό την οριστική στέγαση και την απασχόληση των προσφύγων. Η ίδια η Ε.Α.Π. φρόντισε ώστε, οι αστοί στην πλειοψηφία τους πρόσφυγες που προέρχονταν από τον ίδιο οικισμό ή ευρύτερη περιοχή να εγκαθίστανται μαζί στο ελληνικό έδαφος ως μικροϊδιοκτήτες. Η προσωρινή στέγαση Μικρασιατών προσφύγων έγινε καταρχήν σε γήπεδα, θέατρα, αυλές εκκλησιών, δημόσια κτίρια, παράγκες, σκηνές, χαμόσπιτα και καλύβες που βρίσκονταν σε εγκαταλελειμμένα χωριά, σε οικισμούς αμιγώς προσφυγικούς. Στην Ήπειρο εγκαταστάθηκαν 8.179 πρόσφυγες, δηλαδή το 0,7% του συνόλου των προσφύγων.

[37] ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στην περίοδο του Μεσοπολέμου αξίζει να αναφερθεί ένα γεγονός το οποίο σημάδεψε την εικόνα της πόλης. Στην τοποθεσία Βαθύ, «βρήκε τη γαλήνη με μια σφαίρα στην καρδιά», όπως αναγράφεται στην αναθηματική στήλη που στήθηκε από τους Πρεβεζάνους, ο ποιητής των *Νηπενθών* Κώστας Γ. Καρυωτάκης. Ο σημαντικότερος εκπρόσωπος της νεοσυμβολικής και νεορομαντικής σχολής του Μεσοπολέμου αυτοκτόνησε το Σάββατο, 21 Ιουλίου 1928, τριαντατρείς μόλις μέρες ύστερα από την άφιξή του στην Πρέβεζα. Τις λίγες αυτές εβδομάδες έμεινε σε νοικιασμένο δωμάτιο στο γραφικό *Σαϊτάν παζάρ*, σήμερα γωνία οδών Δαρδανελλίων και Χρ. Κοντού. Εκεί κοντά στήθηκε το 1991 και προτομή του. Η αυτοκτονία του ποιητή στην Πρέβεζα έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον πολλών μελετητών. Έχουν γίνει συζητήσεις και έχουν γραφεί μελετήματα γύρω από αυτό το γεγονός.[38]

Κατά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, ανελέητοι βομβαρδισμοί –όχι μόνο από τη γερμανική αεροπορία αλλά και από τη συμμαχική κατά τη διάρκεια της Κατοχής– έπληξαν την πόλη.[39] Τα θύματα και οι υλικές ζημιές ήταν πολλές. Το Σεπτέμβρη του 1944 η εμφύλια σύγκρουση ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ μετά την αποχώρηση των κατακτητών ήταν ένα ακόμη τραγικό γεγονός. Τα χρόνια του Εμφυλίου πολέμου και η μετεμφυλιακή περίοδος ήταν το ίδιο πικρά και δύσκολα για την Πρέβεζα όπως και για όλη την ελληνική επαρχία.

Πίνακας 4: *Ο πληθυσμός της Πρέβεζας από το 1913 έως το 2001*

Έτος	Πληθυσμός	Μεταβολή πληθυσμού
1913	6.202	
1920	7.576	18,13%
1928	8.659	12,5%
1940	8.923	2,96%
1951	11.008	18,94%
1961	11.172	1,46%
1971	11.439	2,13%
1981	12.662	9,54%
1991	13.341	10,97%
2001	16.321	16,1%

Πηγή: Διεύθυνση Γεωργίας νομού Πρέβεζας· ΕΣΥΕ 1951, 1961, 1971, 1981, 1991, 2001

[38] Πραγματοποιήθηκε «Συμπόσιο για τον Κ.Γ. Καρυωτάκη» στην Πρέβεζα στις 11-14 Σεπτεμβρίου 1986, βλ. ΜΕΛΙΣΣΑΡΑΤΟΥ 1990.

[39] ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 215.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 3: *Χάρτης της Πρέβεζας ο οποίος έγινε αμέσως μετά την κατάληψη της πόλης από τους Βενετούς. Το παλαιότερο σωζόμενο σχέδιο της πόλης. Χαλκογραφία του Κορονέλλι, 1687 (Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις)*

Η δεκαετία 1950-1960 υπήρξε καθοριστική για την ιστορική διαδρομή της Πρέβεζας. Η Ελλάδα, στο πλαίσιο της ενσωμάτωσης στο δυτικό μπλοκ, δέχεται αμερικανική βοήθεια, μεγάλο ποσοστό της οποίας διατίθεται για την ανασυγκρότηση της αγροτικής οικονομίας και τη διάνοιξη οδικών αρτηριών για την εξυπηρέτηση εμπορικών δραστηριοτήτων. Σε αυτό το πλαίσιο χαράσσεται η Εθνική οδός Αντιρρίου-Ιωαννίνων και συνδέεται με πορθμείο η βορειοδυτική Ελλάδα με την Πελοπόννησο. Η επικοινωνία με την Αθήνα γίνεται ευκολότερη. Ο διαμετακομιστικός ρόλος της Πρέβεζας ατονεί. Η χερσαία επικοινωνία καταργεί την εξάρτηση της ενδοχώρας από το λιμάνι της Πρέβεζας, το οποίο χάνει τη βασική του λειτουργία και αδρανοποιείται. Το τελευταίο πλοίο της γραμμής σταματά το 1963. Η οικονομία της πόλης εισέρχεται σε καθοδική πορεία. Η ελαιοκαλλιέργεια και η αλιεία συρρικνώνονται, ενώ αρχίζει να αναπτύσσεται η τοματοκαλλιέργεια. Η ιδέα της τοματοκαλλιέργιας ήταν καλή και έδωσε μια οικονομική ανάσα στους Πρεβεζάνους. Με την αλλαγή στην οικονομική βάση της πόλης, τερματίζεται μία μεγάλη περίοδος μετά την οποία έχει αλλάξει ο χαρακτήρας της. Προσελκύεται νέος πληθυσμός από τις γύρω αγροτικές περιοχές γεγονός που επηρεάζει τη δημογραφική σύνθεση της πόλης και τις πολιτισμικές της παραδόσεις.[40] Οι κάτοικοι της Πρέβεζας επίσης, γνωρίζοντας τις φυσικές ομορφιές της πόλης, θέλησαν να στρέψουν την οικονομία τους στον τομέα του τουρισμού. Ξεκίνησαν έργα σιγά-σιγά προς την ανάπλαση και τον εξωραϊσμό της πόλης.

[40] ΑΥΔΙΚΟΣ 2000, 184-185.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η εξέλιξη της πόλης της Πρέβεζας

Η εξέλιξη της Πρέβεζας την πρώτη Οθωμανική περίοδο (1477-1684)

Ο 15ος αιώνας ήταν περίοδος αναταραχών για την Αδριατική θάλασσα. Ο έλεγχος του στομίου του Αμβρακικού απαιτεί να προικιστεί η Πρέβεζα με σημαντικές οχυρώσεις. Η πρώτη οχύρωση της πόλης έγινε, κατά πάσα πιθανότητα, το 1486-1487 από τους Τούρκους. Το φρούριο –που η οχύρωση του συνεχώς βελτιωνόταν– ταυτίζεται με το λεγόμενο *κάστρο της Μπούκας*, στη νοτιοανατολική γωνία της χερσονήσου απέναντι από το ακρωτήριο του Ακτίου.[41] Όπως αναφέρει και ο Βελένης, στο σημείο της ακτής, το πλέον προωθημένο προς την απέναντι Αιτωλοακαρνανία, μπορούμε να διακρίνουμε βάσεις τοιχοποιίας από μεγάλους δόμους, ενώ προς το εσωτερικό της πόλης αναπτύσσεται το συγκρότημα των ιαματικών λουτρών και ένα στρατόπεδο.[42] Η περιοχή είναι γνωστή με την ονομασία *Παλαιοσάραγα*.

«Τα γεωμορφολογικά στοιχεία που επηρέασαν την ανάπτυξη της πόλης και τη διαμόρφωση του πολεοδομικού της ιστού είναι η επίπεδη, χαμηλή παραλία μεταξύ του κάστρου του Αγίου Αντρέα και του φρουρίου της Μπούκας, τα χαμηλά εξάρματα της γης στις θέσεις των φρουρίων του Αγίου Αντρέα και του Αγίου Γεωργίου, ο εξαφανισμένος σήμερα χείμαρρος Καρυδάς που έρεε κατά μήκος της λεωφόρου Ειρήνης και της οδού Καρυωτάκη και τα τενάγη που φαίνεται ότι υπήρχαν παλαιότερα σε διάφορα σημεία της επίπεδης έκτασης».[43]

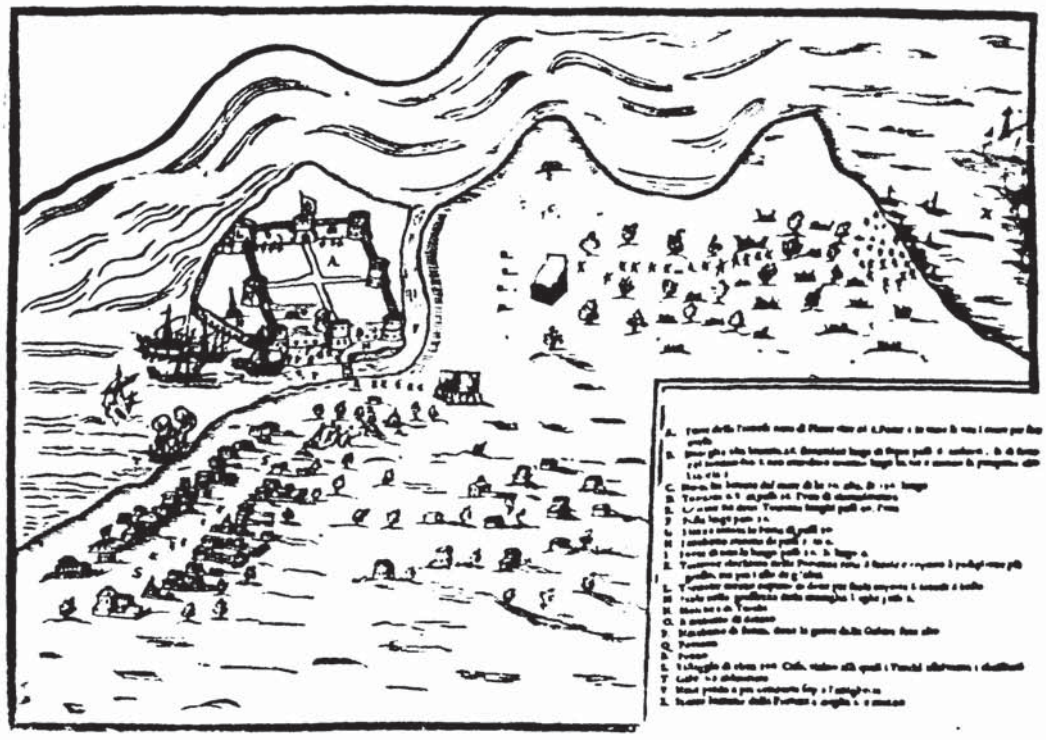
Τα χαρακτικά του 17ου αιώνα (Εικ. 3 και 4) μας δίνουν σημαντικά στοιχεία αυτής της περιόδου για τη μορφή του οικισμού τότε. Η πόλη αποτελείται από έναν οικισμό εντός των τειχών του φρουρίου της Μπούκας και ένα ανοχύρωτο προάστιο. Εντός του φρουρίου βρισκόταν οι κληρικοί και οι αξιωματούχοι της εποχής και εκτός των τειχών ο υπόλοιπος πληθυσμός. Στο εσωτερικό του φρουρίου διακρίνεται ένα τζαμί, το οποίο ήταν αφιερωμένο στο Σουλεϊμάν Χαν, και ένα κτίσμα για στρατιώτες. Προφανώς κάποια υπόλοιπα δημόσια κτίρια και κατοικίες υπάρχουν αλλά δεν διακρίνονται στα χαρακτικά. Είναι λογικό, όμως, ο αριθμός τους να είναι περιορισμένος μιας και ο μουσουλμανικός πληθυσμός στην πόλη αυτήν την περίοδο αντιστοιχεί κυρίως στα άτομα που απαρτίζουν τη φρουρά.[44]

Εντός του φρουρίου ο πολεοδομικός ιστός χαρακτηρίζεται από δύο κεντρικούς οχυρωματικούς άξονες κάθετους μεταξύ τους, οι οποίοι κατέληγαν στις τρεις πύλες του κάστρου και στον κεντρικό μεγάλο πύργο ο οποίος κατέληγε

---

[41] Δονος 2005, 25.
[42] Βελενης 1991, 30-33.
[43] Καραμπελας & Μαμαλουκος 1994, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).
[44] Delilbaşi 1993, 59-60.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 4: *Χάρτης της Πρέβεζας και του κάστρου της Μπούκας από τα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας. Στις σημειώσεις του χάρτη δίνονται λεπτομερή στοιχεία για το μέγεθος του κάστρου. Αναφέρεται ότι το «χωριό» έξω από το κάστρο έχει περίπου τριακόσια σπίτια. Σημαντική η σημείωση του τζαμιού μέσα στο κάστρο. Χαλκογραφία αγνώστου, 1605 (ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 30)*

στην κεντρική πύλη του φρουρίου. Δεξιά και αριστερά του κεντρικού οχυρωματικού άξονα ήταν χτισμένες κατοικίες, ενώ οι εμπορικές δραστηριότητες παρουσιάζουν τάσεις συγκέντρωσης προς την κεντρική πύλη του κάστρου.

Μετά τα μέσα του 17ου αιώνα ο πολεοδομικός ιστός εντός του φρουρίου αρχίζει να πυκνώνει από οικήματα για τη φρουρά και για το μουσουλμανικό πληθυσμό που έχει αναπτυχθεί στη πόλη. Σημειώνονται 100 περίπου κατοικίες, μονώροφες και διώροφες. Υπήρχαν επιμήκη κτίσματα στο δυτικό μέρος του φρουρίου που προφανώς χρησιμοποιούνται από τη φρουρά ως αποθηκευτικός χώρος. Νοτιοδυτικά του κεντρικού πύργου υπήρχε το τζαμί. Επίσης αναφέρεται η ύπαρξη πυριτιδαποθηκών, αμπαριών, υδραγωγείων, κτιρίου της μπάντας και 40 κανονιών.[45] Λόγω ενδεχομένως της ανάγκης των κατοίκων για ευρυχωρία, κατεδαφίζεται το εσωτερικό τείχος.

[45] ΚΟΚΟΛΑΚΗΣ 1987, 236.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο οικισμός έξω από το τείχος (*Borgo*) βρίσκεται βόρια του φρουρίου κατά μήκος της παραλίας. Στα τέλη του αιώνα εκτεινόταν ως τις εκβολές του χείμαρρου Καρυδά, τη σημερινή οδό Καρυωτάκη. Από τις διηγήσεις του Τούρκου περιηγητή Τσελεμπή μαθαίνουμε ότι το 1670 βρίσκονται εκεί περίπου 30 αρχοντικά σπίτια, μονώροφα και διώροφα, με κήπους, και ο οικισμός περιβάλλεται από εκτάσεις εσπεριδοειδών. Αυτήν την περίοδο, ο οικισμός της Πρέβεζας διαθέτει ένα μοναδικό τζαμί, τρία συνοικιακά προσκυνήματα, ένα *μεντρεσέ* (ιεροδιδασκαλείο), ένα σχολείο, έναν *τεκέ* (μοναστήρι), ένα λουτρό καθώς και ένα χάνι και εκατό συνολικά μαγαζιά.[46] Για το χριστιανικό πληθυσμό της πόλης δεν μας δίνονται πληροφορίες.

Με την πάροδο των χρόνων η γεωμετρικότητα του πολεοδομικού ιστού μέσα στο φρούριο χάνεται. Ο ιστός αποκτά πλήθος στενών δρόμων. Έξω από τα τείχη ο πολεοδομικός ιστός επεκτείνεται με κάποιους περιορισμούς, οι οποίοι επιβάλλονται από γεωμορφολογικά χαρακτηριστικά όπως ο χείμαρρος, ο βάλτος και η θάλασσα.

Σε απόσταση 2,5 χλμ. από το φρούριο βρίσκεται το λιμάνι του οικισμού το οποίο είναι γνωστό με την ονομασία *Μαργαρώνα* ή αλλιώς «Βαθύ». Πρόκειται για φυσικό λιμάνι προστατευμένο από τους ανέμους, με βαθιά νερά και δυνατότητα να χωρέσει 200 περίπου πλοία της εποχής. Εκεί υπάρχει και το ναυπηγείο για την επισκευή των πλοίων.

Επιπλέον, σε χαρακτικά διακρίνουμε ένα τουρκικό νεκροταφείο μεταξύ του χείμαρρου Καρυδά και της Βρυσούλας, μιας και τα νεκροταφεία φτιαχνόταν πάντα εκτός των ορίων του οικισμού.

Η εξέλιξη της πόλης της Πρέβεζας την ενετική περίοδο (1684-1798)[47]

Σε σημαντικά σημεία γύρω από το προάστιο, που βρισκόταν παλιότερα εκτός των τειχών, υπάρχουν τρεις κυκλικοί πύργοι με αναχώματα στη βάση τους. Οι πύργοι είχαν κτισθεί από τον προνοητή Νικολό Λεόν μεταξύ 1684 και 1687. Επίσης, το φρούριο ενισχύθηκε με σημαντικές οχυρώσεις από τον Μοροζίνι.[48]

Στον οικισμό οι αλλαγές δεν είναι μεγάλες σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο. Εντός των τειχών μια μετατροπή που έγινε οφείλεται πάλι στον Μοροζίνι, ο οποίος διέταξε να μεταβληθεί το κυριότερο τζαμί της πόλης σε εκκλησία του Αρχαγγέλου Μιχαήλ το 1684.[49] Όσον αφορά τον οικισμό εκτός των τειχών αυτός εκτείνεται ως τις εκβολές του χειμάρρου Καρυδά. Οι Χριστιανοί συγκεντρώνονται ακόμα γύρω από την εκκλησία του Αγίου Νικολάου.

---

[46] ΚΟΚΟΛΑΚΗΣ 1987, 236-237.

[47] Στην ενότητα αυτή συμπεριλαμβάνεται η σύντομη κυριαρχία των Οθωμανών 1701-1717 έτσι ώστε να παρουσιαστεί ολοκληρωμένη η εικόνα της πολεοδομικής εξέλιξης της πόλης.

[48] ΔΟΝΟΣ 2005, 25.

[49] ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ 1986, 223-224.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το 1701, όπως προέβλεπε η συνθήκη του Κάρλοβιτς, το φρούριο της Μπούκας ανατινάζεται. Οι Οθωμανοί, αφού δεν μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν το κατεδαφισμένο φρούριο της Μπούκας, θέλησαν να ενισχύσουν την άμυνά της πόλης. Έτσι, χτίζεται μετά το 1701 κάστρο, το λεγόμενο σήμερα του Αγίου Αντρέα, το οποίο υπάρχει βελτιωμένο ακόμα στη θέση του στο κέντρο της πόλης. Το σχήμα του δηλώνει, σχεδόν με βεβαιότητα, ότι είναι το τετράπλευρο-ορθογώνιο οχυρό, το οποίο με την επωνυμία «PIANTA DI PREVEZA» εικονίζεται στις βενετικές αρχειακές πηγές του τέλους του 18ου αιώνα, ένα φρούριο τελείως διαφορετικό από εκείνο στη θέση «Μπούκα».

Μετά το δεκαεξαετή πόλεμο μεταξύ της Τουρκίας και των ευρωπαϊκών συμμαχικών δυνάμεων, καταστράφηκε μεγάλο μέρος του οικισμού έξω από το φρούριο. Αρκετοί αυτόχθονες εγκατέλειψαν την πόλη και έφυγαν προς βενετικές κτίσεις. Ο πληθυσμός συρρικνώνεται. Τη μικρή αυτήν περίοδο της τουρκοκρατίας (1701-1717), η κατάσταση ήταν ασταθής. Έτσι, ο αιώνας που ακολούθησε υπήρξε καθοριστικός για τη μετέπειτα εξέλιξη της πολεοδομίας στην Πρέβεζα.

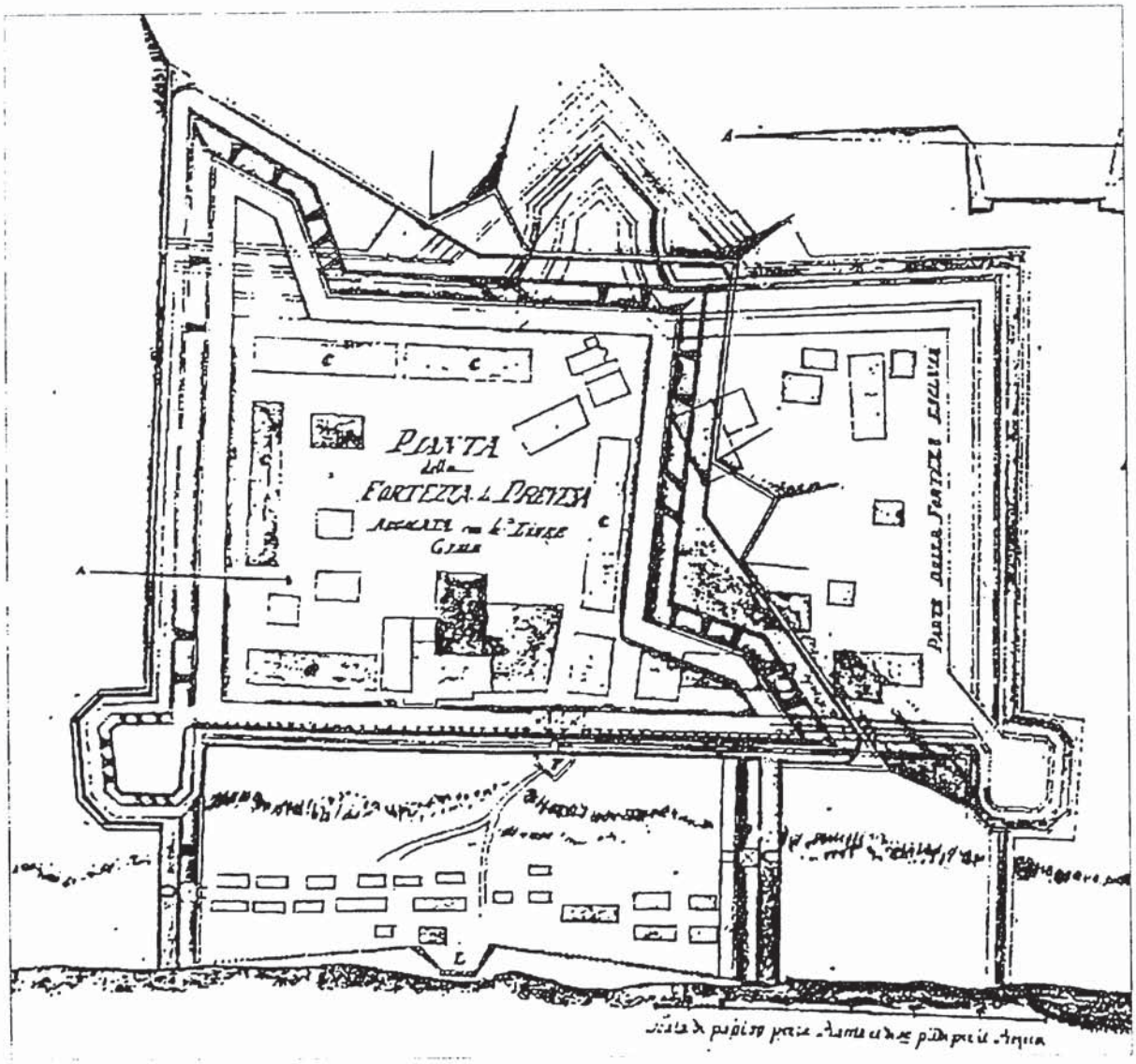
Όταν η πόλη επανήρθε στη βενετική κατοχή το 1717, επικράτησε πάλι κλίμα ειρήνης και ασφάλειας και κατά συνέπεια ευνοήθηκε η εξέλιξη του οικισμού. Οι έποικοι έρχονται στην Πρέβεζα από τουρκοκρατούμενες περιοχές και έτσι εξηγείται και η πληθυσμιακή αύξηση. Ο εποικισμός προσδίδει ιδιότητες στην πολεοδομική εξέλιξη της πόλης, οι οποίες την επηρεάζουν ακόμα και σήμερα.

Μετά την καταστροφή του φρουρίου της Μπούκας, το στρατιωτικό και διοικητικό κέντρο μεταφέρεται στο «PIANTA DI PREVEZA», οπότε από εκεί αρχίζει η ανάπτυξη του οικισμού. Οι κατοικίες σε αυτήν την περίοδο είναι μεταξύ του χειμάρρου Καρυδά και του νέου φρουρίου. Επίσης η πόλη αρχίζει να πυκνώνει και δυτικά του χειμάρρου αλλά με μικρότερη ένταση. Ακόμα κατοικίες πρέπει να υπήρχαν και μπροστά από το κάστρο στην παραλία όπως φαίνεται από χειρόγραφο σχέδιο (Εικ. 5). Η περιοχή της αγοράς αναπτύχθηκε επί ενετοκρατίας με χαρακτηριστική την ανάμειξη χρήσεων εμπορίου και κατοικίας, γεγονός που ισχύει μέχρι και τις μέρες μας.

Η Πρέβεζα αυτήν την περίοδο αποτελείται από τις εξής οχτώ ενορίες: του Αγίου Αντρέα (στο φρούριο), της Κοιμήσεως της Θεοτόκου, του Αγίου Χαραλάμπους, του Αγίου Δημητρίου, του Αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου, του Αγίου Αθανασίου, των Αγίων Αποστόλων και του Αγίου Νικολάου.[50]

[50] Αυτήν την περίοδο η αδόμητη έκταση της πόλης διαιρείται σε οχτώ φέουδα και μοιράζεται σε οχτώ οπλαρχηγούς που είχαν πάρει μέρος σε πολεμικές επιχειρήσεις με το μέρος των Βενετών. Αυτοί με τη σειρά τους μοίρασαν το φέουδό τους σε συγγενείς και σε άλλους συνεργάτες τους, ενώ όσες εκτάσεις γης έμειναν ενοικιάστηκαν σε ιδιώτες. Κάθε φέουδο θα έπρεπε να έχει και έναν ενοριακό ναό.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΕΙΚΟΝΑ 5: *Σχέδιο του κάστρου του Αγίου Αντρέα και προτάσεις βελτίωσης. Επιχρωματισμένο χειρόγραφο σχέδιο άγνωστου από τα Κρατικά Αρχεία της Βενετίας, 18ος αι. (ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 31)*

Η νεότερη Πρέβεζα έχει στοιχεία από τον πολεοδομικό ιστό που αναπτύχθηκε αυτήν την περίοδο. Χαρακτηριστικό που δεν έχει αλλοιωθεί σε μεγάλο βαθμό μέχρι σήμερα είναι το πυκνό δίκτυο δρόμων παράλληλων και κάθετων στην παραλία. Άλλοι ακανόνιστοι και αραιοί υπήρχαν στον υπόλοιπο οικισμό. Οι Ενετοί χειρίζονται τις χαράξεις ορθολογικά, έτσι προέκυψαν χαράξεις με τη μορφή σχάρας. Από τις διηγήσεις του περιηγητή Leake[51] μαθαί-

[51] ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2007, 187.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νουμε ότι περνώντας από την Πρέβεζα συνάντησε μια πόλη σχετικά αραιοκατοικημένη, όπου κάθε σπίτι είχε το δικό του κήπο με δέντρα και λαχανόκηπο.

Ελεύθεροι χώροι τότε ελάχιστοι υπήρχαν. Στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου υπήρχε μια διαμορφωμένη πλατεία από την προηγούμενη περίοδο της Τουρκοκρατίας. Οι υπόλοιπες εκκλησίες δεν διέθεταν ελεύθερους χώρους. Χώρος συγκέντρωσης και κοινωνικών επαφών για την πόλη θεωρείται η αγορά η οποία ακολουθούσε, όπως προαναφέραμε, γραμμική διάταξη παράλληλη με την παραλία, ένα δρόμο δηλαδή πιο πάνω. Η επαφή με την εξοχή ήταν άμεση στην Πρέβεζα οπότε η έλλειψη ελεύθερων χώρων δεν γινόταν αισθητή.

Σημαντικά κτίρια

Το μόνο δημόσιο κτίριο που χρονολογείται χωρίς αμφιβολία είναι ο πύργος του Ωρολογίου, κτίσμα του 1752. Πρόκειται για κτίσμα καθαρά βενετσιάνικης τεχνοτροπίας και επιρροής. Είναι ένας πέτρινος, τετράγωνος σε κάτοψη πύργος με τέσσερις στάθμες, η τελευταία στάθμη του καλύπτεται με ημικυλινδρικό θόλο. Πάνω στο εξωράχιό της ήταν τοποθετημένη, ακάλυπτη αρχικά, η καμπάνα του ωρολογίου.[52]

Επιπλέον, γνωρίζουμε ότι υπήρχε ένα ενετικό διοικητήριο στη θέση όπου αργότερα χτίστηκε το Γενί Τζαμί. Το τελωνείο της πόλης βρίσκεται σχετικά στο κέντρο της πόλης, στα όρια της ενορίας του Αγίου Χαραλάμπους. Επίσης υπήρχε υγειονομείο στα όρια της πόλης, στην περιοχή που και σήμερα ακόμα ονομάζεται «Φόρος».[53] Ακόμα, υπάρχουν πληροφορίες ότι στην περιοχή του κάστρου του Αγίου Αντρέα, μέσα από το προτείχισμα, υπήρχε μεγάλη ευρύχωρη αίθουσα στην οποία συνεδρίαζε το κοινοτικό συμβούλιο.[54]

Όσον αφορά την εκπαίδευση, από το 1718 υπήρχαν γραμματοδιδασκαλεία όπου διδασκόταν η ιταλική γλώσσα. Τα σχολεία λειτουργούσαν στους νάρθηκες των εκκλησιών. Μόνο μετά το πέρασμα του Κοσμά του Αιτωλού[55] έχουμε ίδρυση σχολείων στην Πρέβεζα. Το πρώτο ελληνικό σχολείο το απέκτησε η Πρέβεζα μόλις το 1779 όπως μας έγινε γνωστό από επιστολή στους κατοίκους της Πρέβεζας.[56]

Πέντε από τις εκκλησίες της περιόδου της Ενετοκρατίας σώθηκαν ως τις μέρες μας σε κατάσταση που προσφέρεται για κάποιες παρατηρήσεις. Πρόκειται για μονόκλιτες ξυλόστεγες βασιλικές αρκετά μεγάλων διαστάσεων. Τα μορφολογικά στοιχεία των περισσοτέρων από αυτές, όπως ο Άγιος Αθανάσιος

---

[52] ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).

[53] Η προέλευση του ονόματος «Φόρος» προέρχεται από το φόρο που πλήρωναν για την είσοδο στην πόλη.

[54] ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2002, 35.

[55] Ο Άγιος Κοσμάς δίδαξε στην Πρέβεζα από το 1758 έως το 1779, βλ. ΒΑΣΙΛΑΣ 1957, 225.

[56] ΚΑΡΖΗΣ 1993, 59-62.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και η Αγία Παρασκευή, ανήκουν σχεδόν εξολοκλήρου στην παλαιότερη, τοπική αρχιτεκτονική παράδοση. Σπανιότερα, όπως στην περίπτωση του μητροπολιτικού ναού του Αγίου Χαραλάμπους, που χρονολογείται στο πρώτο μισό του 18ου αιώνα, αυτά προέρχονται από το επτανησιακό μπαρόκ.[57]

Στο εξωτερικό του φρουρίου υπήρχε ναός αφιερωμένος στον Άγιο Αντρέα. Επίσης, υπήρχε και ένας ρωμαιοκαθολικός ναός στο εσωτερικό του φρουρίου, ο οποίος μετατράπηκε σε πυριτιδαποθήκη.[58]

Κατοικίες

Δεν είναι δυνατόν για αυτήν την περίοδο να έχουμε χρονολογίες για τις κατοικίες του οικισμού. Μεγάλο ποσοστό από αυτές καταστράφηκε στο χαλασμό που ακολούθησε. Τα στοιχεία που υπάρχουν αφορούν περιγραφές μιας και δεν έχουν διασωθεί κτίρια ή χαρακτικά. Κάποια από τα σπίτια είναι σπιτοκάλυβα, ενώ υπάρχουν αρκετά σπίτια πιο εύπορων σε ενετικό ρυθμό. Σύμφωνα με μια απογραφή του 1780 η Πρέβεζα αποτελείται από 87% πέτρινα σπίτια και 13% πλινθόκτιστα. Επιπλέον το 82% είναι μονώροφα και το 18% διώροφα.[59]

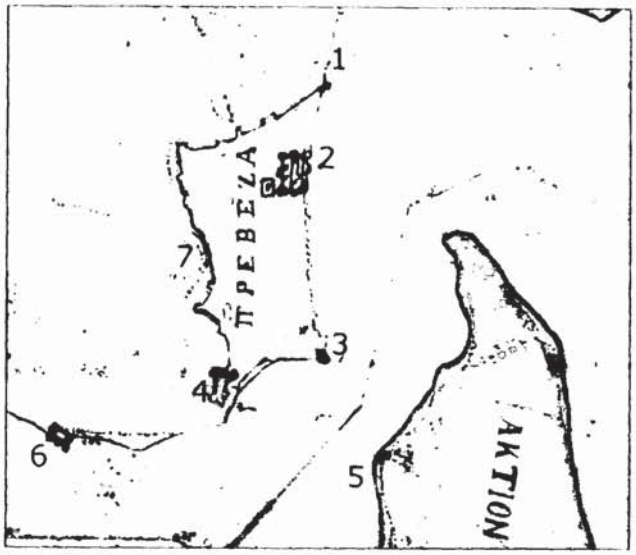
Ελάχιστοι είναι οι πόροι αυτήν την περίοδο για την οικοδόμηση αξιόλογων κτισμάτων. Όσον αφορά τα σπιτοκάλυβα, η επιφάνειά τους δεν ξεπερνά τα 60 τ.μ. και το ύψος τα 3 μέτρα. Η τοιχοποιία, λόγω και του μικρού ύψους της οικοδομής ήταν ανθεκτική στους σεισμούς. Δενόταν με δρύινα ξύλα πάνω από την πόρτα, τα παράθυρα και στο πάνω μέρος του τοίχου, όπου ακουμπούσαν τα ξύλα της στέγης. Δρύινα ήταν και τα ξύλα της στέγης, οι σκελετοί των κουφωμάτων και αργότερα και τα πατώματα. Η πόρτα του σπιτιού ήταν στην πίσω πλευρά. Στο δρόμο ήταν η αυλόπορτα. Στο βάθος της αυλής ήταν οι βοηθητικοί χώροι. Τα ανοίγματα ήταν μικρών διαστάσεων και ήταν κατασκευασμένα με καρφωμένες σανίδες. Στο δάπεδο της οικοδομής έστρωναν λάσπη από κοκκινόχωμα. Αργότερα τοποθετήθηκαν τα ξύλινα ταβάνια και στα παράθυρα τελάρα με υαλοπίνακες. Στη μια πλευρά από την πόρτα, χώρισαν με τσατμά δύο μικρές κρεβατοκάμαρες. Ο μεγαλύτερος χώρος ήταν η υποδοχή. Για νερό η κάθε οικογένεια είχε το δικό της πηγάδι.[60]

Άλλη μια λαϊκή κατασκευή κατοικίας ήταν με πλίνθο. Με κοκκινόχωμα έφτιαχναν πηχτή λάσπη στην οποία έριχναν λίγο άχυρο. Το κτίσμα ήταν ζεστό και ανθεκτικό στους σεισμούς. Δεν είχε αντοχή όμως στη βροχή. Για αυτό το λόγο έκτιζαν τα θεμέλια με πέτρα μέχρι 40 εκ. πάνω από το έδαφος και έριχναν ασβέστη.[61]

---

[57] Καραμπελας & Μαμαλουκος 1994, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).
[58] Ξενοπουλος 1986, 223-224· Καραμπελας 2005, 70, υποσημ. 21.
[59] Κομης 1999, 171-172.
[60] Μουστακης 2002, 274.
[61] Μουστακης 2002, 274.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 6: *Λεπτομέρεια χάρτη της Πρέβεζας του 1880, όπου έχουν σημειωθεί από τη συγγραφέα οι οχυρώσεις της πόλης:*
1. Ο προμαχώνας της Βρυσούλας·
2. Το κάστρο του Αγίου Αντρέα·
3. Η θέση Παλαιοσάραγα·
4. Το κάστρο του Αγίου Γεωργίου·
5. Το κάστρο του Ακτίου·
6. Το κάστρο του Παντοκράτορα·
7. Η τάφρος
(ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 19)

Προφανώς υπήρχαν και κατοικίες καλύτερης κατασκευής για πιο εύπορες οικογένειες. Αρκετές καταστράφηκαν στο χαλασμό όπως προαναφέρθηκε, και δεν υπάρχει σχετική βιβλιογραφία.

Η εξέλιξη της πόλης της Πρέβεζας τα χρόνια του Αλή πασά (1798-1820) και κατά τη δεύτερη οθωμανική κυριαρχία (1820-1912)[62]

Με την τελική επικράτηση του Αλή πασά αρχίζει μια σημαντική δραστηριότητα για την αμυντική κάλυψη της Πρέβεζας, με κατασκευή κυρίως νέων φρουρίων και φυσικά την ενίσχυση των υπαρχόντων.

Το υπάρχον κάστρο του Αγίου Αντρέα ανακαινίζεται ριζικά το 1807. Ολόκληρο το κάστρο εκτός από την ανατολική του πλευρά ανοικοδομήθηκε και έφτασε σε μήκος τα 285 μ. και σε πλάτος τα 140 μ. περίπου. Οι παλιοί προμαχώνες προς τη θάλασσα επεκτάθηκαν και ενισχύθηκαν, ενώ οι τρεις νέοι προμαχώνες, δύο γωνιακοί και ένας ενδιάμεσος προς την ξηρά, ανακατασκευάστηκαν και βελτιώθηκαν. Ένας κανονικός δεύτερος περίβολος δημιουργήθηκε στα ανατολικά του φρουρίου, προς τη θάλασσα με την οικοδόμηση καλοχτισμένου προτειχίσματος με μια ισχυρή κύρια πύλη στη νότια πλευρά του και μια βοηθητική στη βόρεια.[63]

Αυτήν την περίοδο κατασκευάστηκε και η τάφρος. Η τάφρος περιβάλλει όλο το μέρος της πόλης. Το μήκος της είναι περίπου 4 χλμ., το πλάτος περίπου 8 μ. στη βάση και 10μ. στην κορυφή. Το βάθος είναι περίπου 5 μ. Ήταν

[62] Το 1797 η πόλη παραδίδεται στους Γάλλους για ένα μόνο χρόνο. Το χρονικό διάστημα της κυριαρχίας τους στην πόλη είναι μικρό ώστε να επηρεάσει την πολεοδομική της εξέλιξη.

[63] Αναφέρει ο Άγγλος διπλωμάτης Ουίλιαμ Τέρνερ ο οποίος ταξίδευε με αποστολή στα Γιάννενα το καλοκαίρι του 1813.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κτισμένη και από τις δύο πλευρές με πέτρα. Με στόχο να ενισχυθεί η άμυνα τις τάφρου σε ορισμένα σημεία υπάρχουν προεξοχές. Υπήρχαν τρία ξύλινα γεφύρια τα οποία έδιναν είσοδο σε ισάριθμες πόρτες κτιρίων, που στέγαζαν φυλάκια. Με την απελευθέρωση της πόλης έχουν γίνει πολλές επεμβάσεις σε ολόκληρο το μήκος της τάφρου, τόσο με την επίχωση του πυθμένα της σε ορισμένα σημεία, όσο και στις παρειές του τείχους και του αντερείσματός του. Η φθορά της άρχισε ήδη αμέσως μετά την κατασκευή της, όπως μας πληροφορούν τα ταξιδιωτικά κείμενα της εποχής.[64] Η τάφρος είχε τρεις πύλες και ενδεχομένως τέταρτη για την επικοινωνία της πόλης με την ύπαιθρο.[65]

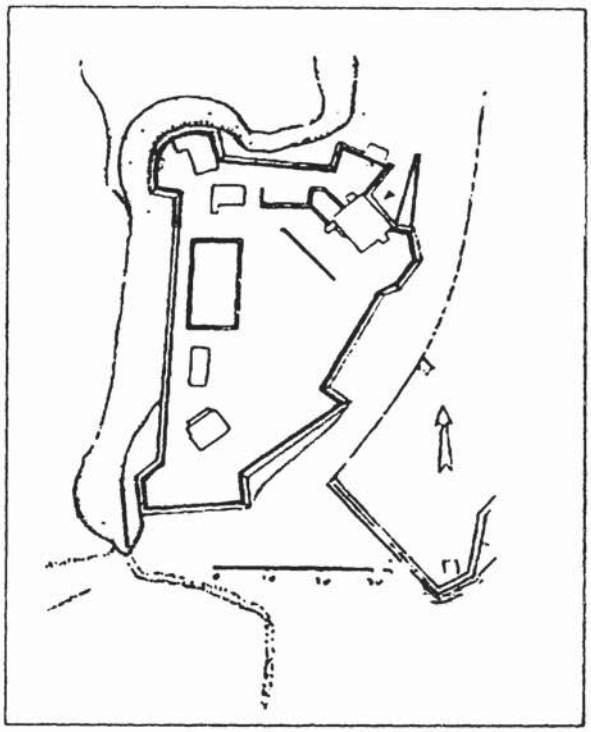
Από τα λίγα εναπομείναντα σήμερα στοιχεία μπορούμε να ερευνήσουμε τη μορφή και τη λειτουργία της τάφρου. Η τάφρος ξεκινά από τα βόρεια της πόλης σε επαφή σχεδόν με την ακτογραμμή. Στη θέση αυτή υπάρχει ο ισχυρός παράκτιος προμαχώνας της Βρυσούλας. Ακολουθεί ευθύγραμμη πορεία με κατεύθυνση νότια-νοτιοδυτική και στη συνέχεια αλλάζει κατεύθυνση νότια-νοτιοανατολικά μέχρι να συναντήσει εκ νέου τη θάλασσα αφού περιβάλει τη δυτική πλευρά του κάστρου του Αγίου Γεωργίου, περιλαμβάνοντας συνολικά μια έκταση 100 περίπου ha. Στο πρώτο σκέλος διακρίνονται τρεις κυκλοτερείς επιχώσεις που εξέχουν από τον άξονα της τάφρου προς το εξωτερικό. Το έργο διαμορφώθηκε σε πεδινό έδαφος, εκμεταλλευόμενο πλήρως το φυσικό ανάγλυφο, αλλά και με εκτεταμένες επιχώσεις και αποχωματώσεις. Όλο το έργο ξεπερνά τις κρατούσες στην περιοχή αντιλήψεις οχύρωσης που εμμένουν στην κλασική μορφή των κάστρων-οχυρών. Φαίνεται ότι οι Γάλλοι σύμβουλοι του Αλή πασά κατάφεραν τελικά να του μεταφέρουν τις ευρωπαϊκές αντιλήψεις που κυριαρχούσαν στην εποχή του και να εφαρμόσουν μια νέα μορφή οχυρώσεων στην περιοχή.[66] Η κατασκευή της τάφρου δίνει χαρακτήρα αυτονομίας στην πόλη και την προσανατολίζει προς το λιμάνι της.

Στο νοτιότερο άκρο της παλιάς πόλης της Πρέβεζας χτίστηκε μεταξύ 1808 το φρούριο του Αγίου Γεωργίου, γνωστό και ως *Γενί Καλέ* (= νέο φρούριο), χτισμένο σε φυσικό ύψωμα του εδάφους για να ελέγχει τα στενά του Αμβρακικού κόλπου. Κατασκευάστηκε υπό τις οδηγίες του Γάλλου μηχανικού Vaudoncourt όπως και τα υπόλοιπα έργα αυτής της εποχής και διατηρεί σχεδόν ακέραιο ολόκληρο τον οχυρό περίβολό του. Έχει μήκος 200 μ. και πλάτος 75 μ. και φέρει δύο προμαχώνες επί των άκρων της βόρειας πλευράς. Η τοιχοποιία του έχει τα ίδια κατασκευαστικά στοιχεία με τα περισσότερα τμήματα του φρουρίου του Αγίου Ανδρέα, και με αντίστοιχα του φρουρίου του Παντοκράτορα.[67]

---

[64] Καραμπελας 2007, 230.
[65] Μουστακης 2002, 46
[66] Βελενης 1995, 61.
[67] Βελενης 1995, 56.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

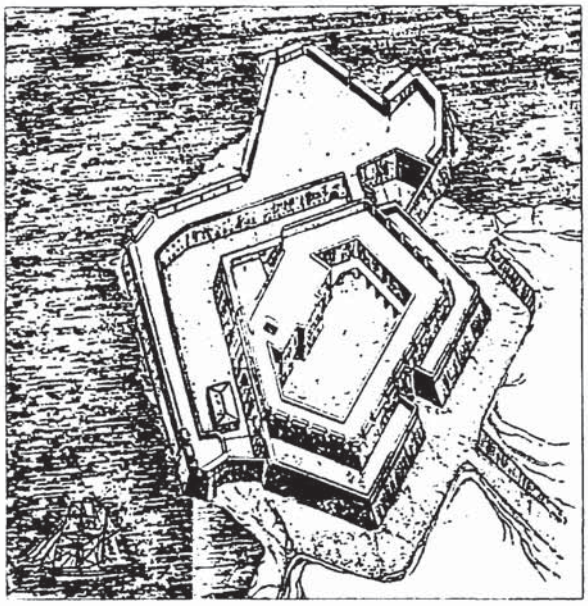
ΕΙΚΟΝΑ 7: *Το κάστρο του Αγίου Γεωργίου (ΣΜΥΡΗΣ 2001, 233)*

Το κάστρο του Παντοκράτορα με τη σημερινή του ονομασία υψώνεται περίπου ένα χιλιόμετρο δυτικά από την πόλη της Πρέβεζας. Είναι χτισμένο πάνω σε βραχώδη ακτή σε θέση με μεγάλη στρατηγική σημασία μπροστά από τον Αμβρακικό κόλπο. Έχει περίβολο, σχήματος κανονικού πενταγώνου, και ένα δεύτερο περίβολο σε χαμηλότερο επίπεδο που εκτείνεται μεταξύ του κύριου οχυρού και της ακτής. Κατά το Βελένη μόνο ο κεντρικός πυρήνας του οχυρού κατασκευάστηκε βάσει σχεδίων του Γάλλου αξιωματικού Vaudoncourt, το 1807, ενώ ο εξωτερικός περίβολος είναι προσθήκη των μέσων του 19ου αιώνα. Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα έγιναν αρκετές αναδιαρθρώσεις στην άμυνα της πόλης. Η θέση «Μπούκα» κράτησε την ονομασία και μετά την καταστροφή του φρουρίου της διατηρώντας στρατιωτική χρήση. Ενόψει του Ελληνοτουρκικού πολέμου το 1897 έγιναν νέα οχυρωματικά έργα από τους Τούρκους. Αυτά αφορούν την εξαρχής κατασκευή πυροβολείων «Χαμηδιέ» στην Παργινόσκαλα και «Καλ-Μπαμπά» στον Παντοκράτορα. Τα παλιότερα πυροβολεία στα Παλαιοσάραγα και στη Βρυσούλα ανακαινίστηκαν. Σήμερα δυστυχώς διασώζονται μόνο οι βάσεις τοιχοποιίας από μεγάλους όγκους στη θέση «Μπούκα».[68] Η μορφή της πόλης παγιώνεται μετά τα νέα κατασκευαστικά οχυρωματικά έργα του Αλή πασά. Οι αποφάσεις αυτές φανερώνουν την αυτονομία που επιδίωξε να δώσει στην πόλη ορίζοντας το χώρο της. Η πόλη μπορεί να ελέγχει τι εισάγει και τι εξάγει τα αγαθά αφού θα περάσουν από τις πύλες της. Όσον αφορά τον οικισμό η πόλη μετά το 1820 και ολόκληρο το 19ο αιώνα διατήρησε τη σπουδαιότητά της ως λιμάνι. Ο οικισμός δέχεται κάποιες επεκτάσεις στα όριά του αλλά ο υπόλοιπος πολεοδομικός του ιστός παραμένει ως είχε στην προηγούμενη περίοδο. Ο προσανατολισμός της πόλης στο λιμάνι της μας οδηγεί σε μια εικόνα που όλη η πόλη να αποτελείται από την παραλιακή, σήμερα οδό Ελ. Βενιζέλου, και την αμέσως επόμενη παράλληλό της, τη σημερινή οδό Εθνικής Αντιστάσεως. Σε αυτούς τους δύο δρόμους συγκεντρωνόταν η ζωή της πόλης με τις ζωτικές

[68] ΒΕΛΕΝΗΣ 1995, 53.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χρήσεις για την κοινωνική και οικονομική ζωή της.[69] Ακόμα, κατά μήκος της σημερινής οδού Π. Τσαλδάρη, που συνδέει την περιφέρεια με το λιμάνι, βρίσκονται χρήσεις όπως υπηρεσίες, εργαστήρια και καταστήματα για την εξυπηρέτηση των αναγκών των κατοίκων της υπαίθρου. Άρα, επί της Τσαλδάρη και των άμεσα συνδεδεμένων με αυτή οδών, είχαμε συγκέντρωση χρήσεων όπως χάνια, κηροποιεία, σαμαράδικα, τσαρουχάδικα, πεταλωτήρια, γανωματάδικα, γουναράδικα, οπλοποιεία.[70]

ΕΙΚΟΝΑ 8: *Το κάστρο του Παντοκράτορα (ΒΕΛΕΝΗΣ 1995, 78)*

Οι σημερινές κύριες αρτηρίες ήταν και τότε αυτές που αποτελούσαν το οδικό δίκτυο για την πόλη αν και, βέβαια, υπό εντελώς άλλη μορφή. Καταρχήν είναι η παραλιακή σημερινή οδός Ελ. Βενιζέλου η οποία τότε συγκέντρωνε την εμπορική και επιβατική κίνηση της πόλης. Πάνω της κατέληγαν οι «σκάλες». Εκεί έδεναν οι μαούνες και μεταφόρτωναν τα εμπορεύματά τους από τα μεγαλύτερα πλοία που βρίσκονται ανοιχτά από την πόλη. Δεύτερη σημαντική οδός για το κυκλοφοριακό σύστημα ήταν η σημερινή οδός Εθνικής Αντιστάσεως. Είναι η πρώτη παράλληλος από το λιμάνι, όπως προανέφερα. Όπως και σήμερα συγκέντρωνε το μεγαλύτερο μέρος των εμπορικών καταστημάτων. Ήταν και τότε η αγορά της πόλης. Αυτή η οδός το 16ο αιώνα έφτανε ως το φρούριο της «Μπούκας». Δύο ακόμα βασικές οδοί ήταν η οδός Π. Τσαλδάρη, όπως προαναφέρθηκε, και η οδός Κλεμανσώ.[71] Είναι αυτές που συνδέουν το λιμάνι με την ύπαιθρο. Οι δρόμοι κοντά στην αγορά αναφέρονται ως στενοσόκακα με καλντερίμια, ενώ οι άλλοι που βρίσκονται πιο έξω ήταν και εκείνοι στενοί και χωματεροί, χωρίς κράσπεδο. Αυτούς τους στενούς δρόμους πέρα από τα κτίρια τους πλαισιώνουν καλαμιές και βουρλιές.[72]

Η πόλη αυτήν την περίοδο ήταν χωρισμένη σε δώδεκα *μαχαλάδες* (= συνοικίες): Παλαιοσάραγα ή Αγίου Νικολάου, Γενί Τζαμί ή Αγίου Κωνσταντίνου, Προύσα ή Αγίου Βασιλείου, Γεφυροπούλου ή Χρυσοστόμου, Ομέρ Πασά ή Αγίας Παρασκευής, Αγορά, Ρολόι ή Αγίου Χαραλάμπους, Τσαβαλοχώρι,

[69] ΑΥΔΙΚΟΣ 2000, 49.
[70] ΑΥΔΙΚΟΣ 2000, 52-54.
[71] Οι ονομασίες των οδών αφορούν τις σημερινές υπάρχουσες.
[72] HOLLAND 1989, 68· πρβλ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, στον παρόντα τόμο, 159.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Καφενέδες, Μεχτέπ ή Αγίου Αθανασίου, Μαοτζίρ μαχαλάς ή Ματζίρικα[73] και ο μαχαλάς του Φρουρίου (Εικ. 9).

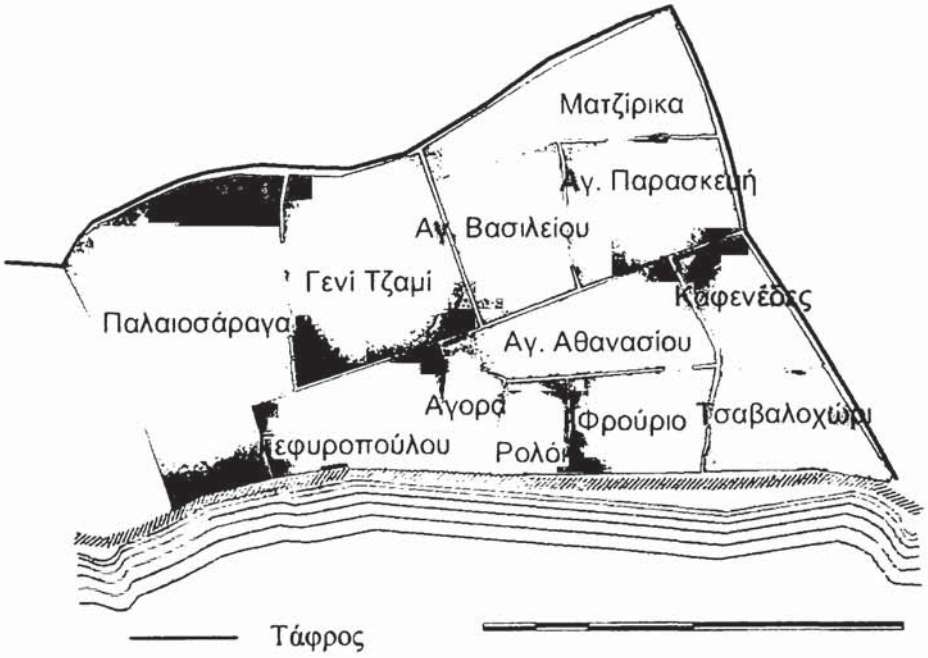
Η επιλογή του τόπου κατοικίας αφορά κάποια χαρακτηριστικά όπως τον τόπο απασχόλησης και το ότι οι κάτοικοι ανήκαν σε μία από τις εθνοθρησκευτικές κοινότητες. Οι Μουσουλμάνοι, οι οποίοι διοικούν την πόλη αυτήν την περίοδο, κατοικούν κοντά στο φρούριο του Αγίου Αντρέα όπου ήταν και το διοικητικό κέντρο. Επίσης, μέρος αυτής της ομάδας του πληθυσμού συγκεντρωνόταν κοντά στην ύπαιθρο αφού ασχολία τους ήταν η αγροτική παραγωγή. Ο χριστιανικός πληθυσμός ασχολούνταν με το εμπόριο, την αλιεία και τη θάλασσα γενικότερα, γι᾽ αυτό και παρατηρείται συγκέντρωση σε συνοικίες κοντά στη θάλασσα και το εμπορικό κέντρο. Ο εβραϊκός πληθυσμός ασχολούνταν κατά πλειονότητα με το εμπόριο, γι᾽ αυτό και η εβραϊκή συνοικία ήταν κοντά στο εμπορικό κέντρο.

Στην περιοχή γύρω από το κάστρο του Αγίου Αντρέα κατοικούσαν εύποροι Μουσουλμάνοι και αξιωματικοί αφού αυτήν την περίοδο ήταν η άρχουσα τάξη. Στην συνοικία αυτή χτίστηκε και το πρώτο τζαμί γνωστό και ως *Εσκί Τζαμί*, το μόνο στην πόλη μέχρι το 1844. Στη συνοικία του Αγίου Νικολάου, την πιο παλιά της πόλης, κατοικούσαν Χριστιανοί. Στην συνοικία του Αγίου Κωνσταντίνου κατοικούσαν Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι. Η συνοικία αυτή ήταν γνωστή και ως *Γενί Τζαμί* από το τζαμί που χτίστηκε το 1844. Ενδιαφέρον στοιχείο που ενισχύει την πληροφορία για τη μίξη αυτή του πληθυσμού είναι ότι ο ναός του Αγίου Κωνσταντίνου δεν διέθετε καμπαναριό.

Για τη συνοικία του Αγίου Βασιλείου δεν υπάρχουν αρκετές πληροφορίες για τη σύσταση του πληθυσμού της, αλλά από την ονομασία «Προύσα» μπορούμε να συμπεραίνουμε ότι η πλειονότητα των κατοίκων της ήταν Έλληνες. Η συνοικία του Ομέρ Πασά ή Αγία Παρασκευής αποτελείται από λιγοστό αριθμό Χριστιανών και περισσότερους Μουσουλμάνους. Το 1798 εγκαταστάθηκαν σε αυτή πληθυσμός Τουρκαλβανών από το Γαρδίκι της Ηγουμενίτσας. Στη συνοικία της Αγοράς υπήρχαν εβραϊκά μαγαζιά και εκεί συγκεντρωνόταν, όπως ήταν φυσικό, ο εβραϊκός πληθυσμός. Στη συνοικία Γεφυρόπουλου κατοικούσαν και εκεί Εβραίοι, αλλά γύρω από την εκκλησία του Αγίου Ιωάννη συγκεντρώνονταν Χριστιανοί. Η πιο αριστοκρατική συνοικία της πόλης ήταν αυτή του Αγίου Χαραλάμπους, όπου ζούσαν εύποροι, αριστοκράτες Χριστιανοί. Βέβαια, στην περιοχή αυτή υπήρχαν και μαγαζιά και εργαστήρια. Η συνοικία Τσαβαλοχώρι είναι πιο περιφερειακή. Εκεί υπήρχαν χάνια, εργαστήρια και μαγαζιά για να εξυπηρετήσουν, όπως προανέφερα, τον πληθυσμό της υπαίθρου. Υπήρχαν και κάποιες κατοικίες. Οι παράγοντες της έλλειψης χριστιανικού ναού σε αυτή τη συνοικία και η γειτνίασή της με τη

[73] Σύμφωνα με την ντόπια παράδοση οι Τούρκοι εγκατέστησαν στην περιοχή Τουρκαλβανούς πρόσφυγες, *μοατζίρηδες* στα Τουρκικά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 9: *Οι μαχαλάδες της Πρέβεζας το 19ο αιώνα (Κόμης 1999, 70)*

συνοικία του Αγίου Αντρέα συνηγορούν στο ότι ζούσαν Μουσουλμάνοι σε αυτές τις κατοικίες. Παρόμοια μπορούμε να σκεφτούμε για τη συνοικία των Καφενέδων αφού πάλι δεν αναφέρεται ναός. Η τελευταία είχε επίσης επαφή με τον αγροτικό χώρο (ασχολία των Τούρκων). Επίσης, η ύπαρξη καφενέδων για εκείνη την εποχή σημαίνει συγκέντρωση περιθωριακών κοινωνικών ομάδων. Η συνοικία του Μεχτέπ ή Αγίου Αθανασίου ήταν χριστιανική. Η ονομασία «Μεχτέπ» δηλώνει την ύπαρξη τουρκικού σχολείου. Η συνοικία Μαοτζίρ ήταν μουσουλμανική και συστάθηκε από πρόσφυγες από το Μαργαρίτι και το Φανάρι. Προφανώς δημιουργήθηκε μετά το 1880, αφού ο Σεραφείμ Ξενόπουλος ο Βυζάντιος (1884) δεν κάνει κάποια αναφορά σε αυτήν. Η συνοικία αυτή, γνωστή και ως Ματζίρικα, παρέμεινε ακόμα και μέχρι τα μεταπολεμικά χρόνια η φτωχότερη.

Η ύδρευση της πόλης κατά το 19ο αιώνα γινόταν με πόσιμο νερό από βρύσες και πηγάδια. Η πιο σημαντική βρύση ήταν στον προμαχώνα της Βρυσούλας έξω από την πύλη. Η βρύση αυτή χαρακτηριζόταν για το άφθονο και καλό σε ποιότητα νερό της. Επίσης βρύση υπήρχε ανατολικά από το Εσκί Τζαμί και μπροστά στον ναό του Αγίου Χαραλάμπους. Πηγάδι με πόσιμο νερό ήταν αυτό του Κουτσάφτη στη δυτική παρειά της πόλης ενώ σε όλη την έκτασή της υπήρχαν άλλα χωρίς όμως πόσιμο.

Κατά τον 19ο αιώνα έγιναν πολλές αλλαγές. Ξεκινά μια περίοδο μεταρρυθμίσεων από την Οθωμανική Αυτοκρατορία (*Τανζιμάτ*) επισήμως από το

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1839. Οι μεταρρυθμίσεις αφορούν την προσπάθεια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για τον εξευρωπαϊσμό και τη μετατροπή της από θεοκρατικό καθεστώς σε σύγχρονο κράτος δυτικού τύπου. Αναφέρουν τη δημιουργία θεσμού τοπικής αυτοδιοίκηση για τον εξωραϊσμό του αστικού χώρου, τον εκσυγχρονισμό των δικτύων αστικής υποδομής, την ανάκτηση του δημοσίου χώρου, την επιβολή οικοδομικού και πολεοδομικού κανονισμού, την ελευθερία στην επιλογή τόπου εγκατάστασης.

Στο πλαίσιο αυτό στην Πρέβεζα έγιναν αλλαγές για τον καλλωπισμό της αγοράς, όπως για παράδειγμα η λιθόστρωσή της. Αρκετές, επίσης, ήταν οι εκκλησίες που ανακαινίστηκαν. Η πόλη είχε αρχίσει να αναπτύσσεται αστικά, δημιουργώντας υποδομές όπως αστυνομικό τμήμα, νοσοκομεία, δημόσια ουρητήρια. Επίσης, ένα μέρος του χειμάρρου Καρυδά εγκιβωτίζεται. Γίνεται αυτήν την περίοδο και ο δημόσιος φωτισμός της πόλης με την τοποθέτηση φαναριών σε σημεία βασικού δικτύου. Υπήρχε ειδικός κρατικός υπάλληλος να ανάβει τα φανάρια όταν έπεφτε το σούρουπο. Το 1864 εγκαθίστανται στην πόλη τηλεγραφική σύνδεση με τα Ιωάννινα με στόχο τη βελτίωση της διοικητικής υπηρεσίας μιας και τότε τα Ιωάννινα ήταν πρωτεύουσα Βιλαετίου.

ΕΙΚΟΝΑ 10: *Άποψη βορείου τμήματος της παραλίας. Διακρίνονται αρκετές τουρκικές σημαίες, ενώ στα πλοία κυματίζουν οι ελληνικές (1900) (Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σημαντικά κτίρια

Στο οθωμανικό διοικητήριο ήταν συγκεντρωμένες όλες οι τουρκικές υπηρεσίες. Οι παλαιοί ντόπιοι εξακολουθούν να το ονομάζουν «Διοικητήριο». Με σχέδια Γερμανού μηχανικού άρχισε να χτίζεται το 1884. Εργολάβος ήταν ο Πρεβεζάνος Κ. Περδίκης (1834-1921). Ο εργολάβος στη θεμελίωση αντιμετώπισε σοβαρά τεχνικά προβλήματα. Η θάλασσα τότε έφτανε μέχρι το ρείθρο του σημερινού πεζοδρομίου. Για πολλές δεκαετίες στο ισόγειο στεγάστηκαν υπηρεσίες. Σήμερα στεγάζει το Δικαστικό Μέγαρο της πόλης.

Τα σαράγια του Πασά ανήκαν και αυτά στην κατηγορία των δημοσίων κτιρίων. Είναι ένα συγκρότημα κτιρίων, το οποίο οικοδομήθηκε στη θέση του φρουρίου της Μπούκας το 1807. Εξυπηρετούσε ανάγκες διοίκησης, αναψυχής και κατοικίας. Πρόκειται για μεγάλο συγκρότημα με άρρυθμη μεγαλοπρεπή αρχιτεκτονική. Καταστράφηκε το 1820 και ίσως κάποια λείψανά βρίσκονται στον πυρήνα του κτιρίου των Δημοτικών Λουτρών. Επίσης, ο Αλή πασάς είχε χτίσει μόλο και αποβάθρα για τους θαλασσινούς του περιπάτους. Η περιοχή ονομάζεται ακόμα και σήμερα Παλαιοσάραγα.

Αυτήν την περίοδο για τους Μουσουλμάνους της πόλης υπήρχαν δύο τζαμιά. Το παλαιότερο, το Εσκί Τζαμί, βρισκόταν στον εξωτερικό περίβολο του κάστρου του Αγίου Αντρέα. Είχε χτιστεί στις αρχές του 19ου αιώνα από τον Αλή πασά στη θέση του καθολικού ναού του Αγίου Αντρέα. Ελάχιστα λείψανα του κτιρίου σώζονται μετά την κατεδάφισή του μετά τους βομβαρδισμούς του 1940. Το άλλο τζαμί, το Γενί Τζαμί, σώζεται και σήμερα με πολλές αλλοιώσεις απέναντι από το ναό του Αγίου Κωνσταντίνου. Χτίστηκε το 1844 με δαπάνη του Τουρκαλβανού Αχμέτ Ντίνο Μπέη.[74] Επίσης, υπάρχουν πληροφορίες ότι υπήρχε ένας τεκές μπεκτασήδων (δερβίσικο τάγμα Μωαμεθανών καλόγηρων) στη συνοικία Ματζίρικα.[75]

Οι έντεκα ενοριακές εκκλησίες αναφέρθηκαν προηγουμένως. Τουλάχιστον τέσσερις από αυτές ανοικοδομήθηκαν εκ θεμελίων. Σε αρκετές έγιναν μικρότερες παρεμβάσεις. Οι Ρωμαιοκαθολικοί της Πρέβεζας δεν είχαν εκείνη την περίοδο δικό τους ναό. Το 1868-1869 μετέτρεψαν σε ναό ένα οίκημα στην Αγορά και αργότερα έχτισαν ένα μικρό ναό στη συνοικία Καφενέδες. Το 1902, στη σημερινή οδό Θεοφάνους, χτίστηκε μονόκλιτη ξυλόστεγη βασιλική για τους Ρωμαιοκαθολικούς, με ένα διώροφο και ένα ισόγειο πρόσκτισμα όπου στεγαζόταν μοναστήρι.

Για αυτήν την εποχή δεν είναι γνωστό πού βρισκόταν η συναγωγή της εβραϊκής κοινότητας. Ίσως στεγαζόταν σε κάποιο κτίριο της συνοικίας του Αγίου Ιωάννη γιατί σε αυτήν την περιοχή κατοικούσαν πολλοί Εβραίοι.

---

[74] Καραμπελας & Μαμαλουκος 1994, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).
[75] Μουστακης 2002, 288.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Επίσης, στα δημόσια κτίρια της πόλης συμπεριλαμβάνονται και τα προξενεία. Όσα ευρωπαϊκά κράτη είχαν διπλωματικές σχέσεις με την οθωμανική πρωτεύουσα διατηρούσαν προξενεία σε αξιόλογα παραλιακά κέντρα της ηπειρωτικής Ελλάδας, Πάτρα, Πρέβεζα, τη Μικρά Ασία, νησιά της ανατολικής Μεσογείου και με τα κυριότερα νησιά του Ιονίου. Οι οικίες των εκάστοτε προξένων στέγαζαν το αντίστοιχο προξενείο. Το ιταλικό προξενείο βρισκόταν στη συμβολή των σημερινών οδών Κύπρου και Εθν. Αντιστάσεως. Το αγγλικό προξενείο βρισκόταν στη σημερινή οδό Κονεμένου. Το ρωσικό προξενείο βρισκόταν στη σημερινή οδό Σαπουτζάκη και το γαλλικό προξενείο στη σημερινή οδό Νίκης. Η ύπαρξη προξενείων στην πόλη τονίζει τη σπουδαιότητά της ως διαμετακομιστικό κέντρο αυτήν την περίοδο.

Όσον αφορά την εκπαίδευση της περιόδου, υπήρχε το κτίριο επονομαζόμενο σήμερα της Θεοφανείου σχολής, πολύ γνωστό στην πόλη, το οποίο οικοδομήθηκε το 1835. Η σημερινή του μορφή έχει δεχτεί πολλές αλλοιώσεις. Επίσης υπήρχε και το Καραμάνειο Νηπιαγωγείο στη συμβολή των σημερινών οδών Καραμάνη και Μουστάκη, το οποίο όμως καταστράφηκε από βομβαρδισμούς του 1941-1943. Ακόμα, στην περιοχή της Βρυσούλας υπήρχε ιεροδιδασκαλείο (μενδρεσές). Στη διασταύρωση των σημερινών οδών Χρήστου Κοντού και Ειρήνης υπήρχε το τουρκικό σχολείο (μεχτέπ). Το 1851 στη συμβολή των σημερινών οδών 21ης Οκτωβρίου και Παρθεναγωγείου (ελληνική συνοικία) χτίστηκε το Παρθεναγωγείο και, τέλος, το 1863 ιδρύθηκε αλληλοδιδακτικό σχολείο.[76]

Από βιομηχανικά κτίρια, τα ελαιοτριβεία ήταν 23 και όπως προαναφέρθηκε η ελαιοπαραγωγή αποτελούσε σημαντική ασχολία για τον πληθυσμό της πόλης ακόμα και αυτήν την περίοδο. Βρίσκονται διάσπαρτα στον πολεοδομικό ιστό της πόλης.[77]

Επίσης αναφέρονται 200 περίπου μικρά καταστήματα, τρία εργοστάσια σαπουνιού, τέσσερις αλευρόμυλοι. Υπήρχαν ακόμα τέσσερις εμπορικοί οίκοι που αλληλογραφούσαν με την Τεργέστη. Επίσης υπήρχε τελωνείο, ένα υγειονομικό κέντρο, ένα τηλεγραφείο με γλώσσα τουρκική και ευρωπαϊκή και ένα υποτιθέμενο δημαρχείο με ό,τι σήμαινε τότε ο όρος.[78]

Κατοικίες

Ευτυχώς σώζονται αρκετά σπίτια της δεύτερης οθωμανικής περιόδου που μας επιτρέπουν τη μελέτη της πρεβεζάνικης κατοικίας. Αρκετά στοιχεία αντλήθηκαν από μελέτες του κ. Μαμαλούκου και της κ. Τσάϊμου. Η τυπολογία και η

[76] Ξενοπουλος 1986, 229-233.

[77] Καμπολη-Μαμαλουκου 2007.

[78] Αναφορά από τον Dozon, επίτιμο πρόξενο της Γαλλίας στα Ιωάννινα (για την Πρέβεζα) (1870), βλ. Παπαγεωργιου 1990, 35.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αρχιτεκτονική των σπιτιών εκφράζουν την οικονομική κατάσταση και τις ανάγκες των κατοίκων. Διακρίνουμε δύο κατηγορίες κατοικιών, που θα μπορούσαν να ονομαστούν λαϊκές και αστικές κατοικίες.[79]

Οι λαϊκές κατοικίες είναι μικρών διαστάσεων και ισόγειες. Χτίζονται κυρίως στην άκρη της τότε πόλης. Ο εσωτερικός τους χώρος μπορεί να αποτελείται από δύο η περισσότερα δωμάτια. Η όψη τους είναι λιτή με αρκετά ανοίγματα. Χαρακτηριστικά των κατοικιών αυτών είναι το χαμηλό ύψος και οι χαριτωμένες αυλές τους.

ΕΙΚΟΝΑ 11: *Αστική κατοικία που αποκαταστάθηκε (Αρχείο Ε. Σαρρή, 2008)*

Οι αστικές κατοικίες ανήκουν σε πιο ευνοημένους οικονομικά κατοίκους ή με αξιώματα. Αυτά έχουν χτιστεί κυρίως πάνω σε βασικούς οδικούς άξονες της πόλης. Έχουν μεγαλύτερες διαστάσεις από τις λαϊκές κατοικίες. Χαρακτηρίζονται από «όψιμο, επαρχιακό κλασικισμό» ή «νεοκλασικισμό» όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Μαμαλούκος.[80] Η κατασκευή τους είναι γερή. Είναι ισόγεια, διώροφα, σπανιότερα τριώροφα, πλατυμέτωπα και στενομέτωπα. Ξεχωρίζουν για την τάση συμμετρίας των όψεών τους. Στο ισόγειο συνήθως υπήρχαν μαγαζιά ή βοηθητικοί χώροι. Η εσωτερική διαρρύθμιση των χώρων είναι λιτή. Στον πρώτο όροφο υπάρχουν τα δωμάτια που εξυπηρετούνται από κεντρικό διάδρομο ή χωλ. Ο χώρος υποδοχής, το σαλόνι, είναι ο σημαντικότερος χώρος της οικίας. Η σκάλα επικοινωνίας μπορεί να είναι εσωτερική ξύλινη ή εξωτερική πέτρινη. Η εξωτερική ξύλινη σκάλα καταλήγει συνήθως σε πλατύσκαλο σκεπασμένο από προέκταση της στέγης. Στη θέση αυτή έχουμε το λεγόμενο «μπότσο». Υπάρχει περίπτωση ο μπότσος να είναι κλειστός με σειρά ανοιγμάτων και να δημιουργείται έτσι ένα επιπλέον δωμάτιο. Χαρακτηριστικά των αστικών κατοικιών είναι τα όμορφα σιδερένια μπαλκόνια. Αποτελούν για αυτά εξαίρετο μορφολογικό στοιχείο. Τα μπαλκόνια είναι συμμετρικά στην όψη του κτιρίου ανάμεσα στα παράθυρα. Το πλάτος τους είναι περίπου 1 μ. και το δάπεδό τους ήταν αρχικά ξύλινο. Με την εφαρμογή, όμως, του

[79] ΤΣΑΪΜΟΥ 1994, 182.

[80] ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εισαγωγικό σημείωμα (χωρίς σελιδαρίθμηση).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 12: *Λαϊκή κατοικία σε αρκετά καλή κατάσταση (Αρχείο Ε. Σαρρή, 2008)*

οπλισμένου σκυροδέματος, το μπετό αντικαθιστά το ξύλο το οποίο σάπιζε. Επίσης αξιόλογο μορφολογικό στοιχείο αποτελούν και τα φουρούσια αυτών των μπαλκονιών.

Τα υλικά από τα οποία κατασκευάζονται αυτήν την περίοδο οι αστικές κατοικίες είναι η πέτρα, το ξύλο και το σίδερο. Πιο σπάνια χρησιμοποιείται και η πλίνθος. Οι εξωτερικοί τοίχοι είναι χτισμένοι από τσατμά ή πέτρα και καλύπτονται με επίχρισμα. Το χρώμα που επικρατεί στις όψεις είναι το λευκό και της ώχρας. Οι εσωτερικοί τοίχοι είναι κατά κανόνα από τσατμά. Τα δάπεδα των δωματίων του ορόφου είναι ξύλινα. Στο ισόγειο τα δάπεδα στρώνονται με πλάκες, τις οποίες προμηθεύονται από τη Μάλτα. Στις λαϊκές κατοικίες το δάπεδο καλύπτεται από κόκκινο χώμα, καλά πατημένο. Βέβαια, συναντάμε και μερικές λαϊκές κατοικίες με ξύλινο δάπεδο. Οι στέγες είναι τετράκλιτες και δίκλιτες. Η στέγη συνήθως τελειώνει με 3-4 σειρές κεραμιδιών. Πολλές φορές συναντάμε στη συμβολή της στέγης διακοσμητική μαρκίζα. Όσον αφορά τις πόρτες, αυτές έχουν άλλοτε ευθύγραμμο και άλλοτε τοξωτό ανώφλι. Τα κουφώματα είναι καρφωτά ή ταμπλαδωτά. Τα εξώφυλλα των παραθύρων ανοίγουν προς τα έξω και συγκροτούνται πάνω στον τοίχο με μεταλλικά στηρίγματα.

Οι κατοικίες αυτής της περιόδου διακρίνονται για τη λιτότητά τους. Οι προσόψεις τους είναι επίπεδες χωρίς ιδιαίτερο μορφολογικό διάκοσμο. Κύ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ριο χαρακτηριστικό τους είναι η συμμετρία την οποία διακρίνουμε κυρίως στα ανοίγματα. Προς το τέλος του 19ου αιώνα αρχίζουν στις όψεις να εμφανίζονται κάποια στοιχεία προερχόμενα από το νεοκλασικιστικό ιδίωμα όπως παραστάδες, γείσα, ποδιές παραθύρων, διάζωμα. Ο λιτός χαρακτήρας παρόλα αυτά δεν χάνεται. Εντυπωσιακός είναι ο τρόπος με τον οποίο οι τεχνίτες έχουν επεξεργαστεί τα δαντελωτά κιγκλιδώματα των μπαλκονιών και των φεγγιτών της πόρτας με γεωμετρικά σχήματα. Πολύ πιο σπάνια συναντάμε χυτά κάγκελα. Σημαντικό ρόλο στην καθημερινή ζωή των κατοίκων παίζει η αυλή. Ιδιαίτερα στα λαϊκά σπίτια τη συναντάμε μπροστά ή δίπλα από το οίκημα. Συνήθως στην αυλή υπάρχει και πηγάδι. Στα διώροφα σπίτια όπου δεν υπάρχει αυλή το ρόλο της αντικαθιστά η ταράτσα. Πάνω από το «κλειδί« του τόξου της πόρτας συνήθως βρισκόταν πλάκα με τη χρονολογία που χτίστηκε η κατοικία. Αυτό μας βοήθησε πολύ στη χρονολόγηση των κτισμάτων.

Οι λαϊκές κατοικίες χτίστηκαν από ντόπιους τεχνίτες με περιορισμένες δυνατότητες. Επίσης, είναι γνωστό ότι υπήρχαν ομάδες περιφερόμενων μαστόρων. Στην περιοχή μας γνωστή είναι η ομάδα των μαστόρων της Κόνιτσας. Οι μεγάλες αστικές κατοικίες από την άλλη χτίστηκαν από έμπειρους περιφερομένους τεχνίτες οι οποίοι επηρεαζόταν από αρχιτεκτονικές και άλλων περιοχών. Η παραπάνω παρατήρηση υποστηρίζεται από το γεγονός ότι σε ορισμένες κατοικίες της Πρέβεζας συναντάμε το *σαχνισί* το οποίο είναι ιδιαίτερο γνώρισμα της βορειοελλαδικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής.[81]

Συμπερασματικά, η παραδοσιακή αρχιτεκτονική της Πρέβεζας διαφέρει από αυτήν της υπόλοιπης Ηπείρου.[82] Διακρίνονται σε αυτήν την περίοδο χαρακτηριστικά περισσότερο επηρεασμένα από το νεοκλασικισμό που έφεραν οι κατακτητές της. Η συμμετρία στις όψεις και στα τοξωτά ανοίγματα είναι καθαρά γνωρίσματα της βενετσιάνικης αρχιτεκτονικής. Αρκετά λείψανα αυτής της εποχής διατηρούνται και σήμερα να μας φέρνουν εικόνες από ένα όμορφο παρελθόν. Ο ιδιαίτερος χαρακτήρας των κατοικιών αυτής της περιόδου χάριν της ανάπτυξης αρχίζει σιγά-σιγά να χάνεται ή να κακοποιείται.

Η πόλη της Πρέβεζας από το 1912
μέχρι το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου

«Με το τέλος του 19ου αιώνα η παγκόσμια οικονομία περνά σε μια νέα φάση ανάπτυξης, οργάνωσης και λειτουργίας. Κρίσεις υπερπαραγωγής, ανηλεής ανταγωνισμός, μεγάλη συγκέντρωση κεφαλαίου και υπερβολική συσσώρευση σπανιότητας της αστικής γης, δημιουργούν τις προϋποθέσεις διαμόρφωσης του ‹παρεμβατικού κράτους› που αντιστοιχεί στη νέα μονοπωλιακή μορφή οργάνωσης της καπιταλιστικής οικονομίας ... Σε όλη τη διάρκεια του 19ου

[81] Τσαΐμου 1994, 185.
[82] Τσαΐμου 1994, 185.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 13: *Άποψη του βορείου τμήματος του λιμένος της πόλης. 1920 (Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις)*

αιώνα ο έλεγχος της πολιτείας πάνω στη διαμόρφωση του αστικού ανάγλυφου είχε ασκηθεί έμμεσα με δεσμεύσεις και περιορισμούς στην ιδιωτική ανοικοδόμηση και στις επιτρεπόμενες χρήσεις ... Η πορεία της ελληνικής πολεοδομίας την περίοδο του Μεσοπολέμου χαρακτηρίζεται από ένα νέο πνεύμα ενίσχυσης ή ανοχής της ίδρυσης και επέκτασης των οικισμών της χώρας και από προσπάθειες αναδιάρθρωσης και εκσυγχρονισμού της πολεοδομικής νομοθεσίας με στόχο τον έλεγχο της οργάνωσης και της ανάπτυξης των πόλεων.»[83]

Μετά το 1912 και κυρίως μετά την ένταξη των «Νέων Χωρών», είναι επιτακτική ανάγκη να εφαρμοστούν πολεοδομικές ρυθμίσεις που θα αντιμετωπίσουν τις διαφορές. Ο εκσυγχρονισμός σύμφωνα με το δυτικό πρότυπο θα αποτελέσει την κατευθυντήρια γραμμή των Φιλελεύθερων, οι οποίοι θα κυριαρχήσουν στην πολιτική σκηνή μέχρι τις παραμονές του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Γενικότερα, παρατηρείται στροφή προς τα νεότερα ρεύματα της Δύσης. Η νέα νομοθεσία στοχεύει στην αλλαγή της όψης του τόπου και στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης μέσα στα αστικά κέντρα.

Οι νέες κινήσεις σχεδιασμού έχουν σκοπό να σβήσουν οποιαδήποτε αναφορά στο παρελθόν της υποτέλειας και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Χα-

[83] ΚΑΡΑΔΗΜΟΥ-ΓΕΡΟΛΥΜΠΟΥ 1995, 32.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι στις 17 Ιουλίου 1923 ψηφίζεται το διάταγμα «Περί σχεδίων πόλεων, κωμοπόλεων και χωριών». Ο νόμος αυτός αντιστοιχεί στο ελληνικό Βασιλικό Διάταγμα της 15ης Μαΐου 1835 «Περί υγιεινής οικοδομής πόλεων και κωμών» το οποίο είχε θεωρηθεί πρωτοποριακό για την εποχή του και έμεινε σε ισχύ μέχρι το 1923. Στόχος του νόμου «Περί σχεδίων πόλεων, κωμοπόλεων και χωριών» είναι η υγιεινή της πόλης, η ασφάλεια της κυκλοφορίας, η δημιουργία αστικών δημοσίων χώρων, η εξασφάλιση υποδομών, η χωροθέτηση των αστικών χρήσεων με τέτοιο τρόπο ώστε να υπάρχει αμοιβαία συμβατότητα, η δημιουργία δεντρόφυτων εκτάσεων γύρω από τα όρια της πόλης και, τέλος, η εισαγωγή στοιχειώδους κτιριοδομικού κανονισμού για τη ρύθμιση θεμάτων όπως το ύψος των κτιρίων, η πυρασφάλεια και τα υλικά. Επίσης, ως στοιχείο λειτουργικό, οικονομικό και αισθητικό προτείνεται η χάραξη ορθογωνικού οδικού δικτύου.

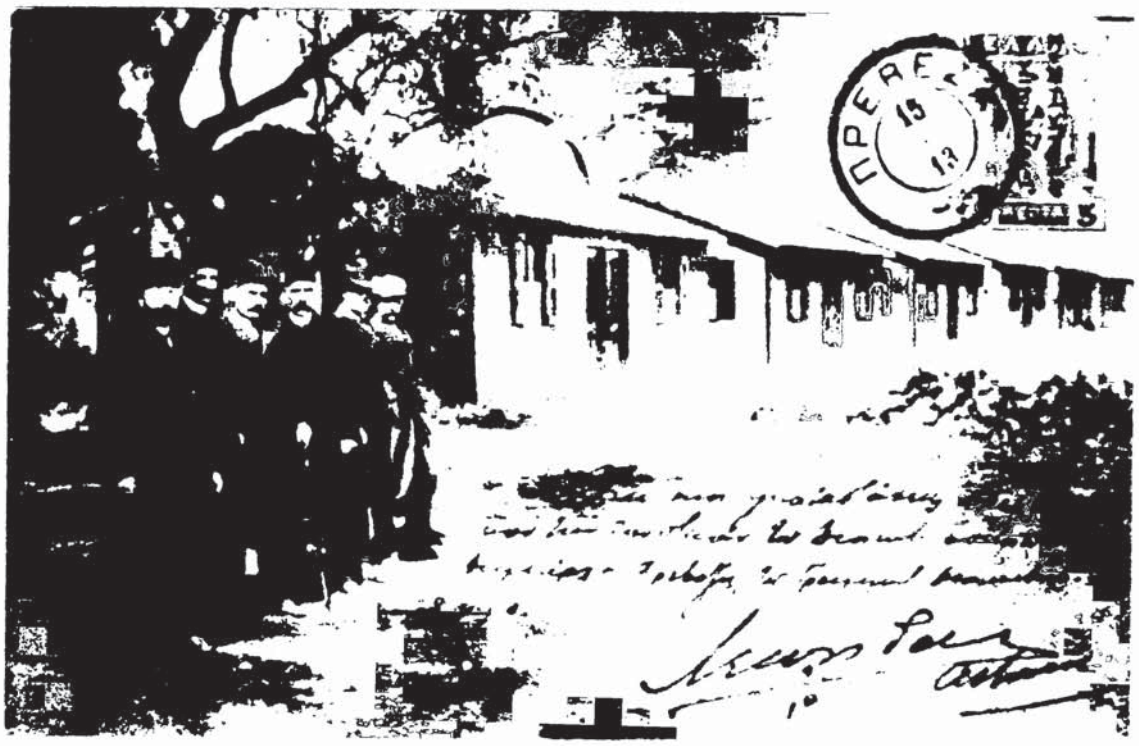
Παρόλα τα περιορισμένα οικονομικά μέσα το Ελληνικό Κράτος αναλαμβάνει τα πρώτα μεγάλα δημόσια έργα για την ανάπτυξη του τόπου. Ήταν μεγάλα, δύσκολα και δαπανηρά για την εποχή, τα οποία με πολλή προσπάθεια περατώθηκαν σε σύντομο χρονικό διάστημα. Οι διοικούσες αρχές εστιάζουν στην ανάπτυξη της συγκοινωνιακής υποδομής, την κατεδάφιση των τειχών, την επέκταση του οικισμού πέρα από τα όρια που έθεταν τα τείχη, τη δημιουργία δημοτικών υπηρεσιών για την εξυπηρέτηση των αναγκών του πολίτη με ταυτόχρονη εγκατάσταση δικτύων υποδομής και, τέλος, ενέργειες για των εξωραϊσμό των πόλεων όπως η δημιουργία ελεύθερων χώρων πρασίνου κ.ά. Αυτήν την περίοδο στην Πρέβεζα κατασκευάστηκαν τα κρηπιδώματα, έγινε η εκβάθυνση του λιμανιού, η παραλιακή λεωφόρος της πόλης και η διάνοιξη νέου υφαλαύλακα με μικρότερο μήκος και μεγαλύτερο βάθος του παλιού. Επίσης ανακατασκευάστηκε και ασφαλτοστρώθηκε ο δρόμος Πρέβεζας-Ιωαννίνων. Η πόλη είχε ανάγκη να εκσυγχρονιστεί στον τομέα που αφορά την επικοινωνία της με την ευρύτερη περιοχή. Με το πέρας αυτών των έργων οι υποδομές της πόλης αναβαθμίστηκαν. Έγιναν και μικρότερα έργα από το Δήμο εκείνη την περίοδο, η διάνοιξη της οδού Σπηλιάδου για περίπατο με τη διαμόρφωση πάρκου και η κάλυψη του Καρυδά. Η εικόνα της πόλης άλλαζε.

Με την ερήμωση του λιμανιού και την οικονομική κρίση η οποία έπληξε την Πρέβεζα, το Υπουργείο Γεωργίας επέτρεψε την εκρίζωση των ελαιόδεντρων χωρίς όρια προκειμένου να ακολουθήσει η οικοπεδοποίηση της περιοχής. Σήμερα έχουν απομείνει σποραδικά λιοστάσια με ασήμαντη παραγωγή.

Το 1925 γίνεται ο ηλεκτροφωτισμός της πόλης. Ο Μουστάκης[84] αναφέρει: «Ο Δήμος της Πρέβεζας, από τους πρώτους της περιφέρειας, ανέθεσε τον ηλεκτροφωτισμό της πόλης, με το 5143 συμβόλαιο του 1920, στην ηλεκτρική εταιρία ‹Παύλος Βίλμερ και Σία› [...]. Το Γενάρη του 1925 οι δύο πλευρές

[84] Μουστακης 2002, 298.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 14: *Οικίσκοι εγκαταστάσεων προσφύγων επί της σημερινής οδού Κρόκου, 1913 (Αρχείο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις)*

συμφώνησαν και αποφάσισαν [...] ο Δήμος να καταβάλει το ποσό των 125.000 δρχ. ετησίως για 13.000 κηριά και 7 ώρες φωτισμού ...». Τον ίδιο χρόνο λειτούργησε και το παγοποιείο-ψυγείο. Ήταν το μεγαλύτερο σε όλη τη βορειοδυτική Ελλάδα. Έτσι απογειώθηκε το εμπόριο των ψαριών και γαλακτοκομικών προϊόντων. Με χρήματα από το ταμείο της Λιμενικής Επιτροπής Πρέβεζας κατασκευάστηκε το δίκτυο υδροδότησης της πόλης, που ολοκληρώθηκε το 1953 (αλλά λύθηκε οριστικά μόλις το 1980).

Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα πολλές ανακατατάξεις προκλήθηκαν από την εισροή των προσφύγων στην ελληνική επικράτεια. Σαφώς επηρεάστηκε και η Πρέβεζα από το γεγονός αυτό. Από τα στατιστικά αρχεία της Ε.Α.Π. γνωρίζουμε ότι στην ευρύτερη περιοχή της Πρέβεζας δημιουργήθηκαν 17 συνοικισμοί.[85] Αποκαταστάθηκαν 903 οικογένειες και δημιουργήθηκαν στην Πρέβεζα δύο νέοι οικισμοί. Ο ένας είναι ο οικισμός του Παντοκράτορα, στον οποίο στεγάστηκαν γεωργοί. Το ελληνικό κράτος τους παραχώρησε χωράφια και ελαιοστάσια που είχαν αφήσει οι Τούρκοι. Ο άλλος είναι ο οικισμός της Κοκκινιάς στα νοτιοδυτικά της πόλης, από το κάστρο του

[85] Πολυζου 1973.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αγίου Γεωργίου μέχρι τη σημερινή οδό Νικοπόλεως. Μικρός αριθμός οικογενειών εγκαταστάθηκαν σε μικρά τουρκικά σπίτια. Ο πλειστηριασμός του 90% των τουρκικών σπιτιών και του συνόλου των οικοδομών άλλων χρήσεων σε χαμηλές τιμές, λόγω μεγάλης προσφοράς, ικανοποίησε όλες τις στεγαστικές ανάγκες των κατοίκων και έτσι η ανταλλαγή των πληθυσμών ενήργησε ευεργετικά για τους κατοίκους της Πρέβεζας.

Από έρευνα που έγινε στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης στα πρακτικά των Δημοτικών Συμβουλίων της πόλης, από το 1922 υπάρχει συζήτηση για σύνταξη ρυμοτομικού σχεδίου για την πόλη χωρίς όμως να γίνεται πράξη.[86] Το Υπουργείο Συγκοινωνιών είχε δώσει εντολή να συνταχθούν ρυμοτομικά σχέδια σε πολλές πόλεις της Ελλάδας. Το 1938 έχει γίνει η τοπογράφηση της πόλης και έχει παραδοθεί από τον Πλάτωνα Σταματέλο το σχέδιο με σκοπό να συνεχιστεί η διαδικασία για την εκπόνηση του ρυμοτομικού σχεδίου.

Το σχέδιο αυτό αποτελεί σημαντικό εύρημα μιας και η πόλη αποτυπώνεται για πρώτη φορά. Αποτελείται από 87 πινακίδες (εκ των οποίων 4 έχουν χαθεί) διαστάσεων 50 επί 70 εκ. όπου έχει αποτυπωθεί ολόκληρη η πόλη σε κλίμακα 1:200. Η πόλη είναι αποτυπωμένη με κάθε λεπτομέρεια πριν από τις καταστροφές του πολέμου και της ανοικοδόμησης. Το σχέδιο είναι μια πρώτη εικόνα για τη μορφή του πολεοδομικού ιστού της πόλης και την οργάνωση του αστικού χώρου εκείνα τα χρόνια. Όπως διακρίνεται και παρακάτω στο χάρτη της αποτύπωσης (Εικ. 15) υπάρχει πύκνωση κτισμάτων στο κέντρο της πόλης. Αντίθετα, στον υπόλοιπο οικισμό όπου είναι η περιοχή κατοικίας, τα κτίρια στην πλειονότητά τους βρίσκονται στις παρειές των οδών και η υπόλοιπη έκταση αποτελεί τους κήπους των σπιτιών ή είναι κτήματα με εσπεριδοειδή. Η γενική εντύπωση από το χάρτη είναι ότι η πόλη του 1938 είναι ακόμα αραιοκατοικημένη.

Στον πόλεμο του 1940-1944 η πόλη της Πρέβεζας βομβαρδίστηκε και πολλές οικοδομές κατεδαφίστηκαν. Όσες είχαν υποστεί σημαντικές ζημιές και δεν κατοικούνταν, κατεδαφίστηκαν από τους Ιταλούς για να πάρουν την πέτρα με την οποία θα κατασκεύαζαν οχυρωματικά έργα.

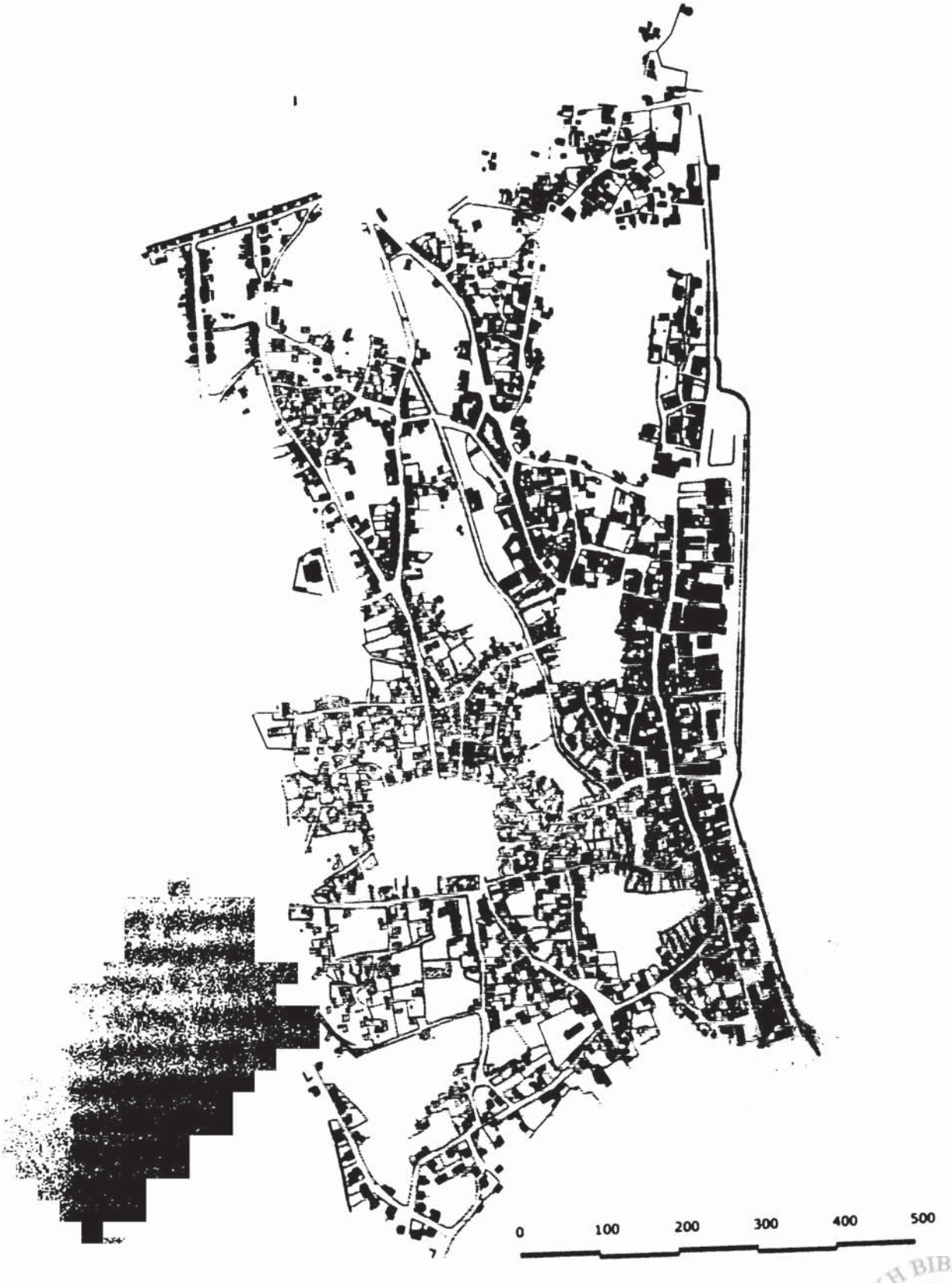
Από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου ως τις μέρες μας

Το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου βρίσκει την Πρέβεζα με μεγάλες καταστροφές από τους βομβαρδισμούς, όπως και τις περισσότερες πόλεις της Ελλάδας. Η διαδικασία της ανοικοδόμησης ξεκινά. Στη μεταπολεμική κτιριακή παραγωγή παρατηρείται, όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, χαμηλή ποιότητα με κυριαρχία της πολυκατοικίας. Η οικοδομική δραστηριότητα το 1950-1960 ήταν μικρή λόγω της οικονομικής κρίσης. Η ανοικοδόμηση άρχισε μετά το 1970.

---

[86] Πρακτικά Δημοτικών Συμβουλίων Δήμου Πρέβεζας τ. 2ος (7.3.1922)· τ. 12ος (7.5.1935· τ. 14ος (12.1.1940).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 15: *Αποτύπωση της Πρέβεζας το 1938 του Πλάτωνα Σταματέλου (Ψηφιακή αναπαραγωγή Ε. Σαρρή, 2008)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η χωροταξική δομή του χώρου της πόλης μέχρι και τη δεκαετία του 1970 έχει την ίδια εικόνα και μετά την απελευθέρωση της. Βέβαια, είχαν ξεκινήσει κινήσεις που αφορούσαν τον εκσυγχρονισμό των υποδομών της πόλης. Η ζωή είναι ακόμα άμεσα συνδεδεμένη με το λιμάνι. Κοιτίδα της κοινωνικής ζωής της πόλης αποτελούν ο παραλιακός δρόμος και ο παράλληλος, η αγορά, όπου αναπτύσσονται οι εμπορικές δραστηριότητες. Προέκταση του κέντρου της πόλης θεωρείται η οδός Τσαλδάρη η οποία συνδέει την περιφέρεια με την πόλη. Εκεί οργανώνεται και η περιοχή «Χάνια», με νέες υποδομές φιλοξενίας των κατοίκων της υπαίθρου που επισκέπτονται την πόλη. Μετά το 1950 όταν η πόλη έχει χάσει το διαμετακομιστικό της ρόλο, στην περιοχή αυτή η οποία αποτελεί και χώρο υποδοχής για την πόλη, εγκαθίστανται τα ΚΤΕΛ και καθώς βάση της οικονομίας αποτελεί πλέον η γεωργία και πιο ειδικά η καλλιέργεια οπωροκηπευτικών. Παρατηρείται συγκέντρωση νέων δραστηριοτήτων όπως ο κηπευτικός συνεταιρισμός και μεσιτικά γραφεία οπωροκηπευτικών. Ως τις αρχές της δεκαετίας του 1970 η πόλη χαρακτηριζόταν από μονοκεντρικότητα αφού στις γειτονιές δεν υπήρχαν υπηρεσίες παρά μόνο από ένα μπακάλικο. Οι γειτονιές χωριζόταν ακόμα με βάση τις ενορίες που προαναφέρθηκαν.

Η μεταβολή στη μορφή βασίστηκε στο νέο πλαίσιο δόμησης που εισήγαγαν τα διατάγματα του 1948 και 1950. Το 1948 με Βασιλικό Διάταγμα συντάσσεται τελικά το πρώτο ρυμοτομικό σχέδιο της Πρέβεζας. Το οικοδομικό σύστημα που ορίζεται είναι το «πανταχόθεν ελεύθερων οικοδομών». Η πόλη έχει χωριστεί σε τομείς και ανάλογα ορίζονται τα μέτωπα και τα ύψη των οικοδομών και το επιτρεπόμενο ποσοστό κάλυψης. Ακολουθεί το 1950 «τροποποίηση του σχεδίου πόλεως και καθορισμός των όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων». Το σύστημα δόμησης άλλαξε σε «συνεχές». Το ελάχιστο εμβαδόν οικοδομήσιμου οικοπέδου στο κέντρο της πόλης ήταν 100 τ.μ. Στους υπόλοιπους τομείς του σχεδίου της πόλης το εμβαδόν κυμαινόταν 150-300 τ.μ. Παρόλο που το ελάχιστο εμβαδόν στο κέντρο είναι μικρότερο από την υπόλοιπη πόλη –που σημαίνει και την έλλειψη χώρου– η «έντασή» του εκφράζεται από το ύψος των οικοδομών που έφτανε τους 3 ορόφους στο κέντρο και τους 2 στην υπόλοιπη πόλη. Το 1964, όμως, μπορούμε να δούμε και στα Φύλλα της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως, ότι οι τιμές που αφορούν το ύψος και το εμβαδόν του οικοδομήσιμου οικοπέδου στους όρους δόμησης αυξήθηκαν. Στο κέντρο, για παράδειγμα, το ελάχιστο εμβαδόν οικοδομήσιμου οικοπέδου ήταν 120 τ.μ. ενώ στην υπόλοιπη πόλη κυμαινόταν από 200-300 τ.μ. Το 1970, επί Χούντας, εγκρίνεται η αναθεώρηση του ρυμοτομικού σχεδίου, όπου επιβλήθηκε για όλη την πόλη ελάχιστο πρόσωπο 8 μ., ελάχιστο βάθος 12 μ. και ελάχιστο εμβαδόν οικοδομής 150 τ.μ. Επίσης το ύψος αυξήθηκε στο κέντρο στους 4 ορόφους και στην υπόλοιπη πόλη στους 3. Το θετικό στοιχείο στην αναθεώρηση του 1970 ήταν η κατασκευή στοών 3 μ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

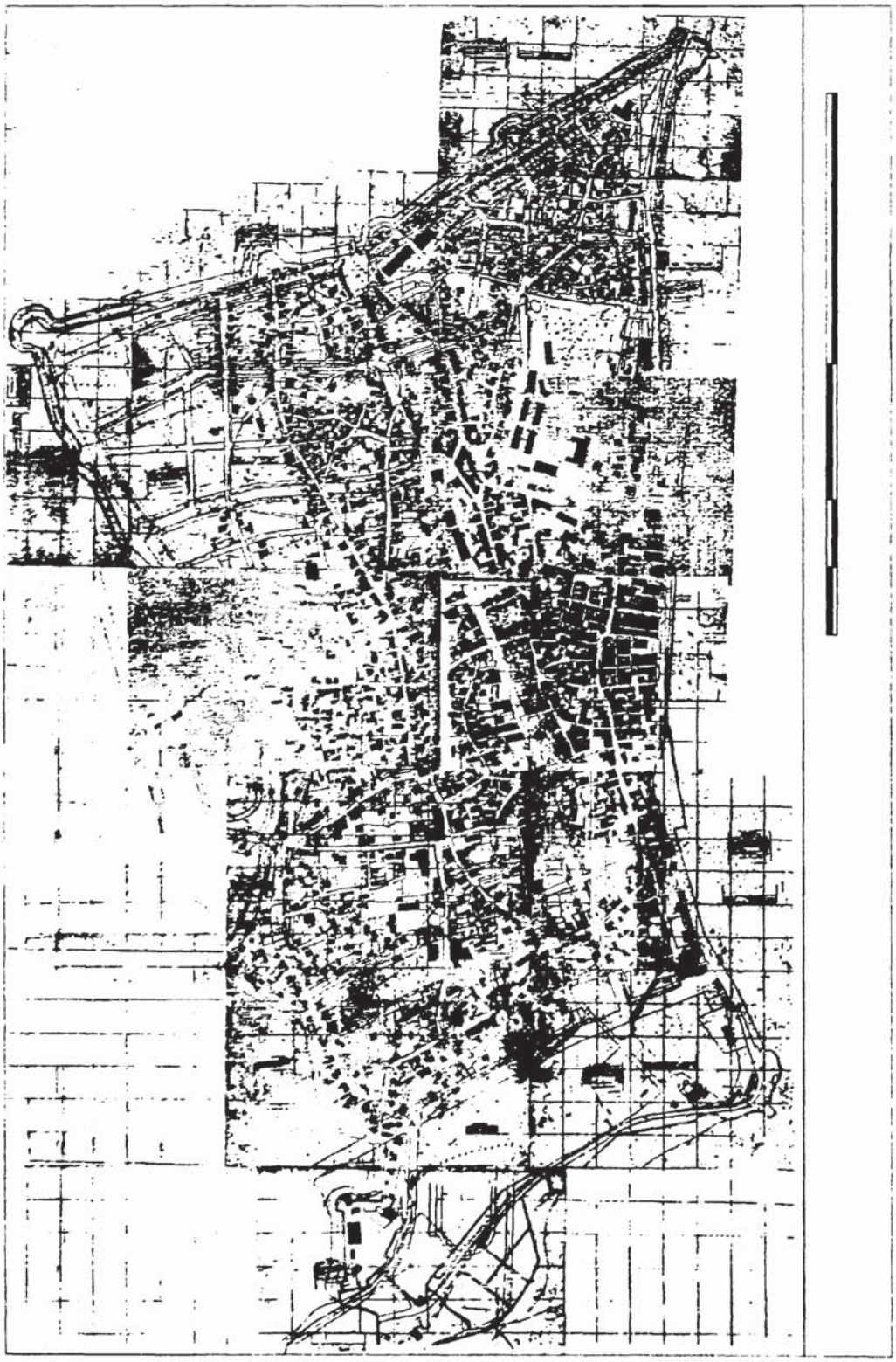

ΕΙΚΟΝΑ 16: *Αεροφωτογραφία της Πρέβεζας το 1963 (ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ 1994, εικ. 181)*

πλάτος σε κάθε νέα οικοδομή σε κεντρικούς δρόμους: Π. Τσαλδάρη, Ελ. Βενιζέλου και Λεωφ. Ειρήνης. Το μέτρο αυτό όμως εφαρμόστηκε ελάχιστα και αργότερα τροποποιήθηκε.

Μετά το 1975, δίπλα από τη γειτονιά Ματζίρικα αρχίζει να δημιουργείται μια νέα συνοικία η οποία δεν είχε σχέση με τις παλαιότερες εντός τάφρου. Οι πρώτες άδειες, όπως προκύπτει από στοιχεία στα γραφεία της πολεοδομίας, εκδίδονται το 1975. Η γειτονιά αυτή χαρακτηριζόταν από πολλές πολυκατοικίες, που δεν αφήναν ελεύθερους χώρους. Οι πολεοδομικοί κανονισμοί δεν μεριμνούσαν τότε για αυτούς προκειμένου να λύσουν το έντονο πρόβλημα της ανοικοδόμησης. Η επίσημη ονομασία της είναι «Νεάπολη». Έχει επικρατήσει όμως να λέγεται «Καμαρινιώτικα» λόγω καταγωγής των κατοίκων της από το χωριό Καμαρίνα της Πρέβεζας. Οι οικοδομές ήταν συνήθως τριώροφες. Στη συνέχεια η περιοχή προσελκύει δημόσιους υπάλληλους για κατοίκιση. Η συνοικία αναπτυσσόταν όλο και περισσότερο, αλλά μέχρι το 1978 δεν έχει πάρει ακόμα μορφή. Συνεχώς προσελκύει νέο πληθυσμό. Το 1992 Γενικό

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 17: *Χάρτης της Πρέβεζας το 1970. Το αποτέλεσμα της ανοικοδόμησης είναι εμφανές. Η δόμηση έχει πύκνωση και η πόλη έχει αρχίσει να επεκτείνεται (Ψηφιακή αναπαραγωγή Ε. Σαρρή, 2008)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πολεοδομικό ενοποιεί τις δύο γειτονιές με το όνομα «Ματζίρικα» (Εικ. 19).

Η επιλογή του τόπου κατοικίας συνδέθηκε με τον κοινωνικό προσδιορισμό ο οποίος αποδίδεται σε ντόπιους και μη μέχρι το 1960. Από τη μία υπήρχαν οι γειτονιές οργανωμένες γύρω από την εκκλησία και από την άλλη οι νέες Ματζίρικα και Τσαβαλοχώρι, όπου οι κάτοικοί τους δεν είχαν μπορέσει να ενσωματωθούν στο κανονικό σώμα της πόλης. Επρόκειτο για άτομα στο μεγαλύτερο ποσοστό τους σε άθλια οικονομική κατάσταση. Η διαμονή σε αυτές τις περιοχές θεωρείτο κοινωνική υποβάθμιση. Αυτή η διαφοροποίηση παρατηρείται ως το 1960. Με την έξαρση της οικοδομικής δραστηριότητας, στις νέες πολυκατοικίες προσελκύεται πληθυσμός από ανώτερα κοινωνικά στρώματα τα οποία δεν μπορούσαν να εξυπηρετηθούν αλλού. Θετικό είναι το αποτέλεσμα για τη συνοικία η οποία αρχίζει να αντιμετωπίζεται πλέον ως επιθυμητή για κατοίκηση. Σε αυτή την περιοχή θα εγκατασταθεί πληθυσμός από τα γύρω χωριά και Συρρακιώτες, μεταβάλλοντας την ταυτότητα της πόλης.

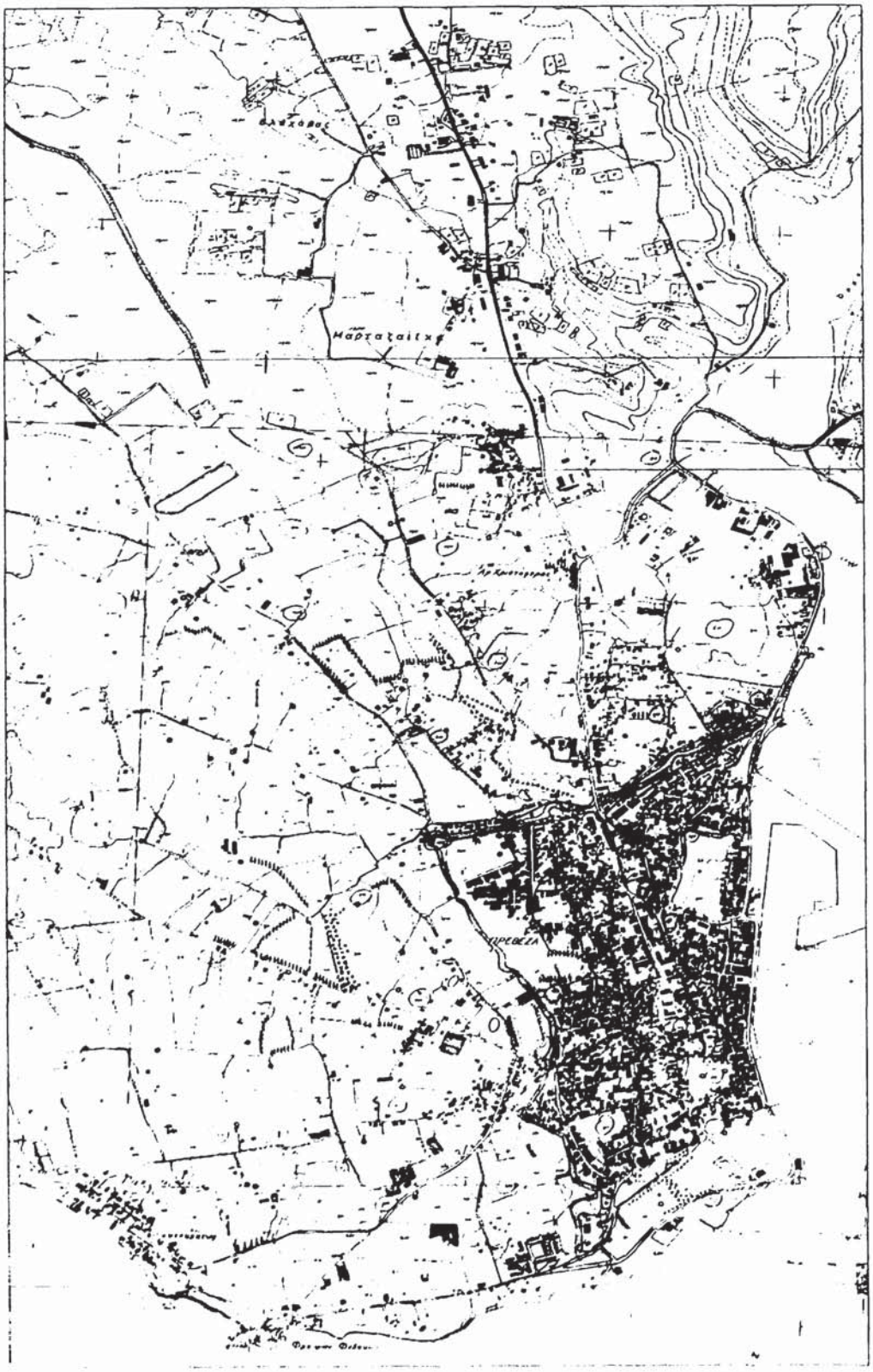
Μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο δημιουργούνται εκτός τάφρου νέες γειτονιές οι οποίες ονοματίζονται από την προέλευση των κατοίκων τους. Κάτοικοι σε αυτές είναι οι Συρρακιώτες από το χωριό Συρράκο των Ιωαννίνων και οι Λευκαδίτες. Έξω από την πόρτα του Προφήτη Ηλία είναι τα Λευκαδίτικα και μετά κατά μήκος της εθνικής οδού Ιωαννίνων-Πρέβεζας είναι τα Βλάχικα ή Ελαιώνας (Εικ. 19).

Η τάφρος έπαιξε σημαντικό ρόλο στην αστική εξέλιξη της πόλης της Πρέβεζας. Όπως φαίνεται και στα σχέδια πόλεως μέχρι το 1970 η πόλη κατά κάποιο τρόπο «περιορίζεται» στα όρια της τάφρου και, όπως φαίνεται σε αεροφωτογραφίες, αρχίζει αργότερα σιγά-σιγά να αναπτύσσεται έξω από αυτή, αρχικά πάνω σε βασικούς οδικούς άξονες που κατευθύνονται έξω από την πόλη.

Γενικότερα, η επέκταση της πόλης γίνεται εκτός συγκεκριμένου και εγκεκριμένου σχεδιαστικού πλαισίου και οι υπηρεσίες της πολεοδομίας έρχονται μετέπειτα να εγκρίνουν την υπάρχουσα κατάσταση καθ' όλη τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα. Η κατάσταση αυτή συνεχίζεται μέχρι και σήμερα.

Εκτός από τις επεκτάσεις της πόλης υπάρχουν και περιαστικοί οικισμοί, οι οποίοι άρχισαν να αναπτύσσονται το 1952 όταν κατασκευάστηκε γέφυρα στην περιοχή Μαργαρώνα. Πρόκειται για τους αγροτικούς οικισμούς του Αγίου Θωμά κι της Αγίας Τριάδας. Αυτοί οργανώνονται γύρω από κάποια εκκλησία ή μοναστήρι. Πιο βόρεια αναπτύχθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1970 ο οικισμός Μύτικας. Στα μέσα της δεκαετίας του 1950 αναπτύσσονται οι εργατικές κατοικίες Αγίου Γεωργίου, το Υδραγωγείο και αργότερα στις αρχές του 1980 οι συνοικισμοί Δασκάλων και Ψαθάκι.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 18: *Χάρτης με την πόλη της Πρέβεζας και την ευρύτερη περιοχή, 1978. Διακρίνεται η εξάπλωση της πόλης κατά μήκους της Εθνικής οδού Ιωαννίνων και εκτός τάφρου (Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η σύγχρονη πολεοδομική οργάνωση της πόλης της Πρέβεζας

Ο νέος καποδιστριακός Δήμος της Πρέβεζας απαρτίζεται από τον πρώην Δήμο της Πρέβεζας και τις πρώην κοινότητες Μιχαλιτσίου, Μύτικα, Νικόπολης και Φλαμπούρων που αντιστοιχούν στα σημερινά Δημοτικά Διαμερίσματα του Δήμου. Τα παραπάνω Δημοτικά Διαμερίσματα περιλαμβάνουν τους ομώνυμους οικισμούς και επιπλέον τους οικισμούς Αγία Τριάδα, Άγιο Θωμά, Νεοχώρι, Παντοκράτορα, Ψαθάκι, Άγιο Νικόλαο, καθώς και τις οικιστικές θέσεις Άγιοι Απόστολοι, Καλαμίτσι, Αμβρακικό, Μάζωμα. Υπάρχουν ακόμη αρκετοί οικοδομικοί-παραθεριστικοί οικισμοί: Παντοκράτορας, Χρονέικα, Ανάληψη, Κλείσμα-Σκαφιδάκι, Σκάλα-Σκαφιδάκι και Κούκος-Μονολίθι.[87]

Επίσημα στοιχεία για τον πληθυσμό της πόλης έχουμε μετά το 1913 (βλ. Πίν. 4). Η Πρέβεζα με βάση τα κριτήρια της Ε.Σ.Υ.Ε. αναγνωρίζεται ως αστικό κέντρο το 1951 όπου ξεπερνά το όριο των 10.000 κατοίκων. Μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο στις δεκαετίες 1950 και 1960 ο παλιός αστικός πληθυσμός μεταναστεύει στην Αθήνα. Η ερήμωση του λιμανιού της πόλης είναι ένας από τους λόγους αυτής της κίνησης. Έτσι, ο πληθυσμός της πόλης μειώνεται.

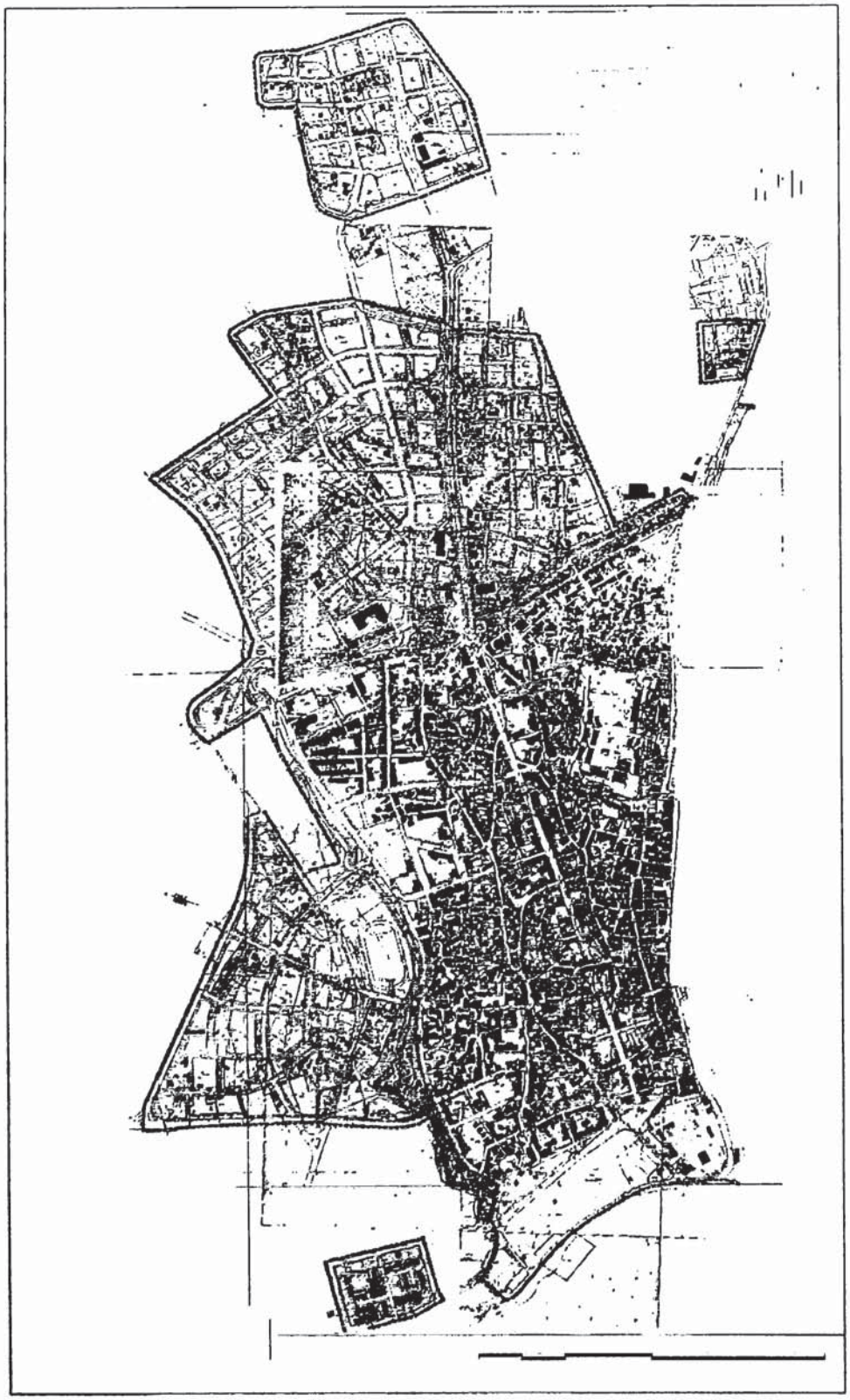
Αλλά από το 1971 και μετά ο πληθυσμός ακολουθεί αυξητική πορεία και μάλιστα με εντονότερο ρυθμό κάθε δεκαετία. Από τη μεταβολή του πληθυσμού για το διάστημα 1971-1981 συμπεραίνουμε ότι το φαινόμενο της αστικοποίησης συνεχίζει έντονα. Εκτιμάται ότι οι περισσότεροι «νέοι» κάτοικοι προέρχονται από γειτονικούς δήμους και εγκαθίστανται στην Πρέβεζα λόγω των περισσότερων ευκαιριών εργασίας που προσφέρει ή που επιστρέφουν σε αυτή κατά την περίοδο συνταξιοδότησης.

Η πληθυσμιακή αύξηση των τελευταίων ετών ενδεχομένως οφείλεται στα συγκριτικά πλεονεκτήματα, στις ευκαιρίες ανάπτυξης και ποιότητας βιοτικού επιπέδου που παρέχει η Πρέβεζα έναντι των άλλων δήμων της ευρύτερης περιοχής. Η αύξηση του πληθυσμού της τελευταίας δεκαετίας αντιπροσωπεύεται κυρίως από τις ηλικίες των 45 ετών και άνω, που είτε επιλέγουν την περιοχή ως νέο τόπο εγκατάστασης είτε επιστρέφουν μετά από περίοδο εγκατάλειψης. Ανησυχητικό είναι το γεγονός ότι ο πληθυσμός των 0-14 ετών βρίσκονται στις τελευταίες αριθμητικά θέσεις των ηλικιών. Η Πρέβεζα παρουσιάζει την τελευταία δεκαετία σημαντική αύξηση στο δείκτη γήρανσης του πληθυσμού.

Σύμφωνα με την απογραφή του 2001 η πόλη έχει 16.321 κατοίκους, το σύνολο του οικονομικά ενεργού πληθυσμού εμφανίζεται αυξημένο κατά 28% σε σχέση με το 1991, καθώς αντιστοιχεί στο 48,48% του πληθυσμού της πόλης. Ο οικονομικά μη ενεργός πληθυσμός μειώνεται. Το ποσοστό ανεργίας φτάνει το 10,33%, αυξημένο κατά 2,5 μονάδες από το 1991.[88]

[87] ΓΑΙΑ Α.Ε., 16.
[88] ΓΑΙΑ Α.Ε., 27-34.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 19: *Το πολεοδομικό σχέδιο της πόλης του 1992. Η δόμηση της πόλης σήμερα. (Ψηφιακή αναπαραγωγή Ε. Σαρρή, 2008)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Όσον αφορά τον οικονομικά ενεργό πληθυσμό, οι απασχολούμενοι στον τριτογενή τομέα εμφανίζουν το σημαντικό ποσοστό 59,82%. Στον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα η μείωση των απασχολούμενων είναι σταδιακή. Προκύπτει το συμπέρασμα ότι η πλειοψηφία του ενεργού πληθυσμού, απασχολείται στα επαγγέλματα του τριτογενούς τομέα και ακολουθούν τα επαγγέλματα των τεχνιτών, εργατών και χειριστών μεταφορικών μέσων.

Όπως αναφέρθηκε στο πρώτο μέρος της παρούσας έρευνας, ουσιαστικά έργα υποδομής για την πόλη έγιναν την περίοδο 1981-1993. Η πρώτη δραστική αλλαγή ήταν η πεζοδρόμηση της οδού Έλ. Βενιζέλου παρά τη γενική αμφισβήτηση και αντίδραση.

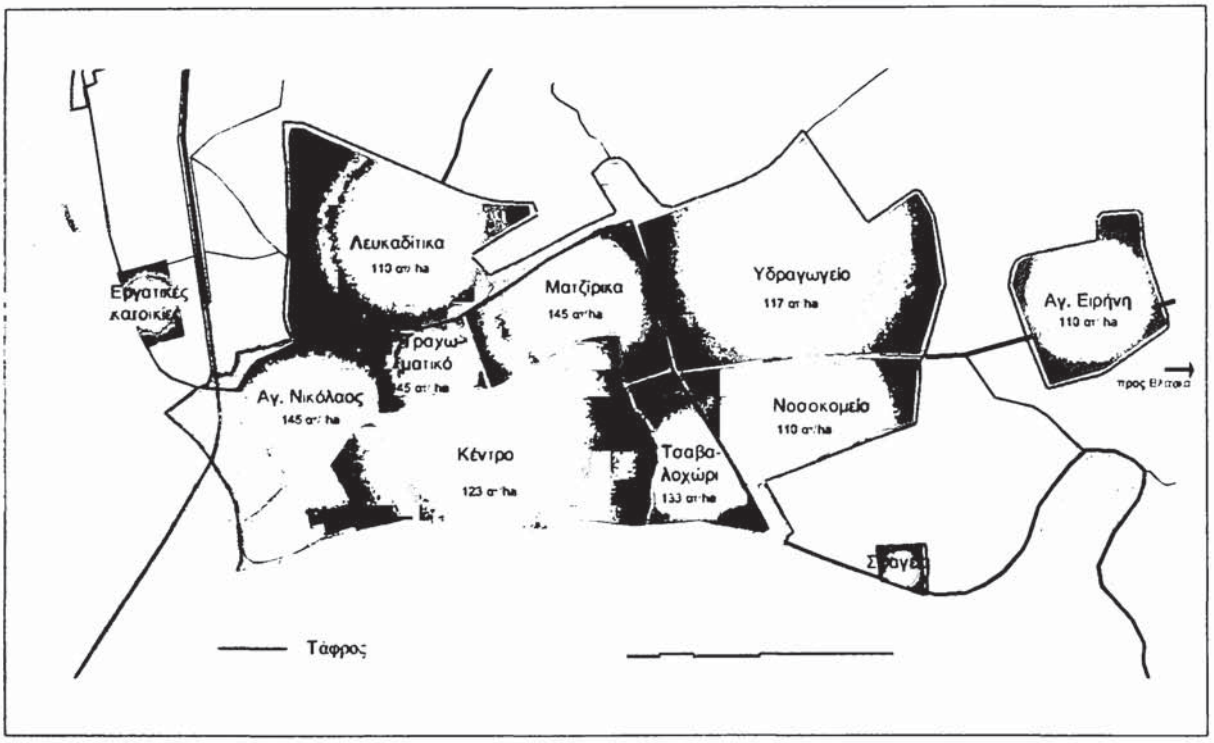
Σημαντικό γεγονός για την πορεία της αστικής μορφής της πόλης είναι «ο χαρακτηρισμός τμήματος της πόλης της Πρέβεζας ως παραδοσιακού και καθορισμός ειδικών όρων και περιορισμών δόμησης των οικοπέδων αυτών» με το Π.Δ. 19.10.78 (ΦΕΚ 594/Δ΄/13.11.78). Ακολούθησε ειδικότερο Π.Δ. της 30.12.88 για το «χαρακτηρισμό τμήματος της πόλης της Πρέβεζας ως παραδοσιακού και καθορισμός ειδικών όρων και περιορισμών» (ΦΕΚ 39 Δ΄/ 26.1.89). Η ενέργεια αυτή φανερώνει μια γενικότερη τάση που επικρατεί σε όλη την Ελλάδα και αφορά την προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής μας κληρονομιάς. Έτσι, και οι διοικούσες αρχές της πόλης επιδίωξαν τη διατήρηση του παραδοσιακού στοιχείου στο κέντρο της. Το παραδοσιακό τμήμα της πόλης ελέγχεται από την Επιτροπή Πολεοδομικού Αρχιτεκτονικού Ελέγχου (Ε.Π.Α.Ε.), γεγονός ευχάριστο όσον αφορά την εξέλιξη της πόλης καθώς αναγνωρίζεται η ανάγκη διατήρησης του παραδοσιακού της ύφους.

Μεγάλη και σημαντική αναβάθμιση έγινε με την υποθαλάσσια ζεύξη του Ακτίου, που ένωσε την ακτή της Ηπείρου με την απέναντι ακτή της Στερεάς, και από τότε απαλλάχτηκε οριστικά το λιμάνι από τα φορτηγά και τα αυτοκίνητα που δημιουργούσαν μια ασφυχτική κατάσταση. Το αρχικό στάδιο επέβαλε την κατασκευή γέφυρας, αλλά τελικά επιλέχθηκε η κατασκευή υποθαλάσσιου τούνελ που είχε το πλεονέκτημα να μην αλλοιώνει το τοπίο. Το τούνελ κατασκευάστηκε απροσδόκητα γρήγορα και δόθηκε σε κυκλοφορία το 2002. Περίπου δύο χρόνια αργότερα διανοίχτηκε ο φαρδύς δρόμος που ένωσε το υποθαλάσσιο τούνελ με τον εθνικό δρόμο προς Άρτα και Ηγουμενίτσα.

Το 1997-1998 υλοποιήθηκε ένα άλλο μεγάλο έργο υποδομής για την πόλη, η ανάπλαση της περιοχής της παραλίας και της αγοράς. Πεζοδρομήθηκαν όλα τα κάθετα δρομάκια ανάμεσα στους δύο κεντρικούς παράλληλους πεζόδρομους (Εθν. Αντιστάσεως και Ελ. Βενιζέλου) όπως και τα δρομάκια ανάμεσα στον πεζόδρομο της Εθν. Αντιστάσεως και 21ης Οκτωβρίου. Επίσης η λεωφόρος Ειρήνης διαπλατύνθηκε, απέκτησε πεζοδρόμια και οριοθετημένες θέσεις στάθμευσης.

Στο πλαίσιο της Ε.Π.Α. και σύμφωνα με το Ν. 1337/83 εκπονήθηκε το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο της πόλης, το οποίο εγκρίθηκε με την απόφαση

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 20: *Χάρτης πολεοδομικών ενοτήτων (Σχεδίαση Ε. Σαρρή, 2008)*

77056/4271/26.10.88 του ΥΠΕΧΩΔΕ (ΦΕΚ 818/Δ΄/16.11.88).[89] Το Γ.Π.Σ. περιλάμβανε την οργάνωση της πόλης για πληθυσμιακό μέγεθος 18.000 κατοίκων με χρονικό ορίζοντα 5 ετών. Προέβλεπε την επέκταση του σχεδίου πόλης σε περιοχές περίπου 100 ha και τη δημιουργία 10 πολεοδομικών ενοτήτων: Κέντρο, Άγιος Νικόλαος, Τραχωματικό, Ματζίρικα, Τσαβαλοχώρι, Λευκαδίτικα, Υδραγωγείο, Νοσοκομείο, Αγία Ειρήνη, Βλάχικα.

Η πόλη παρατηρείται να εκτονώνεται προς βορρά και νοτιοανατολικά εκτός τάφρου (Εικ. 20). Οι επεκτάσεις της πόλης αρχίζουν πάνω σε βασικούς οδικούς άξονες όπου παλιότερα ξεκινούσαν από τις εισόδους των τειχών. Το

[89] Το Γ.Π.Σ. επαναδημοσιεύτηκε με την 50654/1578/6.3.92 απόφαση του ΥΠΕΧΩΔΕ (ΦΕΚ 364/Δ΄/15.4.1992) και τροποποιήθηκε με την 71975/3812/3.6.93 απόφαση του ΥΠΕΧΩΔΕ (ΦΕΚ 757/Δ΄/7.7.1993) όσο αφορά την επέκταση των ορίων στην πολεοδομική ενότητα Νοσοκομείο. Η αναθεώρηση του σχεδίου πόλης πραγματοποιήθηκε με την 3482/7.9.92 απόφαση Νομάρχη Πρέβεζας (ΦΕΚ 1085/Δ΄/22.10.1992). Ωστόσο ακολούθησαν αρκετές τροποποιήσεις του σχεδίου, οι οποίες αφορούσαν κυρίως την αλλαγή της ρυμοτομίας. Το 1986 εγκρίθηκε η πολεοδομική μελέτη των περιοχών Νοσοκομείο και Λευκαδίτικα και η αναθεώρηση του εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου (Π.Δ. 29.5.86 – ΦΕΚ 585/Δ΄/3.7.1986) και το 1991 η πολεοδομική μελέτη των πολεοδομικών ενοτήτων Υδραγωγείο και Αγία Ειρήνη (Π.Δ. 69997/7.1.91 – ΦΕΚ 36/Δ΄/30.1.1991).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Όσον αφορά τον οικονομικά ενεργό πληθυσμό, οι απασχολούμενοι στον τριτογενή τομέα εμφανίζουν το σημαντικό ποσοστό 59,82%. Στον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα η μείωση των απασχολούμενων είναι σταδιακή. Προκύπτει το συμπέρασμα ότι η πλειοψηφία του ενεργού πληθυσμού, απασχολείται στα επαγγέλματα του τριτογενούς τομέα και ακολουθούν τα επαγγέλματα των τεχνιτών, εργατών και χειριστών μεταφορικών μέσων.

Όπως αναφέρθηκε στο πρώτο μέρος της παρούσας έρευνας, ουσιαστικά έργα υποδομής για την πόλη έγιναν την περίοδο 1981-1993. Η πρώτη δραστική αλλαγή ήταν η πεζοδρόμηση της οδού Έλ. Βενιζέλου παρά τη γενική αμφισβήτηση και αντίδραση.

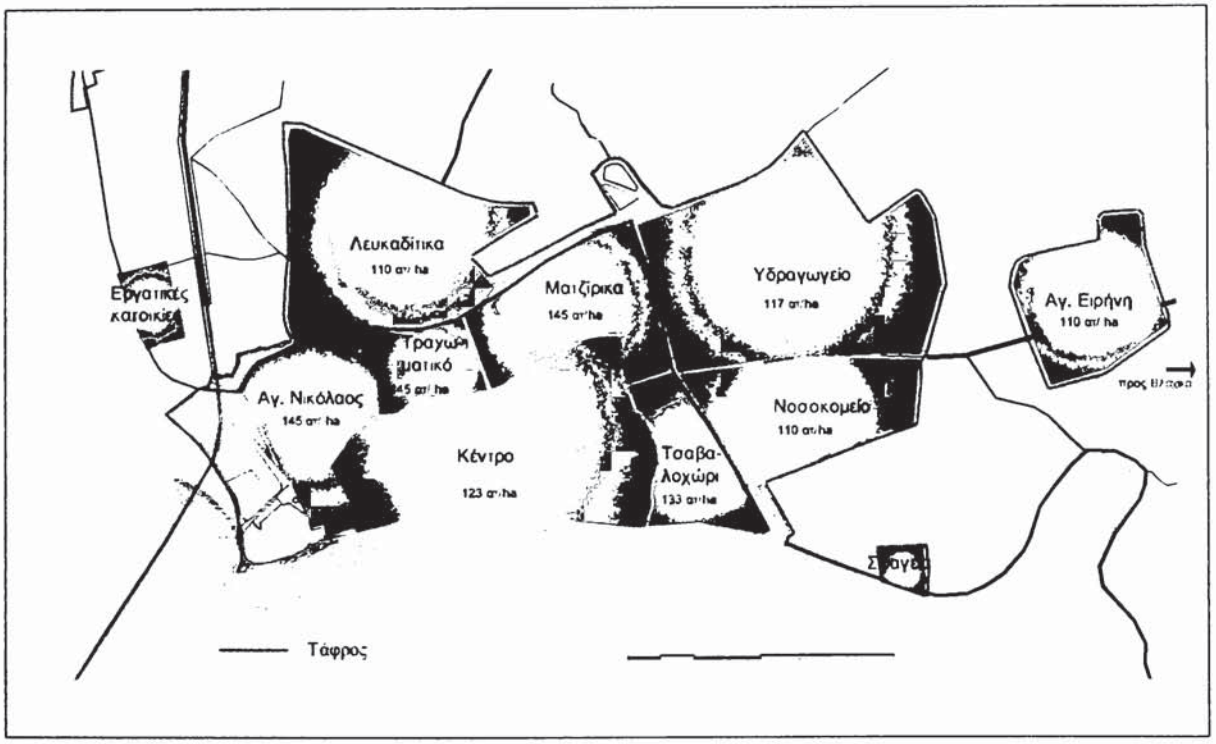
Σημαντικό γεγονός για την πορεία της αστικής μορφής της πόλης είναι «ο χαρακτηρισμός τμήματος της πόλης της Πρέβεζας ως παραδοσιακού και καθορισμός ειδικών όρων και περιορισμών δόμησης των οικοπέδων αυτών» με το Π.Δ. 19.10.78 (ΦΕΚ 594/Δ΄/13.11.78). Ακολούθησε ειδικότερο Π.Δ. της 30.12.88 για το «χαρακτηρισμό τμήματος της πόλης της Πρέβεζας ως παραδοσιακού και καθορισμός ειδικών όρων και περιορισμών» (ΦΕΚ 39 Δ΄ 26.1.89). Η ενέργεια αυτή φανερώνει μια γενικότερη τάση που επικρατεί σε όλη την Ελλάδα και αφορά την προστασία και ανάδειξη της αρχιτεκτονικής μας κληρονομιάς. Έτσι, και οι διοικούσες αρχές της πόλης επιδίωξαν τη διατήρηση του παραδοσιακού στοιχείου στο κέντρο της. Το παραδοσιακό τμήμα της πόλης ελέγχεται από την Επιτροπή Πολεοδομικού Αρχιτεκτονικού Ελέγχου (Ε.Π.Α.Ε.), γεγονός ευχάριστο όσον αφορά την εξέλιξη της πόλης καθώς αναγνωρίζεται η ανάγκη διατήρησης του παραδοσιακού της ύφους.

Μεγάλη και σημαντική αναβάθμιση έγινε με την υποθαλάσσια ζεύξη του Ακτίου, που ένωσε την ακτή της Ηπείρου με την απέναντι ακτή της Στερεάς, και από τότε απαλλάχτηκε οριστικά το λιμάνι από τα φορτηγά και τα αυτοκίνητα που δημιουργούσαν μια ασφυχτική κατάσταση. Το αρχικό στάδιο επέβαλε την κατασκευή γέφυρας, αλλά τελικά επιλέχθηκε η κατασκευή υποθαλάσσιου τούνελ που είχε το πλεονέκτημα να μην αλλοιώνει το τοπίο. Το τούνελ κατασκευάστηκε απροσδόκητα γρήγορα και δόθηκε σε κυκλοφορία το 2002. Περίπου δύο χρόνια αργότερα διανοίχτηκε ο φαρδύς δρόμος που ένωσε το υποθαλάσσιο τούνελ με τον εθνικό δρόμο προς Άρτα και Ηγουμενίτσα.

Το 1997-1998 υλοποιήθηκε ένα άλλο μεγάλο έργο υποδομής για την πόλη, η ανάπλαση της περιοχής της παραλίας και της αγοράς. Πεζοδρομήθηκαν όλα τα κάθετα δρομάκια ανάμεσα στους δύο κεντρικούς παράλληλους πεζόδρομους (Εθν. Αντιστάσεως και Ελ. Βενιζέλου) όπως και τα δρομάκια ανάμεσα στον πεζόδρομο της Εθν. Αντιστάσεως και 21ης Οκτωβρίου. Επίσης η λεωφόρος Ειρήνης διαπλατύνθηκε, απέκτησε πεζοδρόμια και οριοθετημένες θέσεις στάθμευσης.

Στο πλαίσιο της Ε.Π.Α. και σύμφωνα με το Ν. 1337/83 εκπονήθηκε το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο της πόλης, το οποίο εγκρίθηκε με την απόφαση

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 20: *Χάρτης πολεοδομικών ενοτήτων (Σχεδίαση Ε. Σαρρή, 2008)*

77056/4271/26.10.88 του ΥΠΕΧΩΔΕ (ΦΕΚ 818/Δ΄/16.11.88).[89] Το Γ.Π.Σ. περιλάμβανε την οργάνωση της πόλης για πληθυσμιακό μέγεθος 18.000 κατοίκων με χρονικό ορίζοντα 5 ετών. Προέβλεπε την επέκταση του σχεδίου πόλης σε περιοχές περίπου 100 ha και τη δημιουργία 10 πολεοδομικών ενοτήτων: Κέντρο, Άγιος Νικόλαος, Τραχωματικό, Ματζίρικα, Τσαβαλοχώρι, Λευκαδίτικα, Υδραγωγείο, Νοσοκομείο, Αγία Ειρήνη, Βλάχικα.

Η πόλη παρατηρείται να εκτονώνεται προς βορρά και νοτιοανατολικά εκτός τάφρου (Εικ. 20). Οι επεκτάσεις της πόλης αρχίζουν πάνω σε βασικούς οδικούς άξονες όπου παλιότερα ξεκινούσαν από τις εισόδους των τειχών. Το

[89] Το Γ.Π.Σ. επαναδημοσιεύτηκε με την 50654/1578/6.3.92 απόφαση του ΥΠΕΧΩΔΕ (ΦΕΚ 364/Δ΄/15.4.1992) και τροποποιήθηκε με την 71975/3812/3.6.93 απόφαση του ΥΠΕΧΩΔΕ (ΦΕΚ 757/Δ΄/7.7.1993) όσο αφορά την επέκταση των ορίων στην πολεοδομική ενότητα Νοσοκομείο. Η αναθεώρηση του σχεδίου πόλης πραγματοποιήθηκε με την 3482/7.9.92 απόφαση Νομάρχη Πρέβεζας (ΦΕΚ 1085/Δ΄/22.10.1992). Ωστόσο ακολούθησαν αρκετές τροποποιήσεις του σχεδίου, οι οποίες αφορούσαν κυρίως την αλλαγή της ρυμοτομίας. Το 1986 εγκρίθηκε η πολεοδομική μελέτη των περιοχών Νοσοκομείο και Λευκαδίτικα και η αναθεώρηση του εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου (Π.Δ. 29.5.86 – ΦΕΚ 585/Δ΄/3.7.1986) και το 1991 η πολεοδομική μελέτη των πολεοδομικών ενοτήτων Υδραγωγείο και Αγία Ειρήνη (Π.Δ. 69997/7.1.91 – ΦΕΚ 36/Δ΄/30.1.1991).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σχέδιο πόλης προτείνει μεγάλη επέκταση «ώστε να είναι δυνατό οι εντασσόμενες περιοχές να αποτελέσουν αυτοτελείς πολεοδομικές ενότητες με όλους τους απαραίτητους εξοπλισμούς και λειτουργίες καθώς και κατάλληλη υποδομή».

Όσον αφορά την περιοχή εντός τάφρου, το εμπορικό κέντρο της πόλης είναι διατεταγμένο παράλληλα προς το λιμάνι και αναπτύσσεται βασικά στο χώρο ανάμεσα στην κεντρική αγορά και την παραλία, όπως ίσχυε από παλιά. Συμπληρωματικά λειτουργούν μικρότερης σημασίας αγορές στο Σαϊτάν-Παζάρ, στην οδό Μπιζανίου και στην περιοχή Χάνια. Σήμερα οι κεντρικές λειτουργίες της πόλης αναπτύσσονται σε ένα εκτεταμένο πλέγμα. Οι χρήσεις γης μέσα στο πλέγμα δεν διακρίνονται. Λιανικό και χονδρικό εμπόριο, εξυπηρετήσεις, διοίκηση, αναψυχή κτλ. συνυπάρχουν και μόνο κάποιες χονδρικές προτιμήσεις θα μπορούσαν ίσως να διαπιστωθούν: το χονδρικό εμπόριο προς το βόρειο τμήμα, η αναψυχή προς την παραλία, η διοίκηση στο παλιό ιστορικό κέντρο. Στο εσωτερικό της εντός τάφρου περιοχή της πόλης αισθητή είναι η έλλειψη επαρκών χώρων αναψυχής και πρασίνου.

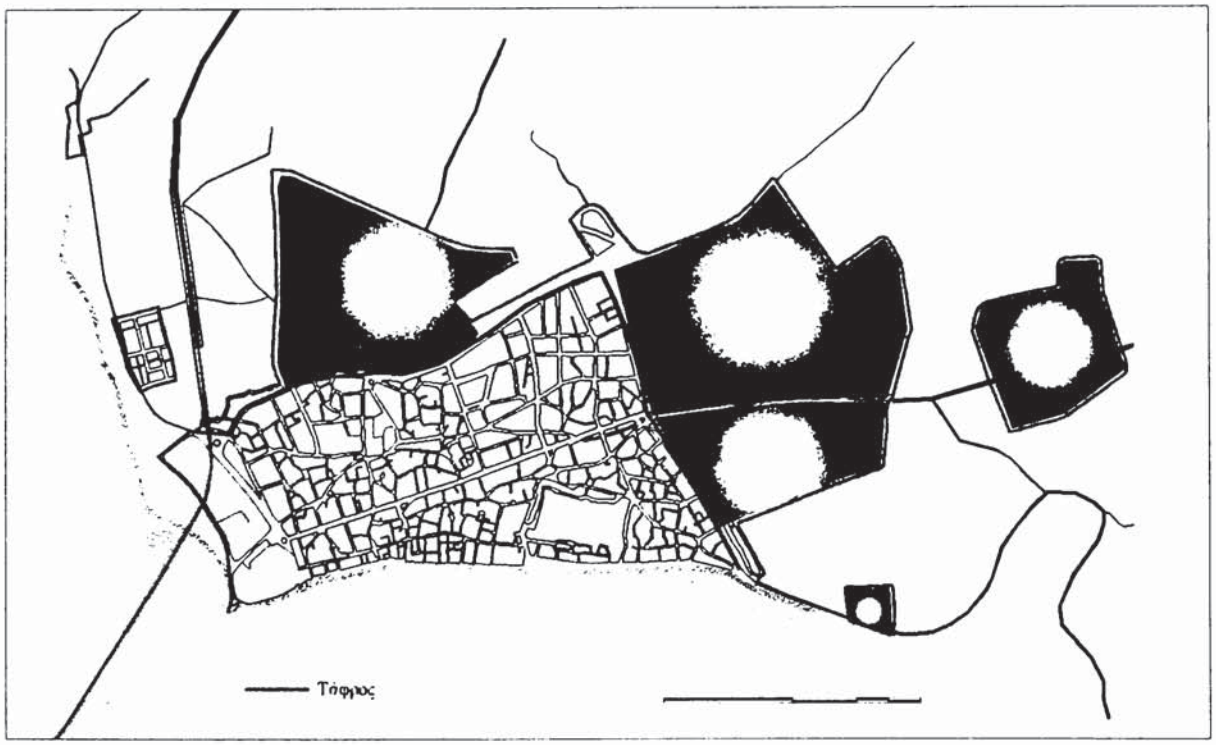
Το τελευταίο Γ.Π.Σ. που συντάχθηκε το 1992 αναφορικά στη χωροθέτηση των λειτουργιών της πόλης προτείνει μεταξύ άλλων:[90]

- Περιορισμό του εμπορικού κέντρου το οποίο θεωρείται υπερτροφικό και δημιουργία τριών δυναμικών κέντρων που θα εξυπηρετούν: 1) τον Άγιο Νικόλαο, Τραχωματικό, Λευκαδίτικα, Εργατικές Κατοικίες· 2) τα Ματζίρικα, Τσαβαλοχώρι, Νοσοκομείο και Υδραγωγείο και 3) Ελαιώνα και περιαστικούς οικισμούς.
- Δημιουργία δύο πάρκων: το ένα στο Φρούριο του Αγίου Αντρέα που θα εξυπηρετεί το κέντρο και το Τσαβαλοχώρι και το άλλο στη ζώνη της τάφρου για τα Ματζίρικα, το Τραχωματικό και τα Λευκαδίτικα.
- Δημιουργία Πνευματικού Κέντρου για την πόλη μιας και δεν υπάρχει και απαιτείται.
- Διαμόρφωση πλατειών που θα εξυπηρετούν κάθε πολεοδομική ενότητα και όχι μόνο το κέντρο της πόλης.
- Συνδυασμός εκπαιδευτηρίων με χρήσεις αθλητισμού, αναψυχής κλπ.
- Να δοθούν 10 στρέμματα γης για αθλητικές εγκαταστάσεις.
- Εξασφάλιση παιδικών χαρών ιδιαίτερα στις εκτός τάφρου πολεοδομικές ενότητες.

Οι παραπάνω παρατηρήσεις που σημειώνονται στο Γ.Π.Σ. αφορούν όντως υπαρκτά προβλήματα για την πόλη. Μερικές από αυτές τις ενέργειες, όμως, αναστάλθηκαν ή άλλες εφαρμοστήκαν μερικώς. Παρόλα αυτά είναι ανάγκη για την πόλη η αποκέντρωση λειτουργιών της. Συνοψίζοντας, χαρακτηρίζουμε

[90] Υ.Χ.Ο.Π., Ε.Π.Α. 1982-1984.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΙΚΟΝΑ 21: *Χάρτης με τις τάσεις επέκτασης της πόλης (Αρχείο Ε. Σαρρή, 2008)*

μονόκεντρη την οργάνωση της Πρέβεζας με έντονη συγκέντρωση εξυπηρετήσεων στο κέντρο της πόλης ενώ οι υπόλοιπες πολεοδομικές ενότητες χαρακτηρίζονται με τη χωροθέτηση γενικής κατοικίας.

Πράσινο και ελεύθεροι χώροι στο πολεοδομικό συγκρότημα

Όπως αναφέρουν τα σχόλια στο Γ.Π.Σ., η Πρέβεζα είναι μια πόλη «πνιγμένη» στο πράσινο. Το πράσινο αυτό, όμως, βρίσκεται εκτός των ορίων της πόλης. Μέσα στην πόλη η έλλειψη πρασίνου είναι αισθητή. Στο Γ.Π.Σ. θίγεται το θέμα της έλλειψης ελεύθερων δημοσίων χώρων στο κέντρο της πόλης.

Σαν πάρκο πόλης χαρακτηρίζεται ο μεγάλος ελεύθερος χώρος μπροστά από τα ιαματικά λουτρά και κάτω από το φρούριο του Αγίου Γεωργίου. Ο χώρος είναι δημοτικός και χαρακτηρίζεται χώρος πρασίνου από το ισχύον ρυμοτομικό. Βρίσκεται όμως στη μία πλευρά της πόλης και δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ότι εξυπηρετεί το σύνολό της.

Το 1961 κατασκευάστηκε η Πλατεία Ανδρούτσου, ο σημαντικότερος ελεύθερος δημόσιος χώρος της πόλης. Στην αρχή εκεί έφτανε η θάλασσα. Προσχώθηκε με μπάζα που έριχναν κάρα που μετέφεραν υλικά και έτσι αργότερα έγινε η πλατεία. Σήμερα είναι ο μεγαλύτερος δημόσιος ελεύθερος χώρος στην πόλη που προσφέρεται για συγκεντρώσεις και εκδηλώσεις. Αν και η κεντρική

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αυτή πλατεία μαζί με τις μικρότερες που βρίσκονται κοντά της επαρκούν για την πόλη από άποψη επιφάνειας σύμφωνα με τα σταθερότυπα, πρέπει να επισημανθεί ότι δεν εξυπηρετούν παρά μόνο τη γειτονιά του κέντρου και σε μικρότερο βαθμό το Τσαβαλοχώρι. Όλες οι υπόλοιπες πολεοδομικές ενότητες τόσο εντός όσο και εκτός τάφρου δεν έχουν διαμορφωμένες πλατείες.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί η πεζοδρόμηση και η ανάπλαση μέρους του παραδοσιακού τομέα. Η παραλιακή οδός Ελ. Βενιζέλου, η παράλληλη σε αυτήν Εθν. Αντιστάσεως και άλλοι δρόμοι που συνδέονται με αυτές έχουν πεζοδρομηθεί στο πλαίσιο του χαρακτηρισμού του τομέα ως παραδοσιακού, όπως προαναφέρθηκε. Αποτελεί σημαντικό δίκτυο πεζοδρόμου για την πόλη και επιπλέον, όπως είναι προφανές, συμβάλει στην εξυγίανση του κέντρου και στην ανάδειξη του παραδοσιακού του χαρακτήρα.

Τελευταία έχει γίνει ανάπλαση με πεζόδρομο και ποδηλατόδρομο ενός μέρους της τάφρου χαρίζοντας στους κατοίκους της πόλης μια ακόμα διαδρομή αναψυχής.

Δίκτυο Κυκλοφορίας

Η θέση της Πρέβεζας στο περιφερειακό και εθνικό σύστημα μεταφορικών αξόνων χαρακτηρίζεται από δυναμικότητα και ορίζεται από την ύπαρξη λιμανιού, του αερολιμένα Ακτίου-Λευκάδας, και του οδικού άξονα Πρέβεζας-Ιωαννίνων. Σημαντικό έργο οδικής υποδομής για την πόλη είναι η ένωση της Πρέβεζας με την Αιτωλοακαρνανία με την υποθαλάσσια σήραγγα του Ακτίου.

Η πόλη αναπτύχθηκε εκατέρωθεν της Λ. Ειρήνης και της συνέχειάς της, της Λ. Ιωαννίνων. Ο άξονας αυτός νότια κατέληγε στο λιμάνι ενώ βόρεια η συνέχειά της ήταν η Εθνική οδός Πρέβεζας-Ιωαννίνων. Σήμερα ο άξονας αυτός συνεχίζει να «διχοτομεί» την πόλη. Επίσης, δεν υπάρχουν ικανοποιητικές οδικές υποδομές. Εκτός από τις Λ. Ιωαννίνων και Ειρήνης στο υπόλοιπο οδικό δίκτυο της πόλης οι οδοί έχουν μικρά πλάτη οδοστρώματος και ανεπαρκή έως ανύπαρκτα πεζοδρόμια. Ακόμη, χαρακτηρίζονται από κακή γεωμετρία και επικίνδυνη για την ασφάλεια χάραξη. Ο πυκνός πολεοδομικός ιστός της πόλης δημιουργεί έντονα κυκλοφορικά προβλήματα.[91]

Σε όλη την έκταση της πόλης, έχουν καταμετρηθεί 1586 δημόσιες θέσεις στάθμευσης, οι οποίες δεν υπόκεινται σε κανένα περιορισμό. Επίσης καταμετρήθηκαν 356 δημόσιες θέσεις που υπόκεινται σε χρονικό περιορισμό. Η πόλη διαθέτει μεγάλο σχετικά αριθμό θέσεων στάθμευσης εκτός οδού. Ο μεγαλύτερος αριθμός θέσεων στάθμευσης, βρίσκεται σε πιλοτές. Σίγουρα αυτός ο τύπος στάθμευσης αποτελεί μια εύκολη λύση αλλά έχει σαν αποτέλεσμα να μην δημιουργούνται μέτωπα στους δρόμους οπότε περπατώντας η πόλη φαίνεται απρόσωπη και ψυχρή. Επίσης υπάρχουν υπαίθριοι ιδιωτικοί

[91] Κυκλοφοριακή Μελέτη Δήμου Πρέβεζας 2004.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χώροι, οι οποίοι συνήθως είναι ακάλυπτοι χώροι παραπλεύρως των ιδιοκτησιών με στοιχειώδη υποδομή. Ως κοινόχρηστοι χώροι στάθμευσης χρησιμοποιούνται, όπου είναι δυνατόν, τα αδόμητα οικόπεδα ή άλλες εκτάσεις σε διάφορα σημεία της πόλης. Οι ιδιωτικοί χώροι στάθμευσης παρά το σημαντικό αριθμό τους, δεν προσφέρονται για την εξυπηρέτηση της ζήτησης σε στάθμευση τις ώρες αιχμής. Τέλος, υπάρχουν τρεις μεγάλοι κοινόχρηστοι χώροι στάθμευσης που τελούν υπό την κυριότητα του Δήμου, ανοικτοί όλο το εικοσιτετράωρο και προσφέρονται ατελώς περί τις 400 θέσεις. Οι θέσεις στάθμευσης γενικά, δεν κατανέμονται ομοιόμορφα στην πόλη.

Οι μαζικές μετακινήσεις εξυπηρετούνται από ένα ιδιωτικό σύστημα αστικών συγκοινωνιών που λειτουργεί όπως και στις άλλες πόλεις της Ελλάδας σαν ανώνυμη εταιρία. Αν και είναι νέο στην πόλη, η οργάνωσή του είναι ακόμα πρωτόγονη μιας και καθορισμένες στάσεις των λεωφορειακών γραμμών μέσα στην πόλη δεν υπάρχουν. Ενδιαφέρον στη σύνθεση της κυκλοφορίας παρουσιάζει το μικρό ποσοστό των ταξί και το υψηλό ποσοστό των δικύκλων. Παρόλα αυτά, πέρα από το νέο ποδηλατόδρομο που έγινε με την ανάπλαση μέρους της τάφρου δεν υπάρχουν στην υπόλοιπη πόλη υποδομές για να κυκλοφορήσει ο ποδηλάτης με ασφάλεια.

Ίχνη της ιστορίας της πόλης της Πρέβεζας στο σύγχρονο αστικό ιστό

Από τη μέχρι τώρα έρευνα για την εξέλιξη της πόλης της Πρέβεζας προκύπτει το συμπέρασμα ότι αρκετά στοιχεία της πολιτιστικής της κληρονομιάς έχουν χαθεί είτε από βομβαρδισμούς πολέμων είτε από το φαινόμενο της έντονης ανοικοδόμησης.

Είναι εμφανής η πύκνωση της δόμησης όπως φαίνεται και στη σύγκριση των δύο χαρτών παρακάτω (Εικ. 22). Η εικόνα της πόλης μετά από 60 χρόνια περίπου έχει μεταβληθεί ουσιαστικά. Το ποσοστό κάλυψης των οικοδομικών τετραγώνων έχει σαφώς αυξηθεί. Βέβαια, οι βασικές χαράξεις των δρόμων παραμένουν, καθώς το ίδιο ισχύει και για την εικόνα της πόλης που αφορά την παραλιακή οδό και την αγορά. Χαρακτηριστικά φαίνεται η «διχοτόμηση» της πόλης από τη χάραξη της Λ. Ειρήνης στο σημερινό πολεοδομικό ιστό.

Πιο συγκεκριμένα, το ιστορικό κέντρο εξακολουθεί μέχρι σήμερα να διαδραματίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στη πόλη. Οι οδικοί άξονες έχουν διατηρηθεί καθώς και αρκετά κτίσματα, ενώ ό,τι νέο ανεγείρεται, υπακούει σε συγκεκριμένους κανονισμούς ώστε να εναρμονίζεται με το υπόλοιπο ύφος του παραδοσιακού τομέα.

Τα κάστρα του Αγίου Αντρέα και του Αγίου Γεωργίου καθώς και η θέση Παλαιοσάραγα πέρασαν σε στρατιωτική χρήση. Σήμερα ο Δήμος βρίσκεται σε επαφή με το Υπουργείο Άμυνας για την πλήρη παραχώρηση των φρουρίων. Μέχρι στιγμής το Υπουργείο παραχωρεί τα φρούρια μόνο για πολιτιστική χρήση τριών χρονών η οποία ενδέχεται να ανανεώνεται. Το φρούριο του

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Παντοκράτορα χρησιμοποιήθηκε ως φυλακές. Η χρήση αυτή καταργήθηκε τη δεκαετία του 1970 από τον Παγκόσμιο Ερυθρό Σταυρό. Σήμερα χρησιμοποιείται κατά καιρούς για πολιτιστική χρήση. Το τείχος της πόλης έχει καταστραφεί. Η τάφρος έχει μπαζωθεί σήμερα μερικώς.

Από πλευράς κτιριακού αποθέματος, διατηρούνται στην Πρέβεζα αξιόλογα κτίρια τα οποία χρονολογούνται από την περίοδο της τελευταίας οθωμανικής κυριαρχίας. Τα χαρακτηριστικά τους αναλύθηκαν σε προηγούμενες ενότητες. Το μεγαλύτερο μέρος αυτών των κτιρίων συγκεντρώνεται στο ιστορικό κέντρο και σε παλιούς βασικούς οδικούς άξονες. 33 από αυτά έχουν κηρυχθεί διατηρητέα. Μεγάλο μέρος του ιστορικού κτιριακού αποθέματος έχει χαθεί είτε από βομβαρδισμούς, είτε από μεταπολεμικές αυθαιρεσίες.

Όσον αφορά τις ορθόδοξες εκκλησιές η Πρέβεζα έχει σήμερα εφτά ενορίες. Οι παλιές εκκλησίες καταστράφηκαν από τους βομβαρδισμούς του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Κάποιες ανοικοδομήθηκαν, στερεώθηκαν και κάποιες ανακαινισθήκαν και καλλωπίσθηκαν. Ο ρωμαιοκαθολικός ναός του Αγίου Αντρέα παρέμεινε σε χρήση έως το 1943. Μετέπειτα άλλαξε χρήσεις και κακοποιήθηκε.

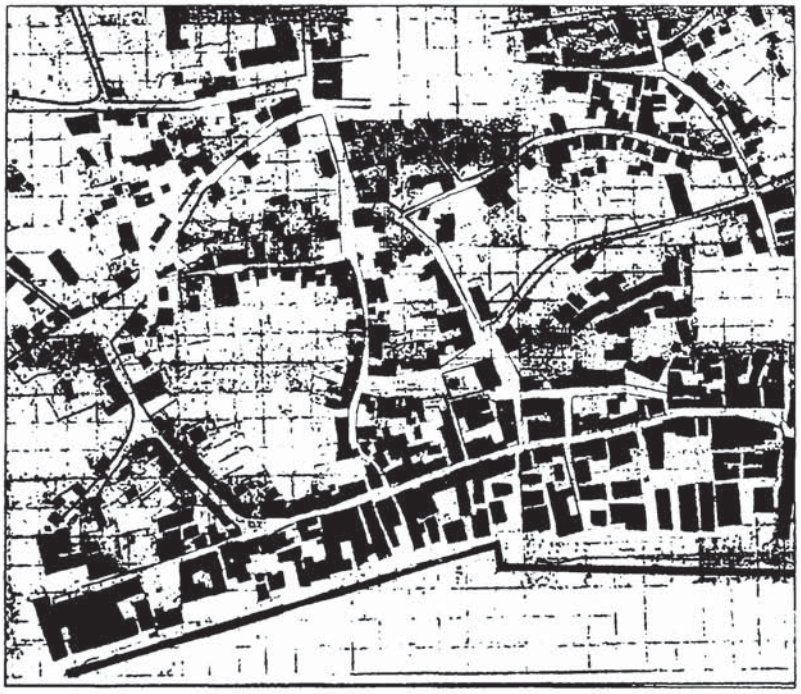
Τα τζαμιά μετά την απελευθέρωση έχασαν τη χρήση τους. Το τζαμί στο κάστρο του Αγίου Αντρέα μετατράπηκε σε αρχαιολογικό μουσείο και μετά τις ζημιές που υπέστη από τους βομβαρδισμούς του 1940-1944 κατεδαφίστηκε. Το Γενί Τζαμί δέχτηκε πολλές προσθήκες που αλλοίωσαν τη μορφή του. Πήρε τη χρήση σχολείου από το 1925 ως το 1938. Πέρασε στα χέρια ιδιωτών, μετατράπηκε σε εργαστήρια και σήμερα είναι εγκαταλειμμένο.

Αντί επιλόγου

Ο 20ός αιώνας ήταν για όλη τη χώρα μια περίοδος κοινωνικών και πολιτικών ανακατατάξεων. Τα γεγονότα που ακολούθησαν –όπως οι Βαλκανικοί πόλεμοι, οι δύο Παγκόσμιοι πόλεμοι, ο Εμφύλιος και η Χούντα– φέρουν τη χώρα σε πολιτική, οικονομική και κοινωνική αστάθεια. Η οικονομική κρίση, η προσφυγιά του 1922, η μετανάστευση του 1950 ταλανίζουν τον ελληνικό πληθυσμό για αρκετά χρόνια. Μετά, ακολούθησε η αύξηση του πληθυσμού με συνέπεια την ανοικοδόμηση και την έλλειψη πρόνοιας για τις απαιτούμενες υποδομές για την πόλη.

Στις περισσότερες πόλεις της επαρχίας της χώρας σημαντική μερίδα του πληθυσμού τους ανήκει σε εσωτερικούς μετανάστες. Μετά τη δεκαετία του 1960, πληθυσμιακή αύξηση παρατηρείται σε κάθε πόλη. Το φαινόμενο της εσωτερικής μετανάστευσης οδήγησε σε γρήγορες, φτηνές και απρόσωπες λύσεις που αφορούσαν τη στέγαση του νέου πληθυσμού. Η αναζήτηση της ποιότητας και της αισθητικής ήταν προνόμιο λίγων. Το ελληνικό κράτος δίνει λανθασμένη λύση μιας και δεν είναι στις πρωτοβουλίες του η χωρική οργάνωση.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

1938

1992

ΕΙΚΟΝΑ 22: *Το ίδιο μέρος του πολεοδομικού ιστού το 1938 και 1992 (Ψηφιακή αναπαραγωγή Ε. Σαρρή, 2008)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σήμερα έχει απαξιωθεί το μεταπολεμικό μοντέλο ανάπτυξης. Βέβαια, η μεσαία αστική τάξη που απαρτίζει το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της χώρας επαναλαμβάνει λανθασμένες λύσεις του παρελθόντος. Η μεταπολεμική περίοδος ίσως να δικαιολογείται από την ιστορική συγκυρία, σήμερα, όμως, τα λάθη οφείλονται στην αδιαφορία και στην άγνοια της υπάρχουσας κατάστασης. Οι επιστήμονες κρούουν τον κώδωνα του κινδύνου. Η βιωσιμότητα των ελληνικών πόλεων μειώνεται. Παρατηρείται το φαινόμενο της γιγάντωσης των πόλεων χωρίς να μπορούν να υποστηρίξουν τη δυναμική τους.

Η πόλη εκτιμάται ότι θα συνεχίσει να διογκώνεται και αυτό χρήζει ιδιαίτερης αντιμετώπισης. Ο νέος πληθυσμός που συγκεντρώνεται στην Πρέβεζα παίζει καθοριστικό ρόλο και στη φυσιογνωμία του τόπου. Υπερέχει με συντριπτικό ποσοστό η απασχόληση στον τριτογενή τομέα, γεγονός που συνδέεται με την περαιτέρω αστικοποίηση της Πρέβεζας. Σύμφωνα με τις τάσεις εξέλιξης που προσδιορίζονται από το νέο Γ.Π.Σ. εκτιμάται ότι τα επόμενα χρόνια ο πληθυσμός θα αυξάνεται με έντονο ρυθμό. Η Πρέβεζα θα αποτελεί τον κύριο πόλο έλξης προσελκύοντας πληθυσμό από την ευρύτερη περιοχή. Η αύξηση του πληθυσμού οφείλεται στα πλεονεκτήματα που έχει η περιοχή και σχετίζονται με το φυσικό της περιβάλλον, στο σχετικά χαμηλό κόστος ζωής, την απουσία οξυμμένων κοινωνικών προβλημάτων, γενικά την καλύτερη ποιότητα ζωής και τις αναπτυξιακές ευκαιρίες και δυνατότητες που παρουσιάζει η Πρέβεζα. Ωστόσο, η αύξηση του πληθυσμού θα επιφέρει περαιτέρω διόγκωση της Πρέβεζας η οποία ήδη εμφανίζει τάσεις εξάπλωσης στον εξωαστικό χώρο, αλλοιώνοντας το φυσικό και αγροτικό τοπίο. Αναφορικά με την οικονομική διάρθρωση, η στροφή προς τις τριτογενείς δραστηριότητες εκτιμάται ότι θα συνεχιστεί, περιορίζοντας περισσότερο την απασχόληση στον πρωτογενή τομέα, ενώ και ο δευτερογενής θα ακολουθήσει σταθερά μικρή αλλά καθοδική πορεία.

Κρίνεται επιτακτική ανάγκη η διαφύλαξη όλων των παραδοσιακών στοιχείων που δίνουν ιδιαίτερη εικόνα στην πόλη. Τα ενδιαφέροντα κτίρια που έχουν μείνει και μας φέρνουν στο μυαλό εικόνες από το παρελθόν και οι υπόλοιποι εγκαταλειμμένοι χώροι χρήζουν επανάχρησης χωρίς όμως αυτή να κακοποιεί το κτίριο αλλά να σέβεται και να αναδεικνύει την ιστορία του.

Όσον αφορά τις νέες νομοθεσίες, αυτές θα πρέπει να προσαρμόζονται στο υπάρχον κτιριακό δυναμικό και να σέβονται την εικόνα της πόλης που προϋπήρχε και όλα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Όλες οι προσθήκες στην πόλη θα πρέπει να υπακούν στη νομοθεσία και να μην γίνονται άναρχα. Το νέο θα πρέπει να έρχεται σε αρμονία με το παλιό.

Απαραίτητη είναι η οικιστική επέκταση του οικισμού κάτω από τις κατάλληλες χωρικές συνθήκες, ώστε να αποφευχθεί η ανεξέλεγκτη δόμηση. Επίσης, πρόβλημα στη βιώσιμη ανάπτυξη της πόλης είναι το γεγονός ότι δομείται μονοκεντρικά και η περιοχή εντός τάφρου έχει κορεστεί οικοδομικά. Ακόμα,

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χρειάζεται αναδιάρθρωση των χρήσεων και των δραστηριοτήτων. Θα πρέπει να «ελευθερωθούν» χώροι μέσα στην πόλη που δεν σχετίζονται με την πολεοδομική της λειτουργία.

Ολοκληρώνοντας την παρούσα ερευνητική εργασία φτάνω στο συμπέρασμα ότι η πόλη της Πρέβεζας έχει αρκετές δυνατότητες να γίνει μια «βιώσιμη πόλη». Ο δρόμος όμως για τη βιώσιμη ανάπτυξή της είναι ακόμα μακρύς. Όπως έδειξε, πιστεύω, η έρευνα αυτή, θα χρειαστούν δραστικά μέτρα για την πόλη για να σωθεί ό,τι απέμεινε από το παρελθόν της το οποίο θα συνθέσει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της πόλης έτσι ώστε να μην χαθεί προς χάριν αυτού του παρωχημένου μοντέλου ανάπτυξης.

Αρχειακές πηγές

Πολεοδομία Πρέβεζας

ΓΑΙΑ Α.Ε., Γενικό πολεοδομικό σχέδιο Δήμου Πρέβεζας, Α΄ φάση, Πρέβεζα, Δεκέμβριος 2005

Υ.Χ.Ο.Π., Ε.Π.Α, Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο Δήμου Πρέβεζας, Α΄ φάση και Β΄ φάση, Πρέβεζα, 1982-1984

Κυκλοφοριακή Μελέτη Δήμου Πρέβεζας, Ε. Καρεκλάς & Ν. Βόσκογλου, Πρέβεζα, 23 Αυγούστου 2004

Δημοτική Βιβλιοθήκη Δήμου Πρέβεζας

Πρακτικά Δημοτικών Συμβουλίων Δήμου Πρέβεζας, 1915 κ.ε.

Βιβλιογραφία

ΑΥΔΙΚΟΣ Ε.Γ., 2000, *Πρέβεζα 1945-1990. Όψεις της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης*, 2η έκδοση, Πρέβεζα

ΒΑΣΙΛΑΣ Η., 1957, Ο Πάτερ Κοσμάς στην Πρέβεζα (1758-1779) και ο ιερός ναός αγ. Κωνσταντίνου και Ελένης, *Ηπειρωτική Εστία* 51, 225-229

ΒΕΛΕΝΗΣ Γ., 1991, *Ιστορική έρευνα των Μνημείων της Πρέβεζας. Το κάστρο του Παντοκράτορα*, Θεσσαλονίκη

ΒΕΛΕΝΗΣ Γ., 1995, *Το κάστρο του Παντοκράτορα*, Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Ερευνητικό πρόγραμμα)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ε.Κ., 1987, *Γαλλοελληνική εκμετάλλευση δασών στη δυτική Ελλάδα (1710-1792)*, Αθήνα

DELILBAŞI M., 1993, History of Preveza in the XIVth century according to the ottoman taxation registers, στο: Β.Γ. ΑΥΔΙΚΟΣ (Επιμ.), *Η Ιστορία της Πρέβεζας. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου*, Πρέβεζα, 57-72

ΔΟΝΟΣ Δ., 2005, Η βενετική κατάληψη Πρέβεζας και Βόνιτσας το έτος 1717 σύμφωνα με την γερμανική μετάφραση της ιταλικής έκθεσης πεπραγμένων, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 41-42, 6-44

ΔΟΝΟΣ Δ.Α., 2007, Στρατηγήματα. Η κατάληψη της Πρέβεζας από τον Morosini (1684) μέσα από συναφείς πηγές, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 66-111

HOLLAND H., 1989, *Ταξίδια στα Ιόνια Νησιά, Ήπειρο, Αλβανία (1812-1813)*, Αθήνα

ΚΑΜΠΟΛΗ-ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΥ Α., 2007, Τα λιτρουβιά της Πρέβεζας, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 349-378

ΚΑΡΑΔΗΜΟΥ-ΓΕΡΟΛΥΜΠΟΥ Α., 1995, *Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917. Ένα ορόσημο στην ιστορία της πόλης και στην ανάπτυξη της ελληνικής πολεοδομίας*, Θεσσαλονίκη 1995

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 2005, Ο Ιταλός πολιτικός Francesco Guicciardini στην Πρέβεζα και τη γύρω περιοχή, *Ηπειρωτών Κοινόν* 1, 59-92

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 2006, *Επί Χάρτου - Χαρακτικά της Πρέβεζας*, Πρέβεζα

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 2007, Ο Άγγλος λοχαγός William Leake στην Πρέβεζα, τη Νικόπολη και το Άκτιο, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 43-44, 164-263

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ. & ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ Στ.Β., 1994, *Νικόπολις - Πρέβεζα*, Πρέβεζα

ΚΑΡΑΝΑΤΣΗΣ Κ., 1990, Η εμπορική κίνηση στο λιμάνι της Πρέβεζας (1811-1813), *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 24, 47-61

ΚΑΡΖΗΣ Α., 1993, *Πρέβεζα (ιστορικολαογραφική αναδρομή)*, Πρέβεζα

ΚΟΚΟΛΑΚΗΣ Μ., 1987, Ο Εβλιγιά Τσελεμπή στην Πρέβεζα και στην Άρτα, *Σκουφάς* 72-73, 234-237

ΚΟΜΗΣ Κ., 1999, *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας 16ος-18ος αιώνας*, Ιωάννινα

ΛΟΥΚΑΤΟΣ Σ., 1990, Η Πρέβεζα κατά την κρίση του Ανατολικού Ζητήματος, 1875-1881, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 24, 39-48

ΜΕΛΙΣΣΑΡΑΤΟΥ Μ. (Επιμ.), 1990, *Συμπόσιο για τον Κ.Γ. Καρυωτάκη, Πρέβεζα, 11-14 Σεπτεμβρίου 1986*, Πρέβεζα

ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γ., 2002, *Τα Πρεβεζάνικα*, Πρέβεζα

ΜΠΕΤΣΟΣ Ο., 1993, Επανεγκατάσταση Πρεβεζάνων στην πατρίδα τους το 1718, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 29-30, 67-72

ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Σ. (ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ), 1986, *Δοκίμιον ιστορικής τινός περιλήψεως*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Άρτης και Πρεβέζης, Άρτα

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ Γ., 1990, Οικονομικές και κοινωνικές όψεις του καζά της Πρέβεζας κατά το β΄ μισό του 19ου αιώνα, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 24, 34-45

ΠΟΛΥΖΟΥ Ν., 1973, Η άνοδος της αστικοποιήσεως. Η πολεοδομική διαμόρφωση με την προσφυγική πλημμυρίδα, στο: *Οι πρόσφυγες στην Ελλάδα: Πενήντα χρόνια προσφοράς που άλλαξε τον τόπο*, *Ειδικό Αφιέρωμα* 31, *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, έτος 47ον, φ. 992, 26.4.1973, 9-10

ΣΑΒΒΙΔΗΣ Α.Γ.Κ., 1993, Η τουρκική κατάληψη της Πρέβεζας από τα Βραχέα Χρονικά, στο: Β.Γ. ΑΥΔΙΚΟΣ (Επιμ.), *Η Ιστορία της Πρέβεζας (Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου 1989)*, Πρέβεζα, 25-41

ΣΑΒΒΙΔΗΣ Α.Γ.Κ. & ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 1991, *Πρέβεζα*, Πρέβεζα

ΣΜΥΡΗΣ Γ., 2001, *Το δίκτυο των οχυρώσεων στο Πασαλίκι των Ιωαννίνων (1788-1822). Ιστορική-πολιτική-οικονομική και χωροταξική θεώρηση*, Ιωάννινα (Diss.)

ΣΤΑΘΗΣ Γ.Δ., 1976, *Η Ήπειρος (1805-1810) από το ημερολόγιον του Άγγλου περιηγητού William Leake*, Αθήνα

ΣΤΑΜΟΥΛΗ Ρ., 1981, Ο αλφαβητισμός στην Πρέβεζα κατά το 18ο αιώνα (1742-1784), *Ο Ερανιστής* 17, 86-99

ΤΣΑΪΜΟΥ Κ., 1994, Τα σπίτια της Πρέβεζας, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 31, 180-186

ΦΟΥΡΙΚΗΣ Π., 1929, Μικρά συμβολή εις την ηπειρωτικήν ιστορίαν, *Ηπειρωτικά Χρονικά* 4, 263-294

ΧΡΟΝΙΚΟ, 1990, *Το Χρονικό του Μορέως. Το ελληνικό κείμενο κατά τον κώδικα της Κοπεγχάγης μετά συμπληρώσεων και παραλλαγών εκ του παρισινού*, Αθήνα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ευάγγελος Γ. ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟΣ*

Όψεις της εκπαίδευσης στην Πρέβεζα του Μεσοπολέμου: Τα ξενόγλωσσα δημοτικά σχολεία

Εισαγωγή

Αφορμή για την παρούσα εργασία στάθηκε μια αναπάντεχη για μένα «ανακάλυψη»: μια αναφορά του ιστοριοδίφη Γιώργου Μουστάκη στο βιβλίο του *Τα Πρεβεζάνικα*, στην ύπαρξη ιταλικού σχολείου στην πόλη της Πρέβεζας κατά το παρελθόν. Έτσι, γνωρίζοντας ήδη κάποια πράγματα για το εβραϊκό σχολείο της Πρέβεζας, αποφάσισα να προχωρήσω σε μια προσπάθεια ανασυγκρότησης της ιστορικής διαδρομής που διένυσαν τα ξενόγλωσσα δημοτικά σχολεία της πόλης, αλλά και του εκπαιδευτικού έργου που προσέφεραν.

Όπως ήταν φυσικό, η προσπάθειά μου ξεκίνησε με την επισήμανση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας και την αναζήτηση πρωτογενών πηγών. Στη συνέχεια, για τη συστηματικότερη διερεύνηση του θέματος, αξιοποίησα και την τεχνική της συνέντευξης. Συγκεκριμένα, ανέλυσα και δεδομένα (τα αναφέρω ως «μαρτυρίες παλιών Πρεβεζάνων») που συνέλεξα από μια σειρά ημιδομημένων συνεντεύξεων, μέσω των οποίων αντλήθηκαν σημαντικές πληροφορίες και αναδείχτηκαν επιμέρους πτυχές του θέματος, που δεν είχα αρχικά υπολογίσει. Ευχαριστώ, λοιπόν, θερμά όλους, όσοι έκαναν τον κόπο να με βοηθήσουν.

Το εβραϊκό σχολείο

Ηταν ένα από τη σειρά των σχολείων που δημιούργησε στα Βαλκάνια, στην Εγγύς και Μέση Ανατολή και στη Βόρεια Αφρική, η Alliance Israelite Universelle (AIU), μια διεθνής οργάνωση που ιδρύθηκε το 1860 στο Παρίσι.[1]

---

* Ο Ευάγγελος Γ. Καινούργιος είναι δάσκαλος (MSc στις Επιστήμες της Αγωγής).

[1] Βλ. Μολχο 2006, 145.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αυτό το εκτεταμένο σχολικό δίκτυο ακολουθούσε ένα «εκπολιτιστικό» πρόγραμμα εκπαίδευσης, επηρεασμένο από το δυτικό πρότυπο σύγχρονης παιδείας. Η Alliance επιδίωκε τον εκσυγχρονισμό της εκπαίδευσης των Εβραίων της Ανατολής, συνδυάζοντας κοσμική και θρησκευτική παιδεία, παράλληλα με την επαγγελματική εκπαίδευση, τη διδασκαλία της Γαλλικής αλλά και της τοπικής γλώσσας. Αν και στα σχολεία της η κύρια γλώσσα διδασκαλίας ήταν η Γαλλική, ο λόγος για τον οποίο τα δημιουργούσε και τα επιχορηγούσε, δεν ήταν η προώθηση της γαλλικής γλώσσας και του γαλλικού πολιτισμού. Βασικοί σκοποί της ήταν η κοινωνική χειραφέτηση και η ηθική πρόοδος των Εβραίων καθώς και η αποτελεσματική στήριξη όσων αισθάνονταν μειονεκτικά λόγω της εβραϊκής τους καταγωγής.[2]

Η ίδρυση του εβραϊκού σχολείου της Πρέβεζας οφείλεται στο ενδιαφέρον που έδειξε η Alliance της Θεσσαλονίκης, μεσολαβώντας στα κεντρικά των Παρισίων που ανταποκρίθηκαν αναλαμβάνοντας την πληρωμή ενός δασκάλου Γαλλικών για τις ανάγκες του νέου σχολείου.[3] Η πληρωμή ενός ακόμα Εβραίου δασκάλου του σχολείου γινόταν από κληροδότημα που άφησε ο Haim Koen. Τα έσοδα αυτού του κληροδοτήματος προέρχονταν από τα ενοίκια οικοδομής στη συμβολή των οδών Καρυωτάκη και Ειρήνης στην Πρέβεζα και το εισόδημα που απέφεραν 170 ρίζες ελιές. Τα υπόλοιπα (λειτουργικά) έξοδα του σχολείου κάλυπτε πλήρως η εβραϊκή κοινότητα της Πρέβεζας.[4]

Η λειτουργία του ξεκίνησε το 1908 σε κτίσμα που βρισκόταν ακριβώς δίπλα στη συναγωγή *Kahal Kadosh Tefila Lemose*, η οποία είχε ήδη χτιστεί από το 1903.[5] Το κτίριο αυτό είχε στο ισόγειο δύο αίθουσες για ισάριθμες

---

[2] ΜΟΛΧΟ 2006, 145. Βλ. επίσης DALVEN 1990, 115. Η Rae Dalven (Πρέβεζα 1905 - Νέα Υόρκη 1992) γεννήθηκε στην Πρέβεζα, από οικογένεια Εβραίων των Ιωαννίνων, η οποία σύντομα μετανάστευσε στις ΗΠΑ. Υπήρξε καθηγήτρια Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στο NYU και μεταφράστρια έργων του Καβάφη και του Ρίτσου στην αγγλική γλώσσα. Το όνομά της έχει δοθεί σε βραβείο, που απονέμεται από το πρόγραμμα του NYU: Alexander S. Onassis Program for Hellenic Studies. Βλ. σχετικά στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.hellenic.as.nyu.edu/page/raedalven (προσπέλαση 20.2.2010).

[3] Εύρημα μελέτης αρχειακού υλικού, Ε.Α.Ι.Α., Αρχείο Σιακκή, φάκελος 8, υποφάκελος Πρέβεζα. Βλ. επίσης ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2005, 8.

[4] Η εβραϊκή κοινότητα Πρέβεζας επιχορηγούσε το σχολείο με 3000 φράγκα συνολικά, από τα οποία τα 1500 πιθανόν για λειτουργικά έξοδα. Για τα υπόλοιπα μπορούμε να υποθέσουμε πως προορίζονταν για τη μισθοδοσία των άλλων εκπαιδευτικών του σχολείου, εκτός των δασκάλων που πληρωνόταν από την Alliance και το κληροδότημα του Haim Koen. Βλ. Ε.Α.Ι.Α.· ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2005, 8· ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΒΟΛΟΥ 2000, 45.

[5] Η συναγωγή ονομάστηκε έτσι προς τιμήν του ραββίνου των Ιωαννίνων Mose Koen, ο οποίος είχε δωρίσει το αναγκαίο ποσό για την αγορά του οικοπέδου. Ας σημειωθεί ότι οι Εβραίοι της Πρέβεζας αυξάνονται και προχωρούν στην οργανωτική συγκρότηση της κοινότητας τους μετά το 1880. Σύμφωνα με το Γ. Μουστάκη, η αύξηση αυτή οφείλεται στην οικονομική κρίση που αντιμετώπισε η πόλη της Άρτας μετά την απελευθέρωσή της το 1881. Τότε η Άρτα «έχασε» την ενδοχώρα της, τον κάμπο, που με την αλλαγή των συνόρων παρέμεινε

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

τάξεις, ενώ στο δεύτερο όροφο υπήρχε μια αίθουσα και το γραφείο του διευθυντή.[6]

Το εβραϊκό δημοτικό σχολείο που στεγαζόταν εκεί, είχε το 1916 τέσσερις δασκάλους και ήταν μεικτό,[7] μάλλον εξαιτίας των ιδιαίτερων συνθηκών που δημιουργούσε το μικρό μέγεθος της εβραϊκής κοινότητας στην Πρέβεζα. Γενικότερα, στα σχολεία της Alliance στην Ελλάδα συνήθως φοιτούσαν παιδιά του ίδιου φύλου.[8]

Για τις οργανωτικές ρυθμίσεις και τα στατιστικά μεγέθη του σχολείου γνωρίζουμε ελάχιστα, διότι το αρχείο του έχει χαθεί.[9] Ωστόσο, λαμβάνοντας υπόψη ότι το δίκτυο των σχολείων της Alliance ακολουθούσε κοινή πορεία, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο πλήρης κύκλος σπουδών του εβραϊκού σχολείου της Πρέβεζας διαρκούσε έξι χρόνια.[10] Για το μαθητικό δυναμικό του διαθέτουμε κάποια στοιχεία γνωρίζοντας, ότι το 1914 είχε 73 μαθητές και μαθήτριες[11] που αυξήθηκαν σε 105 το 1916.[12]

Για το πρόγραμμα σπουδών του εβραϊκού σχολείου Πρέβεζας γνωρίζουμε ότι περιλάμβανε «τήν Ἑβραϊκήν, τήν Γαλλικήν καί ἐργόχειρα»[13] και είναι πιθανόν να είχε πρωινό και απογευματινό κύκλο μαθημάτων με διάλειμμα το μεσημέρι.[14] Ας σημειωθεί επίσης ότι στα σχολεία της Alliance οι μαθητές των μικρότερων τάξεων διδάσκονταν τη Βίβλο, ενώ στις μεγαλύτερες διδά-

---

στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Έτσι, πολλοί Εβραίοι της Άρτας, έμποροι κατά κύριο λόγο, μετανάστευσαν στην Πρέβεζα, τη νέα έδρα της οθωμανικής διοίκησης στη νότια Ήπειρο. Βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2005, 5 και 8.

[6] Ε.Λ.Ι.Α.· ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2005, 8.

[7] Ε.Λ.Ι.Α.· ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΒΟΛΟΥ 2000, 45.

[8] DALVEN 1990, 115· ΜΟΛΧΟ 2006, 192-193.

[9] Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Γ. Μουστάκης, το αρχείο του εβραϊκού σχολείου Πρέβεζας αποτελούνταν από τρεις μεγάλους φακέλους με έγγραφα. Μετά το κλείσιμο της Θεοφανείου σχολής στο υπόγειο της οποίας φυλασσόταν, μεταφέρθηκε στην τότε Επιθεώρηση Δημοτικής Εκπαίδευσης, βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2005, 8. Το αρχείο αυτό φαίνεται ότι δεν υπάρχει πια. Παρά τις προσπάθειες μου, δεν μπόρεσα να το εντοπίσω ούτε στο αρχείο της Δ/νσης Π.Ε.Ν. Πρέβεζας ούτε στα Γ.Α.Κ. Πρέβεζας.

[10] ΜΟΛΧΟ 2006, 192-193.

[11] Σύμφωνα με τον επιθεωρητή πρωτοβάθμιας εκπαιδεύσεως Γ.Π. Κοκκίνη, μετά από επιθεώρηση την οποία πραγματοποίησε στο εβραϊκό σχολείο Πρέβεζας (3η περιοδεία, 3 έως 27.12.1914). Το ημερολόγιό του (τεκμήριο που επίσης δεν υπάρχει πλέον!) το αντέγραψε από το αρχείο της Δ/νσης Π.Ε.Ν. Πρέβεζας ο παλιός δάσκαλος Ο. Μπέτσος, βλ. ΜΠΕΤΣΟΣ 2006, 68.

[12] Ε.Λ.Ι.Α.

[13] Ε.Λ.Ι.Α. Σύμφωνα με το Γ. Μουστάκη τα Γαλλικά διδάσκονταν στις τρεις μεγαλύτερες τάξεις του σχολείου, ενώ είναι πιθανόν να λειτουργούσαν και κάποια εργαστήρια πρακτικής επαγγελματικής εκπαίδευσης, όπως και στα σχολεία της Alliance στα Ιωάννινα. Βλ. DALVEN 1990, 118· ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2005, 8.

[14] Αυτό ήταν το πρόγραμμα που ακολουθούσαν τα σχολεία της Alliance στα Ιωάννινα. Βλ. DALVEN 1990, 115-117.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σκονταν η εβραϊκή ιστορία. Το Σάββατο η παρακολούθηση της Συναγωγής ήταν υποχρεωτική, όπως άλλωστε και η πρωινή αλλά και η απογευματινή προσευχή στο σχολείο.[15]

Αναφορικά με τις διδακτικές μεθόδους που εφαρμόζονταν στο εβραϊκό σχολείο Πρέβεζας, μπορούμε να υποθέσουμε πως οι εκπαιδευτικοί του γνώριζαν και αξιοποιούσαν τα πορίσματα των συνειρμικών-συμπεριφοριστικών θεωριών για τη μάθηση, οι οποίες πρωτοεμφανίστηκαν την περίοδο του Μεσοπολέμου. Πιθανότατα χρησιμοποιούσαν συχνά διάφορες μορφές θετικών[16] αλλά και αρνητικών ενισχύσεων για τη διαμόρφωση αποτελεσμάτων μάθησης. Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία της Μαρίκας Δόνου, όπως μας τη μεταφέρει ο Ευάγγελος Αυδίκος:

> *Τελείωσα το σχολαρχείο και πήγα στα Γαλλικά στην Alliance. Πήγα τρία χρόνια και τα έμαθα καλά. Μόλις λέγαμε μια λέξη Ελληνικά, πληρώναμε μια δεκάρα.*[17]

Αξίζει να σημειωθεί ότι τη φοίτηση μη Εβραίων μαθητών στο εβραϊκό σχολείο Πρέβεζας επιβεβαιώνει το 1914 και ο επιθεωρητής πρωτοβάθμιας εκπαιδεύσεως Γ.Π. Κοκκίνης:

> *Ἡ ἀνωτέρα τάξις, εἰς ἣν ἔχουσι καταταχθῆ καί τινες Ἑλληνίδες, περιλαμβάνει μαθητὰς καὶ μαθητρίας μεγάλης ἡλικίας, οἵτινες φοιτῶσι μᾶλλον πρὸς ἐκμάθησιν τῆς Γαλλικῆς.*[18]

Η φοίτηση μιας Ελληνίδας στο εβραϊκό σχολείο δεν πρέπει να μας εκπλήσσει, διότι στα σχολεία της Alliance μπορούσαν να παρακολουθούν μαθήματα Γαλλικών και μη Εβραίοι μαθητές. Πληρώνοντας δίδακτρα, Έλληνες αλλά και Μουσουλμάνοι μαθητές (συνήθως από οικογένειες εμπόρων και κρατικών αξιωματούχων) μπορούσαν να μάθουν Γαλλικά.[19] Άλλωστε, την περίοδο του Μεσοπολέμου η γαλλική γλώσσα αποτελούσε τη *lingua franca* της Ανατολής, και η δυνατότητα εκμάθησής της είναι φυσικό να προσέλκυε το ενδιαφέρον της αστικής τάξης της πόλης.

Αυτό που μας προβληματίζει είναι η συνέχεια της αφήγησης της Μαρίκας Δόνου, στην οποία αναφέρει ότι το 1916 η σχολή της Alliance στην

---

[15] DALVEN 1990, 115-117.

[16] Στα σχολεία της Alliance στα Ιωάννινα, οι καλοί μαθητές έπαιρναν καλούς βαθμούς-πόντους. Η συγκέντρωση συγκεκριμένου αριθμού βαθμών-πόντων κάθε φορά οδηγούσε στην απονομή διαφόρων τιμητικών διπλωμάτων. Βλ. DALVEN 1990, 117.

[17] ΑΥΔΙΚΟΣ 2000, 192.

[18] ΜΠΕΤΣΟΣ 2006, 68.

[19] DALVEN 1990, 117.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πρέβεζα έκλεισε.[20] Ωστόσο, γνωρίζοντας από πολλές μαρτυρίες παλιών Πρεβεζάνων ότι το εβραϊκό σχολείο λειτουργεί διαρκώς μέχρι την 25η Μαρτίου 1944,[21] θεωρούμε πιθανό να αναφέρεται σε κάποια προσωρινή διακοπή της λειτουργίας του ή το πιθανότερο ότι αναφέρεται απλώς στο τέλος των μαθημάτων της γαλλικής γλώσσας για μη Εβραίους μαθητές.

Πράγματι, την περίοδο αυτή το ελληνικό κράτος στην επικράτεια του οποίου ανήκει πλέον η Πρέβεζα, δεν ευνοεί τη διδασκαλία της Γαλλικής. Μετά την ενσωμάτωση της πόλης στην ελληνική επικράτεια ήταν απόλυτα φυσικό να επιβληθεί κι εκεί η αρχή της γλωσσικής ομοιογένειας (*cuius regio eius lingua*),[22] που σύντομα θα μετέτρεπε τα νέα πολιτικά σύνορα της Ελλάδας και σε πολιτισμικά.

Η διδασκαλία της Γαλλικής ως βασικής γλώσσας στα εβραϊκά σχολεία αλλά και η επιχορήγησή τους από μια ξένη οργάνωση όπως η Alliance, παραβίαζαν αυτήν την αρχή και προκαλούσαν τη δυσαρέσκεια της ελληνικής κυβέρνησης. Έτσι, σταδιακά, η Γαλλική έχασε την κεντρική της θέση στα σχολεία της Alliance. Άρχισε πλέον να διδάσκεται ως ξένη γλώσσα, ενώ διαρκώς ασκούνταν πιέσεις για την ολοκληρωτική εξάλειψή της από το πρόγραμμα σπουδών.[23]

Μετά την απελευθέρωση της πόλης, το 1914 διορίστηκε επίσημα Έλληνας δάσκαλος στο εβραϊκό σχολείο Πρέβεζας για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας.[24] Την ίδια χρονιά ξεκίνησε και η διδασκαλία της ελληνικής ιστορίας,[25] η οποία προστέθηκε επισήμως στο πρόγραμμα σπουδών των εβραϊκών σχολείων με το νόμο 2456/1922.[26] Μάλιστα, από το 1928 και μετά, όπως και όλα τα υπόλοιπα σχολεία της Alliance στην Ελλάδα, έτσι και το εβραϊκό σχολείο Πρέβεζας υπάγεται πλέον διοικητικά στο Υπουργείο Παιδείας.[27]

Τα χρόνια που ακολούθησαν υπήρξαν δύσκολα για τα εβραϊκά σχολεία σε όλη την Ελλάδα. Σύμφωνα με τον J.E. Plaut:

> *Η αποφασιστική απειλή για την οργανωμένη εβραϊκή εκπαίδευση ήρθε την περίοδο 1930-1935, με ένα νόμο που απαγόρευε στα παιδιά Ελλή-*

---

[20] Αγδικος 2000, 192.

[21] Την ημέρα που ο στρατός κατοχής συγκεντρώνει τους Εβραίους της Πρέβεζας για να τους μεταφέρει σε στρατόπεδα συγκέντρωσης της Γερμανίας, βλ. Μουστακης 2005, 9.

[22] Σ' όποιον ανήκει η περιοχή, σ' εκείνον ανήκει και η γλώσσα.

[23] Dalven 1990, 119-120.

[24] Σύμφωνα με πρόταση του Εποπτικού Συμβουλίου Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως Πρέβεζας στις 8.11.1914, την οποία αποδέχτηκε το Υπουργείο Παιδείας. Πρώτη Ελληνίδα εκπαιδευτικός, πιθανότατα η Ιουλία Μαυροπούλου. Τα επόμενα σχολικά έτη υπηρέτησε στο εβραϊκό σχολείο ο δάσκαλος Θ. Μέξης-Παναγιωτίδης. Βλ. Μπετσος 2006, 68, 107 και 118.

[25] Μπετσος 2006, 68.

[26] Plaut 2000, 37.

[27] Dalven 1990, 120.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

νων πολιτών να φοιτούν σε σχολεία επιχορηγούμενα από ξένες οργανώσεις. Καμιά ξένη γλώσσα δεν θα περιλαμβανόταν πλέον στο πρόγραμμα σπουδών, εκτός από τα εβραϊκά, που επιτρέπονταν για θρησκευτικούς λόγους.[28]

Όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό, η παραπάνω εξέλιξη έπληξε άμεσα τα σχολεία της Alliance στα οποία η διδασκαλία της γαλλικής γλώσσας είχε κεντρική θέση. Έτσι, συμμορφώθηκαν με το νέο νόμο συγχωνευόμενα με τα κοινοτικά εβραϊκά σχολεία ή όπου δεν υπήρχαν τέτοια, μπορούμε να υποθέσουμε ότι μεταλλάχθηκαν σε κοινοτικά σχολεία. Ακόμα κι έτσι, η διδασκαλία της εβραϊκής γλώσσας, ιστορίας και θρησκείας περιορίστηκε στις δώδεκα ώρες εβδομαδιαίως, ενώ το ελληνικό κράτος τύπωνε για τους μαθητές των εβραϊκών σχολείων σχολικά βιβλία απαλλαγμένα από οποιοδήποτε χριστιανικό περιεχόμενο, επιδιώκοντας την πολιτισμική αφομοίωσή τους.[29]

Ήταν μια προσπάθεια που σε μεγάλο βαθμό πέτυχε, διότι την περίοδο αυτή ο αριθμός των εβραϊκών σχολείων υποδιπλασιάζεται, ενώ ταυτόχρονα αυξάνεται ο αριθμός των Εβραίων που φοιτούν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.[30] Έτσι, η μαζική επιστροφή των Εβραίων μαθητών στο εβραϊκό σχολείο Πρέβεζας το 1934, ίσως να αποτελεί μία ύστατη προσπάθεια της εβραϊκής κοινότητας για να μην σταματήσει να λειτουργεί (ή αποτέλεσμα μιας προσωρινής διακοπής της λειτουργίας του).[31]

Ο βίαιος εκτοπισμός και το τραγικό τέλος των Εβραίων της Πρέβεζας θα σημάνει και το τέλος του σχολείου τους. Μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο ο πρόεδρος του Κεντρικού Ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδας το 1946, ύστερα από επίσκεψή του στην Πρέβεζα, σημειώνει:

Σχολεῖον: Οὐδεὶς λόγος ἐλλείψει μαθητῶν, δοθέντος ὅτι μόνον δύο παιδιὰ εὑρίσκονται, ἐξ ὧν τὸ ἕνα τριῶν καὶ τὸ ἄλλο δύο ἐτῶν.[32]

Καταλήγοντας, αξίζει να αναφέρουμε ότι δεν γνωρίζουμε παρά ελάχιστες πληροφορίες για το διδακτικό προσωπικό του εβραϊκού σχολείου Πρέβεζας.

---

[28] PLAUT 2000, 46 (μτφ. του συγγραφέα). Στην εξέλιξη αυτή αναφέρεται και ο ΕΥΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ 1987, 24.

[29] PLAUT 2000, 46.

[30] PLAUT 2000, 46-47. Σύμφωνα με το Γ. Μουστάκη οι Εβραίοι της Πρέβεζας άρχισαν να στέλνουν τα παιδιά τους στο Γυμνάσιο από το σχολικό έτος 1927-1928. Βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2005, 8.

[31] Το σχολικό έτος 1933-1934, μετά από φοίτηση ενός εξαμήνου, 28 Εβραίοι μαθητές όλων των τάξεων μεταγράφονται ομαδικά από το 1ο Δημοτικό Σχολείο Πρέβεζας «εἰς τὸ Ἰσραηλιτικὸν». Βλ. Γ.Α.Κ. Πρέβεζας, Α^ον Δ.Σ. Πρέβεζας, 2^ος Γενικός Έλεγχος, 1930-1935, σχολικό έτος 1933-1934, 31-32.

[32] ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ 1996, 30.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αυτές κυρίως αφορούν τον καθηγητή της γαλλικής γλώσσας Σολωμόν Ντανόν, ο οποίος έρχεται από το Παρίσι το 1911 και εκτός από τα διδακτικά του καθήκοντα προσφέρει και σπουδαίο φιλανθρωπικό έργο στην εβραϊκή κοινότητα Πρέβεζας, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια του πολέμου, το 1912.[33] Πεθαίνει το 1913 και τον αντικαθιστά νέος καθηγητής της Γαλλικής που στέλνει η Alliance από το Παρίσι,[34] πιθανότατα ο Ανανίας Μάριο, τον οποίο μαζί με το δάσκαλο της Εβραϊκής Ζεβελία Κοέν, συναντά ο επιθεωρητής πρωτοβάθμιας εκπαιδεύσεως Γ.Π. Κοκκίνης κατά την επιθεώρηση του σχολείου το 1914.[35] Τέλος, γνωρίζουμε επίσης ότι τα πρώτα χρόνια μετά την απελευθέρωση της Πρέβεζας, «τὴν ἑβραϊκὴν διδάσκει ὁ βαθὺς γνώστης τῆς Ἑβραϊκὴς κύριος Ἰεδιδιὰ Κωέν συγγραφεὺς μιᾶς εὐμεθόδου γραμματικῆς».[36]

Το ιταλικό σχολείο

Για την πόλη της Πρέβεζας η καθημερινή χρήση (ίσως και η διδασκαλία) της ιταλικής γλώσσας είναι κάτι το συνηθισμένο από τα τέλη του 17ου αιώνα. Τα Ιταλικά είναι η επίσημη γλώσσα του *Continente* (των βενετικών κτήσεων στην Ήπειρο), πρωτεύουσα του οποίου ήταν η Πρέβεζα.[37] Είναι η γλώσσα του Βενετού προβλεπτή (*proveditore*) και των υπηρεσιών της δημοκρατίας της Βενετίας που έδρευαν στην πόλη.

Ακόμη και μετά την ανακατάληψη της Πρέβεζας από τους Τούρκους το 1798, η χρήση της ιταλικής γλώσσας εξακολουθεί να ενυπάρχει, ειδικότερα δε μετά τη συγκρότηση μιας μικρής ιταλικής κοινότητας, την οποία κατά τον Γ. Μουστάκη αποτελούσαν πρόσφυγες[38] της αγροτικής εξέγερσης του 1860 στη νότια Ιταλία.[39]

Σύντομα, έγινε αισθητή στην πόλη της Πρέβεζας και η παρουσία του νεοσύστατου τότε ιταλικού κράτους με τη δημιουργία προξενείου,[40] ίσως και κάποιων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Συγκεκριμένα, ο Ι.Φ. Δημάρατος, αναφερόμενος στο πρώτο νηπιαγωγείο που δημιουργήθηκε στην πόλη, επισημαίνει:

---

[33] Ε.Λ.Ι.Α. και ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 2005, 8.
[34] ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΒΟΛΟΥ 2000, 45.
[35] ΜΠΕΤΣΟΣ 2006, 68.
[36] Ε.Λ.Ι.Α.
[37] Το *Continente* αποτελούσαν η Πρέβεζα, η Βόνιτσα, η Πάργα, η Σαγιάδα και το Βουθρωτό. Βλ. ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ 1957, 655.
[38] Πρόκειται για μια μικρή κοινότητα εκατό περίπου Ιταλών. Κατάγονταν από την περιοχή της Puglia (Απουλία) και ήταν φτωχοί εργάτες γης, που ασχολούνταν με την καλλιέργεια των εσπεριδοειδών. Βλ. ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 1989, 64.
[39] HOBSBAWM 2000, 287.
[40] ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 1989, 64.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τοῦτο ὑπῆρξεν ὑποτυπῶδες τὶ ἵδρυμα δημιουργηθὲν ἐκ τῆς ἀνάγκης, ἣν ἐπροκάλεσεν ἡ ἀπὸ τοῦ ἰταλικοῦ κράτους ἐν Πρεβέζῃ ἵδρυσις ἰταλικῶν σχολείων καὶ δὴ καὶ νηπιαγωγείου. Καὶ ὁ μὲν σκοπὸς ἐπετεύχθη, μαρανθέντων μετ' ὀλίγων τῶν ἰταλικῶν σχολείων, εἰς ἃ ἐφοίτησαν μόνον ἑβραιόπαιδες καί τινες ἐξαγορασθέντες Μουσουλμάνοι, οὐδεὶς δὲ Ἕλλην.[41]

Εμείς γνωρίζουμε πως το νηπιαγωγείο αυτό λειτούργησε αρχικά ως σχολείο θηλέων (πιθανότατα τη δεκαετία του 1880) και στη συνέχεια ως μεικτό σχολείο που από το 1917 μεταστεγάστηκε σε νέο διδακτήριο και τη χρηματοδότησή του ανέλαβε το κληροδότημα του Σ. Καραμάνη.[42] Μην μπορώντας, λοιπόν, να προσδιορίσουμε ακριβώς ποια από τις παραπάνω περιπτώσεις εννοεί ο Ι.Φ. Δημάρατος, υποθέτουμε ότι η βραχύβια λειτουργία ιταλικών σχολείων στην οποία αναφέρεται, έλαβε χώρα στο διάστημα που ορίζουν τα χρονικά πλαίσια 1880 και 1917.

Μάλιστα είναι δυνατόν να περιορίσουμε το εύρος αυτού του χρονικού διαστήματος, εάν συνδέσουμε την αναφορά του με την αποτυχημένη σύμφωνα με τον Κ. Βακαλόπουλο προσπάθεια δημιουργίας ιταλικής επαγγελματικής σχολής στην Πρέβεζα το 1900,[43] όπως και με την ίδρυση το 1902 του Αγίου Ανδρέα. Ένας υπάρχων ναός των καθολικών της Πρέβεζας, που δημιουργήθηκε από το Φραγκίσκο Ιωσήφ Α΄ (αυτοκράτορα της Αυστρίας και βασιλιά της Ουγγαρίας) και με την πάροδο του χρόνου εξελίχθηκε σταδιακά σε συγκρότημα κτιρίων με την προσθήκη δύο ακόμη κτισμάτων, ενός μεγάλου, διώροφου με καμπαναριό (1905) και ενός μικρότερου ισόγειου (1932).[44]

Στο μεγαλύτερο από αυτά τα δύο κτίρια, σύμφωνα με το Γ. Μουστάκη, λειτούργησαν ιταλικά σχολεία.[45] Συνεπώς, συνεκτιμώντας και αυτό το στοιχείο μπορούμε εκ νέου να υποθέσουμε ότι το ιταλικό σχολείο της Πρέβεζας λειτούργησε μεταξύ 1900 και 1917, σύμφωνα και με τους προηγούμενους υπολογισμούς μας. Για το ίδιο αυτό διάστημα υπάρχει και η αναφορά του Ο. Μπέτσου στη λειτουργία μεικτού, μονοθέσιου ιταλικού σχολείου (σχολικό έτος 1913-1914).[46]

---

[41] ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ 1957, 654.

[42] Κατά τον Ο. Μπέτσο το νηπιαγωγείο θηλέων λειτούργησε τη δεκαετία του 1880, ενώ το 1915 λειτουργούσε ως μεικτό νηπιαγωγείο. Σύμφωνα με τη Θ. Καψάλη το πρώτο νηπιαγωγείο στην πόλη της Πρέβεζας λειτούργησε το 1889. Βλ. ΚΑΨΑΛΗ 2000, 130· ΜΠΕΤΣΟΣ 2006, 113-114.

[43] ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1992, 615.

[44] ΠΑΡΑΘΥΡΑ 1991, 194-195· ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ 2005, 70, υποσημ. 21.

[45] ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 1989, 65.

[46] Η πληροφορία αυτή δεν τεκμηριώνεται με κάποιο τρόπο. Ο Ο. Μπέτσος αναφέρει ότι το ιταλικό σχολείο «διοικούνταν» από το ιταλικό προξενείο και ότι μετά την κατάργησή του

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ας σημειωθεί, επίσης, ότι η δημιουργία το 1905 του μεγάλου διώροφου κτίσματος δίπλα στον καθολικό ναό του Αγίου Ανδρέα Πρέβεζας (όπου στεγαζόταν τα ιταλικά σχολεία κατά το Γ. Μουστάκη) συνδέεται χρονικά με μια περίοδο κατά την οποία αυξάνεται σταδιακά το ενδιαφέρον της εξωτερικής πολιτικής της Ιταλίας για την Αλβανία, την Ήπειρο αλλά και την Πρέβεζα ειδικότερα.

Στα χρόνια που ακολουθούν, το ιταλικό κράτος υποδαυλίζει τις διεκδικήσεις Τσάμηδων και Κουτσόβλαχων στην Ήπειρο, ιδιαίτερα μετά τη δημιουργία ιταλικού προτεκτοράτου στην Αλβανία.[47] Την ίδια περίοδο γίνεται αισθητή στην περιοχή της Πρέβεζας και η παρουσία της Societa Dante Alighieri, του μορφωτικού ινστιτούτου που προωθεί την επεκτατική και αποικιοκρατική πολιτική της Ιταλίας.[48]

Αποκορύφωμα αυτής αποτέλεσε το 1917 (την περίοδο του εθνικού διχασμού), η εισβολή των Ιταλών στην Ήπειρο από την Αλβανία, η κατάληψη των Ιωαννίνων και η ανεπιτυχής προσπάθειά τους να καταλάβουν και την Πρέβεζα.[49]

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, το ιταλικό κράτος εμφανίζεται να ενδιαφέρεται για το κτιριακό συγκρότημα του Αγ. Ανδρέα και την περίοδο 1932-1933 φροντίζει για την αποτύπωσή του σε τοπογραφικό διάγραμμα,[50] χωρίς όμως να υπάρχουν άλλες ενδείξεις για τη λειτουργία ιταλικού σχολείου εκεί.

Ωστόσο, αν και η απόπειρα δημιουργίας ιταλικού σχολείου στην Πρέβεζα φαίνεται ότι απέτυχε, η διδασκαλία της ιταλικής γλώσσας πιθανότατα συνεχίστηκε με έναν άλλο τρόπο. Από τις μαρτυρίες αρκετών παλιών Πρεβεζάνων προκύπτει ότι για τη θρησκευτική αλλά και την πολιτισμική-γλωσσική αναπαραγωγή της ιταλικής κοινότητας της πόλης μεριμνούσαν οι Φραγκισκανοί μοναχοί που υπηρετούσαν το ναό του Αγ. Ανδρέα (συνήθως ένας). Ήταν μια προσπάθεια που τελείωσε μετά την αποχώρηση των Ιταλών της

στο τέλος του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου το αρχείο του μεταφέρθηκε στο 1ο και το 3ο Δ.Σ. Πρέβεζας. Μάλιστα, προσθέτει ότι δεν γνωρίζει γιατί το ιταλικό σχολείο δεν επιθεωρήθηκε από τον επιθεωρητή Γ.Π. Κοκκίνη κατά το σχολικό έτος 1914-1915, όπως τα υπόλοιπα ξενόγλωσσα σχολεία της πόλης. Βλ. ΜΠΕΤΣΟΣ 2006, 16 και 25.

[47] ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1992, 616-617.

[48] ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ 1988, 17. Η Societa Dante Alighieri (1889) είναι το πιο παλιό από τα μορφωτικά ινστιτούτα που υπήρξαν όργανα της πολιτιστικής εξωτερικής πολιτικής των μεγάλων ευρωπαϊκών κρατών (Alliance Francaise 1893, Goethe Institut 1919, British Council 1935). Αρχικά προωθούσε τον ιταλικό αλυτρωτισμό μέσα από τις διδακτικές και πολιτιστικές της δραστηριότητες και μετά το 1922 μετατράπηκε σε όργανο πολιτικής προπαγάνδας και διάδοσης της φασιστικής ιδεολογίας σε όλο τον κόσμο. Βλ. TOTARO-GENEVOIS 2005, 88-89.

[49] Για την παρουσία των Ιταλών στην Ήπειρο την περίοδο αυτή, βλ. ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΗΣ 2005, 380-431.

[50] ΠΑΡΑΘΥΡΑ 1991, 195.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πρέβεζας, οι περισσότεροι από τους οποίους ακολούθησαν τα ιταλικά στρατεύματα μετά τη συνθηκολόγησή τους το 1943.

Τα οθωμανικά σχολεία

Τα οθωμανικά δημοτικά σχολεία που λειτουργούσαν στην πόλη της Πρέβεζας μετά την απελευθέρωσή της το 1912, ήταν δύο. Ένα δημοτικό σχολείο αρρένων και ένα θηλέων.[51] Το «Ὀθωμανικόν Σχολεῖον ἀρρένων Πρεβέζης» λειτουργούσε στην περιοχή που οι Πρεβεζάνοι ονομάζουν «ποτάμι» (για τους Τούρκους «Μεχτέπ»), ακριβώς απέναντι από τα κτίρια που στεγάζεται σήμερα το 2ο Δημοτικό Σχολείο Πρέβεζας. Στο ίδιο κτίριο λειτουργούσε το 1915 και το «Ὀθωμανικόν Σχολεῖον θηλέων Πρεβέζης».[52]

Το οθωμανικό σχολείο αρρένων, το 1914 είχε 38 μαθητές σε τρεις τάξεις και ένα χρόνο αργότερα το 1915, το τότε νεοσύστατο οθωμανικό σχολείο θηλέων είχε 35 μαθήτριες.[53] Αν και τα περισσότερα από αυτά τα παιδιά φαίνεται ότι ήξεραν ελληνικά, η διδασκαλία όλων των μαθημάτων γινόταν στα Τουρκικά.[54] Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας σ' αυτά τα δύο σχολεία ξεκίνησε μετά το 1915.[55]

Αναφορικά με το διδακτικό προσωπικό τους, οι ελάχιστες πληροφορίες που διαθέτουμε αφορούν τη δασκάλα του σχολείου θηλέων Χαϊριὲ, κυρίως δε το δάσκαλο του οθωμανικού σχολείου αρρένων Πρέβεζας το 1914, για τον οποίο ο επιθεωρητής πρωτοβάθμιας εκπαιδεύσεως σημειώνει:

> *Διδάσκαλος: Ὁ Μουσταφὰ Μεχμέτ, τελειόφοιτος Μενδρεσέ. Πληρώνεται ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς κοινότητος πρὸς 100 δραχμὰς τὸν μῆνα. Δεν ἔχει τὴν εὐγένειαν ἣν φαίνεται ἔχων ὁ Ὀθωμανὸς διδάσκαλος Φιλιππιάδος. Φαίνεται φανατικὸς Τοῦρκος.*[56]

---

[51] ΜΠΕΤΣΟΣ 2006, 16.

[52] Σύμφωνα με όσα αναφέρει στο ημερολόγιό του ο επιθεωρητής πρωτοβάθμιας εκπαιδεύσεως Γ.Π. Κοκκίνης (3η περιοδεία, 3 έως 24.12.1914 και 8η περιοδεία, αρχές Απριλίου 1915). Βλ. ΜΠΕΤΣΟΣ 2006, 67-68 και 98-99.

[53] ΜΠΕΤΣΟΣ 2006, 67-68 και 98-99. Βέβαια θα πρέπει να επισημάνουμε ότι σε άλλο σημείο του ίδιου βιβλίου (σ. 107, πράξη 7/28.2.1915 του Εποπτικού Συμβουλίου Στοιχειώδους Εκπαιδεύσεως Πρέβεζας), οι αριθμοί αυτοί εμφανίζονται εντελώς διαφορετικοί για την ίδια περίπου χρονική περίοδο (68 μαθητές και 51 μαθήτριες αντίστοιχα).

[54] ΜΠΕΤΣΟΣ 2006, 25 και 141.

[55] ΜΠΕΤΣΟΣ 2006, 107.

[56] ΜΠΕΤΣΟΣ 2006, 68. Για τη δασκάλα του σχολείου θηλέων, βλ. ΜΠΕΤΣΟΣ 2006, 99.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η λειτουργία των οθωμανικών δημοτικών σχολείων της Πρέβεζας τερματίζεται οριστικά, με την ανταλλαγή πληθυσμών μετά τη συνθήκη της Λωζάνης, κι έτσι η τουρκική κοινότητα της Πρέβεζας δεν καταφέρνει να ολοκληρώσει το νέο διδακτήριο που ετοίμαζε για το δημοτικό σχολείο θηλέων.[57]

Αντί επιλόγου

Η ξενόγλωσση εκπαίδευση στην Πρέβεζα την περίοδο του Μεσοπολέμου «μαρτυρά» τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα μιας πόλης, η οποία ακμάζει ως σημαντικό λιμάνι και διαμετακομιστικό εμπορικό κέντρο. Ειδικότερα, ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσπάθεια δημιουργίας ιταλικού σχολείου, ως σημείο συνάντησης-τομής του ιδιαίτερου ρόλου της πόλης της Πρέβεζας (πύλη της βορειοδυτικής Ελλάδας προς την Ευρώπη) και του πολιτισμικού (και όχι μόνο) ιμπεριαλισμού που χαρακτηρίζει την εξωτερική πολιτική της Ιταλίας την περίοδο αυτή.

Θα ήταν λοιπόν ιδιαίτερα χρήσιμη για τη διεξοδικότερη διερεύνηση της περίπτωσης αυτής αλλά και του θέματος συνολικότερα, η αναζήτηση περισσότερων στοιχείων (π.χ. στα αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών). Όμως, μια τέτοια προσπάθεια είναι έργο επίπονο και οπωσδήποτε υπέρτερο των δικών μου δυνάμεων την παρούσα χρονική περίοδο. Επιφυλάσσομαι για τη συνέχειά της στο μέλλον.

Αρχειακό υλικό

Ε.Λ.Ι.Α., αρχείο Σιακκή Ι., φάκελος 8 (Εβραϊκές κοινότητες Ιωαννίνων-Άρτας και Πρέβεζας), υποφάκελος Πρέβεζα

Γ.Α.Κ. Πρέβεζας, Α^{ον} Δημοτικόν Σχολείον Πρέβεζας, 2^{ος} Γενικός Έλεγχος, 1930-1935

[57] Μπετσος 2006, 99.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Βιβλιογραφία

ΑΥΔΙΚΟΣ Ε., 2000, *Πρέβεζα 1945-1990: Όψεις της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης*, Πρέβεζα

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ Κ., 1992, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού: Ήπειρος*, Θεσσαλονίκη

DALVEN R., 1990, *The Jews of Ioannina*, Philadelphia

ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ Ι.Φ., 1957, s.v. Πρέβεζα, στη: *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Πυρσού*, τ. Κ΄, Αθήνα, 655-659

ΕΥΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ Σ., 1987, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης: Οργάνωση και Διοίκηση της Εκπαίδευσης*, τ. Β΄, Αθήνα

HOBSBAWM E.J., 2000, *Η εποχή του κεφαλαίου: 1848-1875*, Αθήνα

ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΒΟΛΟΥ, 2000, *Alliance Israelite Universelle: Το εκπαιδευτικό έργο των σχολών*, Βόλος

ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ Ν.Δ., 2005, Ο Ιταλός πολιτικός Francesco Guicciardini στην Πρέβεζα και τη γύρω περιοχή, *Ηπειρωτών Κοινόν* 1, 59-92

ΚΑΨΑΛΗ Θ., 2000, *Το Σαντζάκι της Πρέβεζας κατά το 19ο αιώνα: Χώρος, διοίκηση, θεσμοί και πληθυσμός*, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα (ανέκδοτη πτυχιακή εργασία)

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ Κ., 1996, Εβραϊκή κοινότητα Πρέβεζας, *Χρονικά* 142, 29-30

ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΗΣ Γ., 2005, *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1917-1918*, Αθήνα

ΜΟΛΧΟ Ρ., 2006, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης, 1856-1919: Μια ιδιαίτερη κοινότητα*, Αθήνα

ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γ., 1988, Οι Ιταλοί στην Ήπειρο το 1917 (Γεγονότα στην Πρέβεζα), *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 19-20, 11-19

ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γ., 1989, Ο Κουραδάς που έγινε Καρυδάς, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 22, 61-67

ΜΟΥΣΤΑΚΗΣ Γ., 2005, Οι Εβραίοι της Πρέβεζας, *Χρονικά* 195, 5-9

ΜΠΕΤΣΟΣ Ο., 2006, *Η κρατική εκπαίδευση στο χώρο της μητροπόλεως Πρέβεζας τη δεκαετία 1914/1915-1924/1925*, Πρέβεζα

ΠΑΡΑΘΥΡΑ Κ., 1991, Η Καθολική εκκλησία του Αγίου Ανδρέα στην Πρέβεζα, *Πρεβεζάνικα Χρονικά* 25, 193-197

PLAUT J.E., 2000, *Greek Jewry in the Twentieth Century, 1913-1983: Patterns of Jewish Survival in the Greek Provinces before and after the Holocaust*, Madison

TOTARO-GENEVOIS M., 2005, *Cultural and Linguistic Policy Abroad: The Italian Experience*, Clevedon

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κώστας Ε. Μπεης

Ερεθίσματα προβληματισμού για την Παιδεία από την εμπειρία ενός απόμαχου δασκάλου[*]

Μια απόπειρα διαφορετικής προσέγγισης της εορτής των Τριών Ιεραρχών

Σας ευχαριστώ εγκάρδια για την ευγενική πρόσκληση που μου απευθύνατε να συνεισφέρω στην αποψινή μας συνάντηση κάποια ερεθίσματα για στοχασμό και διάλογο, με αφορμή τη σημερινή εορτή της ελληνικής παιδείας. Όμως, η δική μου συνεισφορά δεν θα ήταν ειλικρινής, αν εξαρχής δεν τόνιζα ότι, στη δική μου συνείδηση, η εορτάζουσα ελληνική παιδεία είναι ο μεγάλος απών στο γενέθλιο τόπο της.

Κι επειδή αυτή η θέση ασφαλώς ενοχλεί, καθώς εκφέρεται ενώπιον συμπολιτών, που έχουν αφιερώσει τη ζωή τους στην υπηρεσία της παιδείας, σπεύδω να θυμίσω, ότι κι εγώ δάσκαλος υπήρξα. Και δεν έπαψα να προσπαθώ να είμαι. Συνακόλουθα, ίσως διευκολυνθεί η επικοινωνία μας, αν εξ αρχής διευκρινίσω ότι οι σκέψεις, που θα παρουσιάσω, ως έναυσμα διαλόγου μας, δεν είναι τίποτα άλλο από τη δική μου απολογία, ως δασκάλου, καθώς αναθυμάται τις διάφορες καμπές αυτής της πορείας μου στη ζωή.

Φοίτησα στο Δημοτικό, στα χρόνια της Κατοχής. Τα σχολεία μας στη Χαλκίδα ήταν στρατώνες των Γερμανών εισβολέων και των Ιταλών συμμάχων τους. Το χειμώνα, το μάθημα γινόταν στο μικρό ναό της Παναγίτσας, ενώ στις ηλιόλουστες ημέρες στα πεζούλια του περιβόλου, χωρίς πίνακα και χωρίς εποπτικά όργανα. Φυσικά, η προσοχή μας δύσκολα μπορούσε να επικεντρωθεί στο μάθημα. Προσήλθα στην πρώτη Γυμνασίου δίχως τις απαραίτητες βάσεις. Και φυσικά κινδύνεψα να μην προαχθώ. Γλύτωσα απ' αυτό το τέλμα, καθώς ο πατέρας μου τοποθετήθηκε εισαγγελέας στη Σύρο. Εκεί, για πρώτη φορά, η φιλοτιμία μου κεντρίστηκε, όχι από κάποιον αυθόρμητο έρωτα για τη γνώση, αλλά από τη φιλοδοξία, να μην υστερώ έναντι των φίλων συμμαθητών μου, που πρώτευαν. Τότε, για πρώτη φορά, συνειδητοποίησα την αξία της ακριβολογίας, ύστερα από προσεκτική κριτική στάθμιση. Αφορμή

[*] Ομιλία που εκφωνήθηκε στην Πρέβεζα στις 30 Ιανουαρίου 2009 σε εκδήλωση του Συνδέσμου Φιλολόγων Νομού Πρέβεζας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ήταν η απροσδόκητη κάθοδός μου στη βάση του 10 (με άριστα το είκοσι) στις γραπτές εξετάσεις του πρώτου εξαμήνου. Μας είχε τεθεί το ερώτημα, ποια ήταν η αιτία των Μηδικών πολέμων. Είχα σχεδόν αποστηθίσει το βιβλίο της Ιστορίας, κι έτσι δεν δυσκολεύτηκα να γράψω αυτό που είχα διαβάσει, δηλαδή ότι τα Μηδικά άρχισαν με την επανάσταση των Ελλήνων της Ιωνίας. Αυτή η απάντηση βαθμολογήθηκε μ' ένα βροντερό μηδέν! Στις διαμαρτυρίες μου, ότι αυτό γράφει το βιβλίο, ο καθηγητής μου –ο θεός ν' αναπαύει την ψυχή του– μου είχε απαντήσει ότι όντως αυτό έγραφε το βιβλίο, αναφορικά με το ερώτημα, ποια ήταν η αφορμή των Μηδικών. Όμως, μου θύμισε, ότι στο μάθημα (εκτός βιβλίου) εκείνος είχε τονίσει πως δεν έπρεπε να συγχέουμε την αφορμή με τα αίτια. Κι αυτά, στην περίπτωση των Μηδικών, ήταν η κατακτητική απληστία των Βαρβάρων.

Πέρασαν από τότε 62 χρόνια. Κι ακόμη διατηρώ ευγνώμονα την ανάμνηση αυτού του σημαντικού μαθήματος που μου είχε δώσει ο καθηγητής μου, δείχνοντας πως δεν πρέπει μηχανικά ν' αποστηθίζουμε, αλλά στοχαστικά να σταθμίζουμε και να κυριολεκτούμε.

Είχα, εκείνη την εποχή, την καλή τύχη της οικογενειακής σχέσης με έναν ηλικιωμένο ειρηνοδίκη, κάτοχο ωραίων μεταφράσεων αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Από αυτόν, λοιπόν, πήρα τα πρώτα ερεθίσματα του έκτοτε διά βίου έρωτά μου με τα αρχαία ελληνικά γράμματα.

Στην τελευταία τάξη του οκτατάξιου τότε Γυμνασίου άρχισα να συνειδητοποιώ ότι, μερικές φορές, οι καθηγητές μας δεν ήταν ειλικρινείς ή ίσως δεν ήταν προβληματισμένοι. Το σημαντικότερο σχετικό επεισόδιο είχα με τον Γυμνασιάρχη μας, όταν με σήκωσε και μου ζήτησε να παρουσιάσω τα κύρια σημεία της προσωπικότητας του Σοφοκλή. Εγώ ανέφερα, βέβαια, όσα ωραία και θαυμαστά ήξερα για τις τραγωδίες του –και ήξερα πολύ περισσότερα από όσα μας είχαν διδάξει– όμως δεν δίστασα να προχωρήσω σε μιαν καταιγιστική επίθεση εναντίον του Σοφοκλή που, ως στρατηγός, είχε συνοδέψει τον Περικλή στην εκστρατεία εναντίον της Σάμου και είχε συμπεριφερθεί ως στυγνός κατακτητής. Είχα μόνος μου μελετήσει τις δημηγορίες των αμυνόμενων Μηλίων και των επιτιθέμενων Αθηναίων, που μας κληροδότησε ο Θουκυδίδης, ως δείγμα στυγνής βίας των δυνατών πάνω στους αδύνατους *ότι δίκαια μεν εν τω ανθρωπείω λόγω από της ίσης ανάγκης κρίνεται, δυνατά δε οι προύχοντες πράσσουσι και οι ασθενείς ξυγχωρούσιν*[1] – μια πάγια τακτική που, ως τις μέρες μας, φρικτά επιβιώνει, διαψεύδοντας τις μεγαλοστομίες του Επιτάφιου λόγου του Περικλή για την ταύτιση της ευδαιμονίας με το αγαθό της ελευθερίας, της δε ελευθερίας την ταύτιση με τη γενναιότητα της καρδιάς: *και το εύδαιμον το ελεύθερον, το δ' ελεύθερον το εύψυχον κρίναντες.*[2]

[1] Θουκυδίδης *Ιστορία* 5.89.1.7-9.
[2] Θουκυδίδης *Ιστορία* 2.43.4.2-5.1.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αγόρευσα, λοιπόν, κι εγώ τότε ενώπιον του γυμνασιάρχη και των συμμαθητών μου με οίστρο, καταφερόμενος εναντίον της βίας των Αθηναίων και του Σοφοκλή, όχι πια ως του μεγαλόπνοου τραγωδού, αλλά ως στυγνού κατακτητή στρατηγού, ενώ ο γυμνασιάρχης μας αργά είχε αποστρέψει το πρόσωπο από εμένα, και ατένιζε έξω από το παράθυρο, βυθισμένος στις δικές του σκέψεις. Μόλις το πρόσεξα, έμεινα άφωνος και αμήχανος. Τότε στράφηκε ο Γυμνασιάρχης προς το μέρος μου και, με κακεντρέχεια, με κάρφωσε:

– Για ποιανούς μιλάς;

Σάστισα εγώ:

– Μα, για τη βαρβαρότητα του Σοφοκλή, αδυσώπητου στρατηγού των Αθηναίων κατακτητών!

– Ά! Κι εγώ θάρρ'γα πως μιλάς για τσι Γερμανοί! ...

Κάγχασαν οι συμμαθητές μου. Όμως εγώ πήρα τότε το πρώτο μου μάθημα, να μην έχω εμπιστοσύνη στα λόγια τα μεγάλα και τ' απατηλά, που τη συνείδηση αποκοιμίζουν.

Επακολούθησε η εισαγωγή μου στο Πανεπιστήμιο. Αν και είχα περάσει με καλή σειρά, δυσκολεύθηκα ν' αρχίσω να καταλαβαίνω την ουσία των από έδρας αγορεύσεων των καθηγητών μας. Έρχονταν και έφευγαν υπό τα παραδοσιακά τότε χειροκροτήματα των φοιτητών. Λίγοι μας έδιναν κάποια ερεθίσματα ενδιαφέροντος για το αντικείμενο της διδασκαλίας των, για προβληματισμό και για κριτική προσέγγιση της ύλης. Αυτούς τους πανεπιστημιακούς δασκάλους μου θυμάμαι με ευγνωμοσύνη. Οπωσδήποτε όμως, μέσα στο γενικότερο κλίμα, δεν άργησα να βρω κι εγώ το δρόμο προς το εξωπανεπιστημιακό φροντιστήριο και την τυποποιημένη γνώση από την κονσέρβα. Έχασα τότε πολύτιμο χρόνο, σπαταλώντας τον επιπροσθέτως και σε νεανικούς ενθουσιασμούς, ακόμη και φανατισμούς, για τις πολιτικές εξελίξεις, όπως αυτές διαδραματίζονταν με κούφια συνθήματα – τα λόγια τα μεγάλα και τ' απατηλά που ξεσηκώνουν ευέξαπτους παροξυσμούς, και τη συνείδηση αποκοιμίζουν.

Στην οικογένεια μου υπήρχε το προηγούμενο δύο θείων, που προπολεμικά είχαν σπουδάσει στη Γερμανία. Είχα ακούσει από εκείνους ρομαντικές ιστορίες για τη φοιτητική ζωή στις φημισμένες πανεπιστημιουπόλεις. Έτσι, με ασήμαντες γνώσεις της γερμανικής γλώσσας, αποτόλμησα την περιπέτεια των μεταπτυχιακών σπουδών στο εξωτερικό. Ήταν μια συναρπαστική περιπέτεια, μέσα στην οποία αναβαπτίστηκα, καθώς για πρώτη φορά γνώρισα τον ερευνητικό προβληματισμό, την πολυεπίπεδη προσέγγιση των ερμηνευτικών προβλημάτων και την ανάγκη της έρευνας στα ράφια των πανεπιστημιακών βιβλιοθηκών, ως αργά, στις δέκα τη νύχτα. Θυμάμαι την πρώτη μου συμμετοχή σε λεγόμενη κατ' οίκον γραπτή άσκηση. Μας είχε υποδειχθεί ν' αφήσουμε στην κόλα ευρύ αριστερό περιθώριο λευκό για τις παρατηρήσεις που θα σημείωνε ο διορθωτής επιμελητής. Όταν πήρα πίσω, διορθωμένο, το

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γραπτό μου, σ' όλες τις σελίδες το αριστερό περιθώριο ήταν κατακόκκινο από τις παρατηρήσεις του επιμελητή. Έγραφα λ.χ. ότι υποστηρίζεται η τάδε γνώμη για τη λύση του προβλήματος. Ο διορθωτής είχε σημειώσει στο περιθώριο: από ποιόν υποστηρίζεται; Πού το έχει υποστηρίξει; Με ποια επιχειρήματα; Ποιόν αντίλογο συνάντησε; Από ποιόν; Πού και με ποια αντεπιχειρήματα;

Τότε, για πρώτη φορά, συνειδητοποίησα, τι θα πει ερευνητική εργασία στους κόλπους φημισμένου πανεπιστημίου με εμπειρία πολλών αιώνων.

Θα ήμουν, όμως, άδικος και αγνώμων, αν δεν ανέφερα την πολύτιμη εμπειρία που είχα αργότερα, ως πανεπιστημιακός επιμελητής στην Αθήνα, κοντά στο δάσκαλό μου, τον Γεώργιο Ράμμο. Μου είχε συστήσει, παράλληλα με την επεξεργασία της διδακτορικής μου διατριβής, ν' αρχίσω να σχολιάζω δικαστικές αποφάσεις σε νομικά περιοδικά. Επισκέφθηκα, λοιπόν, τον διευθυντή του *Νομικού Βήματος* –περιοδικού του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών– πήρα τα κείμενα κάποιων αποφάσεων, και βάλθηκα να μελετήσω, να γράψω και να δώσω προς δημοσίευση τις δικές μου παρατηρήσεις. Ένα μήνα αργότερα παρέδωσα το κείμενο στον καθηγητή μου για τις δικές του υποδείξεις. Ύστερα από έναν άλλο μήνα αποτόλμησα να του θυμίσω, με τη διακριτική παράκληση να έχω τις υποδείξεις του. Τελικά, ύστερα από αρκετό καιρό, μου επέστρεψε το κείμενό μου, έχοντας σημειώσει στο περιθώριο κάποια συμβολικά σημάδια, που ήταν εντελώς ακατανόητα για μένα. Πήρα το θάρρος να τον ενοχλήσω ξανά, ρωτώντας τον, τι σήμαινε καθένα από τα συμβολικά σημαδάκια που είχε καταχωρίσει στο περιθώριο. Εκείνος αρκέστηκε να μου πει: «Σκέψου, και θα το βρεις μόνος σου!».

Άρχισα, λοιπόν, ν' αναρωτιέμαι: μήπως θέλει να πει αυτό; Ή μήπως εννοεί εκείνο; Ή μήπως πάλι κάτι άλλο; Και σαν τι;

Δίχως να το συνειδητοποιήσω αμέσως, άρχισα να προσεγγίζω τα ερμηνευτικά προβλήματα από περισσότερες αφετηρίες. Και φυσικά να καταλήγω σε διαφορετικά πορίσματα. Και επειδή δεν είχα σιγουριά, ποια ήταν η σωστή αφετηρία και η τελική ορθή λύση, άρχισα να καταχωρίζω στο κείμενό μου όλες τις εκδοχές προσέγγισης του εκάστοτε ερμηνευτικού προβλήματος.

Έτσι οικειώθηκα τη γνήσια επιστημονική σκέψη για την κατανόηση προβλημάτων που σχετίζονται με εκτιμητικές κρίσεις, όπως είναι η ερμηνεία των κανόνων του δικαίου. Μια γνωστική διαδικασία, την οποία με αφοσίωση υπηρέτησα και δεν έπαψα να καλλιεργώ, νιώθοντας πάντα αγαλλίαση και ευφορία, καθώς ο νους μου περιδιαβάζει από τη μιαν ερμηνευτική εκδοχή και την επιχειρηματολογία που τη στηρίζει, στην άλλη ή στις άλλες ερμηνευτικές προτάσεις που έχουν διατυπωθεί ή στην παραπέρα.

Εκείνα τα χρόνια, είχα την ευλογία να πάρω από το δάσκαλό μου κι ένα άλλο πολύτιμο μάθημα: Είχαν περάσει κάποια χρόνια στασιμότητας, αναφορικά με τη σταδιοδρομία μου, καθώς εξακολουθούσα να είμαι υποψήφιος δι-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δάκτορας, ενώ ο καθηγητής μου κρατούσε στο συρτάρι του το κείμενο της διατριβής μου. Με αρκετή διακριτικότητα πήρα θάρρος και του το θύμισα, κάποια νύχτα, καθώς φεύγοντας από το κεντρικό κτίριο του Πανεπιστημίου, στεκόμασταν στα σκαλιά των Προπυλαίων. Τότε ο δάσκαλός μου, μου έδωσε την πιο σοφή συμβουλή που δέχθηκα ποτέ. Μου είπε: «Βλέπεις εκείνο το κτίριο απέναντι; Αν θελήσεις, από εδώ που είμαστε, να πηδήξεις, και με ένα και μοναδικό άλμα να βρεθείς εκεί, είναι βέβαιο πως θα πέσεις στα σκαλιά και θα τσακιστείς. Όμως, αν περιοριστείς να κάνεις σταθερά και αργά σωστά βήματα, είναι βέβαιο πως κάποτε θα φτάσεις εκεί!».

Από εκείνο το βράδυ ηρέμησα. Περιορίστηκε και σταδιακά έφυγε η νεύρωση του στομαχιού μου, και εφεξής ανάλαφρα σκεπτόμουν την ουσία των επιστημονικών προβλημάτων, και όχι το αγχωτικό σκαρφάλωμά μου στις σκάλες της ιεραρχίας. Πολύ αργότερα, σε κάποιο από τα ταξίδια μου, ως επισκέπτη καθηγητή στα πανεπιστήμια της Ιαπωνίας, είχα μάθει τη σοφή συμβουλή των βουδιστών μοναχών, ότι δηλαδή στη ζωή δεν έχει τόση σημασία η άφιξη σε κάποιον προορισμό, όση βαρύτητα έχει η πορεία προς τα εκεί.

Θα κλείσω τώρα την εξομολογητική αναφορά στις προσωπικές αναμνήσεις μου, ως δασκάλου, με ένα ακόμη επεισόδιο.

Αφορά τη διετή θητεία μου ως γενικού γραμματέα του Υπουργείου Παιδείας. Πίστευα ότι είχα ήδη πολύτιμη εμπειρία των προβλημάτων, και ότι θα μπορούσα να την αξιοποιήσω θετικά για την αναβάθμιση του συστήματος. Όμως, σύντομα, ήρθα σε επαφή με την παγερή πραγματικότητα: το σκληρό ρουσφετολογικό και δημαγωγικό συνδικαλισμό, την απληστία για διαρπαγή, και την αναιδή απαίτηση προώθησης σε θέσεις, για τις οποίες δεν συνέτρεχαν οι νόμιμες προϋποθέσεις. Το πλέγμα δηλαδή διαρπαγής που, και στις μέρες μας, χαρακτηρίζει τη λειτουργία του ελληνικού πολιτικού συστήματος. Συνειδητοποίησα, λοιπόν, εκεί, ότι το πρόβλημα για την παιδεία στην χώρα μας είμαστε εμείς οι ίδιοι, οι δάσκαλοι και οι στρατευμένοι από τα κόμματα φοιτητές, ήδη και μαθητές. Έτσι, με ανακούφιση έφυγα από το τέλμα του Υπουργείου Παιδείας, όταν κλήθηκα να προσφέρω τις υπηρεσίες μου ως Γενικός Γραμματέας στην Προεδρία της Δημοκρατίας.

Στην αρχική μορφή του κειμένου, που τώρα διαβάζω, είχα παρασυρθεί και είχα βγάλει από μέσα μου τον καημό της καρδιάς μου με απαξιωτικούς χαρακτηρισμούς. Τους διέγραψα καθώς έκρινα ότι δεν θα συνέβαλλαν σε ένα ήρεμο διάλογο για την πολύπαθη παιδεία του τόπου μας. Σ' αυτό τουλάχιστον μπορούμε να είμαστε όλοι σύμφωνοι, ότι δηλαδή η παιδεία είναι ο μεγάλος ασθενής του τόπου μας. Ίσως πια αθεράπευτα. Ασφαλώς υπάρχουν πολλοί δάσκαλοι, που θλίβονται και φιλότιμα προσπαθούν, σε μάχες χαμένων. Δεν αμφιβάλλω πως η σημερινή συνάντησή μας αυτήν την κοινή αγωνία εκφράζει. Αλλά θα ήμουν ανειλικρινής, αν θα διατύπωνα αισιοδοξία, όσο κι αν είναι αλήθεια πως η ελπίδα είναι εκείνη που σταθερά πεθαίνει τελευταία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

II.

Αυτή είναι η αρνητική όψη της προβληματικής παιδείας μας. Τουλάχιστον, όπως την βίωσα εγώ και δι' ολίγων εξιστόρησα. Όμως υπάρχει και η άλλη, εξίσου πραγματική πλευρά: η θετική. Θα έλεγα, η πολύ θετική. Ότι δηλαδή ο τόπος μας δεν έχει πια τις χιλιάδες των αναλφάβητων χωρικών που έδιναν άλλοτε τον τόνο της επαρχίας, χωρίς γνώση του κόσμου, δίχως γνήσιους προβληματισμούς, στο περιθώριο των μικρών ή μεγάλων αστικών κέντρων.

Αφ' ής η παιδεία είναι πια προσιτή σε όλα τα οικονομικά βαλάντια, ακόμη και στα πιο απόμακρα χωριά, με παράλληλη υποκατάσταση των ξένων προσφύγων στη διεκπεραίωση των αγροτικών χειρονακτικών εργασιών, δίχως αντίστοιχη αύξηση των θέσεων εργασίας σε γραφεία και εμπορικά καταστήματα, αντιθέτως δε με την παράλληλη δεύτερη απασχόληση έμπειρων εργαζομένων και σε δεύτερη, απογευματινή θέση, φυσικά εξακολουθεί να είναι διαταραγμένη η ισορροπία ανάμεσα στην προσφορά και τη ζήτηση θέσεων εργασίας, κάτι που επιτείνει την υποβάθμιση των πολιτών σε πελάτες και ικέτες ενός πολιτικού συστήματος, που εξόφθαλμα βρίσκεται σε παρακμή.

Οπωσδήποτε, όμως, παρ' όσα αρνητικά καταμαρτυρούμε στο σύγχρονο τεχνικό πολιτισμό, είναι βέβαιο ότι τα ηλεκτρονικά μέσα επικοινωνίας έριξαν τους φραγμούς των αποστάσεων, ενώ εξ' άλλου ο πλούτος των πληροφοριών, που καθημερινά έχουμε στη διάθεσή μας, έχει αναβαθμίσει κάθε πολίτη, ανεξάρτητα από το πού διαμένει και ποιες είναι οι προσωπικές δυσκολίες και οι δικοί του καημοί, να μετέχει ενεργά στην κριτική παρακολούθηση όσων συμβαίνουν, ακόμη και στην πιο απομακρυσμένη χώρα.

Συνέβαλλε σε αυτήν τη θετική εξέλιξη και η ειρήνη, ή ακριβέστερα, η απουσία πολέμων, με την οποία έχει ευλογηθεί ο κορμός της Ευρώπης, μαζί της και ο δικός μας τόπος, πάνω από πενήντα χρόνια. Αναθυμάμαι, σε ποιες συνθήκες βιώσαμε τη φριχτή Κατοχή και τους Εμφυλίους πολέμους. Εκείνη την εποχή, στο σπίτι μας, άκουγα τους γονείς μου ν' αναφέρονται στα περασμένα «καλά» χρόνια. Λογιζόταν δε ως «χρυσή» η προπολεμική εποχή, ακριβώς επειδή ήταν εποχή ειρήνης, παρά τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου ...

Είναι μεγάλη ευλογία για τον τόπο ότι στην εποχή μας, δεν έχει εμπλακεί σε πολέμους. Έχουμε, βεβαίως, σοβαρά και άλυτα προβλήματα. Αλλ' αυτά, στη δική μας φρόνιμη προσέγγιση και μεταχείριση απόκειται, να τα θέσουμε υπό έλεγχο, ώστε, από παθογόνα, να πάρουν παραγωγικές διαστάσεις. Για κάθε κοινωνία η ειρήνη είναι ο άσσος! Όλα τα άλλα είναι μηδενικά ... Και μένουν μηδενικά, δίχως τον άσσο της ειρήνης μπροστά τους. Ενώ, αντιθέτως, δίπλα στον άσσο της ειρήνης, τα μηδενικά των άλλων αγαθών αναβαθμίζουν το σύνολο στο δέκα, στο εκατό, στα χίλια, κοκ.

Ασφαλώς οι κοινωνικοί αγώνες απαιτούν διαμαρτυρίες, αντιπαλότητες, ακόμη και δυναμικές αντιπαραθέσεις με κάποιες βιαιοπραγίες. Όμως, δίχως

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

να ξεπερνάμε το όριο που σηματοδοτεί η ανάγκη για ειρήνη και μη πόλεμο. Ακόμη και μέσα στο σπίτι μας, για την προαγωγή του καλού της οικογένειάς μας, έχουμε τις διαφωνίες μας, κάποτε και πεισματικές λογομαχίες. Αλλοίμονο, όμως, αν θα καταντούσαμε να έρθουμε στα χέρια με βιαιοπραγίες.

III.

Είναι άραγε ουτοπικό το όραμα μιας κοινωνίας δίχως έριδες; Το είχε επισημάνει πρώτος ο Ηράκλειτος, βαθυστόχαστος φιλόσοφος και διακριτικός ιερέας του εφέσειου Απόλλωνα, με τα σπαράγματα του λόγου του, που μας έχουν απομείνει, αναφορικά με την ενότητα της θέσης και της αντίθεσης.[3] Τόσο τα αισθητά, που συγκροτούν τον φυσικό κόσμο, όσο και οι ανθρώπινες συμπεριφορές κινούνται σε μια –δίχως αρχή και τέλος– νοητή σπειροειδή κίνηση προς τα άνω, στους κόλπους της οποίας είναι φανερή η σταθερή ενότητα των αντιθέτων, ώστε τελικώς να κυριαρχεί *το αντίζουν συμφέρον και εκ των διαφερόντων καλλίστην αρμονίαν [και πάντα κατ' έριν γίνεσθαι]*.[4] Συνακόλουθα:

- Ο ανήφορος και ο κατήφορος είναι ένας και ο ίδιος δρόμος.[5]
- Στον κύκλο, η αρχή και το τέλος της περιφέρειας είναι κοινά.[6]
- Το κακό και το καλό συνιστούν ενότητα.[7]
- Ο θεός είναι ημέρα-νύχτα, χειμώνας-καλοκαίρι, πόλεμος-ειρήνη, κορεσμός και πείνα, δηλαδή όλες οι αντιθέσεις.[8]

Από πού άντλησε ο Ηράκλειτος αυτήν τη γνώση; Η απάντησή του είναι αξιοπρόσεχτη, καθώς ταιριάζει στη συγκρότησή του ως μύστη: *έψαξα βαθιά μέσα μου, κι εκεί την αντίκρισα.*[9]

---

[3] Κ. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ, *Η έννοια του λόγου στον Ηράκλειτο. Η φιλοσοφία του λόγου*, Αθήνα 1996, 104.

[4] Diels – Kranz I, 152 8-10. Πρβλ. επιπροσθέτως και 165 8-11: *θεὸς ἡμέρη εὐφρόνη, χειμὼν θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος λιμός (τἀναντία ἅπαντα· οὗτος ὁ νοῦς), ἀλλοιοῦται δὲ ὅκωσπερ <πῦρ>, ὁπόταν συμμιγῇ θυώμασιν, ὀνομάζεται καθ' ἡδονὴν ἑκάστου.*

[5] Diels – Kranz, (Κύρκος) Ηρακλείτου σπάραγμα 60: *ὁδὸς ἄνω κάτω μία καὶ ωὐτή.*

[6] Diels – Kranz, (Κύρκος) Ηρακλείτου σπάραγμα 103: *ξυνόν γὰρ ἀρχὴ καὶ πέρας ἐπὶ κύκλου περιφερείας.*

[7] Diels – Kranz, (Κύρκος) Ηρακλείτου σπάραγμα 58: *καὶ ἀγαθὸν καὶ κακόν. Οἱ γοῦν ιατροί [...] τέμνοντες, καίοντες, πάντη βασανίζοντες κακῶς τοὺς ἀρρωστοῦντας, ἐπαίονται μηδὲν ἄξιοι μισθὸν λαμβάνειν παρὰ τῶν ἀρρωστούντων, ταὐτὰ ἐργαζόμενοι, τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰς νόσους.*

[8] Diels – Kranz, (Κύρκος) Ηρακλείτου σπάραγμα 67: *θεὸς ἡμέρη εὐφρόνη, χειμὼν θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος λιμός (τἀναντία ἅπαντα· οὗτος ὁ νοῦς), ἀλλοιοῦται δὲ ὅκωσπερ <πῦρ>, ὁπόταν συμμιγῇ θυώμασιν, ὀνομάζεται καθ' ἡδονὴν ἑκάστου.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Είκοσι τρεις αιώνες μετά τον Ηράκλειτο, την ίδια θέση υποστήριξε και ο Kant, ένας από τους κορυφαίους φιλοσόφους όλων των εποχών, καθώς αναφερόταν στην *αντικοινωνική κοινωνικότητα* του ανθρώπινου γένους, ως κινητήρια δύναμη για τη δημιουργία και τη θετική ανάπτυξη του πολιτισμού.[10] Υποστήριξε δηλαδή ο Kant ότι αυτή η αντικοινωνική κοινωνικότητα είναι σύμφυτη με την ανθρώπινη φύση, περίπου σαν να υπήρχε ένας σχετικός αυτόματος προγραμματισμός της φύσης, στο πλαίσιο απαρέγκλιτης νομοτέλειας.[11] Απερίφραστα διακήρυσσε ο Kant, ότι

> *η φύση θέλει τον άνθρωπο ικανό να πετά από πάνω του τη μαλθακότητα και την αδρανή επάρκεια και να ορμά στην εργασία και στις δυσκολίες, για να βρίσκει τα μέσα που θα τον βοηθήσουν να γλυτώσει έξυπνα απ' αυτές. Τα φυσικά ...* [Και συνεχίζει:] *Τα φυσικά κίνητρα προς αυτές τις διαθέσεις, οι πηγές της ακοινωνησίας και της γενικής αντίστασης [...] μαρτυρούν την τάξη ενός σοφού δημιουργού – κι όχι το χέρι ενός τάχα πονηρού πνεύματος, που χώθηκε μέσα στην εξαίσια δημιουργία του ή που τη χάλασε από φθόνο.*[12]

Έτσι, ακόμη και οι βίαιες κοινωνικές αντιπαραθέσεις δεν συνιστούν, κατά τον Kant, κάτι το *κακό* και πολύ περισσότερο δεν εκφράζουν κάποια μορφή θεοδικίας, αλλ' αντιθέτως, ακόμη και οι βίαιοι κοινωνικοί αγώνες συγκροτούν την αναπόδραστη «πορεία και εξέλιξη της ιστορίας», μια διαδικασία που συντελείται ως «εξ ανάγκης πηγή αγαθών».[13]

Και κορυφώνεται η ταύτιση των αντιλήψεων του Kant με εκείνες του Ηράκλειτου, στην παραδοχή ότι η ηθικοποίηση του ανθρώπου είναι το αποτέλεσμα μιας μακράς και διαρκούς διαλεκτικής σχέσης ορθολογικών και ανορθόλογων στοιχείων.[14] Έτσι, ο άνθρωπος, από δούλος του θεού, όπως τον ήθελε η ιουδαϊκή και η παύλεια παράδοση, αναδεικνύεται ήδη, κατά τον Ιωάννη Θεοδωρακόπουλο, σε «συνεργάτη του έργου του θεού».[15]

---

[9] Diels – Kranz, (Κύρκος) Ηρακλείτου σπάραγμα 101: *ἐδιζησάμην ἐμεωυτόν*.
[10] Βλ. σχετικώς Χ. ΤΕΖΑΣ, *Καντ. Φιλοσοφία της ιστορίας και πολιτική προφητεία*, Ιωάννινα 2008, 218.
[11] ΤΕΖΑΣ 2008, 220.
[12] ΤΕΖΑΣ 2008, 225.
[13] ΤΕΖΑΣ 2008, 229.
[14] ΤΕΖΑΣ 2008, 232.
[15] Ι. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Μαθήματα φιλοσοφίας της ιστορίας και του πολιτισμού*, Αθήνα 1956, 27.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

IV.

Αυτά τα ερεθίσματα με παρακίνησε η δική μου εμπειρία από τη ζωή να θέσω απόψε υπόψη σας, ως εναύσματα για προβληματισμό και διάλογο. Με επίγνωση του ότι θ' ακουστεί τώρα λόγος και αντίλογος, κάτι που είναι η πιο φρόνιμη προσέγγιση κάθε προβλήματος, πολύ δε περισσότερο του προβλήματος για την παιδεία.

Οπωσδήποτε, η διαχρονική έγνοια της πολιτείας για την παιδεία έχει συνδεθεί στον τόπο μας με τους τρεις ιεράρχες, καθένας από τους οποίους, με τον δικό του λόγο, αλλά κυρίως με το έργο του, αναδείχθηκε όντως σε σεβαστό υπόδειγμα αγωνιστικού ήθους.

Ο Βασίλειος είχε αναπτύξει στην Καισάρεια μοναδικό πνευματικό, κοινωνικό και φιλανθρωπικό έργο, αφήνοντας πίσω του πλούσιο συγγραφικό θησαυρό, με τον οποίον η εκκλησία τον κατέταξε στους κορυφαίους πατέρες της.

Ο συνομήλικος, συμμαθητής και φίλος του Βασιλείου, Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός, επίσης με πλούσιο συγγραφικό, αλλά και ποιητικό έργο, διακρίθηκε κυρίως με το άγιο ήθος που αντέταξε στους εξουσιολάγνους αρχιερείς της εποχής του, για τους οποίους μας άφησε παρακαταθήκη τη συμβουλή:

> *Ἔχω μὲν οὕτως, εἰ δεῖ τἀληθὲς γράφειν, ὥστε πάντα σύλλογον φεύγειν ἐπισκόπων, ὅτι μηδεμιᾶς συνόδου τέλος εἶδον χρησμὸν μηδὲ λύσιν κακῶν μᾶλλον ἐσχηκὸς ἢ προσθήκην. Ἀεὶ γάρ φιλονεικίαι καὶ φιλαρχίαι.*[16]

Τέλος, ο Χρυσόστομος Ιωάννης, αν και καταγόμενος από ευγενική και πλούσια γενιά, ποτέ στη ζωή του δεν αγάπησε τον πλούτο και τη δόξα, αρκούμενος να τρέφεται με ψωμί κι αλατισμένα λάχανα,[17] κάτι που τον εξόπλισε με απαράμιλλο ήθος και θάρρος γνώμης, καθώς από τον άμβωνα στηλίτευε τους δύο αισχρούς πρωταγωνιστές της τότε εξουσίας, την αυτοκράτειρα Ευδοξία και τον ευνοούμενό της ευνούχο πρωθυπουργό Ευτρόπιο. Μικρό αλλά χαρακτηριστικό απόσπασμα από μια τέτοια κηρυγματική δημηγορία του:

> *τὰ σκῆπτρα τῆς βασιλείας ἀπένειμεν, οὐχ ἵνα σαυτὴν τῶν ἄλλων ὑπερέχειν νομίζῃς, ἀλλ' ἵνα ἰσονομίαν τῷ κοινῷ καὶ δικαιοσύνην βραβεύῃς· δόξα γὰρ καὶ πλοῦτος καὶ περιφάνεια κοσμικὴ οὐκ ὠφελήσει ὅλως ἡμᾶς ἐν τῇ φοβερᾷ ἡμέρᾳ κρίσεως.*[18]

---

[16] *Γ' Προκοπίου επιστολή* 130.1.1-3.5.
[17] *Εις Ευδοξίαν* 287.10-19.
[18] *Εις Ευδοξίαν* 503.4-10.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ενώπιον αυτού του οξυτάτου καταγγελτικού λόγου του Χρυσοστόμου, ο Ευτρόπιος και η Ευδοξία, είχαν αντιδράσει βιαίως. Από κοινού με τους εξουσιολάγνους κύκλους των παλατιανών κληρικών είχαν συγκαλέσει σύνοδο στη Δρυ, προάστιο της Χαλκηδόνας, η οποία, δίχως απολογία εκείνου και χωρίς ακρόαση δικών του μαρτύρων, τον είχαν καθαιρέσει από τη θέση του αρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως.[19] Οπωσδήποτε, κάτω από τις πιέσεις της κατακραυγής σε Ανατολή και Δύση, ο αυτοκράτορας Αρκάδιος είχε πειθαναγκαστεί και είχε παρέμβει, ανακαλώντας την έκπτωση του Ιωάννη.

Επακολούθησε η αποπομπή του Ευτρόπιου, που έπεσε σε δυσμένεια και, καταδιωκόμενος, κατέφυγε στο ναό και προσωπικά στον Ιωάννη, ο οποίος μεγαλόψυχα τον δέχθηκε, ως χτυπημένο συνάνθρωπο, που ήδη είχε την ευκαιρία ν' αναλογιστεί τη ματαιότητα του πόθου για τη δόξα. Είπε τότε από άμβωνος ο Χρυσόστομος:

> *Ἠδίκησε μεγάλα καὶ ὕβρισεν; Οὐδὲ ἡμεῖς ἀντεροῦμεν. Ἀλλ' οὐ δικαστηρίου καιρὸς νῦν, ἀλλ' ἐλέους· οὐκ εὐθύνης, ἀλλὰ φιλανθρωπίας· οὐκ ἐξετάσεως, ἀλλὰ συγχωρήσεως· οὐ ψήφου καὶ δίκης, ἀλλὰ οἴκτρου καὶ χάριτος. [...] πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χόρτου· καὶ ὁ χόρτος ἐξηράνθη, καὶ τὸ ἄνθος ἐξέπεσεν· [...] Ὡσεὶ καπνὸς αἱ ἡμέραι αὐτοῦ.*[20]

> *Ματαιότης ματαιοτήτων, καὶ πάντα ματαιότης. Ποῦ νῦν ἡ λαμπρὰ τῆς ὑπατείας περιβολή; ποῦ δὲ αἱ φαιδραὶ λαμπάδες; ποῦ δὲ οἱ κρότοι, καὶ οἱ χοροὶ, καὶ αἱ θαλίαι, καὶ αἱ πανηγύρεις; ποῦ οἱ στέφανοι καὶ τὰ παραπετάσματα; ποῦ ὁ τῆς πόλεως θόρυβος, καὶ αἱ ἐν ἱπποδρομίαις εὐφημίαι, καὶ τῶν θεατῶν αἱ κολακεῖαι; Πάντα ἐκεῖνα οἴχεται· καὶ ἄνεμος πνεύσας ἀθρόον τὰ μὲν φύλλα κατέβαλε, γυμνὸν δὲ ἡμῖν τὸ δένδρον ἔδειξε.*
> *[...] Ποῦ νῦν οἱ πεπλασμένοι φίλοι; Ποῦ τὰ συμπόσια καὶ τὰ δεῖπνα; ποῦ ὁ τῶν παρασίτων ἐσμός; [...] Νὺξ ἦν πάντα πυκνοτάτη νυκτί ...*[21]

Ενώπιον αυτού του καταγγελτικού λόγου του Χρυσόστομου, το παλάτι αντέδρασε βιαίως. Κατά την εσπερινή λειτουργία του Μ. Σαββάτου του 404 συνελήφθη μέσα στον πατριαρχικό ναό και εξορίστηκε.[22] Καθ' οδόν όμως υπέκυψε στις κακουχίες και εξέπνευσε. Τα τελευταία λόγια του ήταν:

---

[19] *Διάλογος περί του βίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου* 10.22-11.13.
[20] *Εις Ευτρόπιον* 52.396.9.20.
[21] *Εις Ευτρόπιον* 52.393.31-48.
[22] *Διάλογος περί του βίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου* 13.15-27.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

> *Καθίσατε, ἀδελφοί, καὶ μὴ κλαίετε, ἐπί με θρύπτοντες. «ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν Χριστός, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος.» [...] τὸν δρόμον μου τετέλεκα, οὐκέτι· ὄψεσθε τὸ πρόσωπόν μου.*[23]

Αυτή η λιτή σκιαγράφηση των τριών μεγάλων ιεραρχών δικαιολογεί επαρκώς τη μεταγενέστερη ανάδειξή των σε φωστήρες του χριστιανικού ήθους, κάτι που παρακίνησε, κατά τον ενδέκατο αιώνα, να εκδοθεί αυτοκρατορικό διάταγμα και να καθιερωθεί η τριακοστή Ιανουαρίου ως ημέρα της παιδείας στο Βυζάντιο, υπό την αιγίδα των τριών τούτων ιεραρχών.[24]

V.

Βεβαίως, ο σεβασμός προς την ιστορική αλήθεια δεν στηρίζει και την περαιτέρω ανάδειξη της εορτής των Τριών Ιεραρχών σε πανηγυρισμό μιας δήθεν αρμονικής και ισόρροπης, καθώς λέγεται, σύνθεσης της κλασικής σοφίας με τη χριστιανική πίστη και παράδοση. Ο Χρυσόστομος δεν είχε οικειωθεί τα νάματα της ελληνικής παιδείας (αν και μαθητής του Λιβάνιου στην Αντιόχεια). Ο Βασίλειος και ο Γρηγόριος σπούδασαν μεν στην Αθήνα, στη διάσημη ρητορική σχολή των Αθηνών, αλλά δεν σπούδασαν ελληνική φιλοσοφία. Τους ενδιέφερε αποκλειστικώς η ρητορική τέχνη, που διδάχθηκαν και στην οποία όντως διέπρεψαν.

Βεβαίως, συχνά γίνεται αναφορά στην ομιλία του Μεγάλου Βασιλείου, γνωστή με την επεξηγηματική επικεφαλίδα *Προς τους παίδας [...] όπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοίντο λόγων*. Μια ομιλία, στο πλαίσιο της οποίας ο μεγάλος ιεράρχης εφιστά την προσοχή των αναγνωστών του στο ότι, πάντως, ο χριστιανικός κόσμος δεν προσβλέπει, μήτε εκτιμά, σαν κάτι το καλό, τις αντιλήψεις της ελληνικής κλασικής αρχαιότητας για τον εγκόσμιο βίο, παρ' αποκλειστικώς και μόνο στην έκταση, που αυτές οι αντιλήψεις στηρίζουν τη χριστιανική ενατένιση προς το υπερβατικό και τη μέλλουσα ζωή.[25]

---

[23] *Διάλογος περί του βίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου* 61.6-7.

[24] *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λαρούς Μπριτάνικα*, s.v. Ιεραρχών τριών εορτή, τ. 29, σ. 85.

[25] Ό.π. 2.1-2.13: *Ἡμεῖς, ὦ παῖδες, οὐδὲν εἶναι χρῆμα παντάπασι τὸν ἀνθρώπινον βίον τοῦτον ὑπολαμβάνομεν, οὔτ' ἀγαθόν τι νομίζομεν ὅλως, οὔτ' ὀνομάζομεν, ὃ τὴν συντέλειαν ἡμῖν ἄχρι τούτου παρέχεται. Οὐκοῦν οὐ προγόνων περιφάνειαν, οὐκ ἰσχὺν σώματος, οὐ κάλλος, οὐ μέγεθος, οὐ τὰς παρὰ πάντων ἀνθρώπων τιμάς, οὐ βασιλείαν αὐτήν, οὐχ ὅ τι ἂν εἴποι τις τῶν ἀνθρωπίνων, μέγα, ἀλλ' οὐδ' εὐχῆς ἄξιον κρίνομεν, ἢ τοὺς ἔχοντας ἀποβλέπομεν, ἀλλ' ἐπὶ μακρότερον πρόιμεν ταῖς ἐλπίσι, καὶ πρὸς ἑτέρου βίου παρασκευὴν ἅπαντα πράττομεν. Ἃ μὲν οὖν ἂν συντελῇ πρὸς τοῦτον ἡμῖν, ἀγαπᾶν τε καὶ διώκειν παντὶ σθένει χρῆναί φαμεν, τὰ δ' οὐκ ἐξικνούμενα πρὸς ἐκεῖνον ὡς οὐδενὸς ἄξια παρορᾶν.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κάθε τι άλλο από την ελληνική πνευματική κληρονομιά ο Βασίλειος προσομοίαζε με δύο καμένα κούτσουρα, που τίποτε δεν έχουν πια από την αλλοτινή πρασινάδα τους, ενώ εξ άλλου μουντζουρώνουν όποιον τ' αγγίζει.[26]

Στον επικήδειο λόγο, που είχε εκφωνήσει ο Ναζιανζηνός Γρηγόριος για τον πατέρα του Μ. Βασιλείου, είχε εξάρει, ως μεγάλη αρετή, την αποφυγή της επικοινωνίας με ελληνικά χείλη και χέρια, καθώς, όπως είναι άπρεπο τα ιερά ν' αναμειγνύονται με τ' ανίερα,[27] έτσι όμοια είναι ανεπίτρεπτη η σπουδή ελληνικών διηγήσεων και πολύ περισσότερο ο μολυσμός από ελληνικά θεατρικά άσματα,[28] ενώ εξ άλλου, σε επιστολή του προς τον Ήρωνα, τον φιλόσοφο, τόνιζε να μην παρασύρεται από την κομψότητα των Ελλήνων φιλοσόφων.[29]

Λίγα χρόνια αργότερα και ο Ιωάννης Χρυσόστομος, απευθυνόμενος στον λαό της Αντιόχειας, τόνιζε πως, καταντροπιασμένοι, οι Έλληνες βυθίστηκαν στις άθλιες μωρίες των φιλοσόφων τους,[30] ενώ εξ άλλου με απέχθεια αναφερόταν στο βιβλίο κάποιου μιαρού Έλληνα φιλοσόφου,[31] αφού κατά τη γνώμη του, δεν υπήρχε τίποτε άλλο, πιο ανόητο, από τους Έλληνες.[32]

Παρ' όλα αυτά, τα εξόχως λυπηρά, όσο και αληθινά, θα ήταν όμως λάθος, μέσα στην πραότητα και στην ανεκτικότητα της δικής μας εποχής, αναφορικά με άλλοτε αδιαπραγμάτευτα θεολογικά δόγματα, να παρασυρθούμε από τα πάθη που μάστισαν τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες. Πάθη, που εντάσ-

---

[26] *Ομιλία εις τον προφήτην Ησαΐαν, προοίμιον* 7.196.3-16: *Πρόσταγμα ἡμῖν, μὴ δειλιᾶν ἀπὸ τῶν Ἑλληνικῶν πιθανοτήτων καὶ ἀπὸ τῶν παρὰ τοῖς ἑτεροδόξοις δυσφημιῶν, ἅτινά ἐστι δύο ξύλα, μᾶλλον δὲ δύο δαλοί, ἀπολέσαντες μὲν τοῦ φυτοῦ τὸ ζωτικόν καὶ τοῦ ξύλου τὸ ἰσχυρόν, μὴ ἔχοντες δὲ τὸ τοῦ πυρὸς φωτεινόν, ἀλλὰ δαλοὶ καπνιζόμενοι, μελαίνοντες μὲν τοὺς ἁπτομένους αὐτῶν καὶ σπιλοῦντες, δακρύειν δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἐγγιζόντων παρασκευάζοντες. Εἰ δὲ θέλεις νοῆσαι τὴν ἀπὸ τῶν καπνιζομένων δαλῶν βλάβην, γινομένην ἀπὸ τοῦ ἐν αὐτοῖς καπνοῦ, μνήσθητι τοῦ Σολομῶντος, λέγοντος Οἶμαί γαρ ὄμφαξ ὀδοῦσι βλαβερὸν καὶ καπνὸς ὄμμασιν, οὕτω παρανομία τοῖς χρωμένοις αὐτῇ. Οἶμαί γαρ ὄμφακα μὲν εἰρῆσθαι τὴν ἀπὸ τῶν τῆς κακίας πράξεων ἁμαρτίαν, καπνὸν δὲ τὴν ἀπὸ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως βλάβην, τὸ διορατικὸν τῆς ψυχῆς ἡμῶν συγχέουσαν.*

[27] *Επιτάφιος εἰς τον πατέρα, παρόντος Βασιλείου* 35.996.37-39: *Τὸ μήποτε δεξιάν ἐμβληθῆναι ἢ χεῖλη μιγῆναι χερσίν Ἑλληνικαῖς ἢ χείλεσι.*

[28] *Επιτάφιος εἰς τον πατέρα, παρόντος Βασιλείου* 35.996.44-47: *Μηδὲ διηγήμασιν Ἑλληνικοῖς, ἢ ἄσμασι θεατρικοῖς καταμολυνθῆναι τὴν ἀκοήν, ἢ τὴν γλῶσσαν, τὴν τὰ θεῖα δεχομένην ἢ φθεγγομένην (οὐδὲ γὰρ ἱεροῖς πρέπειν ἀνίερον).*

[29] *Εις Ηρώνα τον φιλόσοφον* 35.1204.11-13: *Μηδὲ ὑπὸ τῆς τῶν λόγων κομψείας παρασυρείς, ἢ μέγα φρονοῦσιν οἱ τὰ Ἑλλήνων φιλοφρονοῦντες.*

[30] *Εις τους ανδριάντας ομιλίαι κα ἐν Αντιοχεία λεχθείσαι* 49.190.41: *Αἰσχυνέσθωσαν τοίνυν οἱ Ἕλληνες, ἐγκαλυπτέσθωσαν καὶ καταδυέσθωσαν ἐπὶ τοῖς αὐτῶν φιλοσόφοις, καὶ τῆς πάσης μωρίας ἀθλιωτέρα αὐτῶν σοφία.*

[31] *Υπόμνημα εις τον άγιον Ιωάννην τον Απόστολον και Ευαγγελιστήν* 59.113.7: *μιαροῦ τινος Ἕλληνος φιλοσόφου βιβλίον.*

[32] *Εἰς τὴν γεννέθλιον ἡμέραν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἄδηλον μὲν τότε οὖσαν, πρὸ δὲ ὀλίγων ἐτῶν γνωσθεῖσαν παρά τινων.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σονται στην αναπότρεπτη νομοτέλεια της ροής των γεγονότων εκείνης της μακρινής εποχής. Πάθη και μίση, των οποίων κορυφαίο θύμα υπήρξε η ευγενέστερη μορφή του Βυζαντίου, ο Ιουλιανός και, μαζί μ' εκείνον και το πνεύμα της ελληνικής παιδείας, την οποία σήμερα, επιτέλους, μαζί με την Εκκλησία μας γιορτάζουμε.

VI.

Η δική μας εποχή έχει όντως ευλογηθεί με την αρμονική συνύπαρξη του ελληνικού πνεύματος και της χριστιανικής πίστης, ως δύο στέρεων βάσεων ελληνικής παιδείας. Και με αυτήν τη βεβαιότητα θα ήθελα να κλείσω την εισήγησή μου με κάποιους στίχους, που είχα γράψει προ ετών επί του πλοίου, επιστρέφοντας από ένα διεθνές συνέδριο φιλοσοφίας στη Σάμο:

Απόηχοι απ' το δωδέκατο συνέδριο ελληνικής φιλοσοφίας

Σαν τους αντίκρισαν όλους μαζί ξανά,
τον Παρμενίδη, τον Ηράκλειτο, τον Ξενοφάνη,
τα γαλανά της Σάμου και της Ιωνίας τα νερά,
στου ηλιόλουστου Ηραίου τ' ακρογιάλι,
αναταράχθηκαν από συγκίνηση. Κι ο ήλιος
έγειρε, τα χάιδεψε και χάθηκε
μεσ' στη δική τους αγκαλιά.

Στου Πυθαγόρα την πατρίδα,
κοντά στην αμμουδιά, συνάχθηκαν
απ' όλα του ορίζοντα τα πέρατα
Αμερικανοί, Καναδοί,
Έλληνες, Γάλλοι, Γερμανοί,
Ιάπωνες κι Αφρικανοί – όλοι σοφοί.

Μέρες και νύχτες συζητούσαν.
Και θαύμαζαν, σαν να 'τανε
σπασμένα μάρμαρα, τα αποσπάσματα
που οι αιώνες έχουνε κρατήσει,
όλης της ανθρωπότητας σοφή κληρονομιά.
Για την Αλήθεια, για τον Λόγο, για τον Μύθο.
Για την αθανασία, για τον θάνατο και την ψυχή.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κι εκεί που συζητούσανε, πλησίασαν
και τους εμψύχωναν, με λόγο και αντίλογο,
σε μέθεξη και έκσταση διονυσιακή,
του μακρινού Σωκράτη το δαιμόνιο,
τ' Αριστοτέλη και του Πλάτωνα η ψυχή,
του Δημοκρίτου ο στοχασμός, του Πυθαγόρα οι αριθμοί.

Και σαν σκοτείνιασε, κι οι δεκοχτούρες
πάψανε το μοιρολόι, υψώθηκε
από τα βάθη των αιώνων
κι από τα έγκατα της γης της Ιωνίας
κραυγή θριαμβική:
Είπατε των βασιλεί,
χαράν μεγάλην έχειν!

Λάλουσα πάλιν είναι της Κασταλίας η πηγή!
Ο Φοίβος έχει νέα δώματα
κι όχι καλύβην ταπεινήν!
Το απολλώνιο –άπλετο– φως
την Ιωνία καταυγάζει.

Απέσβετο δύο χιλιάδων χρόνων
βαρβαρικής αλώσεως σκοταδισμός.

[Επί του πλοίου, επιστρέφοντας από τη Σάμο,
Σάββατο, 26 Αυγούστου 2000]

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Άννα Αφεντουλίδου*

Το φόρεμα του πέπλου[1]

Τώρα ποθούσε δυνατά ένα πέπλο. Της έλειπε ένα αραχνοΰφαντο πέπλο. Σαν της νεράιδας ή της νύφης. Ποτέ δεν ντύθηκε νεράιδα κι ας τις λάτρεψε. Η μαμά επέμενε πως της πήγαινε καλύτερα η πριγκίπισσα. Νυφικό δεν καταδέχθηκε να φορέσει. Αντισυμβατική. Χωρίς απολογίες. Γιατί άλλωστε; Ήθελε λοιπόν ένα πέπλο. Ηχηρή η σιωπή του να κραυγάζει την απουσία.

Το μαγαζί μικρό. Τόπια υφάσματα ως το ταβάνι. Το άγχος της επιλογής. Λεπτό μεταξωτό ύφασμα. Γλιστράει το σώμα. Ύπουλος ο πόθος θα τρυπώσει. Πικρά τα χείλη από την γλυκερή γεύση της παραίσθησης.

Σκυθρωπός ο άντρας κρατά τον ξύλινο χάρακα του μέτρου. Ο πανικός του υπολογισμού. Πόση δαντέλα θα καλύψει την απόσταση; Μια μικρή ψαλιδιά στην άκρη. Πιάνει τις δύο γωνίες και το σχίζει ολόισια κάτω, ώσπου να αποχωριστεί οριστικά από το υπόλοιπο. Ο πνιγμός της απόφασης. Επομένως, δεν υπάρχει επιστροφή. Απομένουν μόνο οι λεπτομέρειες. Φερμουάρ, σειρήτια και ξώραφα. Κρυφό το στρίφωμα. Κομμένα τα ξέφτια. Ω, θα είναι υπέροχη στην ύστατη πρόβα του τέλους.

Με το βολάν του πέπλου της θα τον σαγηνεύσει. Γυμνός κι αμέριμνος θα δεχτεί το χάδι της. Θα τον τυλίξει απαλά με το ζεστό ψέμα της φόδρας της. Ούτε που θα το νιώσει, όταν θα ξεσκίζει σιγά-σιγά τις σάρκες του.

Λευκό αφράτο πάπλωμα το όνειρο στο κρεβάτι της. Θα κοιμάται δίπλα της χαμογελώντας. Μόλις βαρύνει επιτέλους η ανάσα του, θα γίνει δικός της. Δεν θα μπορέσει πια να ξυπνήσει. Το πρωί θα τον σηκώσει μια υγρή ανατριχίλα. Θα τραβήξει το σκέπασμα. Μια τεράστια κόκκινη κηλίδα. Όλος ο κόσμος ένα κόκκινο. Ούτε τόπος ούτε χρόνος. Μόνο ένα κόκκινο σημάδι, ελάχιστη κουκίδα στο νέο της σύμπαν. Αστρική ύλη του ανέφικτου το ανασυνθέτει ξανά από την αρχή. Η πόρτα κλείνει αργά πίσω της. Κανείς δεν άκουσε το κλειδί που έστριβε ουρλιάζοντας τη σιωπή της εκδίκησης. Υγρό το πυρ του πάθους ρέει μαζί με τα τελευταία της ίχνη.

---

* Η Άννα Αφεντουλίδου είναι φιλόλογος στο 1ο Γυμνάσιο Πρέβεζας.

[1] Η παρούσα επιλογή περιέχεται στην πρώτη ποιητική συλλογή της συγγραφέως με τίτλο *Ελλείπον σημείο*, εκδόσεις Πανδώρα, Αθήνα 2010.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οικογενειακή αυτοβιογραφία σε τρία μέρη

1

Κάθε σπίτι και η ιστορία του
Σκουριασμένα κάγκελα
υδρορροή που μαύρισε τον τοίχο
παγωμένη γλάστρα
ριγέ άχρωμη κουρτίνα
Η μπλε πετσέτα κουράζει τη θύμηση
Στρογγυλή βεράντα κόντρα στον άνεμο
Φευγαλέα εικόνα κόκκινου σταυρού
Τ' αυτοκίνητο που πέρασε μακριά στο τζάμι
Φύσα –
Μη μ' αφήσεις να χαθώ
κάτω απ' το βάρος
όσων δε γνώρισα

2

Ο άντρας πλένει τ' αυτοκίνητο
τσιγάρο κολλημένο στα χείλη
Ένας λεκές στο αριστερό παπούτσι
τον τρίβω, τον τρίβω, τον τρίβω
δε λέει να φύγει
Πόνος βυθισμένος στο στέρνο
Κλαδιά μνήμης χαρακώνουν τη θέληση
Θύσανοι λευκοί
σωρείτες ψυχής
ταξιδεύουν στο πέλαγος
Η ποίηση είναι η αυτοτιμωρία μου
Φόβος μήπως ειπωθούν όσα δεν πρέπει
Ο πανικός της επιλογής
– μπροστά του σκορπίζουν οι λέξεις

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

3
Το παιδί – λυδία λίθος
σε κάνει να λες
τα σύκα σύκα και τη σκάφη σκάφη
Κλείνεις την πόρτα
Κλειδώνεις έξω τα τέρατα
Ανάβεις το φως
Όλα γνώριμα ζεστά και φωτεινά
Ένα ποτήρι γάλα
Το νερό βράζει στην κατσαρόλα
Στεναγμός
Ας κοιμηθούμε τώρα
Καληνύχτα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Θέμης Κατωγιαννης

Περίοπτος νερόλακκος

Πού πήγες και κρύφτηκες πάλι,
βεβαρυμένε βασιλιά της σιωπής·
το βράδυ αυτό
που οι βαρύγδουποι φίλοι σου
γιορτάζουν τα λαμπρά επινίκια
και την πετυχημένη τους ψηφοφορία
με τα σαγόνια τους
και τα ξεστομισμένα τους φιλιά
να πάλλοντας κάτω απ' τα μεγάφωνα;

Η νίκη εσένα σου φέρνει ναυτία,
γιατί τη συνοδεύουν στοιχεία παρακμής;
σπασμένες κιθάρες,
σάπια κλαρίνα
και τρύπια ντέφια,
και σου μυρίζουν βρύα
και σου μυρίζει περίοπτος νερόλακκος
γεμάτος ορθές Ερινύες.

Οποία πρόοδος με τόσα επινίκια,
οποία ποιότης,
οπόσα δάκρυα η ανθρωπότης,
μαυριδερούλη βασιλιά,
που ρίχνεις τις τρίλιες σου
σ' ένα παλιό μπαλκόνι στον ακάλυπτο,
σαράντα πέντε και κάτι χρόνων!

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η σιωπή των αμνών

Χαίρε ώ χαίρε Χόλυγουντ
με τους χορτάτους χόρτα χορηγούς σου
και τις χορεύτριες από χαρτόνι
που τις χορταίνουν οι χώρες,
κι εσύ, ώ συμποσιαζόμενη Σι Άι Έι
με τις απρόσωπες προσωπίδες σου,
σώσε τα σείστρα σου από στρατό και σίδερο,
σπείρε το σπέρμα σου με το στελθ
σκαρώνοντας Όσκαρ
και μακαρίζοντας τον Μακάρθυ.

Η αμνηστία των αμνών δε μνημονεύτηκε
ούτε και τούτο το Πάσχα,
γιατί ακόμη δεν έμαθαν να σωπαίνουν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Επείγον μήνυμα θανάτου, αντιερωτικό

Τα πρωινά του καλοκαιριού
βεβαρυμένα απορριμματοφόρα
με ρόδες τυφλές
ξεθωριασμένοι γλάροι
που μισοξέχασαν την ψαροσύνη
και άσπρη ιπτάμενη σκόνη
λιπόθυμων λόφων
ανοίγουν τρύπες στην ψυχή σου
κι ανακατεύουν εκεί
τα σκουπίδια της πόλης.
Ολισθηρό και μάταιο
να περιμένεις μαΐστρο
εκείνη την ώρα.
Εκπέμπεις στο κινητό σου
επείγον μήνυμα θανάτου
αντιερωτικό,
γιατί πεθαίνεις
από θάνατο νεοτάτου τύπου,
αντιερωτικό.

Κατά τις δέκα
–ώρα χρυσή–
οι γλάροι ξανοίγονται στο Ιόνιο
και ξεπλένονται
και ξαναγίνονται γλάροι.

Πότε θα δείξεις κι εσύ
κάποιαν ώρα
που θα 'ναι χρυσή
και για σένα;

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στέλιος Θ. Μαφρεδας

Άξονας περιστροφής[*]

Μπαίνουν στο δωμάτιο οι αστραπές
Και πετσοκόβουν την ψυχή μας
– λάμες τροχισμένες από γύφτο·
η καταιγίδα απόψε μαίνεται
κι αργεί πολύ το αύριο να ξημερώσει.

Δώσαμε όρκο κάποτε
Μην πέσουμε ξανά στο δόκανο της ειμαρμένης.
Ας σημαδέψουμε λοιπόν τώρα,
τουλάχιστον επί χάρτου,
άλλη πορεία –
να βάλουμε τις γιορτινές μας φορεσιές,
ν' αφήσουμε τα πράγματα να έρθουν όπως θέλουν,
όταν καταλάβουν πώς ήμασταν ντυμένοι
θα βρισκόμαστε πολύ μακριά
να μας ζητήσουνε το λόγο.

Μην είσαι ανυπόμονος –
κάτι θα βρεις απόψε να κάνεις,

να σκαλίσεις τη φωτιά,
κάποιο στίχο να γράψεις,
να δοκιμάσεις τονισμούς
σε λέξεις που έχουν ρίζα τ' όνομά της.

Δεν στέργουν τη νύχτα οι εξορκισμοί
το αύριο μόνος του ο καθένας περιμένει.

---

[*] Από την ποιητική συλλογή του Στέλιου Θ. Μαφρέδα, *Άξονας περιστροφής*, Αθήνα 2009.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γεωγραφία

Ο Λούρος, ο Άραχθος ποταμός,
Ο Αμβρακικός κόλπος, το Ιόνιο πέλαγος
ξέρουν για σένα.
Μαρτύρησε τα μυστικά η αστροφεγγιά,
σπαρμένο παντού απ' τη βροχή τ' όνομά σου,
ένοικος των κυμάτων το παράπονό μου.

Νύμφη των νερών θυμάσαι τον άλλον εαυτό σου,
τρέχεις σε δάση, σε βουνοκορφές.

Τώρα μαθαίνουν για σένα
ο Πάρνωνας, ο Ταΰγετος,
ο εφιάλτης των παιδικών ονείρων –
ο φοβερός Καιάδας.
Να γαληνέψουνε κι αυτοί.

Κάποτε όμως πρέπει να σε γνωρίσει
κι ο Παντοκράτορας.
Τι κι αν του κρένεις κάθε μέρα.
Δεν ξέρει τι βλασταίνει στα ριζά του,
ποια Ναυσικά ή ποια Άρτεμις
χορεύει τώρα στις πλαγιές του.

Ήρθε ο καιρός ν' αναπαυτούν οι φύλακες των κήπων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΑΣΙΛΗ Π. ΜΟΥΣΤΑΚΗ

ΤΑ ΠΟΙΗΜΑΤΑ

Προλεγόμενα - Ἐπιμέλεια: Π. Β. Πάσχου
Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΡΕΒΕΖΑΣ
«ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΟΝΤΟΣ»

ΠΡΕΒΕΖΑ 2008

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ
ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ
Περίοδος Β', Έτος 18ο, Τεύχος 37-38, ΠΡΕΒΕΖΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ ..... Ν. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, Θ. ΜΠΕΤΣΟΣ, Β. ΒΕΤΣΙΟΣ, Π. ΑΡΤΑΒΑΝΗΣ, Γ. ΚΟΥΡΤΗΣ, Β. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ-ΤΖΟΥΡΟΥ, ΣΠ. ΣΟΥΜΑΛΕΥΡΗΣ
ΠΟΙΗΣΗ ..... Θ. ΚΑΤΩΓΙΑΝΝΗΣ, Δ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, ΙΩΑΝ. ΚΑΠΩΝΗΣ
ΜΕΛΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΠΟΙΗΣΗ ..... ΙΩΑΝ. ΚΑΠΩΝΗΣ, Σ. ΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ ..... ΕΥΑΓ. ΑΥΔΙΚΟΣ, ΣΤ. ΣΤΑΜΑΤΗΣ, ΧΡ. ΣΚΑΝΔΑΛΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ..... ΣΠ. ΝΤΡΙΚΟΣ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ..... ΑΝΔΡ. ΚΑΡΖΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ .....

Ιαν...

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ
ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ
Περίοδος Β', Έτος 20ο, Τεύχος 39-40, ΠΡΕΒΕΖΑ

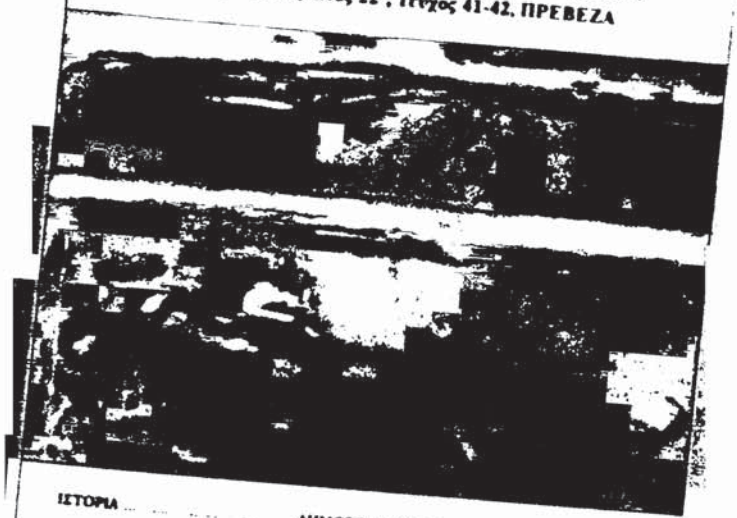

...Γ. ΚΟΥΡΤΗΣ, Θ. ΜΠΕΤΣΟΣ, Ν. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, ΒΑ. ΒΕΤΣΙΟΣ, ...ΗΣ, ΙΩΑΝ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, ΑΑ. ΤΖΟΥΡΟΣ, ΣΠ. ΣΟΥΜΑΛΕΥΡΗΣ
...ΟΙΗΣΗ Θ. ΚΑΤΩΓΙΑΝΝΗΣ, ΙΩΑΝ. ΚΑΠΩΝΗΣ
ΣΠ. ΚΥΑΠΤΣΑΟΥ
ΣΤΦΘ ΣΤΑΜΑΤΗΣ
ΒΑΣ. ΝΤΑΛΑΗΣ
ΑΝΔΡ. ΚΑΡΖΗΣ

...2003

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ
ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ
Περίοδος Β', Έτος 22ο, Τεύχος 41-42, ΠΡΕΒΕΖΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ ..... ΔΗΜΟΣΘ. ΛΟΙΝΟΣ, Σ. ΒΕΤΣΙΟΣ, Ν. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ, Β. ΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ, Α. ΣΥΝΕΣΙΟΣ, Θ. ΜΠΕΤΣΟΣ
ΠΑΛΑΙΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ..... Π. ΜΕΡΚΟΥΡΗΣ
ΠΟΙΗΣΗ ..... Θ. ΚΑΤΩΓΙΑΝΝΗΣ, Σ. ΚΟΛΙΟΣ
ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ ..... ΣΤ. ΣΤΑΜΑΤΗΣ, Μ. ΚΑΡΑΤΖΕΚΗΣ
ΚΡΙΤΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ..... Σ. ΜΑΦΡΙΔΑΣ
ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ ..... Α. ΚΑΡΖΗΣ
ΑΦΑΝΤΙΣΜΟΣ ..... Σ. ΚΟΣΚΙΝΑΣ

Ιανουάριος - Δεκέμβριος 2005

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Νίκος Δ. Καραμπελας

Πρεβεζάνικα Χρονικά. 30 χρόνια (1978-2008)[1]

Δύο χούφτες είναι οι πόλεις της Ελλάδος που εκδίδουν περιοδικό με τον τίτλο *Χρονικά*.[2] Ανάμεσα σ' αυτές και η Πρέβεζα. Οι γείτονές μας Γιαννιώτες έκαμαν την αρχή το 1926 με την έκδοση των *Ηπειρωτικών Χρονικών*. Ένα περιοδικό που φιλοξένησε και ακόμη φιλοξενεί στις σελίδες του τις σπουδαιότερες ανακοινώσεις για την ευρύτερη περιοχή της Ηπείρου, αλλά κυρίως των Ιωαννίνων.

Τα Χρονικά της Πρέβεζας

Οι λόγιοι της πόλης μας παρακολουθώντας την πορεία των *Ηπειρωτικών Χρονικών* και αντιλαμβανόμενοι τη σπουδαιότητα που έχει ένα τέτοιο περιοδικό στην καταγραφή της ιστορίας και του πολιτισμού μιας πόλης, προσπάθησαν να εκδώσουν κάτι παρόμοιο. Έτσι, το 1959, οι Πρεβεζάνοι λόγιοι

---

[1] Μια απλουστευμένη μορφή της παρούσης εργασίας παρουσιάστηκε σε εκδήλωση για τη συμπλήρωση 30 χρόνων από την έκδοση του πρώτου τεύχους του περιοδικού *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, που διοργάνωσε ο Δήμος Πρέβεζας και η Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας - Γυμνασιάρχης Χρ. Κοντός το Σάββατο, 13 Δεκεμβρίου 2008, στο πλαίσιο του ετήσιου εορτασμού προς τιμήν του Πρεβεζάνου ευεργέτη Αναστάσιου Θεοφάνη, στη Θεοφάνειο αίθουσα τέχνης. Στην εκδήλωση παρευρέθηκαν σχεδόν όλοι οι εν ζωή συντελεστές του περιοδικού και τιμήθηκαν οι πρόεδροι των Διοικητικών Συμβουλίων της Δημοτικής Βιβλιοθήκης και τα μέλη των Συντακτικών Επιτροπών των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*.

[2] Αναφέρω ενδεικτικά τα *Χιακά Χρονικά*, τα *Ηπειρωτικά Χρονικά*, τα *Κερκυραϊκά Χρονικά*, τα *Μακεδονικά Χρονικά*, τα *Κρητικά Χρονικά*, τα *Μεσσηνιακά Χρονικά*, τα *Λακωνικά Χρονικά*, τα *Φωκικά Χρονικά*, τα *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, τα *Ανδριότικα Χρονικά*, και τα *Καρδιτσιώτικα Χρονικά*. Τα τελευταία εκδίδονται από το 1995, υπό τον συντονισμό και την επιμέλεια του Πρεβεζάνου κ. Ιωάννη Αντ. Κατσικοβόρδου, ο οποίος κατανοώντας τη σημασία της έκδοσης των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* ξεκίνησε παρόμοια έκδοση στην πόλη που από χρόνια κατοικεί και εργάζεται.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ηλίας Β. Βασιλάς (1906-1982)

των Αθηνών έκαναν το πρώτο βήμα. Υπό τη σκέπη του συλλόγου «Νικόπολις», που ήταν αρχικά ένα όργανο όλων των καταγόμενων από το Νομό Πρέβεζας που ζούσαν στην Αθήνα, εξέδωσαν τα *Χρονικά της Πρέβεζας*, ένα τριμηνιαίο λαογραφικό και ιστορικό περιοδικό.[3] Κινητήρια δύναμη εκείνης της έκδοσης ήταν ο αείμνηστος Ηλίας Β. Βασιλάς, ένας ογκόλιθος της τοπικής μας ιστοριογραφίας, που όσο τον μελετά κανείς τόσο κατανοεί το εύρος και το βάθος των γνώσεών του.[4] Σ' εκείνο, το μοναδικό, τεύχος των *Χρονικών της Πρέβεζας*, που κυκλοφόρησε στα τέλη του 1959, ο Βασιλάς επεσήμαινε στο εισαγωγικό του κείμενο:

> *... Από ένα τοπικό περιοδικό, όμως, αυστηρά επιστημονικό, οι λόγιοι και ιστορικοί της χώρας μας θα πάρουν ασφαλέστερα είδηση των δημοσιευομένων και θα μπορούν καλύτερα να συνδράμουν, αν φυσικά επιδοκιμάζουν την προσπάθειά μας, το έργο μας. Νομίζουμε ότι κάνουμε έργο πατριωτικό και επιστημονικό μαζί στον τομέα που προδιαγράψαμε, εκδίδοντας το τριμηνιαίο τούτο, των 32 σελίδων, ιστορικό, αρχαιολογικό, λαογραφικό και λίγο λογοτεχνικό περιοδικό με τον τίτλον* Τα Χρονικά της Πρέβεζας.[5]

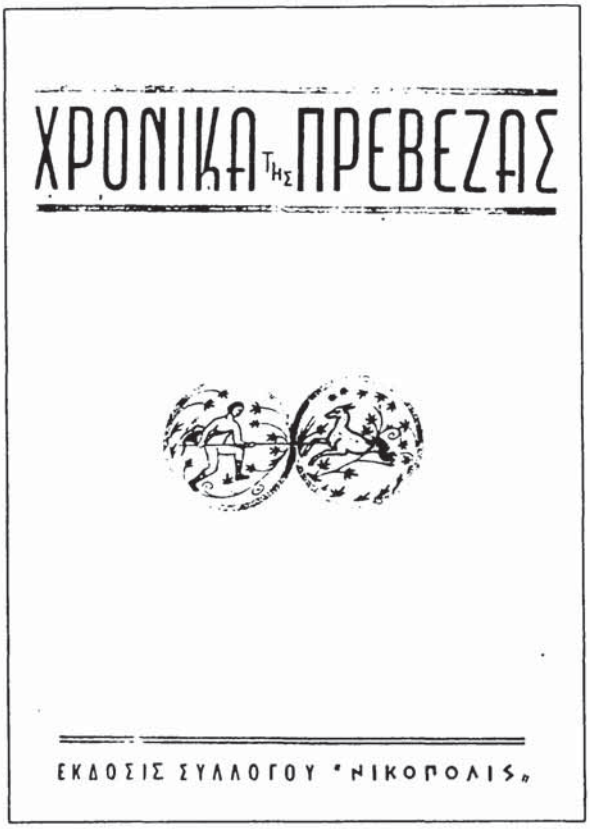
[3] Ο σύλλογος «Νικόπολις» στεγάζονταν σε ιδιόκτητα γραφεία επί της οδού Σταδίου 48. Το περιοδικό του συλλόγου *Χρονικά της Πρέβεζας* διευθύνετο από επιτροπή και υπεύθυνος σύμφωνα με το νόμο ήταν ο Σταύρος Λιοσάτος, Βουλής 15.

[4] Ο Μιχαήλ Κατσαούνης, μαθητής του Βασιλά, ορθά τον χαρακτηρίζει «ζωντανό Χρονικό της Πρέβεζας», βλ. ΚΑΤΣΑΟΥΝΗΣ ΜΙΧΑΗΛ, Ηλίας Βασιλάς (1906-1982). Σκιαγραφία της ζωής και του έργου του, *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, τχ. 1, Ιανουάριος-Μάρτιος 1984, Πρέβεζα, 1984, σελ. 3-12. Αναγνωρίζοντας τη σημασία των δημοσιευμάτων τού Ηλία Βασιλά η Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας και το Ίδρυμα *Ακτία Νικόπολις* έχουν συγκεντρώσει την πλειονότητα των εργασιών του –οι οποίες είχαν δημοσιευθεί διάσπαρτα σε περιοδικά και εφημερίδες της εποχής του– και θα εκδώσουν σύντομα τα Άπαντά του.

[5] ΒΑΣΙΛΑΣ ΗΛΙΑΣ Β., Γύρω από τους σκοπούς της εκδόσεώς μας, *Χρονικά της Πρέβεζας*, τχ. 1, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1959, Αθήνα, 1959, σελ. 2-5.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μπορεί τα *Χρονικά της Πρέβεζας* να μην ξανατυπώθηκαν από το Σύλλογο «Νικόπολις», αλλά η φλόγα παρέμεινε αναμμένη και θεωρώ ότι φύλακάς της ήταν ο Ηλίας Βασιλάς.

Το εξώφυλλο του περιοδικού Χρονικά της Πρέβεζας του 1959

Τα Πρεβεζάνικα Χρονικά

Θα πέρναγαν 18 χρόνια μέχρις ότου τυπωθεί και πάλι μια παρόμοια έκδοση. Ο τίτλος της θα άλλαζε σε *Πρεβεζάνικα Χρονικά*.[6] Εκδότης θα ήταν ένας θεσμικός φορέας, η Δημοτική Βιβλιοθήκη της Πρέβεζας, η οποία δημιουργήθηκε μεν το 1966, αλλά λειτούργησε ουσιαστικά από το 1972 και η οποία από το 1978 έχει την ευθύνη του περιοδικού μας, των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*.[7]

Στο ερώτημα πότε αποφασίστηκε η έκδοση του περιοδικού *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, η απάντηση δίνονταν από το κείμενο μιας απόφασης της Διοικούσας Επιτροπής της Βιβλιοθήκης, η οποία μάλιστα δημοσιεύθηκε στην πρώτη σελίδα του πρώτου τεύχους των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*.[8] Από την απόφαση αυτήν προέκυπτε ότι το πρώτο μέλημα του αείμνηστου Ηρακλή Ντούσια, ως προέδρου της Βιβλιοθήκης, ήταν η έκδοση ενός περιοδικού με πολιτιστικό περιεχόμενο που θα περιελάμβανε ό,τι αξιόλογο από ιστορικής, λαογραφικής και καλλιτεχνικής πλευράς υπήρχε για το Νομό Πρέβεζας.[9] Έτσι, την 27η Ιανουαρίου 1978, μετά από την πρόταση του τότε Δημάρχου Πρέβεζας, και ως εκ τούτου και προέδρου της Δημοτικής Βιβλιοθήκης, Ηρακλή Ντούσια, η

[6] Παρόλο ότι οι δύο εκδόσεις *Χρονικά της Πρέβεζας* και *Πρεβεζάνικα Χρονικά* απέχουν χρονικά μεταξύ τους σχεδόν είκοσι χρόνια, έχουν κάτι κοινό. Το σήμα τους. Μία σχεδιαστική απεικόνιση ενός Νικοπολίτη κυνηγού, λεπτομέρεια από ψηφιδωτό της Βασιλικής Δουμετίου στη Νικόπολη. Ο Ηλίας Βασιλάς πρέπει να έπαιξε σημαντικό ρόλο και σε αυτήν την επιλογή.

[7] Για μια σύντομη αναδρομή στην ιστορική πορεία της Δημοτικής Βιβλιοθήκης της Πρέβεζας βλ. Παράρτημα 1.

[8] Βλ. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, τχ. 1, Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1978, σελ. 1.

[9] Τα λόγια αυτά θυμίζουν –νομίζω όχι τυχαία– τα όσα έγραφε ο Ηλίας Βασιλάς το 1959 στην εισαγωγή του στα *Χρονικά της Πρέβεζας*, βλ. ΒΑΣΙΛΑΣ 1959, 2.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ηρακλής Ντούσιας (1914-1982)

Διοικούσα Επιτροπή της αποφάσισε ομόφωνα την έκδοση τριμηνιαίου περιοδικού με τίτλο *Πρεβεζάνικα Χρονικά*.[10]

Στην προσπάθειά μου να ερευνήσω πλήρως την ιστορική εξέλιξη των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* και να την παρουσιάσω σήμερα ενώπιόν σας ανέτρεξα στα χειρόγραφα βιβλία πρακτικών της Διοικούσας Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας, τα οποία με επιμέλεια φυλάσσονται από τον υπάλληλο της Βιβλιοθήκης, κ. Σπύρο Λάμπρο, τον οποίον ευχαριστώ δημοσίως για τη βοήθεια που μου παρείχε σε αυτήν την έρευνα.

Από τη μελέτη των πρακτικών προέκυψε ότι οι προσπάθειες έκδοσης των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* είχαν ξεκινήσει ένα χρόνο πριν από την απόφαση που προανέφερα, όταν Δήμαρχος της πόλης μας και ταυτόχρονα πρόεδρος της Βιβλιοθήκης ήταν ο κ. Σπύρος Κατηνιώτης. Ειδικότερα, το 3° θέμα της συνεδρίασης της 7ης Μαρτίου 1977 ήταν η «Έγκριση έκδοσης περιοδικού με τίτλο *Νικόπολις*, ιστορικού και λαογραφικού περιεχομένου».[11] Στη συζήτηση προτάθηκαν μάλιστα αρκετά υποψήφια μέλη για τη Συντακτική Επιτροπή του περιοδικού. Στα πρακτικά της συνεδρίασης, δίπλα στα ονόματά τους, ήταν σημειωμένοι οι αριθμοί των τηλεφώνων τους, ώστε να υπάρξει επικοινωνία μαζί τους. Ο κατάλογος είχε ως εξής: π. Φιλάρετος Βιτάλης [22224],[12] Οδυσσέας Μπέτσος [22705],[13] Κωνσταντίνος Τζούμας [27050],[14]

---

[10] Μετά την παραίτηση του μέχρι τότε Δημάρχου Πρέβεζας κ. Γεωργίου-Σπυρίδωνος Κατηνιώτη –λόγω συμμετοχής του στις Εθνικές Βουλευτικές Εκλογές– το Δημοτικό Συμβούλιο εκλήθη τη 12η Νοεμβρίου 1977 να εκλέξει Δήμαρχο από τα μέλη του. Μετά από μυστική ψηφοφορία εκλέχθηκε Δήμαρχος Πρέβεζας ο αείμνηστος Ηρακλής Ντούσιας με 7 ψήφους, από τους 10 ψηφίσαντες. Παρέμεινε Δήμαρχος μέχρι την 31.12.1978. Βλ. Πρακτικό συνεδριάσεως αριθμ. 23, της 12.11.1977, του Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας.

[11] Βλ. Πρακτικό συνεδριάσεως της 7.3.1977 της Διοικούσας Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας.

[12] Ο αρχιμανδρίτης π. Φιλάρετος Βιτάλης ήταν τότε πρωτοσύγκελος της Μητροπόλεως Νικοπόλεως και Πρεβέζης.

[13] Ο κ. Οδυσσέας Μπέτσος ήταν τότε δάσκαλος στο 1° Δημοτικό Σχολείο Πρέβεζας και κατάγεται από το Θεσπρωτικό Πρέβεζας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σπύρος Καινούργιος [0683 31591, 31055, 31214],[15] Δημήτρης Παπαγιάννης [22703],[16] Μιχαήλ Κατσαούνης [22740],[17] Μιχαήλ Αυδίκος [28145],[18] Ιωάννης Πάντος [22756],[19] Ηλίας Βασιλάς,[20] Ελευθέριος Μπιτζιλέκης [22302, 28258],[21] Ηλίας Μαγκλάρας,[22] [Χριστόφορος] Πανούσης.[23] Στη Συντακτική Επιτροπή του περιοδικού εκλήθησαν επίσης να συμμετάσχουν εκπρόσωποι συλλόγων και φορέων της Πρέβεζας, μεταξύ των οποίων ήταν και ο δάσκαλος κ. Δημήτριος (Τάκης) Π. Παπαδημητρίου από το σύλλογο Νηπιαγωγών και Δασκάλων του Νομού Πρέβεζας.

Στην επόμενη συνεδρίασή της, την 15η Ιουνίου 1977, η Διοικούσα Επιτροπή, υπό την προεδρία του δημάρχου Σπύρου Κατηνιώτη, αποφάσισε να αποτελείται η Συντακτική Επιτροπή από τους λυκειάρχη Ελευθέριο Μπιτζιλέκη, γυμνασιάρχη Μιχαήλ Κατσαούνη, και τους Ιωάννη Πάντο, Οδυσσέα Μπέτσο, Κωνστα-

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ : Το Ξεκίνημα
Φ. ΒΙΤΑΛΗ : Σκέψεις γιά τά σχολεία Πρεβέζης ἐπί τουρκοκρατίας
Ε. ΜΠΙΤΖΙΛΕΚΗ : Κασσιάνη
Σ. ΜΙΧΑ : Γεωργιάννης Γεώργιος
Μ. ΑΤΛΙΚΟΥ : Μιά τρώτη γνωριμία μέ τή Ν. κάτοιλη
Ο. ΜΠΕΤΣΟΥ: Ἡ Κάτω Λάσσα Σουλι στήν ἐπανάσταση τοῦ 21
Κ. ΤΖΟΥΜΑ : Ἡ συλλογή τοῦ Λαογραφικοῦ Ὁμίλου
Ι. ΠΑΝΤΟΥ : Ἀνάρια Κάλλου «Ἐξ Ἠπείρου»
Σ. ΝΤΟΥΣΙΑ: Πρέβεζα - ὁμορφιές, ὁ κόσμος της καί λίγη ἱστορία
ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Χρονιά α'-Ἰούλιος - Δεκέμβριος 1978 τεῦχος 1ο

Πρεβεζάνικα Χρονικά.
Το εξώφυλλο του πρώτου τεύχους του 1978

---

[14] Ο κ. Κωνσταντίνος Τζούμας ήταν τότε καθηγητής φιλόλογος και υπηρετούσε στο Λύκειο Πρέβεζας.

[15] Ο κ. Σπύρος Καινούργιος ήταν τότε καθηγητής θεολόγος και κατάγεται από το Θεσπρωτικό Πρεβέζης.

[16] Ο Δημήτριος Παπαγιάννης ήταν συνταξιούχος δάσκαλος, καταγόμενος από τα Ριζά Πρεβέζης.

[17] Ο Μιχαήλ Κατσαούνης ήταν καθηγητής φιλόλογος και γυμνασιάρχης του 1ου Γυμνασίου Πρέβεζας.

[18] Ο κ. Μιχαήλ Αυδίκος ήταν τότε καθηγητής θεολόγος και υπηρετούσε στο Γυμνάσιο Πρέβεζας.

[19] Ο κ. Ιωάννης Πάντος ήταν τότε καθηγητής φιλόλογος και υπηρετούσε στο Λύκειο Πρέβεζας.

[20] Ο Ηλίας Βασιλάς ήταν συνταξιούχος καθηγητής φιλόλογος.

[21] Ο Λευτέρης Μπιτζιλέκης ήταν καθηγητής φιλόλογος και λυκειάρχης του Λυκείου Πρέβεζας.

[22] Ο κ. Ηλίας Μαγκλάρας ήταν τότε δικηγόρος και προτάθηκε να συμμετάσχει ως εκπρόσωπος του Δικηγορικού Συλλόγου Πρέβεζας.

[23] Ο Χριστόφορος Πανούσης ήταν συνταξιούχος δάσκαλος και καταγόταν από την Κρυοπηγή Πρέβεζας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ντίνο Τζούμα, Δημήτρη Παπαγιάννη, Σπύρο Δήμα και Μιχαήλ Αυδίκο. Σκοπός, η έκδοση τριμηνιαίου περιοδικού που ο τίτλος του δεν είχε ακόμη αποφασισθεί. Μαζί με τον αρχικό τίτλο *Νικόπολις* προτάθηκαν οι τίτλοι *Επίκτητος* και *Πρεβεζιάνικα Χρονικά*.[24] Το πρώτο απτό αποτέλεσμα των εργασιών εκείνης της Συντακτικής Επιτροπής, έφερε ορθώς τον τίτλο *Πρεβεζάνικα Χρονικά* και κυκλοφόρησε, σχεδόν σαν σήμερα, εδώ και τριάντα χρόνια, τυπωμένο στην Πρέβεζα από τον Πρεβεζάνο τυπογράφο κ. Θανάση Τσόκα.

Συμπληρώθηκαν ήδη 30 χρόνια από την έκδοση του πρώτου τεύχους του περιοδικού που καταγράφει την ιστορία και τον πολιτισμό της πόλης μας, των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*. Στην τριαντάχρονη αυτή πορεία τους τα *Πρεβεζάνικα Χρονικά* φιλοξένησαν 521 άρθρα, γραμμένα από 207 διαφορετικούς συγγραφείς και δημοσιευμένα σε 4.667 σελίδες που περιέχονται στα 46 τεύχη (26 μονά και 10 διπλά) που εκδόθηκαν μέχρι σήμερα.

Εκδοτικές περίοδοι των Πρεβεζάνικων Χρονικών

Η τριαντάχρονη αυτή εκδοτική πορεία των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* έχει δύο περιόδους. Η πρώτη –σύντομη, αλλά αποφασιστική– διήρκεσε ένα μόνο χρόνο, το 1978, και η δεύτερη –μακρά και ουσιαστική– ήδη εικοσιπεντάχρονη, από το 1984 μέχρι σήμερα. Η δεύτερη αυτή περίοδος μπορεί να χωριστεί σε τρεις μικρότερες, ανάλογα με τη μορφή που είχε το περιοδικό. Τη Β1 από το 1984 μέχρι το 1989, όταν το περιοδικό ήταν ολιγοσέλιδο και εκδίδονταν κάθε τρίμηνο, τη Β2 από το 1990 μέχρι το 1994, όταν το περιοδικό πήρε τη μορφή τόμου και έγινε στην αρχή εξαμηνιαίο και μετά ετήσιο και τη Β3 από το 1995 μέχρι σήμερα, όταν το περιοδικό ξεκίνησε ετήσιο και έγινε τελικά διετές. Ακολουθεί σύντομη αναφορά σε καθεμιά από τις περιόδους αυτές.

Περίοδος Α΄, 1978

Η Συντακτική Επιτροπή της περιόδου αυτής αποτελούνταν από τους Ελευθέριο Μπιτζιλέκη (λυκειάρχη), Μιχαήλ Κατσαούνη (γυμνασιάρχη), Ιωάννη Πάντο (καθηγητή), Μιχαήλ Αυδίκο (καθηγητή), Κωνσταντίνο Τζούμα (καθηγητή), Οδυσσέα Μπέτσο (δάσκαλο), Δημήτριο Παπαγιάννη (συνταξιούχο δάσκαλο) και Σπύρο Δήμα, δικηγόρο. Αυτή η Συντακτική Επιτροπή εξέδωσε δύο τριμηνιαία τεύχη:

1°. Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1978, 52 σελίδων,
2°. Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1978, 56 σελίδων.

[24] Βλ. Πρακτικό συνεδριάσεως της 15.6.1977 της Διοικούσας Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σπύρος Ντούσιας (1914-1996)

Κώστας Τζίμας (γεν. 1934)

Υπήρξε ένα κενό πέντε (5) ολόκληρων χρόνων μέχρι να εκδοθούν και πάλι τα *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, στις αρχές του 1984. Αυτή τη φορά για να μείνουν μέχρι σήμερα.

Περίοδος Β1, 1984-1989

Κρίνοντας και μόνο από τα πρακτικά του Διοικητικού Συμβουλίου της Δημοτικής Βιβλιοθήκης, από τη συχνότητα και σοβαρότητα των συνεδριάσεων του, είναι πασιφανές ότι μετά το 1983 επήλθε μία ριζική αλλαγή στον τρόπο λειτουργίας της Βιβλιοθήκης. Κορυφαίο ρόλο σε αυτήν την αλλαγή έπαιξε ο τότε δήμαρχος και πρόεδρος της Δημοτικής Βιβλιοθήκης, κ. Νίκος Δ. Γιαννούλης. Ήδη από το 1983 εκλέχτηκε η Συντακτική Επιτροπή για την επανέκδοση των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*.[25] Ήταν μια δυναμική εξαμελής ομάδα η οποία για μια ολόκληρη εξαετία κατόρθωσε να εκδώσει το περιοδικό κάθε τρίμηνο ανελλιπώς –ή τουλάχιστον έτσι εμφανίζεται σήμερα σε μας, από τις χρονολογίες που φέρουν τα περιοδικά– από τον Ιανουάριο του 1984 μέχρι και τον Ιούνιο του 1989. Όλα τα μέλη της Συντακτικής Επιτροπής ήταν λει-

[25] Βλ. Πρακτικό συνεδριάσεως αριθμ. 5, της 24.11.1983, της Διοικούσας Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τουργοί της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.[26]

Υπήρξαν δύο Συντακτικές Επιτροπές στη διάρκεια της περιόδου αυτής. Η πρώτη, για το χρονικό διάστημα από 24.11.1983 μέχρι και 10.3.1986,[27] αποτελούνταν από τους Σπύρο Ντούσια (δάσκαλο), Κώστα Τζίμα (δάσκαλο), Λάμπρο Ζιανίκα (δάσκαλο), Ορέστη Κατσάνο (καθηγητή), Θόδωρο Κολοβό (καθηγητή) και Βαγγέλη Κολιό (δάσκαλο).

Η δεύτερη, για το χρονικό διάστημα από 11.3.1986 μέχρι 22.11.1989,[28] αποτελούνταν από τους Σπύρο Ντούσια (δάσκαλο), Κώστα Τζίμα (δάσκαλο), Λάμπρο Ζιανίκα (δάσκαλο), Ορέστη Κατσάνο (καθηγητή), Θόδωρο Κολοβό (καθηγητή), Βαγγέλη Κολιό (δάσκαλο), Παναγιώτη Μπαΐλλη (δημοσιογράφο), Μιχάλη Αναγνωστόπουλο (γιατρό) και Δήμητρα Ζήση (νηπιαγωγό).[29]

Μέσα από τα Πρακτικά των συνεδριάσεων της Διοικούσας Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης και από συζητήσεις που είχα με μέλη της τότε Συντακτικής Επιτροπής συμπεραίνω ότι η καρδιά της ήταν ένα πετυχημένο δίδυμο, ο Σπύρος Ντούσιας και ο ανηψιός του Κώστας Τζίμας.[30] Οι δυο τους έμελλε να συμμετάσχουν στις Συντακτικές Επιτροπές για πολλά χρόνια. Ο πρώτος μέχρι το θάνατό του το 1996 και ο δεύτερος για μια ολόκληρη εικοσαετία μέχρι το 2003.

Σε αυτήν την περίοδο εκδόθηκαν τα ακόλουθα είκοσι δύο (22) τεύχη,[31] εκ των οποίων μόνο δύο διπλά, των 70 περίπου σελίδων το καθένα.

1°. Ιανουάριος-Μάρτιος 1984, 70 σελίδων.
2°. Απρίλιος-Ιούνιος 1984, 74 σελίδων.
3°. Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1984, 70 σελίδων.

---

[26] Είναι άξιο λόγου ότι αυτή η δράση των εκπαιδευτικών στην έκδοση των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* όχι μόνο δεν συνεχίζεται, αλλά τα τελευταία έξι χρόνια δεν υπάρχει ούτε ένας εκπαιδευτικός στις Συντακτικές Επιτροπές του περιοδικού.

[27] Με την απόφαση αριθμ. 22/1984 εκλέγονται και πάλι τα μέχρι τότε ίδια έξι μέλη της Συντακτικής Επιτροπής των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*, όπως προκύπτει από το Πρακτικό συνεδριάσεως αριθμ. 6, της 31.12.1984, της Διοικούσας Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας.

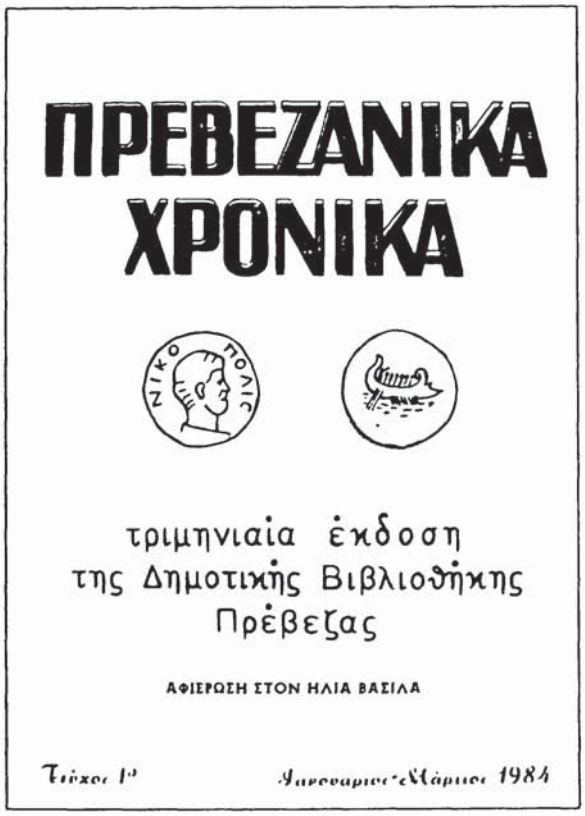
[28] Βλ. απόφαση αριθμ. 12/1986 του Πρακτικού συνεδριάσεως αριθμ. 7, της 11.3.1986, της Διοικούσας Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας.

[29] Φαίνεται ότι τα τρία τελευταία μέλη αυτής της Συντακτικής Επιτροπής των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* –Παναγιώτης Μπαΐλλης, Μιχάλης Αναγνωστόπουλος και Δήμητρα Ζήση– δεν πήραν ενεργό μέρος στην έκδοσή τους και γι' αυτό δεν συμπεριλήφθηκαν στον κατάλογο της Συντακτικής Επιτροπής στα τεύχη που εκδόθηκαν τη σχετική περίοδο. Αντίθετα συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο, ως μέλος της Συντακτικής Επιτροπής, ο κ. Βαγγέλης Κολιός που συμμετείχε στην αμέσως προηγούμενη Συντακτική Επιτροπή.

[30] Η γιαγιά, από τη μητέρα, του Κώστα Τζίμα ήταν αδελφή του πατέρα του Σπύρου Ντούσια.

[31] Η αρίθμηση των τευχών της δεύτερης περιόδου ξεκίνησε πάλι από την αρχή. Έτσι υπάρχουν δύο τεύχη με τον αριθμό 1 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1978 και Ιανουάριος-Μάρτιος 1984) και άλλα δύο με τον αριθμό 2 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1978 και Απρίλιος-Ιούνιος 1984).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Πρεβεζάνικα Χρονικά, β΄ περίοδος. Το εξώφυλλο του πρώτου τεύχους του 1984

Πρεβεζάνικα Χρονικά, β΄ περίοδος. Το εξώφυλλο του τεύχους 12, του 1986

4ο. Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1984, 64 σελίδων,
5ο. Ιανουάριος-Μάρτιος 1985, 72 σελίδων,
6ο. Απρίλιος-Ιούνιος 1985, 72 σελίδων,
7ο. Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1985, 80 σελίδων,
8ο. Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1985, 72 σελίδων,
9ο. Ιανουάριος-Μάρτιος 1986, 72 σελίδων,
10ο-11ο. Απρίλιος-Σεπτέμβριος 1986, 108 σελίδων,
12ο. Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1986, 72 σελίδων,
13ο. Ιανουάριος-Μάρτιος 1987, 66 σελίδων,
14ο. Απρίλιος-Ιούνιος 1987, 72 σελίδων,
15ο. Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1987, 70 σελίδων,
16ο. Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1987, 72 σελίδων.
17ο. Ιανουάριος-Μάρτιος 1988, 70 σελίδων,
18ο. Απρίλιος-Ιούνιος 1988, 68 σελίδων,
19ο-20ο. Ιούλιος-Δεκέμβριος 1988, 96 σελίδων,
21ο. Ιανουάριος-Μάρτιος 1989, 66 σελίδων,
22ο. Απρίλιος-Ιούνιος 1989, 72 σελίδων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τα πρώτα εννέα (9) είχαν διαφορετικά εξώφυλλα, αλλά για τα επόμενα δεκατρία (13) τεύχη καθιερώθηκε ένα ενιαίο εξώφυλλο, μία σύνθεση που ήθελε, μάλλον, να τονίσει τα χαρακτηριστικά του Δημαρχιακού μεγάρου της Πρέβεζας, η ανέγερση του οποίου είχε ολοκληρωθεί λίγα χρόνια νωρίτερα, το 1974.[32] Τα άρθρα που φιλοξενήθηκαν στις σελίδες των 22 πρώτων τευχών ήταν γραμμένα κυρίως από ντόπιους λόγιους και τα θέματα στην πλειονότητά τους αφορούσαν την τοπική ιστορία και λαογραφία, υπήρχαν όμως και επίκαιρα ιατρικά και περιβαλλοντικά θέματα.

Ο Ηλίας Βασιλάς δεν ευτύχησε να δει την επανέκδοση των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* καθώς είχε αποβιώσει ένα χρόνο πριν. Το πρώτο τεύχος του 1984 αφιερώθηκε δικαιωματικά σε αυτόν, που είχε εμπνευσθεί την έκδοσή τους, ήδη από τη δεκαετία του 1950.

Περίοδος Β2, 1990-1994

Η έκδοση είχε πλέον καθιερωθεί και οι Συντακτικές Επιτροπές που εκλέχτηκαν το 1989 και 1991 συνέχισαν με τον ίδιο ζήλο την έκδοση του περιοδικού, παρουσία και της ατμομηχανής της προηγούμενης περιόδου Σπύρου Ντούσια και Κώστα Τζίμα. Θεωρώ, όμως, ότι η τετραετία 1990-1994 χαρακτηρίζεται από την παρουσία στις Συντακτικές Επιτροπές του φιλολόγου καθηγητή κ. Βαγγέλη Αυδίκου. Ανήσυχο και προοδευτικό πνεύμα έδωσε μια νέα, διαφορετική μορφή στο περιοδικό. Τα δύο πρώτα χρόνια, 1990 και 1991, το περιοδικό εκδίδονταν κάθε εξάμηνο και τα επόμενα δύο, 1992 και 1993, ετήσια.

Υπήρξαν δύο Συντακτικές Επιτροπές στη διάρκεια της περιόδου αυτής. Η πρώτη, για το χρονικό διάστημα από 23.11.1989 μέχρι και 15.3.1991,[33] αποτελούνταν από τους Σπύρο Ντούσια (δάσκαλο), Κώστα Τζίμα (δάσκαλο), Βαγγέλη Αυδίκο (καθηγητή φιλόλογο), Γιώργο Σακκά (γιατρό ορθοπεδικό), Βαγγέλη Κογιαντή (αρχιτέκτονα μηχανικό), Σπύρο Λάμπρο (υπάλληλο της Βιβλιοθήκης), Παναγιώτη Μπαΐλλη (δημοσιογράφο), Άγγελο Παληκίδη (αρ-

[32] Το σημερινό Δημαρχιακό Μέγαρο κτίστηκε στα χρόνια της Δικτατορίας. Η αρχιτεκτονική μελέτη ήταν δωρεά του Πρεβεζάνου αρχιτέκτονα Γεράσιμου Καραβοκύρη. Ο δήμαρχος Ορέστης Τσακαλώτος έκαμε αδιάκοπες προσπάθειες για να ολοκληρωθεί η ανέγερσή του, καθώς είχαν ανακύψει διάφορα νομικά προβλήματα. Ολοκληρώθηκε, τελικά, τον τελευταίο χρόνο της δημαρχίας Τσακαλώτου, το 1974. Τότε το Δημαρχείο μεταφέρθηκε στο νεόδμητο κτήριο, από την προηγούμενη στέγη του που ήταν στο κτήριο Τσιώκου-Εγγονοπούλου στην αρχή της οδού Εθνικής Αντίστασης. Το Δημαρχείο στεγάστηκε στο κτήριο Τσιώκου από το 1940 περίπου μέχρι το 1974. Πριν το 1940 το Δημαρχείο στεγάζονταν σε κτήριο νότια της αυλής του νέου 1ου Δημοτικού Σχολείου, όπως προκύπτει από το τοπογραφικό σχέδιο της Πρέβεζας του 1938.

[33] Βλ. απόφαση αριθμ. 20/1989 του Πρακτικού συνεδριάσεως αριθμ. 5, της 23.11.1989, της Διοικούσας Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χαιολόγο του γραφείου Νικόπολης), Βασίλειο Ιωάννου (καθηγητή χημικό) και Πόπη Δράκου.[34]
Η δεύτερη, για το χρονικό διάστημα από 16.3.1991 μέχρι και 14.5.1995,[35] αποτελούνταν από τους Σπύρο Ντούσια (δάσκαλο), Κώστα Τζίμα (δάσκαλο), Βαγγέλη Αυδίκο (καθηγητή φιλόλογο), Γιώργο Σακκά (γιατρό ορθοπεδικό), Βαγγέλη Κογιαντή (αρχιτέκτονα μηχανικό), Σπύρο Λάμπρο (υπάλληλο της Βιβλιοθήκης), Θωμά Μανόπουλο (συγγραφέα) και Ευριπίδη Αφεντουλίδη (μηχανολόγο μηχανικό).

Σε αυτήν την περίοδο εκδόθηκαν τα ακόλουθα οκτώ (8) τεύχη, εκ των οποίων τα δύο διπλά, των 200 περίπου σελίδων το καθένα.

Βαγγέλης Αυδίκος (γεν. 1951)

23ο. Ιανουάριος-Ιούνιος 1990, 192 σελίδων,
24ο. Ιούλιος-Δεκέμβριος 1990, 192 σελίδων,
25ο. Ιανουάριος-Ιούνιος 1991, 200 σελίδων,
26ο. Ιούλιος-Δεκέμβριος 1991, 192 σελίδων,
27ο-28ο. Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1992, 304 σελίδων,
29ο-30ο. Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1993, 200 σελίδων.

Τα πολλά και σημαντικά Συμπόσια που διοργανώνονται από το Δήμο Πρέβεζας στη δεύτερη και τρίτη δημαρχία Γιαννούλη παρέχουν πολύ υλικό, διαφορετικού ειδικού βάρους και ποιότητας, το οποίο με την επιμέλεια του κ. Βαγγέλη Αυδίκου δημοσιεύεται στα *Πρεβεζάνικα Χρονικά*. Το τεύχος 23 περιέχει αρκετές από τις εισηγήσεις του πρώτου διεθνούς επιστημονικού συμποσίου για την ιστορία της Πρέβεζας, που πραγματοποιήθηκε στην πόλη μας από τις

[34] Φαίνεται ότι τα δύο τελευταία μέλη αυτής της Συντακτικής Επιτροπής των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* –Βασίλειος Ιωάννου και Πόπη Δράκου– δεν πήραν ενεργό μέρος στην έκδοσή τους και γι' αυτό δεν συμπεριλήφθηκαν στον κατάλογο της Συντακτικής Επιτροπής στα τεύχη που εκδόθηκαν τη σχετική περίοδο. Αντίθετα συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο του τεύχους 23 (Ιανουάριος-Ιούνιος 1990), ως μέλος της Συντακτικής Επιτροπής, ο κ. Θωμάς Μανόπουλος αν και δεν είχε εκλεγεί από τη Διοικούσα Επιτροπή της Βιβλιοθήκης.

[35] Βλ. απόφαση αριθμ. 3/1991 του Πρακτικού συνεδριάσεως αριθμ. 2, της 16.3.1991, της Διοικούσας Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

22 μέχρι και τις 24 Σεπτεμβρίου 1989. Το τεύχος 27-28 είναι αφιερωμένο στον εορτασμό των 700 ετών από την πρώτη σαφή αναφορά στην πόλη μας με το σημερινό της όνομα και των 80 χρόνων από την απελευθέρωσή της. Το τεύχος 29-30 είναι αφιερωμένο στον Πρεβεζάνο επιστήμονα και πολιτικό Κωνσταντίνο Κονοφάγο.

Περίοδος Β3, 1995-2008

Τα συμπόσια σταματούν και ο Βαγγέλης Αυδίκος φεύγει από την Πρέβεζα για να ακολουθήσει πανεπιστημιακή καριέρα. Στη νέα Συντακτική Επιτροπή παραμένει ακόμη η παλαιά φρουρά, Ντούσιας-Τζίμας, πλαισιωμένη όμως από αρκετά νέα μέλη, μεταξύ των οποίων και ο υποφαινόμενος, που δίνουν το στίγμα τους σε αυτήν την περίοδο των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*.

Υπήρξαν έξι Συντακτικές Επιτροπές στη διάρκεια της περιόδου αυτής. Η πρώτη, επί δημαρχίας Δημήτρη Ταμπούρη, για το χρονικό διάστημα από 15.5.1995 μέχρι και 22.3.1999,[36] αποτελούνταν από τους Σπύρο Ντούσια[37] (δάσκαλο), Κώστα Τζίμα (δάσκαλο), Σπύρο Λάμπρο (υπάλληλο της Βιβλιοθήκης), Θεμιστοκλή Κατωγιάννη (καθηγητή φιλόλογο), Νίκο Δ. Καράμπελα (οικονομολόγο) και Λάζαρο Συνέσιο (υπάλληλο του Ο.Τ.Ε.) και εξέδωσε πέντε (5) τεύχη, εκ των οποίων τα δύο ήταν διπλά: 31°-32°, 33° και 34°-35°.[38]

Η δεύτερη, επί δημαρχίας Κωνσταντίνου Παπαγεωργίου, για το χρονικό διάστημα από 23.3.1999 μέχρι και 5.3.2001,[39] αποτελούνταν από τους Κώστα Τζίμα (δάσκαλο), Μιχαήλ Κατσαούνη (καθηγητή φιλόλογο), Ηλία Κακούρη (καθηγητή θεολόγο), Γιώργο Ι. Μουστάκη (ιστοριοδίφη), Σπύρο Λάμπρο (υπάλληλο της Βιβλιοθήκης), Νίκο Δ. Καράμπελα (οικονομολόγο), Λάζαρο Συνέσιο (υπάλληλο του Ο.Τ.Ε.), Νικόλαο Ντούσκα (δάσκαλο) και Θωμά Τζούρο (καθηγητή μαθηματικό) και εξέδωσε το 36° τεύχος.

Η τρίτη, επί δημαρχίας Κωνσταντίνου Παπαγεωργίου και αυτή, για το χρονικό διάστημα από 6.3.2001 μέχρι και 7.4.2003,[40] αποτελούνταν από τους Κώστα Τζίμα[41] (δάσκαλο), Μιχαήλ Κατσαούνη[42] (καθηγητή φιλόλογο), Ηλία

---

[36] Βλ. απόφαση αριθμ. 7/1995 του Πρακτικού συνεδριάσεως αριθμ. 3, της 15.5.1995, της Διοικούσας Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας.

[37] Ο Σπύρος Ντούσιας απεβίωσε τη 16.2.1996, έχοντας θητεύσει για δωδεκάμισι συνεχώς χρόνια (4.463 ημέρες), σε πέντε Συντακτικές Επιτροπές των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*.

[38] Στον κατάλογο με τα ονόματα της Συντακτικής Επιτροπής, που παρατίθεται σε αυτά τα τεύχη, συμπεριλαμβάνεται ως μέλος της και ο κ. Χρήστος Αντωνίου, δικηγόρος, αν και δεν είχε εκλεγεί από τη Διοικούσα Επιτροπή της Βιβλιοθήκης.

[39] Βλ. απόφαση αριθμ. 11/1999 του Πρακτικού συνεδριάσεως αριθμ. 3, της 23.3.1999, του Διοικητικού Συμβουλίου της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας.

[40] Βλ. απόφαση αριθμ. 5/2001 του Πρακτικού συνεδριάσεως αριθμ. 2, της 6.3.2001, του Διοικητικού Συμβουλίου της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας.

[41] Ο Κώστας Τζίμας συμπλήρωσε, με αυτή του τη συμμετοχή στη Συντακτική Επιτροπή των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*, δεκαεννιάμισι χρόνια (7.068 ημέρες) προσφοράς, σε επτά συνε-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Κακούρη (καθηγητή θεολόγο), Γιώργο Ι. Μουστάκη (ιστοριοδίφη), Σπύρο Λάμπρο (υπάλληλο της Βιβλιοθήκης), Νίκο Δ. Καράμπελα (οικονομολόγο), Λάζαρο Συνέσιο (υπάλληλο του Ο.Τ.Ε.), Νικόλαο Ντούσκα (δάσκαλο), Θωμά Τζούρο (καθηγητή μαθηματικό), Στέφανο Σταμάτη (λογοτέχνη), Σπύρο Σουμαλεύρη (ιατρό μαιευτήρα) και Βικτωρία Τζούρου-Παπαγεωργίου (γενική διευθύντρια Νομαρχίας Πρέβεζας) και εξέδωσε το διπλό τεύχος 37°-38°.

Η τέταρτη, επί δημαρχίας Μιλτιάδη-Ηλία Κλάπα, για το χρονικό διάστημα από 8.4.2003 μέχρι και 26.5.2005,[43] αποτελούνταν από τους Σπύρο Λάμπρο (υπάλληλο της Βιβλιοθήκης), Νίκο Δ. Καράμπελα (οικονομολόγο), Στέφανο Σταμάτη (λογοτέχνη), Αθανάσιο Γ. Ανωγιάτη (λογιστή), Σπύρο Σουμαλεύρη (ιατρό μαιευτήρα) και Βικτωρία Τζούρου-Παπαγεωργίου (γενική διευθύντρια Νομαρχίας Πρέβεζας) και εξέδωσε το διπλό τεύχος 39°-40°.

Η πέμπτη, επί δημαρχίας Μιλτιάδη-Ηλία Κλάπα και αυτή, για το χρονικό διάστημα από 27.5.2005 μέχρι και 14.5.2007,[44] αποτελούνταν από τους Σπύρο Λάμπρο (υπάλληλο της Βιβλιοθήκης), Νίκο Δ. Καράμπελα (οικονομολόγο), Στέφανο Σταμάτη[45] (λογοτέχνη), Αθανάσιο Γ. Ανωγιάτη (λογιστή), Σπύρο Σουμαλεύρη (ιατρό μαιευτήρα) και Βασιλική Σαρρή (αρχιτέκτονα) και εξέδωσε το διπλό τεύχος 41°-42°.

Η έκτη, επί δεύτερης δημαρχίας Μιλτιάδη-Ηλία Κλάπα, για το χρονικό διάστημα από 15.5.2007 μέχρι και σήμερα (13.12.2008),[46] αποτελείται από τους Σπύρο Λάμπρο (υπάλληλο της Βιβλιοθήκης), Νίκο Δ. Καράμπελα (οικονομολόγο), Αθανάσιο Γ. Ανωγιάτη (λογιστή), Βασιλική Σαρρή (αρχιτέκτονα), Απόστολο Παπαδημητρίου (αρχαιολόγο) και Αγγελική Σακκά-Γάτσιου[47] (συνταξιούχο υπάλληλο τραπέζης) και εξέδωσε το διπλό τεύχος 43°-44°.[48]

χόμενες Συντακτικές Επιτροπές, και έγινε το μακροβιότερο από όλα τα μέχρι σήμερα μέλη των Συντακτικών Επιτροπών.

[42] Ο Μιχαήλ Κατσαούνης απεβίωσε τη 15.2.2003, έχοντας θητεύσει για πεντέμισι χρόνια (1.988 ημέρες), σε τρεις Συντακτικές Επιτροπές των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*.

[43] Βλ. απόφαση αριθμ. 14/2003 του Πρακτικού συνεδριάσεως αριθμ. 3, της 8.4.2003, του Διοικητικού Συμβουλίου της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας.

[44] Βλ. απόφαση αριθμ. 26/2005 του Πρακτικού συνεδριάσεως αριθμ. 5, της 27.5.2005, του Διοικητικού Συμβουλίου της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας.

[45] Ο Στέφανος Σταμάτης απεβίωσε την 23.1.2007, έχοντας θητεύσει για έξι συνεχώς χρόνια (2.173 ημέρες), σε τρεις Συντακτικές Επιτροπές των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*.

[46] Βλ. απόφαση αριθμ. 17/2007 του Πρακτικού συνεδριάσεως αριθμ. 5, της 15.5.2007, του Διοικητικού Συμβουλίου της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας.

[47] Η κ. Κική Σακκά-Γάτσιου δεν συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο των μελών της Συντακτικής Επιτροπής των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* που εμφανίζεται στο τεύχος 43-44 (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 2007). Αντίθετα συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο, ως μέλος της, ο κ. Σπύρος Σουμαλεύρης αν και δεν είχε εκλεγεί από το Διοικητικό Συμβούλιο της Βιβλιοθήκης.

[48] Στον κατάλογο των μελών της Συντακτικής Επιτροπής των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* που εμφανίζεται στο τεύχος 43-44 (Ιανουάριος-Δεκέμβριος 2007) συμπεριλαμβάνεται, τιμής ένεκεν, ο αείμνηστος Στέφανος Σταμάτης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Φωτογραφία από την εκδήλωση «30 χρόνια Πρεβεζάνικα Χρονικά» στις 13 Δεκεμβρίου 2008 στη Θεοφάνειο αίθουσα τέχνης. Από αριστερά: Δ. Δόνος, Κ. Τζούμας, Μ. Αυδίκος, πρωτοπρεσβ. π. Δ. Ντούσκας, Δήμαρχος Πρέβεζας Μ. Κλάπας, πίσω του η πρόεδρος της Βιβλιοθήκης Β. Σαρρή

Στα 14 χρόνια της περιόδου αυτής εκδόθηκαν δεκατέσσερα (14) τεύχη, στην πλειονότητά τους διπλά. Το περιοδικό ξεκίνησε ετήσιο αλλά έγινε στη συνέχεια διετές και από το 1997 εκδίδεται τα έτη με περιττό αριθμό, αντιστοιχώντας έτσι σε δύο τεύχη για κάθε τετραετία δημαρχίας. Μέχρι σήμερα εκδόθηκαν οι ακόλουθοι οκτώ (8) πολυσέλιδοι τόμοι.

31ο-32ο. Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1995, 128 σελίδων,
33ο. Ιανουάριος-Ιούνιος 1996, 144 σελίδων,
34ο-35ο. Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1997, 128 σελίδων,
36ο. Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1999, 208 σελίδων,
37ο-38ο. Ιανουάριος-Δεκέμβριος 2001, 248 σελίδων,
39ο-40ο. Ιανουάριος-Δεκέμβριος 2003, 240 σελίδων,
41ο-42ο. Ιανουάριος-Δεκέμβριος 2005, 278 σελίδων,
43ο-44ο. Ιανουάριος-Δεκέμβριος 2007, 432 σελίδων.

Το τεύχος 33 αφιερώνεται στη μνήμη του Σπύρου Ντούσια, που απεβίωσε το 1996, έχοντας αφιερώσει 13 ολόκληρα χρόνια κόπου και πολλών προσπαθειών στην έκδοση των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*. Το τελευταίο τεύχος 43-44

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Φωτογραφία από την εκδήλωση «30 χρόνια Πρεβεζάνικα Χρονικά»
Από αριστερά πρώτη σειρά: Όλγα Ντούσια, Οδ. Μπέτσος, Κ. Τζίμας, Η. Κακούρης, Ν. Ντούσκας, Γ. Πατρώζος. Δεύτερη σειρά: Λ. Ζιανίκας, Ο. Κατσάνος, Κ. Κάτσενος κ.ά.

αφιερώνεται στη μνήμη του συγγραφέα Στέφανου Σταμάτη, που για 6 χρόνια συμμετείχε πολύ δραστήρια στη διοίκηση της Βιβλιοθήκης και τη Σύνταξη των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*.

Από την αρχή της περιόδου αυτής καθιερώθηκε να κοσμούν τα εξώφυλλα του περιοδικού έργα Πρεβεζάνων καλλιτεχνών, μια ιδέα που είχε πρωτοεμφανιστεί δειλά σε προηγούμενα τεύχη. Έτσι τα τεύχη 31 έως 44 κοσμήθηκαν εικαστικά με έργα των Κώστα Καλέντζη, Γιώργου Καβάγια, Λάμπρου Γιώτη, Όλγας Γκόγκα, Δημήτρη Μπέκα, Δέσποινας Δήμα-Ντάκουλα, Μαρίας Ζιάκα και Δημήτρη Γενιά.[49]

Θα πρέπει να τονιστεί η σημαντική συμβολή στην έκδοση των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* όλων των προέδρων των Διοικητικών Συμβουλίων της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας και των Δημάρχων και των Δημοτικών Συμβουλίων του Δήμου, γιατί χωρίς την απόφασή των πρώτων και την υποστήριξη και χρηματοδότηση των τελευταίων δε δεν θα μπορούσαν να εκδοθούν τα *Πρεβεζάνικα Χρονικά*.

[49] Βλ. Παράρτημα 3 για περισσότερες πληροφορίες.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στατιστικά στοιχεία

Τι θα μπορούσαν, όμως, να κάνουν μόνα τους τα μέλη των Συντακτικών Επιτροπών των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* εάν δεν υπήρχαν οι συγγραφείς να εισφέρουν τον πνευματικό τους κόπο ώστε να δημοσιευθεί στις σελίδες του περιοδικού;

Όπως παραπάνω ανέφερα, 207 συγγραφείς έχουν συμβάλλει μέχρι σήμερα στην έκδοση του περιοδικού της Πρέβεζας. Μεταξύ αυτών πνευματικοί γίγαντες όπως ο Λίνος Μπενάκης, ο Σωτήριος Δάκαρης, ο Φώτιος Πέτσας, ο Σπύρος Ασδραχάς, ο Μανόλης Μερακλής και οι δικοί μας Ηλίας Βασιλάς, Αναστάσιος Γεωργαντζής, Γιώργος Μουστάκης, Οδυσσέας Μπέτσος, Σπύρος Ντούσιας, Δημήτρης Παπαδημητρίου και άλλοι. Αναφέρω παρακάτω αυτούς που έχουν συμβάλλει σημαντικά με πλήθος άρθρων στην 30χρονη πορεία των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*.

Την πρωτιά στον αριθμό δημοσιευμένων άρθρων κατέχει ο Σπύρος Ντούσιας, ο οποίος παράλληλα με τη συμμετοχή του σε Συντακτικές Επιτροπές του περιοδικού για 13 συνεχή χρόνια, συνέγραψε 29 άρθρα που δημοσιεύθηκαν σε 259 συνολικά σελίδες του περιοδικού. Στη δεύτερη θέση είναι ο κ. Γιώργος Μουστάκης με 24 άρθρα, αλλά οι 268 σελίδες των δημοσιευμάτων του τον φέρνουν πρώτο εάν η κατανομή γίνει με βάση τον όγκο τους. Ακολουθεί ο κ. Οδυσσέας Μπέτσος με 22 άρθρα, ο κ. Αντρέας Καρζής με 21, ο κ. Δημήτρης Παπαδημητρίου με 15, ο κ. Στέλιος Μαφρέδας με 11, και λοιποί. Ο κατάλογος των πρώτων δέκα, έχει ως εξής:

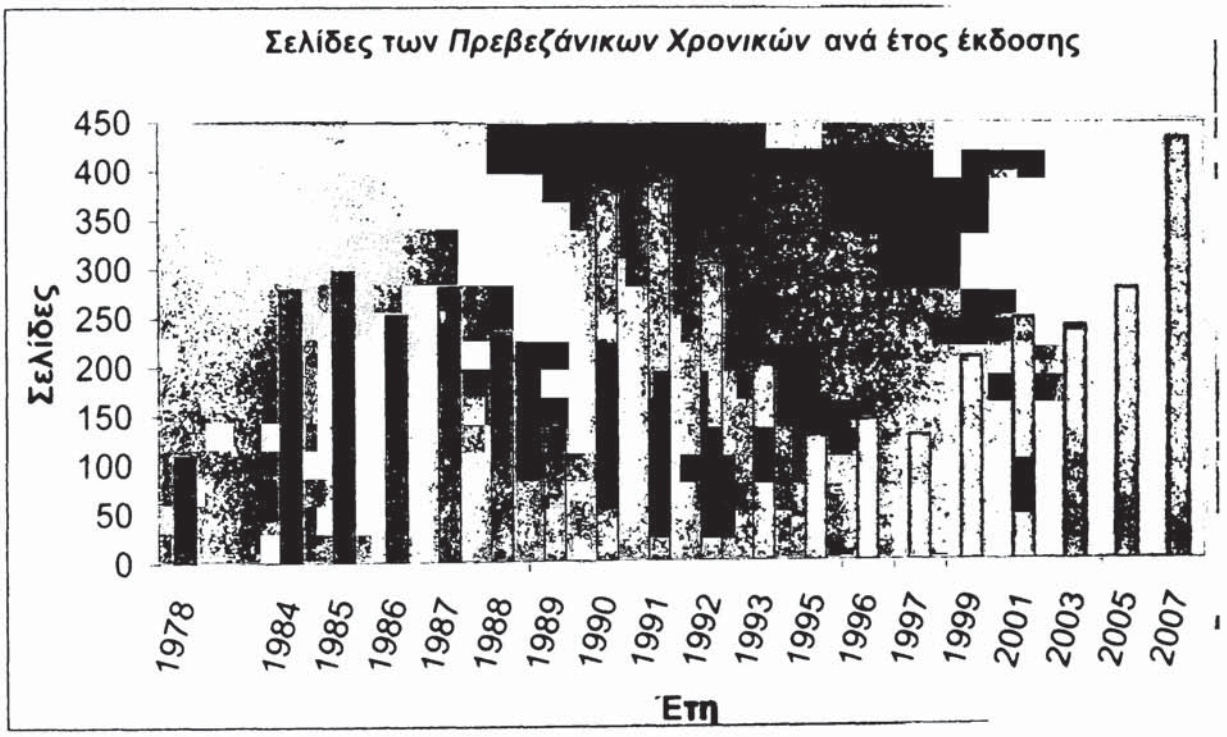
	Ονοματεπώνυμο συγγραφέα	*άρθρα*	*σελίδες*
1.	Ντούσιας Σπύρος	29	259
2.	Μουστάκης Γεώργιος Ι.	24	268
3.	Μπέτσος Οδυσσέας	22	240
4.	Καρζής Αντρέας	21	103
5.	Παπαδημητρίου Δημήτριος	15	59
6.	Μαφρέδας Στέλιος	11	70
7.	Δήμας Σπύρος	11	67
8.	Καράμπελας Νίκος Δ.	10	325
9.	Συνέσιος Λάζαρος Στ.	10	72
10.	Αυδίκος Ευάγγελος Γρ.	9	127

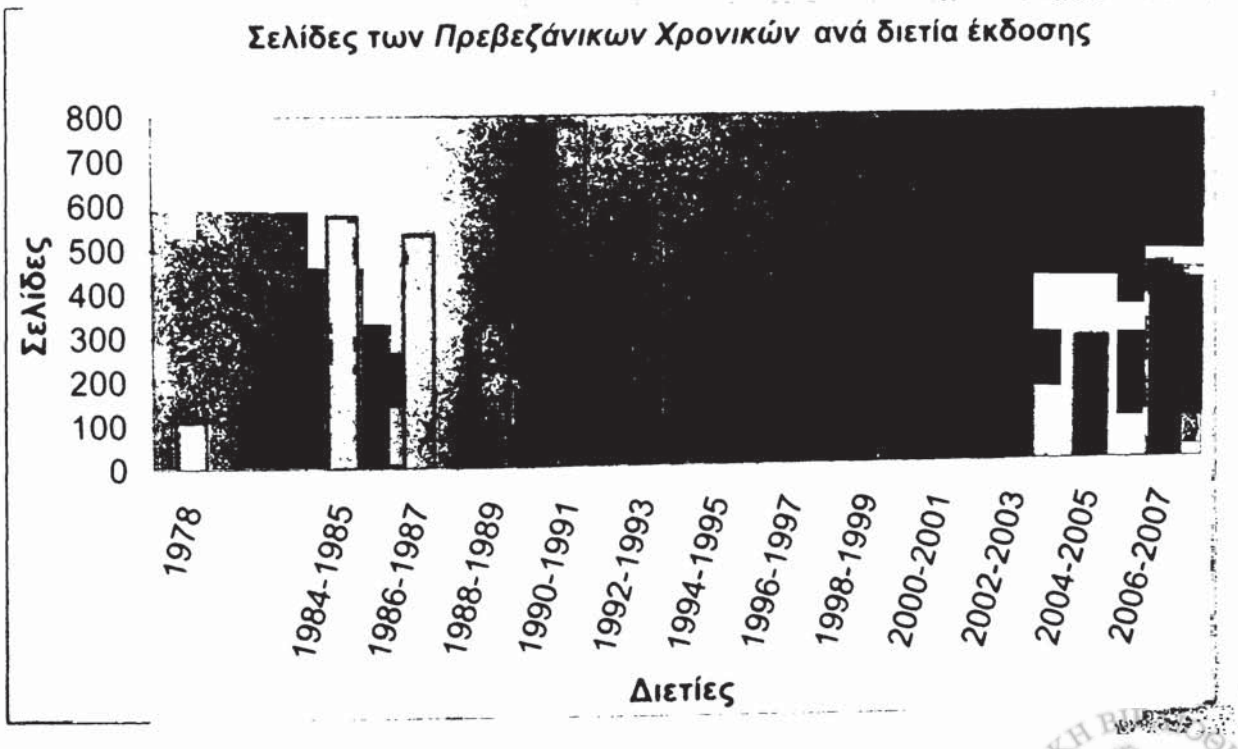
Και αφού αναφέρομαι σε στατιστικά στοιχεία να δούμε επίσης πόσες σελίδες περιέχουν τα τεύχη των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* και να συγκρίνουμε τον όγκο τους σε ετήσια και διετή βάση.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τεύχος	*Χρονολογία*	*Σελίδες*	*Σελίδες έτους*	*Σελίδες διετίας*
	Χρονικά της Πρέβεζας			
1	Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1959	33	33	
	Πρεβεζάνικα Χρονικά Α΄ περίοδος			
1	Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1978	52		
2	Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1978	56	108	
	Πρεβεζάνικα Χρονικά Β΄ περίοδος			
1	Ιανουάριος-Μάρτιος 1984	70		
2	Απρίλιος-Ιούνιος 1984	74		
3	Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1984	70		
4	Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1984	64	278	
5	Ιανουάριος-Μάρτιος 1985	72		
6	Απρίλιος-Ιούνιος 1985	72		
7	Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1985	80		
8	Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1985	72	296	574
9	Ιανουάριος-Μάρτιος 1986	72		
10-11	Απρίλιος-Σεπτέμβριος 1986	108		
12	Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1986	72	252	
13	Ιανουάριος-Μάρτιος 1987	66		
14	Απρίλιος-Ιούνιος 1987	72		
15	Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1987	70		
16	Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1987	72	280	532
17	Ιανουάριος-Μάρτιος 1988	70		
18	Απρίλιος-Ιούνιος 1988	68		
19-20	Ιούλιος-Δεκέμβριος 1988	96	234	
21	Ιανουάριος-Μάρτιος 1989	65		
22	Απρίλιος-Ιούνιος 1989	72	137	371
23	Ιανουάριος-Ιούνιος 1990	192		
24	Ιούλιος-Δεκέμβριος 1990	192	384	
25	Ιανουάριος-Ιούνιος 1991	200		
26	Ιούλιος-Δεκέμβριος 1991	192	392	776
27-28	Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1992	304	304	
29-30	Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1993	200	200	504
31-32	Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1995	128	128	128
33	Ιανουάριος-Ιούνιος 1996	144	144	
34-35	Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1997	128	128	272
36	Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1999	208	208	208
37-38	Ιανουάριος-Δεκέμβριος 2001	248	248	248
39-40	Ιανουάριος-Δεκέμβριος 2003	240	240	240
41-42	Ιανουάριος-Δεκέμβριος 2005	280	280	280
43-44	Ιανουάριος-Δεκέμβριος 2007	432	432	432

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τα 36 τεύχη (26 μονά και 10 διπλά) τυπώθηκαν από 7 τυπογράφους, στην πλειονότητά τους Πρεβεζάνους. Ακολουθεί κατάσταση με τα στοιχεία των τυπογράφων που τύπωσαν κάθε τεύχος.

Τυπογράφος	*Τεύχος*	*Σελίδες*	*Σύνολο*
Θανάσης Τσόκας	Α 1	52	
	Α 2	56	
	1	72	
	2	74	
	3	68	
	4	66	
	5	74	
	6	72	
	7	80	
	8	72	
	9	72	758
Γιώργος Τσόλης, Γιάννενα	10-11	108	
	12	72	
	13	66	
	14	72	
	15	70	
	16	72	
	17	70	
	18	68	
	19-20	96	
	21	65	
	22	72	
	23	192	1.023
Χρήστος Τσάγκης & Σια ΟΕ	24	192	
	25	200	
	26	192	
	27-28	304	888
Εκδοτική ΟΕ - Γ. Μπεζεβέγκης & Σια	29-30	200	
	31-32	128	
	33	144	
	34-35	124	
	37-38	204	800
Εκδοτική ΟΕ - Ε. Αφεντουλίδης - Α. Ρόκος	39-40	248	
	41-42	240	488
Σπύρος Π. Τσόκ**ας**	36	278	278
Michael Stork, Κρανιά (με τυπογραφείο **την** Provoli Publicity ΑΕ, Α**θήνα**)	43-44	432	432

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μερικές σκέψεις

Ολοκληρώνοντας τη σύντομη ιστορική διαδρομή των *Πρεβεζάνικων Χρονικών* θα ήθελα να αναφέρω ότι η Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρέβεζας, εναρμονιζόμενη στους ρυθμούς και τις ανάγκες της εποχής, αποφάσισε και ψηφιοποίησε τα πρώτα είκοσι (20) τεύχη των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*, το περιεχόμενο των οποίων είναι προσβάσιμο από οποιονδήποτε χρήστη του διαδικτύου σε ολόκληρο τον κόσμο, στη δικτυακή πύλη www.preveza-cult.gr (Ιστορία – Αρχειακό Υλικό). Σύντομα θα ψηφιοποιηθούν και τα υπόλοιπα τεύχη του περιοδικού.

Τονίζω επίσης την ανάγκη της έκδοσης ενός πλήρους ευρετηρίου των δημοσιευμάτων όλων των μέχρι σήμερα εκδοθέντων *Πρεβεζάνικων Χρονικών*, με αναλυτικούς καταλόγους θεμάτων, τοπωνυμίων, ονομάτων και συγγραφέων.

Έχοντας κλείσει αυτήν τη σύντομη χρονική διαδρομή του περιοδικού μας, θα ήθελα να μοιραστώ μαζί σας κάποιες σκέψεις μου.

Ποιος ο λόγος έκδοσης των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*; Υπάρχει πραγματικά τέτοια ανάγκη;

Στα *Πρεβεζάνικα Χρονικά* καταγράφεται η ιστορία και ο πολιτισμός του τόπου μας. Αυτό μπορεί να μην είναι αμέσως κατανοητό, αλλά όταν κοιτάξουμε πίσω στο χρόνο και δούμε τις σημαντικές πληροφορίες που περιέχονται στα παλαιότερα τεύχη του περιοδικού θα καταλάβουμε πόσο αναγκαία είναι η συνέχιση της έκδοσής των και θα αξιολογήσουμε τη σημαντική προσφορά των συγγραφέων που συνέβαλαν στην καταγραφή αυτή.

Γιατί να πάρω τα *Πρεβεζάνικα Χρονικά* σπίτι μου;

Το περιοδικό είναι η εγκυκλοπαίδεια της τοπικής μας ιστορίας, της λαογραφίας και του πολιτισμού μας. Είναι ένα σημαντικό βοήθημα για τους μαθητές που θέλουν να ερευνήσουν τα τοπικά θέματα, τα οποία δύσκολα βρίσκονται συγκεντρωμένα σε άλλες πηγές. Θεωρώ, γι᾽ αυτό το λόγο, ότι κάθε πρεβεζάνικο σπίτι είναι απαραίτητο να έχει τα τεύχη των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*.

Θα πρέπει να βρίσκονται επίσης σε κάθε σχολική βιβλιοθήκη του Νομού μας, καθώς είναι βοήθημα στους δασκάλους και καθηγητές για τα μαθήματα της ευέλικτης ζώνης, όπως τώρα λέγονται οι ενασχολήσεις με πολιτιστικά και περιβαλλοντικά θέματα.

Τα *Πρεβεζάνικα Χρονικά* κυκλοφορούν πλέον κάθε δύο χρόνια και 10 ή 15 ευρώ για την αγορά ενός τεύχους, που το περιεχόμενό του είναι διαχρονικό και διδακτικό, είναι μηδενικό συγκρινόμενο με τα εφήμερα και ανούσια *σκουπίδια* των περιοδικών των 3 και 5 ευρώ που εύκολα προμηθευόμαστε κάθε εβδομάδα και τα οποία πετάμε, σωστά, στα σκουπίδια σε μια-δυο μέρες.

Θα μου πείτε γιατί τα λέω αυτά σε σας, αφού οι περισσότεροι είστε αναγνώστες των *Πρεβεζάνικων Χρονικών*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Τα λέω για να τα φωνάξετε στους φίλους σας και τους γείτονές σας. Για να ξεφύγουμε, έστω λίγο, από την αποχαύνωση της τηλεόρασης.

Ένα χειμωνιάτικο απόγευμα, σαν το σημερινό, ας καθίσουμε να διαβάσουμε ένα άρθρο από τα *Πρεβεζάνικα Χρονικά*. Θα μάθουμε κάτι νέο για την πόλη μας. Ας το κάνουμε και να πούμε την καινούργια μας γνώση στα παιδιά μας ή στα εγγόνια μας, σαν μια ιστορία, σαν ένα παραμύθι.

Παράρτημα 1

Σύντομο ιστορικό της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας – Γυμνασιάρχης Χρήστος Κοντός από την ίδρυσή της μέχρι και το 1986

Τα *Πρεβεζάνικα Χρονικά* είναι –όπως προανέφερα– έκδοση της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας και για αυτό κρίνω ότι πρέπει να αναφερθώ επιγραμματικά στην ιστορία της Βιβλιοθήκης μας.

Στις 21 Σεπτεμβρίου 1966 το Δημοτικό Συμβούλιο της Πρέβεζας, υπό τη δημαρχία του αείμνηστου Χαρίλαου Τσάντη, αποφάσισε την ίδρυση της *Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρεβέζης - Γυμνασιάρχης Κοντός*.[50] Εκδόθηκε σχετικό Βασιλικό Διάταγμα[51] με το καταστατικό της Βιβλιοθήκης το οποίο δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.[52]

Η πρώτη συνεδρίαση του Διοικητικού Συμβουλίου της Βιβλιοθήκης –η οποία είχε μετονομαστεί σε *Δημοτική Βιβλιοθήκη Πρεβέζης*, χωρίς να έπεται το *Γυμνασιάρχης Κοντός*–[53] έγινε τη 12η Μαΐου 1969, υπό την προεδρία του δημάρχου Ιωάννη Σκάρα και τη συμμετοχή των Ελευθερίου Μπιτζιλέκη, Σωκράτη Παπαδήμα, Οδυσσέα Μπέτσου και Χρήστου Πεπόνη. Η συνεδρίαση ήταν καθαρά τυπική ώστε να συνταχθεί ένας υποτυπώδης προϋπολογισμός για τον επόμενο χρόνο.[54] Το Διοικητικό Συμβούλιο της Βιβλιοθήκης

---

[50] Βλ. Απόφαση 203 της 21.9.1966 από τα Πρακτικά του Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας.

[51] Βασιλικό Διάταγμα 935/1.11.1966

[52] Φ.Ε.Κ., Τεύχος Πρώτον, αριθμ. 259/24.11.1966.

[53] Βλ. Πρακτικό συνεδριάσεως αριθμ. 124, της 26.3.1968, του Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας επί δημαρχίας Ιωάννη Σκάρα. Η απόφαση εγκρίθηκε με την έκδοση του Βασιλικού Διατάγματος 450/12.6.1968, το οποίο δημοσιεύθηκε στο Φ.Ε.Κ., Τεύχος Πρώτον, αριθμ. 152/12.7.1968.

[54] Βλ. Πρακτικό συνεδριάσεως αριθμ. 1, της 12.5.1969, του Διοικητικού Συμβουλίου της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρεβέζης. Το Διοικητικό Συμβούλιο της Βιβλιοθήκης συνεδρίαζε μέ-

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η πρώτη σφραγίδα της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας

παρέμεινε το ίδιο μέχρι και την 2.8.1974[55] με προεδρεύοντα όμως από την 12.10.1971 τον νέο δήμαρχο Ορέστη Τσακαλώτο.[56]

Η Δημοτική Βιβλιοθήκη άρχισε ουσιαστικά να λειτουργεί περί το 1972, επί δημαρχίας Ορέστη Τσακαλώτου, όταν εγκρίθηκε ο τροποποιημένος Κανονισμός Διοικήσεως και Διαχειρίσεως της Δημοτικής Βιβλιοθήκης.[57] Το Διοικητικό Συμβούλιο της Δημοτικής Βιβλιοθήκης αποτελούνταν από πέντε μέλη· τον δήμαρχο, ως πρόεδρο, δύο δημοτικούς συμβούλους και δύο εκπροσώπους των εκπαιδευτικών, έναν καθηγητή και ένα δάσκαλο. Στις αρχές του 1975 το Διοικητικό Συμβούλιο της Βιβλιοθήκης άλλαξε και απαρτίζονταν από το δήμαρχο Κωνσταντίνο Αλεξόπουλο,[58] ως πρόεδρο, το Σπυρίδωνα Ευαγγέλου, έμπορο, ως αντιπρόεδρο, τον Ιωάννη Κουρεμένο, κτηματία, ως έφορο, και τους Κωνσταντίνο Τζούμα, καθηγητή, και Παναγιώτη Οικονόμου, δάσκαλο, ως μέλη.[59]

Με την ανάληψη της δημαρχίας από το Σπύρο Κατηνιώτη, το 1975,[60] το Διοικητικό Συμβούλιο άλλαξε μερικώς και αποτελούνταν από το δήμαρχο ως πρόεδρο, την Ουρανία Βερυκοκάκη, ως αντιπρόεδρο, τον Κωνσταντίνο

χρι το 1974 στο Δημοτικό Κατάστημα, το οποίο τότε στεγαζόταν επί της οδού Κωνσταντίνου Ελευθερωτού, σήμερα Εθνικής Αντιστάσεως 1, στο κτήριο ιδιοκτησίας Τσιώκου-Εγγονοπούλου. Από το 1974 οι συνεδριάσεις πραγματοποιούνταν στο ισόγειο του νέου Δημαρχιακού Μεγάρου, στην αίθουσα αριστερά της εισόδου του Δημαρχείου επί της οδού Μπαχούμη, όπου στεγάζονταν η Δημοτική Βιβλιοθήκη. Από τον Απρίλιο του 1986 η Δημοτική Βιβλιοθήκη απέκτησε δική της στέγη –μετά από δύσκολες διαπραγματεύσεις του τότε δημάρχου κ. Νίκου Δ. Γιαννούλη– σε κτήριο που στεγαζόταν παλαιότερα η Τράπεζα Αθηνών και αργότερα η Οικονομική Εφορία Πρέβεζας, στη συμβολή των οδών Εθνικής Αντιστάσεως 10 και Θεοφάνους, όπου είναι και σήμερα.

[55] Βλ. Πρακτικό 2/02.08.1974 της Διοικούσης Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρεβέζης.

[56] Βλ. Πρακτικό 3/12.10.1971 του Διοικητικού Συμβουλίου της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρεβέζης.

[57] Βλ. Πρακτικό 1/10.01.1972 του Διοικητικού Συμβουλίου της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρεβέζης.

[58] Ο Κωνσταντίνος Αλεξόπουλος ήταν δικαστικός και είχε διοριστεί δήμαρχος Πρεβέζης από τον Οκτώβριο του 1974 μέχρι και το Μάιο του 1975. Βλ. Πρακτικά συνεδριάσεως αριθμ. 18, της 23.10.1974, και αριθμ. 11, της 26.05.1975, του Δημοτικού Συμβουλίου Πρεβέζης.

[59] Βλ. Απόφαση ΕΣ.18702/15.01.1975 του Νομάρχη Πρέβεζας και Πρακτικό 1/03.02.1975 της Διοικούσης Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρεβέζης.

[60] Βλ. Πρακτικό συνεδριάσεως αριθμ. 12, της 08.06.1975, του Δημοτικού Συμβουλίου Πρεβέζης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τζούμα, ως έφορο, τους Αριστοτέλη Μικρούλη και Παναγιώτη Οικονόμου, ως μέλη.[61]

Όπως ορίζεται από το καταστατικό της Βιβλιοθήκης τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου έχουν διετή θητεία και έτσι η σύνθεσή του άλλαξε το 1977, με τον Κωνσταντίνο Τζούμα αντιπρόεδρο, τον Οδυσσέα Μπέτσο έφορο, την Ουρανία Βερυκοκάκη και το Σπύρο Γουρνάρη μέλη.[62] Ο δήμαρχος Σπύρος Κατηνιώτης ήταν πρόεδρος μέχρι τη 12η Νοεμβρίου 1977, όταν στη θέση του εκλέχθηκε ο Ηρακλής Ντούσιας.[63]

Με την αλλαγή της δημοτικής αρχής την 1η Ιανουαρίου 1979, προτάθηκαν νέα μέλη για τη διοίκηση της Δημοτικής Βιβλιοθήκης. Το νέο Διοικητικό Συμβούλιο, που διοίκησε τη Βιβλιοθήκη για τέσσερα χρόνια, αποτελούνταν από το δήμαρχο Δημήτριο Κρόκο ως πρόεδρο, τον καθηγητή Κωνσταντίνο Κατσίκα, ως αντιπρόεδρο, το δάσκαλο Οδυσσέα Μπέτσο, ως έφορο, και τους δημοτικούς συμβούλους Ιωάννη Σαμαντά και Σπύρο Βρυώνη, ως μέλη.[64]

Η επόμενη δημοτική αρχή επέλεξε το 1983 νέο Διοικητικό Συμβούλιο, το οποίο αποτελούνταν από το δήμαρχο Νικόλαο Γιαννούλη, ως πρόεδρο, τον ιατρό Αλέκο Κατσάνο, ως αντιπρόεδρο, τον καθηγητή Θεόδωρο Κολοβό, ως έφορο, και τους δημοτικούς συμβούλους Μιχαήλ Μπομποτσάρη και Ευανθία Νάνου, ως μέλη.[65] Από τον Αύγουστο του 1983 το Διοικητικό Συμβούλιο της Δημοτικής Βιβλιοθήκης έγινε επταμελές, αφού προστέθηκαν, με απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου, άλλα δύο μέλη, ο δικηγόρος Αλέξανδρος Λιόντος και ο δάσκαλος Γεώργιος Τέφας.[66] Ο τελευταίος δεν αποδέχθηκε τη θέση και αντικαταστάθηκε από το δάσκαλο Κώστα Τζίμα.[67] Τέλος, μετά το θάνατο του δημοτικού συμβούλου Μιχαήλ Μπομποτσάρη, μέλος του Διοικητι-

---

[61] Βλ. Απόφαση ΕΣ.7933/08.07.1975 του Νομάρχη Πρέβεζας και Πρακτικό 2/09.12.1975 της Διοικούσης Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρεβέζης.

[62] Βλ. Απόφαση ΕΣ.632/24.01.1977 του Νομάρχη Πρέβεζας και Πρακτικό 1/07.03.1977 της Διοικούσης Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρεβέζης.

[63] Βλ. Πρακτικό συνεδριάσεως αριθμ. 23, της 12.11.1977, του Δημοτικού Συμβουλίου Πρέβεζας και Πρακτικό 1/27.01.1978 της Διοικούσης Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρεβέζης.

[64] Βλ. Απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου 10/17.01.1979, απόφαση ΕΣ.1510/13.07.1979 του Νομάρχη Πρέβεζας και Πρακτικό 1/05.10.1979 της Διοικούσης Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρεβέζης.

[65] Βλ. Απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου 40/17.02.1983, απόφαση ΕΣ.1569/17.03.1983 του Νομάρχη Πρέβεζας και Πρακτικό 1/14.04.1983 της Διοικούσης Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρεβέζης.

[66] Βλ. Απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου 294/20.07.1983, απόφαση ΕΣ.5255/29.08.1983 του Νομάρχη Πρέβεζας και Πρακτικό 3/08.09.1983 της Διοικούσης Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρεβέζης.

[67] Βλ. Πρακτικά 6/22.12.1983 και 6/31.12.1984 της Διοικούσης Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρεβέζης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κού Συμβουλίου της Δημοτικής Βιβλιοθήκης εκλέχτηκε, το Μάρτιο του 1986, ο δημοτικός σύμβουλος Γεώργιος Κουτρούμπας.[68]

Τον Απρίλιο του 1986 εγκαινιάστηκε το ανακαινισμένο κτήριο που στεγάζει μέχρι σήμερα τη Δημοτική Βιβλιοθήκη.[69] Οι εργασίες ανακαίνισης του κτηρίου, που προηγουμένως στέγαζε την Οικονομική Εφορία Πρέβεζας, είχαν ήδη αρχίσει από το 1984.[70] Την 1η Ιουλίου 1985 προσλήφθηκε και ο πρώτος πτυχιούχος βιβλιοθηκονόμος κ. Σπύρος Λάμπρος, ο οποίος υποστηρίζει τη λειτουργία της Δημοτικής Βιβλιοθήκης μέχρι σήμερα.[71]

Παράρτημα 2

Πίνακας μελών των Συντακτικών Επιτροπών των Πρεβεζάνικων Χρονικών

Μέλος Επιτροπής	*Από - Έως*	*Διάρκεια σε ημέρες*				
Α.1.	*15.06.1977-31.12.1978*	*Παρούσα*		*Προηγούμ.*		*Σύνολο*
Αυδίκος Μιχαήλ		564				
Δήμας Σπύρος		564				
Κατσαούνης Μιχαήλ		564				
Μπέτσος Οδυσσέας		564				
Μπιτζιλέκης Ελευθέριος		564				
Πάντος Ιωάννης		564				
Παπαγιάννης Δημήτριος		564				
Τζούμας Κωνσταντίνος		564				
Β1.1.	*24.11.1983-10.03.1986*					
Ζιανίκας Λάμπρος		837				
Κατσάνος Ορέστης		837				
Κολιός Βαγγέλης		837				
Κολοβός Θεόδωρος		837				
Ντούσιας Σπύρος		837				
Τζίμας Κώστας		837				
Β1.2.	*11.03.1986-22.11.1989*					
Αναγνωστόπουλος Μιχ.		1.352				
Ζήση Δήμητρα		1.352				
Ζιανίκας Λάμπρος		1.352	+	837	=	2.189

[68] Βλ. Απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου 94/19.03.1986.
[69] Βλ. Πρακτικό 7/11.03.1986 της Διοικούσης Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρεβέζης.
[70] Βλ. Πρακτικό 8/03.04.1984 της Διοικούσης Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρεβέζης.
[71] Βλ. Πρακτικό 5/06.06.1985 της Διοικούσης Επιτροπής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρεβέζης.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Κατσάνος Ορέστης		1.352	+	837	=	2.189
Κολοβός Θεόδωρος		1.352	+	837	=	2.189
Μπαΐλλης Παναγιώτης		1.352				
Ντούσιας Σπύρος		1.352	+	837	=	2.189
Τζίμας Κώστας		1.352	+	837	=	2.189
Β2.1.	*23.11.1989-15.03.1991*					
Αυδίκος Βαγγέλης		477				
Δράκου Πόπη		477				
Ιωάννου Βασίλειος		477				
Κογιαντής Βαγγέλης		477				
Λάμπρος Σπύρος		477				
Μπαΐλλης Παναγιώτης		477	+	1.352	=	1.829
Ντούσιας Σπύρος		477	+	2.189	=	2.666
Παληκίδης Άγγελος		477				
Σακκάς Γιώργος		477				
Τζίμας Κώστας		477	+	2.189	=	2.666
Β2.2.	*16.03.1991-14.05.1995*					
Αυδίκος Βαγγέλης		1.520	+	477	=	1.997
Αφεντουλίδης Ευριπίδης		1.520				
Κογιαντής Βαγγέλης		1.520	+	477	=	1.997
Λάμπρος Σπύρος		1.520	+	477	=	1.997
Μανόπουλος Θωμάς		1.520				1.520
Ντούσιας Σπύρος		1.520	+	2.666	=	4.186
Σακκάς Γιώργος		1.520	+	477	=	1.997
Τζίμας Κώστας		1.520	+	2.666	=	4.186
Β3.1.	*15.05.1995-22.03.1999*					
Καράμπελας Νίκος Δ.		1.407				
Κατωγιάννης Θέμης		1.407				
Λάμπρος Σπύρος		1.407	+	1.997	=	3.404
Ντούσιας Σπύρος	έως τις 16.02.1996	277	+	4.186	=	4.463
Συνέσιος Λάζαρος		1.407				
Τζίμας Κώστας		1.407	+	4.186	=	5.593
Β3.2.	*23.03.1999-07.02.2001*					
Κακούρης Ηλίας		687				
Καράμπελας Νίκος Δ.		687	+	1.407	=	2.094
Κατσαούνης Μιχαήλ		687	+	564	=	1.251
Λάμπρος Σπύρος		687	+	3.404	=	4.091
Μουστάκης Γιώργος		687				
Ντούσκας Νικόλαος		687				

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Συνέσιος Λάζαρος		687	+	1.407	=	2.094
Τζίμας Κώστας		687	+	5.593	=	6.280
Τζούρος Θωμάς		687				
B3.3.	*08.02.2001-07.04.2003*					
Κακούρης Ηλίας		788	+	687	=	1.475
Καράμπελας Νίκος Δ.		788	+	2.094	=	2.882
Κατσαούνης Μιχαήλ	έως τις 15.02.2003	737	+	1.251	=	1.988
Λάμπρος Σπύρος		788	+	4.091	=	4.879
Μουστάκης Γιώργος		788	+	687	=	1.475
Ντούσκας Νικόλαος		788	+	687	=	1.475
Σουμαλεύρης Σπύρος		788				
Σταμάτης Στέφανος		788				
Συνέσιος Λάζαρος		788	+	2.094	=	2.882
Τζίμας Κώστας		788	+	6.280	=	7.068
Τζούρος Θωμάς		788	+	687	=	1.475
Τζούρου Βικτωρία		788				
B3.4.	*08.04.2003-26.05.2005*					
Ανωγιάτης Αθανάσ. Γ.		779				
Καράμπελας Νίκος Δ.		779	+	2.882	=	3.661
Λάμπρος Σπύρος		779	+	4.879	=	5.658
Σουμαλεύρης Σπύρος		779	+	788	=	1.567
Σταμάτης Στέφανος		779	+	788	=	1.567
Τζούρου Βικτωρία		779	+	788	=	1.567
B3.5.	*27.05.2005-14.05.2007*					
Ανωγιάτης Αθανάσ. Γ.		717	+	779	=	1.496
Καράμπελας Νίκος Δ.		717	+	3.661	=	4.378
Λάμπρος Σπύρος		717	+	5.658	=	6.375
Σαρρή Βασιλική		717				
Σουμαλεύρης Σπύρος		717	+	1.567	=	2.284
Σταμάτης Στέφανος	έως τις 23.01.2007	606	+	1.567	=	2.173
B3.6.	*15.05.2007-13.12.2008*					
Ανωγιάτης Αθανάσ. Γ.		578	+	1.496	=	2.074
Καράμπελας Νίκος Δ.		578	+	4.378	=	4.956
Λάμπρος Σπύρος		578	+	6.375	=	6.953
Παπαδημητρίου Απ.		578				
Σακκά-Γάτσιου Αγγ.		578				
Σαρρή Βασιλική		578	+	717	=	1.295

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Παράρτημα 3

Πίνακας των μέχρι σήμερα εκδοθέντων τευχών των Πρεβεζάνικων Χρονικών

Περ.	*Τεύχ.*	*Χρονολογία*	*Σελ.*	*Εξώφυλλο*
Α΄	1	Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1978	52	
Α΄	2	Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1978	56	
Β΄	1	Ιανουάριος-Μάρτιος 1984	70	
Β΄	2	Απρίλιος-Ιούνιος 1984	74	
Β΄	3	Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1984	70	
Β΄	4	Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1984	64	
Β΄	5	Ιανουάριος-Μάρτιος 1985	72	
Β΄	6	Απρίλιος-Ιούνιος 1985	72	
Β΄	7	Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1985	80	
Β΄	8	Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1985	72	
Β΄	9	Ιανουάριος-Μάρτιος 1986	72	
Β΄	10-11	Απρίλιος-Σεπτέμβριος 1986	108	
Β΄	12	Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1986	72	
Β΄	13	Ιανουάριος-Μάρτιος 1987	66	
Β΄	14	Απρίλιος-Ιούνιος 1987	72	
Β΄	15	Ιούλιος-Σεπτέμβριος 1987	70	
Β΄	16	Οκτώβριος-Δεκέμβριος 1987	72	
Β΄	17	Ιανουάριος-Μάρτιος 1988	70	
Β΄	18	Απρίλιος-Ιούνιος 1988	68	
Β΄	19-20	Ιούλιος-Δεκέμβριος 1988	96	
Β΄	21	Ιανουάριος-Μάρτιος 1989	65	
Β΄	22	Απρίλιος-Ιούνιος 1989	72	
Β΄	23	Ιανουάριος-Ιούνιος 1990	192	
Β΄	24	Ιούλιος-Δεκέμβριος 1990	192	Τριάντος Θάνος
Β΄	25	Ιανουάριος-Ιούνιος 1991	200	
Β΄	26	Ιούλιος-Δεκέμβριος 1991	192	
Β΄	27-28	Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1992	304	
Β΄	29-30	Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1993	200	
Β΄	31-32	Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1995	128	Καλέτζης Κώστας
Β΄	33	Ιανουάριος-Ιούνιος 1996	144	Καβάγιας Γεώργιος
Β΄	34-35	Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1997	128	Γιώτης Λάμπρος
Β΄	36	Ιανουάριος-Δεκέμβριος 1999	208	Γκόγκα Όλγα
Β΄	37-38	Ιανουάριος-Δεκέμβριος 2001	248	Μκέκας Δημήτρης
Β΄	39-40	Ιανουάριος-Δεκέμβριος 2003	240	Ντάκουλα Δέσποινα
Β΄	41-42	Ιανουάριος-Δεκέμβριος 2005	280	Ζιάκα Μαρία
Β΄	43-44	Ιανουάριος-Δεκέμβριος 2007	432	Γενιάς Τάκης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΓΙΩΡΓΟΥ ΙΑΣΟΝΟΣ ΜΟΥΣΤΑΚΗ

ΤΑ ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΔΗΜΟΥ ΠΡΕΒΕΖΑΣ
ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

ΠΡΕΒΕΖΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΓΙΩΡΓΟΥ ΙΑΣΟΝΟΣ ΜΟΥΣΤΑΚΗ

Πρέβεζα & Συρράκο

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ
«ΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΗΣ Χ. ΚΟΝΤΟΣ»
ΠΡΕΒΕΖΑ 2008

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος

ΠΡΕΒΕΖΑ
1945 - 1990

Όψεις της μεταβολής μιας επαρχιακής πόλης
Λαογραφική Εξέταση

2η Έκδοση

Εκδόσεις
Δήμου Πρέβεζας
Δημοτικής Βιβλιοθήκης Πρέβεζας

ΠΡΕΒΕΖΑ 2000

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΑ «ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ» 45-46
ΕΚΤΥΠΩΘΗΚΑΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΤΗΘΗ
ΚΑΝ ΤΟ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2009 ΣΕ 500
ΑΝΤΙΤΥΠΑ ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΟΥ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΣΠ. ΤΣΟΚΑ ΓΙΑ ΛΟΓΑ
ΡΙΑΣΜΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟ
ΘΗΚΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ ❧ ΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ
ΕΠΙΛΕΧΤΗΚΑΝ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ
ΕΠΙΤΡΟΠΗ ❧ Η ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΚΕΙΜΕ
ΝΩΝ, ΤΟ LAYOUT ΚΑΙ Η ΣΕΛΙΔΟ
ΠΟΙΗΣΗ ΕΓΙΝΑΝ ΑΠΟ ΤΟΝ MICHAEL
STORK ❧ ΤΗΝ ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΕΙΧΑΝ ΟΙ ΝΙΚΟΣ Δ. ΚΑΡΑΜΠΕΛΑΣ &
MICHAEL STORK ❧ ΤΟ ΤΕΥΧΟΣ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ ΧΑΡΤΙ ΣΑΜΟΥΑ 100
ΓΡΑΜΜΑΡΙΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΕΞΩΦΥΛΛΟ
ΣΕ ΧΑΡΤΙ ΒΕΛΒΕΤ 300 ΓΡΑΜΜΑΡΙΩΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ISSN 1105-7...